KUN MIKLÓS

A „PRÁGAI TAVASZ" TITKOS TÖRTÉNETE

A "prágai tavasz"
e
er

1828
AKADÉMIAI KIADÓ

A „PRÁGAI TAVASZ" TITKOS TÖRTÉNETE

Kun Miklós

A „PRÁGAI TAVASZ" TITKOS TÖRTÉNETE

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

A kötet megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.

A szövegeket fordította
Gereben Ágnes, Kun Miklós, Svoboda Róbert

A névmutatót készítette
Németh Enikő

ISBN 978 963 05 8647 4

Kiadja az Akadémiai Kiadó,
az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19.
www.akkrt.hu

© Kun Miklós, 1998, 2008
© Akadémiai Kiadó, 2008

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

TARTALOM

A „prágai tavasz" titkairól – 40 év múltán *(Pálinkás József)* 7

A KÍSÉRLET ÉS ANNAK SORSA 11
Volt-e más alternatíva? 13
Prága, 1968: legenda és valóság 23

A „PRÁGAI TAVASZ" TITKOS IRATAI 125

A SZEREPLŐK EMLÉKEZNEK 169
A prágai szovjet nagykövet emlékezik 171
Václav Slavík, aki az ellenállást választotta 200
1968 a referens szemszögéből: Gennagyij Fominov 221
Vasil Biľak, a szürke eminenciás 237
Pjotr Seleszt: Napló és beszélgetés 269
Majorov tábornok, aki megszállta Csehszlovákiát 305
Alekszandr Jakovlev, aki csalódott a múltban 327
Egy kalap és ami mögötte van – Bohumil Šimon 343
A rebellis közgazdász, aki néhány napra Dubček helyére került 363
A *Kétezer szó* szerzője – 40 év múltán 372

GONDOLATOK AZ ÉVFORDULÓN 383
Tavasszá lett a telünk, ősszé vált a nyarunk *(Duray Miklós)* 385
A remény hal meg utoljára *(Čestmír Císař)* 396

FÜGGELÉK 403
Mi történt Csehszlovákiában és a nagyvilágban? 405
Bibliográfia 417
Névmutató 425

A „PRÁGAI TAVASZ" TITKAIRÓL – 40 ÉV MÚLTÁN

Az 1968-as esztendő sokban rendhagyó volt a XX. század viharos történetében. Az Egyesült Államokban merénylők végeztek az amerikai politikai elit két karizmatikus szereplőjével, Robert Kennedyvel és Martin Luther Kinggel. A vietnami háború világszerte heves támadások kereszttüzében állt – akkor még kevesen gondolták, hogy milyen kegyetlen világ következik majd Dél-Vietnamban az amerikai csapatok kivonulása után. Megszületett a szovjet érdekszférába kényszerített országok fejlődését gúzsba kötő Brezsnyev-doktrína, a „korlátozott szuverenitás" álelmélete. A szovjet–kínai határon, az Amur-folyó mentén a két egykori szövetséges: Kína és a Szovjetunió között véres határvillongás robbant ki néhány jelentéktelen sziget hovatartozása miatt. És hogy a szűkebb szakmámnál maradjak, Mao Ce-tung, szegénységbe taszítva alattvalóit, egy majdani kínai világuralom reményében 1968 folyamán hatalmas összegeket költött az atomipar fejlesztésére.

A mi régiónkban is felforrósodott a légkör: miközben a Sorbonne előtt barikádokat emelő fiatalok a francia egyetemi autonómia határtalanná szélesítéséért tüntettek, addig a 60-as évek végén szovjet csapatok árnyékában élő társaikat Zágrábtól Varsóig és Prágáig a szabadságjogok elementáris hiánya vitte az utcára. Számos nyugati egyetemen olykor közönséges polgárpukkasztás vezette a diákokat, amikor felgyújtották a campusban parkoló autókat. Nálunk, a „szocialista tábor" országaiban azonban Jan Palach lett az ellenállás tragikus szimbóluma: a fiatal cseh, aki képtelen volt elviselni, hogy idegen lánctalpak dübörögnek Prága utcáin, és égő fáklyaként jelezte az utat a múlttal szakítani vágyó nemzedékek számára.

Alig 14 éves voltam akkor, a kecskeméti piarista gimnázium diákja. A nyári szünetet otthon töltöttem. A faluban augusztus 20-án volt a búcsú. Ilyenkor a gyerekek is tovább fennmaradnak. Ma is emlékszem, hogy 21-én már jól benne voltunk a délelőttben, amikor társaimmal beszélgetve meghallottuk a hírt, amelyet felnőttek értelmeztek nekünk. Világosan és egyértelműen elítélve egy szomszédos ország megszállását, amelyet segítségnyújtásnak hazudtak a rádióban. A felnőttek aznap több alapvető élelmiszert vettek a vegyesboltban, mert az ő zsigereikben még ott volt 1956 és a második világháború. A legvilágosabb emlékem, hogy egy kis magyar falu – az én akkori otthonom – lakói szégyellték magukat országuk vezetői helyett.

Nemzedékem egyik nehezen feldolgozható, szégyenletes emléke, hogy magyar csapatok is részt vettek a szomszéd ország lerohanásában, ahol pedig nagyon komoly politikai, gazdasági, társadalmi reformfolyamat bontakozott ki. Mi, akkori tizen- és huszonévesek, izgalommal figyeltük a csehszlovákiai fejleményeket. Bár akkor még kevesen hitték, amit Kun Miklós könyvében Ludvík Vaculík, a szovjet blokk fővárosaiban oly nagy pánikot okozó *2000 szó* című felhívás szerzője elmond, hogy ugyanis a „megreformált utópia" logikai önellentmondás, egyszerűen szólva ostobaság.

Az 1968-as „prágai tavasz" történetével foglalkozó kiadványoknak se szeri, se száma. Hiszen a különböző okokból, mint láttuk, világszerte történelminek nevezhető hónapokban különös jelentőséggel bírt, hogy Alexander Dubček és hívei az államszocializmus rendszerén belülről nagyszabású, bár félresikeredett kísérletet tettek az „emberarcú szocializmus" megteremtésére. A XX. század történetének ez éppoly kiemelkedően fontos pillanata volt, mint a jóval hosszabb „prágai ősz", az évtizedekre elhúzódó megtorlás kora.

Ez a könyv arról tanúskodik, hogy a nemzetközi történettudományban különösen Sztálinról írt könyve angol változatának megjelenése óta oly nagy tekintélyű magyar történész az 1968-as év titkainak feltárásában is tud újat mondani. Elsősorban a kommunista hatalmi elit gondolkodásának, a hatalomgyakorlás sajátos technológiájának felidézésével. Ma már nagyon kevesen tudják például, hogy milyen meghatározó szerepet játszott a bármilyen reformban – joggal – a teljes bukás veszélyét látó kommunista vezetés számára a Kun Miklós könyvében „telefonjognak" nevezett szóbeli utasítások szövevényes rendszere. Hogy miként működött a szovjet „gyarmati adminisztráció", amelynek keretében a Moszkvából küldött ötödrendű fiatal csinovnyikok arcátlanul instruálták egy „szuverén" ország ősz miniszterei. És azok – mivel legitimációja a Kremltől, nem pedig a választók akaratától függött – kénytelen voltak hazaárulásra emlékeztető módon, alázatosan végrehajtani a szovjet utasításokat.

E könyv szerzője közel két évtizeden keresztül Prágában, Pozsonyban, Moszkvában, Münchenben folytatott hosszú beszélgetéseket a „prágai tavasz" hőseivel, árulóival és eltipróival. Jövendő korok kutatói számára nélkülözhetetlenek lesznek az áldozatok és a hóhérok – esetenként áldozatból lett hóhérok – tanúvallomásai, amelyekből Kun Miklós óriási ismeretanyagra alapuló, állhatatos kérdései nyomán feltárul a múlt anakronisztikus apparátusi mentalitása, s azon keresztül az „emberarcú szocializmus" kísérletének valós története.

Az olvasó kezében tartott könyvből a napnál világosabb, hogy csaknem fél évszázadon át olyan garnitúra állt a kelet-európai szatellit-államok élén, amelynek tagjai számára szinte teljesen ismeretlen volt a nemzeti érzés. Amelynek képviselői tökélyre vitték az azóta – a XXI. században is – sikerrel működtetett dezinformációs technikákat. Ezeknek ugyancsak máig ható eredménye, hogy Magyarországon most is sokan úgy tudják: a hivatalos Budapestet csupán az utolsó pillanatban kényszerítették rá Moszkvából a „sajnálatos augusztusi eseményekben"

való fegyveres részvételre. Kun Miklós a Kádár-titkárság és a magyar külügyminisztérium egykori titkos irataiból rekonstruálta a lehangoló igazságot. Remélhetőleg előbb-utóbb elérkezik az idő, amikor – e könyv nyomán is – ez Magyarországon minden etikus, felelősségtudattal élő ember számára nyilvánvalóvá lesz. Mert a történelmi tragédiák csak akkor ismétlődnek meg, ha nem tanulunk belőlük.

Budapest, 2008. augusztus

Pálinkás József
az MTA elnöke

A KÍSÉRLET ÉS ANNAK SORSA

VOLT-E MÁS ALTERNATÍVA?

Régóta próbálok választ kapni erre a kérdésre. Az elmúlt két évtizedben, amint erre lehetőség nyílt, ezért kerestem fel egymás után az 1967/1968-as csehszlovákiai reformfolyamat egykor a barikádok különböző oldalán álló – azóta nagyrészt elhunyt – szereplőit, a „prágai tavasz" kulcsfiguráit, áldozatait és hóhérait. Végre hozzáférhettem a Budapesten, Münchenben, Moszkvában, Prágában, Pozsonyban kutathatóvá vált korabeli forrásokhoz, köztük a szovjet, a csehszlovák és a magyar pártvezetés bizalmas tárgyalásainak emlékeztetőihez, a hírszerzői feljegyzésekkel felérő nagyköveti jelentésekhez. A személyes közlésekből és a megsárgult iratokból lassan mint mozaikkockákból, egy töredezett, színes tábla kezdett összeállni: a „prágai tavasz" titkos története.

A felnövekvő nemzedékek alig tudnak valamit erről a korszakról. Pedig közelmúltunk, jelenünk és talán jövőnk egyik alapkérdése, hogy Alexander Dubček és társai kísérlete nyomán vajon képes lett volna megújulni az a rendszer, amelyet az Elbától keletre nagyrészt a 18. századi francia szabadság- és egyenlőségeszme, továbbá a 19. századi marxi elmélet alapján hoztak létre 1917 őszén, a Néva partján?

E 20. századi utópia – vagy inkább antiutópia – életre hívásáért indított erőltetett menet ártatlan emberéletek millióit követelte, és további milliók lelkét nyomorította meg. Egy idő után nem lett volna nehéz rájönni, hogy ez az út csakis zsákutcába vezethet. A szovjet birodalom és a tőle függő „népi demokráciák" propagandagépezete, a dezinformációs pókháló, Nyugaton pedig a neves értelmiségi „útitársak" által végzett masszív agymosás mégis sokáig sikeresen akadályozta ennek az egyszerű igazságnak a felismerését. Mégoly jó szándékú emberek sem gondolták végig például, hogy mi lehet a legmélyebben rejlő, igazi oka az 1932/1933. évi mesterséges ukrajnai éhínségnek, a moszkvai koncepciós pereknek, a második világháború kirobbantását lehetővé tevő Molotov–Ribbentrop paktumnak, az 1953-as kelet-berlini megmozdulásoknak, az 1956-os magyar forradalom eltiprásának. Talán abban reménykedtek, hogy ezek az esetek „a növekedés átmeneti velejáróiként" akadályozzák a szociális igazságon és kölcsönös szolidaritáson alapuló rendszer fejlődését.

Negyven esztendeje, 1968 elején a világ öt kontinensén ugyancsak milliók reménykedtek abban, hogy a szocialista társadalmi berendezkedés megkapta a várva várt esélyt a megújulásra. Hogy a sajtószabadság révén, a prágai elitnek a plurális demokrácia felé tett bátortalan lépései nyomán a szocializmus fokozatosan „emberarcúvá" válhat. Emellett szólt, hogy a csehszlovákiai változások nem valami

félgyarmati múltú, távoli, nyomorgó országban mentek végbe. Amint Čestmír Císař büszkén utalt rá 1968 kora nyarán – valóságos pánikot okozva ezzel a „népi demokráciák" fővárosaiban –, a sztálini évtizedek után a vasfüggöny mögötti régióban éppen a legfejlettebb államban kezdődött el a nagyszabású társadalmi átalakulás. Abban a Csehszlovákiában, ahol még elevenen éltek a két világháború közötti masaryki idők polgári értékei. Ezt a folyamatot már aligha lehet visszafordítani, fejtegette a „prágai tavasz" népszerű ideológusa.

Pedig az „emberarcú szocializmus" kísérlete kezdettől halálra volt ítélve. A korábban ezer szállal Moszkvához kötődő, de az események sodrásában őszintén reformpártivá vált Alexander Dubček nevével fémjelzett időszaknak azért vetettek olyan gyorsan és brutálisan – már 1968 augusztusában – véget a T-54-es tankok lánctalpai, mert meg akarták akadályozni, hogy a „prágai métely" továbbterjedjen az Elba meg a Csendes-óceán közötti hatalmas térségben.

Azt sem felejthetjük el, hogy az „ötök" – a Szovjetunió, Lengyelország, az NDK, Magyarország és Bulgária – intervencióját az egymással farkasszemet néző két nagyhatalom, a Szovjetunió és az Egyesült Államok hallgatólagos kiegyezése tette lehetővé. Az amerikai kémholdak által közvetített információ és a Nyugat-Németországból kirajzó hírszerzők jelentései nyomán a hivatalos Washington pontosan tudta, milyen katonai gyűrű veszi körül Csehszlovákiát 1968. augusztus elején. Ám akárcsak 1956 vészterhes novemberében, az amerikai politikai osztály az írásban soha nem rögzített jaltai és potsdami megállapodásokra hivatkozva igyekezett távol tartani magát a várható bonyodalmaktól. Amikor Anatolij Dobrinyin a bevonulás előtti órákban, vasárnap, az alig egy tucat ember által ismert szupertitkos telefonszámon felhívta Lyndon B. Johnsont, kérésére az elnök azonnal fogadta. Az ideges szovjet nagykövet meglepetésére Johnson szenvtelen, már-már unott arccal hallgatta végig a bejelentést Csehszlovákia küszöbön álló megszállásáról. Csak annyit kérdezett, hogy ugye, emiatt nem marad el a napirenden lévő szovjet – amerikai csúcstalálkozó?

Vele ellentétben határozottan elítélte a Varsói Szerződés csapatainak intervencióját Willy Brandt nyugatnémet alkancellár–külügyminiszter. Igaz, harcias antikommunista retorikája bizonyos fokig elterelő hadművelet volt. A szociáldemokrata politikus környezete ugyanis – az újságíró és diplomata álcában működő magas rangú szovjet kágébésekkel együtt – éppen 1968 második felében kezdte kiépíteni azt az informális csatornát, amely a következő év őszétől a legnagyobb titokban egyenesen Jurij Andropov KGB-főnökkel és Leonyid Brezsnyev SZKP-főtitkárral kötötte össze őt. Brandtnak több hónapos „mosolyszünet" után, 1969 végén, már kancellárként döntenie kellett, hogy feláldozza-e a megszállt Csehszlovákiát az új bonni „keleti politika" oltárán. Döntésével belopta magát a Kreml urainak szívébe. Olyannyira, hogy az egyik német kormányválság alatt, amikor Brandt ellenfelei a CDU parlamenti frakciójában kivásároltak két korrupt szociáldemokrata politikust, Brezsnyev hálája jeléül üzent a bajba került kancellárnak: ha

kell, annyi pénzt küld neki, amellyel válaszul akár négy honatyát is megvehet ellenlábasainak táborából. Hát valahogy így mentek a dolgok öreg kontinensünkön, a 20. század hatvanas–hetvenes éveiben.

* * *

Moszkva tehát biztosra ment, amikor szövetségeseivel együtt lerohanta a Nyugat által magára hagyott Csehszlovákiát. Nem a nyugati világ tiltakozásán, hanem a szovjet vezetés elképesztő tehetségtelenségén múlt, hogy ez mégsem ment egészen simán. A Kremlben ugyanis egyszerre számoltak a cseh és a szlovák lakosság ellenállásával meg a megfélemlített „svejkek" – így gúnyolták a prágai reformer politikusokat – tömeges átállásával. Bíztak egy kollaboráns kormány létrejöttében, ugyanakkor a kelet-németországihoz hasonló szovjet katonai adminisztráció bevezetésére is felkészültek. Arra viszont nem, hogy a különböző forgatókönyveket rugalmasan, egymással párhuzamosan alkalmazzák.

A megszállókat kínosan érintette, hogy a lakosság nagy részét eleinte nem ijesztette meg az öt „testvéri" hadsereg bevonulásának látványa. Nagyon sokan még hetek múlva is hajlandóak lettek volna összeszorított fogakkal, minden áldozatra készen folytatni az 1968. augusztus 21-én hajnaltájt spontán kitört polgári ellenállást. Csakhogy ehhez elszánt, tettre kész vezetőkre lett volna szükség. Ilyeneket azonban egy idő után nagyítóval sem lehetett találni Prága, Brünn és Pozsony utcáin. Annál többen álltak át látványosan, még azok közül is, akik a megszállás első óráiban még az öklüket rázták a T-54-esek láttán.

A reformerekből lett kollaboránsok, az elgyávult elit lelki világa külön tanulmányt érdemel. Jellemző ebből a szempontból a „prágai tavasz" miniszterelnöke, a technokrata Oldřich Černík pálfordulása. 1968 késő nyarán Csehszlovákia lakossága valósággal istenítette a sajtószabadság és a plurális eszmék mellett harciasan kiálló politikust. Moszkvában azonban pontosan tudták, hogy ha megzsarolják, kezes báránnyá változik. 1968. augusztus 18-án Leonyid Brezsnyev, az SZKP főtitkára még mint a bevonulás utáni, új csehszlovák Quisling-kormány miniszterelnökével számolt vele. Azután valamilyen félreértés folytán szovjet kommandósok letartóztatták, és többször agyba-főbe verték. Hamarosan a Kremlbe vitték, ahol az éppen elkezdődő kétoldalú tárgyalásokon a politikus gyáván beadta a derekát. Hazatérve pedig Černík a megszálló szovjet csapatok egyik fő prágai szállás-csinálója lett. Még Dubček pártvezetői helyére is aspirált, és egészen addig magabiztosan viselkedett, míg Csehszlovákia szovjet urai nem kergették őt el.

A könyv, amelyet az olvasó a kezében tart, eddig ismeretlen források felhasználásával próbál meg választ keresni arra, hogy mi okozta Černík és több reformer társa metamorfózisát, amely fontos része volt a „prágai tavasz" titkos történetének, s vele térségünk elmúlt évtizedeinek. Közelebb vihet annak megértéséhez, hogy vajon tényleg olyan hirtelen, minden átmenet nélkül követte a zimankós tél 1968 forró nyarát? Hogy mi volt a „behívólevél-akció"? Miért fordítottak köpönyeget a közélet markáns, tiszteletben álló szereplői? Hogyan szűntek meg évtize-

des barátságok? Vajon meddig tűrhette volna egy „emberarcúnak" nevezett egypártrendszer a Csehszlovákiában sorra megalakuló politikai klubokat és társaságokat, amelyek a reformok előrehaladtával egyre közelebb kerültek az ellenzéki pártok zászlóbontásához? És 1968. augusztus 21-e után miért érezhették az értelmiség, a hivatalnoki réteg tagjai egy ideig, hogy a megszálló csapatok jelenléte ellenére változatlanul folytathatják korábbi életüket?

Így gondolta az átmenetileg hatalmon maradt cseh és szlovák '68-as politikusok többsége is. A lakosság nagy része azonban náluk gyorsabban megértette, hogy a fegyverek nélkül folytatott háborúnak vége. Túlélésre rendezkedett be, és mélységesen csalódva elfordult a társadalmi élettől.

* * *

Amikor életemben először, 1972 kora őszén Prágában jártam, nem volt két olyan ember, akitől egyforma magyarázatot hallottam volna a „vajon lehetett volna más megoldás?" kérdésre. Az angolul jól beszélő fiatal pincér, két diplomával a zsebében – ma már talán valamelyik prágai szálloda igazgatója, netán tulajdonosa – fátyolos szemmel panaszkodott, hogy visszautasították útlevélkérelmét, holott Bécsben már megvolt a munkahelye. „Az apám egyszerű művezető, de szerencsétlenségére 1968-ban részt vett az illegális pártkongresszuson. Nem választott küldött volt, valaki más helyett ment el, aki nem ért rá. Végig ott lapult egy padon, behúzott nyakkal. Mégis feketelistára került! A gyárból kidobták, most otthon fusizik. Még mi, a gyerekei is fekete bárányok vagyunk. Micsoda mocskos világ!"

A patinás Károly Egyetem könyvtárának szláv gyűjteményében, ahol két héten át szorgosan búj tam az akkori hősöm, Mihail Bakunyin életéről ott őrzött forrásokat, az intelligens és szép arcú, kék munkaköpenyes könyvtárosnő odasúgta: „Miért nem Szolzsenyicint olvas inkább? Maguknál, Budapesten bizonyára nincsenek meg a Nyugaton kiadott új könyvei. Itt meg 68' óta, megszokásból még mindig megrendelik. Majd abbahagyják, ha az egyik ‚tégla' észreveszi..." Ez az asszony elmondta, hogy az apja a két világháború között az egyik polgári párt elnöke és Prága alpolgármestere volt. Az 1948. évi kommunista hatalomátvétel után legtöbb barátjával együtt bebörtönözték. Most nem bántja senki, csendesen éli a kispénzű nyugdíjasok életét. Ő maga viszont állandóan retteg. Több munkahelyen is húzza az igát, hogy eltartsa a családját, és fél a megtorlástól. Pedig alig négy éve, a „prágai tavasz" lázas hónapjaiban még hivatali kocsi hozta-vitte. Névkártyáját a doktori cím ékesítette: Lipcsében doktorált a 18. századi német filozófiából. Dubček regnálása alatt váratlanul a pártközpontba hívták dolgozni, a reformok egyik atyja, Zdeněk Mlynář mellé. Az volt a feladata, hogy néhány más, lelkes társával megtervezze a tudományos élet reformját. Mivel a dubčeki kurzusnak alig volt megbízható embere a diplomáciai karban, 1968 őszén ki akarták küldeni Párizsba, az Unescóba. Éppen csomagolt, amikor a barátai felhívták, hogy idegen tankok törtek be Prága belvárosába. Az elsők között veszítette el az állását.

Aznap este elmondtam ezt a történetet egy évtizedek óta Prágában élő idős magyar ismerősömnek. Nem tagadta, hogy számtalan ilyen esetről tud, de lehordott, amiért „deklasszált elemekkel" érintkezem. „Jobban tennéd, ha másoknál is tájékozódnál 68'-ról! Ott van például Antonín Novotný. Többen kapacitálják, hogy térjen vissza a közéletbe, vagy legalább hallassa néha a hangját. De annyira megsértettük, amikor 1968 januárjában nem védtük meg ‚ettől a Dubčektől', hogy nem áll kötélnek. Visszavonultan él. Kertészkedik. Még télen is melegházi gyümölcsökkel kínál, amikor néha felkeresem. Egy szavamba kerül, hogy fogadjon téged..."

Némi töprengés után, talán túlzott óvatosságból nemet mondtam, amit később nagyon megbántam. A három beszélgetést viszont szó szerint leírtam. Azóta a jegyzeteket tartalmazó vaskos spirálfüzetek mellé magnószalagok és kazetták kerültek a „prágai tavasszal" kapcsolatos gyűjteményembe. Sokáig Harpagonként, féltve őriztem a kincseimet, amelyeket most mégis jó érzéssel átadok könyvem olvasóinak.

* * *

Hogy voltaképpen mi is történt Csehszlovákia-szerte 1968-ban, majd az azt követő években, a megnyugtatóan hangzó, valójában azonban könyörtelen leszámolások sorozatát jelentő „normalizáció" időszakában, azt csak jóval 1972-es prágai utamat követően kezdtem megérteni, a nyugat-európai és tengerentúli kutatóintézetekben dolgozó cseh és szlovák ismerőseimmel folytatott beszélgetések nyomán. Mindannyian az 1948. februári baloldali puccs vagy a 20 évvel később felvirradt „prágai tavasz" után Nyugatra került emigránsok voltak, akiknek egy része az 1980-as évek második felében, velem egy időben, a müncheni Szabad Európa/Szabadság rádióban dolgozott. E különböző pártállású, de kivétel nélkül formátumos személyiségek, Jan Tříska, Radoslav Selucký, Michal Reiman, František Silnický, Vilém Kahan, Jiří Sláma, Zdeněk Mlynář roppant hiteles s egyben meghökkentő kulisszatitkokat árultak el a „prágai tavaszról". Sok részletet tudtam meg tőlük a szovjet vezetés magatartásáról és a „testvéri" szocialista országok Csehszlovákiában végzett titkosszolgálati akcióiról. Éjszakába nyúló beszélgetéseink során számos megrázó mozzanatot idéztek fel a nyugati politikai elit árulásáról, és megpróbálták megértetni velem, hogy mi állt a prágai reformerek egy részének pálfordulása mögött. De ezek az emberek még a kis emigráns közösségek elkerülhetetlen belső torzsalkodásaiba, sőt családi gondjaikba is beavattak. Szívből örültek, amikor rábeszélésükre elkezdtem tanulni a cseh nyelvet. De akkor még egyikünknek sem jutott eszébe, hogy egyszer majd kutatásaim „alanyai és tárgyai" lesznek.

Pedig az évek folyamán egy kisebb könyvtárat gyűjtöttem a 68' történetét felidéző cseh kiadványokból, amelyet aztán történész kollégám, a külföldre kényszerült Vilém Prečan Svájcból érkező küldeményeinek köszönhetően évről évre gyarapíthattam. Árgus tekintetek megtévesztésére gondosan csomagolt dobozok aljá-

ra, a külföldön megjelentetett orosz nyelvű kiadványok közé rejtette ezeket a könyveket és a cseh emigráns folyóiratokat. Egyszer Prečan küldeménye sérülten érkezett: valaki kiemelte onnan Szolzsenyicin *Vörös kerék* című regényfolyamának néhány kötetét. A rendőri éberség azonban ennél nem terjedt tovább. Minden további nélkül kézhez kaphattam Jiří Pelikán egyik könyvének angol változatát, az 1968. augusztus 22-én Prágában illegálisan összeült vysočanyi pártkongresszus dokumentumgyűjteményét, a „prágai tavasz" emblematikus személyisége, Alexander Dubček életrajzát meg a csehszlovákiai új gazdasági mechanizmus atyja, Ota Šik tanulmányait. Amikor azonban Prágában meg Pozsonyban a polgári értelmiség tagjainak olykor megemlítettem ezeket a műveket, csodálkozásomra egyre gyakrabban legyintettek. „Avítt munkák! Ez már a múlt, rég túl vagyunk rajta. Már a *Charta-77* című röpirat tartalma sem valami korszerű... Értse meg, nem kérünk a szocializmusból, sem a mostani, sem az ‚emberarcú' formájában..."

Be kellett látnom, hogy emigráns cseh ismerőseimet egy egész világ választja el az otthoniaktól, holott akkor alig néhány éve váltak el az útjaik. Vagy talán a „normalizáció" sikeredett túl hosszúra? A gorbacsovi „peresztrojka" éveiben azután azt tapasztaltam, hogy 68' emlékei még Moszkvában is gyakrabban kerülnek elő, mint a „normalizáció" béklyóitól csak nagyon lassan szabaduló Prágában. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a tragikus véget ért „emberarcú" szocializmus rejtélyeinek igazi kulcsát Moszkvában kell keresnem. A szovjet birodalom összeomlásának éveiben többek között ezért kopogtattam be Leonyid Brezsnyev szovjet pártfőtitkár egykori munkatársaihoz, köztük a csehszlovák ügyek fő szakértőjének számító Pjotr Seleszt volt ukrán kommunista vezetőhöz, akivel nem sokkal halála előtt több hosszú interjút készítettem. A nagyrészt magnetofonszalagra rögzített első történelmi emlékidézések nyomán – egy idő után már videokamerával – eljutottam Gennagyij Fominovhoz, az SZKP Központi Bizottságának volt csehszlovák referenséhez is. Ő korábban soha nem állt volna szóba külföldi történésszel, ám egykori főnökei ajánlására fogadott engem. Sokórás beszélgetéseket folytattam a Kreml befolyásos – de mint időközben kiderült, nem az egyedüli – prágai helytartójával, Sztyepan Cservonyenko volt prágai szovjet nagykövettel, aki először még a lakásába se mert beengedni. Semleges helyen létrejött találkozásunk harmadik órájában azonban váratlanul érdekes titkokat osztott meg velem. A legkisebb részletekbe menően felidézte Csehszlovákia megszállásának óráit. Elmesélte, sőt többször el is játszotta a bevonulás éjszakáján Ludvík Svoboda csehszlovák köztársasági elnökkel folytatott drámai párbeszédét. Végül még azt is elárulta, hogy személy szerint neki milyen szerepe volt Dubček megbuktatásában az intervenciót követően, 1969 tavaszán.

A felvételt követően Cservonyenko homlokán verejtékcseppek ütköztek ki. Megijedt, hogy megszegte egykor esküvel megerősített titoktartási kötelezettségét – bár jól tudta, hogy a szovjet pártközpontban valaha aláírt dokumentum már rég nem érvényes. Vele ellentétben a hosszú ősz szakállú, kitüntetésekkel teleaggatott, excentrikus Alekszandr Majorov hadseregtábornokot még a katonai titoktartás

sem érdekelte túlzottan. Már első találkozásunkkor nagyon beszédesnek mutatkozott. Az utókornak szánt üzenetét azonban ő is „kódolta": pajzán adomáiból és dogmatikus kirohanásaiból mégis sikerült kihámozni, hogyan készült a Kreml már 1968 elején Csehszlovákia katonai megszállására.

A kollaboráns Moszkva-barát prágai kormány megalakítási kísérletéről mondott el fontos részleteket Alekszandr Jakovlev, a „peresztrojka" ideológusa. Ő addigra már látványosan szakított kommunista múltjával. Ez nem könnyítette meg a tényfeltárást, mert roppant nehéz volt kiszűrni vallomásából az 1968 eseményeiben a legnagyobb titkok tudójaként részt vevő, akkor még hithű apparatcsik emlékfoszlányait a rendszerben mélységesen csalódott, megfáradt, vagdalkozó öregember monológjából. A vele való beszélgetés döbbentett rá, hogy a legutolsó pillanatban kerestem meg az egykori döntéshozókat.

Igaz, a szovjet államférfiak és diplomaták korábban soha nem lettek volna hajlandóak ilyen beszélgetésekre, kivált egy külföldi történésszel nem. Ez különösen érvényes a prágai szovjet követség egykori követtanácsosára, Ivan Udalcovra, aki Cservonyenko nagykövet mellett Csehszlovákia igazi helytartója – Brezsnyev sokéves „szeme és füle" – volt. Egy idő után azonban még ő is belelendült az emlékidézésbe, akár az SZKP és a KGB többi vezetői, akik az első mélyinterjú után kézről kézre adtak – talán mert látták, hogy nem a számonkérés szándékával vallatom őket, hanem a többnyire csak általuk ismert információ érdekel. És mielőtt távoztak volna az élők sorából, sürgető kényszert éreztek, hogy örökül hagyják az utókornak a saját változatukat 1968 történetéről.

Az azóta rég elhunyt Udalcov követtanácsos így foglalta össze az 1968. augusztusi bevonulás lényegét: „Mi, akik a döntéseket hoztuk, valamennyien mérhetetlenül tiszteltük Sztálint. Ő pedig arra tanított minket, hogy akié Csehszlovákia, azé egész Közép- Európa. A románok a csehszlovák politikusoknál sokkal messzebbre mentek. 1962-ben, a kubai válság alatt például üzentek Washingtonnak, hogy ki akarnak maradni a harmadik világháborúból. Végig fraternizáltak a velünk szembeszegült kínaiakkal. Mielőtt 1964 októberében megbuktatták volna Hruscsovot, ő arra készült, hogy összehívja a munkáspártok nemzetközi tanácskozását, és Tiranával meg Pekinggel együtt kiátkozza Bukarestet. Csakhogy a marsalljaink meg a tábornokaink az őt követő Brezsnyevnek már azt tanácsolták, hogy hagyjuk a fenébe Romániát. Úgysem tud átállni a Nyugathoz, hiszen sehol nincs közös határa a NATO-országokkal. Viszont ha Csehszlovákia elárul bennünket, akkor a nyugatnémet meg az osztrák határon oda a geopolitikai fölényünk. Hát ezért kellett meglépni a bevonulást! Ehhez képest másodrendű, hogy Dubček meg Císař revizionisták voltak, Biľak és Indra pedig a mi embereink."

* * *

Meglepett, hogy az államszocializmus látványos összeomlása után a Nyugaton is 1968 varázsában élő cseh emigráns ismerőseim többsége első, euforikus prágai látogatását követően nem siet hazaköltözni. Azután megtudtam, hogy kivétel nél-

kül mindegyiküket óriási csalódás érte a haza földjén. Szerették volna ugyanis ott folytatni, ahol két évtizeddel korábban abbahagyták – de a régi barátokat és a rokonokat leszámítva senki nem volt kíváncsi rájuk. Emlékirataikból kitűnően ők egy képzeletbeli Prágában éltek. Amikor kiléptek ebből a teremtett világból, képtelenek voltak eligazodni.

Az idő nem csak ellenük: ellenem is dolgozott. Amikor elhatároztam, hogy filmet készítek és könyvet írok 1968 „fehér foltjairól", szerettem volna felkeresni Alexander Dubčeket. Ő azonban korán meghalt: Csehszlovákia felbomlásának mintegy utolsó áldozataként, máig tisztázatlan körülmények között végzetes autóbalesetet szenvedett. Sietnem kellett hát, hogy legalább a gyorsan fogyatkozó 1968-as politikai elit tagjai elmondják titkaikat. A moszkvai mélyinterjúk után, az 1990-es évek közepén ezért sorra felkerestem több ismert egykori reformert, köztük Václav Slavíkot, Věněk Šilhánt, Bohumil Šimont és Eduard Goldstückert.

Majd hosszú, türelmes rábeszélés után fogadott a Kreml akaratának egykori pozsonyi és prágai hűséges végrehajtója, a szovjet csapatok fegyveres beavatkozását minden eszközzel sürgető Vasil Biľak is. Kiáltó volt az ellentét a prágai beszélgetések díszlete – az „emberarcú szocializmus" egykori apostolainak kopott, szegényes környezete, összetört életük megannyi tanúsága – és a villájában a jólét látványos külső jeleit mutató dogmatikus szlovák politikus körülményei között. Az évtizedek alatt töretlen, már-már önhitt magabiztosság is megkülönböztette tőlük.

Beszélgetésünk során Biľaktól meglepő információt kaptam Kádár János titkos politikai lépéseiről. Pedig vendéglátómnak volt ideje megfontolni, mit árul el, és mit nem, hiszen előre megüzentem neki, hogy arról fogom faggatni: 1968. július 20-án tényleg ő kötötte-e meg a szovjetekkel a végső politikai alkut Kádár János balatonaligai villájában, az őt ott konspiratív körülmények között felkereső Pjotr Seleszttel? A szlovák politikus tagadta ezt. Még azután is, hogy a titkos találkozó részleteiről egész bekezdéseket olvastam fel neki Seleszt vaskos naplójából. Amikor azonban kikísért, nem szlovákul, hanem – ez is a konspiráció sajátos eszköze volt – oroszul odasúgta nekem: „Nálunk nemrég zajlott le egy vizsgálat, Prágában pedig még most is vizslatnak ezek a fránya demokraták, hogy ki és mikor adta át a szovjeteknek a Varsói Szerződés fegyveres erőit behívó levelet. De bolond lennék, ha nyilatkoznék erről. Hogy önszántamból kötélbe dugjam a fejemet?!"

A históriás idők cseh és szlovák szereplőivel folytatott beszélgetések utolsó állomásaként jelképes volt találkozásom Ludvík Vaculík íróval a prágai Letná dombon, közel a belügyminisztérium komor épületéhez, ahová őt egykor oly sokszor idézték kihallgatásra. A beszélgetés alatt mindketten vacogtunk a jeges szélben, de a *Kétezer szó* szerzőjének és a *Charta–77* aláírójának veretes szavai új dimenzióba helyezték mindazt, amit korábban Moszkvában és Prágában hallottam. Ő mondta ki, hogy a „bársonyos forradalom" után nincs értelme folytatni az 1968-as reformokat. Hiszen a szocializmus, mint mondta, bármilyen változatában – megreformálhatatlan.

* * *

A „prágai tavasz" harmincadik évfordulójára kétrészes dokumentumfilmet készítettem 68' fehér foltjairól. Az Akadémiai Kiadó jóvoltából pedig kétszer is közzé tehettem a tíz legérdekesebb beszélgetés szövegét, utószó és részletes kommentárok kíséretében.[1] Az angol változat bemutatójára Washingtonban, a kremlinológiai kutatásoknak otthont adó Woodrow Wilson centrumban került sor.[2] A közönség körében feltűnően sok volt az ősz halántékú, egyenes tartású férfi. Egykori amerikai diplomaták, hírszerzők és tudósítók, akik számára az 1960-as évek Prágája a fiatalságukat jelentette. Talán éppen ezért vitába szálltak velem: „Miért olyan szigorú az akkori szocialista reformerekkel? Az igaz, hogy mai szemmel naiv dolgokra készültek. De mégiscsak csapást mértek a szovjet birodalom cementfalára!"

Eljött egy Nobel-díjas fizikus is, aki a történelmi évben aspiránsként élt Prágában. Megszívlelendő történeteket mesélt el arról, hogy az ottani fiatalok mennyivel felelősségteljesebben, megfontoltabban viselkedtek, mint a polgárpukkasztásba meg esztelen rombolásba belefeledkező párizsi kortársaik: „Néhány nappal azután, hogy szovjet és vietnami diákok, nyilván felső utasításra, megrohamozták a prágai amerikai követség épületét, és elégették nemzeti zászlónkat, prágai egyetemisták népes küldöttsége kopogott be a nagykövethez. Új amerikai zászlót hoztak, annak jeleként, hogy semmi közük a vandál cselekedethez. Azt mondták, hogy ők tanulni akarnak, utazni szerte a világon, főleg pedig vigyázni arra, hogy a szabadság első hajtásai ne sorvadjanak el Csehszlovákiában."

Az elmúlt évtized számos ilyen és ehhez hasonló találkozása nyomán határoztam el, hogy folytatom a munkát. Mostani könyvem célja a „prágai tavasz" alig ismert, titkos mozzanatainak felvillantása. Az oral history források mellett ezúttal gyakrabban támaszkodtam a Magyar Országos Levéltár különböző gyűjteményeiben lévő publikálatlan dokumentumokra. A bőségesen idézett források ma már olykor elképesztő bikkfanyelvén természetesen nem változtattam, a cseh és szlovák nevek helytelen használatát azonban igyekeztem korrigálni.

Munkám során jól esett tapasztalni Bogárdi Szabó István, Baldauf László, Balog Zoltán, Lázár János, Martonyi János, Tarlós István és Semjén Zsolt baráti biztatását. Nagy megtiszteltetés, hogy Pálinkás József, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke írt bevezetőt a könyvhöz, s hogy a kéziratra külön tanulmányban reagált az akkori idők két résztvevője, Čestmír Císař, a „prágai tavasz" utolsó élő nagy személyisége és Duray Miklós, a pozsonyi parlament képviselője, aki 1968 augusztusában részt vett a megszállókkal szembeni ellenállásban.

Prágából Jan Hoppe, Pozsonyból Jozef Badurik, Moszkvából a néhai Tofik Iszlamov, Stanfordból Maciej Sekierski, Amszterdamból Jaap Kloosterman hívta fel a figyelmemet a „prágai tavasszal" foglalkozó kiadványok egy-egy új darabjá-

[1] Prágai tavasz – Prágai ősz. 1968 fehér foltjai. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1998.
[2] Prague Spring – Prague Fall. Blank Spots of 1968. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1999.

ra. A levéltári és könyvtári munkában sokat segített Soós Viktor, Simon István, Kovács Emőke, Fehérné Fencsik Csilla, Kiss Éva, Kocsi Barbara, Németh Edit, Németh Enikő, Várszegi Julianna. A fényképek kiválasztásában, ahogyan az elmúlt években annyiszor, igénybe vehettem David King világhírű londoni gyűjteményének darabjait. A kézirat gondozásakor jóleső érzés volt együtt dolgozni Szabó Zsuzsa szerkesztővel.

Végül, de nem utolsósorban feleségemnek, Gereben Ágnesnek tartozom köszönettel. 1972-ben vele együtt róttuk a csehszlovák fővárost, amikor az egyik legkisebb utcácska, a Tinská ulička egyik műemlék házán mély golyónyomokat vettünk észre. Ágnes elgondolkodva mondta: „Megértem, hogy most az 1848-as prágai pünkösdi felkelés története foglalkoztat. De egyszer 68' is megérne egy misét..."

Budapest, 2008. augusztus 12.

Kun Miklós

PRÁGA, 1968: LEGENDA ÉS VALÓSÁG

A 21. század elejének Kelet-Közép-Európájában olyan korszakot élünk, amikor egy-egy parlamenti vagy kormányválság gyakran csupán egy viszonylag kis létszámú politikai elit idegeit borzolja, komolyabb hatása legfeljebb a tőzsdei árfolyamokra van. Joszif Sztálin 1953 márciusában bekövetkezett halála után a Szovjetunióban és szatellit-államaiban ez alapvetően másként alakult. A hatalom csúcsain minden komolyabb őrségváltásnak üzenete volt az egész társadalom számára. A plurális demokrácia intézményei és szabad sajtó híján még a szocialista rendszerben csalódott vagy teljesen apolitikus emberek is nagy figyelemmel kísérték a személyi változásokról közzétett híreket. És minél erősebb repedések mutatkoztak egy-egy ország monolitnak látszó pártvezetésében, a rendszer bástyáin kívül állók annál inkább reménykedtek, hogy valamelyest enyhül a diktatúra szigora.[1]

Az 1950–1960-as években a szocialista országokon végigsöprő személycseréket azonban többnyire a titokzatosság homálya lengte körül. A szovjet lakosság döntő többsége például csak több éves késéssel tudta meg, hogy az 1957 nyarán az SZKP első embere, Nyikita Hruscsov ellen fellázadt „pártellenes csoportnak" – a sajtóban elítélt és meghurcolt Vjacseszlav Molotovon, Georgij Malenkovon, Lazar Kaganovicson kívül – tagja volt Nyikolaj Bulganyin szovjet kormányfő és a névleges államelnök, Kliment Vorosilov is.[2] Az SZKP XX. kongresszusát követően jó néhányszor az is megesett, hogy a „népi demokráciák" pártvezetése – illetve annak legaktívabb, Moszkva által másoknál jobban támogatott, magukat a szovjet „központi irányvonal" helyi letéteményesének nyilvánító tagjai – igyekeztek megszabadulni a kompromittálódott politikustársaiktól. Ilyenkor látványosan menesztették őket. Ez történt – igaz, főleg a Kreml nyomására – 1956-ban Rákosi

[1] Jó példa erre Sztálin halálának visszhangja, jóllehet a politikai rendőrség emberei, akik hangulatjelentéseket készítettek, láthatóan manipulálták a hozzájuk befutó információt: Nyeizvesztnaja Rosszija. (1992. II. 253–261).

[2] Az újonnan kutathatóvá vált forrásokból kiderül, hogy a „pártellenes csoport" dogmatikus sztálinistái mellett még számos funkcionárius, műszaki és gazdasági vezető szorgalmazta a kulisszák mögött a megszokottól eltérő munkastílusú, autoriter Hruscsov és néhány közeli munkatársa, így Mihail Szuszlov főideológus, valamint Ivan Szerov KGB-elnök elmozdítását. Kaganovics (1996. 517–524); Sepilov (1998. 121–122, 128–130), Molotov, Malenkov, Kaganovics. 1957. (1998).

Mátyással Magyarországon,[3] 1961-ben Vlko Cservenkovval, majd 1962-ben Anton Jugovval Bulgáriában,[4] 1963-ban Karol Bacílekkel és Viliam Širokýval Csehszlovákiában.[5]

Brezsnyev titkos missziója

Ennél jóval összetettebb történet Antonín Notovný bukása, pontosabban kényszerű lemondása a CSKP központi bizottsága első titkári pontjáról. Az egyre fogyatkozó szemtanúk ma, 40 évvel később az okok között megnevezik a belpolitikai erjedést, az értelmiség, főleg az írók és az újságírók 1967. nyári és őszi lázadását, az őszi prágai diáktüntetéseket és azok országos visszhangját, a súlyosbodó gazdasági gondokat, végül az Ota Šik nevével fémjelzett, befolyásos reformkommunista csoport és a helyzetükkel elégedetlen, egyre gyakrabban nemzeti szempontokat előtérbe helyező szlovákiai pártvezetők váratlan Novotný-ellenes összefogását. Az 1967 végétől tartó kötélhúzás betetőzéseként[6] mindez oda vezetett, hogy 1968. január 4-éről 5-ére virradó éjszaka a cseh és szlovák politikai elit lemondásra kényszerítette Novotnýt pártvezetői tisztségéből, átmenetileg meghagyva őt köztársasági elnöki hivatalában. A központi bizottság első titkára az egymással rivalizáló politikai csoportok kompromisszumának eredményeképp Alexander Dubček, a szlovákiai pártszervezet első titkára lett.[7]

A kelet-európai népi demokráciákban a következő hónapokban valóságos földrengést okozó prágai fordulatra azonban semmiképpen nem kerülhetett volna sor az SZKP vezetői, személy szerint Leonyid Brezsnyev szovjet pártfőtitkár előzetes beleegyezése, sőt jóindulatú támogatása nélkül. A Kremlben végig tisztában voltak ugyanis azzal, hogy a CSKP Központi Bizottságában és annak vezető testületében, az Elnökségben 1967 októberétől egyre követelőzőbbé váltak Novotný régi és új riválisai. Ők általában szoros kapcsolatban álltak a prágai szovjet követséggel, és akkor még egyikük sem számított „szovjetellenes revizionistának". El sem tudták képzelni, hogy a Kreml akaratát keresztezve lépjenek fel Antonín Novotný ellen. A CSKP Központi Bizottsága 1967. novemberi, majd decemberi plénumán zászlót bontó „rebellisek" korántsem egységes táborában többek között azért férhettek meg jól egymással a „prágai tavasz" leendő reformerei az 1968. augusztus 20-i fegyveres intervenció legfőbb cseh és szlovák kollaboránsaival, mivel érezték, hogy a hivatalos Moszkva az ő oldalukon áll. „A Vasil Biľak vagy Alois Indra típusú dogmatikus pártmunkások egyik pillanatról a másikra leálltak volna a hangoskodással, ha a szovjet követség két főembere, Sztyepan Cservonyenko nagy-

[3] A Jelcin-dosszié (1993. 24–41).
[4] Oren (1973. 147–150).
[5] Skilling (1976. 46–48).
[6] Skilling (1976. 59–82); Kun (1998d).
[7] Williams (1997. 64–65); Kun (1998c).

követ és Ivan Udalcov követtanácsos erélyesen rájuk szól!" – mondta 1976-ban amszterdami beszélgetésünk során Vilém Kahan cseh emigráns politikus. (A rendszer börtöneit megjárt egykori állambiztonsági tiszt 1968-ban Josef Smrkovský titkárságán dolgozott, majd a „normalizációnak" nevezett rendcsinálás elől rövid jugoszláviai diplomáciai kiküldetését követően Hollandiába emigrált.)

Kahan egy másik alkalommal felívta a figyelmemet e folyamat néhány rendhagyó mozzanatára. A később revizionistának minősített cseh és szlovák politikusok közül a CSKP Központi Bizottsága 1967. decemberi és 1968. januári plénumán többen viszonylag békülékenyen szólaltak fel. Ők is szorgalmazták ugyan Antonín Novotný távozását, de főleg a gazdasági reformok érdekében. Az ehhez szükséges nyugodtabb légkör reményében megelégedtek volna azzal, ha Novotnýt első fokon csupán a CSKP Központi Bizottsága első titkári tisztségétől fosztják meg.[8] Ugyanakkor szenvedélyesen Novotný ellen agitált a Drahomír Kolder, Vasil Biľak, Alois Indra, Antonín Kapek, valamint Oldřich Švestka alkotta későbbi „kezdeményező csoport", vagyis a Moszkvától 1968 nyarán fegyveres segítséget kérő „behívólevél" mind az öt aláírója! Sőt, további fejeket követeltek Novotný környezetéből, és az egész apparátus „megrostálását". Aligha merték volna ezt vállalni előzetes szovjet beleegyezés nélkül.

Vilém Kahan szavait két évtizeddel később Eduard Goldstücker megerősítette beszélgetésünkben. Ő azt emelte ki, hogy a prágai szovjet követség, amely pontosan közvetítette a Kreml akaratát, 1968 januárjáig nem tett igazán különbséget a cseh vagy a szlovák „dogmatikus" meg „reformpárti" politikusok között. Leegyszerűsítve úgy vélekedtek Moszkvában, hogy a csehszlovákiai politikai osztály kizárólag „Novotný-párti" és „Novotný-ellenes" erőkből áll. Az igen agilis Cservonyenko nagykövet mindkét tábor képviselőivel igyekezett jó viszonyt ápolni, hogy minél több bizalmas információhoz jusson. Ezt a taktikáját a „prágai tavasz" alatt is érvényesítette, amikor kéthetente–havonta végiglátogatta a CSKP vezetőit, s órákon át „baráti beszélgetéseket" folytatott velük.[9]

A viharos gyorsasággal alakuló politikai fejleményeket a Prágába érkező külföldi pártfunkcionáriusoknak nehéz volt felmérniük. Egy akkoriban fogadott magas rangú MSZMP-delegáció tagjait például majdnem ugyanazzal az optimizmussal köszöntötte a két későbbi „rendcsináló", Drahomír Kolder és Lubomír Štrougal, valamint az 1968 őszén emigrálni kényszerült Ota Šik, a csehszlovák „új gazdasági mechanizmus" fő teoretikusa. Akkor úgy látszott, mind a hárman a Novotný-ellenes tábor erősségei. „A beszélgetésekből és egyéb tapasztalatokból azt a benyomást szereztem, hogy Csehszlovákiában egy sajátos politikai válság alakult ki, *amely nem terjed ki a széles néptömegekre,* viszont nagyon erős a felső vezetésben és kiterjedt a középfunkcionáriusokra és az értelmiségre", olvashatjuk Nyers Rezsőnek, az MSZMP Központi Bizottsága titkárának 1968. március 5-i keltezésű

[8] Részletes képet ad erről: Skilling (1976. 163–178).
[9] Latis (1968. 53–54).

úti jelentésében. „Teljesen nyilvánvaló és ezt mindenki így is érzi Csehszlovákiában, hogy *nem a rendszer válságáról van szó,* hanem a vezetés válságáról. (...) Megítélésünk szerint a törvénytelenségek áldozatainak következetes rehabilitációja ma már nem csupán azért szükséges, hogy az igazságnak érvényt szerezzen a CSKP, hanem közvetlen politikai okokból is, mert a párt aktivistáinak egy része, a volt partizánok, a félig rehabilitáltak stb. ma már nyíltan felszólítják erre a pártot. Az új vezetésnek most lehetősége van arra, hogy saját kezdeményezéséből rendezze ezt a bonyolult ügyet, nem pedig a tömegnyomástól kikényszerítve. (...) A gazdasági reform eddigi eredménye pozitív, javított a csehszlovák gazdaság teljesítményén, nem lenne helyes tehát arról beszélni, hogy a reform nem sikerült. A felmerült problémák egyfelől a következetlen végrehajtás eredményei, másfelől pedig annak következményei, hogy a reform kidolgozása bizonyos dolgokban hibásnak bizonyul. (...) Véleményünk szerint a gazdaságpolitikában *nem merül fel a szüksége az eddigi irányvonal módosításának,* inkább az elvi határozatok következetesebb megvalósítása kerül előtérbe. A gazdasági reform problémái megoldhatók, de ehhez ki kell majd alakítani egy konkrét cselekvési programot."[10]

A delegációnak adott hivatalos tájékoztatás szerint a CSKP Központi Bizottságának addigra már mintegy 80 százaléka szembekerült Antonín Novotnýval. Egyéb forrásokból kitűnően a cseh és szlovák politikai elit tagjai közül azok is cserbenhagyták a pártvezetőt, akik majd másfél évtizedig tüntetően törleszkedtek hozzá, és korábban készséggel szemet hunytak súlyos politikai baklövései, no meg jellembeli hibái felett. Más kérdés, hogy 1968 kora tavaszán valósággal pánikba estek a pártközpont régi apparatcsikjai, a vidéki középkáderek, a tábornoki kar jó része és a politikai rendőrség szinte valamennyi vezetője. Őket általában váratlanul érte a korábban körülrajongott pártvezér kiszorítása a hatalomból. Később bánták is, hogy az 1967. decemberi kötélhúzás során – néhány magas rangú katonatisztet és belügyest leszámítva – nem volt merszük részt vállalni a Novotný melletti kiállásban. Ebben megakadályozta őket a bolsevik nómenklatúrára jellemző pártfegyelem, amely kizárta az „odafönt" hozott döntések felülbírálását.[11]

A cseh és szlovák vezetők jó része alighanem visszafogta volna magát Novotný bírálatában, ha sejti, micsoda lavinát indít el az 1967. novemberi, majd decemberi központi bizottsági tanácskozáson. A „lázadók" egyáltalán nem gondoltak arra, hogy a felgyorsult társadalmi mozgás előbb-utóbb kibillentheti a helyéről őket is, akik lehetővé tették, hogy a szűk látókörű, bárdolatlan Antonín Novotný másfél évtizeden át a Csehszlovák Kommunista Párt és az ország első embere maradjon.[12]

Megalkuvásuknak persze megvoltak a történelmi gyökerei. Alig egy esztendővel Klement Gottwald elnök 1953 tavaszán bekövetkezett halálát követően, a Sztálin utáni szovjet „kollektív vezetés" mintájára jött létre a Novotnýból, Zápo-

[10] Magyar Országos Levéltár, a továbbiakban MOL 288. fond, 5. cs., 448.
[11] Skilling (1976. 172–174, 177, 193, 197–198); Benčík–Navrátil–Paulik (1996. 41–62).
[12] Williams (1997. 63–112).

tockýból, Širokýból és Bacílekből álló „négyes fogat". Ez az informális testület azonban hamarosan *duumvirátussá* vált, mivel 1954 végére a legfontosabb ügyek intézése, köztük a Kremllel való kapcsolattartás már főleg Antonín Novotný, a CSKP Központi Bizottsága első titkára, és Antonín Zápotocký, az egyre többet betegeskedő köztársasági elnök feladata lett. A kortársak emlékei szerint a nagyobb formátumú Zápotockýnak – aki a két világháború között a csehszlovák kommunista mozgalomban fontos szerepet játszott – talán meglett volna az esélye, hogy a régióban jól ismert forgatókönyv szerint megszerezze az egyeduralmat a „párton belüli harcban". Ehhez azonban szüksége lett volna az apparátus feltétlen támogatására, amit viszont képtelen volt megszerezni, mert az előző években lezajlott koncepciós perek során megtizedelt, önbizalmát vesztett, frusztrált apparatcsikokat Novotný már korábban a maga oldalára állította. Minden alkalmat felhasznált, hogy a még megmaradt „régiek" helyére kipróbált munkatársait, elsősorban a prágai városi pártbizottság embereit juttassa. Ők viszont, ennek fejében megadóan tűrték patrónusuk durva tréfálkozásait, híveit egymásnak ugrató arroganciáját. Elviselték, mert Novotný a szó szoros értelmében folyamatosan *lekenyerezte őket.*[13]

Antonín Novotnýnak emellett jól jött, hogy közel egy évtizeden át Hruscsov prágai kreatúrájának számított. Pedig nem tartozott az igazán oroszbarát csehek közé, és nem is rendelkezett moszkvai helyismerettel. A szovjet vezetőket azonban megnyerte azzal, hogy számos külsőségben utánozta a Kreml urait, és minden alkalmat megragadott a csehszlovák–szovjet barátság éltetésére. Ezért is érte olyan nagy csapásként a hír a „kis októberi forradalomról", vagyis Nyikita Hruscsov 1964. október 14-ére virradóra végrehajtott, puccsszerű elmozdításáról. A prágai pártvezér ekkor a szocialista országok vezetői közül – Kádár Jánost leszámítva[14] – egyedül fejezte ki nyilvánosan értetlenségét a történtek felett. „Elein-

[13] Mlynář (1983. 149); Henkin (é. n. 252–253).

[14] A moszkvai puccs alatt Kádár János egy hivatalos MSZMP-küldöttség élén Władisław Gomułka vendége volt Varsóban. Hruscsov elmozdításáról tudomást szerezvén, szinte teljesen összeomlott. Míg a LEMP Központi Bizottsága első titkára melegen gratulált Hruscsov utódainak („Nagyon köszönöm az információt. Gratulálok magának és Koszigin elvtársnak. Sok sikert kívánok. Helyesnek találom a plénum döntését", jegyezte fel szavait Brezsnyev), addig Kádár eleinte a reá annyira jellemző kivárás taktikáját választotta. Ugyancsak Leonyid Brezsnyev foglalta össze – valamilyen oknál fogva harmadik személyben – a magyar pártvezető első üzenetét: „Kádár elvtárs köszöni Brezsnyev elvtársnak az információt. Kéri, adja át üdvözletét Koszigin nek. Arra kéri, ne várjanak, amíg visszatér Budapestre, hanem továbbítsák ezt az információt [az MSZMP titkárságának, személy szerint Biszku Bélának – K. M.]". Alekszandrov-Agentov 1994. (132–133. old.) Ekkor Kádár még úgy hitte, hogy Hruscsov elmozdítása komoly kurzusváltáshoz és további nagyarányú személycserékhez vezethet, amelyek túlnyúlhatnak a szovjet birodalom határain. Ezért Budapesten keresztül rejtjeles táviratban kérte régi bizalmasát, Szipka Józsefet, Magyarország akkori moszkvai nagykövetét, tudja meg, mi is történt valójában a központi bizottság októberi plénumán, főleg pedig az azt megelőző, összevont elnökségi és titkársági ülésen. Bárkihez fordult azonban Szipka, mindenki megtagadta a válaszadást. Ám a magyar nagykövet végül nevelt fián, Szabó L. István újságírón keresztül félig-meddig konspiratív úton

te ez kissé váratlanul ért engem", közölte Novotný Leonyid Brezsnyevvel, az SZKP újonnan megválasztott első titkárának küldött üzenetében. „Nem gondoltam, hogy így alakul. Nálunk nagy lármát csapnak majd. Ezt őszintén mondom magának. Hiszen oly váratlan, ami történt. Én azt hittem, ön vezeti majd a pártot, Hruscsov elvtárs pedig a Minisztertanács elnöke lesz." – elmélkedett a cseh politikus.„Azután [Novotný] mégiscsak gratulált nekem és Koszigin elvtársnak", foglalta össze a beszélgetés folytatását Brezsnyev. „Azt mondta: hát igen, emberek jönnek, emberek mennek, az eszmék viszont maradnak. Kérem, továbbítsa a Központi Bizottsága Elnökségének: meggyőződésem, hogy pártunk erősíti majd barátságunkat, s küzdeni fog közös ügyünkért."

Novotný reagálása élesen elütött a többi kelet- és közép-európai szocialista ország vezetőinek alázatos köszöntőjétől. Brezsnyev szerint Erich Honecker így reflektált a Kremlben lezajlott őrségváltásra: „Gratulálok az önnek nyújtott nagy bizalomhoz. Hatalmas sikereket kívánok, köszönöm az információt. Reméljük, a jövőben is erősíteni fogjuk a pártjaink közötti barátságot – ez nagyon fontos." Todor Zsivkov szintén lelkesen fogadta a fejleményeket, legalábbis Brezsnyev értelmezésében: „Miután végighallgatott, azonnal gratulált nekem és Koszigin nek. Azt mondta, hogy ez igen nagy dolog."[15]

Néhány heti elégedetlenkedés után Novotný megpróbálta helyrehozni baklövését. 1964 decemberében azonban, amikor Jozef Lenárt csehszlovák kormányfő társaságában Moszkvába érkezett, látnia kellett, hogy Brezsnyev nem felejtette el

---

mégis kiderítette, hogy a várható változások aligha veszélyeztetik majd a kádári vezetést. Ezt az (ugyancsak rejtjeles távirattal Moszkvából továbbított) információt Kádár János a vonaton kapta meg, félúton Varsó és Budapest között. Többek között ezért is szánta rá magát a Nyugati pályaudvaron mondott, világszerte meglepetést kiváltó beszédére, amelyben hitet tett a hivatalos Moszkvához fűződő barátság mellett, de elítélte Hruscsov leváltásának körülményeit. Nem sokkal ezután Kádár keményen „beolvasott" Viktor Grisinnek, az SZKP KB Politikai Bizottsága tagjának, a szovjet szakszervezetek vezetőjének, aki egy nemzetközi tanácskozásra Budapestre érkezett. „A repülőtéren a szakszervezeti vezetőkkel együtt az MSZMP Központi Bizottságának három tagja várt rám", emlékezett Grisin. „Egyikük, Biszku elvtárs (...), aki lényegében a párt másodtitkára volt, javasolta, menjünk rögtön a magyar pártközpontba, ahol Kádár János elvtárs vár rám. Az ő kocsijába ültünk, és az első titkár irodájába mentünk. Kádár elvtárs egyedül várt minket. Idegesen járkált fel-alá. Éppen csak visszaköszönt nekem, s hevesen bírálni kezdte pártunk Központi Bizottságát, új vezetésünket, amiért váratlanul leváltottuk Nyikita Hruscsovot. Miért nem tanácskoztunk a többi párttal, jelesül vele, mielőtt így döntöttünk? Értik maguk egyáltalán, milyen helyzetbe hoznak a párttagság előtt bennünket, vezetőket? És milyenek lesznek pártjaink a nép szemében? Hogyan magyarázzuk meg itt, Magyarországon, hogy felmentették összes tisztségéből Nyikita Hruscsovot, akit pedig nálunk jól ismernek és tisztelnek?' Megkértem Kádár Jánost, hogy ne legyen indulatos, és elmagyaráztam neki a helyzetet." Grisin (1996. 28–29. old.) Az összezördülés ellenére az új, szovjet „kollektív vezetés" és Kádár János nemsokára többé-kevésbé megbékélt egymással. Sőt, Kádár sokkal ügyesebben manőverezett, mint Novotný, s némi *mea culpázás* után elhitette a Kreml uraival, hogy 1964 októberében ő csupán „félreértette" a történteket. Évkönyv 1998. (1998. 163–183).

[15] Alekszandrov-Agentov (1994. 132–133).

a történteket. Ennek tulajdonítható, amit az SZKP első emberének egyik tanácsadója ír memoárjában: Brezsnyev „lojális szövetségesnek", ám „nem túl erős vezetőnek" tartotta Novotnýt, aki „gyengén ismeri a gazdaságot", „nem rendelkezik nagy politikai tekintéllyel", általában „íróasztal melletti politikus". „Hát igen, nem Gottwald és nem is Zápotocký", mondogatta.[16] Ez kínosan érintette Antonín Novotnýt, akinek a többi szocialista ország vezetőjéhez hasonlóan megvoltak a maga bizalmas moszkvai információs csatornái. Ám csak akkor ijedt meg igazán, amikor megértette, hogy hazai ellenfelei, főleg a szlovák pártvezetők igyekeznek Moszkvában szövetségeseket keresni vele szemben. Ettől kezdve Novotný minden alkalmat megragadott, hogy a Szovjetunióba utazzon. 1967 folyamán például öt alkalommal találkozott Brezsnyevvel, és megkísérelte maga mellé állítani a szovjet politikai vezetés más prominens tagjait is. Egy ilyen utazása alkalmával, 1967. július 7-én Pjotr Selesztnek, az ukrajnai pártszervezet első titkárának naplófeljegyzései szerint egész panaszáradatot zúdított kijevi vendéglátóira: „Csehszlovákiában politikai, ideológiai, kulturális és közgazdasági kérdésekben érződik a Nyugat erős befolyása. Jó néhány közgazdászunk nyíltan vallja, hogy gazdasági, technikai, technológiai téren a Nyugat felé kellene orientálódnunk. (...) Az ország kormánya lassan elveszíti tekintélyét, hatalmát. Ezért a Minisztertanácsot állandóan meg kell erősíteni. Komoly támadások érik az állambiztonsági szerveket meg a hadsereget."[17]

Seleszt persze azonnal jelentette Moszkvának Novotný „előre eltervezett" dühkitörését, amely nem érte el a kívánt hatást: Leonyid Brezsnyevnek a jelek szerint esze ágában sem volt kiállni csehszlovák kollégája mellett. Ahogyan Andrej Alekszandrov-Agentov, Brezsnyev külpolitikai tanácsadója írja memoárjában, 1967 utolsó hónapjaiban Jozef Lenárt, Vasil Biľak és más Moszkva-barát politikusok értesítették Cservonyenko prágai szovjet nagykövetet: „kiszámíthatatlan politikai következményekkel járhat", ha a „Novotný-kérdés rendezése" elmarad.[18] Brezsnyev ekkor szokatlan lépésre szánta el magát. 1967. december 8-án Prágába érkezett, hogy szálláshelyén, a Hradzsinban, egymás után, négyszemközt fogadja és kikérdezze a CSKP legbefolyásosabb vezetőit. A tárgyalások szinte szünet nélkül, 18 órán át zajlottak.[19] Brezsnyev egy fülledt szobában sorra fogadta a cseh és szlovák politikusokat. „Legtöbb tárgyalópartnere azt mondta, hogy Novotný már képtelen hatékonyan vezetni a pártot és az országot. Nincs tekintélye. A vádaskodások jellemző módon személyeskedésbe torkollottak. Emlékezetem szerint senki nem vetette fel, hogy meg kellene változtatni a bel-, kivált pedig a külpolitikai kur-

[16] Alekszandrov-Agentov (1994. 145).

[17] Seleszt (1995. 286–287).

[18] Alekszandrov-Agentov (1994. 146).

[19] Utólag Brezsnyev gyakran dicsekedett ezzel. Még jócskán el is túlozta „határtalan munkabírását", amikor azt mesélte Kádárnak, hogy a Prágában töltött 48 órából csupán három jutott tisztálkodásra és táplálkozásra, a többi 45 órát a munkának szentelte. Vondrová–Navrátil (1995. 33).

zust." A panaszáradatot Brezsnyev többnyire rezzenéstelen arccal hallgatta végig. Amikor azonban Jiří Hendrych, a CSKP Központi Bizottságának második embere önjelölt utódként lépett el, amint becsapódott mögötte az ajtó, megrázta a fejét és maga elé köpött.[20]

Brezsnyev a jelek szerint némi kárörömmel figyelte, hogyan vergődik jelenlétében megsebezett vadként Antonín Novotný. De azt sem akarta, hogy Csehszlovákiában „a szocializmus ügye válságba kerüljön". Már csak ezért is igyekezett féken tartani a pártvezér/elnök különösen heves bírálóit. Bátorította viszont őket azzal, hogy a szokásjoggal szemben nem Novotný jelenlétében tárgyalt az ellenfeleivel, és egyikre sem parancsolt rá, hogy tartson ki mellette. Az is sokatmondó jel volt, hogy egyik pillanatról a másikra befejezte a tárgyalásokat, majd a tervezettnél korábban elutazott Prágából, az őt búcsúztatók karéjában odavágta: *„ez a maguk dolga"*.

Hazatérése után Brezsnyevet a Moszkva környéki Zavidovóban, a főtitkári nyaraló tárgyalótermében kíváncsi tanácsadók és beszédírók várták. Egyikük, Georgij Arbatov megkérdezte: hogyhogy Brezsnyev elvtárs nem egy egész hétig maradt Prágában, amint azt eredetileg tervezte? Válaszában a fejleményektől kissé megriadt pártfőtitkár bevallotta, hogy noha ismeri Csehszlovákiát, képtelen úgy átlátni a prágai helyzetet, mint korábban: „Már az első pillanatban, a repülőtéren megéreztem, hogy valami nincs rendben náluk. Novotný rögtön szidni kezdte a pártelnökség tagjait, azok meg állandóan félrehívtak, sugdostak a fülembe. Jószerivel éjszaka is a szobám előtt strázsáltak. Agyba-főbe szidták az első titkárukat, valami nagy skandalumra készültek, és mindegyikük arra számított, hogy én leszek a szövetségese. De mire jó ez nekem? Megmondtam a fiúknak: készítsétek elő a gépemet, holnap indulunk haza. Különben részesei leszünk ennek az ízléstelen kötélhúzásnak. Egyébként is, másszanak ki maguk a bajból. És menjenek a bús micsodájukba!"[21]

Ezzel Brezsnyev gyakorlatilag lehetővé tette, hogy a hónapok óta tartó kiszorítósdi Novotný vereségével és Alexander Dubček gyors felemelkedésével záruljon.[22]

[20] Alekszandrov-Agentov (1994. 146–147).

[21] Csernyajev (1995. 265).

[22] 1967. december 13-án Kádár Jánossal folytatott telefonbeszélgetésében Brezsnyev mint „nagyon rendes embert" jellemezte Dubčeket, Novotnýt ellenben kemény szavakkal bírálta. De már 1968 tavaszán kezdte megbánni, hogy Antonín Novotný ellen fordult. „Lehet, hogy igaza volt? (...) Lám, a támadás nem annyira Novotný elvtárs ellen folytatódik, hanem egészen más kérdések kerülnek előtérbe: valamiféle szabadság, demokrácia, liberalizálás (...) Többször találkoztam Novotný elvtárssal. Egyszer mellette ültem egy hangversenyen. Azt mondta nekem, hogy 'milyen nagy dolgot vittek végig maguk. Elmondták (az igazságot. – K. M.) Sztálinról, a párt szerepéről, a munkásosztály jelentőségéről. És semmit nem mesélt a nehézségekről", jegyezte fel az SZKP vezetőjének szavait Alekszandr Bovin, Brezsnyev egyik akkori bizalmasa. Bovin (2003. 175).

Újabb részletek Novotný megbuktatásáról

Az írott források tengerében gyakran éppen azok a fontos dokumentumok nem maradtak meg, amelyek magyarázatot adnának egy-egy politikai személyiség magatartására, döntéseire, netán gyors pálfordulására, felemelkedésére vagy bukására. Az ezekkel kapcsolatos döntések ugyanis számos alkalommal négyszemközti tárgyalások és telefonbeszélgetések nyomán születtek. A „telefonjog" Közép-Kelet-Európa országaiban a hatalomgyakorlás szerves része volt.[23] Az ilyen bizalmas telefonbeszélgetéseknek igen fontos szerep jutott az Antonín Novotný sorsát közvetlenül érintő csehszlovák–szovjet kapcsolatok alakulásában. A Kreml urai később azt állították, hogy ezekről csupán hevenyészett emlékeztetőt írtak. Egyes titkos tárgyalásokról – így a Kremlben 1968. augusztus 23-ától 26-áig a kulisszák mögött lezajlott megbeszélésekről, amelyek a megszállás legitimálására szánt ún. moszkvai jegyzőkönyv aláírásához vezettek – utólag sem készült megbízható „memo". Az is megesett, hogy az utókornak szánt fontosabb jegyzőkönyveket később átírták, meghamisították.[24]

Egészen véletlenül derült ki például nemrég, hogy Antonín Novotný 1964 szeptemberében Besztercebányán bizalmasan felvetette szovjet kollégájának, Nyikita Hruscsovnak: érdemes lenne megfontolni, hogy a Csehszlovák Szocialista Köztársaság 16. tagköztársaságként csatlakozzon a Szovjetunióhoz. Erről a négyszemközti megbeszélésről azonban szintén nem készült jegyzőkönyv. Az sem szerepel a prágai és a moszkvai levéltárakban őrzött „szigorúan bizalmas" jelzetű iratokban, hogy az előző évben, 1963-ban Novotný milyen körülmények között ajánlotta fel Hruscsovnak, hogy szovjet csapatok állomásozzanak a Szudéta-vidéken, közel az NSZK határához.[25]

[23] A „népi demokráciák" történetének külön fejezete lehetne a „telefonjog" jelensége. A vezetők számára presztízskérdés volt, hogy hány és főleg milyen típusú telefon sorakozott dolgozószobájuk asztalán vagy a titkárságukon. A nálunk „K-telefon" néven ismert belső rendszer birtokosainak listája nagyjában–egészében megegyezett a nómenklatúra első vonalának névsorával.

[24] Erre hívta fel a figyelmemet egyik moszkvai beszélgetésünk során Alekszandr Selepin, Hruscsov kiszemelt utódja, aki egy ideig a KGB elnöke, majd az SZKP egyik titkára volt, de végül alulmaradt a Brezsnyevvel folytatott küzdelemben. A vele készült hosszú oral history beszélgetést l. Kun (2005. 261-.290).

[25] Hruscsov elbeszélése szerint „elég alaposan érintettük Novotnýval (...) a közeledés kérdését. Elmondtam neki, hogy tavaly Zsivkovval is lezajlott egy hasonló beszélgetés. És ők (a bolgár vezetők. – K. M.) nagyon ragaszkodtak ehhez. Ám most, amikor nagy a széthúzás a szocialista táborban, ez a lépés nem szolgálná a megerősödést. Akkor legyen esetleg konföderáció (vetette fel Novotný. – K. M.)? Azt mondta, hogy szeptember végén Magyarországra megy. Jó lenne Kádárral elbeszélgetni erről. Egyetértettem vele. Aztán miután hazajöttem, újragondoltam a dolgot. Félek, hogy visszájára sül el, ha Novotný beszél erről Kádárral. Ezért szeretnék most beszélni Novotnýval, rávenni, hogy ne vesse fel Kádárnak ezeket a kérdéseket. Prezidium CK KPSZSZ (2004. I. 656–857). Besztercebányán Novotný valószínűleg csak improvizált. A bol-

A titkos telefonbeszélgetések során hozott fontos politikai döntéseket és sok más bizalmas információt egyébként gyakran kizárólag emlékiratokból vagy a történelmi események szereplőivel folytatott oral history beszélgetések nyomán lehet rekonstruálni. Ez igaz a „prágai tavasz", majd az azt követő „normalizáció"eseményeire is. Az alig másfél esztendőt felölelő csehszlovákiai reformkorszak megértésével kapcsolatban ugyanis egyszerre kell szembenéznünk a forrásbőséggel és a forráshiánnyal. Nagy szerencse, hogy a fordulatokban oly gazdag 1968-as időszak főbb szereplői valamilyen formában papírra vetették az emlékeiket, vagy szóban elmondták azokat. Legtöbbjük kétszer is megszólalt a különböző vizsgálóbizottságok előtt: először a „normalizáció" elején, 1969–1971-ben, majd – feltéve, ha megélték ezt az időt –, a „bársonyos forradalmat" követő vizsgálati eljárások során.[26]

A jelek arra utalnak, hogy a világéletében akkurátus Novotný viszont – vagy környezetének egyik tagja – megsemmisítette azokat a töltőtollal írt rövid feljegyzéseket, amelyekben a politikus összefoglalta Hruscsovval és Brezsnyevvel folytatott fontosabb beszélgetéseit. Később elterjedt: Alexander Dubček tette lehetővé a leváltott pártvezérnek, hogy magával vigye a bizalmas hivatali iratokat. A memoáríró Dubček azonban határozottan cáfolta ezt.[27] Aligha derülhet ki tehát, hogy miképp zajlott a „telefonháború" az SZKP első embere, Leonyid Brezsnyev és Antonín Novotný között, az utóbbi regnálásának legvégén. A beavatottak szerint a cseh politikus hosszú hónapokon keresztül sietett megnyugtatni a szovjet pártvezért, hogy hazájában minden rendben van. De ahogy múlt az idő, Novotný már inkább igyekezett kitérni a Kreml urainak aggódó kérdései elől. Brezsnyev 1967. december 8- 9-i prágai tárgyalásait megelőzően pedig már szabályosan segítségért könyörgött.[28]

A telefon egyébként napi munkája során is meghatározó szerepet játszott Novotný életében. „Ő ugyanis nem szeretett 'a nép közé járni'. De mi, a többiek is fetisizáltuk a telefonbeszélgetéseket. Ha valamit gyorsan akartunk elintézni, vettük a kagylót és tárcsáztunk" – magyarázta nekem Václav Slavík, aki a „prágai tavasz"

---

gár vezetés azonban 1963 decemberében valóban határozatot hozott arról, hogy Bulgária egyesüljön a Szovjetunióval. Kalinova–Bajeva (2000. I.)

[26] Többek között e vizsgálati anyagok alapján két fontos összegzés született: Williams (1999), valamint Latis (1998). Az utóbbi kiadvány ritkaságnak számít, mivel maga a szerző sokszorosította, mindössze 300 példányban.

[27] Dubček (1993. 126–127).

[28] Ivan Udalcov közlése. A Novotný és Brezsnyev között 1967 novemberében és decemberében zajló titkos telefonbeszélgetések híre eljutott Alexander Selepinig. Moszkvai találkozásaink során a volt KGB-főnök kevés érdemlegeset tudott felidézni belőlük Arra viszont jól emlékezett, hogyan átkozódott Brezsnyev a cseh politikus hiányos orosz nyelvismerete miatt. „Ez a Novotný annyiszor járt nálunk, de még mindig nem tanulta meg rendesen a nyelvünket. Ragaszkodik hozzá, hogy tolmácsok nélkül beszélgessünk. Ez nem lenne baj, viszont hibás hangsúllyal ejti az orosz szavakat. Néha pedig áttér a cseh nyelvre. A felét sem értem, amit mond" – idézte szó szerint Brezsnyevet.

emblematikus személyiségei közül talán a legőszintébben idézte fel a történelmi heteket-hónapokat. „De féltünk is a telefonkészülékektől" – tette hozzá. „És eltúloztuk a lehallgatás szerepét az életünkben. Amikor valaki az 1950-es években a lakásomban járt, és Gottwaldot, később Novotnýt vagy az ő moszkvai patrónusait szidalmazta, kihúztam a telefonzsinórt a konnektorból, vagy átvittem a készüléket a másik szobába. Aztán Alois Indra, a leendő hóhérom, aki jól értett a műszaki dolgokhoz, egyszer felvilágosított: 'Kedves filológus barátom, mi a technológiát Nyugatról lopjuk. Az ilyen elavult dolgok nem segítenek…'.

„Hittem is Indrának, meg nem is" diktálta nekem tovább az emlékezéseit szerény prágai otthonában Václav Slavík tanáros pedantériával. „Azután egyszer csak azt vettem észre, hogy már nem félünk beszélni telefonon a legkényesebb politikai kérdésekről. Úgy szidtuk Novotnýt és talpnyalóit, mint a bokrot. Ez valamikor 1967 nyarán, kora őszén történhetett."

A cseh és szlovák nómenklatúra egykori tagjai, akikkel az elmúlt évtizedekben Prágában, Pozsonyban meg a müncheni Szabad Európa/ Szabadság Rádió irodáiban beszélgettem, többnyire ugyanezt az időpontot említették, mint amikor Novotný bukását Csehszlovákia-szerte, sőt lassan már a Kremlben is kész ténynek tekintették. Elmondták, hogy Novotnýból addigra mintegy „kikopott" a realitásérzék. El sem tudta képzelni, mennyire népszerűtlen a hazájában. Az emberek nem felejtették el neki az 1948. februári kommunista puccsban játszott aktív szerepét, majd a tömegméretű megtorlásokat, a börtönök és a koncentrációs táborok létrehozását, a vallás- és egyházüldözést, a padláslesöprést, az esztelen államosítást. A munkások elsősorban Novotnýnak tulajdonították az új gazdasági mechanizmus keretében meghirdetett normaemelést. A diákok az 1966. évi májális rendezvényeinek, főleg pedig az 1967. szeptember 30-i prágai tüntetéseknek a brutális szétveréséért gyűlölték. Az értelmiség a cenzúraszigor miatt háborgott. A pártvezetőt Szlovákia-szerte „szlovákfalónak" titulálták, de a Felvidék magyar lakossága sem gondolhatott rá jó szívvel. Igaz, a pártapparátus egy része, a hadsereg – és főleg az államvédelmi alakulatok tisztikara – merő megszokásból Novotný bukásának napjáig a „fapofa", más néven a „fagyos pofa" mellett sorakozott fel.[29] Ám 1967 utolsó hónapjaiban már erre a szervilis rétegre is hatott a pártvezér/államfőt kikezdő „suttogó propaganda".[30] A Novotný-ellenes szekértábor számára egészen különböző politikusok szállították a muníciót. A Csehszlovákia megszállását később egyengető „kezdeményező csoport" leendő hangadói ekkor már éppoly hangosan gyalázták őt, mint a „testvéri" csapatok bevonulása nyomán később súlyos vereséget szenvedő reformerek – így Ota Šik, František Kriegel , Bohumil Šimon vagy

[29] Így csúfolták Novotnýt. Kurlansky (2004. 39).

[30] A prágai szovjet követség és a pozsonyi főkonzulátus munkatársai pontosan érzékelték és regisztrálták titkos jelentéseikben a párt első titkára „erodálásáról" szóló híreket, noha informátoraik többsége akkor még főleg Novotný környezetéből került ki. Latis (1998. 7–16, 24–28).

Eduard Goldstücker.[31] (E manifeszt „szabadelvű" politikusok közül érdekes módon korábban sokan politikailag, sőt emberileg is jó viszonyban voltak Novotnýval. „A nép egyszerű gyermekét" látták benne, aki sokat szenvedett a náci megszállás alatt, és akit éppen emiatt érdemes segíteni, felkarolni. 1967 vége felé azután annál mélyebben csalódtak benne ezek a politikusok, akik tudták, hogyan kell szót érteni vele, és ismerték a gyengéit is.[32]).

1967 késő nyarán, főleg pedig ősszel a prágai szovjet kolónia tagjai ugyancsak bírálni kezdték Novotnýt. Már nem „sztarik"-nak, (öregnek) vagy „hozjain"-nak (gazdának") hívták, hanem „ribij glaz"-nak (halszeműnek) csúfolták őt egymás között.[33] Tisztában voltak vele, hogy a prágai és pozsonyi hatalmi folyosókon zajló iszapbirkózás jóval túlmutathat a Kelet-Európában addig általában a Kremlből irányított vezércseréken, és ezért tartottak e politikai pankráció „spontán" megnyilvánulásaitól. Nem is nagyon értették, miért nem működnek, mint régen, Prága politikai konyhájában a „gőzkazán" szelepei. Hiszen a Novotný ellen fellépő cseh és szlovák politikusok korábban maguk is tevőlegesen kivették részüket a lakosság elnyomásából. Elvben tehát nem állt volna érdekükben, hogy Antonín Novotný elmozdítását követően kiengedjék a plurális demokrácia szellemét a palackból. És mégis: 1967 végére ugyanezek az apparatcsikok akaratlanul is kifejezték a csehszlovák állampolgárok jelentős részének elégedetlenségét. A megszokott pártzsargon orwelli „Újnyelve" mögött ekkor már ott rejlett a csehszlovákiai „új gazdasági mechanizmus" lassú kibontakozásába beletörődni képtelen műszaki és közgazdász értelmiség háborgása. Meg a korábban hallgatásra vagy képes beszédre kárhoztatott, szárnyaikat azonban egyre merészebben bontogató írók, szociológusok, történészek, festők, építészek, filmművészek vágyai, akiknek többsége alig várta, hogy Novotný bukásával megszabaduljon a pártállam kultúrpolitikai gyámkodásától.[34]

Az 1968 tavaszán kiteljesedni látszó folyamatnak egyébként látványos prológ-

[31] Ezeket a híreket 1967 végén Alekszandr Bovin „összesöpörte" és sürgősen Moszkvába továbbította. Az ismert pártmunkás és újságíró ebben az időben nagyon közel állt Leonyid Brezsnyevhez és Jurij Andropov KGB-elnökhöz, akiknek titkos informátora, s egyben beszédírója volt. Eközben a nyilvánosság előtt úton-útfélen bírálta Sztálint, önmagát pedig a hruscsovi „olvadás" letéteményesének állította be. Mindenesetre Bovin a Novotný–Dubček kötélhúzás napjaiban bevetette magát a cseh főváros „Praha" nevű modern szállodájába, ahol a fehér asztalnál rengeteg értékes információhoz jutott az ott élő vidéki központi bizottsági tagoktól. „Elbeszélgettem a »lázadás« egyik vezetőjével, Alexander Dubčekkel is. Megkért, továbbítsam Moszkvába, hogy ne izguljanak", emlékezett. Bovin. (2003. 166).

[32] Eduard Goldstücker közlése. Azt, hogy 1968 januárja előtt Novotný ellen nem csak a 'reformerek' szervezkedtek, a 'prágai tavasz' e markáns szereplője szerette volna részletesen kibontani emlékiratai bővített kiadásában. Erre azonban halála miatt nem kerülhetett sor. Memoárja így is nagy érték a korszak titkos történetének kutatói számára. Goldstücker (2005).

[33] Kirill Henkin közlése.

[34] Skilling (1976. 45–183). Císař (1998. 390–392, 403–409), Havliček (1998. 13–37), Vondrová–Navrátil–Moravec (1999. 32–39, 64–65, 142–159, 236–254), Cigánek–Felcman (2002. 59–60, 71–76, 111–122, 164–174, 219–233).

gusa volt az 1967. nyári prágai írószövetségi tanácskozás, amelynek küldöttei túlnyomórészt hadat üzentek az országban uralkodó állapotoknak. A CSKP vezetése ezután szinte egyhangúlag úgy döntött – ebben akkor még alig volt különbség a későbbi „szabadelvűek" és „vaskalaposok" között –, hogy le kell sújtani a lázadó tollforgatókra. Ezzel azonban a párt vezetői csupán a maguk tekintélyének ártottak. És később kellemetlen magyarázkodásra kényszerültek.[35] Egy másik barométer is jelezte a súlyos politikai vihar közeledtét. Prága ugyanis hagyományosan otthont adott a helyi és főleg a szovjet politikai rendőrség által ellenőrzött, Moszkva-barát nemzetközi intézményeknek: a szakszervezeti, nőszövetségi, jogász-, békeharcos, diák- és más szervezeteknek.[36] A nagyrészt hírszerző fedőszervként működő fantomintézmények munkatársai, köztük sok csehszlovák állampolgár, a kortársak tanúsága szerint egyszer csak azt vett észre, hogy légüres térbe került.[37]

Antonín Novotný számára nem volt világos, hogy vajon önmagát okolhatja-e, hogy élete alkonyán ilyen helyzetbe sodorta a szocialista utópia cseh és szlovák híveit. A jelek szerint inkább az őt eláruló régi munkatársait, főleg pedig a tőle elfordult szovjet vezetést kárhoztatta vereségéért. Később többször is felrótta az őt meglátogató szovjet diplomatáknak, hogy milyen nagy hibát követett el a Kreml, amikor magára hagyta őt. Szerinte ezzel a szovjet vezetés csak azt érte el, hogy a szocializmus építésének ügye Csehszlovákiában 1968 elején megtorpant, majd hosszú időre zátonyra futott.[38]

[35] Pecka–Belda–Hoppe (1998. 303–324), Vondrová–Navrátil–Moravec (1999. 66, 247). Az írószövetségi közgyűlés körüli konfliktust, általában a cseh értelmiség akkori útkereséseit árnyaltan mutatja be Antonín Liehm (1999) és (2002).

[36] Az 1940–1950-es években Prágában, ebben a „kommunista Genfben" (a jeles francia történész, Annie Kriegel kifejezése) népes baloldali emigráns kolónia élt, főleg szovjet, de részben csehszlovák pénzen. A menekültek közül spanyolok, görögök és olaszok, később latin-amerikaiak voltak különösen sokan. 1968-ban egy részük, mélységesen csalódva a „létező szocializmusban", rokonszenvezett a prágai reformerekkel. Mások viszont szolgálataikat ajánlgatták a szovjet követségnek és a helyi „egészséges erőknek". (Kirill Henkin közlése.) A nemzetközi intézmények a Kreml utasítására rögtön a második világháborút követően kezdték meg tevékenységüket Prágában. Köztük volt az 1946-ban létrehozott Nemzetközi Diákszövetség (NDSZ), amely itt tartotta első három kongresszusát. Ugyancsak 1946-ban jött létre Csehszlovákia fővárosában a Nemzetközi Újságíró Szövetség. Három évvel később Brüsszelből ide települt a Rádióadók Nemzetközi Szervezete, egy jellegzetes szovjet hírszerző-fedőszerv. Prága adott otthont 1949 után a Politikai Foglyok Nemzetközi Szövetsége időszaki kiadványának. Átmenetileg itt működött a budapesti székhelyű Demokratikus Ifjúsági Szövetség (DIVSZ) titkárságának egyik része. Végül 1951-ben Prága lett a Béke Világtanács „fővárosa". Miután ennek apparátusa részben átköltözött Bécsbe, 1956-ban a megüresedett épületbe beköltözött a Szakszervezeti Világszövetség (SZVSZ) tizenegy társult nemzetközi szövetséggel egyetemben. Bartošek (2003. 45–56), Kotek (2005. 146–147, 176–177).

[37] Kirill Henkin és Václav Slavík közlése.

[38] Az évtizedekig Prágában dolgozó magyar származású pártmunkás, Pór Dezső (Dezider Por) közlése, aki 1968-ban rendszeresen látogatta a bukott Novotnýt, s egy alkalommal tanúja volt egy ilyen beszélgetésnek.

A bukott politikus ezzel az érveléssel felcserélte az okot és az okozatot. Hiszen valójában főleg azért lett kegyvesztett Moszkvában, mert a Kreml urai úgy hitték, hogy mások nála eredményesebben képviselik majd Prágában és Pozsonyban a *szovjetbarát* politikai kurzust. Nem is egyhamar jöttek rá a tévedésükre. 1967 elején, Brezsnyev hivatalos prágai látogatását követően sem a pártfőtitkár, sem kollégái még nem aggódtak annyira a Csehszlovákiában kialakult helyzet miatt. Románia látványos közeledése Kínához, a belső ellentétekkel viaskodó Lengyelország, az ellenséggé vált Albánia – csupa olyan ügy volt, amely miatt akkor még sokkal jobban fájt a szovjet vezetés feje. Igaz, 1967 végére már nagyon sok riasztó hír érkezett a Prágából a szovjet fővárosba. Annyira, hogy a Kreml diófa intarziás termében, a Szovjetuniót irányító grémium, a Politikai Bizottság heti üléseinek színhelyén felröppent a jelszó: „Nem akarunk még egy Romániát!"

Vagyis a hivatalos Moszkva preventív lépésre szánta el magát: „beáldozta" Novotnýt. Még olyan áron is, hogy beleegyezett: Alexander Dubček személyében, addig elképzelhetetlen módon szlovák politikus legyen az egyes számú vezető Prágában! Egy magas beosztású szovjet diplomata szerint végül Sztyepan Cservonyenko is megértette, hogy ez elkerülhetetlen. Ettől kezdve a különböző rendezvényeken valósággal tesztelte Dubčeket: „Mondja, tényleg szükség van erre? Felmérték a helyzetet? Tisztában vannak azzal, hogy merre tart a fejlődés? Képes lesz az önök csoportja megőrizni a befolyást a pártban és az országban? És nem tör ki káosz a fellépésük nyomán?". A válasz rövid volt, ám annál lényegre törőbb: „Nincs hová visszavonulnunk! Eldöntöttük a kérdést. És nem hátrálunk meg!"[39]

Kijátsszák a „szlovák kártyát"

Korábban egyébként a Kreml csupán nagyon óvatosan avatkozott be a cseh és szlovák elit közötti súrlódásokba. Szemet hunyt afelett, hogy a legfontosabb csehszlovákiai pókerjátszmák szinte kizárólag Prágában dőltek el. Sőt, Klement Gottwald, majd Antonín Novotný általában szabad kezet kapott moszkvai gazdáitól Pozsony megregulázására. 1967-ben azonban a szovjet vezetést már láthatóan zavarták a cseh–szlovák ellentétek, amelyek – a Felvidéken élő népes magyar kisebbség problémáin kívül is – belső robbanáshoz vezethettek.[40] Természetesen Novotný is tudta, hogy valahogyan kezelnie kell a szlovák kérdést. Ezért szánta rá magát 1967 augusztusában váratlan szlovákiai utazására, amelynek során azonban viselkedésével többet ártott, mintsem használt a saját reputációjának. Már Prágában elújságolta munkatársainak, hogy majd jól ráijeszt a „szlovák szeparatistá-

[39] Latis (1998. 28).

[40] A felvidéki magyarság és az 1968-as csehszlovákiai fejlemények összefüggéseit elemzi Szabó Rezső (2004). Számos dokumentumot közöl Duray Miklós (1993). A fontosabb eseményeket kronológiai sorrendben felsorolja Popély Árpád (2006).

ra". Mintha nem számolt volna azzal, hogy éppen a nacionalista Matica Slovenská hívta meg őt Szlovákiába. Ennek az óvatosan csehellenes, nyíltan magyarfaló kulturális szervezetnek a vezetői ugyanis 1967 júliusában a pozsonyi, sőt a helyi területi hatóságok előzetes jóváhagyása nélkül felvették a kapcsolatot a pártvezér/államfő prágai kancelláriájával. Talán abban a naiv reményben, hogy Novotný kedvező benyomással távozik Szlovákiából, és a Matica ünnepségein látottak hatására pedig jelentősebb anyagi támogatást, netán nagyobb kulturális, sőt politikai mozgásteret biztosít majd a szlovákság, főleg pedig az egyesület számára.[41]

Más helyzetben Antonín Novotný – aki abba sem volt hajlandó belemenni, hogy Pozsony Szlovákia hivatalos fővárosa legyen – aligha fogadta volna el a meghívást Turčiansky sv. Martin városába, amelyet 1951-ben, a „klerikális veszedelem" felszámolására egyszerűen Martinnak neveztek el.[42] A hatalmi harc azonban arra késztette, hogy nyájas beleegyező választ küldjön. Nem kizárt, hogy valaki éppen Novotný környezetében eszelte ki és sugallta a Matica-ünnepségek szervezőinek a meghívás gondolatát.[43] Mivel 1967 nyarán felerősödtek a korábbi ellentétek a szlovákiai pártszervezet vezetője, Dubček és Novotný között, a CSKP első embere úgy döntött, hogy „helyre teszi" ellenlábasát. Ezért még csak nem is értesítette előre a szlovák vezetést az utazás tervéről. Az apparátusi játékokat kiválóan ismerő Alexander Dubček gyorsan visszavágott: ő sem vett tudomást Novotný érkezéséről. Maga helyett akkori bizalmasát, az „örök szürke eminenciásaként" emlegetett Vasil Biľakot küldte el Turčiansky sv. Martinba.[44]

Ha Novotný váratlan „szemleútja" közbe nem jön, az ünnepség jó alkalmat adott volna Dubčeknek, hogy átvegye a szlovák nacionalista kártyát a Szlovákia-szerte egyre népszerűbbé váló, Gustáv Husák nevével fémjelzett, lassan politikai platformmá formálódó csoporttól, amelyet főleg az 1940-es évek végén marginalizálódó pártmunkások és értelmiségiek alkottak.[45] E szellemileg nagyon jó ké-

[41] A botrányos szlovákiai „szemleútnak" komoly előzményei voltak. 1963-ban Novotný Kassán egyszer már megsértette a szlovák politikai osztály, s külön az értelmiség önérzetét. A prágai vezetők közül ekkor főleg Čestmír Císař adott hangot nemtetszésének. Egy magyar diplomáciai jelentés szerint a kritikai megjegyzések 'eredményeképpen' Novotný szlovákiai útja után, a pártvezető javaslatára felmentették Císařt akkor alig két hónapja elnyert KB-titkári funkciójából. MOL XIX-J-1-j- 1968 Csehszlovákia –004334 (24.d) Magyar Külügyminisztérium. II. Területi Osztály. Csehszlovák referentúra. Kovács Béla feljegyzése. 1968. január 8.

[42] Magyar neve Turócszentmárton.

[43] Dubček (1993. 114–115).

[44] Uo.

[45] Husák népszerűségére Nyikita Hruscsov is felfigyelt 1964. szeptemberi besztercebányai látogatása során, amikor a 20 évvel azelőtt lezajlott szlovák nemzeti felkelés egykori résztvevőit ünnepelték. „Akadnak azért kérdéses dolgok a csehek és a szlovák között. Észrevettem, hogy amikor Besztercebányán (...) kitüntetéseket adtak át, és elhangzott Husák neve, elég nagy tapsot aratott. (...) Profilból volt alkalmam látni őt. Figyelmeztettek, hogy esetleg megpróbál megkeresni engem. De erre nem került sor", mesélte Hruscsov a szovjet pártvezetés tagjainak. Prezi-

pességű, ám elképesztően sovén, zsigerből magyargyűlölő, a cseh politikai elitre nagyrészt ellenségesen tekintő szlovák értelmiségiek közül sokan hosszú időt töltöttek börtönben a nemzeti szeparatizmus vádjával. Kiszabadulásuk után gyanakvás és mellőzöttség maradt a sorsuk. A politikai élettől általában távol tartották őket. Dubčeket, mint afféle „homo novust" kivétel nélkül lenézték. Ám igazán azokat a Novotnýhoz közel álló szlovák politikusokat gyűlölték, akik – mint Michal Chudík és Michal Sabolčík – a legtovább ellenezték e csoport ideológusa, Gustáv Husák és társai politikai rehabilitálását.[46]

A Matica Slovenská ünnepségét lélegzetvisszafojtva várták tehát mindhárom szlovákiai politikai klán vezetői: a Moszkva támogatását egyre inkább élvező Alexander Dubček, a cseh elittel az évek során szoros kapcsolatot kiépítő, Novotný kedvencévé avanzsált Michal Chudík meg a háttérben erőteljesen és sikeresen szervezkedő Gustáv Husák. A rendezvény főleg a regnáló „dubčeki" szlovák pártvezetésnek jött volna kapóra, hogy megüzenje Prágának: felül kell vizsgálni a cseh és morva országrészeknek számos gazdasági és politikai előnyt biztosító állapotokat. Éppen erre készült Alexander Dubček, aki a várható összecsapás előtt erőt gyűjtve hosszú gyalogtúrát tett a Tátrában, Besztercebánya közelében.

Ekkor, 1967 augusztusában, a „szlovák sérelmekre" való hivatkozás – és korántsem az „emberarcú szocializmus" követelése –jelentette Dubček legfőbb politikai ütőkártyáját az akkori prágai vezetéssel szemben. Ám Novotný váratlan megjelenése Martinban keresztülhúzta a számításait. Ez a megalázó helyzet annyira felbőszítette Dubčeket, hogy még jó két évtized múlva, memoárírás közben sem tudott nyugodtan visszagondolni azokra a napokra.[47] Novotnýnak viszont éppen az volt a célja, hogy kihozza a sodrából Szlovákia első emberét. Munkatársai szerint egyébként is szeretett afféle „revizorként" felbukkanni egy-egy településen. Pozsonyi informátorai, köztük első helyen Dubček akkori fő riválisa, Chudík és mások még biztatták is, hogy „teremtsen rendet" ebben a darázsfészekben. Igaz, Novotnýból korábban is haragot váltott ki Dubček „külön utas" szlovák politikája. Még 1967 júniusában, amikor Kijevben Pjotr Seleszttel, az ukrajnai pártszervezet első titkárával találkozott, nacionalista történetőkként jellemezte Dubčeket és Husákot. Karrieristáknak nevezte őket, akik mást sem tesznek, mint intrikálnak ellene. Abban pedig, hogy a csehszlovák kommunista párt központi bizottságában

---

dium CK KPSZSZ (2003. 853). A jelek szerint Husák nagyon el volt keseredve, hogy nem juthatott Hruscsov közelébe. Plevza (1991. 89).

[46] Ivan Udalcov közlése.

[47] Dubček (1993. 114–116). A magyar külügyminisztérium II. területi osztályán működő csehszlovákiai referentúra 1968. január 8-i feljegyzése is utal a Novotný és Dubček közötti korábbi ellentétekre. „Dubček felindult hangon sérelmezte Kádár elvtárs előtt azt, hogy a program összeállításában, »a prágai« elvtársak őket nem vonták be és a programban egy helyen sem tüntették fel azt, hogy a magyar vendégeket szlovákiai körútjuk során a szlovákiai vezető elvtársak is elkísérik". MOL XIX-J-1-j-1968. Csehszlovákia-004334. (24.d.).

„csoportosulások" jöttek létre, „az értelmiségből verbuválódott szlovák nacionalista elemek" ármánykodását fedezte fel.[48]

Közel egy hónapos ukrajnai nyaralásából hazatérve Novotný több beszédet mondott Csehországban, gondosan kiválasztott közönség előtt. Titkárságának volt rá gondja, hogy a *Rudé Právo* meg más sajtóorgánumok révén a lakosság tudtára adja: a „Gazda" hazajött, és keményen kézben tartja a gyeplőt. A következő lépés az lett volna, hogy kiszáll Szlovákiába, ott botrányt kavar, majd végleg leszámol Dubčekkel.[49] Csakhogy pont fordítva történt! Éppen Antonín Novotný szlovákiai útja fulladt botrányba. Hiába tereltek össze ezreket a jó pontokat gyűjtő helyi hatóságok, ahol csak a pártvezér/elnök megjelent. A helyismerettel nem rendelkező, ezért a számára szokatlan találkozásoktól tartó Novotný konfúzusan viselkedett. Mindvégig mereven maga elé nézett, sértő módon lemondta az egyik legfontosabb koszorúzást, s amikor egy öregasszony megilletődötten kezet akart csókolni neki, durván ellökte, majd feldúlt arccal, gesztikulálva távozott.[50] Minél nagyobb tömeg

[48] Seleszt (1992. 286–287).

[49] Novotný „revizori" vezetési stílusa főleg alapvetően erőszakos habitusából következett. A Dubčekkel való konfrontációig azonban legfeljebb csak járási vagy területi vezetőket váltott le a hasonló „szemleutakon" rendezett botrányok nyomán. A CSKP első emberének bárdolatlan viselkedéséről sokat hallottam egykor Moszkvában a cseh emigráns Arnošt Kolmantól. A kiváló matematikus és természetfilozófus az 1910-es években hatalmas ívű tudományos pálya előtt állt. Ám a politika uszályába kerülve végül eltékozolta nagy tehetségét. Pedig fiatal korában Franz Kafka és Albert Einstein barátainak köréhez tartozott. Az első világháború alatt orosz fogságba került, majd a polgárháború frontjain Jaroslav Hašek lett a legjobb barátja. Leszerelését követően Kolman fontos szerepet játszott a sztálini propagandagépezetben. Az 1940-es években hazatért Prágába, ám ott balról bírálta az amúgy is radikális baloldali Gottwaldot, akinek kérésére a szovjet hatóságok végül tőrbe csalták, Moszkvába vitték, és ott börtönbe vetették. Kiszabadulása után néhány évvel Kolman ismét hazaköltözött Prágába. Ott tagja lett a Csehszlovák Tudományos Akadémiának, ám megint kivívta a CSKP vezetésének haragját. Újra Moszkvába települt, majd már matuzsálemi korban Svédországban kötött ki, ahonnan visszaküldte Leonyid Brezsnyevnek 58 évvel korábban kiállított párttagkönyvét.

Arnošt Kolman úgy emlékezett, hogy gyakori találkozásaik során Antonín Novotný többször „fasiszta nemzetnek" nevezte a szlovákokat, amiért a szerinte „legalább annyira magyar, mint szlovák gyökerű" Viliam Široký egy Prága melletti pártüdülő halljában egyszer dühösen mellbe vágta őt. „Novotný a Masaryk és Beneš-féle egységes csehszlovák nemzet elméletének foszlányaiból meg a saját primitív szlovákellenességéből valami furcsa teóriát tákolt össze" hallottam Kolmantól. „A magyarokat sem szívlelte. Reakciós, feudális nációnak tartotta őket. És sajnálta, hogy a szovjetek nem engedték neki 1956-ban megszállni a határ menti magyar megyéket."

[50] Latis (1998. 12–13). A magyarul kitűnően beszélő Eduard Goldstücker, a „prágai tavasz" egyik emblematikus alakja, az 1990-es években Kolmanhoz hasonlóan többször is kitért beszélgetéseink folyamán Novotný beteges szlovákellenességére. Igaz, ezt némi öniróniával fűszerezte: „Nehogy azt higgye, hogy mi, a többi cseh- és morvaországi pártmunkás, sokra tartottuk a szlovákokat a második világháború után! Emlékszem, egyszer Vilém Nový, aki pedig iskolázott koponya volt, megjegyezte: »Aki valamennyire is értelmes a mi pártunkban a Dévény és Eperjes közötti vidéken (vagyis Szlovákiában – K. M.), az vagy ruszin, vagy magyar, vagy zsidó«". „De továbbmegyek", folytatta Goldstücker. „Az Első Respublika alatt a szlovákság köréből többnyi-

várta Novotnýt egy-egy település határán, annál gondterheltebb lett. Amikor pedig betoppant a Matica Slovenská martini épületébe, még a kísérői szerint is úgy viselkedett, „mint egy vasúti restiben". Félbeszakította a szlovák tudósokat, akik arra kérték, hogy hozassa vissza a prágai múzeumokból és levéltárakból „a nemzet történetének és kultúrájának legértékesebb írott forrásait". De még ennél is kínosabb hatása volt annak, hogy amikor a fogadó küldöttség megkísérelte átadni a pártvezér-államfő feleségének a szlovák nemzet ajándékát, egy gyönyörű hímzést, meg egy paraszti népviseletet, Novotný ráripakodott az asszonyra: „Božena, nehogy átvedd!" Ez a jelenet a prágai vezetők iránt máskor tüntető tiszteletet tanúsító Vasil Biľaknak is sok volt, ezért gyorsan odébbállt.[51]

A „revizori út" tehát nem hozta meg a remélt sikert. Novotný azzal érvelt, hogy a martini ünnepségeken szlovák polgári nacionalizmust tapasztalt, s ezért Dubčeket tette felelőssé, aki még csak nem is volt jelen a rendezvényen.[52] Ugyanakkor az egyes számú csehszlovák politikusnak számolnia kellett azzal, hogy a CSKP központi bizottsági tagjainak közel egyharmada szlovák. Többségük az 1967. év folyamán, sőt már az előző esztendőben fokozatosan cserbenhagyta Novotný egyes számú pozsonyi kreatúráját, Chudíkot, és igyekezett átpártolni Dubčekhez. Új szövetségesek után kellett tehát néznie Antonín Novotnýnak, akiket a hadsereg meg a belügy tisztikarában vélt felfedezni. Ennek jegyében, néhány munkáskáderből lett kedvenc tábornoka tanácsára 1967. augusztus 30-án előre be nem jelentett beszédet mondott a katonai főiskolák végzős hallgatói előtt. Váratlan volt a hangnem is. Hiszen míg Antonín Novotný korábban azt hirdette, hogy „a szocialista Csehszlovákiában eltűntek az antagonisztikus osztályellentétek", most úgy érvelt, ahogyan a sztálini időkben volt szokás: „A demokráciánk osztályjellegű", mondta. „A szabadságunk pedig leginkább osztályalapon létező szabadság!"[53] Az avítt, közhelyes szónoklat már nem váltott ki különösebb félelmet a befolyásos cseh és szlovák hivatalnokokból. Jó részük ugyanis alig várta, hogy megszabaduljon Novotnýtól. S hogy a társadalom szélesebb rétegeit mennyire hidegen hagyta „a párt hívó szava", azt az egy hónappal később Prága utcáit elözönlő diákok tüntetése bizonyította. A demonstráció hangadói eredetileg nem politikai, hanem csupán

---

re pallérozatlan lumpenek csatlakoztak hozzánk, kommunistákhoz. Az okosabb szlovákok, gondoltuk egykor, még ha 1945 után párttagkönyv is lapult a zsebükben, szinte kivétel nélkül Tiso páter hívei voltak. Ő ugyanis az önálló szlovák államiságot jelképezte számukra. Hát ilyesmi lehetett a mi erősen leegyszerűsített véleményünk a szlovákságról. Persze, az 1960-as évekre mi már rég megszabadultunk ezektől az előítéletektől. Az ostoba Novotný azonban még a „prágai tavasz" küszöbén is csökönyösen fújta a magáét.".

[51] Biľak (1991. 85).

[52] Az ezt követő fejleményekről l. Dubček (1993. 115–117, 118–120, 123).

[53] Mencl–Uředník (1969. 23–24). Felszólalásában Novotný hangsúlyozta, hogy csakis a kommunista párt irányíthatja a társadalomban zajló folyamatokat. És ha erre szükség van, az esetleges hibákat is csupán ez a párt javíthatja ki, nem pedig valamilyen más csoport, amely elhivatottságot érez erre.

szociális követelésekkel álltak elő. Ám a tüntető fiatalok hangosan skandálták: „Elegünk van a »vén elvtársak« uralmából![54]

A martini kiszállás és a tiszti iskolások előtt elmondott beszéd afféle előkészítése volt a CSKP Központi Bizottsága Elnökségének szeptember 5-i tanácskozásán elhangzott, újabb keményvonalas Novotný-kirohanásnak. Fontos fórum volt ez, hiszen a szovjet befolyási övezet többi Moszkva-barát pártjának gyakorlatával szemben Csehszlovákiában ritkán ülésező Elnökség irányította a pártot, azon keresztül pedig az egész országot. A központi bizottság néhány fős titkári testülete és annak kibővített, bürokratikus változata, a titkárság nem annyira stratégiai, mint inkább operatív ügyekkel foglalkozott. 1967-ben a központi bizottság Elnöksége tíz tagból állt. Tanácskozásain hagyományosan a párt első titkára elnökölt. Távollétében pedig az általa kijelölt egyik elnökségi tag töltötte be ezt a szerepet.[55] Az 1950-es évek közepétől Antonín Novotný vaskézzel irányította az Elnökség munkáját. Pozíciója még erősebb lett, amikor meghalt a csehszlovák munkásmozgalom veteránja, Antonín Zápotocký köztársasági elnök. Kifelé úgy látszott, hogy a villámgyorsan a helyére lépett Novotnýt a prágai pártapparatcsikok emelték pajzsra. Ma már azonban tudjuk, hogy elnöki kinevezéséről előzetesen Moszkvában született döntés.[56]

Ezt követően a „fapofa" gyakorlatilag egyeduralomra tett szert, noha a központi bizottság Elnöksége elvben – de sokáig csak elvben – korlátozhatta a hatalmát. A grémium tagjai ehelyett általában tüntető lelkesedéssel hallgatták Novotný felszólalásait. Aki pedig vitába szállt vele, az előbb-utóbb nagyon megjárta. A CSKP első emberének tekintélye az 1960-as évek második felében mégis fokozatosan erodálódni kezdett. Az igazi fordulat e téren azonban csupán 1967-ben következett be. Az év késő nyarára az uralkodó elit körében már elterjedt, hogy a Kremlben nem bíznak Novotnýban. Kiszivárgott továbbá, hogy az Elnökség tanácskozásain a veterán kommunista Jaromír Dolanský, Alexander Dubček szlovák pártvezető meg a technokrata hírében álló Oldřich Černík többször is különvéleménnyel állnak elő. Eleinte főleg általánosságban fogalmaztak, s a „lenini nemzetiségi politika" hiányára vagy a „személyi kultuszt" elítélő korábbi párthatározatokra hivatkozva próbálták bírálni Antonín Novotnýt. Egy idő múlva azonban már nyíltan kimondták, hogy a pártvezér/elnök úgy viselkedik, mint egy fiók-diktátor. Ezért, mondták, át kell alakítani az ország irányítását, hogy ne kerüljön túl sok hatalom egy ember kezébe – ami egyébként már korábban is felvetődött néhány cseh- és morvaországi pártalapszervben, főleg értelmiségi közegben.[57]

A „prágai tavasz" hónapjaiban, a cenzúra eltörlését követően kiderült, hogy a látszólag alulról jövő kezdeményezések mögött szinte minden egyes konkrét eset-

[54] Moszkvában azonnal felfigyeltek erre a hírre.

[55] 1967-ben ezt általában a CSKP akkori második emberére, Jiří Hendrychre bízta Novotný.

[56] Ennek körülményeiről l. e könyv 206. oldalán.

[57] Vondrová–Navrátil–Moravec (1999. 24–39).

ben ott álltak Novotný megbuktatásának aktív szereplői: Drahomír Kolder, Josef Špaček, Ota Šik, František Kriegel, végül pedig még a náluk e kérdésben jóval óvatosabb Oldřich Černík. Eleinte tőlük függetlenül, majd 1967 őszétől a fontosabb lépéseket velük egyeztetve, ugyanerre az álláspontra helyezkedett Alexander Dubček és a mögötte álló szlovák pártmunkások népes köre. Végül több kisebb csoport is lazán kapcsolódott az egyre hangosabbá váló Novotný ellenes táborhoz, néha anélkül, hogy részleteket tudtak volna egymásról. Köztük volt számos, általa valaha megbántott, kiszorított vidéki hivatalnok. A sérelmeiket felemlegető régi párttagok egy része, főleg, akik az 1950-es évek elején megjárták a börtönöket. Az „ideológusok" rovására a Csehszlovákiában hagyományosan háttérbe szorított technokraták és a nemzedéki ellentétek hatalmi oltárán az „öreg apparatcsikok" kedvéért Novotný által sokszor feláldozott, harmincas-negyvenes éveiket taposó „fiatalok".[58] A történet Eduard Goldstücker képletes kifejezésével élve egyre inkább „farkasvadászatra" emlékeztetett, amelynek során a tapasztalt, de már öreg ordas egyre gyengébbé válik, és már hasztalan próbál kitörni az őt bekerítő hajtók gyűrűjéből.

Ez pontosan így történt! Az „ellentábor" készülő lépéseiről főleg a politikai rendőrség jelentéseiből tájékozódó Antonín Novotný valóban kezdte magát nagyon kényelmetlenül érezni a bőrében. Az sem nyugtatta meg igazán, hogy 1967. szeptember végén, a Központi Bizottság tanácskozásán az Elnökség tagjai, ha nem is egyforma lelkesedéssel, de lényegében egységesen megszavazták a lázongó írók pártbüntetését, és elítélték a tüntető diákokat.[59] Érett tehát a bukása, és Antonín Novotnýnak sem intellektuális, sem kellő fizikai ereje nem maradt már, hogy elébe menjen az eseményeknek. Alighanem az esett neki a legrosszabbul, hogy a saját régi munkatársai – eleinte a háta mögött, majd nyíltan – felvetették: képtelen egyszerre eleget tenni a párt első titkára és a köztársasági elnök feladatának.[60]

A politikusként egyre inkább légüres térbe kerülő Novotný korábban néha maga is elismerte, hogy már nem a régi. Eszébe jutott, hogy az Első Respublika idején, gyári szakmunkásként rosszul keresett, mivel fáradékony volt, és gyorsan kifulladt. Felmerült benne, hogy talán utat tévesztett: műkedvelő kertész lévén parképítőként jobban megállta volna a helyét. Arra azonban nem volt ereje, hogy önként, időben lemondjon a közéleti pályáról, és visszavonuljon szeretett növényei közé. Pedig a mauthauseni koncentrációs táborban, ahol Csehország náci megszállása alatt raboskodott hosszú éveken át, még azt mondta fogolytársainak, ha egyszer kiszabadul, felhagy a politikával.[61] Feltehetőleg élete végéig nem fogta

[58] Mlynář (1983. 101–109), Dubček (1993. 116, 118–121).

[59] Ami később állandó magyarázkodásra kényszerítette a prágai reformereket. Az írók elleni támadásról l. Skilling (1976. 71–80). A történet számos emlékiratban szerepel. Ezeket felsorolja Hoppe (2004. 8).

[60] Pór Dezső közlése.

[61] Mlynář (1983. 75).

fel, milyen csoda, hogy egyáltalán eljuthatott a hatalom csúcsaira. Hiszen még egy egyszerű beszédet is képtelen volt megírni. Az egymás bűneit jól ismerő, cinkostársak összejöveteleire emlékeztető elnökségi tanácskozásokon mások által megszövegezett határozati javaslatokat olvasott fel. Az emberek derültségére hibásan ejtette az idegen szavakat. Gyakorlatilag nem ismerte a marxista irodalmat, amelyet pedig az ő köreiben idézni illett. Minden második szava elcsépelt közhely volt. Ellenben kiválóan értett ahhoz, miként lehet megzsarolni vagy megvesztegetni az ellene szegülőket. Ennek jegyében az elnökségi ülések után olykor bélelt borítékkal ajándékozta meg a felszólalókat. Az összeg nagysága attól függött, ki milyen elánnal támogatta a javaslatait.[62] És ha kellett, Novotný brutálisan fellépett riválisai ellen. Ez történt például a kitűnő moszkvai politikai kapcsolatokkal rendelkező Rudolf Barákkal. A párt számos vezetőjéről, köztük Novotnýról és családjáról is terhelő adatbázist összeállító belügyminiszter csuklóján egy nap váratlanul kattant a bilincs. A bosszúálló Novotnýnak még arra is akadt gondja, hogy Barákot nedves magánzárkába csukják. A tőle elkobzott értékekből, többek között pazar ruhatárából kiállítást rendeztetett, mások okulására.[63]

[62] Šik (1991. 47). A „bélelt borítékokról" számos legenda keringett a prágai elit körében. A „hangulatjavító" költség-, más néven a „kalóriapénz" abból a több millió koronás titkos alapból került elő, amelyet Novotný – nem egészen világos, a központi bizottság első titkáraként vagy köztársasági elnökként – gyakorlatilag elszámolási kötelezettség nélkül használhatott. Leváltását követően az Elnökség és a titkárság még helyükön maradt tagjai vádolni kezdték egymást, kinek jutott a bélelt borítékokból, és mennyi. A „testvéri országok" intervenciójának előestéjén Dubček ellenfelei őt is megpróbálták belekeverni a „borítékügybe", igaz, nem nagy sikerrel. Ezek a diffamáló híresztelések a prágai magyar követségre, majd a budapesti pártvezetéshez is eljutottak, 1968. szeptember legelején Oldřich Švestka révén. MOL 288. fond., 47. cs., 743.

[63] A Barák-ügy máig nincs megnyugtatóan felgöngyölítve. A CSKP egyik legbefolyásosabb vezetőjét, aki hosszú ideig belügyminiszter volt, fiával és néhány közeli munkatársával együtt összeesküvőnek, sikkasztónak és valutaüzérnek minősíttette Novotný, attól tartva, hogy Barák a Kremlre támaszkodva egy szép napon kiakolbólítja őt a hatalomból. Magánzárkájában Rudolf Barák elkeseredésében néha fejjel nekiment a vasajtónak, s ilyenkor hosszú hetekre börtönkórházba került. Mégsem remélhetett kegyelmet. Ez eleinte még Dubček győzelme után sem látszott reálisnak, amint ezt Erdélyi Károly magyar külügyminiszter-helyettes hallotta Púčik budapesti csehszlovák nagykövettől: „Az 1962-ben elítélt Rudolf Barákról elmondta, nem lehet számítani ügyének felülvizsgálására, mert a volt KB titkár és belügyminiszter közönséges bűnöző volt, aki a BM rendelkezésére bocsátott nyugati valutát saját céljaira használta fel." MOL J-1-j-Csehszlovákia-1-00329/1-1968 (23.d).

1968-ban Rudolf Barák több magas beosztású ismerőse nyomására mégis visszanyerte szabadságát. Rehabilitálása elhúzódott ugyan, de a „prágai tavasz" kezdetén mégis hálás volt Dubčeknek, aki személyesen eljárt az ügyében. A „dubčeki" reformfolyamat, főleg a sajtószabadság meghirdetése azonban nem nyerte el tetszését. Érdekes, hogy Alekszandr Selepin, a szovjet politikai vezetés „komszomolista" szárnyának hangadója már 1968 tavaszán azon gondolkodott, hogy Dubček és „revizionista" köre helyett érdemes lenne Barákot támogatni. Ezzel szemben Brezsnyev, aki pedig az 1960-as évek elején egy közös nyaralásuk alkalmából szoros kapcsolatba került a cseh belügyminiszter dekoratív feleségével, ebbe nem egyezett bele. Félt ugyanis, hogy egy „Selepin-káder" kerülhet Prágában Dubček helyére.

Miben bízhatott a pártvezér/elnök, amikor 1967 végén a sarokba szorították egykori hívei? Talán abban, hogy már többször „megúszott" egy-egy félreállítási kísérletet. A sztálini/gottwaldi időkből örökölt „húzd meg-ereszd meg" módszerekkel, nem utolsósorban pedig legközelebbi munkatársainak feláldozása révén sikeresen túlélte az 1960-as évek legelejére eső rövid csehszlovákiai „olvadás" korszakát.[64] 1966-ban pedig az általa irányított országot végül elkerülte a gazdasági összeomlás. Korántsem égi csoda folytán, hanem – ma már tudjuk – komoly szovjet segélyek révén. Abból a nehéz helyzetből Novotný akkor kétféle úton igyekezett előre menekülni: a gazdasági szférában zöld utat adott az új gazdasági mechanizmus bevezetésének, míg az ideológia, a kultúra világában a korábbinál is dogmatikusabb politikát alkalmazott.[65] A kétfajta taktika egyidejű alkalmazása valamelyest késleltette a Novotný-klán bukását. Ám az 1967. szeptember 5-ei elnökségi ülésen végleg kiderült, hogy a pártvezető-államfő képtelen összetartani a párt legfelső grémiumát, amely pedig alig egy éve még majdnem egyöntetűen felsorakozott mögötte. Világossá vált, hogy Alexander Dubček személyében Novotnýnak igazi, formátumos kihívója akadt. A cseh reformerek jelentős része által kedvelt szlovák politikus ekkor még nem titkolta, hogy milyen szoros kapcsolatban áll a prágai szovjet követséggel, és Brezsnyev támogatása fejében bármit hajlandó megígérni neki.[66] Dubček előnye volt az Elnökség többi tagjaival szemben

[64] Georgij Arbatov szerint Hruscsov azt tanácsolta Novotnýnak, hogy álljon a desztalinizációs folyamat élére. A csehszlovák politikus azonban nem fogadta meg a szovjet pártvezető szavait. Arbatov (2002. 168., 211.) Ez nem egészen életszerű. Hiszen Novotný – igaz, némi fáziskéséssel – pontosan úgy járt el, mint Hruscsov az 1950-es évek közepén, a „személyi kultusz leleplezése" idején. Elhallgatta tulajdon bűneit, miközben a rendszer bűnei örvén eltávolította a pártvezetésből egykori cinkostársait, többek Viliam Široký miniszterelnököt és Karol Bacíleket, a szlovák kommunista párt központi bizottságának első titkárát. 1968 májusában mégis mindhárom politikust együtt zárták ki a CSKP központi bizottságából, majd a pártból, a közösen elkövetett, súlyos törvénysértésekért.

[65] Érthetően óvatos formában erre utal a magyar külügyminisztérium csehszlovákiai referatúrája által összeállított 1968. január 8-ai összefoglaló, amelyen Kovács Béla későbbi prágai magyar nagykövet neve szerepel aláíróként. MOL XIX-J-1-j-198. Csehszlovákia- 004334. (24.d).

[66] Erre utal egy részlet Brezsnyev és Kádár 1968. február 7-ei telefonbeszélgetésből, amelyben szóba került Alexander Dubček pártvezetői minőségben tett első hivatalos moszkvai útja. „A Dubček elvtárssal folytatott beszélgetések kötetlenek voltak, de felölelték a feleket kölcsönösen érdeklő problémák egész sorát. (...) Dubček elvtárs láthatóan elégedett volt moszkvai tárgyalásaival és a közösen kialakított nézetek tükröződtek abban a beszédben, amelyet ő visszaérkezése után Csehszlovákiában mondott.

Nagyon meleg szavakkal emlékezett meg Dubček elvtárs Kádár elvtárssal történt találkozásáról, annak is örül, hogy Gomułka és Ulbricht elvtársak jelentkeztek, hogy szeretnének találkozni vele. Elhatározta, hogyha az NDK-ban lesz, szilárdan kifejezésre juttatja az NSZK-val kapcsolatos álláspontját és a szocialista tábor országai közötti barátság jelentőségét.

Egészében véve Dubček elvtárs moszkvai látogatása igen hasznos, volt és a szovjet elvtársak úgy vélik, hogy továbbra is meg kell adni számára a szükséges erkölcsi támogatást." MOL 0012/30-1/1994.I.MKM.

továbbá viszonylag fiatal kora és az, hogy az 1950-es években alacsony beosztásban dolgozott, vidéken. Az utóbbira hivatkozva a tisztakezű politikus pózában tetszeleghetett, aki ráadásul nyerő kártyát tartott a kezében: a szlovákkérdés megoldatlan voltát.[67]

A folytatást jól ismerjük. Antonín Novotný hétről hétre súlyos politikai vereségeket szenvedett, főleg az 1967. október 30–31-i központi bizottsági tanácskozást követően. Igaz, híveinek legszűkebb, elszánt csoportja, a veterán párttag Bohuslav Laštovička parlamenti elnökkel az élen, több alkalommal megkísérelték feltartóztatni a lavinát. Egymásnak adták a kilincset Sztyepan Cservonyenko prágai szovjet nagykövet és Ivan Udalcov követtanácsos irodájában. Panaszáradatot zúdítottak rájuk, amiért Novotný helyzete labilissá vált. Nem értették, hogy ezzel csak ártanak az „öregnek", mert újabb tanújelét adják annak, hogy meggyengült.

A csatazaj átmenetileg elcsitult, amikor Novotný Moszkvába utazott, az 1917. októberi bolsevik hatalomátvétel 50. évfordulója alkalmából rendezett színpompás ünnepségekre. És hogy megint borsot törjön Dubček orra alá, nem őt, hanem szlovák kedvencét, Chudíkot vitte magával. A martini „szemleút" óta másodszor is vérig sértett Dubček – aki ekkor még a „lenini október" eszméinek őszinte híve volt, és sokat adott volna azért, hogy egy ilyen napon ott lehessen a Vörös téren – szabályos dührohamot kapott a prágai szovjet követség ünnepi fogadásán. Ám megnyugodott, mihelyt észrevette, hogy a házigazdák, valamint a cseh és a szlovák meghívottak többsége már őt tekinti a legfontosabb vendégnek, ami azt jelentette, hogy ő a legesélyesebb várományosa az ingadozó első titkári „trónnak". Ezek a hírek, persze, azonnal eljutottak Novotnýhoz, aki rájött, hogy felesleges sokáig időznie Moszkvában, hiszen Brezsnyev egy rövid protokoll-beszélgetést leszámítva nem volt hajlandó találkozni vele. Hazatérve szeretett volna visszavágni Dubčeknek, ám az október 30–31-én számára vereséggel végződő központi bizottsági ülés tematikáját mintegy folytató novemberi elnökségi tanácskozásokra, majd a novemberi központi bizottsági plénumra fel sem tudott igazán készülni. Fizikai értelemben sem, mivel november közepén megfázott, lumbágót, egyes ismerősei szerint övsömört kapott, és napokig ágyhoz volt kötve.[68] Annyi ereje azért maradt, hogy a számára végzetesnek bizonyult novemberi központi bizottsági tanácskozás előtt ismét szlovák nacionalizmussal vádolja meg Dubčeket. Első látásra nem is eredménytelenül, hiszen a súlyos vád kivizsgálására különbizottságot hozatott létre. Az ad hoc testület tagjai azonban, jóllehet nagyrészt Novotný hívei voltak, feltűnően passzívan viselkedtek. Decemberben végül a bizottság felfüggesztette a munkáját.[69]

Ennél többre Novotnýtól már nem tellett. Ahány frontot nyitott, annyiszor szenvedett vereséget. Különösen megalázónak bizonyult számára Ota Šik beszéde,

[67] The Prague Spring 1968 (1998. 13–14, 20–21), Vondrová–Navrátil–Moravec (1999. 29–31).
[68] Pór Dezső közlése, valamint Latis (1998. 15).
[69] Dubček (1993. 118–121).

amely 1967. december 19-én hangzott el a CSKP központi bizottsága tagjai előtt. Az egyre nagyobb tekintélynek örvendő reformer közgazdász köntörfalazás nélkül azt javasolta, hogy hozzanak létre különbizottságot, amely majd eldönti, lehet-e egyetlen ember a párt első titkára, s egyszersmind köztársasági elnök, és ki lenne a legalkalmasabb ezekre a tisztségekre.[70] Az egybegyűltek többsége egyetértett Šik javaslatával. A közvetlenül karácsony előtt, 1967. december 19–21-én összeült központi bizottsági tanácskozáson, amely 1968. január 3-ától 5-éig folytatódott, végül eldőlt, hogy Novotnýnak le kell mondani a CSKP első emberének tisztségéről. Átmenetileg megtarthatta ugyan a köztársasági elnök hivatalát, amely önmagában, külső „aládúcolás" nélkül egyik pillanatról a másra leértékelődött. Amikor a dühös Antonín Novotný elhagyta a tanácskozást, odavetette Bohuslav Laštovičkának: „Brezsnyev nem ezt ígérte nekem pár hónapja..."[71] Őszinteségi rohamában a bukott politikus a következő napokban elmondta az őt szolidaritásból meglátogató régi ismerőseinek, köztük Pór Dezsőnek, hogy nem annyira utódára, Dubčekre haragszik, mint inkább az utolsó pillanatban őt eláruló régi bizalmasaira.[72] Elsősorban a központi bizottság két befolyásos titkárára, Vladimír Kouckýra és Jiří Hendrychre gondolt. Az utóbbi elpártolása különösen súlyosan érintette, hiszen Hendrych az Elnökség régi tagja és a pártvezetés második embere volt, aki Kouckýval együtt éveken át a csehszlovákiai kultúrpolitikát és az ideológiát irányította. Ezért napi kapcsolatban állt az írott és az elektronikus sajtó vezetőivel. Novotný emellett megszokta őket mint beszédíróit.[73]

A prágai hatalmi folyosókon ügyesen közlekedő, művelt politikusokról van szó, akik elővigyázatosságból mindig egyeztették egymással fontosabb lépéseiket. Főleg ha a befolyásukra irigy rivális bukkant fel a láthatáron. Mindketten – Hendrych talán még inkább, mint Koucký – szívük mélyén lenézték Novotnýt, akinek farvizén eveztek az 1950-es évek eleje óta. Tőle eltérően azonban soha nem keveredtek korrupciós botrányokba, legfeljebb honfitársaiknál jobban hódoltak az élet élvezetének. Kouckýnak ősnyomtatványok megszerzése volt a szenvedélye. Hendrych pedig hivatali nyugati útjai alatt előszeretettel mulatott ötcsillagos szállodákban, azzal a felkiáltással, hogy „otthon is élhetnénk így".[74] Egyébként a két magas beosztású apparatcsik, de főleg Koucký szellemi táplálékát az éppen általuk ellenségesnek minősített polgári irodalom alkotta. Tiltott kiadványok százait tar-

[70] Vondrová–Navrátil–Moravec (1999. 32–39).

[71] Ivan Udalcov közlése. A lelkileg összetört Laštovička jellemző módon kötelességének tartotta, hogy még aznap, 1968. január 5-én telefonon beszámoljon a szovjet követtanácsosnak a dühös replikáról. Több forrás pedig újabban amellett tanúskodik, hogy Brezsnyev 1967. decemberi prágai látogatása a maga módján a hatalom békés átadását szolgálta. Vondrová–Navrátil (1995. 29–34).

[72] Pór Dezső közlése.

[73] Mlynář (1983. 84–88), Latis (1998. 17–19).

[74] Eduard Goldstücker közlése.

tották otthon, kulcsra zárva.[75] *Janus-arcú* emberek voltak tehát, de egyikük sem lett volna képes rá, hogy potom pénzért megkaparintsa magának a prágai kirakatperek kivégzett áldozataitól elkobzott vagyontárgyaikat, ahogyan ezt Novotný és felesége megtette az 1952-ben kivégzett Vlado Clementis bútoraival.[76]

Átállásuk nyomán Novotný a sajtómunkások és a pártapparátus még ingadozó részének támogatását is elveszítette.[77] A sors iróniája, hogy e két tapasztalt, ravasz politikus nem érzékelte: volt patrónusukat támadva, saját maguk alatt vágják a fát.[78] Egyébként éppen Kouckýnak és Hendrychnek kellett hivatalosan ország-világ előtt értelmezni 1968 január első heteiben Antonín Novotný bukásának körülményeit. Nehéz dolguk volt, mert Prágában és Pozsonyban addigra már napok óta a legképtelenebb hírek terjedtek erről. A Csehszlovákiában dolgozó diplomaták emiatt igyekeztek megosztani egymással a gyakran ellentmondó értesüléseiket. Közülük Sztankó Pál pozsonyi magyar főkonzulnak könnyű dolga volt, hiszen egyenesen a hatalmi harc győztese, Alexander Dubček környezetéből jutott meglehetősen pontos információhoz. Budapestre küldött jelentésében ez áll: „1968. január 9-én találkoztam Minarik elvtárssal, a Szlovák Sajtóellenőrzési Hivatal vezetőjével, aki Biľak KB titkártól kapott tájékoztatásra hivatkozva az alábbiakat mondta el a CSKP KB januári üléséről: A K(özponti) B(izottság) 106 tagja közül 102 volt jelen az ülésen (4 beteg volt), ezekből 56-an szólaltak fel, az 56 póttagból 53-an voltak jelen és 13 szólalt fel. Ezenkívül 44-én (...) írásban adták be észrevételeiket, megjegyzéseiket. (...) A KB decemberi (19–21-i) ülése után a tíz kerületi pártbizottság, valamint a prágai pártbizottság egy-egy képviselőjéből egy 11 tagú konzultatív bizottság alakult, amelynek az volt a feladata, hogy elemezze a felszólalásokat, s azok alapján konkrét javaslatokat tegyen. A bizottság elnöke Borůvka volt,[79] akit a januári ülésen választottak az Elnökség tagjává. (...) Január 4-én, a KB ülésének másnapján a bizottság 9:2 arányban olyan álláspontot foglalt el, hogy javasolja a KB-nak a két tisztség szétválasztását, s az I. titkári funkcióra Dubček elvtársat (jelölte). Január 5-én, a KB ülésének harmadik napja reggelén Novotný elvtárs felkereste a bizottság elnökét és közölte, hogy a KB ülésen be fogja jelenteni, lemond az I. titkári funkcióról és a maga részéről Dubček elvtársat javasolja erre a tisztségre.

[75] Mlynář (1983. 84–86).

[76] Mlynář uo.

[77] Az akkori pályájukról információt nyújt Skilling (1976. 31, 36–37, 42, 47, 63, 65–71, 78, 86, 92, 102, 104, 109, 113, 125, 157, 163–165, 168, 190–191, 195, 212).

[78] Mlynář (1983. 83–87).

[79] Josef Borůvka a dolanyi termelőszövetkezet elnöke, s egyben a csehszlovák parlament mezőgazdasági bizottságának elnöke volt. Az 1967. decemberi – 1968. januári tanácskozáson kiállt Dubček mellett, és támadta Novotnýt. Megfelelő képességek hiányában azonban nem válhatott belőle országos vezető, ezért 1968 tavaszától háttérbe szorult. Čestmír Císař közlése. Vö.: A magyar külügyminisztérium II. területi osztálya csehszlovák referentúrájának 1968. január 8-i jelentésével. XIX-J-1-j-1968. Csehszlovákia 004334 (24.d).

Ezután az Elnökség is rövid, rendkívüli ülésre ült össze, ahol ugyancsak – most már egységesen – Dubček elvtárs jelölése mellett foglaltak állást. Dubček elvtársat ezután 11.45-kor választották meg. Elsőnek Novotný et. gratulált neki, utána – informátorom szerint – soha nem látott lelkesedéssel elénekelték az Internacionálét. (...) Informátorom hozzáfűzte: úgy látszik, olyan nagy volt a megkönnyebbülés, hogy a problémát a sok huzavona után viszonylag ilyen simán és általános megelégedésre tudták megoldani, hogy örömükben elfelejtették a KB új titkárságát megválasztani."[80]

Ezzel 1968 zimankós januárjában kezdetét vette a „prágai tavasz".

A reformkorszak „mézeshetei"

„Azért esett végül Dubček elvtársra a választás, mert (a jelenlévők) az ő személyében látták egységesen a legnagyobb garanciát arra vonatkozóan, hogy senki ellen nem fog hajsza indulni korábbi magatartása, felszólalása miatt. Ezzel a motívummal magyarázzák azt az egységet és egyhangúságot, amely Dubček elvtárs megválasztását jellemezte" – üzent Vasil Biľak, a Prágában hatalomra került Alexander Dubček akkori „szürke eminenciása" egyik közeli munkatársa révén Sztankó Pál pozsonyi magyar főkonzulnak, és rajta keresztül a budapesti vezetésnek.[81] Ez a megnyugtató tétel ugyancsak szerepel a „januári fordulatot", vagyis Novotný menesztését követően alig három nappal sebtében összeállított, néhány pontatlan információt is tartalmazó magyar külügyminisztériumi összegzésben.[82] A budapesti főhivatalokat körbejáró, bizalmas irat szerzői hangsúlyozták azt – amiről a „prágai tavasz" krónikásai újabban alig írnak –, hogy Dubček főleg Novotný és köre szlovákiai politikájának kudarca nyomán kerülhetett ki győztesként a hónapokig húzódó kötélhúzásból: „Feltehetően a párt egységének megőrzése iránti (nyilvánvalóan: felbomlásától való. – K. M.) félelem és nem kis mértékben a Novotný személyével, munkamódszerével kapcsolatos fenntartások voltak az indítóokai annak, hogy Dubček a CSKP KB októberi plénumán felvetette a párt és a tömegek egységének kérdését. És félreérthetetlenül Novotnýra utalva kritizál-

[80] MOL M-KS. 288 f. 47. cs. Sztankó Pál főkonzul január 10-i jelentése.

[81] MOL M-KS. 288 f. 47. cs. A győzelem eufóriájában „reformerként" fellépő informátor, a szlovákiai cenzúrahivatal vezetője volt, aki 1968 őszére a Dubček-ellenes erők egyik kulcsembere lett Pozsonyban.

[82] Csak egyetlen példa a magyar diplomaták körében keringő téves információkra: közismert volt, hogy a szlovák nómenklatúra körében Dubček két fő ellenlábasa Jozef Lenárt és Michal Chudík. Az utóbbit Dubček hívei csak mint „Novotný hű kutyáját" emlegették. A magyar külügyminisztériumi januári összegzésében mégis ez áll: „Lenárt, Dubček és Chudík elvtársak között korábban is jó viszony volt, a fejlődést elősegítő kérdések megítélésében megértették egymást, és munkájukban igyekeztek a magyar politikai vezetés eddigi tapasztalatait is alkalmazni." MOL XIX- J-1-j- 1968. Csehszlovákia-004334 (24.d).

ta a párton belül meghonosodott helytelen vezetési módszert. Novotný ezért szlovák nacionalista törekvésekkel vádolta Dubčeket. (...) Az elnöknek (Novotnýnak. – K. M.) ez az indulatos kitörése volt tulajdonképpen az elindítója annak a viharos politikai bizottsági üléssorozatnak, amely (...) a két funkció kettéválasztásával foglalkozott. (...) Dubček volt az elindítója a legutóbbi KB-ülésen azon őszinte hangú felszólalásoknak is, amelyek végső soron a két funkció kettéválasztását eredményezték."[83]

A szocialista országok fővárosaiba Prágából és Pozsonyból befutó jelentések egyébként csupán jóval később mutattak valamelyest árnyaltabb képet. A háttérinformáció lassan szivárgott, már csak azért is, mert a cseh és szlovák médiumok alig közölhettek a cenzúrahivatal engedélye nélkül valami érdemlegeset Novotný leváltásáról. Még javában tartott a központi bizottság 1968. januári tanácskozása, amikor a vezető cseh és szlovák sajtóorgánumok szerkesztőit a kézi vezérlés jegyében visszafogott kommentárokra utasították a CSKP központjából. A szerkesztőknek ragaszkodniuk kellett a tanácskozás nyomán megjelent hivatalos közlemény szövegéhez, amely kisebbíteni igyekezett a Dubček megválasztását megelőző összecsapásokat.[84] A januári központi bizottság ülésén lényegében megerősített régi pártvezetés láthatóan érdekelve volt abban, hogy a többi szocialista országban ne keltsen nyugtalanságot a Novotný leváltásához vezető prágai fordulat. Még Oldřich Pavlovský, Csehszlovákia moszkvai nagykövete is – később, az augusztusi intervenció napjaiban a megszállást „kezdeményező csoport" egyik legvéresebb szájú tagja – igyekezett megnyugtatni a Kremlt: a csehszlovákiai fejlemények miatt nincs okuk aggodalomra. Úgy vélekedett, hogy a lengyelországi helyzet sokkal drámaibb, mint a csehszlovákiai, hiszen Novotný leváltását szerinte „nem kísérték szovjetellenes jelenségek".[85]

A prágai diplomácia Budapesten is hasonlóan lépett fel. 1968. január 11-én Józef Púčik nagykövet felkereste a magyar külügyminisztérium Bem rakparti épüle-

[83] MOL XIX–J -1-j -Csehszlovákia- 004334 (24.d) Hasonló szellemben nyilatkozott erről Jozef Púčik budapesti csehszlovák nagykövet: „1964-ben a csehszlovák kormány tagjai között 6 szlovák származású miniszter volt. Ma – bár a szlovákok az ország lakosságának 38%-át alkotják – a 26 tagú csehszlovák minisztertanácsnak csupán 4 szlovák tagja van." A nagykövet – a kérdést némileg leegyszerűsítve – így folytatta a magyarázatát: „A véletlen úgy hozta, hogy Novotný elvtárs vezetési módszereinek fogyatékosságait – már évekkel ezelőtt – először a szókimondó szlovák kommunisták kezdték bírálni. Ezért Novotný elvtárs személyes ellenszenvvel viseltetett a szlovák vezetés iránt (...) A szlovákok ismerték ilyen jellegű beállítottságát. Ezért az elnök szlovákiai látogatásai alkalmával csupán a pártfegyelem által rájuk kényszerített keretek között érintkeztek vele". MOL J-1-j-Csehszlovákia-00329/1 – 1968 (23.d).

[84] Skilling (1976. 183, 191–193). Hetek teltek el, mire a sajtó árnyaltabb kommentárokat közölt. Akkor főleg a CSKP prominens politikusai – közülük is elsőként Josef Smrkovský – álltak elő részletes magyarázatokkal. Hoppe (2004. 29–53).

[85] Latis (1998. 47). A lengyelországi válság fejleményeiről lásd Paczkowski (1997. 241–249).

tében Erdélyi Károly miniszterhelyettest.[86] A vendég akkori dogmatikus felfogásához híven értékelte a hazájában történteket. A pártállami rendszer létrejöttében, a koncepciós perek megrendezésében, nem utolsósorban pedig egyes társadalmi rétegek és nemzetek – így a magyarok – elnyomásában meghatározó szerepet játszó Klement Gottwaldról például mint „bölcs", „széles látókörű", „a kérdések sokoldalú vizsgálatával (...) irányt mutató" politikusról beszélt. Szerinte „Gottwald elvtárs életében nem érvényesültek (Novotný) fogyatékosságai".[87] A későbbi bajok a nagykövet szerint „nagyrészt abból adódtak, hogy (Novotný) nem ismerte fel a csehszlovák párt előtt felmerülő új problémák tartalmi bonyolultságát." Ellenben a gazdasági és politikai eredetű gondokat „mélyebb elemzés nélkül, szinte kizárólag szervezési rendszabályokkal akarta megoldani."[88] Ahogyan Jozef Púčik belemelegedett a beszélgetésbe, egyre őszintébben fogalmazott: „örülnünk kell annak, hogy ilyen fájdalommentesen sikerült megoldani ezt a nehéz kérdést. A dolgok természetéből adódóan hosszú, évekig tartó konszolidációs folyamattal kell számolni. (...) Dubček elvtársat alkalmasnak tartja az első titkári posztra. Legértékesebb vonása jellemének egyenessége, demokratikus vezetési stílusa."[89]

Feltűnő, hogy a „prágai tavasz" hónapjaiban milyen gyorsan kopott le Pučík nagykövetről a dogmatikus máz. Az intervenciót követően pedig már a prágai reformerek bizalmasaként elkeseredett utóvédharcokat vívott Budapesten, kifogásolva a magyar megszálló csapatok csehszlovákiai jelenlétét.[90] Emiatt az orwelli Újnyelvben „normalizáció" néven emlegetett, hosszú évekre elhúzódó megtorlás

[86] A nagyon tehetséges, több nyelven beszélő Erdélyi Károlyt (1928–1971) Kádár János egykori titkárát és bizalmasát a „prágai tavasz", s még inkább a „prágai ősz" hónapjaiban a hivatalos Budapest az egyre inkább akuttá váló csehszlovák problémakör egyik fő szakértőjének tekintette. Ebben az időben titkos misszióval többször megfordult Prágában, Pozsonyban és Moszkvában.

[87] Holott Gottwald diktatórikus uralma alatt tetőztek Csehszlovákiában a véres politikai leszámolások. „Mai számítások szerint körülbelül kétszázezer politikai fogoly volt Csehszlovákiában 1948–1954 között. A 12 600 000 lakosú országban 422 tábor és börtön működött ... A fogva tartottak száma nemcsak azokat a személyeket foglalja magában, akik felett bírósági eljárás után mondtak ítéletet, hanem azokat is, akiket ítélet nélkül börtönöztek be vagy internáltak a helyi hatóságok határozata alapján. Tág tere nyílik a bosszúnak és besúgásnak", írja a korszak jeles kutatója, Bartošek (2003. 171). A Gottwald, majd Novotný uralma alatt lezajlott koncepciós perekről l. Hódos (2005. 171–198). Gottwald tevékenységének némileg újszerű, kissé elnéző megítélését l. Císař (2006: 60–62).

[88] MOL J-1-j-Csehszlovákia-1-00329/1-1968 (23.d).

[89] MOL uo.

[90] Példának okáért Jozef Púčik 1968. október 10-én odavágta Szilágyi Béla külügyminiszterhelyettesnek: „Kádár és Péter elvtárs nem akarta őt fogadni (augusztus 20-át követően – K. M.) és ilyen körülmények között nem volt értelme annak, hogy keresse a vezetőkkel a kapcsolatfelvételt." Hozzátette, hogy Magyarországon „olyan újságokat, röpcédulákat és könyveket terjesztenek (...), amelyekre előzetesen a csehszlovák hatóságoknál nem kértek engedélyt. Ugyanígy kifogásolta azt is, hogy az NDK lapjaiban, de a szovjet lapokban is megjelennek olyan hírek, amelyek nem igazak.". MOL XIX-J-1-j-Cseh.-1-00329/15 – 1968. (23 d.)

időszakában még a megbízatásának lejárta előtt visszahívták budapesti állomáshelyéről, majd megalázó vizsgálatnak vetették alá.[91]

A Bem rakparton dolgozó külügyi apparátus egyébként korántsem csak Púčiktól értesült a reformfolyamat kibontakozásáról. A magyar diplomaták és hírszerzők szerteágazó titkos cseh és szlovák információs hálózatot működtettek Pozsonyban és Prágában, amelynek tevékenysége megkönnyítette a budapesti vezetés és személy szerint Kádár János tájékozódását. A cseh és szlovák informátorok már 1968 januárjában rengeteg hírrel látták el a magyar diplomatákat. Egy magas rangú prágai külügyminisztériumi tisztviselő, aki a követség „régi barátjaként" szerepel az egyik titkos jelentésben, Kovács Imre nagykövettel folytatott beszélgetésben igen árnyaltan fogalmazott: „Dubček megválasztása kompromisszum eredménye. Jelenleg nem volt alkalmasabb személy erre a funkcióra. (...) Nagyon nehéz helyzete lesz. A mostani hónapokban ki kell dolgoznia a párt- és állami szervek hatáskörének elhatárolási koncepcióját. A Novotný-féle vezetés sikertelenségének ez egyik döntő oka volt."[92] Az anonim diplomata szavaiból kiderül, hogy Dubček megválasztására soha nem kerülhetett volna sor a Kreml hathatós támogatása nélkül: „A másik momentum (...) újabb szovjet beavatkozás az eseményekbe.[93] Amikor látták, hogy Novotný nem menthető, akkor előbb Lénártot, amikor pedig Lénárt nem vállalta, Dubčeket támogatták. (Az informátor – K. M.) nem tudja, milyen formában történhetett a beavatkozás, de van olyan információja, hogy élénk volt a kapcsolat Prága és Moszkva között. A szovjet elképzelés az volt, olyan személy legyen az első titkár, akinek a Szovjetunióhoz való pozitív viszonya kétségtelen. Dubček ennek a kritériumnak minden szempontból megfelel. (...) Véleménye szerint Dubčekre nyomást igyekeznek majd kifejteni a balos, merev álláspontot képviselő erők. Ezek még most is komoly erőt képviselnek, annak ellenére, hogy az utóbbi két-három napban visszaszorultak, és Novotný leszavazásával erőteljes vereséget szenvedtek. Nem lehet számolni azzal, hogy a további konszolidációban feladnák a harcot".[94]

Ezek a szavak igen jellemzőek a cseh reformer körök akkori felfogására. Pontosan így nyilatkozott alig egy héttel Novotný bukása után, Kovács Imre prágai magyar nagykövet jelenlétében Bohumil Šimon. A magát „magyarbarátnak" tekintő

[91] A magyar követség egyik fontos prágai informátora, Miroslav Moravec nagykövet, a csehszlovák külügyminisztérium tanácsadója 1969. február 19-i budapesti látogatása során hivatásos hírszerzőket meghazudtoló precizitással diktált le tömör jellemzéseket prágai munkahelyének kulcsfiguráiról, köztük Ján Marko külügyminiszterről. A besúgójelentésben „Budapesti nagykövetség" rubrika alatt ez áll: „Púčik nagykövetet mint erősen jobboldali, nacionalista beállítottságút jellemezte, hozzátéve, hogy ebben támaszkodik elsősorban Vince tanácsosra és Petržina első titkárra. Általában egészségtelen a politikai légkör a nagykövetségen." MOL M-KS-288 f. 32 cs.3. /1968.

[92] Kovács Imre nagykövet 1968. december 10-i jelentése.

[93] Leonyid Brezsnyev 1967. december 8–9-i prágai tartózkodását követően.

[94] MOL XIX-J-1-j-Cseh-2-00433/2-1968 (24.d).

politikus 1968 elején a CSKP központi bizottságának tagja, a gazdaságpolitika egyik fő irányítója volt. Hamarosan pedig Dubček farvizén a reformfolyamat jövője szempontjából kulcsfontosságú prágai pártbizottság első titkára lett. Ám e magas tisztségben továbbra is bármikor „magyar barátai" rendelkezésére állt. 1968 januárjában Alexander Dubčekről úgy nyilatkozott, hogy „magatartása és személye is biztosítja az addigi fő politikai irányvonal kontinuitását, a Szovjetunió és a szocialista országok felé a párt eddigi orientációját".[95] Ennyi év távlatából persze nehéz megállapítani, hogy a magyar követséggel hosszú hónapokon keresztül – egészen a központi bizottsági tagság elvesztéséig, majd a CSKP soraiból történő kizárásáig – szoros kapcsolatban álló Šimon, aki gyakran nem titkolt cinizmussal tálalta markáns politikai véleményét, mikor szólt őszintén, és mikor alakoskodott. A magyar nagykövet által Budapestre küldött jelentésben mindenesetre szerepel a „prágai tavasz" történetében gyakorlatilag ismeretlen információ, hogy miként utasította el Brezsnyev az 1967 novemberében gazdasági gyorssegélyért könyörgő Antonín Novotnýt, siettetve ezzel a csehszlovák pártvezető bukását.[96]

Šimon szerint a Novotný-vezetésnek „1970-ig a Szovjetunióval sikerült rendezni a gazdasági együttműködés problémáit". A következő évekre vonatkozóan azonban „az összes fő problémák és kérdések nyitottak. Így az olaj, gáz, vasérc és egy sor kooperációs probléma. Csehszlovákia ez idáig a nyersanyag-beruházásokban való részesedés keretében mintegy 5,5 milliárdot ruházott be szovjet nyersanyagbázis kiépítésébe. Ennek ellenére szovjet részről további beruházásokat kérnek. Ezt a problémát még nem sikerült mind a két félt kölcsönösen kielégítő módon rendezni".[97]

Időközben más viharfelhők is megjelentek a csehszlovák-szovjet gazdasági kapcsolat egén. És nem csupán azért, mivel Moszkva számára az 1967. év egy

[95] MOL XIX-J-1-j-Cseh-2-00433/4-1968 (24.d)

[96] Ezt a történetet jó tíz esztendeje, némileg más kontextusban hallottam először Bohumil Šimontól prágai otthonában. Szinte ugyanezekkel a szavakkal mesélte el nekem Ivan Udalcov is, aki tanúja volt a Brezsnyev és Novotný közötti előző, 1967. elejei konfliktusnak. Emlékei szerint a két pártvezér látszólag nyájasan beszélgetett, ám amikor a szovjet energiahordozók jövőbeni ára került szóba, hangosan összeszólalkoztak. Brezsnyev kezdte a vitát. Csehszlovákiai látogatását felhasználva, garanciát kért Novotnýtól, hogy legalább feldolgozott formában nem adják tovább a nyugati államoknak a Prágának szállított kőolajat és földgázt. Mire a csehszlovák pártvezér hisztérikusan kitört: „Nem vagyunk olyan becstelenek, mint a lengyelek vagy a magyarok, hogy ilyesmit tegyünk". Ekkor Brezsnyev „akkor még kellemes hangján, némileg színészkedve felolvasta a prágai szovjet hírszerző főnök erről szóló jelentéseit", mesélte nekem Udalcov. „Konkrét neveket említve úgy jellemezte Novotnýnak a csehszlovák kormány tagjait, mint a dolgos szovjet népet kiszipolyozó 'svejkeket.'. Emiatt a tárgyalások néhány órára megszakadtak. Miután a két tárgyalófél tanácsadói rávették Brezsnyevet és Novotnýt, hogy söpörjék szőnyeg alá a pillanatnyi vitás kérdéseket, úgy látszott, szent a béke. De Leonyid Iljics ettől kezdve úgy ütötte-vágta Novotnýt, mint a répát. És amikor a hivatalos Prága gyorssegélyért esedezett, mindenféle ürüggyel húzta-halasztotta a választ".

[97] MOL XIX-J-1-j-Cseh-2-00433/4-1968 (24.d)

újabb nehéz időszak kezdetét jelentette. Drámaian megugrottak a Kreml katonai kiadásai azt követően, hogy a hatnapos arab–izraeli háborúban, amelyben az arab országok koalíciója súlyos vereséget szenvedett, a szovjet haditechnika jó része odaveszett. Hatalmas összegeket emésztett fel továbbá az Egyesült Államok ellen harcoló Észak-Vietnamnak nyújtott katonai és gazdasági segítség éppúgy, mint az ellenséges Kínával közös, több ezer kilométeres határszakasz védelmének biztosítása. Az 1917 utáni, rossz emlékű hadikommunizmusra emlékeztető új korszak megakasztotta a nyugati sajtóorgánumokban Koszigin kormányfő nevével fémjelzett gazdasági reformfolyamatot.[98]

Ebben a helyzetben Moszkva kénytelen volt megtagadni, hogy továbbra is átvegye azoknak a csehszlovákiai gyáraknak a termékeit, amelyek korábban szinte kizárólag szovjet megrendelésre dolgoztak.[99] A helyzet tehát több szempontból drámaivá vált.[100] Olyannyira, hogy Bohumil Šimon szerint a CSKP Központi Bizottságának Elnöksége szokatlan módszert választott: levélben fordult a szovjet pártvezetéshez, kérve „a problémák újbóli felülvizsgálatát. Ezt a levelet Novotný elvtársnak kellett volna átadni az (1917. októberi bolsevik hatalomátvétel. – K. M.) 50. évforduló ünnepsége alkalmából Moszkvában. (...) A szovjet vezetők zsúfolt programja miatt erre nem került sor. Ezért az Elnökség úgy határozott (a jelek szerint 1967. október közepe előtt. – K. M.), hogy Novotný elvtárs még az év vége előtt ismét Moszkvába utazzon."[101] Brezsnyev azonban elfoglaltságára hivatkozva nem volt hajlandó fogadni Novotnýt. Holott a bukásra álló prágai pártvezér egy kedvező szovjet választ otthon úgy állíthatott volna be, hogy amíg ő hatalmon van, Csehszlovákiának nem kell tartani a gazdasági összeomlástól. Az 1967. december 8–9-i prágai tárgyalásokon azonban, amikor Novotný immár sokadik nekifutásra megpróbálta bevonni Brezsnyevet a „belső problémák megoldásába", Bohumil Šimon szerint a szovjet pártfőtitkár „kitért ez elől, mondván, hogy a csehszlovák párt elég erős ahhoz, hogy megoldja saját problémáját".[102]

Innen pedig már csak egy lépés kellett ahhoz, hogy a szovjet vezetés a rendelkezésre álló „káderanyagból" Alexander Dubčeket válassza Novotný utódául. „Óriási hibát követtünk el. Olyan embert állítottunk előtérbe Novotnýval szemben, aki azután alantas módon elárult minket! Dubčeket később a szovjet követségen nem

[98] Pihoja (1998. 276–263, 297–301).

[99] A gazdasági zsarolást a szovjet fél újfent alkalmazta Dubček és politikustársai moszkvai 1968. májusi útja során. A szovjet fél akkor lényegében megtagadta, hogy előnyös, hosszú lejáratú kölcsönt nyújtson Prágának. Latis (1998. 95–103).

[100] A prágai magyar nagykövet szigorúan bizalmas jelentésében névtelenül szereplő csehszlovák külügyminisztériumi osztályvezető ugyancsak utal a Novotný bukását megelőzően az országban kialakult nehéz gazdasági helyzetre, mint amellyel Dubčeknek és körének igen nehéz lesz majd megbirkózni. MOL XIX-J-1-j-Cseh-2-433/2-1968 (24.d)

[101] MOL XIX-J-1-j-Cseh-2-00433/4-1968 (24.d)

[102] Uo. A csehszlovák gazdasági nehézségekről a „prágai tavasz" küszöbén l. Šimon (2002. 112–114).

véletlenül hívtuk úgy egymás közt, hogy „úgorj".[103] Tipikusan angolna természetű ember volt. Mindig kicsúszott a kezünkből", jegyeztem fel a „peresztrojka" korszak éveiben, orosz és cseh könyvekkel kitapétázott moszkvai otthonában, Ivan Udalcov szavait.[104] 1968-ban azonban a szovjet diplomata még egészen másként látta a helyzetet. A prágai szovjet követség egykori munkatársai szerint az 1968. januári központi bizottsági tanácskozás óráiban éppen Udalcov követtanácsos értesítette őket Novotný bukásáról. Boldogan rontott be a diplomataértekezletre: „Hurrá, elvtársak! Gratulálok! Most választották meg (a CSKP központi bizottsága – K. M.) első titkárát! Szasa Dubčeké lett a hely, aki a Szovjetunió nagy barátja. Meg az én személyes jó barátom is egyben!"[105]

Múlt az idő, de Prágában nem csillapodott a januári személycserék körüli izgalom. A győztesek vezéreként Alexander Dubček pontosan tisztában volt azzal, hogy 1968. január elején kivívott helyzetét csupán újabb személycserék sorával, főleg pedig átfogó politikai és társadalmi reformfolyamat elindításával szilárdíthatja meg. Alig két héttel hatalomra kerülését követően kiöntötte lelkét a vele korábban jó viszonyt ápoló Sztankó Pál pozsonyi magyar főkonzulnak. A hazaküldött jelentés szerint Dubček „vegyes érzelmekkel fogadta megválasztását, mert a nagy megtiszteltetés mellett tudatában van annak, hogy még csak a kezdeti lépések történtek meg (...) Egyik legsürgősebb feladatának a párt kultúrpolitikájának, írókhoz való viszonyának rendezését, normalizálását tartja. Hozzátette, hogy ez

[103] Az „úgorj" szó oroszul „angolnát" jelent.

[104] Ivan Udalcovról, e korszak egyik fontos szereplőjéről a „prágai tavasz" cseh és szlovák reformer politikusai közül senkitől sem hallottam egyetlen egy jó szót sem. Dubček, aki még Cservonyenko nagykövetnél is kártékonyabbnál tartotta Udalcovot, jól ismerte őt még a moszkvai pártfőiskolai tanulmányai éveiből. „Cservonyenko nagykövet és vele együtt Udalcov követtanácsos volt a csehszlovák reformmozgalom egyik legelszántabb ellensége", olvashatjuk Dubček egyik nyilatkozatában. Országos gyász (1990.180). Csehszlovákiából hazatérve Udalcov a szovjet politikai rendőrség egyik fő fedőintézménye, a *Novosztyi* hírügynökség igazgatója lett, majd egy gazdasági panamát követően, amelybe akaratán kívül keveredett bele, egy ideig – afféle száműzöttként – Görögországban képviselte a moszkvai külügyminisztériumot. Egykori kollégái emlékezetében összeférhetetlen, szélsőségesen dogmatikusként maradt meg, aki azonban öncélúan nem ártott senkinek. Hacsaturov (1996. 107–110). Ilyennek ismertem meg én is a patinás moszkvai professzori családból származó, egykor nagy reményű történészt, akiből a „prágai tavasz" hírhedt hóhéra lett. És aki hosszú órákon át csak úgy ontotta emlékei legrejtettebb zugából a külvilág elől addig gondosan eltitkolt információt. Beszélgetésünk elején ünnepélyesen megfogadtatta velem, hogy „jó negyven évig" nem veszem elő a feljegyzéseimet. És hozzátette, sohasem beszélgetne velem a „prágai tavasz" búvópatakként eltűnt titkos történetéről ilyen őszintén, ha évek óta nem dolgoznék együtt történész lányával a XIX. századi cseh politikai emigráns Josef Václav Frič életrajzán (amelyet végül sajnos nem jelentettünk meg könyv formájában). Azóta ha nem is „jó negyven év", de közel negyed évszázad telt el. A feljegyzett történetek szereplőinek többsége Udalcovval együtt távozott az élők sorából, nagyrészt az elmúlt években. Így elővehettem a régi feljegyzéseimet.

[105] Latis (1998. 23). Udalcovot a szovjetek egyik fő prágai ágense, Miroslav Müller informálta erről telefonon.

nem lesz könnyű, ehhez – de más területeken is – új emberekre is lesz szükség, mert a régiek közül sokan nem lesznek képesek az új vezetési, irányítási stílust magukévá tenni."[106]

A „régiek" egy része különben átmenetileg megnyugodott, mivel megválasztása után a korábban általában kompromisszumkésznek mutatkozó szlovák politikus büntetlenséget ígért a bukott Novotný-klánnak, sőt valami egyezségfélére jutott a lemondásra kényszerített Antonín Novotnýval is.[107] Több dogmatikus cseh és szlovák politikus azonban, zsigereiben érezve az államszocialista hatalomgyakorlásnak a szovjet múltból örökölt módszereit, a fojtott, gyomorszorító légkörben rettegett a leszámolástól. Tehetetlen félelmükben ezek az emberek a „baráti" külképviseletekre szaladgáltak, aminek eredményeként alig néhány hét múlva Prágában megjelentek az első gépelt vagy kézzel írt, Novotnýt magasztaló és Dubček „felelőtlen reformígéreteit" elítélő, helyenként egyre leplezetlenebb antiszemita felhangú röplapok. Terjesztésükben alacsonyabb rangú szovjet diplomaták és hírszerzők is részt vettek.[108] Erről persze, sokáig csupán suttogni mertek Prágában. A szovjet diplomatákat és hírszerzőket „nem illett" operatív eszközökkel megfigyelni. 1968 tavaszán azonban az átalakított csehszlovák kormányban Josef Pavel lett a belügyminiszter. Ő, a spanyol polgárháború veteránja, a második világháborút követően a csehszlovák politikai rendőrség, majd a belügy egyik vezetője volt. Egy ideig a CSKP központi bizottságában az állambiztonsági kérdésekért felelt. Baráti körét alkotó, később egytől egyig meghurcolt, esetenként kivégzett, „spanyolos"társaival együtt e beosztásában Pavel tevékenyen részt vett az ártatlan emberek meghurcolásában. Később azonban őt magát is szörnyen megkínozták, amikor megjárta a Gottwald–Novotný-rendszer börtöneit.[109]

Ettől kezdve viszont szíve mélyén meggyűlölte a Kreml urait, hiszen az ellene folytatott vizsgálatban szovjet tanácsadók is részt vettek. Kinevezését követően Pavel egyik legelső dolga lett, hogy elrendelje a röplapkampány felgöngyölítését. Annyit sikerült kideríttetnie, hogy a Dubček-ellenes iratok egyes terjesztői a *Béke és szocializmus* című, Moszkva által pénzelt és ellenőrzött folyóirat gépkocsiján közlekednek. Ahhoz azonban, hogy visszavágjon, nem rendelkezett semmifajta jogosítvánnyal.[110]

[106] MOL M-KS 288 f. 47. cs.

[107] Miroslav Müller 1968. február 2-án így tájékoztatta a Prágában dolgozó magyar diplomatákat: „Novotný és Dubček a KB. ülés befejezése előtt találkoztak. A leglényegesebb kérdésekben megállapodtak. Novotný beismerte, hogy félreismerte Dubčeket és ilyen vonatkozású önkritikát gyakorolt. Ez a beszélgetés sok tekintetben hozzájárult, hogy Novotný pártszerűen fogadta a személyével kapcsolatos kritikai megjegyzéseket." MOL M-KS 288 f. 47. cs.

[108] Eduard Goldstücker közlése.

[109] London (1991. 12–13, 233). Bartošek (2003. 23, 183, 195–196, 222–223). Hódos (2005. 181, 194).

[110] Latis (1998. 53–54).

De térjünk vissza Alexander Dubček regnálásának első heteire! A bizonytalanság és a számonkéréstől való félelem légkörében 1968. január végétől több öngyilkosság történt azon pártmunkások, belügyesek és ügyészségi dolgozók között, akik részt vettek az 1940–1950-es évek törvénytelenségeiben, és joggal tarthattak a felelősségre vonástól. Ez a hullám 1968 nyarán tetőzött. Akkor a párt- és állami apparátus „talpasai" közül is többen végeztek magukkal, mert idegileg felőrlődtek a „prágai tavasz" szabadabb légkörében sokasodó támadások közepette.[111] Pedig a csupán erkölcsi kirekesztéssel járó sajtóleleplezéseket a „prágai tavasz" hónapjaiban soha nem követték a korábbi időkhöz hasonló – állásvesztéssel, vagyonelkobzással, kitelepítéssel, netán letartóztatással járó – leszámolások. Középszinttől felfelé a politikai bukás korengedményes nyugdíjazást, néha külföldi diplomáciai és kereskedelmi képviseletekre való áthelyezést vont maga után. A „büntetés" utóbbi formája a Varsói Szerződés öt tagállamának intervencióját követően öltött tömeges formákat.[112] Ám 1968 januárjában még ilyen „száműzetés" sem fenyegette a bukott politikai csoport képviselőit. Azoknak a magas rangú tiszteknek sem lett komoly bajuk, akik Novotný leváltásának előestéjén elrendelték az „összetartást"

[111] Pontos adatok máig nem állnak a kutatók rendelkezésére. A Vasil Biľak, Antonín Kapek és más Moszkva-barát politikusok által terjesztett bombasztikus számok nyilvánvalóan hamisak.

[112] Latis (1998. 313). A „normalizáció" első hónapjaiban a nómenklatúra két ellenkező oldalán álló politikusok egymással párhuzamosan jutottak ki külszolgálatra. A reformer közgazdász Ota Šik és a „politikai reformok kohójában", Smrkovský titkárságán a biztonsági kérdésekért felelő Vilém Kahan például Belgrádba került. Ez Dubček beleegyezésével, néha konkrét intézkedései nyomán történt. Az ő tanácsára választotta a menekülésnek ezt az útját a csehszlovák írószövetség elnöke, Eduard Goldstücker és a prágai állami televízió Moszkva nyomására elcsapott igazgatója, Jiří Pelikán. Ugyanakkor a Csehszlovákia megszállását tevékenyen előkészítő Drahomír Kolder átmenetileg Szófiában talált menedéket felháborodott honfitársai elől. A pozsonyi politikai elit egyik kulcsfigurája, Michál Sabolčík, akárcsak a „muszkavezető" állambiztonsági főnök, Vilem Šalgovič pedig rövid időre a budapesti csehszlovák nagykövetségen húzta meg magát. Sabolčík, aki 1963 áprilisától 1968 áprilisáig a CSKP központi bizottsága Elnökségének póttagja volt, a budapesti csehszlovák követség gazdasági tanácsosa lett. Erdélyi Károly külügyminiszter-helyettesnél tett bemutatkozó látogatásakor úgy viselkedett, mintha változatlanul az ország egyik vezetője lenne: „Sok más csehszlovák kommunistától eltérően, ő tudatában van annak, hogy 1968 januárja előtt nem csupán bal-, hanem jobboldali hibák is voltak a csehszlovák pártban. Azt is látja, hogy január után szintén történtek hibák a CSKP vezetése részéről. Elfogadhatónak tartja, hogy a folyamat veszélyeket rejtett magában, de ennek ellenére nem tud egyetérteni az augusztus 21-i akcióval. (...) A többi között, Novotný elvtársnak a hatalomhoz való ragaszkodása miatt állt elő olyan helyzet a januári KB-ülésen, amikor az új első titkár megválasztására elsietve, kapkodva került sor. Sabolčík elvtárs szavai szerint, Novotný elvtársnak az első titkári posztról történt lemondását követően a KB-ülésen szünetet rendeltek el azzal, hogy az Elnökség vonuljon vissza és tegyen javaslatot az új első titkárra. Novotný elvtárs négy nevet javasolt: Laštovičkát, Lenártot, Černíket és Dubčeket. Laštovička kora miatt nem vállalta, Lenárt tapasztalatlanságára hivatkozott, Černík a pártmunkában való járatlanságát hangsúlyozta. Így állt elő olyan helyzet, amikor Dubčeket kellett javasolni, mert félő volt, hogy az Elnökség ajánlásának hiányában a KB anarchikus körülmények között választ új első titkárt". MOL XIX-J-1-j-Cseh-1-00329/16-1968. Erdélyi Károly feljegyzése, 1968. október 10.

a munkásmilícia megbízhatónak tartott egységeinél, és hadmozdulatokba fogtak Prága környékén. Pedig Dubček körében jól tudták, hogy ezek a főtisztek akár letartóztatások árán is készek megakadályozni Novotný eltávolítását. Ám 1968 késő tavaszáig még a rangjuktól sem fosztották meg őket.[113] És csupán a cenzúra eltörlése nyomán, 1968 márciusában indultak meg az első sajtótámadások a hamvába holt katonai összeesküvés résztvevői ellen. Igaz, ezek már kemény lépések voltak, mert név szerint érintették a puccskísérletet a háttérből mozgató Novotný családot.[114]

A hatalomra törő cseh és szlovák politikusoknak már 1968 januárjában jól jött volna a katonai összeesküvés látványos felgöngyölítése. Alexander Dubček azonban, mint oly sok más esetben, nehezen szánta el magát a határozott lépésekre. Pedig tisztában volt azzal, hogy amíg meg nem szabadul a Novotný-féle holdudvartól, komoly ellenállásba ütközhet a pártapparátusi, belügyi, főtiszti körök részéről. Ám habitusa azt diktálta, hogy miután legyőzte Novotnýt, a kevésbé konfrontatív megoldásokat keresse. A rábeszélésnek Dubček mindig sokkal nagyobb szerepet tulajdonított, mint a kényszer alkalmazásának.[115] „Fábiánus észjárású" ember volt, olvashatjuk emlékiratainak utószavában.[116] A szlovák, de főleg cseh reformerek egy részéből ez a békülékeny utópista felfogás gyakran elégedetlenséget váltott ki.[117]

A Novotný trónfosztásában részt vevő befolyásos párthivatalnokok, a későbbi „egészséges erők" kulcsfigurái – köztük Alois Indra, Drahomír Kolder és Vasil

[113] Az összeesküvés egyik fő kitervelője és motorja, Otakár Rytíř tábornok is megúszta a számonkérést. A CSKP központi bizottságának tagja maradt, és részt vett az „egészséges erők" 1968. július-augusztusi szervezkedésében. Az ország megszállását követően pedig, mint a szélsőbaloldali erők hangadója, lassúnak tartotta a „normalizációt". A reformpárti cseh és szlovák lapok egyébként a „prágai tavasz" idején általában a katonai összeesküvésnek főleg három exponált vezetőjével foglalkoztak. Egyikük Miroslav Mamula tábornok volt, a Novotnýt mentő akciók kulcsembere. Ő vezette 1968 januárja előtt a CSKP Központi Bizottsága adminisztratív osztályát, s ilyen minőségben mozgatta Vladimír Janko miniszterhelyettest, aki Bohumír Lomský nemzetvédelmi miniszter háta mögött tárgyalt a Prágához legközelebb állomásozó elit hadosztályok parancsnokaival. Néhány héttel később Janko a nyilvánosság előtti megkövezéstől tartva öngyilkos lett. Hátrahagyott feljegyzéseiben főleg Mamulára és a tervezett katonai puccs másik ötletgazdájára, Ján Šejna tábornokra, ifjabb Antonín Novotný jó barátjára hárította a felelősséget. Šejna egyébként Janko tábornok öngyilkossága idején már gazdát váltott. Fiatal barátnőjével és fiával Magyarországon, majd Jugoszlávián keresztül az Amerikai Egyesült Államokba szökött, ahol a CIA szolgálatába szegődött. Skilling (1976. 172–174, 193, 17–198, 214, 254, 285, 286), Williams (1997. 69–70, 151–152, 195). A „Šejna-ügy" annyira nagy titoknak számított Prágában, hogy még a nagyon jól értesült Eduard Goldstücker is úgy tudta sokáig, a tábornokot Tito hatóságai letartóztatták, s a hivatalos Belgrád később ki fogja őt adni. XIX-J-1-j 1968 00433/40-42 (24.d)

[114] Hoppe (2004. 11–12, 19–20, 66–69, 72–74, 192–194).

[115] Mlynář (1983. 110–111).

[116] Dubček (1993. 277).

[117] Skilling (1976. 272–277, 292–294, 324–325).

Biľak viszont egészen 1968 késő tavaszáig azt hitték: az új pártvezető úgy fog táncolni, ahogy ők fütyülnek. Egymás között gyengekezű embernek, sőt néha baleknak nevezték. Viszont nem hagyhatták ki a számításból, hogy Alexander Dubček páratlan népszerűségnek örvend a lakosság körében. Biľak és köre úgy gondolta, hogy ők majd falanxként körülveszik Dubčeket, és vigyáznak, hogy az általa vezetett Csehszlovákia ne térjen le a szocializmus építésének szovjetbarát útjáról.[118]

A kedves mosolyú, szálfaegyenes szlovák férfi népszerűségét növelte, hogy elődeivel szemben szívesen elvegyült a tömegben, és viselkedésével, szavaival levette a lábáról az egyszerű kazánfűtőt éppúgy, mint a prágai Károly egyetem nemzetközi hírű tudósait.[119] De hamarosan kiderült, hogy Dubček korántsem olyan gyenge, amilyennek elvtársai hitték. Ekkor azonban a dogmatikusok még nem gondoltak a vele való radikális szakításra. Jó példa erre Antonín Kapeknek, a CSKD Praha gépgyár vezérigazgatójának magyarázata. A politikus, aki a CSKP Központi Bizottsága Elnökségének póttagjaként elsőnek küldött szabályos orosz nyelvű behívólevelet a szovjet pártvezetésnek, 1968. június 23-án megállás nélkül 6 és fél órán át beszélt a prágai magyar nagykövetségen. Kovács Imre nagykövet alig győzte feljegyezni a reformerek elleni kirohanásait. A vendég Dubčeket is bírálta, de míg a többi reformer politikusról szólva szinte fröcsögött a gyűlölettől, a párt első titkára iránt láthatóan megértőbbnek mutatkozott: „az egyik elnökségi tag a legutóbbi viták során Dubček elvtársat nyíltan a csehszlovák Nagy Imrének nevezte. (...) Kriegel, Špaček, Císař, Šik és Smrkovský azok, akik veszélyeztetik Dubček pozícióit. A legfelső vezetésen belüli helyzetet komplikálja az a tény, hogy Dubček elvtárs nem képes összefogni a vezetést, nem képes összegezni és következtetéseket levonni az Elnökségben elhangzott vitákból. Az elnökségi viták zárszava legtöbbször határozatlan, »mindkét felet« kielégítő és mindkét félnek igazat adó. (...) az elnökségi tagok áprilisi újraválasztása során százszázalékos szavazatot kapott (aminek Dubček elvtárs rendkívül örült), de egy vezető politikus esetében a jelenlegi helyzetben ez nem tekinthető a legszerencsésebbnek."[120]

Több hasonló forrást lehetne idézni, melyekből kiderül, hogy az 1968 augusztusában – Prágában elterjedt korabeli kifejezést használva – az intervenciós csapatoknak „megágyazó" cseh és szlovák politikusok, Antonín Kapekhez hasonlóan sokáig különbséget tettek Dubček és legbizalmasabb szövetségesei, az ő köreikben alávaló renegátnak tartott František Kriegel, Ota Šik, Bohumil Šimon, Václav Slavík vagy Čestmír Císař között. Az „egészséges erők" körében született meg, mintegy házi használatra az egyébként teljesen értelmetlen szlogen: „Dubček ellen fel kell lépni, de kizárólag Dubček érdekében!"[121] A Dubček iránti ellentmon-

[118] Seleszt (1994. 311–312).

[119] Eduard Goldstücker és Čestmír Císař közlése.

[120] MOL M-KS 282. f. 47. cs.

[121] Ivan Udalcov közlése. Szerinte ezt a jelszót Vasil Biľak találta ki 1968 késő tavaszán, s megbeszélte vele, érdemes-e bedobni a CSKP vezetőinek köztudatába. „Még nem volt érdekel-

dásos viszonyukban nyilván szerepet játszott, hogy az „egészséges erők" hangadói és a „behívólevelek" szinte valamennyi szerzője 1967 végén – sőt volt, aki Dragomír Kolderhez hasonlóan már korábban – Novotný megbuktatása érdekében szövetséget kötött Dubčekkel. Az sem elhanyagolható, hogy az 1968 januárját követő hónapokban csaknem valamennyien a CSKP központi bizottsága új első titkárának köszönhették, hogy megőrizhették állásukat. A „második vonalból" előrelépett apparatcsikok pedig látványos felemelkedésükért éppenhogy Dubčeknek tartoztak hálával.[122]

A korábbi rokonszenv azonban 1968 augusztusában, majd a „normalizáció" idején ugyanezekben a cseh és szlovák politikusokban a Dubček iránti kendőzetlen – nagyrészt nyilván önigazoló – gyűlöletbe csapott. Frusztráltságuknak, megannyi közéleti és egyéni bajuknak, de még az 1968. augusztus 20-ára tervezett hatalomátvétel kudarcának főleg benne látták az okozóját.[123] Ebből a szempontból jellemző Oldřich Švestka vad, már-már freudi motivációjú kirohanása Dubček ellen a prágai magyar nagykövetség munkatársai előtt, 1968. augusztus legvégén. Az „ellenforradalmárok bosszúja elől" idegen lakásokban és a szocialista országok külképviseletein bujkáló cseh politikus alig másfél hónappal korábban még empátiával nyilatkozott Dubček „naivitásáról" Gosztonyi Jánosnak, a Népszabadság 1965 és 1970 közötti főszerkesztőjének, aki a „prágai tavasz" hónapjaiban valóságos futárszolgálatot teljesített Budapest és Prága között.[124] A magyar követségen szeptember elején Gosztonyival folytatott, újabb maratoni beszélgetés során[125] Švestka viszont már ott pocskondiázta a CSKP első emberét, ahol csak tudta: „(...) hiányzanak szellemi képességei, koncepcióképessége az I. titkári funkció betöltéséhez. A véletlenek egybeesése emelte ki 1968 januárjában. (...) Mesterségesen lett kialakítva népszerűsége, a nemzet hősének a szerepében tetszelgett. Fokozato-

---

ve Dubček bukásában. Hiszen Biľak volt az, aki annyit kampányolt mellette. És nemcsak Pozsonyban, hanem Prágában. Volt egy vaskos spirálfüzete. (Akkor még nem ismertük az 'adatbank' kifejezést). És egyszer elégedetten megmutatta nekem, milyen hosszú bizalmas barátainak, híveinek a listája. Nos, ezeket mozgósította [1967 végén és 1968 elején], hogy álljanak Dubček mellé. Aztán amikor Biľaknak bujkálnia kellett 1968 őszén, mi adtunk neki kocsit meg kísérőt. Szinte mindenki cserbenhagyta..." jegyeztem fel az egykori prágai szovjet követtanácsos fejtegetéseit.

[122] Mlynář (1983. 121–122).

[123] Latis (1998. 222, 262).

[124] A Kádár-titkárságra eljuttatott 1968. július 11-i feljegyzés szerint Gosztonyi, mindenekelőtt Švestka véleményére támaszkodva kifejtette: „Az Elnökségen belül jelenleg az a helyzet, hogy a Dubček körüli, úgynevezett centrum, amely eddig a többséget alkotta, felbomlott. (...) A centrum felbomlása után elég markánsan kialakult a jobb- és a balszárny, és tulajdonképpen Dubček vált a mérleg nyelvévé. (...) Dubček elvtárs a maga »messianisztikus« küldetésében vagy naivitásában azt képzeli, hogy politikai eszközökkel is úrrá lesznek a helyzeten, és nem hajlandó semmiféle adminisztratív fellépésre". MOL M-KS. 282 f. 47. cs.

[125] Kádár János annyira fontosnak ítélte meg Švestka információját, hogy a Gosztonyi-feljegyzés kivonatát oroszul elküldte Leonyid Brezsnyevnek.

san bábbá alakult át a jobboldal – Smrkovský, Kriegel, Císař kezében. Císař volt Dubček rossz szelleme. Politikai magatartásában jelentős tényező volt hiúsága és félelme. Kifelé becsületes, tisztakezű politikusként ismerték, az Elnökségen belül azonban tudtak róla egyet s mást. (...) Az Elnökségben azzal hivalkodott, hogy Brezsnyev milyen jó barátja, a gyakorlatban pedig Brezsnyevet a többi pártvezetővel együtt, és főleg Kádár elvtársat sorozatosan becsapta. (...) Jellemző volt a visszatérése utáni rádióbeszéde is, amely szintén megkerülte a fő problémákat."[126]

Ám még 1968 elején vagyunk. A besúgójelentések guanója csupán módjával szennyezte be Alexander Dubčeket a többi szocialista ország vezetői előtt. A szovjet pártvezetés január 18-án és 19-én foglalkozott ugyan személyével azon a maratoni ülésen, amelyen többek között áttekintették Novotný bukásának körülményeit. Dubčekről azonban a politikai bizottság tagjai ekkor még egyöntetűen pozitívan nyilatkoztak. A jelen lévő prágai szovjet nagykövet Cservonyenko így szólt róla: „Dubček elvtárs ma még bizonytalanul érzi magát. (...) Holott ő kétségtelenül becsületes, hűséges elvtárs. A Szovjetunió hű barátja." Arra még legrosszabb álmukban sem gondoltak, hogy néhány hét múlva – főleg a sajtó szabadjára engedésével, majd a társadalmi élet részleges demokratizálásával számukra váratlan lavina indul el Moszkva befolyási övezetében.[127] A „prágai tavaszhoz" hasonló, uralmukat aláásó forgatókönyvtől rettegő pártvezetők azonban a Varsói Szerződés tagállamainak fővárosaiban már ekkor riadót fújtak.[128]

Dubčeket befolyásolni próbálják

Első látásra nem sorolhatjuk közéjük Kádár Jánost. Az MSZMP Központi Bizottságának első titkára eleinte mintha büszke is lett volna arra, milyen ügyesen manőverezik Dubček és Brezsnyev között. Azt a módszert választotta, hogy személyes találkozásai során alaposan kivallatta a CSKP első emberét, majd óvatos bíráló megjegyzések kíséretében, csaknem szó szerint továbbította a hallottakat a Kremlbe. A szovjet megszállás után, a „normalizációnak" nevezett időszakban azonban, amikor Alexander Dubček már a legfőbb bűnbakká vált a Kreml urai szemében, Kádárnak egyre gyakrabban magyarázkodnia kellett a szatellit országok pártvezetői előtt, amiért korábban békülékeny hangot ütött meg a csehszlovák politikussal. Moszkva iránti hűségét bizonyítandó, Kádár erre új taktikát alkalmazott. A bolsevik gyökerű hatalomgyakorlás kötelező szokásaitól eltérően nem gyakorolt önkritikát, inkább ködösíteni kezdett. Elsők közt régi szövetségesével, Jurij Andropov KGB-elnökkel, a volt magyarországi szovjet nagykövettel beszélt ebben a hangnemben 1968. december 7-re virradó éjszaka, a magyar fővárosban folytatott tár-

[126] MOL M-KS. 282. f. 47. cs.
[127] Pihoja (1998. 305–306).
[128] Csernyev (1993/4. 78–84).

gyalásukon. „Kezdettől fogva hangsúlyoztuk", mondta, „hogy az események ilyen menetében sem az irányzatok, sem az egyes személyek útja nincs eleve elrendelve, az az események során alakul. (...) Ilyenkor gyorsan változnak az emberek, jó és rossz irányba egyaránt. (...) felhívtuk a figyelmet arra, hogy Nagy Imre sem ellenforradalmárként kezdte. A Rákosival folytatott vitáiban kezdetben valami igazság, vélt igazság és sérelem vezette őt. Ebben a vitában az SZKP Rákosit támogatta.[129] Nagy Imrét pedig a szubjektív őrület elvitte az osztályárulásig, az ellenforradalomig, a saját sérelméből a párt, a nemzet sérelmét tudta csinálni. Személyes véleményem szerint a CSKP elnöksége és Dubček (1968. – K. M.) július 8-án, a varsói részvétel visszautasításával lépett Nagy Imre útjára. Ott elváltak útjaink. Aztán már csak idő kérdése volt, hogy mikor ütközünk össze."[130]

Az önigazolás másik eszközeként Kádár gyakran igyekezett ködfüggönyt hagyni maga után. Kenedi János remekbe szabott tanulmányában olvasható, hogyan próbálta elhitetni akkori fő bizalmasa, Aczél György társaságában 1968. augusztus 21-én délelőtt Vas Istvánnal, a korszak ismert költőjével, hogy ők – az ország vezetői! – jószerivel az *Esti Hírlap* cikkéből értesültek a magyar csapatok részvételéről az intervencióban.[131] Kádár még az 1970-es évek elején is képes volt azt mondani a Csehszlovákia megszállását Prágában közelről szemlélő Marosán György jelenlétében: „mi mindent megtettünk, hogy a csehszlovák elvtársakat, magát Dubčeket is visszatartsuk a meggondolatlan lépésektől. A szovjetek tudta nélkül, illegálisan találkoztunk. Ezért leteremtettek bennünket néhányszor. Ennek ellenére tovább csináltuk. Meg akartuk győzni őket, hogy rossz úton járnak. Az az igazság, hogy Dubčekék nem voltak őszinték. Dubček fogadkozott, igazuk van, hazamegy, rendet teremt. Hazament, és ott folytatta, ahol abbahagyta. Ilyen körülmények között mit tehettünk? Nehéz döntés volt. Meg kellett csinálni.".[132] A tények azonban az ellenkezőjét bizonyítják: Brezsnyev jó előre értesült Kádár János és Alexander Dubček mind a hét találkozójáról. A Kreml urai minden egyes alkalommal néhány napon, olykor néhány órán belül részletes információt kaptak a magyar–csehszlovák csúcstalálkozókról.

A „prágai tavasz" korai periódusa szempontjából például különösen fontos volt ilyen szempontból Kádár és Dubček 1968. január 20-i és 21-i tapolcsányi megbeszélése.[133] Brezsnyev tanácsára a magyar pártvezető a Novotný–Dubček kötélhú-

[129] Kádár itt nyilvánvalóan az 1954 nyara utáni időszakra utalt.

[130] MOL M-KS. 282. f. 47. cs.

[131] Kenedi (1989. 124).

[132] Marosán (1989. 294).

[133] Dubček ötödmagával köszöntötte Kádárt. Kíséretében volt többek között Michal Sabolčík, a CSKP elnökségének póttagja. Az MSZMP vezetőjével valamilyen oknál fogva két, csehül és szlovákul kiválóan beszélő tolmács érkezett. Végül azonban Dubček oroszul beszélt, szavait Erdélyi Károly fordította magyarra. A többórás informális megbeszélés során Dubčeknek sikerült több alkalommal négyszemközt „kiönteni a lelkét" Kádárnak, aki pedig hazatérve azonnal informálta erről Brezsnyevet. M-KS. 282. f. 47. cs.

zás napjaiban, már 1967. december közepén szeretett volna találkozni a szlovák politikussal. Akkor ez nem sikerült, de később Dubček vetette fel közvetítők útján, hogy szeretne szót váltani Kádárral. Mindketten alaposan felkészültek erre az eszmecserére. Az MSZMP első titkára a jelek szerint főleg azért fogadta el a vadászatra szóló meghívást, hogy rábeszélje Dubčeket: ne siessen eltávolítani elődjét a számára még meghagyott, formálissá vált köztársasági elnöki tisztségből, mert ezzel lavinát indít el. „Novotný elvtársat mi rendes embernek tartottuk. Megegyezett a véleményünk Brezsnyev elvtárssal abban, hogy Novotný elvtársat később kell felmenteni [a köztársasági elnöki posztról – K. M.]", mondta Kádár.[134]

Dubček nagyon óvatosan reagált. Tartott ugyan a szovjet- és más „testvérpártok" vezetőinek várható haragjától, de tudta, hogy előbb-utóbb csak kell valamit nyújtani azoknak a cseh és szlovák politikusoknak, akiknek a hatalmát köszönheti. A CSKP vezetésében ugyanis az 1968. januári fordulatot követően változatlanul dúlt a – részben nemzedéki ellentétekből fakadó – küzdelem a stallumok újraelosztásáért. Ennek részeként Dubček valamennyi befolyásos szövetségese naponta előszobázott nála az elnökségi, titkársági és miniszteri kinevezések reményében.[135] Ezért Dubček, aki a politikai kötélhúzás egyik fontos módszerének tekintette a mellébeszélést, Kádárral folytatott tárgyalásain végül kitért az egyenes válasz elől. Pedig akkor már határozott elképzelései voltak a csehszlovákiai reformfolyamat folytatásáról és elmélyítéséről. És amint egy kicsit megerősödött, igyekezett eltávolodni az őt dróton rángató moszkvai vezetéstől – ám eközben úgy tett, mintha változatlanul megszívlelné Brezsnyev valamennyi tanácsát.[136] Régi „moszkovita" beidegződései azt súgták neki, hogy ha demonstratív módon, legalább szóban a Kreml kedvében jár, ha a szovjet patrónusai nyelvét beszéli, koccintgat velük, akkor könnyebb lesz az ellenkezőjét tennie annak, amit kérnek tőle.[137]

Szlovák barátai szűk körében azonban Alexander Dubček már kezdettől nem köntörfalazott. 1968. január legelején például Vasil Biľak azt javasolta neki, hogy első dolga legyen egy tekintélyes politikusokból álló, népes küldöttség élén a Szovjetunióba utazni, és ott „tanácsot kérni" a szovjet vezetőktől. Dubček azonban elutasította az ötletet: „Nem vagyok Novotný! Eszem ágamban sincs hozzá

[134] Uo.

[135] Latis (1998. 30–31, 45–46).

[136] Annál nagyobb lett Brezsnyev haragja, amikor észrevette, hogy a szlovák politikus rendszeresen túljárt az eszén. „1968 januárjában Dubček elvtárs eljött hozzám. Két álló napon át Nyikolaj Viktoroviccsal (Podgornijjal – K. M.) együtt voltunk vele, ám (...) szóba sem hoztuk a káderkérdéseket. Te esküdöztél, hogy rendben, sőt csodálatosan mennek a dolgok. A legpozitívabban jellemezted a miniszereket meg más neves személyiségeket. Az egyikről elmondtad, milyen becsületes kommunista. A másikról, hogy jó kommunista és kiváló munkaerő. Azt mondtad, nem hagyod ezeket az embereket bántani (...) Azután éppen fordítva történt. A miniszereket, akiket dicsértél, lecserélték. Ráadásul minden ok nélkül hajtották el őket...", korholta Dubčeket az 1968. augusztusi moszkvai tárgyalásokon. Uo. 41.

[137] Dubček (1993. 134).

hasonlóan állandóan Moszkvába szaladgálni."[138] A „prágai tavasz" első hónapjaiban őt rendszeresen kifaggató Kádár előtt azonban sokkal óvatosabban fejezte ki magát, mivel tartania kellett attól, hogy a szavai eljutnak Brezsnyevhez. A tapolcsányi tárgyalásokon ezért tisztelettudóan hangsúlyozta, hogy 1968 márciusában többedmagával hivatalos látogatásra készül a Szovjetunióba, és valószínűleg Novotnýt is magával viszi. Másik „üzenetértékű elszólása" Kádár jelenlétében az volt, hogy ugyancsak márciusban összehívja a központi bizottság tanácskozását. Ezen „a műszaki fejlesztés kérdését leveszik a napirendről, s helyette megtárgyalják a legfontosabb teendők akcióprogramját."[139] (Persze sem Kádár, sem pedig Brezsnyev – akihez különböző csatornákon eljutott ennek a híre – nem gondolta, hogy az „akcióprogram" szó ezúttal sokkal többet jelent üres frázisnál. Összetett cselekvési tervről volt szó, amelynek elfogadása, több fontos személycserével kiegészítve, széles körben legitimálta Dubček és köre reformtörekvéseit.[140])

A Kádár Jánossal folytatott diskurzus során Dubček mintegy kötelességének érezte, hogy számot adjon: 1968. január elején *miért éppen őt* választották Novotný utódául. A CSKP új első embere arról beszélt, hogy Novotný távozásakor ő csupán az ötödik utódjelölt volt. Jozef Lenárt, Oldřich Černík, Drahomír Kolder és Lubomír Štrougal azonban egymás után kiesett a küzdelemből. Győzelme ellenére, mint mondta, nehéz helyzetben van szlovák származása miatt.[141] Avítt pártzsargont használva igyekezett meggyőzni Kádárt, hogy nem hatalomvágy vezette: „Novotný elvtársat nem lehetett tovább tartani", mondta. „Személye, tevékenysége akadályozta a tényleges problémák megoldását. További megtartása azt eredményezte volna, hogy az események átcsapnak a párt feje felett".[142] Ez az okfejtés megnyerte Kádár tetszését. „Egészséges, józan gondolkodású, felelősségérzettől átitatott, gondokkal küszködő kommunistát" látott Dubčekben. És jól érzékelte, milyen fontos a hivatalos Budapest pillanatnyi támogatása a prágai vezetésnek.[143]

A tapolcsányi tárgyalásokról az MSZMP első titkára részletes jelentést küldött Moszkvába, amellyel alighanem belopta magát Brezsnyev szívébe. Ettől kezdve ugyanis mintegy szabad kezet kapott a Kremltől, hogy Dubček mentoraként lépjen fel.[144] Erre hamarosan alkalma is nyílt: amint a csehszlovák pártvezető visszatért moszkvai útjáról, ismét, mint egy szorgos nebuló, beszámolt Kádárnak „pozitív élményeiről". Ezúttal Révkomáromban találkoztak, ahonnan kísérőikkel együtt átmentek Komáromba, demonstrálandó a két ország jó viszonyát.[145]

[138] Biľak (1991. 103–104).

[139] MOL M-KS. 282. f. 47. cs.

[140] Az „akcióprogram" elfogadása a tervezett időponthoz képest némileg eltolódott.

[141] MOL M-KS.282. f. 47. cs.

[142] MOL uo.

[143] MOL uo.

[144] A szovjet vezetés emellett Kádárra osztotta azt a szerepet, hogy mindig emlékeztesse a prágai reformereket a magyar 56' tanulságaira.

[145] Dubček (1993. 135).

Vajon tisztában volt-e már ekkor Dubček azzal, hogy Kádár milyen feladatot lát el mellette? A szlovák politikus emlékirataiból ez nem egyértelmű. A magyar vezető tüntető jóindulata viszont eleinte kifejezetten jól jött neki. Úgy érezte, a hivatalos Budapesttel a háta mögött könnyebb lesz ellensúlyozni a Novotný leváltásával elégedetlen Varsó és Kelet-Berlin rá nehezedő nyomását. Támogatásáért cserébe Kádár minden bizonnyal sok mindent kérhetett volna ekkor Dubčektől. Ám sem az 1968. januári tapolcsányi tárgyaláson, sem a CSKP első emberével folytatott hat további hivatalos megbeszélésén nem jutott eszébe, hogy a másodrendű állampolgárként élő felvidéki magyarság helyzetének – nyelvhasználatának, kulturális életének – könnyítését kérje Prágától és Pozsonytól.

Kádárt ehelyett a „párton belüli harc" csehszlovák forgatókönyve foglalkoztatta. Amint erre többször célzott Dubčeknek, Novotný távozásakor némi elégtételt érzett.[146] A bukott politikus ugyanis a különböző nemzetközi kommunista fórumokon, de magánbeszélgetésekben is gyakran példálózott a „magyar ellenforradalom" okozta sokkal. Előszeretettel emlegette, hogy 1956. október végén és november elején több keményvonalas magyar politikus és ÁVH- tiszt menedéket kapott Csehszlovákiában. Kádár viszont egy idő után tüntetően kerülte ezt a számára kellemetlen témát.[147] Ugyanakkor hálát érzett, amiért röviddel a magyar forradalom leverését követően, amikor felesége, Tamáska Mária súlyos gyomorvérzéssel bajlódott, s Karlovy Varyban kezelték a cseh orvosok, Antonín Novotný Božena feleségével többször meglátogatta őt.[148]

Ezek az emlékek nyilván szerepet játszottak abban, hogy 1968 februárjában tett prágai látogatása során a 20 évvel korábbi kommunista hatalomátvétel alkalmából adott ünnepi fogadáson Kádár János általános meglepetést keltve karon fogta Antonín Novotnýt, és a tolmács kíséretében hosszú időre elvonult vele a sarokba. A jelenlévők hajlamosak voltak a magyar politikus tüntető humanizmusáról elmélkedni.[149] Holott szó sem volt erről: a beszélgetésükről készült összefoglaló szerint Kádár leereszkedő hangnemben prédikációt tartott a hatalmát veszített csehszlovák politikusnak: „Tudjuk, hogy Novotný elvtárs most szubjektíve nehéz helyzetben van. Ezt megértjük. A szubjektív dolgokat azonban félre kell tenni és a kérdések tartalmi vonatkozására kell a figyelmet összpontosítani. Helyeseljük,

[146] Václav Slavík közlése.

[147] Néha azonban éppen ő vetette fel ezt a kérdést. 1968 márciusában például figyelmeztette Jozef Púčik csehszlovák nagykövetet: „Mi 1956-ban megtanultuk, mi az a sajtószabadság, nagyon jó iskola volt az részünkre". MOL XIX-J-1-j-00433/40/1968 (24.d).

[148] A történetet Vlagyimir Bajkovtól, Kádár egykori orosz tolmácsától és tanácsadójától hallottam, aki egy szovjet katonai gépen, Prága érintésével vitte Tamáska Máriát Karlovy Varyba. A budapesti Parlamentben, ahol Kádár 1957 februárjáig lakott a feleségével, jellemző módon olyan hírek keringtek, hogy „Mária asszonyt az ellenforradalmárok megmérgezték, de szovjet és cseh orvosok még időben megmentették".

[149] A találkozáson jelen lévő Szűrös Mátyás közlése. A beszélgetés összefoglalását l. MOL M-KS. 282. f. 47. cs.

hogy Novotný elvtársat érdemeinek elismerése mellett mentették fel. (...) Az elvtársakkal összefogva kell munkálkodni a kérdések megoldásáért. (...) Helyes volt, hogy az ünnepi gyűlés szónoka Novotný elvtárs volt. A tömeg helyesen fogadta Dubček elvtárs üdvözlő szavait és helyesen reagált az elhangzottakra. Látni lehetett, hogy az emberek értik a dolgok lényegét."[150] Kádár azt is keresetlenül visszamondta Novotnýnak, amit a Dubčekkel való korábbi két találkozásuk alkalmával hallott róla az utódjától. És biztosította a volt pártvezetőt, hogy „felhívta Dubček elvtárs figyelmét a kérdések tartalmi vonatkozására és az egység szükségességére". Erre Novotný – aki különösen rossz hangulatban volt, mivel hónapok óta készült az 1948. februári évforduló megünneplésére, s látnia kellett, ahogy helyette Dubček aratja le a babérokat –, megpróbálta meggyőzni Kádárt: a helyzet azért Prágában és Pozsonyban nem olyan rózsás. Leváltását különös módon azzal indokolta, hogy 1967 novemberében Moszkvából hazatérve Kassán kiszállt a vonatból és megbetegedett. Emiatt „nem vehetett részt a KB decemberi ülésének előkészítésében".[151] Aláhúzta, hogy a központi bizottság munkáját irányító Elnökségben fele-fele arányban oszlottak meg a vélemények arról, vajon le kell-e mondania két tisztsége egyikéről. És amikor összeült a központi bizottság, közösen léptek fel ellene „a személyi kultusz idején sértett és a sértéseket elkövető egyének". Végül úgy állította be Kádárnak, hogy azért javasolta Dubčeket a maga helyére, „nehogy a változást előkészítők közül kerüljön valaki az első titkári beosztásba". És búcsúzva hozzátette mindehhez: „Nem haragszik Dubčekre, mert ő volt az egyedüli, aki nyíltan megmondta véleményét és azt is, miben hibázott".[152]

A magyar küldöttség abban a hiszemben hagyta el Prágát 1968 februárjában, hogy Alexader Dubček és híveinek köre ura a helyzetnek. A Leonyid Brezsnyev vezette szovjet delegáció éppen ellenkező következtetésre jutott. A szovjet vendégeknek feltűnt, hogy alig néhány hét alatt Dubček jelentős változáson ment keresztül. Összehasonlíthatatlanul magabiztosabban viselkedett. Amikor a beszélgetés számára kellemetlen mederbe került, képes volt felállni, és sürgős elfoglaltságára hivatkozva távozni. Tevékenysége látszólag továbbra is a megszokott mederben zajlott: iratokat szignált, hosszú, gyakran éjszakába nyúló értekezleteken vett részt. Kevés szabad idejében azonban sokat olvasott, mivel belátta, Prágában környezetét sokkal inkább „kiműveltebb fők" alkotják, mint Pozsonyban. Noha ekkor még nem volt lehetősége tanulmányozni a „polgári", „antikommunista" szerzők műveit, amelyeket később, hosszú és kényszerű belső száműzetése idején gyakran leemelt könyvespolcáról, az apparátusi zsargon, a szovjet középiskolában és a moszkvai párttanfolyamon elsajátított orwelli „Újnyelv" kezdett eltűnni a beszé-

[150] MOL uo.

[151] A valóságban Novotný megfázott, és lumbágóval nyomta az ágyat. Rossz idegállapotban lévén eltúlozta ezt az esetet, és néhány napig nem vette fel a kagylót, holott a hívei gyakran telefonáltak, hogy figyelmeztessék az „összeesküvők" készülődésére.

[152] MOL M-KS. 282. f. 47. cs.

deiből. Körülbelül olyan arányban, ahogyan belső énje megszabadult a sztálini gottwaldi korszak béklyóitól.[153]

Dubčeknek végül nem adatott meg, hogy legalább valamennyire független körülmények között kísérletezzen a soha, sehol nem létező „emberarcú szocializmus" sajátos csehszlovák változatával. Minden egyes lépését besúgók népes hada figyelte, köztük egyik legjobb barátja és irodavezetője, Miroslav Soják.[154] A CSKP Központi Bizottsága Elnökségének és Titkárságának jó néhány tagja pedig egymással rivalizálva, rendszeresen informálta Cservonyenko nagykövetet, Udalcov és Praszolov tanácsost, a prágai szovjet nagykövetség három kulcsemberét, mire készül az „Apostol" – idővel ugyanis köreikben ez lett Dubček megvetéssel teli gúnyneve. Ilyen körülmények között, amikor a Kreml szinte azonnal értesült a dubčeki vezetés minden fontosabb tervéről, kész csoda, hogy Prágában egyáltalán elindulhatott a bátortalan közeledés a Nyugathoz; hogy a sztálini dogmákban leginkább csalódott reformkommunisták és a pártjuk újbóli engedélyezéséért küzdő szociáldemokraták között elkezdődhetett a titkos párbeszéd, 1968 kora nyarától pedig óvatos tapogatózásokra kerülhetett sor a Prága–Belgrád–Bukarest külpolitikai tengely felélesztéséről. A legszembetűnőbb – a kortársak számára elképesztő – változások azonban a cenzúra béklyóitól megszabadult sajtóban zajlottak. A lapok hasábjain felsejlett a remény, hogy az „emberarcú szocializmus" által életre keltett politikai és társadalmi folyamatok elvezethetnek a két világháború közötti polgári Csehszlovákia reinkarnációjához. Csakhogy az ország határain belül és kívül a dogmatikus politikai erők riadót fújtak.[155]

Pánikhangulat a „prágai tavasz" miatt

A szocializmus megreformálására tett prágai kísérletet – ma már tudjuk: a rendszer egyetlen túlélési esélyét – kezdettől ellenszenvvel figyelték a „testvérpártok" első emberei. Walter Ulbricht és az NDK többi vezetője például, akik már Novotný kényszerű lemondására is idegesen reagáltak, elsősorban attól tartottak, hogy az „emberarcú szocializmus" prágai hívei nyitni készülnek Bonn irányába.[156]

[153] A sokkal oldottabban megírt Dubček-beszédtervezet az 1948. február 20-ai kommunista hatalomátvétel évfordulója alkalmából megrendezett prágai ünnepségek előestéjén Brezsnyev kezébe került, s – többek között kötetlen hangvétele miatt – elégedetlenséget váltott ki belőle. A szovjet pártfőtitkár jó néhány helyen belejavított a szövegbe. Az általános optimista kicsengésen azonban már nem tudott változtatni. Latis (1998. 56). Vö. Vondrová–Navrátil–Moravec (1999. 101–106).

[154] Dubček (1993. 183).

[155] Részletesen foglalkozik ezzel Valenta (1991. 162–200), és némileg más megközelítésben, a kutathatóvá vált hatalmas levéltári anyag felhasználásával, Williams (1997. 25–46).

[156] Vondrová–Navrátil (1995. 66–68, 70–71, 99–102, 119–121).

Az aggodalomnak volt is némi valóságalapja.[157] Az akkor még reformerként fellépő Lubomír Štrougal 1968. március legelején bizalmasan tájékoztatta erről Prágában Nyers Rezsőt.[158] Az ilyen hírek gyorsan eljutottak a kitűnő felderítéssel rendelkező NDK-hatóságokhoz is. Többek között erre vezethetjük vissza Walter Ulbricht számtalan durva kirohanását Dubček és munkatársai ellen.[159] Az NDK első embere – akit még a szovjet vezetők is „mogorva őskövületnek" tartottak – a legszívesebben már 1968 tavaszán az 1956-os magyarországi forgatókönyvet alkalmazta volna Csehszlovákiában.

Eleinte a legdogmatikusabb cseh és szlovák politikusok sem nézték jó szemmel Ulbricht és Gomułka durva kirohanásait a „prágai tavasz" reformjai ellen. Az „egészséges erők" e hangadói Brezsnyevtől várták, hogy megvédje őket a túlzottnak ítélt bírálatoktól. Oldřich Švestka például azt mesélte Gosztonyi Jánosnak, a *Népszabadság* főszerkesztőjének 1968. július 11-én, utalva az „ötök" – vagyis Bulgária, Lengyelország, Magyarország, az NDK és a Szovjetunió – vezetőinek a CSKP Központi Bizottsága Elnökségével folytatott írásos polémiájára –, hogy „egyedül a magyar párt levele olyan, ami elfogadható, mert az adott csehszlovák helyzet valóban kritikus pontjaira mutat rá, és a tényleges gyengeségeket támadja. A többi párt levele azonban – elsősorban a német elvtársaké – olyan, amivel egyszerűen nincs mit kezdeni. Ő [Švestka. – K. M.] teljesen tisztában van azzal, hogy milyen helyzet alakult ki Csehszlovákiában, milyen helyzetbe került a párt, de ahogy például Ulbricht elvtárs akar az ő pártjukkal tárgyalni, az számára is teljesen elfogadhatatlan".[160]

Władisław Gomułka, a Lengyel Egyesült Munkáspárt első titkára, ugyancsak az Ulbrichtéhoz hasonló vehemenciával bírálta a „január utáni" csehszlovák vezetést. Ő volt az, aki elsőként figyelmeztette Brezsnyevet: kár volt „beáldozni" Antonín Novotnýt. A súlyos idegbetegséggel küszködő Gomułka ilyetén fellépése azért is feltűnő, mert korábban hosszú éveken át éppen Lengyelország számított a kelet-közép-európai térségben a „nemzeti kommunizmus", a „külön út", a „revizionizmus" melegágyának. A piacgazdaságot, a cenzúra eltörlését, a pluralista társadalmi berendezkedést népszerűsítő varsói és krakkói közgazdászok, filozófusok, szociológusok még az 1960-as évek közepén is érzékelhető hatást gyakoroltak

[157] Vondrová–Navrátil (1995. 148–153).

[158] MOL 288. fond, 5. cs., 448.

[159] Valenta (1991. 43–44, 77, 122).

[160] MOL 288. fond, 47. cs., 743. Hasonlóan érvelt Vasil Biľak is július 20-án, a Pjotr Leszttel tartott konspiratív balatonaligai találkozón (Seleszt 1995: 348.). Végül ugyancsak július 20-án az MSZMP Aliga-2 nevet viselő üdülőjében az ott nyaraló Biľak, Švestka és Štefan Sádovský elpanaszolták Aczél Györgynek: „A testvérpártok [közös júliusi – K. M.] levele után erősödött a szovjetellenes hangulat, amelynek ideológiai alapját az a híresztelés képezi, hogy a Szovjetunió Csehszlovákiát prédaként akarja odadobni Lengyelországnak és a Német Demokratikus Köztársaságnak" MOL 288. fond, 47. cs., 743.

cseh és szlovák kollégáikra.[161] Ebben a kontextusban értelmezhető igazán Alexander Dubček ideges kirohanása Majorov tábornok előtt, a prágai szovjet nagykövetség 1968. november 7-i fogadásán: „Hiszen Gomułka nem egy év alatt lett ilyen! Önnek emlékeznie kell az 1957-es évre! Milyennek tartotta akkor a szovjet pártsajtó meg a vezetés Gomułkát?! Akkor nála is ingatag volt a helyzet. De úrrá lett rajta! És vegye figyelembe, hogy Gomułka lengyel és neki lengyelekkel volt dolga. Én viszont szlovák vagyok. Engem a csehek néhány hónapig egyáltalán nem ismertek el. És ezt nekem figyelembe kellett vennem. Most is ezt teszem."[162]

Dubček nem utalhatott arra nyíltan, mennyire felháborítónak tartja, hogy Władisław Gomułka alig egy évtized leforgása alatt „revizionistából" a szocialista közösség „héjája" lett.[163] Ennek személyes okai is voltak, hiszen a koránál jó tíz évvel idősebbnek látszó, gonoszságát ekkoriban már nem is titkoló politikus – talán a rajta gyorsan elhatalmasodó paranoia következtében – már mindenütt ellenségeket sejtett maga körül. Az értelmiség elégedetlenségét, a tüntető diákság fellépéseit CIA-ügynökök lengyelországi mesterkedéseire és a „nemzetközi cionizmus aknamunkájára" vezette vissza. Az általa 1967-ben szentesített, George Orwell tollára illő durva antiszemita kampány, valamint a diáktüntetések véres szétverése megértésre talált a Kremlben, Nyugaton azonban szinte egyik pillanatról a másikra szalonképtelenné tette őt. Gomułkát ez egyáltalán nem zavarta: buzgón tovább szervezte a „cseh revizionizmus" elleni kirohanásokat – jóllehet 1968 tavaszán a politikai helyzet jóval feszültebb volt Lengyelországban, mint Csehszlovákiában.

Todor Zsivkovot viszont eleinte kevésbé aggasztotta Dubček és társai „jobboldali fordulata". Hiszen Bulgáriának nem voltak közös határai Csehszlovákiával. A híreket megszűrve közölték a lapok, a bolgár cenzúra szigora pedig a sztálini időket idézte. Így az ország lakosságát, elsősorban a leginkább veszélyeztetett közeget, az értelmiséget és a diákságot, alig fenyegették a „prágai revizionizmus bacilusai".[164] A kereskedelmi kapcsolatok Prága és Szófia között egyenletesen fejlődtek. Ez is szerepet játszott abban, hogy az 1968 áprilisában Zsivkov vezetésével Prágában járt bolgár párt- és kormányküldöttség nem lépett fel támadóan.[165] Annál

[161] Kusin (1971. 36–68, 84–93); Machcewicz (1995. 46–54); Landau (1995. 22–33).

[162] Majorov (1998a. 13, 22–23).

[163] Röviddel később, 1968. február 7-én, a CSKP Központi Bizottsága első titkárává történt megválasztása után Dubček találkozott Gomułkával Morvaország északi részén, a csehszlovák–lengyel határ közelében. A lengyel politikus megpróbálta kipuhatolni Dubček szándékait, aki viszont abban a hiszemben utazott haza, hogy vendége lényegében nem ellenzi a reformterveit. (Dubček 1993. 135–136). A lengyel pártvezér Nyugatra emigrált egykori tolmácsa szerint Gomułka irigykedett Dubčekre: féltékenyen reagált a politikus népszerűségéről érkező hírekre (Weit 1973. 215). Władisław Gomułka irányváltásával és ennek az 1960-as évek lengyelországi politikájára gyakorolt hatásával behatóan foglalkozik Bethell (1969. 260–264); Machcewicz (1995. 61–75); Landau (1995. 46–67).

[164] Valenta (1991. 44).

[165] Dubček (1993. 158). A bolgár küldöttség tagja volt Gero Grozev, a szófiai kormány külügyminiszterének első helyettese, aki 1968. május 9-én Belgrádban találkozott Marjai József ot-

hevesebben bírálta Todor Zsivkov a csehszlovák vezetőket a nemzetközi találkozókon. A bolgár politikai elit mégis – régi szokásához híven – elvi szilárdságban is gyakran igyekezett felülmúlni a *Nagy Testvért*.[166] 1968 tavaszán, amikor Moszkvában szellőztetni kezdték, hogy a csehszlovák reformerek között sok a „Nyugat-barát cionista" – Sztálin uralmát követően ez volt a szocialista táborban a „zsidó" szalonképesnek tartott szinonimája –, akkor a bolgár pártapparátus és diplomáciai kar nyomban heves antiszemita kampányba fogott. 1968 nyarán Rumen Popov, a dimitrovi Komszomol szófiai bizottságának feje az éppen Bulgáriában zajló Világifjúsági Találkozó küldöttei körében azon háborgott, hogy Prágában „cionista és amerikai ügynökök az urak: goldstückerek, kriegelek, löblök és hüblök!"[167] A bolgár politikusok annyira belelovalták magukat a saját rémtörténeteikbe, hogy már maguk is elhitték, amit mondtak. 1968. május 21-én Bulgária ENSZ-nagykövete például „bizalmasan" tájékoztatta szovjet kollégáját, Malikot a Prágából kapott hírről, miszerint a CSKP Központi Bizottságának tizenegy tagú Elnökségéből hatan „zsidó származású egyének", Dubčeket is beleértve. Augusztus 1-jén Puzanov szovjet nagykövet kétszer is felkereste Todor Zsivkovot, aki megosztotta vele ebbéli aggályait. „Dubčekben, Černíkben, Smrkovskýban nem lehet megbízni. Ők nem tudják, de meglehet, nem is akarják tudatosan megváltoztatni a körülményeket... A cionizmus más országokban is aktívan tevékenykedik. Érezhető, hogy [a zsidók. – K. M.] erős nyomást gyakorolnak Kádár elvtársra. De hát nálunk is vannak bizonyos megnyilvánulások. Tudja, Sztanko Todorovnak, a Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottsága titkárának a felesége zsidó." Zsivkov célzása szerint Todorov – aki egyébként régi híve volt – „érett és felkészült" vezető, ám az asszony hatására nem elég kemény a csehszlovák kérdésben.[168]

A magyar politikusok nemzetközi fórumokon ennél jóval visszafogottabban viselkedtek. Olykor persze ők is éppúgy szekundáltak Moszkvának, mint Kelet-Berlin, Varsó és Szófia képviselői. Néhány magas beosztású magyar diplomata azonban felső – és mindig szóbeli! – utasításra ügyesen el-elejtette a nyugati fővárosokban: mi nem mindig cselekedhetünk saját belátásunk szerint. Az 1968-as magyar sajtó és elektronikus média pedig eleinte jóval árnyaltabban foglalkozott a cseh-

---

tani magyar nagykövettel. Beszélgetésük során Grozev durva megjegyzéseket tett a prágai „revizionista" és „zsidó" vezetőkre. Marjai, aki rokonszenvezett a „prágai tavasz" reformtörekvéseivel, már másnap jelentette ezt Budapestre (Vondrová–Navrátil 1995. 238).

[166] „Ha meg akarod tudni, mi a szovjetek valódi véleménye, kérdezd meg a bolgárokat", hallottam az 1970-es évek végén az Olasz Kommunista Párt egyik „eurokommunista" beállítottságú funkcionáriusától.

[167] A szófiai Világifjúsági Találkozón a csehszlovák küldöttséget számos durva provokáció érte a bolgár politikai rendőrség részéről. Amikor például a küldöttek fegyelmezett sorokban végigvonultak a város utcáin, egy ügynök hatalmas horogkeresztes zászlóval a kezében, mindenkit félrelökve közéjük ugrott. A „véletlenül" éppen a közelben tartózkodó bolgár és szovjet fotósok rögtön kattogtatni kezdték fényképezőgépeiket.

[168] Buharkin (1991).

szlovákiai eseményekkel, mint a szocialista tábor többi orgánuma.[169] A kádári vezetés ugyanis jól érzékelte: az 1956-os függetlenségi törekvések leverése után alig 12 évvel a magyar társadalom számottevő része rokonszenvvel tekint a „prágai tavasz" fejleményeire. Az MSZMP vezérkara azzal is tisztában volt, hogy a csehszlovákiai „új gazdasági mechanizmus" célkitűzései számos ponton érintkeznek a hivatalosan 1968 januárjában elindított, hasonló nevű magyar gazdaságpolitikai fordulattal. Ehhez kapcsolódva 1968 tavaszán óvatos puhatolózás kezdődött a fejlett nyugati országok viszonylatában a kizárólag a gazdasági szférában működő Budapest–Prága–Belgrád „tengely" létrehozásáról, amely alkalmas lett volna a KGST-től több ponton független kereskedelmi kapcsolatok megteremtésére.[170] A magyar katonai vezetés is megértést mutatott cseh és szlovák bajtársai iránt a Varsói Szerződés égisze alatt megrendezett „Šumava" hadgyakorlat alatt, amelyet négy ország területén tartottak 1968 nyarán – gyakorlatilag Csehszlovákia fontos tartományainak ideiglenes megszállására.[171] Ugyancsak békülékeny benyomást keltenek Kádár Jánosnak a „hatok" drezdai megbeszélésén, majd a CSKP küldöttsége nélkül összeülő „ötök" varsói tanácskozásán elhangzott felszólalásai a csehszlovákiai helyzetről. Ezek alaphangja sokban megegyezett az MSZMP Központi Bizottsága tanácskozásain elmondott beszédével: „a csehek" még nem jutottak el a nyílt ellenforradalomig, vélekedett Kádár, ezért csupán „belső, politikai megoldással", nem pedig külső, fegyveres beavatkozással tanácsos feloldani az ottani konfliktusokat.[172]

1968 januárja és júniusa között Kádár Jánosnak lélektanilag még imponált is a szerep: atyai tanácsokat osztogathatott a nála alig tíz évvel fiatalabb, szerinte meglehetősen tapasztalatlan Dubčeknek. Tárgyalásaikon szívesen előhozakodott kedvenc gondolatával, a szektás és revizionista erők elleni egyidejű *kétfrontos harc* szükségességével. És élt az alkalommal, hogy figyelmeztesse Dubčeket: nem érdemes feleslegesen konfrontálódni a Kremllel.[173] Az ilyen beszélgetésekről szóló emlékezések nyomán Kádár János 1968-as szerepét Kelet- és Közép-Európa országaiban, elsősorban Magyarországon mindmáig jóval pozitívabbnak tartják, mint a többi pártvezetőét. A dolog szépséghibája azonban, hogy a Szovjetunióban és Magyarországon nem olyan rég kutathatóvá vált dokumentumokból kitűnően Kádár minden egyes Dubčekkel folytatott megbeszélés előtt telefonon vagy közvetítők révén megvitatta Brezsnyevvel a soron következő „spontán beszélgetés" vázlatát, majd a megbeszélések végeztével részletesen beszámolt a hallottakról. A Kreml kérésére „saját jó szándékú megjegyzéseként" nemegyszer olyasmit hozott a CSKP vezetőinek tudomására, amit Brezsnyevnek akkor még kínos lett volna el-

[169] Unger (1998. 34–35).
[170] Vondrová–Navrátil (1995. 162–163).
[171] Pataky (1993. 42, 54–69).
[172] Valenta (1991. 47, 78).
[173] Dubček (1993. 133, 135, 162); Williams (1997. 65, 84).

mondania.[174] Dubček pedig természetes ravaszsága és hosszú pártapparátusi múltja ellenére nem vette azonnal észre, hogy magyar „atyai barátja" cinkelt kártyákkal játszik. Csak a „bársonyos forradalom" után – amikor bepillantást nyerhetett a Kádár kétértelmű viselkedését feltáró levéltári dokumentumokba – jegyezte meg keserűen: „Most már természetesen tudom, hogy Kádár Brezsnyev instrukciói alapján találkozott velem. És azt is, hogy jellemileg legalább annyira a »lenini erkölcsiség« terméke volt, mint a többiek."[175]

A könyvünkben bőségesen idézett titkos dokumentumokból tudhatta meg továbbá Alexander Dubček jó két évtizeddel a történtek után, hogy a magyar pártvezér 1968. január végi moszkvai útja előtt Brezsnyev csaknem *utasította* Kádárt: beszélgessen el informálisan a CSKP új vezetőjével, majd mondja el benyomásait a szovjet vezetőknek.[176] Az ezt követő hetekben a Kreml inkább a várakozás taktikáját választotta. Ezalatt Kádár János sem kongatta önszántából a vészharangot. Moszkvát és Budapestet ekkor különben is inkább Románia „különutas" álláspontja és a lengyelországi erjedés izgatta. A szovjet vezetés figyelmét azonban nem hagyták lankadni a Prágában dolgozó diplomaták és KGB-sek: naponta bombázták őket a Csehszlovákia „elveszítésével" fenyegető jelentéseikkel.[177] Dubček és hívei ráadásul február elején egy ügyes csellel – a Kremlre támaszkodva! – megpróbálták végképp háttérbe szorítani az utóvédharcokat folytató Novotnýt. Ez sejlik ki Brezsnyev és Kádár 1968. február 13-i telefonbeszélgetésének apparátusi bikkfanyelven írt „emlékeztetőjéből": „Dubček elvtárs moszkvai látogatása idején abban állapodtak meg, hogy a csehszlovák ünnepségekre P[olitikai] B[izottsági] tag vezetésével küldenek delegációt (Podgornij elvtársra gondoltak). Most rejtjeltáviratot kaptak Dubček elvtárstól, amelyben kifejezetten kéri – hivatkozva bel- és külpolitikai okokra –, hogy a szovjet delegációt Brezsnyev elvtárs vezesse... Zsivkov elvtárs azt mondotta, ha Brezsnyev elvtárs megy, ő is elutazik Prágába. Gomułka elvtárs, aki éppen akkor vezeti a Központi Bizottság plénumát, nehezen megoldhatónak tartja a kérdést, de azért még tanácskoznak róla és ma este ad választ Brezsnyev elvtársnak.

Brezsnyev elvtárs kérte, hogy Kádár elvtárs is, ha csak egy napra is, jöjjön el Prágába."[178]

Újra égni kezdtek a „testvéri" fővárosokat összekötő K-vonalak. Hosszú egyeztetések nyomán a kelet- és közép-európai pártvezetők, Titót leszámítva, valamennyien részt vettek az 1948. februári prágai fordulat 20. évfordulóján rendezett ünnepségeken. Alexander Dubčeknek azonban, aki a *maga legitimációját remélte*

[174] Konsztantyin Katusev, az SZKP Központi Bizottságának titkára, 1968. augusztus legelején Pozsonyban, a „hatok" találkozójának egyik szünetében cinikusan megjegyezte, hogy a szovjet vezetés erre tudatosan rájátszik (MOL 288. f. 47. cs. 743.).

[175] Dubček (1993. 173).

[176] A dokumentumot közli Vondrová–Navrátil (1995. 35–39).

[177] Pihoja (1994. 8–11); Csernyev (1993. 86–88).

[178] MOL 288. fond, 47. cs. 743.

ezzel az eseménnyel megerősíteni, alaposan csalatkoznia kellett. A gazdasági, főleg pedig a társadalmi és politikai reformoktól eleve ódzkodó külföldi vendégekre ugyanis Prágában rázúdult a dogmatikus cseh és szlovák politikusok panaszáradata. Pedig az ünnepi rendezvényeken – Dubčeket is beleértve – egyetlen szónok sem kérdőjelezte meg a színpompás évforduló jogcímét, annak a napnak az emlékét, amikor 1948-ban prágai kommunista fegyveresek és Moszkva diplomáciai nyomása együttesen letérítette Csehszlovákiát a parlamentáris demokrácia útjáról.

Néhány nappal a prágai ünnepségek után a szocialista országok első emberei újra találkoztak Szófiában, a Varsói Szerződés tagországainak szokásos megbeszélésén. Részben a csehszlovákiai tapasztalataik hatására fokozott figyelemmel vitatták meg az onnan érkező újabb híreket, s a tanácskozás szünetében egymás után felkeresték Brezsnyevet: csináljon már valamit Csehszlovákiával. A Dubček ellen lázító pártvezetők között Gomułka és Zsivkov mellett ekkor már ott találjuk Kádár Jánost is.[179] A hallottak hatására Brezsnyev először zavarba jött. Hónapok múlva fel is rótta kollégáinak, miért nem mondták meg neki konkrétan, mit értenek „rendcsinálás" alatt. De azért a szövetségesek puszta hűségnyilatkozata is jól jött a Kremlnek. Ettől kezdve a szovjet vezetés valamennyi Dubček-ellenes lépésénél bátran hivatkozhatott a „kollektív akaratra". Dubček viszont a szófiai csúcstalálkozót követően – ahol többeknek ünnepélyesen megígérte, hogy hamarosan „úrrá lesz a helyzeten", csak egy darabig hagyják őt békén – szabályosan *bujkálni* kezdett. Előfordult, hogy letagadtatta magát, amikor Brezsnyev hívta. Máskor beteget jelentett, mint egy félszeg iskolás dolgozatírás előtt. Néha pedig kitért az órákig nála előszobázó Cservonyenko szovjet nagykövettel való találkozás elől. Ezt a „ravasz vén róka", ahogyan szovjet partnerei nevezték Novotnýt, soha nem merte volna vele megtenni.[180]

Érlelődik a beavatkozás gondolata

Az időnyerés hosszú heteken át alkalmazott, néha gyerekesnek tűnő „dubčeki taktikája" furcsa módon sokszor bevált. A CSKP Központi Bizottságának első titkára így 1968 áprilisában, júniusában, majd júliusában háromszor is el tudta kerülni, hogy „raportra" rendeljék Moszkvába. Ezzel azonban a maradék tekintélyét is eljátszotta a Kremlben. És miután Brezsnyev végképp kudarcot vallott a „bekerítésével", bekapcsolja ebbe a különös játékba Kádárt. A Kreml az ő közreműködésével már március közepén megpróbálta újra tárgyalóasztal mellé kényszeríteni Dubčeket. Ezáltal akarták elérni, hogy véget vessen az írott és az elektronikus sajtó

[179] Az SZKP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának munkafeljegyzéseit Rudolf Pihoja moszkvai történész bocsátotta rendelkezésemre számozott xeroxmásolat formájában, amiért köszönetet mondok neki. Rabocsije zapiszi (1968. 123).

[180] Rabocsije zapiszi (1968. 124–125).

„szabadosságának", meg hogy Csehszlovákiában helyreállítsák az akkor már csak papíron létező cenzurális megkötéseket. Moszkvából állandóan üzentek a CSKP első emberének, fékezze a kapitalista útra tévedt, liberális gazdasági reformokat és az „elavult polgári értékeket" támogató kultúrpolitikát. De még ezeknél a követeléseknél is fontosabbnak tartották a Kreml urai, hogy Dubček hagyjon fel a cseh és szlovák nómenklatúra „átrostálásával". A „prágai tavasz" többi ellenfele is rendre kiakadt ezen. Gomułka például 1968. április 17-én azzal riogatta Arisztov varsói szovjet nagykövetet, hogy „már kezdetét vette a szocialista Csehszlovákia polgári köztársasággá alakulása". Sürgette a szovjetek beavatkozását, nehogy Prágában valóra váljanak az „ellenforradalmi tervek". Miközben Lengyelországban be sem fejeződött a párt megtisztítása a „cionista elemektől", mondta Arisztovnak, máris szembe kell nézni az új veszéllyel, a ragadós csehszlovákiai példával. Alig néhány nap múlva, május 21-én Gomułka a nagykövet révén arról értesítette a Kremlt, hogy Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia között titkos szövetség van kialakulóban. Mindhárom ország kötődik a Nyugathoz, Csehszlovákiában még külön is tombol a kommunistaellenesség. „Nem tudom, mennyire felel meg a valóságnak", tette hozzá, „de értesüléseink szerint Csehszlovákiában közel 200 kommunista öngyilkosságot követett el." Ő pedig, közölte Gomułka, a nála jóval békülékenyebb Kádárral ellentétben észleli az ellenforradalmi veszélyt. Az MSZMP Központi Bizottságának első titkára viszont „változatlanul politikailag megbízható és érett vezetőnek tekinti Dubček elvtársat". Igaz, folytatta Gomułka, a nemrégi budapesti látogatása során „Kádár elvtárs említette neki, hogy Csehszlovákiában szembetűnőek az anarchia elemei, ám ez csupán időleges jelenség, s ez az ország nem tér le a szocializmus útjáról. Sőt Gomułka elvtárs szerint Kádár elvtárs a vele való beszélgetésben még azt is állította, hogy az adott körülmények között nehéz elképzelni a [csehszlovák] kommunista pártot Dubček nélkül". Érdekes, hogy Kovács Imre, prágai magyar nagykövet ennek az ellenkezőjét állította! Szerinte Kádár János alig két és fél hónap elteltével „már nem hitt Dubčeknek, akiről azt beszélik, hogy a jobboldaliak az orránál fogva vezetik". Benyomásai szerint Kádár úgy vélekedett, hogy „Dubček személyében ravasz szlovák paraszttal van dolgunk, aki az orránál fogva akarja vezetni az SZKP-t és mindnyájunkat".[181]

Közben Moszkvában is egyre szembetűnőbbek a pánik jelei. A szovjet vezetés nyugtalanságát jelzi, hogy 1968. március 11-e és 19-e között Leonyid Brezsnyev összesen nyolc alkalommal, olykor naponta kétszer is felhívta telefonon magyar kollégáját. Kádár, aki nem tudott oroszul és a négyszemközti megbeszéléseken kivétel nélkül tolmácsra hagyatkozott, megesett, hogy még aznap vagy másnap üzent Brezsnyevnek, ha pontosítani akart valamit. E két politikus, aki a Sztálin-korszak pártapparátusi normáihoz szokott, meg volt győződve, hogy *valaki lehallgatja* őket. Ezért többnyire – igaz, elég átlátszó – rébuszokban beszéltek egymással. A telefonok után készült „emlékeztetőkből" pedig gyakran hosszú részek ma-

[181] Buharkin (1991).

radtak ki. A Csehszlovákia elleni fegyveres intervenció előestéjén inkább elküldték egymáshoz bizalmasaikat, mintsem hogy telefonon beszéljék meg „a csehek"[182] megzabolázásának lehetőségeit. Az ezekről a tárgyalásokról készült „emlékeztetőkből" kitűnik, a hivatalos Kelet-Berlin és Varsó ekkor azt javasolta, hogy személyesen találkozzon a teljes szovjet és csehszlovák vezetés. Kádár viszont úgy látta: „...Brezsnyev elvtársék nem tudnak ebbe belemenni."[183]

Az SZKP vezetője valóban más ötlettel állt elő, amelynek értelmében „a hat ország első titkárai, miniszterelnökei és tervhivatali elnökei utaznának Prágába" a gazdasági együttműködést megvitatni. Ez elég átlátszó ürügy volt, és nem is nyerte meg Kádár tetszését. Ő úgy vélte, nem lenne helyes újra Prágába utazni, viszont feltétlenül „szükséges megmondani Dubček elvtársnak az igazat". Ezért „Kádár elvtárs Uzsgorodot javasolta, valamint azt, hogy csak az első titkárok jönnének össze. Célszerűnek látszik az is, hogy nem hat, hanem csak négy országnak (a Szovjetuniónak, Lengyelországnak, Csehszlovákiának és Magyarországnak) a képviselői jöjjenek össze a hét végén".[184] A „négyes találkozó" hamvába holt tervnek bizonyult. Ám közben Władisław Gomułka rukkolt elő kompromisszumos javaslatával, hogy Ungvár helyett Moravská Ostravában üljenek le tárgyalni. Ezen a megbeszélésen „Dubček elvtárssal együtt Novotný elvtárs is részt venne."[185]

Az „ötök" vezetőit – beleértve Brezsnyevet, akinek pedig komoly szerepe volt Novotný eltávolításában – ekkor már nagyon zavarták az érlelődő újabb személyi változások a csehszlovák kormányban. Ettől tartott Cservonyenko nagykövet is, akinek sikerült rávennie Dubčeket, hogy március 11-én üljön le tárgyalni Novotnýval. Mivel pedig az utóbbi személyi titkára a Kreml beépített embere volt, Brezsnyev azonnal megtudta, miről esett szó a megbeszélésen. És nyomban értesítette erről Kádárt: „Novotný elvtárs véleménye szerint Dubček elvtárs érti a helyzetet, de egyelőre nem talál kiutat. Nincs támasza a K[özponti] B[izottság] titkárai között, a Központi Bizottság osztályai sem segítik. Jövő héten lesz az Elnökség legközelebbi ülése, a Központi Bizottság ülését pedig a pártkonferenciák utáni időszakra tervezik. Novotný e[lvtárs] azt tanácsolta Dubček elvtársnak, csak akkor hívja össze a plénumot, amikor kidolgozták már az akcióprogramot, hogy legyen egy platform, amelyen össze tudják fogni a K[özponti] B[izottság] tagjait. Az informátor szerint Novotný elvtárs erősen tartja magát, és nem gondol a lemondásra. Inkább a Nemzetgyűlés váltsa le őt, hogy legyőzöttként menjen el, de nem kapitulál. Ma reggel Brezsnyev elvtárs felhívta Dubček elvtársat a kórházban. Kiderült, hogy két napig magas láza volt (39 fokos), most kissé jobban van. Éppen nála

[182] A magyar politikusok olykor „cseheknek" nevezték prágai kollégáikat akkor is, ha szlovákokról volt szó. A moszkvai vezetők viszont – talán mert a Szovjetunióban ekkoriban egyre nagyobb divat lett a „szovjet nemzet" kifejezés – előszeretettel éltek a „csehszlovák nemzet" fogalmával.

[183] MOL 288. f. 47. cs. 743.

[184] MOL uo.

[185] MOL 288. f. 47. cs. 743.

volt Cservonyenko elvtárs, akit informált a dolgok állásáról. Érezhető volt, hogy telefonon Dubček elvtárs nem akar részletesen beszélni. Brezsnyev elvtárs egyenes kérdésére azt válaszolta, hogy országosan a helyzet valamivel jobb, de Prágában rosszabbodott. Közölte, hogy az elvtársak mind dolgoznak, de a plénumig komolyan kell dolgozni, hogy sikerüljön a helyzet stabilizálása. Brezsnyev elvtárs megemlítette azokat a terveket, amelyek a Dubček elvtárssal való találkozásra vonatkoztak... Dubček elvtárs érezhetően kedvezően fogadta a gondolatot, de választ nem adott, valószínű, azt is Cservonyenko elvtárssal közli."[186]

Talán éppen emiatt akadt meg az amúgy is döcögő többoldalú tárgyalások terve. Pedig a Kreml urai „beolvasni" készültek az új prágai vezetésnek. A szovjet vezetést megdöbbentette, hogy Alexander Dubček *előzetes beleegyezésük nélkül* leváltotta Lomský honvédelmi minisztert. Brezsnyev ekkor arra kérte Kádárt, utazzon Brünnbe, ahol Dubček egy kerületi pártkonferencián szólal fel, és tolmácsolja neki „közös aggodalmukat".[187] A szovjet politikus március 16-án minden korábbinál nyájasabban beszélt Kádárral, hogy megszerezze a beleegyezését: „Dubček elvtárs ... felvetette, hogy ő fel fogja hívni Kádár elvtársat és esetleg eljön Magyarországra, hogy beszélgethessenek. Érezhető volt, hogy a Kádár elvtárssal való találkozást nagyon jó érzéssel várja, nagyon jó a viszony és teljes a bizalom. Brezsnyev elvtárs véleménye szerint ez a találkozás nagyon hasznos lenne, Kádár elvtárs elmondhatná a közös elgondolásokat és előkészíthetné a szélesebb – négyes – találkozót."[188] Dubček azonban ezúttal is ködösített, és ismét kisiklott szövetségesei „öleléséből". A szovjet politikusok mellett most már Kádár elől is bujdosott. Miután pedig Dubček visszatért Prágába, „közölte (...), hogy nem tudott találkozni Kádárral. De nem derült ki, hogy miért", bosszankodott Brezsnyev az SZKP KB Politikai Bizottságának március 21-i tanácskozásán.[189] Láthatólag Kádár is megsértődött, és elállt csehszlovákiai utazási tervétől. A sok huzavona után Moszkvának azonban végül mégiscsak sikerült megszervezni a „hatok" megbeszélését. Ennek színhelyét különös módon a készülő támadás kiszemelt áldozata, vagyis maga Dubček választhatta ki. „Ő úgy gondolja, a leghelyesebb lenne Drezdában találkozni, mert az NDK-ban ő még nem járt és ez, úgymond, semleges hely", üzente Brezsnyev 1968. március 19-én Kádárnak.[190]

Ekkor újra spekulációk tárgya lett, kik vegyenek részt a tanácskozáson. Az utolsó pillanatig nem volt világos például, hogy vajon meghívják-e a bolgár küldöttséget. Akkor az egyre inkább gondterheltnek tűnő Brezsnyev ismét megosztotta Kádárral aggályait. „Ami Bulgária meghívását illeti, Kádár elvtársnak az volt a véleménye, hogy kevesebb jó hatást tudunk ezzel Csehszlovákiára gyakorolni, mint

[186] MOL MK-S. 282. f. 47. cs.
[187] MOL 288. f. 47. cs. 743. Vö. Rabocsije zapiszi (1968. 124).
[188] MOL MK-S. 282. f. 47. cs.
[189] Rabocsije zapiszi (1968. 124).
[190] MOL 288. f. 47. cs. 743. Vö. Pihoja (1994. 13–14).

amennyi rossz hatást Romániára. Brezsnyev elvtárs ezzel egyetértett, Dubček elvtárs is csak a szomszédos országokra gondolt."[191] Végül azonban Todor Zsivkov mégis kierőszakolta, hogy ő is jelen lehessen az „autodafén".

Kiterítik a cinkelt kártyákat

Az SZKP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának március 25-i, a „hatok" találkozója után nyomban összehívott tanácskozásán Brezsnyev az „övéi" között sokkal nyíltabban fogalmazott, mint a drezdai Városházán. Elmondta, az idegesíti őt a legjobban, hogy a dubčeki új vezetés „aláásta a Csehszlovák Szocialista Köztársaság ez ideig folytatott külpolitikájának alapjait. Egyik hullámban a másik után folyik a káderek leváltása. Megjegyzendő, hogy az elmozdított káderek 80%-a olyanokból áll, akik korábban Moszkvában tanultak. Lehet véletlen az a jelenség, amikor területi és járási titkárok sorra lemondanak? ... A szünetben hozzám jött Černík elvtárs. Elkeseredett volt, és azt mondta: önök miért nem hívtak meg minket, az Elnökség tagjait Moszkvába? Miért nem közölték velünk ezeket a tényeket? Miért nem nyitották fel a szemünket?" Brezsnyev elmondta még, hogy a tanácskozás szünetében szót váltott Kádárral is, aki először idegesnek látszott, ám „a beszélgetés során kiderült, hogy jól érzi magát és helyesli a felszólalásunkat" Rabocsije zapiszi (1968. 149–154).

A drezdai összejövetelt követően egyébként Brezsnyev közel két hónapig a korábbinál ritkábban vette igénybe Kádár szolgálatait a Dubčekkel folyó egyezkedésben. Az „ötök" között viszont változatlanul folytatódott a konzultáció a számukra lassan első számú üggyé terebélyesedő csehszlovák kérdésről. A sorok némileg átrendeződtek. Drezda után Zsivkov már teljes mellszélességgel csatlakozott a radikális („sebészeti") megoldást szorgalmazó Ulbrichthoz és Gomułkához, akik szemmel láthatóan egyre elégedetlenebbek voltak a Kreml urainak hezitálásával. Az ő szemükben Kádár pedig végképp puhánynak bizonyult. Ezzel szemben Brezsnyev, aki még nem szánta rá magát a fegyveres beavatkozásra, nem tűnt agresszívnek, amikor Budapestet tárcsázta. Közben azonban a moszkvai „héják", így Jurij Andropov nem maradtak tétlenek. Szívesen éltek a köreikben jól ismert módszerrel – egyszerűen ráijesztettek a szövetségeseikre. 1968. április 5-én Fjodor Mortyin, a szovjet felderítés helyettes főnöke[192] felkereste hivatali irodájában Kádár Jánost, majd a magyar fővárosból Szófiába, Zsivkovhoz repült. Ezalatt „a Bizottság [vagyis az állambiztonsági bizottság, a KGB. – K. M.] egy másik felelős képviselője" Ulbrichtot, Gomułkát és Dubčeket tájékoztatta. Szóban beavatták őket egy 1962-ben készült és „szovjet biz-

[191] MOL 288. f. 47. cs. 743.

[192] Neve tévesen, „Martyinként" szerepel a Kádár számára készült emlékeztetőben (MOL 288. f. 47. cs. 743.). A magas beosztású csinovnyiknak a KGB-ben játszott szerepével foglalkozik Andrew–Gordievskii (1990. 538, 541).

tonsági szervek kezébe került" állítólagos amerikai operatív tervbe. A titkos irat szerint, amely nagy valószínűséggel a KGB dezinformációs részlegében keletkezett, „Csehszlovákiában az idegen csapatokkal szemben ellenállást csak a lakosság jelentéktelen része fog tanúsítani".[193] Ebből is látszott, hogy áprilisban a szovjet vezetők már az intervenció következményein törték a fejüket.

A bevonulás első hadászati tervein a hadsereg vezérkara már 1968. február vége óta dolgozott.[194] A formális ok az volt, hogy Csehszlovákiában – a legnagyobb titokban – szovjet nukleáris töltetű fejekkel ellátott középhatótávolságú rakéták állomásoztak. A kis létszámú szovjet kontingens pedig, amely ezeket a rakétákat a Szudéta-vidéken a nyugatnémet határ közelébe telepítette, Moszkva szerint nem volt elegendő, hogy elhárítsa az amerikai és nyugatnémet diverzánsok várható támadását.[195] Az SZKP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának tanácskozásain a „héják" emiatt lényegében arra a „rapid megoldásra" hajlottak, amely felfogásuk szerint egyszer már bevált Magyarországon, 1956 őszén. A társainál akkor még óvatosabb Leonyid Brezsnyev viszont inkább „a kertek alatt" szeretett volna bevonulni Csehszlovákiába, a prágai vezetés tudtával, sőt előzetes beleegyezésével. Ezért Moszkvában április közepétől ismét latolgatni kezdték Dubček „bekerítésének", majd „felpuhításának" tervét.[196] Ennek jegyében Brezsnyev április 16-án ismét felhívta Kádárt és elmondta, hogy „javasolta Dubček elvtársnak, találkozzanak kettesben, nem hivatalosan. (...) Úgy gondolta, hogy csehszlovák anyagok alapján politikailag értékeli az eseményeket, és ha látja, hogy Dubček elvtárs megértéssel fogadja ezt, javasol bizonyos variánsokat a helyzet javítására. Például egy közös szovjet–csehszlovák–magyar–lengyel hadgyakorlatot lehetne lefolytatni Csehszlovákia területén".[197] A későbbi „Šumava"akcióhoz hasonló csapatfelvonulás ötlete természetesen nem tetszhetett Dubčeknek, aki óvatosan bár, de kihátrált a javaslat hallatán. Mire Brezsnyev így jelölte ki Kádárnak április 25-én az ebben a helyzetben alkalmazott taktikát: „az a feladat áll előttünk ..., hogy kollektívan gondolkodjunk: hogyan segítsünk Dubček elvtársnak, s a mellette álló egészséges erőknek, mielőtt késő lesz."[198]

Az SZKP vezetője itt még az „egészséges erőkhöz" sorolta Dubčeket, s ez arra vall, hogy a Kremlben nem döntöttek végleg, mitevők legyenek vele szemben.

[193] „Tekintettel az okmány rendkívül bizalmas jellegére, valamint annak a csatornának a fontosságára, amelyen az a szovjet elvtársak kezébe jutott, csak az öt testvérpárt vezetőit tájékoztatják. Kádár elvtárs belátására bízzák, kit avat be a dologba a legközvetlenebb környezetből", hangzott a KGB vezetőinek kérése. MOL 288. f. 47. cs. 743.

[194] Közvetlenül az „ötök" intervenciója után Bohumil Šimon hívta fel erre Kovács Imre prágai magyar nagykövet figyelmét. M-KS. 282. f. 47. cs.

[195] A szovjet katonai vezetők NATO-fóbiájáról tanúskodik a Csehszlovákia megszállását irányító Majorov hadseregtábornok nyilatkozata könyvünkben.

[196] Pihoja (1994: 13–14.).

[197] MOL 288. f. 47. cs. 743.

[198] MOL 288. f. 47. cs. 743.

Igaz, egy kilenc nappal korábbi emlékeztető szerint Brezsnyev egészen másképpen nyilatkozott: „...benne kevés maradt abból a bizalomból, amit Dubček elvtárs iránt táplált. Személy szerint becsületes embernek tartja őt, de nem bízik benne, hogy képes lesz úrrá lenni az eseményeken."[199] Az 1968. május 9-e körüli rövid időszakot leszámítva tehát – amikor a Kremlben átmenetileg Csehszlovákia gyors fegyveres lerohanását latolgatták[200] –, egészen 1968. július elejéig tartott ez a „húzd meg – ereszd meg" politika. Mielőtt azonban az SZKP Politikai Bizottságában a „sebészeti beavatkozás" hívei kerekedtek volna felül, az „egészséges erők" folyamatos prágai defenzívája ellenére Brezsnyevék minden erőfeszítése arra irányult, hogy megnyerjék a legismertebb cseh és szlovák politikusokat a rendcsinálás és a visszarendeződés hálátlan feladatának. Ezt eleinte Alexander Dubčekre és Oldřich Černíkre, majd a korábban a Kremlben másoknál jobban ócsárolt Josef Smrkovskýra akarták bízni – ő ugyanis májusi és júniusi moszkvai megbeszéléseik alkalmával igen jó benyomást tett Brezsnyevre.[201] „A csehszlovák helyzetet Brezsnyev elvtárs nagyon súlyosnak és bonyolultnak ítéli meg. Nagy hibának tartja, hogy a tömegpropaganda eszközei továbbra is a jobboldaliak kezében vannak. A napokban Brezsnyev elvtárs fogadta a Smrkovský elvtárs vezette parlamenti küldöttséget. A beszélgetés során a csehszlovák küldöttek könnyes szemmel beszéltek a Szovjetunióhoz fűződő barátságukról, arról, mit köszönhet a csehszlovák nép az orosz népnek. Smrkovský még haza sem ért, s a sajtóban megkezdődött lejáratása és egyenes megtámadása" – olvashatjuk a Kádár János számára készült 1968. június 22-i emlékeztetőben.[202] Július elejére azonban a szovjet politikusok számára nyilvánvalóvá vált, hogy a Dubčekhez és Smrkovskýhoz hasonló legnépszerűbb, legbefolyásosabb cseh és szlovák közéleti férfiak nem hajlandóak megálljt parancsolni a reformfolyamatnak. A Kreml urai, a szovjet diplomaták és hírszerzők újabb jelentései nyomán ezután már csak az olyan lenullázott apparatcsikokban bízhattak, mint amilyenek a későbbi behívólevél szerzői voltak: Antonín Kapekben, Oldřich Švestkában, Drahomír Kolderben, Alois Indrában és Vasil Biľakban.[203]

[199] MOL 288. f. 47. cs. 743.

[200] Latis (1995. 311–312).

[201] Pihoja (1994. 15–17). Maga Smrkovský később úgy tett, mintha nem is ajánlkozott volna fel Brezsnyevnek. Ehelyett a saját következetes reformer voltára tette a hangsúlyt. Fennmaradt azonban a Smrkovský vezette parlamenti küldöttség tagjainak számos nyilatkozata, amelyek teljesen ellentmondanak a „prágai tavasz" hangulatának. „A negatív jelenségek, melyek jelentkeztek nálunk, önöket és minket is idegesítenek. (...) Leszámolunk velük. Tizedszer vagyok a Szovjetunióban. Ezt az utazásomat a legfontosabbnak értékelem. Mint régi kommunista biztosíthatom önöket, hogy jómagam, akárcsak Brezsnyev elvtárs, mindig hűségesen szolgáltam a pártot. És ezt az utat folytatom majd életem végéig" – így búcsúzott Smrkovský Leonyid Brezsnyevtől és szovjet vendéglátóitól 1968. június 14-én. Csernyev (1993. 4. 91).

[202] MOL 288. f. 47. cs. 743.

[203] Valenta (1991. 140–144).

A csehszlovákiai helyzettel kapcsolatos „vonal" 1968 nyarán folyamatosan változott. Brezsnyev mégis elvárta, hogy a gyakran képlékeny szovjet álláspontot a környező országok vezetői *automatikusan* magukénak tekintsék. Június 12-én immár szokásos kérdésével hívta fel Kádárt: *javult-e a helyzet Csehszlovákiában?* Majd kiadta az újabb feladatot. „Szívből szeretnénk segíteni Dubček, Černík, Biľak elvtársaknak (ezt az utóbbit nagyon becsületes és józan gondolkodású embernek tartjuk). Nagyon fontos lenne, és arra kérjük Kádár elvtársat: beszéljen komolyan Dubček elvtárssal, hogy helyesen értékelje a helyzetet, hogy lássa azokat a veszélyeket, amelyek a CSKP-t, a szocializmust és őt magát fenyegetik (bár az utóbbi kérdés másodrangú, nem azon múlik a párt sorsa, hogy ki a KB első titkára). Szeretnénk őt is támogatni, ezért nem közlünk olyan cikkeket, amelyek megnehezítenék az ő helyzetét. Azonban úgy gondoljuk, hogy határozottabban kellene cselekedniük, például kézbe venni a propagandaszerveket. Úgy gondoljuk, abba az irányba kellene hatni Dubček, Černík, Biľak elvtársakra és azt tanácsolni nekik, szakadjanak el és határolják el magukat a revizionista csoporttól és akkor a párt egészséges erői támogatni fogják őket." Ezen a napon a csehszlovák helyzettel foglalkozó hosszú eszmefuttatást követően mintha Brezsnyev hirtelen elfelejtette volna, miről beszélget Kádárral. Előadást tartott neki arról, hogy a nehéz tavasz után „már voltak kiadós esők, jó gabona lesz a Volga mentén és a közép-orosz területeken, jó a napraforgó, a cukorrépa, a gyapot". Felpanaszolta, hogy „nagyon rosszak a terméskilátások Bulgáriában", s ennek következtében „Zsivkov elvtársak *[így]* máris kértek segítséget."[204]

A Dubček „pártfogásával" már januárban megbízott, s feladatát eredményesen végző Kádár Jánosnak nem kellett kétszer szólni. A Jászai Mari téri pártközpontban hosszú órákon át rendkívül nyájasan, már-már testvériesen elbeszélgetett az 1968. június 13. és 15. között Magyarországon tartózkodó, Dubček vezette csehszlovák küldöttséggel, amely feltűnően meleg fogadtatásban részesült Budapesten. Ám ezt követően Kádár két alkalommal – szóban és külön írásban is – részletezte Brezsnyevnek, mit hallott Dubčektől és Černíktől. Óvatosan kifejtette, hogy talán nem célszerű olyan keményen bírálni Prágát, ahogyan azt azokban a napokban a *Pravda* tette. A szovjet pártlap ugyanis Čestmír Císař egyik elméleti fejtegetésére reagált dühödt kirohanással. Mai szemmel a marxi–lenini eszme eltérő nemzeti körülmények között történő alkalmazásáról szóló szavak megmosolyogtatóak. A korabeli viszonyok között azonban Císař „revizionista" gondolatai valósággal bombaként robbantak a szocialista tömb fővárosaiban.

Más helyzetben a betegesen hiú Brezsnyev halálosan megsértődött volna a magyar pártvezető megjegyzésére. Ezúttal azonban megelégedett azzal, hogy néhány lapos, demagóg ellenérvvel elüsse Kádár „építő bírálatát".[205] Ez is jelezte, milyen nagy változáson ment át a szocialista tábor vezetői közötti érintkezés ezekben a

[204] MOL 288. f. 47. cs. 743.
[205] MOL 288. f. 47. cs. 743.

hónapokban. A csehszlovákiai fejlemények és a román külön utas törekvések következtében a szocialista táborban lazulni látszott a fegyelem. Csökkent a tüntető tekintélytisztelet a Kreml urai iránt. Megesett, hogy Ulbricht és Gomułka lekezelően, emelt hangon beszélt Brezsnyevvel. Ezzel szemben Dubček olykor azzal igyekezett időt és mozgásteret szerezni magának, hogy makacsul rótta szovjet tárgyalópartnerei előtt a bizánci tiszteletköröket. Zsivkov pedig még a tömör konkrét válaszokat igénylő, felelősségteljes megbeszéléseken sem volt hajlandó lemondani a „nagy moszkvai testvér" dicsőítéséről.[206]

Kádár valahol középen állt: olykor hangot adott a különvéleményének, de ezt a manifeszt szovjetbarátság ostyájába csomagolta.[207] Különben aligha nézték volna el Moszkvában, hogy 1968. június közepén milyen tüntető ünneplést rendezett a magyar fővárosban Alexander Dubčeknek és Oldřich Černíknek. Fjodor Tyitov budapesti szovjet nagykövet hüledezve hívta fel erre a Brezsnyev-titkárság figyelmét. A Kremlben mégis úgy tettek, mintha semmi nem történt volna. A következő telefonbeszélgetésük alkalmával Leonyid Brezsnyev még álságosan ki is fejtette Kádárnak, hogy Moszkvában „nagyon pozitívnak ítélik a csehszlovák vezetők magyarországi látogatásának eredményeit, gondolják, hogy ez hasznos lesz Dubček e[lvtár]sék számára. Nagyon pozitívnak tartják Kádár elvtárs nagygyűlési beszédét: megtalálta azt a formát, amelyben támogatásáról is biztosította a csehszlovák vezetőket s ugyanakkor a magyar tapasztalat alapján is rámutatott a veszélyekre, a teendőkre."[208] Kádár pedig jól értette: Brezsnyev azt várja tőle, hogy lépjen fel *aktívabban* a csehszlovák vezetés reformer szárnyával szemben, ugyanakkor „vegye pártfogásába" Dubček baloldali ellenzékét. Ami nem is lehetett ellenére: a kulisszák mögött ugyanis az MSZMP vezetése már jó ideje informális kapcsolatban állt a prágai és pozsonyi „egészséges erőkkel". A majdani „klasszikus" behívólevél öt aláírója közül hárman – Oldřich Švestka, Antonín Kapek és Vasil Biľak – gyakran titokban tárgyaltak a magyar diplomatákkal, és a Csehszlovákiát üdülés vagy tapasztalatcsere címén őket felkereső budapesti politikusokkal. Június első felében azonban a tőlük kapott bizalmas információ még nem győzte meg Kádár Jánost arról, hogy eljött volna a nyílt katonai beavatkozás ideje. „Dubček elvtársék láthatóan több olyan intézkedést tesznek, ami elősegítheti helyes vonaluk megvalósítását", védte esetenként az „emberarcú szocializmus" híveit Brezsnyev előtt.[209]

Akkor még Kádárhoz hasonlóan vélekedtek egyes cseh és szlovák dogmatikus politikusok is. A magyar pártvezetés egyik akkori, csehszlovák kérdésekben illetékes szakértője, Gosztonyi János, a *Népszabadság* főszerkesztője ugyancsak erre az álláspontra jutott, amikor 1968. július 11-én lejegyezte prágai kollégája, Švestka szavait. „Szerinte nincs Csehszlovákiában ellenforradalmi helyzet, másrészt a

[206] Weit (1973. 195–214).
[207] Alekszandrov-Agentov (1994. 156).
[208] MOL 288. f. 47. cs. 743.
[209] MOL 288. f. 47. cs. 743.

szovjet elvtársaknak többször megmondták, ha erre kerülne a sor, ők maguk rendelkeznek még olyan erővel, hogy azzal szembenézzenek, illetve amennyiben saját erővel egy esetleges ellenforradalmi kísérlet leküzdése nem sikerülne, ők lennének az elsők, akik a szovjet csapatokat hívnák. (...) Arra a kérdésre, hogy mi történik a jobbszárny teljes felülkerekedése esetén, azt mondotta, hogy ez esetben fennáll a pártszakadás veszélye. Aggasztónak tartja a párt megoszlását külön szlovák és cseh pártra is. Véleménye szerint azonban a jobboldal teljes felülkerekedése sem jelentene automatikusan ellenforradalmat és főleg nem burzsoá restaurációt. Ez esetben, véleménye szerint, valami jugoszláv formáció alakulna ki, de egy határozott szovjetellenes éllel."[210]

Kádár álláspontja azonban radikálisan megváltozott két, közel egy időben megjelent „ellenforradalmi" publikációt követően. Az MSZMP vezetőivel együtt hideg zuhanyként érte őt, hogy Prágában napvilágot láthatott Ludvík Vaculík *Kétezer szó* című, Csehszlovákiában is szenzációszámba menő kiáltványa. Az írás lényegében a masaryki idők polgári demokratikus értékeit vonultatta fel. Síkraszállt a plurális demokrácia fokozatos bevezetéséért. A másik írást Kádár egyenesen személyes sérelemként, valóságos arculcsapásként élte meg. Ebben ugyanis egy Oswald Machatka nevű cseh történész méltatta Nagy Imrét, ráadásul kivégzésének tizedik évfordulója alkalmából. Mint írta, Nagy Imrét „a nemzeti kommunizmus ideológusának kiáltották ki, a nemzeti kommunizmust pedig hazaárulásnak, és az egységes szocialista tábor szétrombolására alkalmas eszköznek. (...) A tárgyalásról szóló közlemény túl élénken emlékeztet a nálunk is ismert bírósági iratokra. (...) Az ítélet szövegének stílusa a Kominform 1949-es »Titóról és kémbandájáról« szóló határozatára emlékeztet. (...) Néhány magyar jogtudós arra mutat rá, hogy a közlemény nélkülözi a magyar törvényhozás úgynevezett stylus curialisát, és itt tulajdonképpen a magyar és szovjet államvédelem rosszul álcázott akciójáról van szó."[211]

Ez nagyon kínosan érintette a CSKP reformer vezetését, hiszen Nagy Imre nem volt nekik annyira fontos, hogy személyének megítélése miatt konfrontálódjanak Kádárral. A sajtószabadság körülményei közepette azonban nem volt mit tenniük. A dogmatikus erők ellenben, egyik hangadójukkal, Jozef Lenárttal az élen, aki 1968 nyarán központi bizottsági titkári minőségében a CSKP külkapcsolataiért volt „felelős", riadót fújtak. Erre utal a magyar nagykövetség prágai ügyvivőjének a budapesti pártközpontba július 9-én eljuttatott információja: „Kádár elvtárs levelével kapcsolatban Lenárt elvtárs felháborodottan tért ki a Machatka-cikkre, azt disznóságnak, piszkosságnak minősítette. Gyáváknak és beijedteknek minősítette a prágaiakat (maga Lenárt szlovák volt – K. M.), akik nem mernek erre a cikkre válaszolni. Megjegyezte: már arra gondoltak, hogy az *Új Szó*tól kérnek fel valakit a

[210] MOL 288. f. 47. cs. 743.

[211] *Literární Listy*, 1968. június 12. Az MSZMP vezetése nevében Kádár mindkét eseményre vehemensen reagált Alexander Dubčeknek írt tiltakozólevelében. MOL 288. f. 11. cs. 2436.

reagálásra. Lenárt elvtárs ezt a gondolatot azzal folytatta, hogy ha valahol a sajtóban valamelyik csehszlovák vezetőt támadnák, mindjárt nagy üvöltést csapnának. Hangsúlyozta, hogy a válasznak ugyanúgy a sajtóban [a *Literární listy*ben. – K. M.] kell megjelennie, ahogy a Machatka-cikk megjelent. Érzékeltette, hogy rövidesen várható a Machatka-cikkre való, a párt által inspirált reagálás."[212]

Lélektanilag főleg ez a két körülmény motiválta, hogy július eleji hivatalos moszkvai tárgyalásain Kádár János a bevonulás kérdésében nagyrészt beadta a derekát. Budapestre hazatérve azonban még a legközelebbi munkatársai előtt hallgatott erről. Az MSZMP Központi Bizottságának Politikai Bizottsága – vagyis az alig tucatnyi emberből álló magyar pártvezetés – számára készült úti jelentéséből is kimaradt, hogy a szovjet fővárosban Fock Jenő, Aczél György és Erdélyi Károly jelenlétében már jó *másfél hónappal Csehszlovákia megszállása előtt* a fegyveres intervenció mellett tette le a garast. Erre soha nem is derült volna fény, ha Moszkvában az 1990-es évek közepén nem válnak publikussá az SZKP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának munkafeljegyzései. Az egyetlen példányban, szigorúan belső használatra készült iratokban ez olvasható: „Brezsnyev elvtárs (1968. július 3-án – K. M.) közölte, hogy Kádár elvtárssal folytatott utolsó beszélgetésük során informálta őt a csehszlovákiai helyzetről és az azzal kapcsolatos álláspontunkról. Elmondta, hogy az SZKP Központi Bizottságának Politikai Bizottsága a CSKP Központi Bizottsága Elnökségének szóló levélen dolgozik. Ennek körülbelüli tartalmát is ismertette.

Kádár elvtárs főbb vonalakban a következőképpen reagált erre. A *Kétezer szó* című dokumentumról azt mondta, hogy az ellenforradalmi program, amelynek célja a szovjet-hatalom megdöntése, a párt felbomlasztása, a vezető szerep átadása a szociáldemokratáknak.

Azt mondta továbbá, hogy a CSKP Központi Bizottságának Elnöksége sajnos még e dokumentum óta sem cselekszik határozottan. Felemás és következetlen módszereket alkalmaz.

Egyetértett vele, hogy az SZKP levelét el kell küldeni. A legközelebbi napokban ők is egy hasonló levelet készítenek elő a CSKP Központi Bizottsága Elnökségének címére.

Kádár elvtárs egyetértett vele, hogy halaszthatatlan a szocialista országok kommunista pártvezetőinek találkozása a csehszlovákiai kérdés kapcsán. Hajlandó bármilyen időpontban részt venni ezen a találkozón. Véleménye szerint a megbeszélésekre meg kell hívni a csehszlovákiai elvtársak tekintélyes küldöttségét.

A továbbiakban a csehszlovákiai helyzetről szólván Kádár elmondta: a helyzet most úgy alakul, hogy minden bizonnyal meg kell szállni Csehszlovákiát. Ha erre szükség lesz, minden kétkedés nélkül vállaljuk. Kifejtette továbbá, hogy ezt meg

[212] MOL 288. f. 47. cs. 743. A kemény reagálás azonban elmaradt, noha maga Dubček igen nagy jelentőséget tulajdonított ennek.

fogják beszélni a Politikai Bizottság tanácskozásán. Már előre elmondhatja, hogy a Politikai Bizottság támogatni fogja az e kérdésben kifejtett álláspontját.

Ezen a beszélgetésen magyar részről részt vett Fock, Aczél és Erdélyi. Fock megpróbált valamit mondani, ám Kádár átvette a szót, így ő végig sápadtan és szótlanul ülve maradt.

Ez a beszélgetés nagyon hasznos volt, s véleményem szerint, teljesen őszinte..."[213]

Kölcsönös lehallgatások a Balaton partján

Ettől a pillanattól Kádár Jánosnak már aligha lehetett visszaútja. Pedig a július elején Moszkvában képviselt keményvonalas álláspontjával szemben az „ötök" július 13–14-ei varsói megbeszélésein – talán a Dubčekkel és Černíkkel történt komarnói találkozás hatására, amelyen szokásához híven a szovjet vezetőkkel folytatott telefonos egyeztetés után vett részt[214] – újra békülékenyebb húrokat kezdett pengetni. A ravasz apparátusi észjárásával megáldott (vagy inkább megvert?) Kádár pontosan tudta, más „héjának" mutatkozni a Kremlben – néhány hű munkatársa és szovjet tárgyalópartnerei zárt körében –, és megint más a különböző nációkhoz tartozó politikusokból álló, tolmácsokkal, titkárokkal és jegyzőkönyvvezetőkkel együtt legalább félszáz fős népes auditórium előtt beszélni, ahonnan sok minden kiszivároghat. Ráadásul a Dubčekkel és Černíkkel való – Brezsnyev tanácsára – Révkomáromban folytatott megbeszélések miatt a többieknél közel egy nappal később a lengyel fővárosba érkező Kádár nem jött rá, hogy ezúttal már Brezsnyev *végérvényesen* rászánta magát a Prágával szembeni fegyveres fellépésre. A késedelem a magyar pártvezér látványos elszigetelődéséhez vezetett Varsóban. A lengyel, keletnémet és bolgár pártvezetők neki szánt, olykor gúnyolódó megjegyzéseit eleinte szokásos, szinte rezzenéstelen arckifejezésével hallgatta. Akkor ijedt csak meg, amikor Leonyid Brezsnyev az 1968-as csehszlovákiai válság egész története alatt talán először és utoljára a nagy nyilvánosság előtt ellene fordult, mégpedig meglehetősen keményen. Ezután Kádár János gyorsan újra szót kért. Tőle szokatlanul alázatosan – ez a részlet újfent kimaradt az MSZMP legfelső vezetése számára készített úti beszámolójából – magyarázkodni kezdett. És teljes támogatásáról biztosította a készülő fegyveres intervenciót.[215]

[213] Rabocsije zapiszi (1968. 399–340).

[214] MOL 288. f. 47. cs. 743. Kádár szokásához híven vonaton indult volna Varsóba. Elutazása előtt, 12-én este 10 órakor Dubček és Černík üzent neki, hogy szeretnének találkozni vele. A magyar pártvezető azonnal hívta Moszkvát, hogy *engedélyt kérjen* a találkozásra. Brezsnyev azonban nem volt telefonközelben, ehelyett Mihail Szuszlovval hányta-vetette meg a dolgokat. A varsói találkozás előtt Kádárnak volt még egy bizalmas megbeszélése Biľakkal, amelyben a szlovák politikus révén kérte a CSKP vezetőit, hogy utazzanak Varsóba. Biľak (1971. 137).

[215] Seleszt (1993. 334–341).

Ezután a magyar küldöttség hazaindult Budapestre. A szemtanúk szerint Kádár János útközben gyötrődött, amiért nem érzékelte időben „az irányvonal" változását. Brezsnyevnek azonban nem állt érdekében, hogy ilyen fontos szövetségese megsértődjön és begubózzon. Kivált, hogy a készülő fegyveres beavatkozást megelőző hetekben újra fel akarta használni Kádárt, mivel látta, hogy Csehszlovákiában a varsói tanácskozás után – az arról tüntetően távol maradt Alexander Dubček és Oldřich Černík körül – komoly nemzeti egység kezd összekovácsolódni. Ezzel egy időben az amúgy is szétzilált „egészséges erők" egyre jobban háttérbe szorultak. Márpedig szovjet vezetők minél előbb szerettek volna hozzájutni egy „behívólevélhez", amelynek nyomán „törvényesen" is beindulhatott volna a Varsói Szerződés hadigépezete. A már létrejötte előtt mitizálódott irat megszerzése körüli hadmozdulatokban a szovjet pártközpont és a KGB közös tervei szerint Kádár Jánosnak fontos szerep jutott. Ezt megelőzően Leonyid Brezsnyev látványosan *kibékült* vele. Július 18-án baráti hangon vagy másfél órán át tárgyalt Kádárral a kettejük dolgozószobáját összekötő „vertuskán" (K-telefonon). A komoly színészi képességekkel rendelkező szovjet pártfőtitkár úgy tett, mintha alig néhány napja Varsóban nem is különböztek volna össze. Sőt, kiemelte, hogy az SZKP előző nap megtartott központi bizottsági plénumán „...meleg szavakkal jellemezte a testvérpártok vezetőinek felszólalásait, köztük Kádár elvtársét is, különösen pedig Kádár elvtárs második felszólalását, amelyet a szovjet delegáció hozzászólása után tartott".

Erre a váratlan dicséretre a számára nehéz helyzetben általában rébuszokban beszélő Kádár János maga hozta szóba varsói vitáját Ulbrichttal és Gomułkával: „A mi helyzetünk a KB-val nem olyan egyszerű, mint az övéké. Nem voltunk lelkesek Varsóban és tudtunk volna válaszolni egyes elvtársaknak." A most nagyon is Kádár segítségére szoruló Brezsnyev úgy tett, mintha a lengyel fővárosban éppen ő vállalt volna szolidaritást az MSZMP első emberével: „Szeretném, ha Kádár elvtárs tudná, hogy mi nagy megértéssel viszonyulunk helyzetéhez és pozíciójához, magasra értékeljük varsói felszólalását, és úgy gondoljuk, hogy egyes testvérpártok vezetőinek nem így kellene a dolgokat intézni", mondta. „Gondolom, hogy a mi felszólalásunkból ők maguk is megértették ezt."[216]

A következő néhány nap eseményei sorsdöntőek voltak a Csehszlovákia elleni intervenció történetében. Az akció előkészítésére a Kreml diófatermében július 19-én összegyűlt szovjet pártvezetők nem is titkolták, mennyire idegesek. Brezsnyev bevallotta, hogy az „egészséges erők" egyre hátrálnak, „s aligha fordulnak most hozzánk segítségért [maguktól – K. M.]". Alekszej Koszigin miniszterelnök bosszúságának adott hangot, amiért Gomułkának nincs elég embere „a radikális variánsban" való részvételhez. A veterán szovjet politikus, aki egy ideig Sztálin kedvence volt, nemes egyszerűséggel azt javasolta, hogy zsarolják meg Dubčeket: „Egy személyes találkozó során vagy más úton tudomására kellene hozni, hogy vannak róla, Kriegelre és Císařra vonatkozó kompromittáló anyagaink. Jó lenne,

[216] MOL 288. f. 47. cs. 743.

ha a KGB előkészítené ezeket, hogy kéznél legyenek." A nyugati fővárosokban „Mr. Nyet"-ként emlegetett Andrej Gromiko külügyminiszter azt mondta: „Most nem törhet ki nagyobb háború. Ilyen szempontból kedvező a helyzet. Ha azonban mi elengedjük Csehszlovákiát, az mások számára nagy kísértést jelenthet. Ám ha megtartjuk, ez megerősít bennünket. A nemzetközi helyzet jelenleg nem rejt számunkra semmiféle váratlan fejleményt." Konszantyin Katusev, a pártvezetés Benjáminja, a Központi Bizottság szocialista országokért felelős titkára is nyíltan fogalmazott: „Az idő tényleg ellenünk dolgozik. Szerintem természetesen *el kell tüntetni* Dubčeket, Černíket, Kriegelt, Císařt és más jobboldaliakat ,[217] Készülni kell a radikális változatra, mégpedig igen aprólékosan. Abból kiindulva, hogy azok nem fognak minket erre felkérni. A csehszlovákokkal való találkozás folyamán el kell mondani, hogy mikor szánjuk rá magunkat. Meg kell nekik mondani: vagy velük együtt segítünk a csehszlovák népnek vagy nélkülük."[218]

Ezen a tanácskozáson nem vett részt Pjotr Seleszt, az ukrán pártszervezet első embere, akit Brezsnyev 1968. július 20-án délelőtt riasztott kijevi dolgozószobájában. Utasította, hogy azonnal induljon Magyarországra, ahol Kádár János segítségével találkoznia kell Vasil Biľakkal. Mire a politikus a rövid telefonbeszélgetés után kapkodva összecsomagolt, a boriszpoli repülőtéren már indulásra készen várta őt a Moszkvából küldött katonai teherszállító gép, amely már délután ötkor Budapest felé vette az irányt. Selesztel tartott a titkára, valamint több KGB-tiszt, köztük egy lehallgatási szakértő. A magyar főváros melletti szovjet katonai repülőtéren konspirációs okokból nem a követségi kocsi, hanem Kádár János személyi gépkocsija fogadta a magas vendéget.[219] A szovjet nagykövetség helyett a magyar pártközpontba hajtottak, ahol Seleszt az „ötök" vezetői közül alighanem elsőként informálta Kádárt: most már végleges, bár még mindig csak elvi döntés született a Kremlben az „X" napról. És Kádár János a jelek szerint ismét igent mondott![220]

Az „aligai alku" után Brezsnyev némi szünet után újfent felhívta az MSZMP első emberét és a szokásokhoz híven virágnyelven beszélt vele: „Az SZKP vezetősége nevében mély háláját fejezte ki Kádár elvtársnak pozitív válaszáért az *ismert kérdésben*. Ez annyira drága a mi pártunk s barátságunk számára, hogy nincsenek szavak, hogy ezt kifejezzem. Amíg élek, ezt nem felejtem el", mondotta. Kádár János pedig ugyancsak sejtelmesen reagált: „...tájékoztatta Brezsnyev elvtársat, hogy az *említett dolog* rendben megy: szólt Tito üzenetéről, valamint arról, hogy szerdára összehívtuk a Központi Bizottság ülését." E beszélgetés során Brezsnyev nyíltan megmondta Kádárnak: nem szabad megengedni, hogy összeüljön a CSKP

[217] Az orosz „ubraty" szó magyar fordításban „kinyírni"-t is jelent. A Szovjetunió összeomlását követően a professzoros külsejű, mindig választékosan fogalmazó – a hírek szerint kágébés múlttal is rendelkező – Katusevből, aki így érvelt, sikeres gyémántkereskedő lett.

[218] Rabocsije zapiszi (1968. 413–432).

[219] Seleszt (1995. 346).

[220] MOL 288. f. 47. cs. 743.

rendkívüli kongresszusa, ezért kell annyira sietni. Szerinte már az sem jelent semmit, hogy Dubčekék „bizonyos személyi cserékbe is belemennek". „Úgy néz ki", folytatta, „ennek az lesz a vége, hogy működésbe kell hozni azt, *ami most előkészülőben van. Más kiutat nem látok.*"[221]

Ettől kezdve a magyar politikust még jobban bevonták „az ismert kérdés" megoldásának előkészületeibe. Kádár adott tanácsot Vasil Biľaknak és társainak az ágcsernyői találkozást követően, hogy a CSKP vezetése tartsa meg a Brezsnyevnek és más vezetőknek tett – többnyire a „revizionista" politikusok leváltásával kapcsolatos – ígéreteit.[222] A magyar pártvezetőnek a bevonulással kapcsolatos döntéseit pontosan rekonstruáló Kenedi János szerint „Csehszlovákia megszállásáról Kádár János egymaga hozott döntést 1968. július 22-én. Aznap egyedül Biszku Bélát avatta be elhatározásába. (...) Biszku aznap Czinege Lajos honvédelmi miniszter hírcsatornáján értesítette Grecsko marsallt Kádár döntéséről. Azaz jó fél hónappal korábban Kádár eldöntötte a magyar megszállási részvételt, hogysem azt a párt legszűkebb döntéshozó szerve, a PB tessék-lássék megvitatta volna. Mi több, a megszálláshoz szükséges 011 számú, az állambiztonsági mozgósításhoz szóló belügyminiszteri utasítást egy héttel a PB döntése előtt, augusztus 1-jén már kiadta Benkei András belügyminiszter."[223]

Nem véletlen, hogy 1968. augusztus közepén Brezsnyev *egyedül Kádárt* hívta meg az intervencióra készülő országok egyes számú vezetői közül a Krím-félszigetre, az azzal kapcsolatos utolsó apró részletek megvitatására. Ott kapta meg az újabb feladatot: sürgősen találkoznia kellett Dubčekkel, és „megdolgozni" őt – ha pedig ez nem sikerül, akkor a dezinformáció eszközét kell felhasználni. Ezt egymástól függetlenül, de egybehangzóan, Leonyid Brezsnyev több akkori tanácsadója említette nekem az intervencióról folytatott beszélgetésünkben. Egyikük, Alekszandr Bovin pedig nemrég közzétette naplófeljegyzéseit: „Az »ötök« soron kívüli tanácskozást tartanak Moszkvában. Mindenki helyesli a »radikális eszközök« alkalmazását. Korábban Kádár óvatosságra intett. Most pedig, miután szombaton (1968. augusztus 17-én) találkozott Dubčekkel, arra a következtetésre jutott, hogy Dubček ravaszkodik, sumákol. Időt szeretne nyerni. Nem fogja teljesíteni azt, amiben megállapodtak. Mindenki aláírta a döntésről szóló rövid iratot. Akiknek pedig közük volt a csehszlovákiai dolgokhoz, azokkal aláíratták a titoktartásról szóló papírt."[224]

[221] MOL 288. f. 47. cs. 743.

[222] Felcman (2001. 349).

[223] Kenedi (1999).

[224] Bovin (2003. 188). Kádár rövid tájékoztatóját a Dubčekkel való találkozásáról feljegyezte Seleszt (1995. 392). Ettől némileg eltér a könyvünkben közölt szöveg: Kádár nagyon tartott attól, hogy kiszivároghatnak részletek a küszöbön álló intervenció előkészületeiről. Ezért „maximális konspirációra" szólította fel az egybegyűlteket. Az általa elmondottakhoz képest sokkal részletesebb, s bizonyára tényszerűbb a Dubček számára készült összegzés a Kádárral való titkos találkozásról. Vondrová–Navrátil (1996. 203–204, 216–219).

Amint azonban az „ötök" csapatai átlépték a Csehszlovák Szocialista Köztársaság határait, Kádár János közvetítő szerepe kezdett fokozatosan leértékelődni. A moszkvai jegyzőkönyv aláírása körüli tárgyalásokba – mint az „Úr hangját" – nem vonták be. Addigra már a szovjet vezetők, a csehszlovákiai polgári ellenállás látványától elborzadva, mindenben magukhoz ragadták a kezdeményezést. Néha azonban, mintegy megszokásból, Brezsnyev újabb feladatokat jelölt ki Kádárnak. 1969. október 18- án például a Brezsnyevvel való telefonbeszélgetés során a magyar politikus megjegyezte „helyesnek találta, hogy érintkezésbe lépnek a román elvtársakkal, és felvetette, hogy utána – persze, más hangszereléssel – beszélni kellene a jugoszlávokkal is, hogyan képzelik a jövőt, harcolni fogunk egymással vagy együttműködni". Brezsnyev azonnal lecsapott erre az ötletre: „Jó lenne, ha Kádár elvtárs beszélne Titóval, mert ő, Brezsnyev, még nem tudta legyőzni magában a belső megbántottságot a jugoszlávokkal szemben."[225]

Két hónap múlva, december 16-án újabb telefonhívás érkezett Moszkvából: Brezsnyev ekkor panaszdélutánt tartott Kádárnak, milyen csalódás érte őt egy Kijev közelében lévő településen, ahol szarvasvadászat címén cseh és szlovák vezetőkkel találkozott. „Dubček – Brezsnyev elvtárs véleménye szerint – továbbra is nem egészen érthető, bonyolult ember. A legkellemetlenebb az, hogy mond valamit, s az ember látja, hogy be akarja csapni. Hány széken akar ülni, hány áramlatnak kedvezni – csak a történelem fogja megmutatni." („Vagyis megmutatja, – tette hozzá Kádár elvtárs, – hogy ez lehetetlen.") Majd jött a szokásos feladat: célszerű lenne, ha a magyar pártvezetés meghívna valakit a prominens csehszlovák politikusok közül. „Nem Dubčekre gondolok", húzta alá Brezsnyev.[226] A szovjet vezetők igénybe vették az MSZMP első emberének segítségét 1969 tavaszán is, amikor Moszkvában már eldőlt, hogy Dubčektől záros határidőn belül meg kell szabadulni. A Kremlben csupán azon töprengtek, vajon Oldřich Černíket vagy Gustáv Husákot állítsák előtérbe. Március 5-én Kádár két telefonbeszélgetést is folytatott Brezsnyevvel. A második alkalommal a szovjet pártfőtitkár nyíltan megkérte: „hétfőn nálunk lesz Černík elvtárs, akit Koszigin elvtárs az ötéves terv kérdéseinek megtárgyalására hívott meg, valójában pedig egy politikai beszélgetésre készülnek vele. (...) gondolkodjon azon, hogy ön is meghívná Černík elvtársat és beszélne vele, mert ennek nagy jelentősége lehetne. Úgy gondoljuk, most nagyon fontos hatni Černík elvtársra, meggyőzni őt, hogy az ellenforradalom ellen dinamikusan, nem pedig evolúció útján kell harcolni."[227] Olykor ezek a „baráti kérések" egészen nyers utasítás formájában történtek. 1969. május 14-én, Gustáv Husák budapesti

[225] MOL M-Ks. 282. f. 47. cs.

[226] Uo.

[227] MOL M-KS. 282. f. 47. cs. Hat nap múlva Brezsnyev újra rátért: „Csütörtökön Moszkvába érkezik Černík elvtárs. A vele való beszélgetésről Brezsnyev elvtárs informálni fogja Kádár elvtársat." Uo. A csehszlovák miniszterelnök moszkvai útjának előzményeiről l. e könyvben Sztyepan Cservonyenko elbeszélését.

látogatása küszöbén, Brezsnyev például felhívta Kádárt és – mivel nem találta irodájában – az alábbi instrukciót hagyta meg neki: „Moszkvában Brezsnyev elvtárs már egyenesen megmondta Husák elvtársnak, hogy most szó sem lehet a csapatok kivonásáról. Husák ezzel egyetértett, ő is úgy tartja, hogy erre még nincsenek meg a feltételek. Brezsnyev elvtárs kérése, ha Husák elvtárs itt felvetné ezt a kérdést, Kádár elvtárs győzze őt meg, hogy ez most nem aktuális.

Második kérdés, amelyre Brezsnyev elvtárs felhívná Kádár elvtárs figyelmét. Nagyon fontos, hogy a csehszlovák elvtársak ne bízzanak az »evolúcióban«, hanem állandóan és szívósan harcoljanak a jobboldali erők ellen, amíg nem érik el azok teljes szétzúzását. Brezsnyev elvtárs úgy gondolja, hogy Kádár elvtárs szavainak megfelelő hatása lesz Husák elvtársra."[228]

Sorra előjönnek a kollaboránsok

De vajon mi tartotta vissza olyan sokáig a szovjet vezetést, hogy radikális módszerekkel véget vessen a „prágai tavasz" reformfolyamatának? Nem utolsósorban, hogy a döntéshozók, az SZKP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának és Titkárságának a tagjai, akik többségének Sztálin uralma alatt, 1937/1939-ben végrehajtott „nagy terror" tisztította meg az utat a hatalomhoz, tanácsadóikkal és referenseikkel egyetemben a kontraszelekció termékei voltak: a döntéshozás ódiumát nem vállaló, engedelmességhez szokott, többnyire tehetségtelen, és ezért bizonytalan emberek. Kezdettől fogalmuk sem volt, miként akadályozzák meg, hogy az európai térségben stratégiailag rendkívül fontos Csehszlovákia kicsússzon a kezükből. Számtalan közhely elhangzását követően a politikai bizottság 1968. március 21-i tanácskozásán közülük a legfelkészültebb Alekszandr Selepin végül kemény megoldást javasolt: „Fel kellene készülni a radikális módszerekre. Novotnýt valószínűleg már nem lehet megmenteni, ám amíg megvannak – ő, Lénárt, Lomský – el kell érni, hogy még (a központi bizottság küszöbön álló – K. M.) tanácskozásáig forduljanak hozzánk segítségért. Hogy mindenesetre itt legyen nálunk a kérésük. Az világos, hogy segíteni kell. Ez a segítség mindenkit kijózanít, mindenekelőtt az ellenségeinket."[229]

A pártapparátus fiatalabb nemzedéke körében népszerű, társaihoz képest feltűnően okos és ravasz politikust személyes szempontok is vezették. Selepin ugyanis alig néhány hónappal korábban súlyos vereséget szenvedett a hatalomért folytatott harcban a Brezsnyev-csoporttól. Számára a csehszlovákiai rendteremtés perspektívája újbóli előtérbe kerülést jelenthetett. Amíg a politikustársai kétségbeesetten, tehetetlenül spekuláltak a Prágából érkező aggasztó hírek hallatán, ő szinte vérsze-

[228] MOL 288. f. 47. cs. 744.
[229] Pihoja (1998. 312).

met kapott. „Az ottani kalamajka jól jöhetett volna szerény személyemnek", mesélte nekem jó két évtizeddel később, moszkvai otthonában.

Selepin ekkor márráncos, keserű, összetöpörödött nyugdíjas volt, akiről senki nem hitte volna, hogy KGB-elnökként valaha ő működtette „a Cég" világszerte rettegett gépezetét. Bezsnyevvel és más befolyásos pártvezetőkkel 1964 októberében hidegvérrel részt vállalt korábbi jóakarója, Nyikita Hruscsov puccsszerű elmozdításában. Ám ez a látványos diadal pirruszi győzelemnek bizonyult számára. Mivel a politikai bizottság „öregjei" veszélyessé váló potenciális zsarnokot láttak benne, csúfosan alulmaradt a Hruscsov örökségéért folyó küzdelemben.[230] „Alig vártam, hogy 1968 tavaszán a Politbüró rám bízza a csehszlovákiai rendteremtést, de a lapok járása nem nekem kedvezett", emlékezett Selepin keserűen. „A nehéz helyzetbe került Brezsnyevnek elvben kellett az élettapasztalatom meg a kiváló szervezőkészségem. Ám világéletében az aljasságig irigy ember volt. Tartott attól, hogy ha elmegyek Prágába, ahol Komszomol-vezetőként még a sztálini időkben legalább két tucatszor megfordultam, gyorsan és alaposan rendet teszek. Nem akarta, hogy sikerüljön nekem! Ezért ez a kutyaütő inkább maga vette kézbe Dubček megrendszabályozását. Ami eltartott vagy egy évig. Közben pedig csapatokat kellett vezényelnünk Csehszlovákiába. De még 1968 augusztusában sem mehettem a tábornokokkal, civil tanácsadóként. Pedig eredetileg megbeszéltem ezt Brezsnyevvel. Mégis Kirill Mazurovot, az egykori belorusz partizánt küldték helyettem. Pedig ha már nyakig benne voltunk a slamasztikában, akkor nem partizánkodni kellett volna Prágában! Ha rajtam múlik, hatalmi szóval lecserélem az egész akkori csehszlovák vezetést, amely még arra sem volt képes, hogy egy használható „behívólevelet" küldjön nekünk. Azok az anonim iromány ok, amelyek az ő nevükben napvilágot láttak a *Pravdá*ban, részint Brezsnyev titkárságán készültek, alig néhány nappal a bevonulásunk előtt..."[231]

Selepinnek sokban igaza volt: a „testvéri országok" katonai akcióját legitimáló iratok egy része valóban az SZKP központi bizottsága berkeiben keletkezett. Moszkvában fordították le őket cseh nyelvre, és valamikor augusztus közepén a KGB futáraival küldték Prágába, hogy kéznél legyenek. Segélykérő cseh és szlovák nyelvű iratokban 1968 késő nyarán ennek ellenére nem volt hiány a szovjet pártközpont Sztaraja téri irodáiban. A „behívólevelek" – főleg alsó és középszintről – csak úgy áradtak Csehszlovákia különböző régióiból a prágai szovjet követség meg a pozsonyi főkonzulátus címére. Eleinte jajveszékelő sirámokra emlékezettek, amelyek egy részét valóban szovjet diplomaták, hírszerzők diktálták a CSKP veteránjainak, a munkásmilícia tagjainak, legtöbbször pedig „egyszerű embereknek".[232]

A szovjet követségre befutó leveleket még Prágában rendszerezték. Azok az írások, amelyekben nemcsak elkeseredett szidalmak, hanem konkrét, vagy azok-

[230] Mlecsin (2004. 367–420), Kun (2005. 321–324).
[231] Alekszandr Selepin közlése.
[232] Latis (1998. 69–71).

nak vélt adatok szerepeltek a Csehszlovákiában uralkodó „káoszról" meg az „ellenforradalmi veszélyről", olykor Brezsnyev titkárságán vagy más moszkvai főhivatalokban kötöttek ki, majd alfabetikus sorrendben a levéltárba kerültek. De ha kellett, elővették a gyűjteményt. Ez történt például a szovjet–csehszlovák 1968. július végi ágcsernyői tárgyalásokon. Egy idő után azonban olyan „behívólevelek" is a szovjet felső vezetés asztalára kerültek, amelyekben magas rangú cseh és szlovák politikusok esedeztek a „testvéri tankok" minél előbbi érkezéséért. Megesett, hogy csupán a saját nevükben írtak. Máskor azonban az 1968 kora nyarán még szétzilált, egymás iránt bizalmatlan Moszkva-barát politikusok – vagy ahogy magukat nevezték, az „egészséges erők" – kísérletet tettek, hogy egységes erőként lépjenek fel. Ennek egyik eszköze volt a „behívólevelek" írása.

A legelső „behívólevelek" eredeti példányai különös módon máig nem kerültek elő. Megbízható forrásokból azonban tudjuk, kik voltak a szerzőik. Egyikük Antonín Kapek, a műszerészből lett gyárigazgató, aki Dubček hatalomra jutása után bekerült a párt Elnökségébe – bár nehezményezte, hogy csupán póttagként, szavazati jog nélkül. Őt követte az építőmunkás múltjával gyakran kérkedő másik elnökségi tag, Drahomír Kolder, a Novotný elleni szervezkedés egyik korábbi motorja. A prágai események fontos szovjet szemtanúja, Ivan Udalcov követtanácsos szerint e két harcias politikus külön-külön megfogalmazott „behívólevele" legkésőbb július közepén keletkezett, miután a CSKP vezetése megtagadta, hogy részt vegyen a reformpolitikáját elmarasztaló öt „testvérpárt" varsói tanácsozásán. A jelek szerint az első behívólevelet Antonín Kapek személyesen adta át Ágcsernyőn Leonyid Brezsnyevnek. Ebben a dogmatikus cseh politikus szabályos kirohanást intézett a Csehszlovákiát ellenőrzése alatt tartó „második központ" ellen, amely szerint Smrkovskýból, Kriegelből, Špačekből, Šimonból, Císařból és Slavíkból állt.[233] A beszélgetésünk idején kitűnő szellemi állapotban lévő, mindenre jól emlékező Udalcov szerint újabb egy hónap elteltével Kapek már nem elégedett meg ezzel. Augusztus közepén még egyszer lepötyögtetett orosz írógépén egy terjengős levelet, amely egészen konkrét segélykérést tartalmazott. Kolder az intervenció előestéjén néhány alkalommal személyesen vitte be elképesztően rossz orosz nyelven megírt feljegyzéseit a prágai szovjet követségre, ahová az „egészséges erők" – vagy ahogy 1968 késő nyarán Moszkvában elnevezték őket, a „kezdeményező csoport" – néhány más hangadójához, így Alois Indrához és Oldřich Švestkához hasonlóan – időről időre betért lerészegedni.[234]

A labilis lelkületű, izgága és meglehetősen primitív Kolder neve egyébként újabban alig szerepel a „prágai tavasszal" foglalkozó szakirodalom lapjain. Talán csak Zdeněk Mlynář memoárja foglalkozik vele akkori súlyának megfelelően. Egyébként Kolder – aki 1968 nyarán azért könyörgött, hogy szovjet csapatok

[233] Williams (1997. 121–122).

[234] Ezeknek a dogmatikus politikusoknak az alkoholizmusáról Prágában egész legendák keringtek. Čestmír Císař közlése.

szállják meg hazáját –, a cseh és szlovák dogmatikus politikai elit körében alig három hónappal korábban még nem számított keményvonalasnak. Az utca embere is tudta, milyen fontos szerepet játszott 1967 utolsó hónapjaiban a Novotný elleni szervezkedésben. Egészen 1968. március végéig Alexander Dubček is úgy érezte, emberileg feltétlenül támaszkodhat Kolderre, aki ráadásul a reformfolyamat legfontosabb alapvetését, az akcióprogramot elkészítő bizottság elnöke volt.[235] Később azonban a háttérbe szorult dogmatikus prágai politikusok, akik szívesen becsmérelték a reformereket – de egymást is – a szocialista országok diplomatái előtt, elújságolták Cservonyenko nagykövetnek: Kolder ugyan reformernek vallja magát, de nem reménytelen eset.

Drahomír Kolder felfogásában szinte napok alatt következett be a változás, alighanem a „hatok" 1968. március 23–24-i drezdai tanácskozását követően. Erre az összejövetelre a CSKP küldöttségét úgy hívták meg, hogy tagjaival elhitették: a megbeszélésen főleg a Varsói Szerződés országai számára fontos gazdasági kérdésekről esik majd szó.[236] A legnagyobb titokban előkészített tanácskozás előestéjén sem szivárgott ki, hogy ehelyett Alexander Dubček és prágai híveinek kemény bírálatára készülnek a résztvevők. Hasonló helyzetben Dubček általában falfehérré vált, a torkát sírás fojtogatta, sőt néha idegrohamot kapott. Ha nem tudta elhárítani a támadásokat, gyakran megbánást színlelt, hogy könnyebb legyen kicsúszni kritikusai markából. Ám 1968 márciusában Drezdában nyugodtnak és erősnek érezte magát, mert bízott az igazában. Pókerarccal végighallgatta a „testvéri országok" vezetőit. Még firkált is, egy nemrég látott jéghokimeccs jeleneteit rajzolta noteszába.[237]

Míg Dubček már-már a győztes érzésével érkezett haza Drezdából, a CSKP egyes számú vezetőjét útjára elkísérő Drahomír Kolder nem titkolta kétségbeesését. Ő, aki a Novotný- ellenes tábor erős emberének számított, ettől kezdve lehetetlennek tartotta a Szovjetunióval és a szocialista országokkal való további konfrontációt. A mindig jól értesült szovjet diplomatákhoz gyorsan eljutott a hír, hogy Kolder megijedt, és – főleg emiatt – hajlandónak mutatkozik az átállásra. Ettől kezdve rendszeresen meghívták, ebédeken és „baráti beszélgetéseken" igyekeztek őt megdolgozni. Ráadásul 1968 áprilisában Koldernek új szövetségese akadt Alois Indra személyében, aki korábban ugyancsak jó viszonyt ápolt a neves cseh reformerekkel, és tüntetően közeledett Dubčekhez. Az utóbbi javaslatára lett Indra a pártapparátus szervezési munkáját irányító központi bizottsági titkár. Márpedig ez a beosztás kulcsfontosságú volt a korabeli mozgalmi hierarchiában.[238]

[235] Mlynář (1998. 145–147).

[236] Dubček (1993. 137–147).

[237] Latis (1998. 64–68.)

[238] Indra gyors felemelkedéséről, látványos bukásáról 1968 augusztusában, majd viszonylag lassú visszatéréséről a hatalom csúcsaira l. Skilling (1976. 170, 216, 223, 229, 254, 268–269, 272, 277, 318–319, 329–330, 367, 446, 475), Vondrová–Navrátil (1997. 15, 19, 33–35, 50–53,

A szovjet diplomaták és kágébések számára Indra ezután még fontosabb célszeméllyé vált – annál is inkább, mert feltehetőleg már az 1960-as évek eleje óta szoros kapcsolatban állt velük. Sikerült is rábeszélniük, hogy eltávolodjon Dubčektól. Így Indra lett az „egészséges erők" igazi emblematikus figurája Drahomír Kolder és Vasil Biľak mellett. Velük együtt, az elsők között hajlandónak mutatkozott rá, hogy elfogadja az 1956-ban Magyarországon kipróbált „sebészi beavatkozás" alkalmazását hazájában.

Az „egészséges erők" tábora egyre népesebbé vált Prágában és Pozsonyban 1968 május végén, amikor a CSKP Központi Bizottsága Dubček javaslatára szeptember 9-ére összehívta a rendkívüli XIV. pártkongresszust. A reformfolyamat hívei ugyanis bíztak benne, hogy a tanácskozás megerősíti őket, és minden továbbinál erősebb legitimitást nyújt a számukra, hiszen a központi bizottság, az országos és helyi párt- és állami intézmények még mindig tele voltak a dogmatikus visszarendezés aktív vagy titkos híveivel. A rendkívüli kongresszustól azt várták, hogy segít a reformereket megszabadítani ettől a ballaszttól. A hatalmon lévő dogmatikus közszereplők közül viszont nagyon sokan pánikba estek ettől a hírtől. Attól tartottak, hogy a rendkívüli kongresszuson a szokásos tisztújítás során elveszítik állásukat. És valóban, e tanácskozást előkészítő regionális konferenciákon, a számukra szokatlan nyílt légkörben a népszerűtlen, ódivatú politikusok sorra vereséget szenvedtek. Az „egészséges erők"egyik ideológusa, Antonín Kapek így foglalta ezt össze: „a jelenlegi körülmények között (...) a párt rendkívüli kongresszusának összehívása elhamarkodott és hibás lépés volt, annak ellenére, hogy a kongresszus legfontosabb feladatául a személyi kérdések rendezését határozták meg. (...) az Elnökségen belüli vitákat – a sajtóban, rádióban, televízióban folyó vitákhoz hasonlóan – az egyes elnökségi tagok lejáratása, kompromittálása és a múltban végzett tevékenységük tisztázására, magyarázására irányuló törekvések jellemzik. (...) fokozódnak az államellenes, Szovjetunió-ellenes és a szocializmusellenes megnyilvánulások. A belpolitikai helyzetet súlyosbítja a különböző pártok, csoportok aktív szervezkedése is. (...) A különböző államellenes és szocializmusellenes megnyilvánulásokra elsősorban azért kerülhet sor, mert komoly problémák vannak a belügy és a honvédség területén. A belügyi egységek és a rendőrségi apparátus teljes mértékben dezorganizált, tekintélye elveszett és így nem képes rendet teremteni. Egyedüli ütőképes erőnek a Munkásőrséget (munkásmilíciát) tartják, amelyre jelenleg a munkáshatalom megvédése szempontjából számítani lehet".[239]

82, 108, 127, 134, 162, 168, 217, 232, 303, 354, 360–362), Pecka–Belda–Hoppe (1998. 52, 54–57, 82–83, 116, 181, 258, 385, 387, 404–405), Benčík–Paulík–Pecka (1999. 215, 226, 242), Felcman (2000. 10, 15, 18, 66, 71, 91, 167, 170, 178, 349–350, 353–355, 360, 429, 449, 455), Cigánek–Felcman (2002. 302, 345, 420).

[239] MOL 282. f. 47. cs. Kovács Imre nagykövet 1968. június 27-i jelentése.

Akik így szemlélték az országban zajló, hatalmas pozitív energiákat felszínre hozó demokratikus reformfolyamatot, azok nem tekintették hazaárulásnak vagy erkölcsi bűnnek, hogy 1968 nyarán szovjet diplomaták tanácsára, vagy a saját szakállukra segélykérő levelekkel bombázták Moszkvát. Amikor pedig kívánságuk teljesült, örömmel hallgatták a hazájuk földjét taposó lánctalpak jellegzetes csikorgását.

Kémek Prága utcáin

Az „egészséges erőkhöz" sorolható politikusok túlnyomó többségének a beavatkozás kérdésében nem kellett nagy fordulatot tenni. Már évek óta „önként és dalolva" szaporították a csehszlovákiai szovjet ügynökhálózat rendkívül népes táborát. Az ő segítségükkel 1968 májusában a KGB emberei a szovjet követség munkatársaival és katonai hírszerzőkkel karöltve, terjedelmes gyűjteményt állítottak össze a Kreml részére a Csehszlovákiában terjedő „lopakodó ellenforradalomról". A prágai magyar követség meg a pozsonyi főkonzulátus munkatársai hasonló tevékenységet végeztek. Sokkal kevesebb lehetőségük volt azonban, hogy részletes és lehetőleg mindenre kiterjedő helyzetjelentést küldjenek haza, mint lengyel és keletnémet kollégáiknak, a szovjet diplomata- és/vagy hírszerzőhálózatról nem is beszélve. Mégis, a magyar diplomaták titkos jelentései rendkívül informatívak. Amikor például hatalomra kerülését követően Dubček hazahívta Romániából Čestmír Císař volt művelődési minisztert, hogy a prágai pártközpontban átvegye az oktatási, kulturális és részben ideológiai kérdések irányítását, Budapestről jellemzést kértek a liberális nézeteire büszke politikusról, akiről tudták, hogy lényegében száműzték a román fővárosba.[240] A bukaresti magyar nagykövet így írt róla a budapesti feletteseinek: „Leváltását a kormányból fegyelmezetten viselte el, de nem titkolta, hogy nézetei nem változtak. Továbbra is a nagyobb alkotási szabadságot tartja szükségesnek, veszélyesnek ítélve, hogy a párt a csehszlovák írók, művészek legjobbjaival állandó feszült viszonyban legyen. (...) Határozottan ellenezte az adminisztratív beavatkozást a kulturális életbe. (...) Említést érdemel, hogy középiskoláit Franciaországban, Dijonban végezte ösztöndíjasként a 30-as évek közepén. Nevelésében ez kétségtelenül szerepet játszott. De nincs szó arról, hogy ez valamiféle nyugatimádatban jelentkezett volna. (...) Císař elvtárs személyében józan gondolkodású, a dolgokat és lehetőségeket reálisan megítélő képzett kommunistát választottak a KB titkárává."[241]

A magyar vezetést a „prágai tavasz" hónapjaiban ugyancsak érdekelte Jiří Hájek új csehszlovák külügyminiszter személye, hiszen korábban alig hallottak róla. Annyi azért eljutott Budapestre, hogy mint „liberális zsidóbérenc", Hájek szinte a kinevezése napjától rendkívüli utálatnak örvend Moszkvában. Nem csoda, hogy

[240] Císař (1998. 390–393, 397–403).

[241] MOL XIX-J-l-j Cseh -2- 002187/198. Vince József nagykövet 1968. április 19-i jelentése.

hivatalos szófiai látogatása során az ottani magyar nagykövet megragadta az alkalmat, és kifaggatta róla Ivan Popov bolgár külügyminiszter-helyettest, a csehszlovák delegáció hivatalos kísérőjét. A jelentésből látszik, mennyire borzolta a művelt, komoly cseh külügyér a Kreml iránt feltűnően szervilis bolgár vendéglátói idegeit: „Hájek információt adott a csehszlovákiai helyzetről, mely szerint tovább folyik a belpolitikai újjászületési folyamat (...) Eddig az ország föderációjának megteremtéséről szóló törvénytervezet és az új sajtótörvény-tervezet készült el. (...) A *2000 szó* című kiáltványról Hájek kifejtette, hogy az nem rossz dokumentum, kommunisták is aláírták, de nem jó időpontban tették közzé, mert a visszahúzó erők kihasználták céljaikra és nem kívánatos hullámot idézett elő. (...) A csehszlovák külügyminiszter nem keltett jó benyomást Bulgáriában. Nem kételkednek becsületességében, de egyes állásfoglalásai, miként a CSKP állásfoglalásai is, érthetetleneknek és naivaknak tűnnek."[242]

Hájeket Szófiában megkérdezték, hogy a *Rudé Právo* miért nem közöl részletes helyreigazítást a Nagy Imre kivégzésének tizedik évfordulója alkalmából megjelent „káros és ellenséges" írás kapcsán. A csehszlovák külügyminiszter őszintén felelt: Dubček nem akarta, hogy elmérgesedjék a Kádár Jánossal való viszony, s ezért kérte a lap szerkesztőit, gyakoroljanak nyilvánosan önkritikát. Ám ők erre nem voltak hajlandók. A magyar nagykövet szerint „Popov elvtárs érthetetlennek tartja, hogy a csehszlovák vezetés nem tudta elérni a Nagy Imre-évfordulóval kapcsolatban, hogy a lap helyreigazítást közöljön. Ha nálunk a *Rabotnyicseszko Delo* megtagadná Zsivkov elvtársnak, hogy egy politikai helyreigazítást közöljön, akkor reggelre már egy ember sem lenne az újságnál."[243]

Az ilyen jelentések 1968 forró nyarán és őszén tucatjával érkeztek a magyar külügyminisztériumba Európa számos fővárosából. A kor viszonyainak ismeretében is érthetetlen, hogy ebben a politikailag oly kedvező helyzetben – amikor a hivatalos Prága annyira reménykedett Budapest támogatásában – a magyar vezetés egyetlen tagja sem tartotta szükségesnek, hogy szót emeljen a felvidéki magyarságért. Talán, mert Kádár János és a regnáló magyar elit számára Pozsony, az ősi magyar történelmi város, ahol a reformkori Országgyűlés ülésezett, egy Bratislava nevű, érdektelen szlovák város volt.[244] Ezt pontosan érzékelték a pozsonyi főkon-

[242] MOL XIX-J-1-j- Cseh-1- 002945/1968.

[243] Uo. A Nagy Imre cikk körüli botrány még sokáig nyugtalanította Kádár Jánost. 1968 augusztusát követően bizalmas, szóbeli tájékoztatóin rendszeresen párhuzamosan állította Nagy Imrét és Alexander Dubčeket. Még az egykori magyar miniszterelnök kivégzése után több mint két évtizeddel, a peresztrojka elején is ezt mondta Mihail Gorbacsovnak: „Nagy Imre Magyarországon 1956-ban és Dubček Csehszlovákiában 1968-ban a »nemzet megmentője« szerepében tetszelegtek. Ismeretes, hová vezetett tevékenységük." Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel (2000. 48).

[244] A magyar vezetés akkori csehszlovákiai utazásait, kapcsolatait Prágával és Pozsonnyal felsorolja: Popély (2006). A felvidéki magyarság fontosabb politikai és kulturális dokumentumait közli Szabó (2004).

zulátuson és a prágai nagykövetségen dolgozó magyar diplomaták. Pedig ők nem egyszer utaltak jelentéseikben a felvidéki magyarságot ért sérelmekre. De előfordult, hogy taktikai okokból ilyen kitételeket építettek be rejtjeltáviratikba: „az itteni magyar nemzetiség aktivitása (...) magában foglalja a jogos, helyes, reális elképzeléseket, követeléseket és a szélsőséges, sőt provokatív, nacionalista megnyilvánulásokat egyaránt. (...) magyar részről is vannak szélsőséges, nacionalista, soviniszta, sőt irredenta megnyilvánulások is."[245] Máskor, így például a Dubček és Černík vezette csehszlovák küldöttség 1968. június 13–15-i budapesti látogatása után, így foglalták össze a pozsonyi visszhangot: „bebizonyosodott az, hogy a szlovák sajtóban megjelent közvetlen vagy közvetett magyarellenes írások, – amelyekkel a Szlovák Párt nem értett egyet – nem érték el céljukat. Okos és bölcs dolog volt, hogy magyar részről ezeket nem dramatizálták, nem bocsátkoztak ezekkel nyilvános sajtóvitába, nem hagyták magukat kiprovokálni. (sic!) Ez a magatartás megkönnyítette a szlovák vezetés helyzetét."[246]

Sokkal kevesebbet tudunk arról, milyen szerepet játszott a „prágai tavasz" hónapjaiban a Csehszlovákiában tevékenykedő magyar civil és katonai hírszerzés. Annyi bizonyos, hogy az illetékes magyar szervek távolról sem rendelkeztek a szovjet kollégáik lehetőségeivel. Ebben az időben a KGB szerteágazóan kiterjesztette az akcióit Szlovákiában, de főleg Csehországban. A szovjet vezetést különösen érdekelte, hogy 1968 tavaszán Prágában megalakult az egykori politikai foglyokat tömörítő K-231 klub, amely néhány hét alatt már több tízezres országos hálózattá vált. Létrejött a KAN nevű erőteljesen ellenzéki egyesület is, vagyis az Elkötelezett Pártonkívüliek Klubja. Május végén – főleg Csehországban és Morvaföldön – körvonalazódott egy önálló szociáldemokrata párt létrejötte.[247] Sőt még Szlovákiában is megindult az erjedés, pedig korábban ott a reformfolyamat sokkal lassabban haladt. De júniusban már látszott, hogy előbb- utóbb számolni kell a háború után marginalizálódott régi politikai osztály pártalapítási kísérleteivel.[248]

A reformer politikusok tartottak tőle, hogy túl messzire megy ez a folyamat. Bohumil Šimon, a prágai pártbizottság első titkára szerint „az Elkötelezett Pártonkívüliek Klubja (KAN) (...) 6 millió pártonkívüli nevében beszél és akar politizálni. (...) Míg a Klub vezetői elismerik a szocializmus építésének platformját, addig (Ivan) Sviták és (Václav) Havel a jelenleg nyilvánosság elé lépett politikai erők legszélsőjobboldalibb és legreakciósabb képviselői."[249] Šimont és társait bosszantotta a jelenség, de mégsem gondoltak Havelék erőszakos félreállítására. Amint Čestmír Císař, a reformfolyamat ideológusa elmondta nekem, azt tanácsolta munkatársainak: „a fejlődésünket zavaró vadhajtásokat óvatosan bár, de le fog-

[245] MOL M-KS. 282. f. 47. cs. Sztankó Pál főkonzul június 6-i jelentése.
[246] MOL M-KS. 282. f. 47. cs. Barity Miklós mb. ügyvivő július 4-i jelentése.
[247] Jányř (1998.).
[248] Seleszt (1995. 309–316, 328–329, 376–379).
[249] MOL M-KS. 282. f. 47. cs.

juk nyesni. Ehhez azonban nem vesszük elő a rozsdás kertészollót. Nem azért nyitottuk meg a demokrácia zsilipjeit, hogy ha valami nem tetszik, azonnal felülírjuk saját korábbi elvi döntésünket. A politikai pluralizmus belefér a reformterveinkbe."

Ugyancsak Císařtól hallottam, hogy 1968 májusa és augusztusa között maga Dubček, de a nála jóval radikálisabb reformerek, mint például ő maga, Slavík, Špaček és Ota Šik –Moszkva támadásaitól tartva – túl korainak ítélték a többpártrendszer törvényesítését Csehszlovákiában. Ezért azt tervezték, hogy ősszel az ellenzéki polgári erőket átmenetileg megkísérlik beterelni a František Kriegel irányította Nemzeti Frontba. A szociáldemokrata aktivistáknak pedig megüzenték, hogy fogják vissza magukat, mert még nem jött el az idő pártjuk létrehozására. Císař egyik akkori munkatársa, Karel Kostroun így tájékoztatta a prágai magyar nagykövetet erről a trendről: „a párt harca az időnyerésért az utóbbi hetek fejlődése után nagyon fontossá vált. Mindenképpen le kell lassítani az eseményeket, mert ellenkező esetben reálissá válna a veszély, hogy a párt elveszti a csatát. (...) Az ellenzéki párt létrejötte csak idő kérdése: eltérnek azonban a vélemények arról, hogy melyik formálódó politikai erő válik annak magjává. (...) A klubok ugyan szert tettek bizonyos befolyásra, de mert azok élén döntően értelmiségiek figurálnak, nem számolhatnak például a munkástömegek támogatásával. A fő veszély az ellenzéki párt létrejötte szempontjából a szociáldemokrácia. Létrejött a szociáldemokrata párt megalakulását elkészítő bizottság. Tagjai olyan körökből kerültek ki, akik 1948-ban (a kommunista és szociáldemokrata párt Moszkva nyomására történő egyesülésekor –K. M.) nem játszottak komolyabb szerepet."[250]

A cseh és szlovák reformpolitikusok válaszul – szigorúan törvényes keretek között – hatásos ellenlépéseket fontolgattak. Alexander Dubček paradox módon éppen 1968. augusztus közepén még határozottabban megpróbálta visszatartani a pártosodás folyamatát – miközben Leonyid Brezsnyev azzal vádolta őt, hogy reakciós pártok és civil szervezetek létrejötte körül bábáskodik. Valójában a CSKP központi bizottsági apparátusa néhány nappal a bevonulás előtt elkészített egy törvénytervezetet, amely parlamenti jóváhagyás nélkül megnehezítette volna a pártok megalakulását.[251] Moszkvában azonban ezeket a lépéseket nem tartották elegendőnek. Az eleve ellenforradalminak minősített új pártok és politikai csoportosulások létrejöttének veszélye a K-231 és a KAN megalakulását követően ezért állandó téma maradt valamennyi magas szintű szovjet–csehszlovák tárgyaláson, még az augusztusi intervenciót követően is. A Kreml ugyanis tartott tőle, hogy a „csehszlovák vírus" Kelet-Európa-szerte ragályossá válik. A KGB csehszlovákiai emberei ezért összehangolt akciót indítottak a születőben lévő cseh és szlovák csoportok felbomlasztására. Nyugat-Európából, sőt a Közel-Keletről illegális szovjet

[250] Uo.

[251] Vondrová–Navrátil (2000. 379–453).

ügynökök érkeztek Prágába, és azzal próbáltak beférkőzni a szerveződő csehszlovák társadalomba, hogy úgy állították be, mintha rokonszenveznének az új barátaikkal.[252]

Mai szemmel nézve teljesen érthetetlen, miért vezényelték például Asot Akopjant, a hidegháborús korszak egyik legeredményesebb szovjet hírszerzőjét Prágába, nem törődve az esetleges leleplezés veszélyével. Akopjan, aki „Eufrátesz" fedőnéven regényes kémakciók egész sorát hajtott végre az arab világban és Törökországban, a Moldova partján nem rendelkezett helyismerettel. Ennek ellenére sikerült teljesíteni feladatát: „libanoni üzletember" fedésben számos kapcsolatot létesített cseh ellenzéki politikusokkal, sőt magas rangú hivatalnokokkal. A szovjet illegális ügynökök szinte minden fontos csehszlovákiai kágébés akcióban részt vettek: nőügyekbe keverték a reformpárti értelmiségieket – vagy ahogy ők mondták – „mézes csapdákat" állították nekik. Megzsarolták a lejáratásra kiszemelt közszereplőket. Titkos iratokat csempésztek ki párt- és állami irodákból, kompromittáló dossziékat állítottak össze az elit tagjairól.[253]

Leggyakrabban alkalmazott módszerük azonban a dezinformáció volt. 1968. május 17-e és 23-a között például Alekszej Koszigin – Dubčekkel és Černíkkel való egyeztetés nélkül – családjával együtt felbukkant Karlovy Varyban. A békés nyaralás azonban csupán ürügy volt. A magával hozott vaskos mappából a szovjet kormányfő álhírek sorát olvasta fel tárgyalópartnereinek, akik így megtudhatták tőle, milyen állítólagos szabotázsakciókat hajtanak végre Csehszlovákiában a nyugati és helyi ellenséges ügynökök, miközben a bűnös reformpolitika következtében átjárhatóvá vált csehszlovák–nyugatnémet határon sétafikálnak át.[254] A hamis hírek nyomán magyarázkodni kényszerülő Oldřich Černík végül írásban közölte az „ötök" kormányfőivel, köztük Fock Jenő magyar miniszterelnökkel, hogy semmi baj nincs a határzárral. Sőt, egy táblázatot készíttetett, amelyből kiderül, hogy a csehszlovák határőrség 1968 első felében csaknem ugyanannyi szökevényt és nyugatról jött határsértőt tartóztatott fel, mint a korábbi években.

Máig nem tudjuk, vajon tisztában volt Koszigin azzal, hogy az a néhány szabotázsakció, amelyet 1968 nyarán ismeretlenek látványosan végrehajtottak Csehszlovákiában, kivétel nélkül a KGB, illetve a GRU, a szovjet katonai elhárítás és hírszerzés, netán a keletnémet Stasi ügynökeinek műve volt. Egyébként nyáron még jobban aktivizálódtak a nyugati iratokkal rendelkező szovjet illegális mesterkémek. Az alakulóban lévő cseh és szlovák civil polgári szervezetek a leendő politikai pártok aktivistáit megpróbálták rábeszélni, hogy fogadjanak el tőlük anyagi segítséget, sokszorosító gépeket, és vegyék igénybe a szabad világgal való állítólagos kapcsolataikat. Hellyel-közzel felvetették, hogy „ha majd eljön az idő",

[252] A Mitrohin-archívum (2000. 272–274).
[253] Vilém Kahan és Kirill Henkin közlése.
[254] A Mitrohin-archívum (2000. 271).

fegyvert is behoznak az országba.[255] A szovjet ügynökök között akadt, aki emberrablást készített elő – az utolsó pillanatban azonban meghiúsult a kiszemelt célszemélyek, Václav Černý irodalomtörténész professzor és Jan Procházka népszerű újságíró Kelet-Németországba szállítása.[256] Ugyanis nem minden szovjet hírszerző bizonyult James Bondnak. Egy vidéki rejtekhelyen, ahová *Made in USA* bélyegzőjű amerikai dobozokban fegyvereket és lőszert csempésztek – ilyen hírek hétről hétre szerepeltek a *Pravda* és más szovjet lapok hasábjain –, véletlenül ott maradt egy szovjet hátizsák, szovjet gyári felirattal.[257]

Nem kívánt feltűnést keltettek azok a szovjet belügyesek is, akik számos cseh, sőt orosz kortárs visszaemlékezése szerint 1968. augusztus közepétől négy-öt fős csoportokban sétafikáltak Prága belvárosában. A kirakatokat bámuló, oroszul beszélő „turisták" kivétel nélkül katonásan viselkedő férfiak voltak. A szovjet követség melléképületeibe és az azokat körülvevő „szovjet gettóba" szállásolták be őket, ahol egymás hegyén-hátán laktak. Az egyforma, sötét öltönyt, ormótlan, kaucsuktalpú cipőt viselő, a legnagyobb melegben is vízhatlan esőkabáttal felszerelkezett társaság égett a vágytól, hogy akcióba léphessen. Azok a szovjet „turisták" pedig, akik már dolgoztak Prágában, és kapcsolatban álltak a szovjet „hálózatot" segítő StB tisztekkel, olykor felkeresték régi ismerőseiket a cseh állambiztonsági szolgálat konspirációs lakásain.[258]

Velük szemben azok a szovjet diplomaták meg a hírszerzők, akik már évek óta Csehszlovákiában éltek, sokkal ügyesebben mozogtak. Ez a réteg a bevonulás küszöbén különböző koncentrikus körökből állt, amelyekben mindenkinek előre kijelölték a feladatát. Néhány magas rangú diplomata a titkos információ gyűjtése

[255] Vilém Kahan közlése. Az egykori cseh állambiztonsági tiszt élete bővelkedett kalandokban. Vagy féltucat nyelven beszélt, köztük magyarul. A második világháború alatt a Vörös Hadsereggel együtt harcoló Svoboda –hadtestben szolgált. Több hírszerző bevetésben vett részt Kárpátalján és Szlovákiában. Az 1940-es években szovjet és cseh hatóságok utasítására német fegyvereket, így alkatrészeire szétszerelt Messerschmidt- repülőgépeket szállított Jugoszlávián át Izraelbe. Az 1950-es évek elején emiatt cionista összeesküvés vádjával börtönbe került. A „prágai tavasz" hónapjaiban egyszerre volt Josef Smrkovský parlamenti elnök és Josef Pavel bizalmasa. Ő leplezte le azokat a szovjet és lengyel hírszerzőket, akik egy soha nem létező „cionista centrum" után kutakodtak Prágában. Emiatt veszélybe került, és emigrálnia kellett. A „normalizáció" alatt az amszterdami International Institut of Social History-ban dolgozott: feladata a kommunista világpárt, a Komintern vezetői álnév-lexikonjának összeállítása volt. Voltaképpen azért vették fel, hogy megírja a „prágai tavasz" titkos történetét. Erre azonban már nem volt ideje: sokat betegeskedett, elveszítette egyik lábát. Tervezett monográfiájának így csupán rövid vázlata és néhány fejezet fogalmazványa készült el.

[256] A Mitrohin-archívum (2000. 272–274). Černý professzor már a Novotný-rendszerben komoly szálka volt a prágai állambiztonsági hatóságok szemében. Lehallgatását és megfigyelését csupán Josef Pavel, a reformer politikát támogató új belügyminiszter állíttatta le. De az éber StB tisztek ezután sem hagyták békén. Williams (1997. 72, 77–78, 213, 216, 222).

[257] Lásd Václav Slavík emlékezését e könyv 212. oldalán.

[258] Williams (1997. 219–222).

mellett igyekezett lelket önteni az időnként az idegösszeomlás szélére került, üldözési mániában szenvedő „kezdeményező csoport" tagjaiba. Hol behízelgő módon, hol arrogánsan sürgették a marginalizálódástól, korábbi bűneik közhírré tételétől tartó politikusokat, hogy készüljön el már végre a szovjet intervenciót részletesen megindokoló, várva várt kollektív „behívólevél". A kérdéssel néhány szovjet diplomata és KGB-tiszt – nem túl sikeresen – már foglalkozott 1968 nyarán. Az SZKP politikai bizottsága végül Pjotr Seleszt ukrán pártvezérre bízta, hogy szerezze meg mindenáron ezt az iratot. Ő pedig a július 20-áról 21-ére virradó éjszakán Kádár János balatonaligai villájában több órán át győzködte a keményvonalas Vasil Biľakot a döntő lépése megtételére.

A bevonulás előkészületei ekkor már hónapok óta óramű pontossággal működtek. Ilyen hatalmas katonai gépezetet szinte lehetetlen lett volna leállítani az utolsó pillanatban. A „Šumava" hadgyakorlat nyomán a prágai politikai és katonai vezetés ráadásul meggyőződött a szovjet marsalli és tábornoki kar elszántságáról. Moszkvának azonban a formaságokra is adnia kellett: a tervezett megszállás legitimációjáról volt szó. Az aláírandó „behívólevél" azonban más célt is szolgált, amit a „kezdeményező csoport" tagjai pontosan megértették, és éppen ezért húzódoztak a végső döntéstől. A Dubček-kurzus ugyanis akkor már annyira népszerű volt Csehszlovákiában, hogy az esetleg idő előtt nyilvánosságra kerülő „behívólevél" aláíróinak elkerülhetetlenül a társadalom páriáivá kellett válniuk. „A cseh meg a szlovák nemzet nem ismerte a faluközösséget, és annak alapvető pillérét, a *krugovaja poruká-t"*, magyarázta cinikus mosollyal egyik moszkvai beszélgetésünk alkalmával Ivan Udalcov. „Mi, oroszok, jól ismertük! Életünk összecementező ereje volt, hogy mindenki mindenkiért felel! Édesapám, aki a cári időkben híres tudós volt, szívesen tartott erről előadásokat, én meg hosszú életem során jól elsajátítottam a gyakorlatban. És 1968-ban sikeresen alkalmaztam Prágában, amikor barátainkat meg kellett győzni, hogy írják alá a csapatainkat behívó levelet."

Az aláírásgyűjtési akció következő színhelye Pozsony volt. A Varsói Szerződés hat kommunista pártjának augusztus 3-i tanácskozásán az „ötök" vezetői Brezsnyevvel az élen rákényszerítették Dubčeket és a CSKP jelenlévő elnökségi tagjait, hogy elfogadják a majdani megszállást lényegében szentesítő záródokumentumot. A halálosan fáradt, zavart viselkedését alkoholos mámorba rejtő Leonyid Brezsnyev, a csehszlovák kérdés egyik legfőbb szovjet felelőse, Pjotr Seleszt közvetítésével ekkor kézhez vehette öt befolyásos cseh és szlovák politikus – Alois Indra, Vasil Biľak, Antonín Kapek, Drahomír Kolder és Oldřich Švestka – orosz nyelven megszövegezett segélykérő levelét. Még aznap egy másik „behívólevelet" is kapott Brezsnyev a csehszlovák fővárosból, amelyet Radko Kaska, a „normalizáció" későbbi belügyminisztere adott neki át.[259] Majd augusztus közepén különgépen Moszkvába megérkezett Prágából egy hosszabb folyamodvány, amelyet az említetteken kívül még több cseh és szlovák pártvezető és kormánytag aláírt. Ezt a le-

[259] Lásd e könyv 258–259. oldalát.

velet Ivan Udalcov elbeszélése szerint ő maga vitte a csehszlovák fővárosba egy magas rangú szovjet belügyessel, Kotov tábornokkal együtt. A Kreml azonban prágai és pozsonyi szövetségesei értésére adta, hogy ez sem elég: még jobban szélesíteni akarták a kört. A bevonulás előtti órákban ezért a szovjet követség munkatársai és a KGB rezidentúra emberei még egy „behívólevelet" köröztek Prágában a leendő Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány kiszemelt tagjai között.[260]

A Kremlben ekkor már Alois Indrát szánták a megszállás utáni Csehszlovákia élére. „A nagykövetünk, Cservonyenko augusztus elejétől inkább Jozef Lenártra gondolt, aki a Novotný-érában mégiscsak miniszterelnök volt. Azzal érvelt, hogy Lenárt szlovák, s így a végjátszma során könnyebb lesz felváltani vele a politikai sakktáblán az ugyancsak szlovák Dubčeket," idézte fele nekem Moszkvában az akkori kudarcát még ekkor, évek múltán is mélységesen fájlaló Ivan Udalcov. „Ám a bevonulás utolsó előkészítő fázisában megint rám, és nem Cservonyenkóra hallgattak a Kremlben. Nekem pedig az volt a véleményem, hogy Vasil Biľak legyen a CSKP első embere. Úgysem népszerű Szlovákiában, ahol valaki más léphet a helyére. Az új kormány élére, amely egyfajta *új hatalmi centrummá* válhatott volna a „kezdeményező csoport" győzelme esetén, Indrát jelölték [1968. augusztus 18 után] politikai bizottságunk tagjai, sokban az én tanácsomra. Belőle akartuk megcsinálni a cseh Kádárt. De sajnos a számításaim nem váltak valóra. Az okozta a legnagyobb bajt, hogy Indra idegességében végig vedelte a vodkát. Tudtam, hogy alkoholista, no de ennyire...? Azzal meg végképp nem voltunk tisztában, micsoda súlyos szív- és koszorúér-bántalmai vannak. Mindez együttvéve oda vezetett, hogy a döntő órákban használhatatlannak bizonyult."

A bevonulás előestéjén

A „prágai tavasz" és főleg a „prágai ősz" történetének igen fontos forrása a *Rudé Právo* főszerkesztője, egyben a CSKP Központi Bizottsága Elnökségének tagja, Oldřich Švestka által a prágai szovjet és magyar követség munkatársai számára szállított bizalmas információ. A „behívólevél" egyik aláírójaként ő soha nem titkolta elfogultságát a csehszlovákiai helyzet megítélésében, akár éppen rokonszenvezett a hatalom csúcsaira őt beemelő Dubčekkel, akár betegesen gyűlölte őt, mint a szovjetbarát csehszlovákiai rezsim megteremtésének fő akadályát. Egyedülállóan fontos az a „rövid tájékoztatója", amelyet egy Szentesi nevű magyar diplomata jegyzett fel, alig néhány órával az öt ország csehszlovákiai bevonulása előtt. A titkos információt még aznap – 1968. augusztus 20-án – Kovács Imre nagykövet kissé kiegészítette. A „Švestka-anyag" ezután rejtjeltávirat formájában eljutott a magyar külügyminisztériumba és az MSZMP központi bizottságához. A jelentésből kiderül, hogy a CSKP vezetésének „egészséges erői" – akiket a Kreml bevont a

[260] Bovin (2003. 189).

Dubček és hívei elleni puccs és a fegyveres intervenció tervébe – „tudnak arról, hogy Brezsnyev elvtárs telefonon beszélt Dubček elvtárssal. Valamint arról is, hogy (Dubček. – K. M.) személyes levelet kapott Brezsnyev elvtárstól, azonban Dubček elvtárs erről őket nem tájékoztatta. Švestka elvtárs tud arról, hogy Kádár és Dubček elvtárs Komáromban 13 órás (sic!) beszélgetést folytattak, azonban véleménye szerint a helyzet úgy néz ki, hogy eredménytelenül. Megítélése szerint Dubček elvtárs nem a baloldallal fog tartani."[261]

Ez még előző nap esti vagy kora reggeli információ lehetett. Délelőtt tíz óra körül ugyanis Švestka egy másik kapcsolattartójával találkozott. Vaszilij Praszolov magas rangú szovjet diplomata a Károly híd melletti kis parkban várta. Miután – akár egy silány kémfilmben – Praszolovnak a Szovjetunióban akkor igen népszerű VEF táskarádió tokjába rejtett magnója váratlanul elromlott, az oroszul jól beszélő Švestka tollba mondta az aznap reggeli tényállást. Ám félelmében, hogy valaki meglátja őket, dadogni, sőt csuklani kezdett. Cseh szokás szerint harmadik személyben szólította Praszolovot, de a nagy izgalomban nem jutott az eszébe, hogy hívják. Ezért hol „kedves Udalcov elvtársnak" máskor meg „tisztelt Cservonyenko elvtársnak" nevezte őt. A történet néhány órával később, a szovjet követség kora délutáni vezetői értekezleten nagy derültséget váltott ki. „A mieink hangulata a pattanásig feszült volt. Volt, aki elnémult az idegességtől, mások idétlen hahotában törtek ki. Tudtuk, milyen nagy a tét, s a fejünkkel játszunk, ha vesztünk", mesélte nekem a bevonulás igazi motorja, Ivan Udalcov jó 20 évvel később. „Néhány tipikus civil kivételével aznap mindenki pisztolyt vett magához. Gépkocsivezetőink helyett belügyes tisztek ültek a volánhoz, lábuknál Kalasnyikovval. Szóval vártuk a fegyveres bevonulással kapcsolatos utolsó eligazítást. Erre a máskor morózus Praszolov szabályosan eljátszotta nekünk, mennyire felsült a parkban a szerencsétlen Švestkaval."

Az utóbbinak 1968. augusztus 20-án egyáltalán nem volt kedve nevetni. Tudomására jutott, hogy a *Rudé Právo* szerkesztőségének tagjai ki akarják őt közösíteni, mert aznapi cikke, amelyben óvatosan népszerűsítette az „egészséges erők" nézeteit, ellentétes volt Dubček nyár végi politikai kurzusával. Előtte állt egy másik kínos feladat is: amelynek célja Alexander Dubček megbuktatása meg a hatalom megragadása volt, a csapatok bevonulása előtti órákban. Amint ez a prágai magyar követség jelentéséből kiderül: „Ma 14 órakor kezdődik az Elnökség ülése, melynek tárgya a helyzet értékelése és az ebből levonható intézkedések (...) Švestka elvtárs szerint ezen az elnökségi ülésen szakadásra kerül sor. A baloldalon állók száma eggyel több, mint a jobboldalé."[262] Az intenzív előkészítés ellenére ez a terv végül meghiúsult. Az eredeti elképzelés szerint az elnökségi ülésnek botránnyal kellett volna kezdődnie, amelynek nyomán Alexander Dubček helyzete megrendül. Az alig egy- vagy kétfős többség elegendő kellett volna hogy legyen a köz-

[261] MOL M-KS. 282. f. 47. cs.
[262] Uo.

ponti bizottság rendkívüli tanácskozásának összehívásához. A még a Novotný-érában megválasztott grémiumban pedig a „kezdeményezés csoport" számításai szerint ők már viszonylag nagy többségben voltak. A következő lépés az Elnökség pillanatnyi többsége részéről az lett volna, hogy a kisebbséget félresöpörve, határozott hangú kiáltványt fogadtatnak el a testület nevében az „ellenforradalmi veszéllyel" szembeni – a szocialista országokkal közös – fellépés fontosságáról. A Kremlben többször meghányt-vetett terv szerint, mire a „testvéri tankok" átlépik a csehszlovák határt, ezt a határozatot beolvassák a cseh és szlovák médiában. Hajnalban pedig a behívólevelekkel együtt e dokumentum egyszerre megjelenik a prágai *Rudé Právo*ban és a pozsonyi *Pravdá*ban. Közben a moszkvai pártközpontban és a külügyminisztériumban több szakértői csoport dolgozott a bevonulást megindokoló iratokon. „Augusztus 20. Csellengünk az irodákban. Már ki tudja, hányadszor szerkesztjük a különböző irományokat, amelyekre semmi szükség (felhívás a csehszlovák néphez, felhívás a szovjet néphez, felhívás a csehszlovák hadsereghez, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság kormányának közleményét. És sok minden egyebet.). Megérkezett a hír, hogy a CSKP KB Elnöksége moszkvai idő szerint 16 órakor ült össze. Dubček nem ért egyet az 'egészséges erők' álláspontjával", olvashatjuk Brezsnyev beszédírójának naplójában.[263]

Švestka 1968. augusztus 20-i reggeli beszámolójából kitűnően a „kezdeményező csoport" tagjai számítottak az ellenállásra: „Felteszik azt, hogy szakadás esetén a jobboldal mozgósítja ellenük a prágai utcát. (...) Švestka elvtárs elmondta, hogy nem hajlandók öngyilkosságba rohanni, ezért szervezeti intézkedéseket (...) is tettek. Felmérésük van arról, hogy a Munkásőrség mennyiben használható fel. Elmondta továbbá, hogy egyik fő feladat ebben az összeütközésben kiiktatni s közömbösíteni a prágai pártszervezetet, amely nagyon veszélyes lehet.[264] Másik törekvésük az, hogy ebben a belső pártösszeütközésben lehetőleg polarizálják a jobboldali külső ellenséges erőket. Megjegyezte, hogy láthatóan (Dubček és hívei) 2-3 napra e jobboldali erőket visszafogták."[265]

Augusztus 20-án azonban semmi nem úgy sikerült, ahogy azt a Kremlben kitervelték. Oldřich Švestka szovjet és magyar prágai kapcsolattartói szerették volna tudni, hogy számíthat-e a „kezdeményező csoport" a politikai rendőrség támogatására. A válasz egyértelmű volt: „Az állambiztonsági szervek magatartásával kapcsolatban feltett kérdésre Švestka elvtárs ismételten hangsúlyozta, hogy nem hajlandók öngyilkosságba belemenni: nem kockáztathatnak, bár tudják azt, hogy az összecsapás bizonyos kockázattal jár, azonban megtették a szükséges szervezeti intézkedéseket".[266] Magyarul: Švestka és társai felkészültek a reformerőkkel

[263] Bovin (2003. 189).

[264] A homályos célzás a prágai pártbizottság tagjainak letartóztatására és az „egészséges erők" előzetes felmérése szerint mögöttük álló munkásmilícia mozgósítására vonatkozott.

[265] MOL M-KS. 282. f. 47. cs.

[266] Uo.

szembeni határozott rendőri fellépésre. És abban bíztak, hogy az StB hozzájuk közel álló emberei hajlandóak részt venni velük együtt a Dubček elleni puccsban.

Így is történt. Az állambiztonsági tisztek egy része, Viliam Šalgovičcsal az élen, előre vállalta ezt a szerepet.[267] „Felvezették" az idegen csapatokat, segítettek a szovjet ejtőernyősöknek elfoglalni a Prága melletti ružynai repülőteret. Részt vettek a kérészéletű *Forradalmi tribunálé* munkájában, amelynek az lett volna az elsődleges feladata, hogy ha létrejön az Alois Indra vezette „forradalmi kormány", akkor az előzetesen elkészített listák alapján országszerte elindítsa a letartóztatásokat, netán a kivégzéseket. Az 1956-os magyar forradalom eltiprására emlékeztető forgatókönyv szerencsére csupán részben valósult meg. Ám a régi államvédelmisek jelen voltak augusztus 21-én kora reggel, amikor a szovjet kommandósok elhurcolták Dubček irodájából Csehszlovákia több vezetőjét. Ha rajtuk múlik, fizikailag le is számoltak volna velük. „Gyors sikerre számítottak, azt hitték, sikerül egy új garnitúrát kiállítani, s annak segítségével felszámolni a dubčeki garnitúrát", idézték Bohumil Šimon szavait hazaküldött jelentésükben a prágai magyar követség munkatársai röviddel az események után. A polgári ellenállást elindító prágai pártbizottság vezetőinek tudomásuk volt arról, hogy (a „kezdeményező csoport" tagjai. – K. M.) forradalmi tanácsot akartak létrehozni, amely forradalmi intézkedések keretében felszámolta volna az ugynevezett jobboldalt. Ugyanennek a forradalmi tanácsnak kellett volna szentesíteni a Dubček–Smrkovský–Černík–Kriegel és valószínűleg Šimon fizikai felszámolását is."[268] Ez azonban főleg azért nem járt sikerrel, mivel az országban olyan erős polgári ellenállás bontakozott ki, hogy a „kezdeményező csoport" a megszállás ellenére végül képtelen volt kormányt alakítani.[269]

Az ezt követő napokban azonban a puccs szovjet kitervelői Prágában és Moszkvában mintha nem vettek volna tudomást arról, hogy ezen a téren milyen súlyos vereséget szenvedtek. Katonailag a bevonulás valóban sikeresen végbement, hiszen a csehszlovák hadsereg nem tanúsított ellenállást. Ám a megszállók egy elter-

[267] A szlovák politikus Dubček régi jó barátja volt. Korántsem lehetett naiv ember, mégis egészen a bevonulás éjszakájáig azt hitte, hogy „a jó öreg Szasa" Moszkva nyomására végül csatlakozik az „egészséges erőkhöz". „Šalgovičnak igen fontos szerepe volt abban, hogy az StB tiszteket átállítsák a Moszkva-barát vágányokra", hallottam Vilém Kahantól. „Régi cimborájával, Rytíř tábornokkal hajlandó lett volna megrendezni a politikai kirakatpereket tulajdon barátai, köztük Dubček ellen. De csak 1969 után lett újra nagy hangja! Az előző év őszén mindenki úgy bánt vele, mint a leprással. Akkor a szovjet patrónusai mint régi kágébés ügynököt kimenekítették Magyarországra. Ám a hírek szerint a budapesti diplomáciai kolónia igazán nem fogadta be." A „normalizáció" időszakában Šalgovič előtérbe került Prágában, főleg pedig Pozsonyban. Ismerősei szerint túl puhának, opportunistának tartotta Husákot. Mások azt állítják, hogy ügynökmúltja és árulássorozata miatt gyakori rémálmok gyötörték. Annyi bizonyos, hogy később, a „bársonyos forradalom" alatt idegei teljesen felmondták a szolgálatot, és öngyilkos lett.

[268] MOL M-KS. 282. f. 47. cs.

[269] Skilling (1976. 713–726), Williams (1997. 132–137), Latis (1998. 239–247), Vondrová–Navrátil (2001. 29–38), Felcman (2001. 341–363).

jedt korabeli adoma szerint „azért maradtak, mert még sokáig keresték a »behívólevél« szerzőit", akik végül nem fedték fel anonimitásukat. Némelyik még el is bujdosott. A megszállás napjának kora reggelén Oldřich Švestka például megígérte a magyar követség egyik munkatársának, hogy az Elnökség tanácskozása után azonnal találkoznak. Ebből azonban már nem lett semmi. Az elnökség Moszkva-barát szárnyának hívei – ő maga, Vasil Biľak, Emil Rigo és Drahomír Kolder, vagyis több „behívólevél" aláírója – eredeti számításával szemben a döntő szavazásnál kisebbségbe kerültek. Egyszerűen nem volt erejük félbeszakítani Alexander Dubček hosszú órákig tartó eszmefuttatását, s amikor mégis megtették, már késő volt. Megérkezett a hír: az „ötök" csapatai minden előzetes bejelentés nélkül betörtek az országba. A hatás mindenkiből sokkot váltott ki, s ez azonnal megmutatkozott a szavazásnál. A Dubček köré csoportosuló reformerekhez váratlanul átállt két korábbi Moszkva-barát kollaboráns: Jan Piller – aki pedig néhány napja aláírta a szovjet csapatokat behívó levelek egyikét – és a jobboldal előrenyomulásától tartó, mindig ingadozó František Barbírek. Az Elnökség tagjainak többsége e két politikus átállása nyomán végül a Csehszlovákia megszállása elleni tiltakozásnak adott hangot. Ezzel világossá vált, bármit is tesznek saját szakállukra az Elnökségnek az „egészséges baloldali erőkhöz" tartozó tagjai, már nem hivatkozhatnak arra, hogy amit képviselnek, az legitim.

A vita tehát azért húzódott el, mivel Dubček – alighanem sejtve, mire készülnek riválisai – húzta az időt. Hatalmas idézeteket olvasott fel a szeptemberre összehívott XIV. pártkongresszus előadói beszédéből. Érdekes, hogy a „kezdeményező csoport" tagjainak nem akadt túl sok érdemben hozzáfűzni valójuk a terjengős, „revizionista" tételeket alig tartalmazó szöveghez. Az Alois Indra és Drahomír Kolder által közösen beterjesztett kiegészítés Dubček beszámolójához a sztálini – gottwaldi időket idéző kemény hangvételen túl ugyancsak nem tartalmazott igazi alternatívát. Az „ötök" katonai intervenciójáról szóló hírek hatására azonban a vita felpördült, s a jegyzőkönyv hevenyészett szövege szerint helyenként áttekinthetetlenné vált.[270]

Ez a kötélhúzás, amely a Csehszlovákia számára oly drámai órákban az Elnökség bomlásához vezetett, utólag jelentéktelen epizódnak tűnik. Hiszen az országot támadás érte, és még napokig jelen volt a polgárháború veszélye is. A szovjet vezetés pedig az első hurráoptimista jelentésekből kiindulva nem volt hajlandó korrigálni eredeti elképzeléseit. Moszkvában a központi bizottság, a külügyminisztérium, a KGB és a GRU munkatársaiból operatív bizottság alakult, amely naponta kétszer összegezte a befutó híreket, és – főleg Leonyid Brezsnyev számára – ötletekkel állt elő.[271] Közben a Kreml által néhány nappal korábban jóváhagyott terv részeként szovjet fegyveresek elhurcolták Alexander Dubčeket néhány társával együtt. A Kremlben azt hitték. Prágában ezután a félelem lesz az úr. Az elképesz-

[270] Vondrová–Navrátil (2000. 431–449, 450–457).

[271] Bovin (2003. 190).

tően durva lépés azonban éppen az ellenkező hatást váltotta ki a csehszlovákiai reformok támogatóinak körében, akik mögött 1968. augusztus 21-e hajnalán felsorakozott az ország lakosságának hallgatag többsége.

A balul sikerült kormányalakítás

A megszállás első óráiban a CSKP központi bizottságának épületében tartózkodó „egészséges baloldali erők" azon törték fejüket, miként lehetne minél gyorsabban eliszkolni a helyszínről. Közülük elsőnek Oldřich Švestka távozott a helyszínről. Ő már nem láthatta, milyen brutálisan viselkedtek Csehszlovákia vezetőivel a Dubček dolgozószobáját csatatérré változtató szovjet kommandósok. Az infernális jelenetet egymás között még sokáig emlegették a jelenlévő elnökségi tagok, s korántsem kizáróan a reformerek. 1968. szeptember elején a prágai magyar követségen Švestka óvatosan bár, de maga is felrótta a megszállók durva viselkedését: „(...) Černík volt az egyedüli, akit a szovjetek megvertek, aminek okát nem tudja."[272] Évekkel később különös módon éppen Pjotr Seleszt – aki pedig 1968-ban a héjáknál is héjábbnak számított –, a nagy nyilvánosság előtt könnyes szemmel sajnálkozott a történtek miatt: „Dubčeket jól elverték a kágébéseink. Ahogy ez mifelénk szokás. Holott amikor (korábban, Ágcsernyőre – K. M.) utaztunk vonaton, hát ott volt Brezsnyev meg Podgornij is, a csehek ott álltak a töltésnél, s azt kiabálták nekünk »Vigyázzatok Dubčekre!« De még ez sem befolyásolta a KGB embereit."[273]

A CSKP székházából, az oly sok vihart látott „barakkból" elhurcolt politikusokat átmenetileg egy lengyelországi szovjet légi támaszpontra, Legnicébe szállították. Ott is durván bántak velük. A Moszkvából érkező kágébéseket a legkevésbé sem érdekelte, hogy Alexander Dubček, a CSKP első embere meg Oldřich Černík, az ország miniszterelnöke mellett a letartóztatottak között ott volt még két idős ember, Josef Smrkovský, az 1945. május 8-ai prágai antifasiszta felkelés egyik vezetője, a csehszlovák parlament elnöke és František Kriegel, a kínai és spanyolországi polgárháború veteránja, a Nemzeti Front feje. Amikor a cseh és szlovák állambiztonsági tisztek jelenlétében a szovjet „internacionalisták" rájuk vetették magukat, bizonyára őszintén hitték, hogy árulókkal szemben járnak el. Ám azzal is tisztában kellett legyenek, hogy milyen fontos emberek a foglyaik. A forrásokból nem derül ki, miért merték tettleg bántalmazni őket. Elképzelhető, hogy a KGB-tisztek eleve szóbeli utasításokkal érkeztek, meddig mehetnek el. És arra számítottak, hogy Alexander Dubček és Oldřich Černík durva megalázásuk nyomán lelkileg megtörnek, és aláírják a megszállás szentesítéséhez szükséges irato-

[272] MOL M-KS. 282. f. 47. cs.
[273] Karaulov (1997. 9).

kat.[274] A többi elhurcolt politikust a szovjet fegyveresek ugyancsak ráncigálták, lökdösték, majd gondosan elkülönítették egymástól. Bohumil Šimon tíz nappal később úgy emlékezett, hogy valahol Ukrajnában, talán Kárpátalján tartották őt fogva. Ez alatt az idő alatt nem engedték, hogy levegye a cipőjét, a kabátját, és nem is tisztálkodhatott. Magas rangú szovjet belügyi és katonatisztek hallgatták ki. A repülőtéren, alighanem még Prágában, Šimon messziről észrevette Černík kormányfőt, „akit lábánál fogva húztak, mert megtagadta még azt is, hogy menjen". Azt is saját szemével látta, hogy „ezt követően Černíket és Dubčeket egy kocsiba ültették, ahol összefogózkodtak és önszántukból nem akartak kiszállni a kocsiból. Ekkor is erőszakkal szedték ki őket."[275]

Letartóztatott társaihoz hasonlóan Šimonnak is azt mondták, hogy „védelem alá helyezték". Két és fél nap múlva az Ungvár környéki faházból, ahol raboskodott, váratlanul a közeli repülőtérre vitték. Akárhányszor az útirányról érdeklődött, megvető hallgatás volt a válasz. Végül a gép leszállt. A legrosszabbra számító cseh politikust őrei lefüggönyözött kocsiban a Kremlbe vitték, ahol egy hatalmas szobában találta magát. Kiderült, hogy Brezsnyev akar beszélni vele. Šimon emlékei szerint a szovjet pártvezető „hosszan és hallgatagon nézte (...), majd kijelentette: »Tudjuk, maga az egyik legveszélyesebb revizionista, akit agyon kellett volna lőnünk, de még egy utolsó lehetőséget kap, a többiekkel együtt«."

Rendkívül tanulságos és életszerű, amit Šimon megjegyzett a szovjet vezetők akkori kirohanásaiból. A mérhetetlen cinizmus, durvaság mögött ugyanis jó előre kitervelt koncepció sejlik fel: „Brezsnyev a letartóztatott csehszlovák vezetők mindegyikével hasonló stílusban és módszerekkel beszélt. Külön beszéltek velük PB-tagok és magas rangú katonai vezetők. Ezen beszélgetések során kategorikusan leszögezték, hogy a szovjet vezetés kész a legvégsőkig elmenni, nem riad vissza semmitől, kész fegyverrel letörni mindenfajta csehszlovák ellenállást még akkor is, hogy ha utána úgy kell betelepíteni az országot."[276] És ez nem volt üres fecsegés! A „normalizációt" magára vállaló Indra-kormány létrejötte körüli nehézségeket tapasztalva Brezsnyev és társai 1968. augusztus 26-át megelőzően, vagyis a „moszkvai jegyzőkönyv" aláírása néven ismertté vált diktátum előtt azzal is számoltak, hogy – sokban az 1945 utáni kelet-németországi tapasztalatokból kiindulva – esetleg nekik kell majd kormányozni Csehszlovákiát. A történteket közelről szemlélő Alekszandr Bovin feljegyezte naplójában: „arra az esetre, ha Dubček megmakacsolja magát (és nem írja alá a szovjet megszállást szentesítő jegyző-

[274] „Nem ismeri a mi derék hadfiainkat? Mindig és mindent kizárólag parancsra tesznek. Úgy tudom, hogy Dubčeket nemcsak Prágában, hanem még a legnicei lengyelországi szovjet katonai bázison is bántalmazták. Hogy érzékelje, ő már nem »nacsalnyik«, és soha nem is lesz az. Moszkvában pedig, amikor rosszul lett, valami furcsa nyugtató injekciót kapott", magyarázta nekem 2002-ben Budapesten, utolsó magyarországi találkozásunk alkalmából Alekszandr Jakovlev.

[275] MOL M-KS. 282. f. 47. cs.

[276] Uo.

könyvet – K. M.) elkezdtük kidolgozni a »megszállást rögzítő statútumokat«".[277] A naplóíró, aki tagja lett az ezzel foglalkozó különbizottságnak, rájött, hogy a csehszlovákiai szovjet polgári adminisztrációt azért akarták éppen Vlagyimir Szemjonov külügyminiszter-helyettesre bízni, mivel ő pontosan ugyanezt a szerepet töltötte be a háború utáni kelet-németországi megszállási övezetben. Más források szerint Szemjonov – aki 1968 augusztusát követően *politszovjetnyik,* vagyis politikai tanácsadó minőségében összességében több hetet töltött Prágában – már össze is gyűjtötte maga körül egykori kelet-berlini csapatát.[278]

Az SZKP KB Politikai Bizottságának tagjai, akik hol négyszemközt, hol párosával igyekeztek megdolgozni az ungvári fogságukból erőszakkal a Kremlbe cipelt cseh és szlovák politikusokat, kijátszották másik fontos kártyájukat is. Bohumil Šimon szerint azt hangsúlyozták, hogy Teherán és Jalta óta „ehhez a térséghez nekik stratégiai érdekük fűződik. Éppen ezért soha nem fogják feladni. (...) a csehszlovák vezetők nem várhatnak semmiféle hatékony segítséget a nemzetközi munkásmozgalomtól, mert sokkal nagyobb tétről van szó, mintsem hogy azt a szovjet vezetés figyelembe vegye." A Kreml urai fontoskodva magyarázták, hogy Csehszlovákiával kapcsolatos lépéséről „a Szovjetunió tájékoztatta az Egyesült Államokat is. Hallgatólagos megegyezés jött létre, hogy az amerikaiak nem fognak ebbe beavatkozni, tiszteletben tartják a Szovjetunió érdekeit ebben a térségben."[279]

A „prágai tavasznak" véget vető katonai akció kódneve „Dunaj" vagyis „Duna" volt, míg a bevonulást elrendelő jelszót a rövidhullámú katonai rádióadókon egy rövid taktusnak kellett követnie Smetana az *„Eladott menyasszony"* című operájából.[280] Eredetileg, 1968 áprilisában Leonyid Brezsnyev a *Daganat hadművelet* nevet akarta adni a katonai akciónak. Talán arra utalva, hogy az egész szocialista közösséget kikezdő rákdaganatot csupán sebészeti szikével lehet eltávolítani.[281] Azután augusztusra az akció neve a szelídebb „Dunaj" lett. Ám ez nem változtatott a dolgok lényegén.

Ludvík Svoboda manőverei

A moszkvai várnegyedben, a Kremlben 1968. augusztus 23-a és 26-a között morózus őreik és hamisan mosolygó tolmácsaik társaságában közlekedő cseh és szlovák reformerek néha nem is értették, mit akarnak tőlük. Annyi bizonyos volt a számukra, hogy házigazdáik gyűlölik őket. A máskor cinikus, velejéig romlott Bovin megdöbbenve jegyezte fel naplójába: „Folytatódnak a »tárgyalások«. Láttam,

[277] Bovin (2003. 192).

[278] Karjagin (1994). Köztük Szinyicin tábornokot és Szlavin ezredest, akik az NKVD korszakban a szovjet hírszerzés igazi „ászai" voltak.

[279] MOL M-KS. 282. f. 47. cs.

[280] Alekszandr Majorov közlése.

[281] Volkogonov (1992. II. 286).

hogy miután Černík kiment a szobából, ahol képletesen szólva kicsavarták a kezét, zokogni kezdett. Leült a sarokban és a könnyeit törölgette. Hát kemény dolog az »internacionalista segítségnyújtás...«"[282] Egészen másképp, nagy ovációval, hosszas vállveregetésekkel és elvtársi csókokkal fogadták a Ludvík Svoboda elnökkel Moszkvába érkező Oldřich Švestkát meg a „kezdeményező csoport" többi tagját. Pedig a *Rudé Právo* főszerkesztője jól érzékelte, hogy nem szolgált rá Leonyid Brezsnyev dicséretére. Az intervenció legelső óráiban a többi kollaboránshoz hasonlóan hibát hibára halmozott a Kreml szemszögéből. A bevonuláskor otthagyta a „reformerek" és az „egészséges erők" között kiabálásba, heves dühkitörésekbe, egymás sértegetésébe fajuló vitát, amely Dubček irodájában zajlott. Gyalog elindult a *Rudé Právo* szerkesztőségébe. Mivel közel egy évtizede szerkesztette a központi pártlapot, legtöbb munkatársát személyesen válogatta ki. Mégis, a CSKP központi kiadványának folyosóin alig találkozott olyan régi beosztottjával, aki ne fordult volna el tőle megvetően. Egyik helyettese egyenesen kiköpött elé. A máskor oly tisztelettudó titkárnője elbeszélése szerint „csupa ideg lett", és dühösen a lába elé löttyintette a gőzölgő kávét.[283]

Pedig a *Rudé Právo* vezető újságírói a pártnómenklatúrához tartoztak. Közülük néhányan szoros kapcsolatban álltak a politikai rendőrséggel. Számos privilégiumot élveztek, amelyek megkönnyítették hétköznapi életüket, és ügyeltek arra, hogy távol tartsák magukat a „közönséges sajtómunkások" népes táborától. A „prágai tavasz" azonban még a pártkiadvány újságírói körében is komoly erjedést idézett elő. Előfordult persze, hogy a *Rudé Právo* egyes munkatársai az utolsó pillanatig kettős könyvelés szerint éltek. Švestka elbeszélése életszerűnek látszik, amikor arról szól, hogy a szovjet csapatok bevonulása hallatán a lap szerkesztői közül néhányan pezsgőt bontottak. A szovjet katonák látványa a szerkesztőség épületében azonban keményebb lélektani megpróbáltatásnak bizonyult, mintsem eredetileg hitték. Sőt, egy idő múlva ugyanők a hitleri megszálláshoz hasonlították a szovjet tankok dübörgését Prága utcáin.[284] És miközben a zavarodott Švestka vi-

[282] Bovin (2003. 193).

[283] Pór Dezső közlése, aki 1968 szeptemberében néhány napra befogadta a *Rudé Právo* főszerkesztőjét vidéki házikójába, a „chalupába". Švestka kendőzetlen gyűlölettel szólt az őt bojkottáló, megvetésüket nyíltan kifejező kollégáiról, amikor a prágai magyar követség munkatársait tájékoztatta a bevonulás napjairól. „Belügyi vizsgálati anyagok vannak arról, hogy a sajtó egyes képviselői, (...) közvetlen kapcsolatot tartottak az angol és amerikai hírszerző szolgálattal, a nagykövetségen keresztül. (...) A *Rudé Právo*ból is megvolt közvetlenül a kapcsolat Nyugattal A. Petřina közvetítésével, aki a *Rudé Právo* belső kérdéseiről továbbított híreket a nyugati sajtó számára (Ágcsernyő utáni változások a szerkesztőségben, Švestkának a szerkesztőségi üléseken elmondott megállapításai, tájékoztatásai)" MOL M-KS. 282. f. 47. cs. Ugyanakkor Švestka még hetekig szinte fizikailag félt, hogy közelebbről meg nem határozott merénylők végeznek vele. Ezért, ha kérdezték, ha nem, állandóan azt bizonygatta, hogy semmi köze a behívólevelekhez, nem is tudott róluk. Erről még külön közleményt is kiadott 1968. szeptember 4-én. Latis (1998. 314).

[284] MOL M-KS. 282. f. 47. cs.

tatkozott ezekkel a „Janus-arcú" beosztottaival, a saját irodája előtt összeszólalkozott az épületben bóklászó szovjet tábornokkal. Az utóbbi, ellenségnek vélve a pártújság főszerkesztőjét, fegyvereseivel elhurcoltatta őt a prágai szovjet parancsnokságra. Ott a félreértés tisztázódott, és Švestka a megszálló csapatok főparancsnoka, Ivan Pavlovszkij hadseregtábornok elé került. Későbbi állítása szerint a helyzetet arra használta fel, hogy közbenjárjon a letartóztatott Dubček érdekében. Ez kevéssé hihető. Az már inkább, hogy életét féltve az „ellenforradalmárok" bosszújától, közel három napig a szovjet követségen húzta meg magát.

Elképesztő, hány helyen bujkált Švestka a bevonulás napjaiban, majd a „normalizáció" első heteiben. Miután 1968. augusztus 27-én visszatért Moszkvából, egy ideig a Hradzsinban élt, Svoboda elnök invitálására. Szeptember közepén Pór Dezső eldugott házában bujkált. Közben a prágai magyar nagykövetségen is lakott, ahol egy magyar hírszerző, Szolnok Péter alezredes szerette volna Švestkát formálisan is beszervezni. Kovács Imre nagykövet azonban ezt megtiltotta. Úgy látszik, meg akarta tartani magának a „saját" hírforrását. Az esetből igen komoly sárdobálás, majd vizsgálat lett, s a magas rangú belügyes – aki az 1940-es években az ÁVH-nak dolgozott, később angliai rezidensként járt Dél-Amerikában, 1968-ban pedig újságíró fedésben érkezett rádiós és rejtjelező munkatársaival Prágába – magyarázkodni kényszerült: „Körülbelül szeptember 10-én magához hívatott a nagykövet elvtárs. Tanácsomat, illetve gyakorlati segítségem kérte két konkrét ügyben, megjegyezve, hogy ezek annyira állambiztonsági munkák, hogy nem meri vállalni a ‚dilettáns' felelősségét. Elmondotta, hogy (...) elvtárs (M. Vacík – K. M.), a cseh Népfront (valójában Nemzeti Front – K. M.) főtitkára és Švestka elvtárs, a *Rudé Právo* volt főszerkesztője menedékjogot kértek a nagykövetségen (az előbbi csak addig, amíg egy szovjet helikopter a közeli nagy térről Moszkvába viszi), de előtte jelentős dokumentációs anyagot kívánnak átadni. Mind a dokumentációs anyag, mind az említett elvtársak nagykövetségre történő konspiratív éjszakai behozatalában segítségem kérte, beleértve nyugati rendszámú gépkocsim igénybevételét. Közölte, hogy mindezen akciók érthetően nagy politikai fontosságúak, s indokolják az államvédelmi bekapcsolódást. Készséggel álltam rendelkezésére és Barics (helyesen Barity. – K. M.) követségi tanácsossal mint alkalmi operatív segítőtárssal az akciókat rendben lefolytattuk. Švestka elvtárs behozatalára nem került sor, mert ő – megelőzve a megbeszélteket – még a nappali órákban nyíltan bejött a követségre".[285]

Švestka csak akkor merészkedett ki az utcára szovjet páncélautón, amikor tárgyalni indult a városba a „kezdeményező csoport" további tagja társaságával. A széteső, elbizonytalanodó politikusok minden igyekezetük ellenére képtelenek voltak felvonultatni maguk mögött számottevő erőt, és szovjet patrónusaik utasítására, Alois Indra vezetésével létrehozni a rendteremtést vállaló Munkás-Paraszt

[285] Unger (2007).

Forradalmi Kormányt.[286] Pontosabban, ahogyan Bohumil Šimon szellemesen megjegyezte 1968. szeptember 1-jén, a prágai magyar követségen: az új kormány augusztus 21-et követően elvben megalakult ugyan, csak éppen miniszterelnöke nem volt.[287]

Az „Indra- kormány" felségterülete tehát legfeljebb Udalcov követtanácsos lakására korlátozódott, ahol az újdonsült „miniszterek" alkoholos mámorban szövögették terveiket. Az egymás előtt is titkolózó társaság tagjai végső elkeseredésükben igyekeztek Svoboda elnök támogatását elnyerni, hogy megszerezzék a tényleges hatalmat. Ám a tábornok–elnök megértette, hogy a szovjetek nélkül már nem tehet semmit, hiszen a bevonulás éjszakáján lepaktált velük. Másrészt ezzel a kisszerű kis csoporttal nem megy sokra. Legszívesebben ő maga vette volna kézbe a hatalmat az országban, a „haza megmentése" örvén. Ennek azonban legfőbb akadálya az volt, hogy augusztus 22-én és 23-án a Kreml még mindig Alois Indra személyéhez ragaszkodott. Igaz, az időközben Prágába érkező birodalmi rendcsinálók más variánsokon is törték a fejüket. A kiútkeresés jegyében Cservonyenko nagykövet Jan Pillerrel, a „forradalmi kormány" képviselőjével – aki időközben ismét köpenyeget fordított[288] –, a Hradzsinba ment, és kihallgatást kért Ludvík Svobodától. A két látogató ünnepélyesen felkérte a köztársasági elnököt, mondassa le a Černík-kormányt, amelynek legtöbb tagja támogatja a polgári ellenállást, és a csehszlovák alkotmányra hivatkozva átmenetileg ő maga vállalja az új, ideiglenes kormány vezetését.[289]

Az elnök megvitatta ezt a javaslatot környezetével, majd a hatalomtól megfosztott Černík-kormány miniszterei vel, köztük a kaméleon lelkületű, ám mindenki másnál tehetségesebb Lubomír Štrougallal. Még Moszkvát is felhívta, hogy tanácsot kérjen Brezsnyevtől. A végén pedig udvarias, ám nemleges választ adott a felkérésre. Közben megkérte Cservonyenkót, tegyék lehetővé számára, hogy Moszkvába utazzon, és kieszközölje a szovjet vezetőknél az internált cseh és szlovák politikusok szabadon bocsátását. Ez már az „Indra-terv" bukását jelentette. A szá-

[286] A nem létező kormány tagjainak egy része később a „testvéri országok" külképviseletein bujkált. Hazatérése után Dubček, aki 1968. szeptember elejéig naivul azt hitte, hogy sok tekintetben ott folytathatja, ahol augusztus 20-án abbahagyta, a Černík-kormány feladatául szabta, hogy szerezze meg „Cservonyenko elvtárstól azoknak a csehszlovák állampolgároknak névsorát, akik a szovjet nagykövetségen vannak", és kérje kiadatásukat." MOL M-KS. 282. f. 47. cs. Ebből természetesen nem lett semmi. Az sem biztos, hogy Černíknek egyáltalán lett volna mersze ilyen kéréssel fordulni 1968 kora őszén a prokonzul szerepét játszó prágai szovjet nagykövethez.

[287] MOL M-KS. 282. f. 47. cs.

[288] „Piller (...) az elmúlt napok során mind a két oldalra dolgozott", olvashatjuk az egyik magyar követségi jelentésben. MOL M-KS. 282. f. 47. cs.

[289] Vondrová–Navrátil (2001. 29–38), Felcman (2001. 347–356). Ha Svoboda igent mond, Cservonyenko és Piller beleegyeztek volna, hogy *de facto* Lubomír Štrougal vigye a kormány ügyeit. Ő azonban ügyesen taktikázott, s hallani sem akart erről.

mukra kellemetlen fejleményeket észlelve a „kezdeményező csoport" tagjai közül Alois Indra és Vasil Biľak tiltakozása mellett néhányan felvetették, hogy tárgyalni kellene az elhurcolt Dubčekkel és Černíkkel. „Šano (Alexander Dubček. – K. M.) helyettünk is szenved," tört ki Cservonyenko nagykövet előtt Jozef Lenárt.[290]

Az 1956. őszi magyar mintára emlékeztető véres megoldást a szovjet követségen és a Hradzsinban folyó tárgyalások kudarca mellett a társadalom hathatós ellenállása húzta keresztül. Mindennek tetejébe pedig a szovjet szuronyokra támaszkodó „kezdeményező csoport" elveszítette a médiáért vívott csatáját is. A magyar vezetéshez némi késéssel, de eljutott Prágába a hír, hogy a CTK vezérigazgatója, Mečislav Sulek, aki a bevonulás óráiban szabadságát töltötte, bement ugyan a munkahelyére, de képtelen volt átjátszani ezt a hírközlés szempontjából igen fontos intézményt a puccsistáknak. Nem járt több sikerrel Ján Marko, a rádió korábbi vezérigazgatója sem, akit a „normalizáció" alatt később külügyminiszteri kinevezéssel jutalmaztak. 1968. augusztus végén viszont keserűen tapasztalta, hogy volt kollégái odavágják a szemébe, „takarodj innen, te mocskos kollaboráns". A következő napokban hozzá hasonlóan országszerte a közmegvetés tárgya lett Karel Hoffman posta- és hírközlési főigazgató, aki néhány régi munkatársával megpróbálta átvenni a televízió irányítását. Mindhármukat állambiztonsági tisztek kísérték a hírközlés e fellegváraiba, mégis meg kellett hátrálniuk a reformpárti újságírók meg a velük szolidaritást vállaló prágai tüntetők elől. „Miután a »kezdeményező csoport« tájékoztatási eszközök nélkül maradt, Moszkvai gazdáihoz fordult. „E téren segítséget nyújtunk neki", tájékoztatta Brezsnyev az „ötök" vezetőit. „Teherautón rádióadókat szállítottunk Prágába, augusztus 23-án pedig egy vonatra szerelt rádió érkezik oda."[291]

Azok az StB tisztek egyébként, akik szovjet összekötőjük tanácsára aktivizálódtak a bevonulás előtti napokban, ugyancsak sorra kudarcot vallottak. Egy népes csoportjuk kiszállt ugyan Kriegel, Smrkovský és Císař lakására, és „ellenforradalmi iratok", főleg pedig az „áruló politikusok" után kutatva feldúlták otthonukat. Furcsa, hogy nem tudtak róla: időközben František Kriegelt és Josef Smrkovskýt már elhurcolták a szovjet kommandósok. Čestmír Císařt ugyan őrizetbe vették, de ennek híre olyan felháborodást váltott ki Prága-szerte, hogy rövidesen kénytelenek voltak elengedni őt. A „prágai tavasz" ideológusa azonnal illegalitásba vonult, s külön felhívásban értesítette erről az ország közvéleményét.[292] (A kollaboránsok a csehszlovák állambiztonság soraiban régóta fenték fogukat Čestmír Císařra, amikor azonban léphettek, valamilyen okból kudarcot vallottak. Leonyid Brezsnyev ezt azzal magyarázta, hogy saját szakállukra cselekedtek: „Šalgovič és munkatársai segítségével feltartóztattuk Dubčeket, Černíket, Smrkovskýt, Kriegelt és

[290] Felcman (2001. 349).
[291] MOL M-KS. 282. f. 47. cs.
[292] Císař (1998. 487–489).

Špačekot. Ugyancsak feltartóztatták Císařt, de a velünk folytatott tanácskozás nélkül barátaink szabadlábra helyezték.")[293]

Kevésbé tüntetően, ám ugyancsak az illegalitást választotta Josef Pavel belügyminiszter is. Hiába koslattak utána Viliam Šalgovič munkatársai, nem tudták megtalálni ismerősei vidéki házaiban. Azután menedéket kapott az elnöki rezidencián az őt régóta ismerő és becsülő Ludvík Svoboda utasítására.[294] („Úgy látszik a szovjetek jól kiképeztek engem az 1930-as évek elején Moszkvában. Megtanultam, hogy ha rejtekezel, gyakran helyet kell változtatni. A legjobb persze külföldre menekülni. Ehhez azonban már öreg vagyok", mesélte egykori beosztottjának, Vilém Kahannak, miután az utóbbi a „normalizáció" első napjaiban eljött tanácsot kérni tőle, hogy mitévő legyen.)

A polgári ellenállás

A moszkvai jegyzőkönyv 1968. augusztus 26-i aláírásáig a csehszlovákiai helyzet kimenetele többesélyes volt. Főleg a nagyobb városokban, így Prágában, Brünnben és Pozsonyban az intervenciós csapatok feltűnően jól szervezett, bár nem fegyveres ellenállásba ütköztek. Ez nevezték „občansky", vagyis polgári ellenállásnak, amely több héten át kitartott, majd a cseh lelkülethez közelebb álló passzív rezisztenciává változott. Visszafogottabb formában a polgári ellenállás lényegében 1969-ben is jelen volt a csehszlovákiai közélet peremén. Sőt, az értelmiség és a diákság jelentős része még ezt követően is abban reménykedett, hogy komolyabb társadalmi támogatás híján a visszarendeződés előbb-utóbb zátonyra fut. Csakhogy a „normalizáció", amely a „prágai tavaszt" követte, még a gorbacsovi peresztrojka meghirdetését is túlélte, s csupán az 1989-es „bársonyos forradalom" napjaiban múlt ki.[295]

A megszálló országok propagandakiadványai a bevonulást követően azzal vádolták a „prágai tavasz" reformer vezetőit, hogy vérgőzös indulatokat gerjesztettek. Ennek azonban az ellenkezője az igaz. Alexander Dubček és társai közvetlenül a letartóztatásuk előtt határozottan tiltakoztak ugyan Csehszlovákia lerohanása ellen, ám felhívásukban utaltak rá, hogy meg kall akadályozni az esetleges vérontást.[296] Az elhurcolt politikusok helyére lépő „második garnitúra" hozzájuk hasonlóan nem kollaborált, ám ők is az ellenállás passzívabb formáit választották. Amikor például Prága házfalait elborították az ötágú csillag és a horogkereszt közé egyenlőségjelet tevő grafittik, az illegálisan tevékenykedő prágai városi pártbizottság vezetői „suttogó propagandába" kezdtek. Igyekeztek megértetni az embe-

[293] MOL M-KS. 282. f. 47. cs.
[294] Williams (1997. 221).
[295] Shawcross (1990. 193–229), Országos gyász (1990).
[296] Vondrová–Navrátil (2001. 454).

rekkel, hogy nem szabad feleslegesen provokálni a megszálló hatóságokat. A rajzok ezután nagyon gyorsan eltűntek.[297]

A stencilezőgépeken és írógépeken viszont ezrével készültek a polgári ellenállás jelszavait hangoztató röplapok: „Ne állj szóba a megszállókkal! Ne adj nekik semmit, se egy darab kenyeret, se egy pohár vizet! Ne láss, ne hallj, ne tudj semmit!" Radikális diákok az aszfaltra olykor fehér festékkel kiírták: „Halál a kollaboránsokra!" Ez páni félelmet váltott ki az „egészséges erők" körében, és sokukat menekülésre késztette. A prágai utcákról már augusztus 21-én eltűntek a névtáblák: a megszállt ország polgárai így akarták megnehezíteni a bevonuló csapatok tájékozódását. Helyükre plakátok, transzparensek kerültek: „Ezt tanultátok Lenintől?", „Lenin, ébresztő! Brezsnyev megőrült!", „Iván, siess haza, Natasa nem bír meglenni nélküled az ágyban!" Főleg Cseh- és Morvaországban szinte egyik pillanatról a másikra újjáéledt a Svejk-kultusz. A Hašek-regény idézeteit az ellenállók aktuális tartalommal töltötték meg. A „derék katonát" ábrázoló Josef Lada rajzai egyre újabb karikatúrák alapjául szolgáltak.

A polgári ellenállás két legfontosabb követelése 1968. augusztus 27-e előtt az volt, hogy azonnal vonják ki az országból az idegen csapatokat, és bocsássák szabadon Dubčeket, Černíket, valamint a többi elhurcolt reformer politikust. A közéleti személyiségek népszerűségi listája pedig aszerint alakult, ki mennyire keményen lép fel a megszállókkal és a kollaboránsokkal szemben. Megbízható információ hiányában azonban a polgári ellenállás résztvevői nemegyszer melléfogtak. Ludvík Svoboda köztársasági elnököt például akkoriban senki nem tartotta megalkuvó politikusnak, noha a fegyveres erők főparancsnokaként ő volt az, aki az 1968. augusztus 20-i késő esti előzetes szóbeli parancsával megkönnyítette az ország katonai megszállását. Később pedig a tárgyalások afféle „moderátoraként" Brezsnyevvel együtt bábáskodott a Kremlben a megszállást szentesítő „moszkvai jegyzőkönyv" létrejötte körül. Csehszlovákia-szerte azonban még sokáig úgy hitték, hogy Svoboda tábornok „nem engedett az Ivánok nyomásának."[298]

A lakossági ellenállás első heteiben sokan azt sem értették, milyen kétes szerepet játszik az összekuszálódott helyzetben Gustáv Husák, akinek népszerűsége 1968 augusztusában és szeptember elején már-már Svoboda kedveltségével vetekedett. A Husák iránti rokonszenv csupán 1968 késő őszére kezdett megkopni, főleg Cseh- és Morvaországban. Pedig a hozzá közel álló apparatcsikok azt terjesztették: „Csak benne bízhatunk, hiszen ha lemond, Moszkva azonnal bekeményít, és egy Biľakot vagy Indrát ültet a nyakunkra". Olykor maga Husák is mintegy „el-

[297] MOL M-KS. 282. f. 47. cs. Gosztonyi Jánosnak, a Népszabadság szerkesztőjének prágai úti jelentése.

[298] Ezt a hitet máig próbálja fenntartani a Ludvík Svobodáról szóló memoárok egy része. Jellegzetes példája: Klusáková-Svobodová (2005).

szólta" magát, hogy sokkal liberálisabb politikát folytatna, ha Biľak nem tartaná vissza. Ezt óvatosan egyik szovjet látogatójának is előadta.[299]

Ezzel szemben Szlovákiában, amelynek az ügyesen manőverező politikus 1968 szeptemberében mindenható vezetője lett, a korábban monolit Csehszlovák Szocialista Köztársaság föderatív állammá átrendezése idején valóságos Husák-kultusz jött létre. A professzoros külsejű, gyors észjárású, ravasz szlovák politikus hosszú börtönévei alatt megőrizte a fiatal éveitől rá annyira jellemző kétszínűséget. A Kremlben folytatott augusztusi tárgyalásokon az első naptól sikerült belopni magát a szovjet vezetés szívébe. Viszont odahaza még heteken-hónapokon át eltitkolta, hogy hajlandó vállalni Moszkva egyes számú csehszlovákiai helytartójának szerepét. 1968 kora őszén Husák még egykori börtöntársainak sem beszélt erről! Ám az 1940-es évek óta őt ki nem álló Alexander Dubček azonnal rájött, miben mesterkedik szlovák politikustársa, és elpanaszolta a mindkettejüket jól ismerő Púčik budapesti nagykövetnek, hogy a szovjetek képesek elcsapni őt, és „kinevezni" Husákot a CSKP élére.[300]

Egy idő után Gustáv Husáknak már nem is volt annyira fontos a reformer cseh és szlovák közvélemény szeretete. Tökéletesen megfelelt neki, hogy a Kreml urai, s még inkább a cseh és szlovák pártapparátus prominens személyiségei mögötte állnak. Ezért vállalta 1968 őszén az ország legbefolyásosabb újságíróival való konfliktust is. Szlovákia járási pártaktivistái előtt tartott előadásában pedig egészen „elengedte" magát. A kérdésekre felelve még antiszemita szólamokat is hangoztatott: „A szocialista országok kommunista pártjai közül egy sem akar letéríteni bennünket erről (az 1968 januárjában elkezdett – K. M.) útról. Azt akarják, hogy ez a folyamat továbbfolyjon mindenféle szélsőségek nélkül. (...) A szövetséges csapatok Csehszlovákiába való bejövetele alkalmával az antiszocialista erők soraiban e tény nagy nyugtalanságot váltott ki. Ezen erők tevékenységüket a moszkvai megállapodások aláírása után is folytatták. Ebben a tevékenységben részt vettek egyes emigránsok is, akik 1968. augusztus 21-e után hagyták el az országot és a köztársaságellenes erők szolgálatába álltak. (...) A szövetséges csapatok bejövetele után (a zsidó származású funkcionáriusok közül) mintegy 22-en külföldre mentek."[301] Pálfordulása nyomán Gustáv Husáknak alig néhány hónap alatt sikerült elérnie, hogy a szovjet pártvezetés némi lelkiismeret-furdalást érezzen, amiért korábban az „egészséges erők" és a KGB-ügynökök jelentéseire támaszkodva *fasisztabérencnek* meg *szlovák nacionalistának* tartotta őt. Erre utalt Jurij Andropov KGB-elnök 1968. december elején a Kádár Jánossal folytatott budapesti tárgyalásain: „a Szovjetunió Állambiztonsági Hivatalában augusztus 21-e előtt olyan anyagokat írtak Husákról, amelyek szerint burzsoá nacionalista, s annak idején

[299] Bovin (2003. 199).

[300] MOL M-KS. 282. f. 47. cs.

[301] Uo. A beszéd rövidített összegzését magyar diplomaták informális úton szerezték meg.

együttműködött a német fasisztákkal. Ennek ellenére, augusztus 21-e után nem volt még egy olyan józan, következetes ember Csehszlovákiában, mint ő."[302]

De térjünk vissza a bevonulás tragikus napjaihoz! A káoszba süllyedt országban páratlan gyorsasággal terjedtek a hírek és az álhírek. Rengeteg titkos rádió-adóvevő készülék került az ellenállók kezébe. Ugrásszerűen megnőtt a Szabad Európa Rádió, a BBC, az Amerika Hangja hallgatóinak száma. Már akkor többekben felmerült, vajon Dubček és társai készültek-e az esetleges megszállás utáni információs háborúra. Václav Slavík és Eduard Goldstücker, akiket erről faggattam, határozott nemmel válaszoltak. Ám legalább annyira forrásértékű Kotrčnak, a prágai pártbizottság egyik titkárának a véleménye, amelyet nem sokkal a bevonulás után fejtett ki a prágai magyar követségen. Ő, aki 1968. augusztus 21-ét követően Prágában és környékén a titkos rádióadásokat koordinálta, magyar ismerőseinek „mosolyogva azt mondta el, hogy a rendelkezésükre álló technikai lehetőségek 10%-át sem használták ki. Minden kerületben van – mint mondotta –, a közlekedési vállalatnak rádióadója. Ezek hatósugara túlterjed a kerületek határain. Országos rádióadó-hálózattal rendelkezik a polgári légoltalom, a milícia, s mindezeken túl ott van a hadsereg. Ők adták, ők üzemeltették az adókat. Közvetlenül pedig a kerületi, illetve városi pártbizottságok üzemeltették ezeket."[303] Az illegális rádióadóknak komoly szerepük volt az ugyancsak illegális vysočanyi kongresszus megrendezésében.[304]

Ha Moszkva nem egyezett volna bele 1968. augusztus 27-én az ország elhurcolt vezetőinek hazatérésébe, a polgári ellenállás további fontos stádiuma a többnapos általános sztrájk lett volna. A Prágában dolgozó magyar diplomatákhoz és a követségen tartózkodó budapesti politikusokhoz eljutott a hír, hogy „ennek két főpróbáját tartották meg: az egyik alkalommal negyedóráig állt le az élet, (...) s megkondultak Prága összes harangjai, megszólaltak a gyárak szirénái és az autókból dudálni kezdtek. Egy másik alkalommal egyórás általános sztrájkot tartottak. Ennek egyik fő szervezője a Pilseni Rádión keresztül, a jelenlegi belügyminiszter volt, egyébként régi párttag, munkás, kőművesként dolgozott."[305]

Az egykori kőműves Jan Pelnář, a visszarendeződés korai szakaszának belügyminisztere, 1968 szeptemberében a Kreml által annyira gyűlölt Josef Pavelt váltotta fel a kulcsfontosságú minisztérium élén. Pelnář több egykori ismerősétől hallottam, hogy korábban tüntetően rokonszenvezett a Dubček nevével fémjelzett reformpolitikával.

[302] MOL M-KS. 282. f. 47. cs.

[303] MOL M-KS. 282. f. 47. cs.

[304] „A rádiókban a kongresszusi küldötteket arra szólították fel, hogy jelentkezzenek az első útjukba kerülő prágai nagyüzemi pártbizottságon, hogy a további instrukciókat ott kapják meg", mesélte Kotrč.

[305] MOL M-KS. 282. f. 47. cs. Ezeket a híreket 1968. szeptember elején Kovács Imre magyar nagykövet mellett Gosztonyi János összegezte. A Kádár-titkárságra eljuttatott titkos jelentések egy része kettejük közös művének látszik.

A modern nagyiparral rendelkező Pilsen és környéke súlyos gondjait tapasztalva Pelnář az 1960-ás években többször hitet tett az „új gazdasági mechanizmus" bevezetése mellett. Baráti körben dohogott ugyan a sajtószabadság „vadhajtásait" tapasztalva. Ám nem túl képzett, egyszerű munkás létére örült, hogy a Novotný-féle társaság távozását követően milyen sok „kiművelt fő" került előtérbe a prágai irodákban. A Pelnář iránt korántsem elfogult Čestmír Císař szerint „eredetileg ő olyan rendes munkásember volt, aki minden reggel arra ébredt, hogy legalább egy jó cselekedetet kell megtennie aznap az emberek javára". Talán ezért is olvasott fel első nekibuzdulásában a pilseni rádió stúdiójában egy olyan felhívást, amelyben polgári ellenállásra, sőt általános sztrájkra biztatta az embereket. Hamarosan azonban Jan Pelnář számára iránytű lett a kapitulánsok krédójának számító „moszkvai jegyzőkönyv" feltétel nélküli elfogadása, amelyet ráadásul az általa annyira tisztelt Dubček, Černík, Smrkovský és Špaček is aláírt.[306]

Az illegális pártkongresszus

Az új belügyminiszternek csupán az első lépéseket volt nehéz megtenni a „normalizáció" elfogadásához. 1968. november 14-én, a CSKP központi bizottságának tanácskozásán, szónoklata már a sztálini és gottwaldi idők szellemiségét idézte: „A liberalizáció leple alatt az antiszocialista erők képviselői hangsúlyozták, hogy ők ugyancsak szocializmust akarnak, azonban olyan szocializmust, amely sokkal inkább Masaryk, mint Marx gondolataira épül. (...) Megjelennek az antikommunista és szovjetellenes röplapok, egyéb területeken az erkölcsi terror légköre alakul ki. (...) Komoly hiányosság volt, hogy a biztonsági szerveknél dolgozó »egészséges erők« ebben az időszakban nem kaptak hatékony politikai támogatást a legfelsőbb párt- és állami szervektől. A nemzetbiztonsági testület a Varsói Szerződés öt országa hadseregeinek országunkba lépésének a napjaiban pozitív szerepet játszott."[307]

A belügyminisztérium, különösen az állambiztonság tisztjei, arányaikat tekintve egyébként sokkal nagyobb számban működtek együtt a megszállókkal, mint a párt- és állami apparátus középmezőnye.[308] Ugyanakkor Közép-Kelet-Európa XX. századi történetében egészen egyedülálló eset, hogy a polgári ellenálláshoz szervesen illeszkedett egy népes pártrendezvény: a csehszlovák főváros vysočanyi kerületében 1968. augusztus 22-én összeült a CSKP XIV., rendkívüli kongresszusa,

[306] Életútjával, belügyminiszteri pályájával foglalkozik Williams (1997. 202, 222–204), Vondrová–Navrátil (1997. 176, 215, 225, 243, 300, 354), Vondrová–Navrátil–Moravec (1999. 268, 383, 400), Felcman (2000. 431, 459), Vondrová–Navrátil (2001. 33–34, 212, 286, 444, 529, 612, 666), Vondrová–Navrátil (2003. 22, 49, 227–229, 242, 262, 359, 486, 503).

[307] MOL M-KS. 282. f. 47. cs.

[308] Koudelka–Šuk (1996).

amely záró határozatában hitet tett a „prágai tavasz" addigi vívmányai mellett, s tiltakozott az ország megszállása ellen.[309] Összehívása krimibe illő epizódokból állt. A már előbb említett Kotrč szerint a dezinformáció érdekében több helyszínt jelöltek meg, és ezt suttogó propagandával terjesztették a városban. Így például az egyik állítólagos helyszín „a prágai Avia gyár volt, amelyet a szovjetek csapatok körülzártak és átfésültek. Majd megtudták, hogy a kongresszus valamilyen elektrotechnikai üzemben ülésezik. A szovjet csapatok meg is közelítették a ČKD-nek ezt az üzemrészét, azonban Prága lakosai teljesen dezorientálták a szovjet egységeket (...), és így nem találták meg az üzemet."[310]

A kongresszus legnagyobb titokban történő, azonnali összehívását, nem sokkal letartóztatása előtt, még Bohumil Šimon kezdeményezte, miután ehhez megkérte Dubček beleegyezését. A tanácskozáson jelen volt a Dubček-vezetés több tagja, köztük Václav Slavík és Zdeněk Mlynář. Az utóbbi időben a kutatók egy része úgy látja, hogy Zdeněk Mlynář, a „prágai tavasz" egyik fontos ideológusa, aki kitűnő, bár elfogult emlékiratokban mutatta be saját szerepét, 1968-ban és 1969-ben, egészen politikai bukásáig kettős szerepet játszott. Erre vall, hogy a nagyobb formátumú reformerek közül egyedül ő vett részt a „kezdeményező csoport" tárgyalásain Cservonyenko szovjet nagykövettel és Svoboda köztársasági elnökkel.[311] Máig nem tudjuk továbbá, ki volt az a rejtélyes és nyilvánvalóan magas beosztású KGB tiszt, aki átadta neki a szovjet követségen egy régi ismerőse, akiből KGB alezredes lett – esetleg egykori összekötője? – üdvözletét. És vajon miért engedte meg az illető Mlynářnak, hogy a szovjet követségről minden ellenőrzés nélkül felvegye a telefonkapcsolatot a polgári ellenállás vezetőivel – mégpedig külön kérésére egy olyan vonalról, amelyet senki nem hallgat le?[312] A szovjet követségen folyó tárgyalás alatt feltételezett kettős játékára utal 1968 titkos történetének egyik legjobb ismerője, Mihail Latis orosz kutató is. Miután Dubček helyzete a CSKP vezetésében a „moszkvai jegyzőkönyv" aláírását követően jelenősen meggyengült, Zdeněk Mlynář csillaga néhány hétre felfelé ívelt. Ő vette át ugyanis a belügyminisztérium, a katonai tárca és a központi pártapparátus „pártvonalon" történő ellenőrzését. Az „ötök" 1968. szeptember 27-i tanácskozásán ez komoly aggodalmat váltott ki: „Amikor Csehszlovákiába beléptek a szövetséges csapatok, Mlynář a szovjet követségre rohant, s kijelentette: »Hála istennek, hogy bevonulnak a csapatok, máskülönben Csehszlovákiában katasztrófára került volna sor.« Ezek után Mlynářnak egyszerre csak sikerült részt venni a CSKP illegális XIV. kongresszusán, s beválasztatni magát az (új – K. M.) vezető testületekbe. Ugyanezekben a napok-

[309] Pelikán (1969), Šilhán (1990), Vondrová–Navrátil (2001. 39–81).

[310] MOL M-KS. 282. f. 47. cs. CKD. A prágai pártbizottság vezetői szerint a vysočányi kongresszus sürgős összehívásával meg akarták akadályozni, hogy a szovjet megszállók létrehozzák azokat az ideiglenes csehszlovák vezető testületeket, „amelyek kiemelik az addigi vezetőket és fizikailag felszámolják őket". Uo.

[311] Vondrová–Navrátil (2001. 33–38).

[312] Mlynář (1983. 217–220).

ban baloldali elvtársak csoportjával járt L. Svoboda elvtársnál, ahol tárgyalásokat folytatott az új kormány megalakulásáról. Azután ugyanő részt vett a moszkvai megbeszéléseken is. Miután pedig visszatért onnan, fontos szerepet foglalt el (az átalakított prágai – K. M.) vezetésben. Most pedig azzal foglalkozik, hogy a tömegtájékoztatási eszközök barátságtalan »vonalát« jogi eszközökkel támasztja alá".[313]

A kongresszuson egyébként a küldöttek többsége a helyzethez képest meglepően nyugodtan, felelősségteljesen szólalt fel. Elvetették a Forradalmi Munkás Paraszt Kormány és bármilyen más kollaboráns intézmény létrehozásának még a puszta gondolatát is. A küldöttek számára a megszállók előtti behódolás vagy a Kremllel történő egyezkedés egyenértékű volt a hazaárulással. A szavazás során szinte kizárólag a Dubček szűkebb politikai köréhez tartozó reformer politikusokat, sőt még azoknál is radikálisabb közéleti személyiségeket választották a CSKP új vezető testületeibe. A központi bizottság első titkára egy szerény tanárember, Věněk Šilhán lett. Ő azonban csupán ideiglenesen vállalta el ezt a tisztséget, ameddig az elhurcolt Dubček haza nem tér.

A szovjet katonai vezetők és a csehszlovák fővárosba küldött moszkvai politikusok szívük szerint puskatussal szétkergettették volna a vysočanyi kongresszust, amelyről Cservonyenko nagykövet végig úgy beszélt cseh és szlovák tárgyalópartnereinek, mint törvénytelen tanácskozásról. A messziről jött birodalmi rendcsinálóknak nem is lett volna túl nehéz dolguk, hiszen a tanácskozás biztonságára mindössze néhány fegyveres milicista és több tucat „rendező" karszalagot viselő fiatal munkás vigyázott. Igaz, néhány korabeli filmfelvételen viszonylag sok egyenruhás embert lehet látni. A küldöttek egy részét ugyanis – ez a hír az egyik rendező jóvoltából később eljutott a prágai magyar követségre – milicistának öltöztették, hogy a kongresszusra vezető úton a megszállók ne tartóztassák fel őket.[314]

Ennyi küldött között, persze, bőven akadhatott „tégla" és a szovjet kágébésekkel kapcsolatban álló StB tiszt is, akiknek segítségével a megszállók, a szigorú ellenőrzést kijátszva, rábukkantak a tanácskozás színhelyére. Besúgói jelentéseik azonban túl sok szűrőn kerültek a szovjet döntéshozókhoz. Mire azok ellenlépésekről döntöttek volna, a rendkívüli kongresszus már véget is ért. Megindult hát a bűnbakkeresés. „Trofimov elvtárs", vagyis Kirill Mazurov, a Kreml legmagasabb rangú prágai képviselője, trágárul ordítozott Cservonyenko nagykövettel. Ő viszont a magas rangú katonatisztekre meg a belügyesekre mutogatott, elhárítva magától a felelősséget.[315]

Amikor a Kremlbe eljutott a vysočanyi tanácskozás híre, a szovjet vezetők első felindulásukban mint „banditák, ellenforradalmárok és revizionisták" összejöve-

[313] MOL M-KS. 282. f. 47. cs. CKD.
[314] MOL M-KS. 282. f. 47. cs. Gosztonyi János prágai úti jelentése.
[315] Alekszandr Jakovlev közlése.

teléről beszéltek róla. Azután pánikba estek, hiszen a „kongresszus" fogalma az SZKP vezetői számára hagyományosan nagyon nagy jelentőségű volt. És bármit is mondtak a nyilvánosság előtt, pontosan tudták, hogy a minden szempontból rendkívüli kongresszus Csehszlovákiában legitim fórum volt – még akkor is, ha azon legfeljebb csupán mutatóban vettek részt szlovák küldöttek. A Kreml zavarát tükrözte, hogy amikor elkezdtek tárgyalni a kárpátaljai fogságából odahurcolt Alexander Dubčekkel, a szovjet államfő, Nyikolaj Podgornij megkérdezte tőle, kicsoda az a bizonyos Šilhán? Miután a válasz úgy hangzott, hogy „régi párttag", Alekszej Koszigin miniszterelnök hozzátette „bizonyára jobboldali". Leonyid Brezsnyev kifogásolta, hogy Moszkvában nem tudnak róla semmit.[316] Ebben a szóváltásban benne rejlik a szovjet vezetés tárgyalási, sőt kényszerű kompromisszumkeresési szándéka. Bármennyire is gyűlölték ugyanis a Kreml urai a Prágában letartóztatott cseh és szlovák vezetőket, rengeteget tudtak róluk. Ismerték gyenge pontjaikat, és tisztában voltak vele, hogy meddig mehetnek el a fenyegetőzésben, zsarolásban, netán ígérgetésben. Šilhánról és társairól azonban tényleg nem tudtak semmit. Az azonban kiderült, hogy a prágai szovjet nagykövetség meg a KGB rezidentúra jelentései szerint nehezen kezelhető küldöttek kerültek a CSKP élére, akik keresztülhúzhatták a szovjet vezetés terveit. Ezek az emberek életkoruknál fogva kevésbé irányíthatóak voltak, mint a cseh és szlovák párttagok előző nemzedéke, figyelmeztették Brezsnyevéket prágai ügynökeik. Az volt a benyomás, hogy nem félnek az irdatlan mennyiségű szovjet tank jelenlététől, és egyszerűen nem látják értelmét a Moszkvával való kiegyezésnek. Csupán egyetlen egy ponton látszottak zsarolhatóaknak: szerették volna visszakapni a körükben osztatlan népszerűségnek örvendő Dubčeket és az augusztus 21-én kora reggel vele együtt elhurcolt többi politikust.[317]

[316] Vondrová–Navrátil (1996. 238–239).

[317] Ivan Udalcov közlése. A szovjet politikai rendőrség prágai és pozsonyi rezidentúrájának létszáma a viharos 1968-as esztendő alatt majdnem megkétszereződött. Az „ötök" csapatainak bevonulását követően a KGB és a GRU hálózat tagjai így is alig bírták a munkát. Brezsnyev és társai az első kudarcok után ugyanis már nem bíztak a diplomaták jelentéseiben, és párhuzamos informátorok segítségével igyekeztek ellenőrizni a híreket. Ez késleltette a döntéseket a Kremlben. A pártfőtitkár egyik bizalmasa így emlékezett erre: „A KGB által szállított információ prioritást élvezett. (...) Ám a GRU jelentések összességükben objektívabb és teljesebb képet mutattak. Munkám során megismertem a katonai hírszerzőkkel. Ők elmagyarázták nekem, hogy a jelentések elvben érdekesebbek és operatívabbak lehetnének, ha nem hevernének túl sokáig a különböző »szerkesztők« asztalán, mielőtt továbbítják őket". Ez jogos észrevétel volt. Brezsnyev tanácsadója, Bovint szeptember közepén felkereste Alekszejev volt kubai szovjet nagykövet, a KGB egyik legfelkészültebb mesterkémje, aki személyes barátságot létesített a Castro-fivérekkel, s diplomáciai fedésben éveket töltött Latin-Amerikában. A „prágai tavasz" utolsó hónapjait „konzultánsként" Csehszlovákiában töltötte, s miután hazatért, volt annyi becsület benne, hogy kipakoljon feletteseinek, köztük Jurij Andropovnak: „Mindenki gyűlöl minket Csehszlovákiában. Nincs ott semmiféle ellenforradalom. Egyszerűen csak szeretnének leválni rólunk, felhasználva a jugoszláv tapasztalatot." Bovin (2003. 196).

Ezek a hírek az utolsó cseppet jelentették a pohárban. Brezsnyev és köre nem húzhatta tovább az időt, hiszen a csehszlovákiai ellenállás előbb-utóbb komoly vereséget jelentett volna a számára a szovjet pártvezetésben a fű alatt zajló kegyetlen politikai küzdelemben. A kudarcok hatására a szovjet befolyási övezet időközben Moszkvába érkező pártvezetői is szokatlanul kemény hangot kezdtek használni a Brezsnyevvel folytatott tárgyalásokon. Helyzetét gyengítette még, hogy ezekben a történelmi napokban súlyosan meg is betegedett, agya többször elborult, egyik ájulási roham érte a másik után.[318] Amikor azonban sikerült erőt venni magán, Brezsnyev a politikai bizottság tagjaival, olykor pedig négyszemközt fogadta a Kremlben cseh és szlovák „foglyait" meg a Prágából különrepülőgépen odaszállított „kezdeményező csoport" tagjait. A szovjet pártvezetés ugyanis időközben titkos szóbeli döntést hozott arról, hogy egy asztalhoz ültetik a reformereket és a kollaboránsokat. Záros határidőn belül ki akartak csikarni belőlük egy közleményt, amelynek nyomán Csehszlovákiában maradhatnak a szovjet csapatok és elkezdődhet a „normalizáció". Ehhez azonban engedményeket kellett tenni Brezsnyevnek. Néhány órás töprengést követően 1968. augusztus 24-én késő este – más források szerint csupán augusztus 25-én kora reggel – a mindenható politikai bizottság az SZKP főtitkára javaslatára elvetette a szovjet katonai közigazgatás csehszlovákiai bevezetésének, vagy a „kezdeményező csoport" tagjaiból alakított Quisling-kormány létrehozásának korábbi tervét. Brezsnyev fülében alighanem ott csengett Władysław Gomułka érvelése: minél előbb „be kell mocskolni" Alexander Dubčeket. Rá kell venni, hogy írjon alá valamit, ami népszerűtlenné teszi őt az „ellenforradalmárok" előtt. Ezután már nem lesz számára visszaút.[319]

A „moszkvai jegyzőkönyv" aláírása

1968 augusztus 24-én késő este, vagy másnap kora reggel a szovjet vezetők Alexander Dubčekkel meg a többi prágai politikussal megosztották azt az aggodalmukat, hogy nem mennek semmire, ha a tárgyalások eredményeképpen nem írnak alá egy hivatalos jegyzőkönyvet. Addig is a kifárasztás taktikáját alkalmazták. Még olyan jelentéktelennek látszó részletekre is ügyeltek, hogy a mindig hallgatag őrök és tolmácsok, hol egyenként, hol kettesével fel-alá vezessék őket a hatalmas tükrök miatt még nagyobbnak látszó, nyomasztó pompájú termeken át. Dubčeknek és társainak gondolkozni sem maradt idejük, miközben Brezsnyev, Koszigin, Podgornij és Voronov a sztálini idők vizsgálóbíráihoz hasonló módon vallatta őket, előre felosztva egymás között a szerepeket. Megesett, hogy Brezsnyev atyaian szólt Dubčekhez vagy Černíkhez, majd néhány perc múlva Podgornij üvöltözött velük.

[318] Csazov (1992. 74).
[319] Latis (1998. 268, 281).

A szovjet vezetés első konkrét követelése az volt, hogy a „vendégek" nyilvánítsák érvénytelennek a vysočanyi pártkongresszus határozatait. Dubček erre kitört: senki nem hiszi majd el Prágában, hogy ezt önszántából tette! Brezsnyev viccelődni kezdett, de amikor látta, hogy Dubček alig áll a lábán, intett, vigyék pihenni a Lenin-hegyen számára kijelölt villába. Ő maga pedig a „Vnukovo-2"repülőtérre sietett, a Svoboda elnök vezetésével Prágából érkező küldöttség elé. A látogatásról hozott döntés annyira az utolsó pillanatban született, hogy a szovjet külügyminisztérium protokollosztályának már nem maradt ideje felkészülni. A moszkvai pártszervezet talpasainak meg a politikai rendőrség aktivistáinak mégis sikerült azt a látszatot kelteni, hogy száz- és százezrek, visszafojtott lélegzettel várják Ludvík Svobodát. Végigloholták ugyanis a repülőtérről vezető utcák és sugárutak közelében található üzemeket, hivatalokat, hogy minél több vörös zászlóval, virággal integető embert tereljenek ki a Csehszlovák Szocialista Köztársaság elnöke elé.[320] Ez megtette a hatását. Noha Svoboda tábornok nem volt naiv ember, most mégis úgy érzékelte, hogy győztesként vonul be a Kremlbe. Brezsnyev ünnepélyesen megmutatta neki szálláshelyét, az egykori cári lakosztályt. Igaz, a négy hatalmas fogadószobában és a hálószobában, a köztársasági elnök nem talált egyetlenegy működő telefonkészüléket sem.[321]

Aztán elkezdődtek a kétoldalú tárgyalások. A szovjet fél végig támadott, a cseh és szlovák politikusok pedig – még a kollaboránsok is! – behúzott nyakkal védekeztek. „A tárgyalások során (...) fokozatosan bocsátották szabadon a letartóztatottakat, először pénteken Dubčeket és Černíket, majd szombaton, vasárnap Smrkovskýt, Špačeket (...) míg utoljára hétfőn Kriegelt. (...) A tárgyalások vasárnapig, (augusztus – K. M.) 25-éig külön-külön, egyenként és csoportonként folytak. Svoboda elnök határozott volt, élt azzal, hogy a szovjet vezetők nagy tisztelettel tartják, és nagyra becsülik," mesélte magyar diplomatáknak Oldřich Švestka, miután visszatért a szovjet fővárosból. Úgy látta, már a tárgyalások első napján kiderült: immár nem Dubčeken, hanem Svobodán múlik, aláírják-e a különböző helyekről odaszállított cseh és szlovák politikusok a szovjet vezetők számára életbevágóan fontos jegyzőkönyvet, vagy sem. „Az egész csehszlovák csoport együtt csak vasárnap került egy tárgyalóasztalhoz, Kriegel kivételével. Ez az első együttlét drámai feszültségekkel, viharos kitörésekkel és tragikomikus jelenetekkel volt teli. Svoboda elnök nagyon kemény, keresetlen, szemrehányó szavakkal szidta az Elnökséget, elsősorban Dubčeket, Smrkovskýt és Černíket, felelőssé téve őket

[320] Karjagin (1994. 222–225). A tárgyalások napokig elhúzódtak, s így a Svoboda elnököt fogadó díszszázad tagjai, akikkel senki nem törődött, ünnepi egyenruhájukban ott aludtak a repülőtér melletti parkolóban, azokban a buszokban, amelyek a kaszárnyáikból odaszállították őket. A búcsúztatásnál viszont, miután már sikerült aláíratniuk a cseh és szlovák politikusokkal a „moszkvai jegyzőkönyvet", a házigazdák egyszerűen mellőzték az ünnepi protokollt.

[321] Latis (1998. 261).

azért, hogy politikájukkal ilyen helyzetet idéztek elő. Határozottan kiállt a szovjet követelések (...) megoldása mellett."[322]

A csehszlovák köztársasági elnökhöz csapódó, szó szerint belé kapaszkodó Švestka szavai sokban megegyeznek azzal, amit Ivan Udalcovtól hallottam egyik moszkvai beszélgetésünk alkalmával: „Igyekeztünk éket verni Černík és Dubček közé, akik pedig a letartóztatás utáni órákban még olyanok voltak, mint a sziámi ikrek. Remekül sikerült szembeállítani őket!" Švestka ezeknek az intrikáknak a következményeit észlelte: „Súlyos veszekedésekre került sor az egyes elnökségi tagok, Dubček, Černík, Smrkovský, Špaček, valamint a jobboldal és a baloldal egyes tagjai között. Dubček és Černík négyszemközt is veszekedtek. Egyesek tudni vélik, hogy össze is pofozkodtak. Mások, többek között Dubček és Mlynář sírógörcsöt kaptak."[323]

Az egymásnak ugrasztott cseh és szlovák politikusokat szovjet „vendéglátóik" végül egy hosszú asztalhoz terelték a Kreml egyik tárgyalótermében. Ahányan voltak, annyiféle módon viselkedtek. A mereven magába zárkózó František Kriegel úgy tett, mintha nem venne tudomást róla, hogy tárgyalóasztalnál ül. A súlyos depresszióba zuhant, nyugtatókkal teletömött Alexander Dubček – amikor éppen magánál volt – korábbi taktikájának megfelelően ebben a kiszolgáltatott helyzetben is húzta az időt. Az utolsó pillanatban már csak arra összpontosított, hogy ne tegyen olyasmit, amit élete végéig szégyellni fog. A tárgyalásokat később felidéző Josef Smrkovský és Zdeněk Mlynář a plénum előtt önérzetesen latolgatta, hogy egyáltalán érdemes-e aláírni a jegyzőkönyvet. A szovjet politikusokkal négyszemközt maradva viszont arra céloztak, hogy a megegyezés hívei. Oldřich Černíkkel pedig, noha ő is nehezen viselte a tárgyalások fojtott légkörét, nagy szerencséjük volt a szovjet politikai bizottság tagjainak. Néhány nappal korábbi megveretése ugyanis lelkileg annyira összetörte, hogy lépésről lépésre meghátrált fogvatartói előtt.[324]

A „moszkvai jegyzőkönyv" aláírását megelőző tárgyalások 1968. augusztus 26-án délutánig tartottak, sőt még késő este, a repülőtérre vezető úton és „Vnukovo-2" kormányvárótermében is folytatódtak. A szovjet vezetők olykor úgy érezték, hogy már nem látnak a fáradtságtól. A prágai »vendégeikkel« való tárgyalásokon kívül

[322] MOL M-KS. 282. f. 47. cs.

[323] MOL M-KS. 282. f. 47. cs.

[324] Különös, hogy a bevonulás szovjet forgatókönyvírói Brezsnyevvel az élén nem zárták ki 1968. augusztus 18-án Moszkvában a magyar, bolgár, kelet-német és lengyel pártvezetőkkel tárgyalva, hogy Oldřich Černík lesz az új, megszállás utáni csehszlovák kormány feje. MOL 288. f. 47. cs. 743. Aztán mégis elhurcoltatták és megverették. Ennek ellenére Černík már Moszkvában hajlandónak bizonyult a kollaborálásra, és ez hazatérése után nyilvánvalóvá is vált. Az idők során Svobodához és Husákhoz hasonlóan fokozatosan a szovjet megszállók „védőügyvédje" lett. Vondrová–Navrátil (1997. 35–45, 138–149, 214–225), Vondrová–Navrátil (2003. 55–59, 66, 78, 81–82, 100–102, 138–139, 203–208, 242–247, 288–295, 300–306, 308–308–321, 322–336).

a Moszkvában tartózkodó „ötök" vezetőinek a lecsillapítása is kimerítette őket. Brezsnyevnek külön is kínos volt közölni a fegyvertársaival, hogy az általa alig néhány napja, mintegy mentőövként bedobott „Indra-terv" csúfosan megbukott. Ulbricht és Gomułka agresszív szavakkal, Zsivkov inkább bátortalanul, de valamennyien a katonai diktatúra csehszlovákiai bevezetése mellett kardoskodtak, és újabb érveket hoztak fel a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakítása mellett. Szíve mélyén ezt tette volna Koszigin szovjet kormányfő is, aki morózus természete ellenére – a gyengélkedő Brezsnyev távollétében – tüntető szívélyességgel sorra felkereste szálláshelyükön az „ötök" vezetőit. Megkérte az egyre könnyebben kezelhető Černíket, hogy ő is találkozzon a Varsói Szerződés prominens politikusaival, és nyugtassa meg őket. A csehszlovák kormányfő húzódozott, mert joggal tartott a lépés negatív hazai visszhangjától. Akkor sem állt kötélnek, amikor Koszigin patetikusan felkiáltott: „De hiszen hálásnak kell lennie, mert megmentettük az ellenforradalomtól!"[325].

A szovjet kormányfő csalódott, amiért nem sikerült a terv. 1968. augusztus 25-én késő este azonban Oldřich Černík nagy szolgálatot tett a Kremlnek. Előbb négyszemközt megígérte Brezsnyevnek, majd a szélesebb plénum előtt is megerősítette, hogy hajlandó aláírni a szovjet fél által sebtében összeállított, gyakorlatilag Csehszlovákia függetlenségének feladását jelentő „moszkvai jegyzőkönyvet", titkos záradékával együtt. Az „egészséges erők" hangadóit persze nem kellett agitálni. A többi Moszkvában lévő cseh és szlovák politikus pedig – ki azonnal, ki némi rábeszélés nyomán – kényszeredetten követték példájukat. Ezután már csak Dubčeken múlt a dokumentum sorsa. Brezsnyev, aki alig néhány hónapja még „Szasenykának" hívta őt, a háta mögött ekkor már trágárul beszélt róla. Koszigin pedig az 1968. augusztus 25-i politikai bizottsági tanácskozáson egyenesen az „egyes számú gazembernek" nevezte.[326]

Nehéz megítélni, mi lett volna, ha Alexander Dubček egészségesen vesz részt a „moszkvai jegyzőkönyv" aláírásáról folyó heves vitában. A jelek szerint eredetileg sem politikai, sem morális okokból nem hajlott e kompromisszumra. Az aláírás megalázó jelenete, amikor saját bevallása szerint „valaki más vezette a tollat a kezében" hosszú évek múlva sem hagyta nyugodni.[327] Memoárjában feltűnő, milyen röviden foglalkozik ezzel, a további életét végleg kettétörő jelenettel. A szemtanúk által említett két hatalmas dühkitörése a Kremlben ugyancsak arra vall, hogy a végsőkig megpróbált ellenállni. Az elszenvedett megpróbáltatások azonban végül őt is megadásra késztették.

Ennek azért volt előzménye. Brezsnyev kijelentette, hogy félbeszakítja a tárgyalásokat. A szovjet politikai bizottság és a titkárság tagjai libasorban elhagyták a termet. Ekkor Alexander Dubček ismét idegrohamot kapott. Mlynář szerint „resz-

[325] Latis (1998. 269–272).
[326] Pihoja (1998. 328).
[327] Václav Slavík közlése.

ketett, fulladozva és összefüggéstelenül beszélt. Megjelentek az orvosok, kezükben fecskendővel. Dubček ellökte őket, nem akarta, hogy beadják az injekciót. Mindenki legnagyobb csodálkozására azt kiabálta: »Én pedig nem írom alá! Tegyenek velem bármit, nem írom alá!«" Társai odarohantak. Megpróbálták rábeszélni, hogy hajoljon meg a közös akarat előtt. De ő csak mondta a magáét: »Nem írom alá!« Ez az igazság pillanata volt. (...) Végül azonban megengedte, hogy beadják neki a nyugtató injekciót".[328] Majd egy idő múlva, némi rábeszélés után megadta magát!

A jelenlévő cseh és szlovák politikusok talán nem tudták, hogy az injekciós ampullákat a közeli Kreml kórházból hozták, amely köztudottan szoros kapcsolatban állt a szovjet pártvezetéssel és a politikai rendőrséggel. De szinte mindegyiküknek a „Hácha-effektus" jutott eszébe. Az a pillanat, amikor 1939. március 15-én, a Csehország német megszállása előtti napon Adolf Hitler Berlinbe kérette Emil Hácha cseh köztársasági elnököt. Megparancsolta neki, hogy írja alá a hazája lerohanását legitimáló dokumentumot. Miután azonban Hácha, minden nácibarátsága ellenére vonakodott, Hitler orvosai injekciót adtak neki, amelynek hatására megtört.

Jó két évtizeddel később, 1988. december 8-án, az akkori budapesti Béke szállóban részletesen felidéztük a bizonyára még számos részletében homályban maradó történetet Zdeněk Mlynářzsal, aki vonakodva ugyan, jóval társai után maga is beleegyezett a „moszkvai jegyzőkönyv" aláírásába. „Ha tudom, hogy az utókor ennyire el fog minket ítélni ezért, soha nem írom alá", magyarázkodott az izgalomtól lángvörös arccal. „Nem is tudom, miért tettük. Talán a Kreml boltívei azt diktálták, hogy ha továbbra is ellenállunk, akkor ott maradunk, befalazva. És mindannyian azt akartuk, még a kollaboránsok többsége is, hogy mielőbb sikerüljön kijutni onnan. Én még magabiztosan magyaráztam a repülőgépen a néhai Smrkovskýnak, hogy otthon, a lehetőségek függvényében, majd ott folytatjuk, ahol augusztus 20-án késő este abbahagytuk. Bizony, nagyot tévedtünk."

És tényleg nem volt visszaút. Az „emberarcú szocializmus" mint a rendszer lényegének ellentmondó, s ezért életképtelen formáció, a „moszkvai jegyzőkönyv" aláírása után még gyorsabban eltűnt a történelem színpadáról, mint azt a kortársak többsége hitte.

[328] Mlynář (1983. 281).

A „PRÁGAI TAVASZ” TITKOS IRATAI

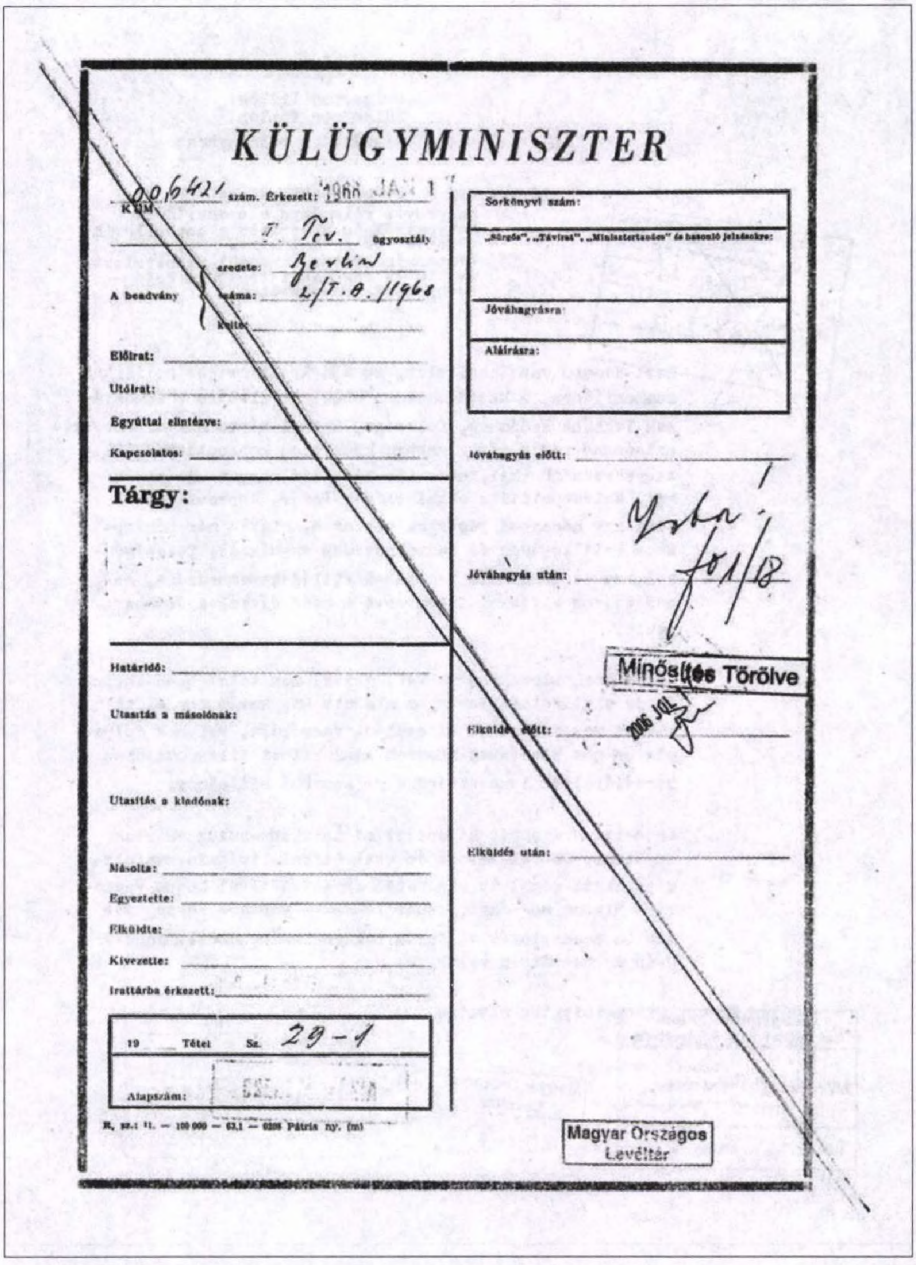

KÜLÜGYMINISZTER

KÜM 006421 szám. Érkezett: 1968 JAN 1

I. Tev. ügyosztály

A beadvány eredete: Berlin
száma: 2/T.A./1968
kelte:

Előirat:

Utóirat:

Egyúttal elintézve:

Kapcsolatos:

Tárgy:

Határidő:

Utasítás a másolónak:

Utasítás a kiadónak:

Másolta:

Egyeztette:

Elküldte:

Kivezette:

Irattárba érkezett:

19 Tétel Sz. 29-1

Alapszám:

Sorkönyvi szám:

„Sürgős", „Távirat", „Minisztertanács" és hasonló jelzésekre:

Jóváhagyásra:

Aláírásra:

Jóváhagyás előtt:

Jóváhagyás után:

Minősítés Törölve

Elküldés előtt:

Elküldés után:

Magyar Országos Levéltár

A kelet-német vezetés fondorlatos módon Prága értésére adta, hogy elégedetlen a dogmatikus pártvezér, Antonín Novotný megbuktatásával. A jelentésíró Tömpe András kelet-berlini magyar nagykövet viszont nem titkolta, hogy rokonszenvvel kíséri az „emberarcú szocializmus" kísérletét. Az augusztusi intervenció után tüntetően lemondott posztjáról.

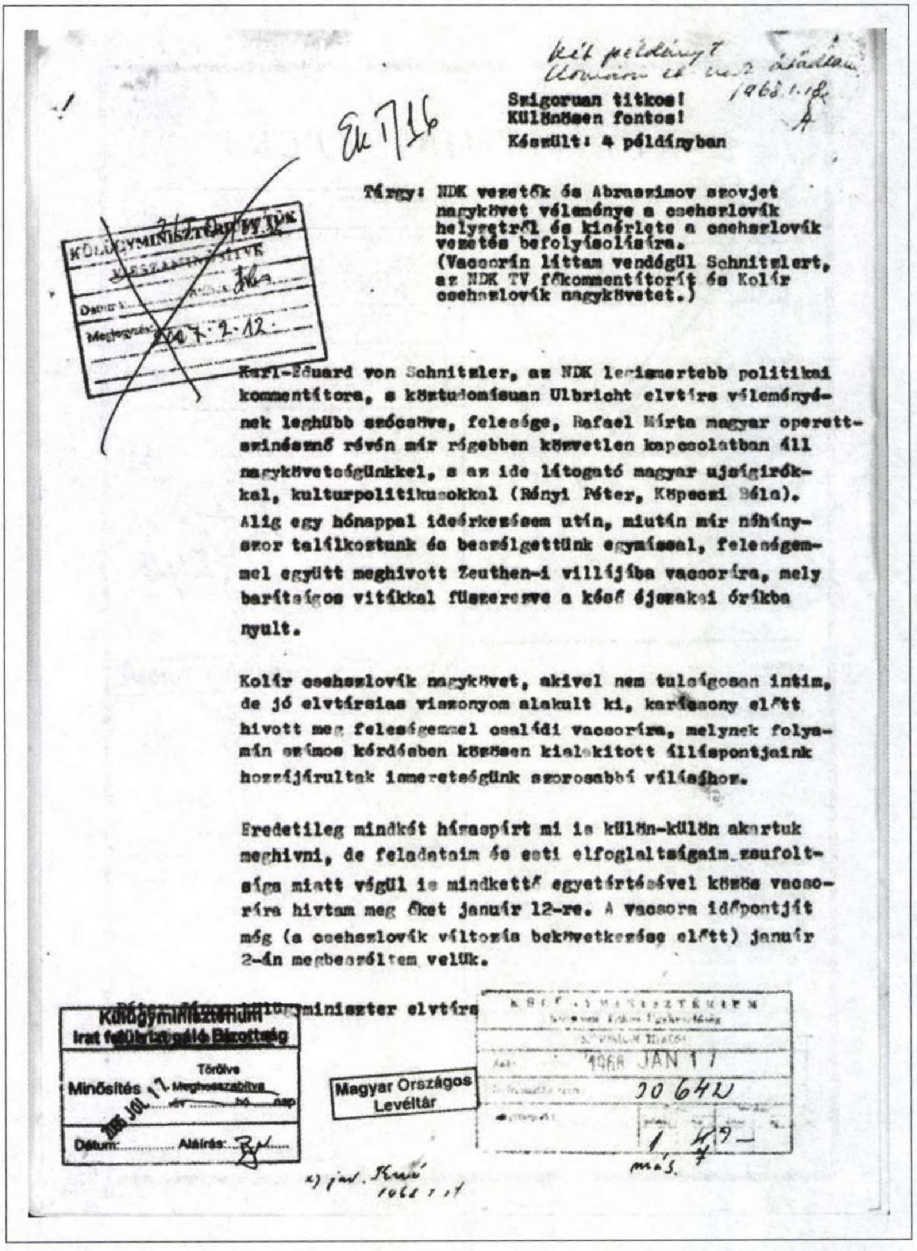

Két példányt
Romániai és vezet átadtam
1968.1.18.

Ek T/16

Szigoruan titkos!
Különösen fontos!
Készült: 4 példányban

Tárgy: NDK vezetők és Abraszimov szovjet nagykövet véleménye a csehszlovák helyzetről és kísérlete a csehszlovák vezetés befolyásolására.
(Vacsorán láttam vendégül Schnitzlert, az NDK TV főkommentátorát és Kolár csehszlovák nagykövetet.)

KÜLÜGYMINISZTÉRIUM
VÉSZANYAGÍVE
Dátum:
Megjegyzés: 2/7-2-12.

Karl-Eduard von Schnitzler, az NDK legismertebb politikai kommentátora, s köztudomásuan Ulbricht elvtárs véleményének leghübb szócsöve, felesége, Rafael Márta magyar operettszinésznő révén már régebben közvetlen kapcsolatban áll nagykövetségünkkel, s az ide látogató magyar ujságirókkal, kulturpolitikusokkal (Rényi Péter, Köpeczi Béla). Alig egy hónappal ideérkezésem után, miután már néhányszor találkoztunk és beszélgettünk egymással, feleségemmel együtt meghivott Zeuthen-i villájába vacsorára, mely barátságos vitákkal füszerezve a késő éjszakai órákba nyult.

Kolár csehszlovák nagykövet, akivel nem tulságosan intim, de jó elvtársias viszonyom alakult ki, karácsony előtt hivott meg feleségemmel családi vacsorára, melynek folyamán számos kérdésben közösen kialakitott álláspontjaink hozzájárultak ismeretségünk szorosabbá válásához.

Eredetileg mindkét házaspárt mi is külön-külön akartuk meghivni, de feladataim és esti elfoglaltságaim zsufoltsága miatt végül is mindkettő egyetértésével közös vacsorára hivtam meg őket január 12-re. A vacsora időpontját még (a csehszlovák változás bekövetkezése előtt) január 2-án megbeszéltem velük.

Péter Márta külügyminiszter elvtárs

Külügyminisztérium
Irat felülvizsgáló Bizottság
Minősítés Törölve Meghosszabbítva
2005 JÚL 17
Dátum: Aláírás:

Magyar Országos Levéltár

KÜLÜGYMINISZTÉRIUM
1968 JAN 17
30642
1 4/7
más.

- 2 -

Kolár elvtárs feleségе nélkül jött a vacsorára, előre kimentvén őt betegségére hivatkozással. Schnitzler Rafael Mártával együtt jött. A vacsora az ilyenkor szokásos formában és hangulatban indult, a magyar halászlé és disznótoros ételek dicséretével, anekdótázással, vendégeink magyar vonatkozású emlékeinek felidézésével.

Feketézés után Schnitzler hirtelen, minden átmenet nélkül, Kolarhoz fordulva, autoritativ hanglejtéssel, hosszabb fejtegetésbe kezdett.

Sulyos aggodalommal töltenek el a legutóbbi csehszlovákiai események - mondotta. Nem kaptunk közlést a KB legutóbbi plénumainak belső határozatairól, de ugy látszik, hogy mind gazdasági, mind politikai viszonylatban olyan döntések születtek, melyek annak a kérdésnek a felvetésére késztetnek, hogy vajjon megtartja-e a csehszlovák párt lenini jellegét. Ugy látszik, tulsulyba jutottak azok az erők, melyek a gazdaság liberalizálását akarják keresztül vinni. Ugy tudjuk, ezen a téren október óta jelentős döntések is születtek, amelyekről azonban nem kaptunk tájékoztatást. Nyilván ezekre támaszkodnak azok a politikai állásfoglalások is, melyeket a januári plénum nyilvánosságra hozott közleménye tartalmaz. A jelek szerint a Központi Bizottság és a párt elnökségének egy része fel akarja adni a párt vezetőszerepét és munkáját affajta népnevelési szintre süllyesztí. A KB jelentékeny része a demokratizálás jelszava alatt a burzsoá demokrácia visszaállitására törekszik. Novotny első titkári posztjáról való felmentése éppen az adott helyzetben sulyos hiba volt, behódolás a lenini pártkoncepcióval szemben álló erőknek.

Kolar eleinte meglepődve, majd megdöbbenten, végül dühtől szikrázó szemekkel, de fegyelmezetten, közbeszólás nélkül

Magyar Országos Levéltár

- 3 -

hallgatta végig Schnitzler fejtegetéseit. Én időnként közbe-közbe szóltam, hogy enyhítsem a feszültséget, s valamennyire sikerült is Schnitzler előadásának modorára mérsékletleg hatnom.

Miután Schnitzler elhallgatott, Kolar mindenekelőtt megkérdezte, hogy az NSZEP KB vagy más hivatalos fórum véleményét tolmácsolta-e. Mikor Schnitzler ezt tagadta, s az elmondottakat saját véleményeként állította be, "amivel azonban,-gondolom, - mondotta - az NDK-ban sokan egyetértenek", Kolar belső feszültségtől terhesen, de nyugodtan foglalt állást.

Mindenekelőtt ki kell jelentenem - kezdte -, hogy ha egy politikailag jelentékeny csehszlovák kommunista az NSZEP KB-ának döntéseivel, a párt gazdasági és belpolitikai határozataival, a párt munkastílusával kapcsolatban csak megkülönböztetőleg olyan módon merészelne egy NDK-funkcionárius előtt állást foglalni, mint ahogyan ezt most ön velem szemben tette, akkor önök - és alátámasztó joggal - azt mondanák, hogy durván megsértettük a testvérpártok viszonyában kötelező normákat, mert olyan pártbelügyekbe avatkoztunk, melyeknek megítélése kizárólag saját KB-uk hatáskörébe tartozik. Ennek leszögezése mellett sem akarok azonban az ön által felvetett kérdések megválaszolása elől kitérni. De meg kell mondanom, hogy nem tudom nagyra értékelni a legutóbbi események alapján kelt aggodalmát. Másképp lenne ez, ha ön és önhöz hasonlóan gondolkodó barátai az elmult évek folyamán azokon az eseményeken és álláspontokon aggódtak volna, amelyek a jelenlegi helyzethez vezettek. Én, aki 38 éve párttag vagyok, megvallom, az utóbbi években egyre többet aggódtam, most is súlyos gondjaim vannak, de amiatt, ami legutóbb történt, nem esem kétségbe úgy, mint ön és barátai. Bizonyára van valami különbség közöttünk. Mi, csehszlovák kommunisták bízunk a pártunkba szervezett kommunistákban és bízunk népünkben.

Magyar Országos Levéltár

Olyan párt vagyunk, amely 1946-ban egy nem dicstelen ellenféllel szemben, amelyet Benes és más nagyhírű és népszerű politikusok vezettek, polgári demokratikus választáson a szavazatok 43%-át szerezte meg. Igaz, hogy a párt tekintélye az elkövetett hibák következményeképpen megrendült. De most éppen arról van szó, hogy ezt helyreállítsuk és ehhez pártunk rendelkezik elég kommunistával, hogy ne kelljen félnie burzsoá restaurációtól, amelyet ön a falra fest. - Gazdasági téren revidáljuk az elmult évek részben elhamarkodott, részben fél intézkedéseit. Egyébként a gazdasági élettel kapcsolatos határozatok a testvéri pártok központi bizottságainak rendelkezésére állnak. Szemben azzal a gyakorlattal - hozzá kell tennem -, amelyet önök tanusitanak, amikor rendszeresen nem hajlandók gazdaságpolitikai döntéseiket kellő időben tudomásunkra hozni. Pedig mi nem szándékoztunk és nem is fogunk szándékozni az önök döntéseibe beleavatkozni, amig azok nemzetközi érdekeket nem sértenek, nem ugy, mint önök, akik megpróbáltak a mi kulturpolitikánkba beleavatkozni. Pártunk a vállalt nemzetközi kötelezettségeit betartja, s csak, ha ezeknek megszegéséről volna szó, lenne jogos az önök fellépése.

Schnitzler többször is igyekezett Kolar fejtegetéseit megszakitani, de ő nem hagyta magát s végül is rendre utasitotta Schnitzlert, hogy hallgassa őt végig éppolyan türelemmel, mint amit ő tanusitott.

Mikor Schnitzler ismét szóhoz jutott, igyekezett enyhiteni hangvételén, anélkül azonban, hogy a lényegben engedett volna. Azt fejtegette, hogy a csehszlovákiai liberalizáció kaput nyit Franciaország, Anglia, az Egyesült Államok és Nyugat-Németország felé. Nem véletlen, hogy a nyugati lapok hamarabb értesültek a külszőben álló eseményekről,

Magyar Országos Levéltár

- 5 -

mint a baráti országok sajtója, hogy a CTK-Dubcek képét elsőnek a nyugatiaknak bocsátotta rendelkezésre. A bűnrészességet mutatja a nyugati politikusoknak és sajtónak az a diszkrét magatartása, melyet Novotny leváltásával kapcsolatban tanusitanak. Tagadható-e, hogy Novotny ellen a nyugati propaganda évek óta a legélesebb kampányt folytatta? Novotny leváltása a szocializmus ellenségeinek a győzelme. Ha már változásra volt szükség, az államelnökségről kellett volna leváltani, semmiesetre sem a párt első titkári helyéről. Az NDK kommunistái soha nem felejthetik el Novotnynak, hogy a nyugatnémet nagy koalició uj keleti politikájának meghirdetése után Gomulka mellett Novotny volt az első, méghozzá Koszigin és Brezsnyev előtt, aki az NDK álláspontja mellett kiállt és a nyugatnémet imperializmus csábitásait visszautasitotta. Egyetért Kolar véleményével abban, hogy nem lett volna szabad Kurellának módot adni arra, hogy a csehszlovák kulturpolitikához állást foglaljon, de most másról van szó.

Kolar ugyancsak szeliditette modorát, de szilárdan fenntartotta álláspontját. A vita közel két órán keresztül folyt. Ekközben Kolar megemlitette, mint jellemző példáját az NDK prompt és sértő reagálásának, hogy a napokban a bucsuzó sajtóattachéja számára rendezett fogadáson a meghivott NDK párt- és külügyi funkcionáriusok egyike sem jelent meg és még csak ki sem mentették magukat.

A magam részéről, saját 8éves csehszlovákiai párttagságomra támaszkodva, megerősitettem azt, amit Kolar a csehszlovák pártba és népbe vetett bizalmáról mondott. Egy apropósra közben elmondottam a Kádár elvtárs könyve itteni betiltásának történetét is. Schnitzler, erre tréfásan megjegyezte, hogy ugy látszik, az NDK-nak sikerült az idióták szerephez juttatásában kiemelkedő eredményeket elérnie.

Magyar Országos Levéltár

- 6 -

Éjfél után Kolar elbucsuzott, mire Schnitzler is úgy tett, mintha indulni készülne, de azután maradt. Kolart kikisérőben elnézését kértem a történtekért, mire azt mondta, nyilvánvaló számára, hogy ezt nem én rendeztem így és az is, hogy Schnitzler a legilletékesebb hely megbizásából beszélt.

Visszatérésem után Schnitzler elnézést kért tőlem, amiért meghivásomat saját céljaik számára felhasználta. Meg kell mondanom, tette hozzá, hogy nem a saját nevemben, hanem illetékes párt- és kormányvezetők megbizásából beszéltem, s végül még Abrasimov szovjet nagykövettel is egyeztettem. Az utolsó instrukciókat Abrasimov elvtárstól közvetlen ideérkezésem előtt kaptam.

Értse meg, folytatta, mindent meg kell tennünk, hogy Csehszlovákiát megmentsük a lejtőre kerüléstől. Végül is frontunk déli szakaszának biztositásáról van szó! A helyzet olyan, hogy Axen (KB titkár) és Winzer (külügyminiszter) nem mondhatják ki azt, amit a legilletékesebb vezetők most rámbiztak, hogy ezen a csatornán keresztül is megpróbáljuk befolyásolni a csehszlovák vezetést.

Ezután közöttünk kezdődött egy vita arról, hogy a hatalom biztositása érdekében mi a helyes: még jogos fellépéseket is (prágai diákok gazdasági követelései), ha azok mögött bizonyos ellenséges erők agitálnak, az egész tömeget kihiva, erőszakkal letörni, ami Schnitzler álláspontja, vagy differenciáltan eljárni, a jogos és teljesitheto követeléseknek eleget tenni, az ellenséges elemeket pedig előbb leleplezni és azután megsemmisiteni, amit én képviseltem.

A párt és főképpen a pártvezetés belső demokráciája szükségességéről vitatkozva, Schnitzler keserűen megjegyezte, hogy mennyire visszaélnek ezzel az MSZEP legfőbb vezeté-

Magyar Országos Levéltár

tésében is meglévő Ulbricht elvtárs ellenes elemek, Grünberg 's társai. Kikor ezt kimondta, maga is megszeppent, de miután én nem firtattam tovább a kérdést, megnyugodott.

Kettőnk vitája, számos kérdésben való nem egyetértésünk ellenére, barátságos, vidám modorban folyt. Beszélgetésünk vége felé Schnitzler felkért mindannyiunkat, hogy igyunk pertut, ami az előírásos formában meg is történt. Schnitzler és felesége fél háromkor távoztak, nagy mennyiségű pezsgős sörrel és 75%-os vodkával terhelten, de teljesen józan állapotban.

Berlin, 1968. január 14.

Tömpe András

(Tömpe András)

Magyar Országos Levéltár

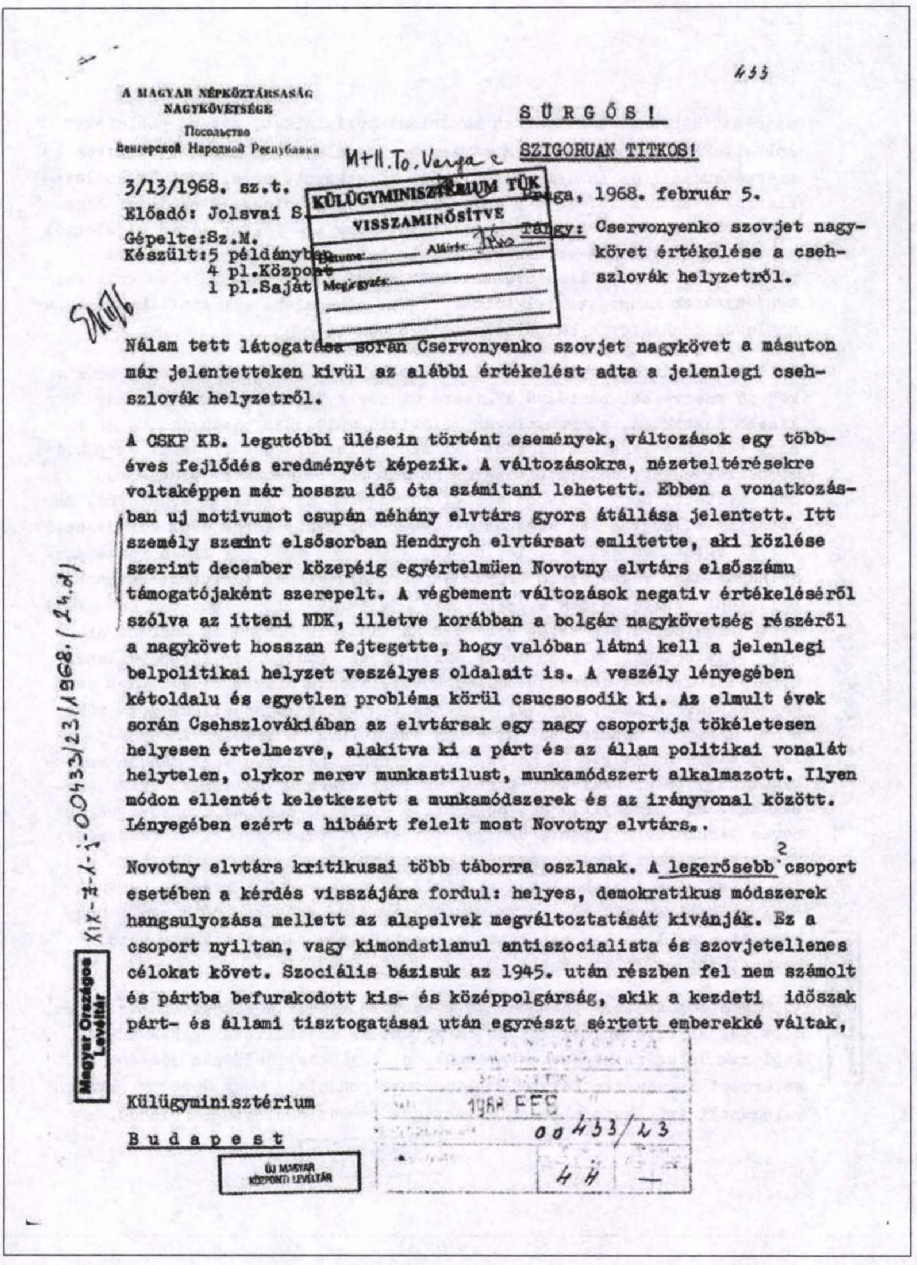

433

A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG
NAGYKÖVETSÉGE
Посольство
Венгерской Народной Республики

SÜRGŐS!

M+H.To.Varga c

SZIGORUAN TITKOS!

3/13/1968. sz.t.

Előadó: Jolsvai S.

Gépelte:8z.M.

Készült:5 példányban
4 pl.Központ
1 pl.Saját

KÜLÜGYMINISZTÉRIUM TÖK
VISSZAMINŐSÍTVE
Dátum: Aláírás:
Megjegyzés:

Prága, 1968. február 5.

Tárgy: Cservonyenko szovjet nagykövet értékelése a csehszlovák helyzetről.

Nálam tett látogatása során Cservonyenko szovjet nagykövet a másuton már jelentetteken kívül az alábbi értékelést adta a jelenlegi csehszlovák helyzetről.

A CSKP KB. legutóbbi ülésein történt események, változások egy többéves fejlődés eredményét képezik. A változásokra, nézeteltérésekre voltaképpen már hosszu idő óta számitani lehetett. Ebben a vonatkozásban uj motivumot csupán néhány elvtárs gyors átállása jelentett. Itt személy szerint elsősorban Hendrych elvtársat emlitette, aki közlése szerint december közepéig egyértelmüen Novotny elvtárs elsőszámu támogatójaként szerepelt. A végbement változások negativ értékeléséről szólva az itteni NDK, illetve korábban a bolgár nagykövetség részéről a nagykövet hosszan fejtegette, hogy valóban látni kell a jelenlegi belpolitikai helyzet veszélyes oldalait is. A veszély lényegében kétoldalu és egyetlen probléma körül csucsosodik ki. Az elmult évek során Csehszlovákiában az elvtársak egy nagy csoportja tökéletesen helyesen értelmezve, alakitva ki a párt és az állam politikai vonalát helytelen, olykor merev munkastilust, munkamódszert alkalmazott. Ilyen módon ellentét keletkezett a munkamódszerek és az irányvonal között. Lényegében ezért a hibáért felelt most Novotny elvtárs..

Novotny elvtárs kritikusai több táborra oszlanak. A legerősebb csoport esetében a kérdés visszájára fordul: helyes, demokratikus módszerek hangsulyozása mellett az alapelvek megváltoztatását kivánják. Ez a csoport nyiltan, vagy kimondatlanul antiszocialista és szovjetellenes célokat követ. Szociális bázisuk az 1945. után részben fel nem számolt és pártba befurakodott kis- és középpolgárság, akik a kezdeti időszak párt- és állami tisztogatásai után egyrészt sértett emberekké váltak,

XIX-7-k-j-00433/23/1968. (24.d)

Magyar Országos Levéltár

Külügyminisztérium

Budapest

ÚJ MAGYAR KÖZPONTI LEVÉLTÁR

1968 FEB
00433/23
4 H —

Sztyepan Cservonyenko nagykövet, a szovjet vezetés prágai helytartója időről időre eligazítást tartott kelet-európai kollégáinak. Ilyenkor meglepően nyíltan fogalmazott.

- 2 -

másrészt képesnek bizonyultak megőrizni pozicióikat, sőt uj pozicióikat épitettek ki a közoktatás, a müvészet, irodalom és a hirközlő szervek szervezeteinél és intézményeinél. Itt hivatkozott arra, hogy Csehszlovákia lakosságának kb. 2o %-a volt kiskereskedő, boltos, kispolgári elem. Elsősorban a müvészetek terén rendkivül nagy a - főként német területről származó - zsidó kis-és középpolgárság befolyása. Ezt bizonyitotta például az, hogy az Irószövetség mult nyári kongresszusán éles kritikai megjegyzések hangzottak el többek között a közel-keleti konfliktussal kapcsolatos csehszlovák külpolitikát illetően is.

Mult év nyarán az egyértelmüen antiszocialista és szovjetellenes erők két fő szervezeti bázisává a"Literárni noviny"szerkesztősége és bár kisebb mértékben, a csehszlovák televizió vált. Ezt bizonyitotta az a nagy tömegben lehozott szovjet- és szocialistaellenes irodalmi és publicisztikai anyag, amit a Literárni noviny közölt és amely végsősoron oda vezetett, hogy a lapot addigi formájában meg kellett szüntetni. Bár kifejtette, hogy a lap megszüntetésének módjával, formájával kifejezheti valaki egyet nem értését, is, de az ellenséges erők egy ilyen formájának felszámolását végső soron helyesnek és szükségesnek tartotta. Ugyancsak példaként emlitette meg a csehszlovák televizió által 1966-ban összeálli tott háromrészes sorozatot a nemzedéki vitáról. Elmondása szerint az első rész bemutatása után ennek szocialista rendszer és szovjetellenes kitételei miatt a dolgozó tömegek követelésének eleget téve a párt nem engedélyezte a müsor további részének bemutatását. Az ellenséges erők a KB. ülésének határozatai után ugy érzik, hogy a demokratizmus fejlesztésének szükséges és helyes jelszavával takarózva most minden korábbinál nagyobb és szélesebb mértékben folytathatják felforgató tevékenységüket. Ezt bizonyitja az, hogy máris elérték, hogy az irószövetség uj néven visszakapta lapját, amelyet teljes egészében a régi szerkesztőség fog szerkeszteni. Szélsőséges jelenségként hivatkozott arra, hogy a KB. ülése után a csehszlovák hirközlő szervek vezetői részére tartott aktiván Pelikán elvtárs, a TV vezérigazgatója egészen odáig ment, hogy követelte az 1966-ban betiltott sorozat teljes rehabilitását, ujbóli bemutatását és folytatását.

A CSKP szempontjából pontosan ez a csoport képezi a legnagyobb veszélyt, mert tagjai tevékenységüket demokratikus és szocialista jelszavakkal leplezik és ezért képesek megtéveszteni egyébként teljesen jószándéku embereket is. Persze helytelen lenne ugy gondolni, hogy Novotny elvtárs valamennyi kritikusa ebbe az ellenséges csoportosulásba sorolandó.

Magyar Országos Levéltár
XIX-3-1-j-00433/93/1968. (24.d)
ÚJ MAGYAR KÖZPONTI LEVÉLTÁR

Ahogyan Novotny elvtárs nem minden kritikusa ellensége a szocializmusnak, és a Szovjetuniónak, ugyanugy helytelen lenne azt gondolni, hogy mindenki aki a december-januári plénum során őt támogatta, szektás, dogmatikus felfogásu lenne. Novotny elvtárs támogatói között szép számmal akadtak olyan személyek is, akiknek magatartását a fent vázolt helyzet láttán kialakult jogos aggodalom vezérelte a párt és az ország alapvető politikájáért. Ezt bizonyitja többek között az is, hogy a plénumon Novotny elvtárs maga adta be lemondását, és javasolta - a pártegység megmentése érdekében Dubcek elvtárs megválasztását. Az aggodalom nem is indokolatlan mert bár ma Csehszlovákiában a fő veszélyt a jobboldali nyomás képezi, másrészt sajnálatos módon ugy tünik, hogy nehézségek lesznek a december-januári plénumon kialakult pártegység megőrzésével kapcsolatban is. Ennek bizonyitásául elmondta, hogy amikor Dubcek elvtárs visszatért Prágába moszkvai látogatásáról, érkezésének időpontjáról csak az őt, a plénumon feltétlenül támogató vezető elvtársakat tájékoztatták és a fogadtatásnál nem jelentek meg Novotny, Lenárt, Vaculik, Simunek elvtársak. Bár ezt a magatartást nyilvánvalóan nem Dubcek elvtárs irányitja, sőt az adott konkrét tény a nagykövet közlése szerint összetörte Dubcek elvtársat, látni kell azt, hogy emögött tudatos cselekvés huzódott meg, ami beláthatatlan következménnyel járhat.

Logikusan felmerül a kérdés, hogy csakugyan arról van-e szó, hogy Dubcek elvtárs jelenleg az adott körülményekből szükségszerüen fakadó kompromisszumokat köt, engedményeket tesz az általa képviselt helyes politika megvalósitása érdekében, vagypedig esetleg egyes konkrét döntésekben máris a háta mögött álló más személyek törekvései huzódnak meg. Itt elmondta, hogy bár eredeti értékelésének megfelelően Dubcek elvtársat feltétlenül becsületes embernek és jó kommunistának tartja, de vannak olyan értesülései is, melyek alapján jellemének szilárdságával kapcsolatosan merülhetnek fel kifogások is.

A Csehszlovákia előtt álló problémák fő kérdéseként a gazdaságirányitás reformok kérdését jelölte meg. Megitélése szerint az alapvető kérdés az, hogy fenn kivánják-e tartani és sikerül-e fenntartani a centralizált tervgazdálkodás rendszerét Csehszlovákiában. Ezen a téren az eredetileg bevezetett reformhoz képest történt bizonyos visszalépés. Emelték például a vállalatok és iparigazgatóságok számára kötelező mutatók számát. Ennek dacára azonban az egyes vállalatok és iparigazgatóságok kezében még mindig tulságosan sok hatalom és lehetőség összpontosul. Ez oda vezetett, hogy a szakminisztériumok gyakorla-

Magyar Országos Levéltár
XIX-J-1-j-0043/23/1968. (24.d)

tilag elvesztették irányitó, vezető szerepüket. Konkrét példaként hivatkozott arra, hogy a nemrégen folytatott kereskedelmi tárgyalások során a nehézipari minisztérium képviselői hét napos töprengés után sem tudták megmondani mennyi dusitott vasércre lesz szükségük a Szovjetuniótól. A vállalatok és iparigazgatóságok igényének felmérhetetlenségére hivatkozva egy hét után a kérdést az Allami Tervbizottságnak adták át, ahol a szovjet elvtársak végül is csupán hozzávetőleges keretszámot tudtak kapni azzal a megjegyzéssel, hogy ezt sem lehet véglegesen és biztosnak tekinteni és a tulajdonképpeni választ csak az iparigazgatóságok és vállalatok tudják megadni. Ilyen módon a nagykövet értékelése szerint a szerződéses csehszlovák-szovjet gazdasági kapcsolatok egy jelentékeny hányada bizonytalanná vált. Tovább sulyosbitja a helyzetet az, hogy vitássá vált a külkereskedelmi monopolium kérdése is. Mivel számos nagyvállalat és főigazgatóság önálló külkereskedelmi jogokat kapott, ezek ilyen lehetőségüket a nyugattal folytatott kereskedelem növelésére használják fel. Annál is inkább, mert jogaik csak a nyugati kapcsolatok bővitését teszik számukra lehetővé, szovjet vállalatokkal nem léphetnek kapcsolatba.

A csehszlovák elvtársaknak rövid időn belül el kellett dönteniök, hogy visszaállitják-e a központositott tervgazdálkodás rendszerét, vagy pedig olyan gazdasági eszközök felhasználásán alapuló irányitási rendszert vezetnek be, amely a legfelsőtől a legalsó szintekig egységes egészet képez. Dubcek elvtárssal folytatott beszélgetésére hivatkozva a nagykövet megjegyezte, hogy a CSKP vezetőinek voltaképpen nincs kialakult koncepciója ezen a téren, nem tudják hogyan lehetne jó megoldást kialakitani.

Csehszlovákia és más szocialista ország viszonyát érintve Cservonyenko elvtárs elmondta, maguk is tapasztalták, hogy a csehszlovák elvtársakra rossz hatással volt az NDK és néhány más ország vezetőinek rendkivül tartózkodó, bizalmatlan álláspontja a csehszlovákiai változásokkal kapcsolatosan. Egyetértőleg megállapitotta, a jelenlegi helyzetben Dubcek elvtársnak személyesen és a CSKP-nak általában a szocialista országok és pártjaik maximális támogatására van szüksége a fennálló nehézségek leküzdése érdekében. Itt külön is kiemelten hangsulyozta a magyar párt és személy szerint Kádár elvtárs tapasztalatainak fontosságát, hiszen nyilvánvaló, egy egész sor kérdésben éppen a magyar párt rendelkezik legnagyobb tapasztalatokkal abban, hogyan lehet a jobboldali fő veszélyt ügyes taktikával, fokozatosan, demokratikus módon elhárítani

Magyar Országos Levéltár

Az MSZMP Központi Levéltára

KÜLÜGYMINISZTERHELYETTES

113

h 2

KÁDÁR János elvtársnak,
a Magyar Szocialista Munkáspárt
Központi Bizottsága első titkára,

Budapest.

Kedves Kádár elvtárs !

Mellékelten küldöm Sztankó elvtárs feljegyzését, amelyben leírja, hogyan történt Kádár elvtárs Dubcek elvtárshoz címzett levelének átadása.

A feljegyzés egy példányát megküldtem Fock, Aczél és Pullai elvtársnak is.

Budapest, 1968. július 6.

Elvtársi üdvözlettel:
/ Erdélyi Károly /

Köttem.
Edit!
VII. 6

Alexander Dubček, a reformer csehszlovák vezető időről időre Leonyid Brezsnyevet és Kádár Jánost is igyekezett megnyugtatni, hogy nem megy túl messze a társadalmi és gazdasági változások útján. 1968 nyarán az „ötök" vezetői ezt egyre kevésbé hitték el neki.

Visszaminősítve: 273-3/K/94
1994. július 22.
P. H.

114

Sztánkó Pál
főkonzul

SZIGORUAN TITKOS!
Készült 6 példányban.

F e l j e g y z é s

Tárgy: Kádár elvtárs levelének átadása Dubcek elvtársnak.

Julius 5-én este 20 órakor Bratislavában felhivtam telefonon Dubcek elvtárs lakását, hogy az itthon kapott utasitásnak megfelelően látogatást kérjek nála Kádár elvtárs levelének átadása céljából. Dubcek elvtárs nem volt otthon, felesége közölte, hogy a kerületi pártbizottságon van. Miután annak telefonja nem működött, ezért elmentem oda. Dubcek elvtárs S. Sádovsky KB titkárral és L. Ábrahám kerületi első titkárral tárgyalt. Belépésem után kissé meglepődve kérdezte, hogy hármójuk közül kihez jöttem. Csodálkozásomra és kérdésemre elmondta, hogy Prágából semmiféle üzenetet nem kapott látogatásomra vonatkozólag /hozzátette, valószinüleg azért, mert a délutánt Bratislava környékén töltötte, ahol nem tudták elérni/.

Ezekután átjött velem egy másik szobába, ahol Kádár elvtárs szivélyes üdvözletének tolmácsolása után átadtam neki Kádár elvtárs levelét. Dubcsek elvtárs a levelet megnézte, de azzal a megyjegyzéssel, hogy a másik szobában hagyta szemüvegét átadta azt nekem és megkért, mondjam el röviden a tartalmát. Ennek eleget tettem, mire Dubcek elvtárs a következőképpen reagált:

1./ A Nagy Imrével kapcsolatos cikkre vonatkozólag eléggé szenvedélyesen kifejtette meggyőződését, hogy ezt szerinte is tudatosan azzal a szándékkal és céllal iródott, hogy megbontsák a jó baráti viszonyt Magyarország és Csehszlovákia között, hogy "Kádár és Dubceket egymással szembeállitsák". Hangsulyozta, hogy pártjuk ezzel nem ért egyet, s hogy ő már több nappal ezelőtt utasitást adott arra , hogy dolgozzanak ki és hozzanak nyilvánosságra egy olyan állásfoglalást, amelyben a párt a leghatározottab-

./.

115

- 2 -

ban elhatárolja magát az ilyen jellegü megnyilvánulásoktól.

2./ A "Kétezer szó" cimü cikk kapcsán arról beszélt, hogy nem szabad dramatizálni egyes jelenségeket. Igaz, hogy ez a felhivás elhangzott, de egyrészt semmiféle konkrét eredménye és következménye nem volt, semmiféle ellenforradalmi bizottságok nem jöttek létre, másrészt a párt határozottan és több fórumon is elitélte. Azt a meggyőződését hangsulyozta, hogy nem vezetne jobb eredményre, ha a munkásőrséggel vagy munkástömegekkel szétszóratná, szétveretné a "Literárni Listy" szerkesztőségét, vagy más adminisztrativ rendszabályokat alkalmaznának a megjelentetett cikk szerzői, aláirói ellen. Szerinte hasznosabb ilyen megnyilvánulások ellen politikai eszközökkel és módszerekkel harcolni. "Mnacko is szeretné - mondotta Dubcek elvtárs -, ha fegyelmi eljárást inditanának ellene. Miután ezt nem tettük, a kutya sem törődik vele."

3./A hat ország pártjainak találkozójára vonatkozólag csak annyit jegyzett meg, Prágából reggel jelezték neki, hogy valami hasonló értelmü javaslat érkezett Gomulka és Ulbricht elvtárstól is, de ezzel a kérdéssel csak jövőhéten fognak foglalkozni.

Bucsuzóul megkért, hogy továbbitsam szivélyes üdvözletét Kádár elvtársnak.

Látogatásom 15 percig tartott.

Budapest, 1968. julius 6.

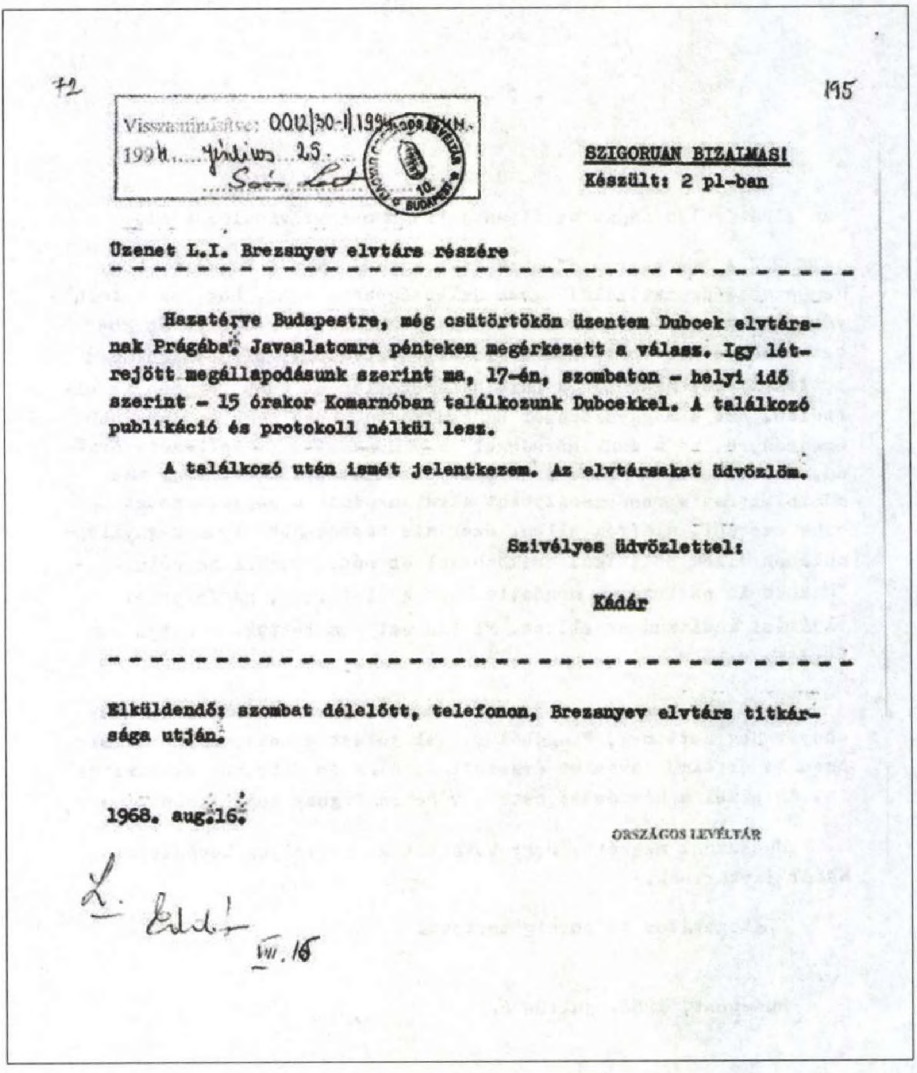

72 195

Visszaminősítve: 0012/30-1/1994 ... 1994 ... jelentés 25. ... Sós Lt

SZIGORUAN BIZALMAS!
Készült: 2 pl-ban

Üzenet L.I. Brezsnyev elvtárs részére

Hazatérve Budapestre, még csütörtökön üzentem Dubcek elvtársnak Prágába. Javaslatomra pénteken megérkezett a válasz. Igy létrejött megállapodásunk szerint ma, 17-én, szombaton - helyi idő szerint - 15 órakor Komarnóban találkozunk Dubcekkel. A találkozó publikáció és protokoll nélkül lesz.

A találkozó után ismét jelentkezem. Az elvtársakat üdvözlöm.

Szivélyes üdvözlettel:

Kádár

Elküldendő: szombat délelőtt, telefonon, Brezsnyev elvtárs titkársága utján.

1968. aug.16.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

L. Kádár VIII. 16

Máig sok legenda kering Kádár és Dubček 1968. augusztus 17-én lezajlott titkos révkomáromi találkozójáról. Az itt közölt dokumentumokból egyértelműen kiderül, hogy az MSZMP első embere minden lépését egyeztette a Kreml uraival.

Komócsin elvtárs példánya

Visszaminősítve: 0012/30-1/1968 ... 1994 ... jelölés 25

SZIGORUAN BIZALMAS!
Készült: 3 pl-ban

191

Erdélyi Károly elvtárs kezeihez

Üzenet Alexander Dubcek elvtárs, a CsKP K.B. első titkára részére.

Tisztelt Dubcek elvtárs!

Szeretnék Önnel személyesen találkozni és beszélni néhány aktuális kérdésről. Ha néhány órát szabaddá tudna tenni erre a célra, találkozhatnánk 17-én, szombaton a nap második felében, vagy 18-án, vasárnap bármikor, csehszlovák területen, a magyar határ közelében. A találkozót és beszélgetést személyes jellegünek, publikáció és protokoll nélkülinek gondolnám.

Várom szives válaszát és maradok elvtársi üdvözlettel:

KÁDÁR JÁNOS
az MSZMP K.B. első titkára

Budapest, 1968. augusztus 15-én.

Továbbitandó: sürgősen, a Külügyminisztérium, illetve prágai nagykövetségünk utján.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

L.
Eddt
l: Komócsin J.
VIII./15.

Visszaminősítve: 0012/30-1/1994
1994. július 25.
Sós Lt.

156

SZIGORUAN BIZALMAS!

Erdélyi elvtárs telefonálta a következőket:

Prágai nagykövetségünk rejtjel-távirata:

Ma 15 óra 45-kor Ujvári elvtárs, a K.B. munkatársa telefonon közölte Dubcek elvtárs következő üzenetét:
Javasolja, hogy Kádár elvtárssal 17-én, délután 3 órakor a cseh komarnói járási pártbizottságon kerüljön sor a találkozóra.

A Külügy válasz-tervezete:

"Továbbitsa Dubcek elvtársnak: Kádár elvtárs megkapta Dubcek elvtárs üzenetét, s köszöni azt.

Kádár elvtárs augusztus 17-én, szombaton délután 3 órakor a komarnói járási pártbizottságon lesz.

Kiséretében lesz Erdélyi Károly, a K.B. tagja, Kovács Béla nagykövetségi másodtitkár, Sebestyén Ferenc, a Kormányőrség parancsnoka."

Láttam, a választervezet nagyfelt.

Kádár VIII. 16

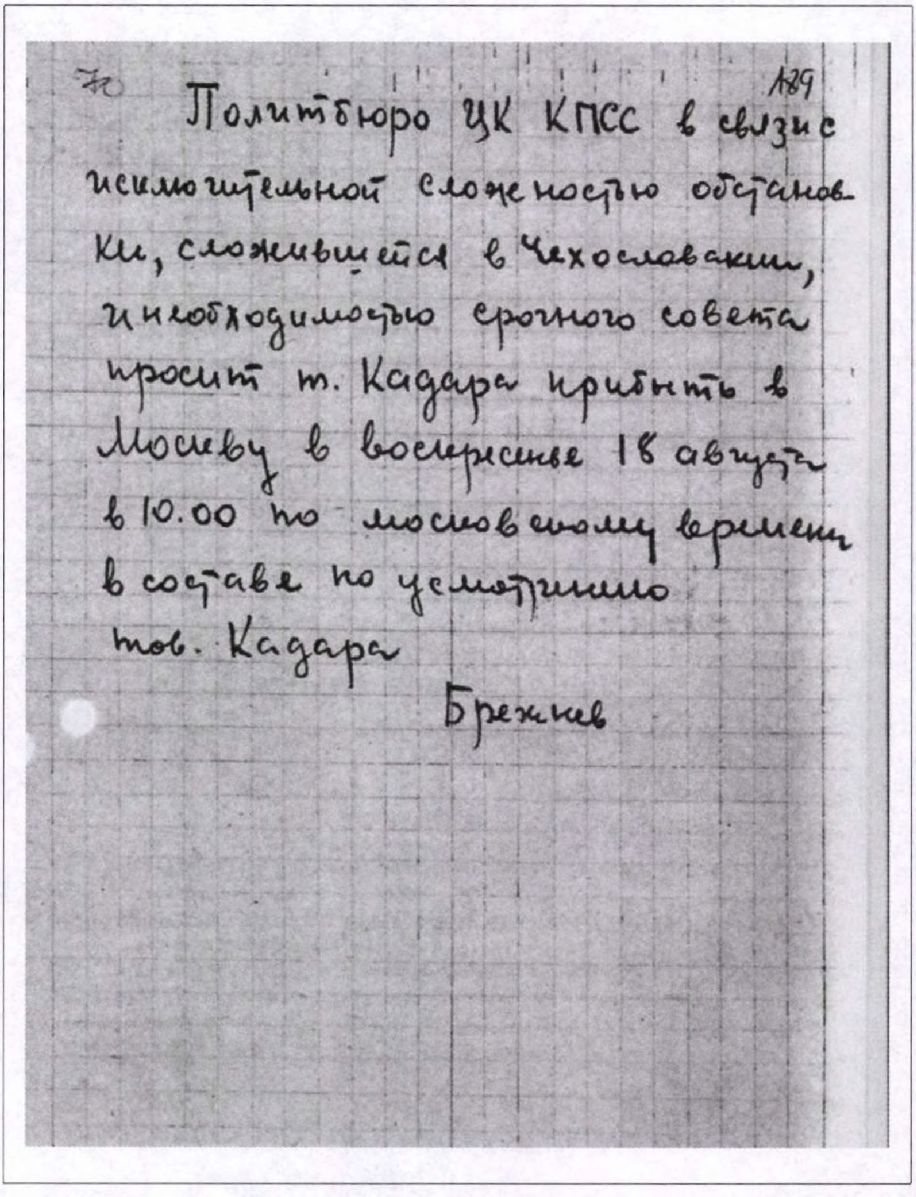

Политбюро ЦК КПСС в связи
исключительной сложностью обстанов-
ки, сложившейся в Чехословакии,
и необходимостью срочного совета
просит т. Кадара прибыть в
Москву в воскресенье 18 августа
в 10.00 по московскому времени
в составе по усмотрению
тов. Кадара

Брежнев

Az SZKP Központi Bizottságának Politikai Bizottsága arra kéri Kádár elvtársat, hogy augusztus 18-án, moszkvai idő szerint 10.00-kor érkezzen Moszkvába. A csehszlovákiai helyzet ugyanis igen súlyossá vált, ami gyors tanácskozást igémyel. Hogy milyen lesz a küldöttség összetétele, azt Kádár elvtárs belátására bízzuk. Brezsnyev.

Ezzel a cédulával Leonyid Brezsnyev a szovjet fővárosba rendelte Kádár Jánost.

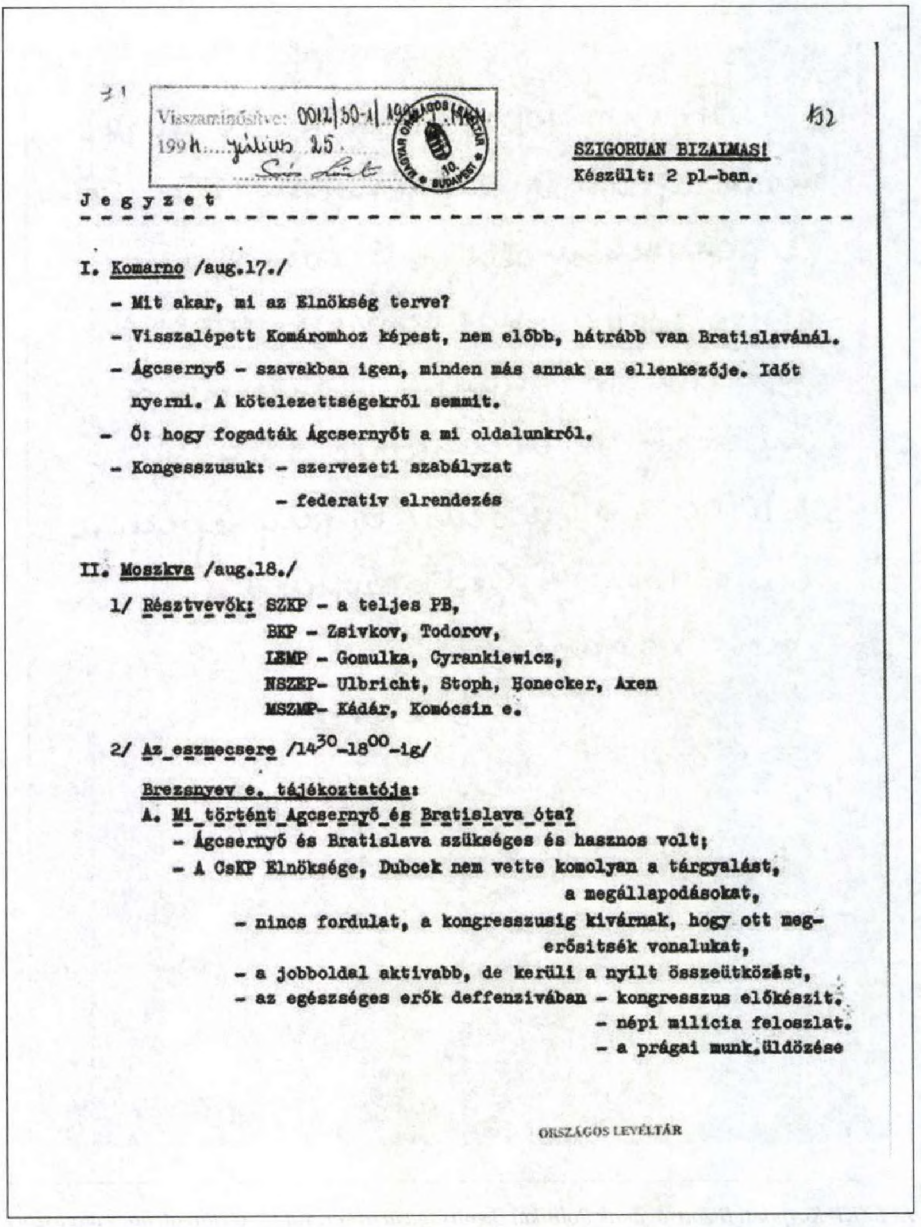

Visszaminősítve: 0012/50-1/199 ... 1994
199 h ... július 25.
MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR 10. BUDAPEST

152

SZIGORUAN BIZALMAS!
Készült: 2 pl-ban.

J e g y z e t

I. Komarno /aug.17./

- Mit akar, mi az Elnökség terve?
- Visszalépett Komáromhoz képest, nem előbb, hátrább van Bratislavánál.
- Ágcsernyő - szavakban igen, minden más annak az ellenkezője. Időt nyerni. A kötelezettségekről semmit.
- Ő: hogy fogadták Ágcsernyőt a mi oldalunkról.
- Kongesszusuk: - szervezeti szabályzat
  - federativ elrendezés

II. Moszkva /aug.18./

1/ Résztvevők: SZKP - a teljes PB,
BKP - Zsivkov, Todorov,
LEMP - Gomulka, Cyrankiewicz,
NSZEP- Ulbricht, Stoph, Honecker, Axen
MSZMP- Kádár, Komócsin e.

2/ Az eszmecsere /14^{30}-18^{00}-ig/

Brezsnyev e. tájékoztatója:

A. Mi történt Agcsernyő és Bratislava óta?
- Ágcsernyő és Bratislava szükséges és hasznos volt;
- A CsKP Elnöksége, Dubcek nem vette komolyan a tárgyalást, a megállapodásokat,
- nincs fordulat, a kongresszusig kivárnak, hogy ott megerősitsék vonalukat,
- a jobboldal aktivabb, de kerüli a nyilt összeütközést,
- az egészséges erők deffenzivában - kongresszus előkészit.
  - népi milicia feloszlat.
  - a prágai munk.üldözése

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

Hevenyészett jegyzetek a Csehszlovákia lerohanását megelőző révkomáromi és moszkvai tanácskozásról. A „cseh Komárno" járási pártbizottságának épületében Kádár valósággal kivallatta Dubčeket. A szovjet fővárosban az „ötök" vezetői mindössze három és fél óra alatt jóváhagyták az intervenció fontosabb részleteit. A tanácskozáson a „testvéri egység" légköre uralkodott.

193

- 2 -

B. Mit tett az SZKP P.B.?

- Esetenként, erősödő formába kifejezte nyugtalanságát:
  - aug. 9 - Brezsnyev-Dubcek telefon
  - aug. 7 - aug.13 - irásos anyag Cservonyenkón keresztül
  - aug. 13 - Brezsnyev-Dubcek telefon /nem szólt a PB-nek/
  - aug. 14 - levél Dubceknek
  - aug. 17 - az SZKP P.B. levele a CSKP Elnökségéhez
  - aug. 15-17- az SZKP 3 napos ülése
    - Dubcek nem teljesiti az igéretét
    - segiteni az egészséges erőket

C. A CSKP egészséges erőinek tervei

- Már Bratislavában levelet adtak át Bilákék -
  - az ország az ellenforradalom felé halad
  - a szocializmus veszélyben van
- Tervük - Ágcsernyő és Bratislava realizálása

Aug.20 - Elnökségi ülés - határozat a jobboldal elleni bizalmatlanságra
- éjfélig szakitás -
- Indra - első titkár
- Cernik-Pavlovszkij - miniszterelnök
- Dzur - honv.min.
- Salgovics - BM
- felhivás a néphez /6 PB tag + 50 KB és kormánytag/
- kat. segitségkérés az öt országtól
- a tv, a rádió, a nyomdák elfoglalása
- Rudé Právo különkiadása
- fehivás az értelmiséghez

Aug. 21—22 - KB ülés - uj pártvezetés
- Nemzetgyülés ülése - uj kormány

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

194

- 3 -

D. Az öt ország közös lépései:

- Jegyzőkönyvet irtunk alá - készek vagyunk segiteni, megfelelő határozatokat hoztunk
- Aug. 20. - 24^{00}h - katonai akció - központok elfoglalása
  - közös levél a csehszlovák hadsereghez /kat.rádió adja le/
- Az öt ország kormányainak közös nyilatk.- 20-án küldik
  - egy-két nap mulva köz.
- Az egyes kormányok nyilatkozata saját népük felé

E. A felszólalások /Ulbricht, Zsivkov, Gomulka, Kádár e./

- Ágcsernyő és Bratislava - helyes
- A politikai lehetőségek kimerültek,
- Egyetértés a közös akcióval,
- Helyeselték az SZKP eljárását

3/ Itthoni teendők:

1/ Pol. lépések: - PB - Kormány - KB
- Kormányközlemény

2/ Rendszabályok - hadsereg
- BM - Munkásőrség
- vonatok - repülők

3/ Sajtó

4/ Operativ napi teendők: - operativ bizottság.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

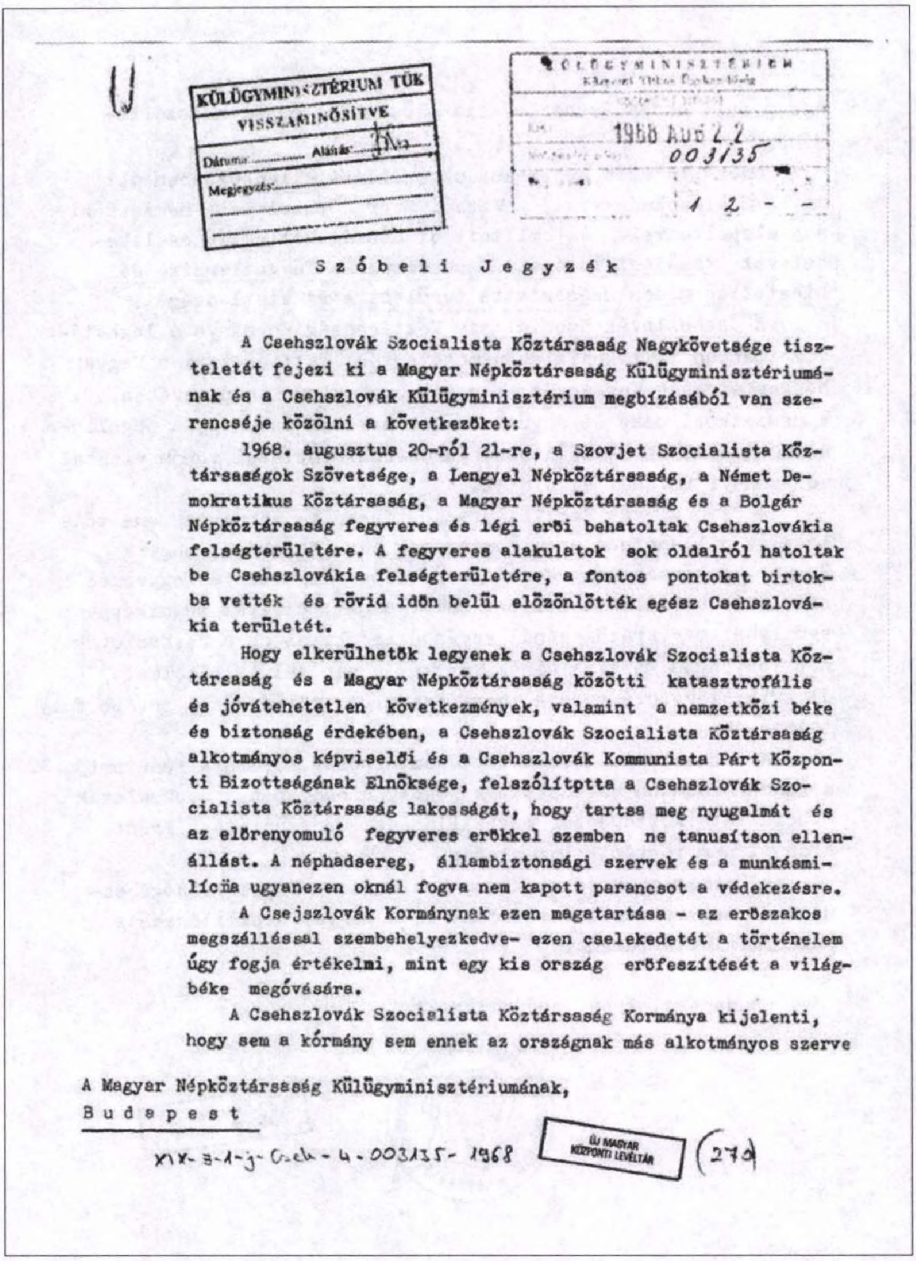

KÜLÜGYMINISZTÉRIUM TÜK
VISSZAMINŐSÍTVE
Dátuma: ..... Aláírás: .....
Megjegyzés: .....

KÜLÜGYMINISZTÉRIUM
1968 AUG 22
003135
1 2 - -

Szóbeli Jegyzék

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság Nagykövetsége tiszteletét fejezi ki a Magyar Népköztársaság Külügyminisztériumának és a Csehszlovák Külügyminisztérium megbízásából van szerencséje közölni a következőket:

1968. augusztus 20-ról 21-re, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, a Lengyel Népköztársaság, a Német Demokratikus Köztársaság, a Magyar Népköztársaság és a Bolgár Népköztársaság fegyveres és légi erői behatoltak Csehszlovákia felségterületére. A fegyveres alakulatok sok oldalról hatoltak be Csehszlovákia felségterületére, a fontos pontokat birtokba vették és rövid időn belül elözönlötték egész Csehszlovákia területét.

Hogy elkerülhetők legyenek a Csehszlovák Szocialista Köztársaság és a Magyar Népköztársaság közötti katasztrofális és jóvátehetetlen következmények, valamint a nemzetközi béke és biztonság érdekében, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság alkotmányos képviselői és a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának Elnöksége, felszólította a Csehszlovák Szocialista Köztársaság lakosságát, hogy tartsa meg nyugalmát és az előrenyomuló fegyveres erőkkel szemben ne tanusítson ellenállást. A néphadsereg, állambiztonsági szervek és a munkásmilícia ugyanezen oknál fogva nem kapott parancsot a védekezésre.

A Csejszlovák Kormánynak ezen magatartása - az erőszakos megszállással szembehelyezkedve- ezen cselekedetét a történelem úgy fogja értékelni, mint egy kis ország erőfeszítését a világbéke megóvására.

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság Kormánya kijelenti, hogy sem a kormány sem ennek az országnak más alkotmányos szerve

A Magyar Népköztársaság Külügyminisztériumának,
Budapest

XIX-B-1-j-Cseh-4-003135-1968

ÚJ MAGYAR KÖZPONTI LEVÉLTÁR (279)

A csehszlovák nagykövet által felolvasott szóbeli tiltakozó jegyzék. A magyar válasz szerzői Ludvík Svoboda köztársasági elnöki egyik kollaboráns nyilatkozatából indultak ki.

nem járult hozzá Csehszlovákia elözönléséhez és megszállásához.

Csehszlovákia erőszakos megszállása ellenkezésben áll az ENSZ alapokmányával, a Varsói Szerződéssel és a nemzetközi jog alapelveivel. Az említett öt ország kollektív cselekedetével támadást intézett Csehszlovákia függetlensége és hihetetlen módon megsértette területi sérthetetlenségét.

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság Kormánya a leghatározottabban tiltakozik ezen magatartás miatt és kéri a Magyar Népköztársaság Kormányát az egész csehszlovák nép nevében, a nemzetközi béke és együttműködés nevében is, hogy a jogellenes megszállást megszüntesse és Csehszlovákiából vonja vissza valamennyi katonai alkulatát.

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság Kormánya eme történelmi pillanatban azon reményének ad kifejezést, hogy a Magyar Népköztársaság Kormánya és népe megérti a fegyveres erők által előállott helyzet komolyságát, amelyet semmiképpen sem lehet magyarázni annál kevésbé indokolni és a csehszlovák nép törvényes képviselőinek, melyek a nép teljes bizalmát élvezik, lehetővé teszik, hogy szabályos működésüket tovább folytathassák.

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság Kormánya fenntartja magának mindazon maradéktalan jogot, amennyiben a Csehszlovák Szocialista Köztársaság megszállásának megszüntetése iránt azonnal nem történik intézkedés.

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság Nagykövetsége ezúton is nagyrabecsülését fejezi ki a Magyar Népköztársaság Külügyminisztériumának.

Budapest, 1968. augusztus 21.

ÚJ MAGYAR KÖZPONTI LEVÉLTÁR

1296/II.

II. Területi Osztály
Forgács Egon

Szigorúan titkos!

Készült: 5 pld.-ban
1./ Páter et.
2./ Puja et.
3./ Erdélyi et.
4./ Szücsné et.-nő
5./ Osztály

F e l j e g y z é s

1968 szept 3

00 435/15

5 2

Tárgy: Állásfoglalás a csehszlovák tiltakozó jegyzékekkel kapcsolatban.

1./Jozef Pucik, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság budapesti nagykövete augusztus 21-én, illetve 22-én összesen két számnálküli szóbeli jegyzéket adott át a Külügyminisztériumban, amelyben a csehszlovák nagykövetség kormánya és Svoboda köztársasági elnök megbízásából tiltakozik a Varsói Szerződés öt tagállama fegyveres erőinek Csehszlovákiába történt bevonulása ellen.

2./ Megfontolandónak tartjuk, hogy az azóta bekövetkezett fejlemények, különösen pedig az augusztus 27-én nyilvánosságra hozott moszkvai megállapodás és Svoboda köztársasági elnök ugyancsak augusztus 27-i rádióbeszéde után a jegyzékekre egyáltalán reflektáljunk-e.

3./ Amennyiben a minisztérium vezetése a jegyzékekre való reagálást szükségesnek tartja, javasoljuk Pucik nagykövet előtt az alábbi szövegü szóbeli nyilatkozat megtételét:

"Mint ismeretes, a Magyar Népköztársaság kormánya együtt a Szovjetunió, a Lengyel Népköztársaság, a Német Demokratikus Köztársaság és a Bolgár Népköztársaság kormányával elhatározta, hogy a testvéri csehszlovák népnek a belső szocializmus-ellenes, valamint imperialista erők által létrehozott ellenforradalmi veszély elhárítására segitséget nyujt, beleértve a fegyveres támogatást is.

1968. augusztus 27-én Ludvik Svoboda elvtárs, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság elnöke Csehszlovákia népeihez intézett rádióbeszédében kijelentette, hogy a Csehszlovák Szocialista Köztársaság és a Szovjetunió képviselőinek augusztus 23-26 között Moszkvában lefolytatott hivatalos tárgyalásain megegyezésre jutottak arról, hogy foko-

./.

Magyar Országos Levéltár

XIX-J-1-j-Csehszlovákia-kt-00435/15-1968

- 2 -

zatosan végrehajtják a Szovjetunió és a többi érdekelt szocialista ország fegyveres erőinek kivonását Csehszlovákia területéről. Ennek megtörténtéig Ludvik Svoboda köztársasági elnök a szóbanforgó országok fegyveres erőinek csehszlovákiai jelenlétét politikai realitásnak minősitette.

Fentiek alapján a Csehszlovák Szocialista Köztársaság budapesti nagykövetsége 1968 augusztus 21-i és 22-i jegyzékeiben foglaltakat az illetékes magyar szervek időszerütlennek és tárgytalannak tekintik."

Budapest, 1968. augusztus 28.

Magyar Országos Levéltár

116

Szigorúan Bizalmas!

Losonczi elvtárs!

IX.5

1968 szeptember 4.-én Kádár János elvtárstól az alant felsorolt anyagokat vettem át:

Svestka elvtárstól kapott dokumentumok:

1./ Feljegyzés a kormány plenáris üléséről /1968.VIII.29./
2./ Operativ információ 1.sz. /1968.VIII.3o/.
3./ A legközelebbi napok intézkedései. Feljegyzés
4./ A CSKP KB. plénumának kibővítése tervezete /1 lap/
5./ A kormány határozat-tervezete a tömegtájékoztatási eszközök ellenőrzéséről.
6./ Operativ információ 2. sz. /1968. VIII.3o./
7./ Jegyzőkönyv az SZKP és a CSKP pártküldöttségeinek tárgyalásairól.

Vacik elvtárstól kapott dokumentumok:

1./ Jegyzetfüzet.
2./ Kézzel irt jegyzet I.
Kézzel irt jegyzet II.
3./ A Nemzeti Front KB Elnöksége 1968.VIII.15-i üléséről felj.
4./ - " - 1968.VIII. 9-i - " -
5./ - " - 1968.VIII. 7-i - " -
6./ - " - 1968. VI. 19-i - " -
7./ - " - 1968.VIII.23.-i - " -
8./ - " - 1968.VIII.26.-i - " -
9./ A Nemzeti Front KB 1968. IV. 8-i kibővitett ülése.

A prágai hivatalok páncélszekrényeiből kilopott dokumentumok jegyzéke. A szigorúan bizalmas iratok, amelyek megkönnyítették a magyar, sőt a szovjet vezetés dolgát, Kádár János íróasztalán landoltak.

183

- lo -

lo./ Feljegyzés a szociáldemokrata párt előkészitő bizottsága képviselőinek látogatásáról.
11./ A Nemzeti Front tevékenységének a CSKP akcióprogramjához való alakitásáról.
12./ A "KAN" képviselőinek látogatása.
13./ A Nemzeti Front dokumentumának összefoglalója.
14./ A Nemzeti Front statutumának tervezete.
15./ A Nemzeti Frontról szóló törvény tervezete.
16./ Állásfoglalás a politikai pártok kérdéséhez.
17./ A Vadászszövetség KB. levele. Feljegyzés.
18./ A CSKP KB Elnöksége VIII. lo-i ülése egyes politikai szervezetek helyzetéről.
19./ A Nemzeti Front-ba tartozó társadalmi szervezetek helyzetének fejlődése a januári plénum után.
2o./ A Nemzeti Front KB. összeállitásának tervezete.
21./ A Nemzeti Front KB. Elnöksége 1968.VIII.29-i nyilatkozatá nak tervezete.
22./A Nemzeti Front KB. Elnöksége 1968.VIII.27.-i nyilatkozat tervezete.
23./ A Nemzeti Front KB. Elnöksége 1968.VIII.28-i nyilatkozat tervezete.
24./ Közlemény a Nemzeti Front KB. Elnöksége VIII.26-i üléséről
25./ A Nemzeti Front KB. Elnöksége VIII.21-i felhivása.
26./ Feljegyzés a CSTV KB. titkársága gazdálkodása kijavitásával kapcsolatos intézkedések ellenőrzéséről.
27./ Feljegyzés a CSTV KB. gazd.o.részletesellenőrzéséről.
28./ A CSTV képviselőivel való tárgyaláshoz megjegyzések.
29./ Az ellenőrzésen feltárt hiányosságok áttekintése.
3o./ Záró értékelés.

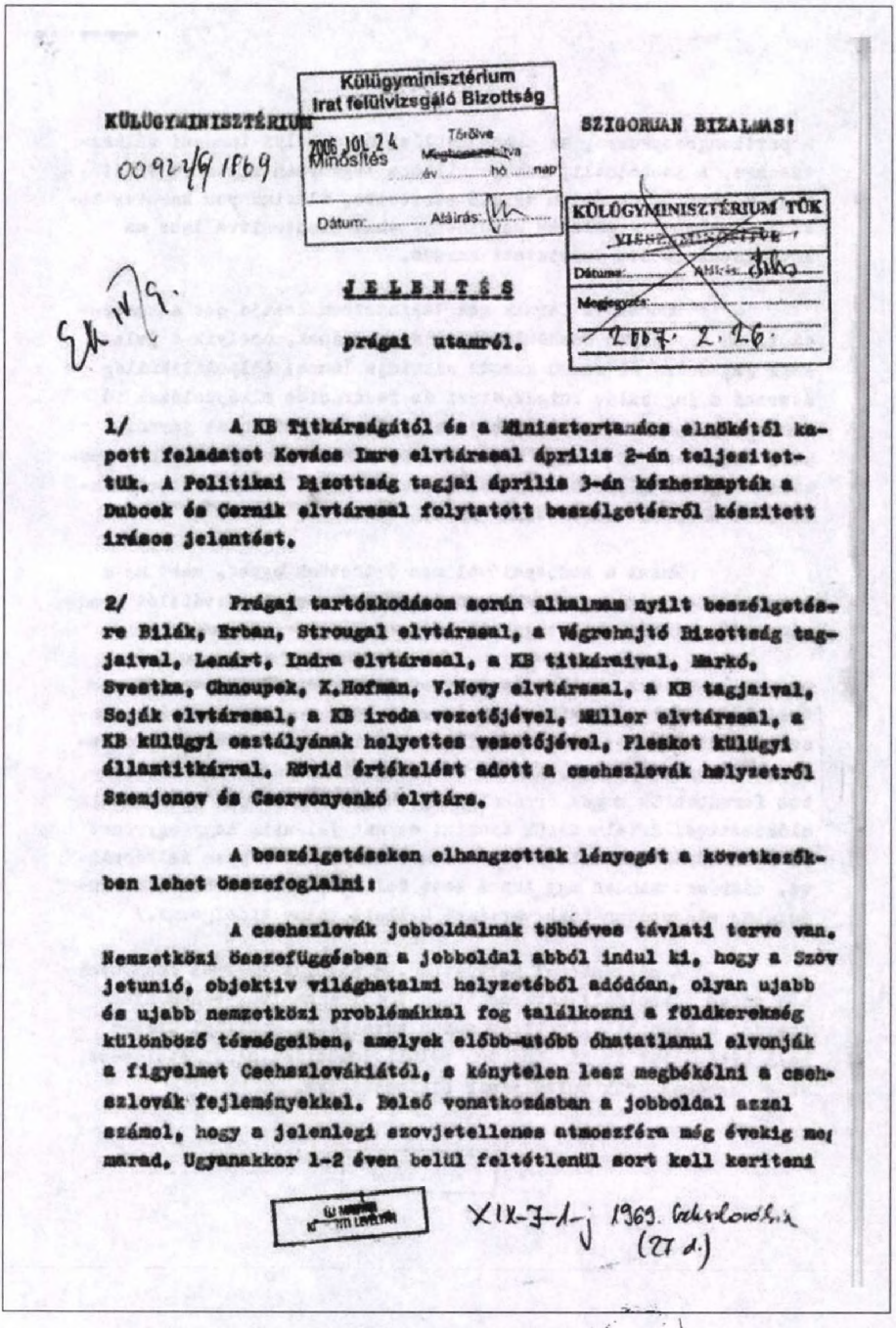

KÜLÜGYMINISZTÉRIUM

Külügyminisztérium
Irat felülvizsgáló Bizottság
2006 JÚL 24
Minősítés
Törölve
év hó nap
Dátum: Aláírás:

00922/9 1869

SZIGORÚAN BIZALMAS!

KÜLÜGYMINISZTÉRIUM TÖK
Dátum: Aláírás:
Megjegyzés:
2007. I. 26.

Ek IV/9.

JELENTÉS

prágai utamról.

1/ A KB Titkárságától és a Minisztertanács elnökétől kapott feladatot Kovács Imre elvtárssal április 2-án teljesitettük. A Politikai Bizottság tagjai április 3-án közhezkapták a Dubcek és Cernik elvtárssal folytatott beszélgetésről készitett irásos jelentést.

2/ Prágai tartózkodásom során alkalman nyilt beszélgetésre Bilák, Erban, Strougal elvtársaval, a Végrehajtó Bizottság tagjaival, Lenárt, Indra elvtársaval, a KB titkáraival, Markó, Svestka, Chnoupek, K.Hofman, V.Novy elvtársaval, a KB tagjaival, Soják elvtárssal, a KB iroda vezetőjével, Müller elvtárssal, a KB külügyi osztályának helyettes vezetőjével, Pleskot külügyi államtitkárral. Rövid értékelést adott a csehszlovák helyzetről Szemjonov és Cservonyenkó elvtárs.

A beszélgetéseken elhangzottak lényegét a következőkben lehet összefoglalni:

A csehszlovák jobboldalnak többéves távlati terve van. Nemzetközi összefüggésben a jobboldal abból indul ki, hogy a Szovjetunió, objektiv világhatalmi helyzetéből adódóan, olyan ujabb és ujabb nemzetközi problémákkal fog találkozni a földkerekség különböző térségeiben, amelyek előbb-utóbb óhatatlanul elvonják a figyelmet Csehszlovákiától, s kénytelen lesz megbékélni a csehszlovák fejleményekkel. Első vonatkozásban a jobboldal azzal számol, hogy a jelenlegi szovjetellenes atmoszféra még évekig me(marad. Ugyanakkor 1-2 éven belül feltétlenül sort kell keriteni

XIX-7-1-j 1969. Csehszlovákia (27 d.)

1969 tavaszán a cseh és szlovák keményvonalas vezetők, valamint Moszkva prágai helytartói Alexander Dubček puccsszerű elmozdítására készültek. Eleinte azonban nem volt világos, ki lesz az utódja, Oldřich Černík vagy Gustáv Husák. A nemtelen intrikákba az akkori magyar felső pártvezetés is bekapcsolódott

- 2 -

a pártkongresszusra, az országgyűlési és a helyi tanácsi választásokra. A jobboldali, szovjetellenes légkörben biztosra vehető, hogy a párt és az állam vezető szerveibe, alkotmányos keretek között, jobboldali emberek kerülnek, tehát szentesítve lesz az 1968 januárja óta folytatott kursus.

Dubcek és Cernik sok tekintetben osztja ezt a koncepciót. Ők egy olyan Csehszlovákiát szeretnének, amelyik a jelenlegi jugoszláv és román kursus hibridje lenne: belpolitikailag átvenné a jugoszláv önigazgatási és federációs elképzelések fő vonásait, nemzetközi politikájában pedig a román utat járná, azaz megmaradna a Varsói Szerződés és a KGST keretében, de a mostaninál jóval nagyobb cselekvési szabadsággal birna a szocialista és a nemszocialista világ felé.

Ezzel a koncepcióval nem érthetünk egyet, mert az a továbbiakban végsősoron a burzsoázia békés hatalomátvételét eredményezné. Kérdés: mit tegyünk?

Bilák elvtárs és környezete szavaiból ítélve, ők nem tekintenek teljesen kizártnak egy, az 1968 augusztus 21-ihez hasonló ujabb akciót sem, de pillanatnyilag nem ezt tartják a soronkövetkező lépésnek. /Az augusztus 21-i akcióról szólva, óvatos formában ők maguk érzékeltetik, hogy az nem volt politikailag előkészítve. Értelmezésük szerint ez azt jelenti, hogy egyrészt az egészséges csehszlovák erők sem voltak kellőképpen felkészítve, másrészt minden egy lapra lett feltéve, pedig hasonló szituációban előzetesen több variánst kellett volna kidolgozni./

A pillanatnyi helyzetben, a március 28-29-i eseményekből adódó jobboldali zavarodottságot felhasználva, véleményük szerint a Központi Bizottság soron következő, áprilisi ülésén kell kísérletet tenni a párton belüli jobboldal elszigetelésére, az egészséges erők tulsulyának biztositására.

MSZMP KÖZPONTI LEVÉLTÁR

- 3 -

A 19o fős Központi Bizottság, Bilák és Cservonyenkó elvtárs véleménye szerint, öt csoportból áll, s ott, jobbról balra haladva, a pillanatnyi erőviszonyok a következők:

a/ A jobboldali kispolgári csoportnak kb. 4o tagja van. E csport vezetője Dubcek, tagjai: Smkovsky, Sik, Goldstücker, Hüebl és mások.

b/ A centrista csoport ugyancsak megközelitőleg 4o tagból áll. Vezetője Cernik, tagjai: Strougal, Razl, a szövetségi és a cseh kormány tagjainak nagy része.

c/ Az egészséges népi erők csoportjában kb. 3o-35 tag van, vezetője Svoboda elnök. Ide tartozik a cseh területek vidéki pártfunkcionáriusainak jelentős része.

d/ A szlovák frakció kb. 4o tagu, vezetője Husák elvtárs.

e/ A baloldal ugyancsak kb. 4o tagu, ennek Bilák elvtárs a vezetője.

Bár az öt szárnyból a helyzet gyökeres megváltoztatása csupán a Bilák féle csoport érdeke, mégis, a jelenlegi szituációban lehetőség van arra, hogy a Bilák csoport összefogjon Husákékkal és Svoboda elnökkel. Ez 11o-115 KB tag szavazatát jelentené. Svoboda elnök megnyerésével maguk mellé állitanák Cerniket is, s ez esetben a változást óhajtó erők kb 15o-155 szavazattal rendelkeznének. Ebben az esetben a KB elé lehetne terjeszteni egy olyan javaslatot, hogy Dubceket mentsék fel első titkári posztjáról, helyére válasszák meg Cerniket, a Központi Bizottságból pedig zárjanak ki 35-4o jobboldali személyt. E lépések megnyitnák az egészséges kibontakozás utját.

Bilák, Szemjonov és Cservonyenkó elvtárs reálisan kivitelezhetőnek tekintik ezt a tervet, s jelenleg annak előkészi-

ÚJ MAGYAR KÖZPONTI LEVÉLTÁR

tésén, illetve megvalósításán dolgoznak. Véleményük szerint, a jobboldal visszaszorítása és az egészséges erők bátorítása céljából az ötöknek állandó nyomást szükséges gyakorolni Dubcekre és Cernikre.

Itt jegyezném meg, hogy Bilák és Cservonyenkó elvtárs a lelkemre kötötte, hogy a fenti terv hétpecsétes titok, s ezért arról csak Kádár elvtársnak tegyek említést. Ugyanakkor, Lénárt, Markó és más elvtársak velem folytatott beszélgetése során világossá vált, hogy ők is ismerik a fenti elképzeléseket. Lénárt elvtárs, akinél változatlanul érződnek a lelki depresszió jelei, elmondta, hogy a csehszlovák egészséges erőknél két nagy hiányosság van: hiányzik náluk a forradalmi hatóság /ez megnyilvánult augusztus 21-én is/, továbbá nincs közöttük egy vezéregyéniség, ezért szétforgácsoltak, nem egységesek, egymást marják, egymást járatják le. Ebből kiindulva, a jövőt illetően ő szkeptikus, hosszú, elhúzódó jellegű evolúciós folyamattal számol.

Bilák elvtársék kérték, hogy továbbra is támogassuk az egészséges erők internacionalista törekvéseit. Ennek széles skálája van. Ha megértjük és megismerjük helyzetüket, s nem avatkozunk be nem megfelelő módon, ez már önmagában nagy támogatás. Üdvözlik Fock elvtárs soronkövetkező látogatását, attól a Cernikre való pozitív ráhatást várják. Hasznosak az egyes csehszlovák vezetők magyarországi látogatásai, a velük folytatott beszélgetések. Célszerű a pártkapcsolatok, a határmenti együttműködés, a vállalati kontaktusok szélesítése. Érdemes kísérleteket tenni a csehszlovák jobboldali erők kulturális bojkottjának megtörésére is.

3/ Kovács Imre elvtárssal beszélgetve, Husák elvtárs április 2-án közölte, hogy találkozni szeretne Kádár elvtárssal. Ezzel kapcsolatban javaslatot tettünk Kosóczin elvtársnak.

Április 3-án Bilák elvtárs elmondta, hogy az egyik hétvégét Budapesten kívánja tölteni. Ez alkalommal örömmel találkozna vezetőinkkel. A látogatás lehetséges időpontjára visszatér.

KÖZPONTI LEVÉLTÁR

4/ A prágai tartózkodás során az egyes csehszlovák vezetőszemélyiségek beállítottságáról, magatartásáról a következőket hallottam:

Dubcek elvtársról, titkárságának vezetője és korábbi évtizedes barátja, Soják elvtárs elmondta, hogy leegyszerüsitett az a kép, miszerint Dubcek primitiv, járási titkár szintü vezető. A jelenlegi csehszlovák első titkár ennél okosabb, összetettebb jellem, aki nincs hiján taktikai érzéknek, álhatatosságnak és ravaszságnak sem. Sojáknak ugy tünik, hogy Dubceknek valami régi nagy sérelme lehet a szovjet vezetéssel szemben, amin nem tudja magát tultenni. Környezete és mostani óriási népszerüsége még erősiti benne a Szovjetunióval való szembenállást. Soják kitértnak tartja, hogy Gomulka elvtárshoz hasonlóan Dubcek a konszolidációs folyamat vezetője legyen. Szerinte elképzelhetetlen az is, hogy Dubcek önszántából távozik az első titkári székből. Maximális engedményként Dubcek részéről elképzelhető, hogy a köztársasági elnöki posztra hajlandó lenne elcserélni jelenlegi munkakörét. De miután ennek a variánsnak semmi realitása nincs, azzal kell számolni, hogy Dubceket csak erőszakkal lehet félreállitani. Ismerve makacsságát, ez esetben Dubcek nem riad vissza a legszélsőségesebb eszközök igénybevételétől sem.

Cernik elvtárssal Indra és Müller elvtárs okos, ravasz, róka lelkü személyiségnek jellemezte. Cernik első titkár akar lenni, ezért az erőviszonyok megfelelő alakulása esetén kész a párt élére állni, de tőle nem várható a csehszlovák ügyeknek Ágcsernyő és Bratislava szellemében történő vitele, ő a jugoszláv-román modell alapvonásainak alkalmazását fogja érvényesiteni.

Strougál elvtársban pozitiv forradalmi erédők vannak, de ugyanakkor az elmult évtized több negativ eseményének is aktiv részese volt, s ez befolyásolja jelenlegi magatartását. A Barak-ügyben, belügyminiszteri minőségben ő hajtotta végre Novotny akaratát. 1963-ban, a Kolder-féle rehabilitációs bizottság politikailag helyes jelentést készitett a törvénysértések ügyében. Novotny elvtárs csak ugy tudta azt megváltoztatni, hogy

MAGYAR KÖZPONTI LEVÉLTÁR

- 6 -

mozgositotta Strougált, aki belügyminiszterként elérte a jelentés egészséges irányának lefaragását. 1966-tól kezdődően mint gazdasági ügyekkel foglalkozó KB titkár, Cernikkel, a Tervhivatal akkori elnökével és O.Sikkal együtt dolgozták ki a gazdasági reformot. Ebben az időben ők hárman testi-lelki jóbarátok voltak, s a Novotny-ellenzék egyik magját alkották. Ebből az időből O.Sik nagyon sokat tud Cernik és Strougal tevékenységéről, gondolatairól, s ezzel bizonyos fokig most is sakkbatartja mindkettőjüket. /Egyébként O.Sik április 1-én levelet intézett Dubcekhez, amelyikben kéri, hogy a KB legközelebbi ülésén, saját kérésére, mentsék fel a KB tagság alól, mert ő a jövőben nem kiván politikával foglalkozni. Ez esetben hazatér, a tudományos pályán helyezkedik el. Cserébe csupán azt kéri, hogy ne induljon ellene eljárás párt vagy állami vonalon. Ha ezt a javaslatát nem fogadják el, ugy ő kénytelen lesz felvenni a harcot, s akkor saját védelmében nyilvánosságra hoz olyan dolgokat is, amelyek a jelenlegi legfőbb vezetők korábbi tevékenységével kapcsolatosak./ Strougalról még azt is elmondta Soják elvtárs, hogy augusztus 21-én délben Svoboda elnök ingadozott, de végső soron hajlott az uj forradalmi munkás-paraszt kormány listájának aláirására. Tollal a kezében az elnök azt kérte, hogy az aláirás előtt telefonon még megkérdezhesse Strougál véleményét. Strougál, akinek barátja, Cernik ebben az időben szovjet területen volt, eltanácsolta az elnököt az aláirástól. Az aláirás helyett azt javasolta, hogy Svoboda követelje a szovjet területen levő csehszlovák vezetők szabadonbocsájtását és a tárgyalásokba való bevonását. Svoboda elnök magáévá tette Strougál gondolatát, s igy került sor az augusztus 23-26-i moszkvai tárgyalásokra. A baloldali erők nem tudják megbocsájtani Strougál e lépését.

Svoboda elnökről mindenki tisztelettel nyilatkozott, de rámutattak, hogy a jobboldal befolyása alatt áll. Ugyanis Irina lánya, aki Klusak külügyminiszter helyettes felesége, évek óta intim kapcsolatban van Irinán keresztül, aki az elnök kabinetjének tényleges vezetője, a jobboldal a számára kivánatos irányban tudja befolyásolni az elnököt.

MAGYAR KÖZPONTI LEVÉLTÁR

Husák elvtársat a legképzettebb csehszlovák marxistának tartják. Szellemi látókörét és mentalitását tekintve őt Révai Józsefhez hasonlitják. A prágai baloldaliak nála két negativumot emlitenek. Egyrészt, 1943-ban Göbbels propaganda minisztériuma, az akkori önálló szlovák állam ujságiróinak egy csoportját a fasiszták által megszállt szovjet területekre utaztatta, hogy diszkreditálja szemükben a szocializmust. E csoportnak tagja volt Husák elvtárs is. Másrészt Szlovákián belül Husák elvtárs a Szlovák Tudományos Akadémiához tartozó, jobboldali értelmiségi körökre támaszkodik, közülük válogatta ki a szlovák pártapparátus valamennyi kulcsemberét.

5/ Magyarország megitélésénél a baloldali erőknél két kérdéssel találkoztam. Egyrészt az érdekelte őket, hogy milyen a magyar pártvezetés egysége, másrészt a magyar és a szovjet vezetés közötti nézetazonosság és megértés iránt érdeklődtek.

A magyar pártvezetésen belül állitólagos nézeteltérések kapcsán Soják elvtárs, a KB Iroda vezetője, és Krouzil elvtárs, a KÜM magyar ügyekkel foglalkozó főosztályának vezetője elmondta, hogy a Dubcek és Cernik elvtársakhoz intézett személyes leveleiben és szóbeli beszámolóiban Pucik nagykövet rendszeresen hivatkozik az MSzMP KB egyik tagjára, akivel évtizedes baráti kapcsolatban van. Pucik időről-időre azt állitja, hogy a Politikai Bizottságunk tagjai között véleményeltérések vannak a csehszlovák kérdésben.

A magyar és a szovjet párt közötti állitólagos véleményeltérésekkel kapcsolatban, amit más források mellett Pucik nagykövet is jelentett, Indra elvtárs elmondta, hogy legutóbbi moszkvai tartózkodása során egyenesen megkérdezte Brezsnyev elvtárstól: mi az igazság a magyar párt különálló véleményéről? Brezsnyev elvtárs azt válaszolta: adja az ég, hogy mindenkivel olyan egység legyen a csehszlovák kérdés megitélésében, mint Kádár elvtárssal.

MAGYAR KÖZPONTI LEVÉLTÁR

- 8 -

6/ Négyszemközti beszélgetések során Marko elvtárs helyzetének nehézségeit hangsulyozta. Mint külügyminiszternek, jelenleg 5 főnöke van: Svoboda elnök, Dubcek első titkár, Cernik miniszterelnök, Bilák KB titkár és Husák szlovák első titkár. Ezek az elvtársak egyazon kérdésben más-más eligazitást adnak.

A KÜM központi apparátusában dolgozó 600 fő közül, véleménye szerint 120 fő nevezhető kommunistának, a közülük is csupán 30 főre számithat élletre-halálra. Ezzel kapcsolatban rámutattam, hogy ezeket a számokat nem érdemes abszolutizálni. Határozott forradalmi vezetés esetén ezek az arányok gyökeresen megváltoznak.

7/ Az április 3-i magyar fogadáson beszélgetett velem Benczik elvtárs, a lévai járási tanács korábbi elnöke, akit 3 hete a KB adminisztrativ osztályu vezetőjének neveztek ki. Benczik elvtárs szabadon beszél magyarul. Elmondta, hogy 1967 juliusában a Központi Bizottságban meg akarták szabadulni Pepich elvtárstól, a KB adminisztrativ osztályának akkori vezetőjétől, a jellegzetes csehszlovák módon ezt ugy oldották meg, hogy megszüntették az adminisztrativ osztályt. Az osztály ujjászervezésére csak, ez év márciusában hoztak határozatot. Őt kinevezték osztályvezetőnek, de hetek óta csak másodmagával van, a mint volt járási tanácselnök nem tudja, hogyan fogjon hozzá az osztály megszervezéséhez. Kérte, tegyük lehetővé, hogy az egyik hét végén egy-két napra eljöjjön hozzánk, a kötetlen beszélgetést folytathasson Borbándi elvtárssal.

Javasolom kérése teljesitését, illetve meghivását.

8/ A magyar sajtó eddigi tevékenységével - nagykövetségünk információi szerint - a csehszlovák baloldali elvtársak általában elégedettek. Javasolják, hogy őrizzük meg az eddigi higgadt, elvi, érvelő hangnemet. Ugyanakkor kérik, vizsgáljuk meg, szükséges-e minden esetben közölni Dubcek, Cernik és mások beszédei-

ÚJ MAGYAR KÖZPONTI LEVÉLTÁR

nek pozitiv vonatkozásait, figyelembevéve, hogy az esetek többségében azok üres megállapitások maradnak, s nem követik őket tényleges rendszabályok. A baloldaliak szivesen vennének több elemző, a vezetés tehetetlenségét, az ellenforradalom létét bemutató cikket. Számukra hasznosak lennének a magyarországi ellenforradalom tanulságait, a konszolidáció egyes kérdéseinek megoldását bemutató elvi irások is.

9/ Rövid 3 napos prágai tartózkodás is elegendő az embernek arra, hogy számtalan formában meggyőződjék: a politikai események menetét nem a párt vezetése, hanem a tájékoztatási eszközöket uraló jobboldali és ellenforradalmi erők diktálják. Ha ez a rothadás és erozió folytatódik, az káros nem csupán Csehszlovákia jövője, hanem a Magyar Népköztársaság politikai fejlődése, a szocialista közösség egysége, a két világrendszer harca szempontjából is.

Az elmult másfél év eseményei azt mutatják, hogy a csehszlovák baloldal egyedül képtelen a kivezető ut megtalálására. Ezért, az ő további aktiv támogatásukkal egyidőben célszerű számolnunk egy olyan variánssal is, amikor - az események romlásától függően, kritikus szituációban - ismételten az ötöknek kell helyettük uj fordulatot adni az eseményeknek.

Budapest, 1969. április 8.

Erdei

ÚJ MAGYAR KÖZPONTI LEVÉLTÁR

/ Erdélyi Károly /

oo2/ 59-hez!

Szigoruan titkos!
Kapják: 1./ Kádár János et.
2./ Fock Jenő et.
3./ Biszku Béla et.
4./ Komócsin Zoltán et.
5./ Nyers Rezső et.
6./ Aczél György et.
7./ Pullai Árpád et.
8./ Gyenes András et.

0032

Külügyminisztérium Irat felülvizsgáló Bizottság
Minősítés 2005 JÚL 24 Törölve
Aláírás

K i e g é s z i t é s

a Napi jelentés mellékletéhez.

Erdélyi elvtárs jelentése Prágából.

Erdélyi elvtárs jelenti prágai nagykövetségünk utján az alábbiakat:

A március 28–29-i események nyomán kialakult helyzet és a szovjet közlések elemzése, a tennivalók meghatározása végett a CSKP KB Végrehajtó Bizottsága és Elnöksége április 1-én 14 órától április 2-án 7.3o-ig ülésezett. 2-án 1o órától 13.2o-ig a Minisztertanács tárgyalt. 2-án 14 órakor ismét összeült az Elnökség.

2-án délben közölték, hogy Dubcek és Cernik elvtárs 16 órakor együtt fogadják Erdélyi elvtársat. A KB épületében 16.5o-ig vártak Erdélyi elvtársék. Akkor kijött Dubcek és Cernik az Elnökség üléséről és 1 órát töltöttek Erdélyi elvtársékkal. Az üzenet és az Emlékeztető ismertetése, majd átadása után Dubcek elvtárs 3o perces válaszában a következőket mondotta:

Elfogadja Központi Bizottságunk és kormányunk levelének megállapitásait. Ugyanakkor kéri, vegyük figyelembe, hogy a CSKP milyen feszült belpolitikai helyzetben dolgozik. Augusztus 21 óta a nehéz helyzet ellenére is, kétségtelen eredményeket értek el. Megvédték a párt egységét, a XIV. rendkivüli kongresszus után megakadályozták a párt kettészakadását. Meghozták a novemberi határozatokat, amelyek fő feladatul a moszkvai határozatok végrehajtását tüzték ki, fő veszélynek a jobboldalt, fő iránynak pedig az opportunizmus elleni harcot jelölték meg. Folyik az 1968 január utáni negativ tendenciáktól való elhatárolódás. Halad a föderációval kapcsolatos kérdések megoldása. Alapjában véve pozitiv eredménnyel [illegible] a szakszervezetek kongresszusa is.

./.

XIX-3-1-j-Csehszlovákia-29/1-00969/5/1968 (27d)

E bonyolult kérdések megoldása minden esetben feszültségeket váltott ki, de végső soron mindig erősödtek a párt pozíciói, a pártvezetés pozitív módon tudta összefogni a párt erőit a jobboldal elleni harcban.
Dubcek egyetértett a március 28-29-i eseményeknek általunk adott minősítésével, bár hangsulyozta, hogy a kép több összetevőből áll. Igy a csehszlovák problémák katonai megoldása miatt a hangulat szovjet-ellenes. Az emberek a sport-győzelem feletti örömüknek adtak kifejezést, bár kétségtelen, hogy az események mögött a jobboldal áll.
A tüntetést a szocialista ellenes erők szervezték. Az egész akció a Szovjetunió, a szocialista országok, a szocializmus érdekei, a CSKP vonala, a konszolidáció ellen irányul. Ami történt, nagy tanulság a vezetés számára.
Jelenleg a helyzet feszült, nyugtalanitó. A Végrehajtó Bizottság, az Elnökség és a kormány azonban megtették a szükséges lépéseket. Az Elnökség április 1-i rendkivüli üléséről kiadott nyilatkozat helyes értékelést ad, nevén nevezi a dolgokat. Azon kivül egy sor fontos lépést foganatositottak. Belbiztonsági szempontból vizsgálják a tüntetés körülményeit. Egyelőre ugy látják, hogy nacionalista bázison jött létre és nincsenek a kulisszák mögött tevékenykedő központok. A HM vonalán eljárnak a tüntetések katonai résztvevői ellen. Felfüggesztettek három ujságot. Előzetes cenzurát és más határozott intézkedést vezetnek be a tömegtájékoztatási eszközöknél.

Az Elnökség és a kormány levonta a megfelelő következtetéseket, a hozott döntések az ügyek kézbevételét szolgálják. A CSKP biztositja a testvérpártokat, hogy a jövőben hasonló incidensek nem lesznek. A szovjet elvtársakkal közölték: sajnálják ami történt, elitélik a provokációkat, olyan lépéseket tesznek, amelyek megerősitik a KB és a kormány helyzetét.

Befejezésül Dubcek közölte: nem titkolják, a problémákat nagyon összetett, feszült, bonyolult szituációban kell megoldani. A problémáknak olyan mélyebb okai vannak, amelyek a jövőben is hatni fognak. A mostani lépések nem különálló akcióként, hanem egy folyamat egyik láncszemeként értékelendők. Közölte, hogy állásfoglalásukról tájékoztatni fogják a jövő héten összeülő KB ülés résztvevőit.

KÖZPONTI LEVÉLTÁR

./.

- 3 -

Cernik elvtárs 2o perces válaszában a következőket mondotta:
Mindenben egyetért Dubcekkel. Nagyon szégyenlik magukat. Nehéz szavakat találni arra, ami történt. A magyarázkodásnak nincs sok értelme, inkább arról kell beszélni, hogy mik a CSKP KB és a kormány teendői a töretlen szocialista fejlődés biztositása érdekében. Az előállott helyzet alapvető oka: felületesen értékelték az elmult időszak fejlődését. Most ismételten bebizonyosodott, hogy a meglévő szocialistaellenes erők állandó kapcsolatban vannak a nyugati erőkkel és mindig a számukra legkedvezőbb pillanatban lépnek szinre.
Az ötök akciója nyomán össz-népi egység alakult ki, de az nem osztály-alapon jött létre. A nemzeti érzésre hivatkozva a jobboldal megtéveszti a tömegeket. Elemezni kell az egyes osztályok és rétegek helyzetét, mert csak igy lehet helyesen orientálni a tömegeket. Ez eddig nem történt meg.
A március 28-29-i ellenséges akciók ideológiai bázisa az antikommunizmus. Ezért azok nem csupán a Szovjetunió és a többi szocialista országok ellen, hanem a CSKP alap-elvei ellen is irányulnak. Ezt a tételt világossá kell tenni a párttagság, a tömegek előtt.
Eddig 34 embert tartóztattak le, de ezek között nincsenek ott az értelmi szerzők. Ezért folytatják a nyomozást. A főbb konkrét lépések, amelyeket foganatositottak a következők:
Cernik, Pelnár, és Dzur részvételével teljhatalommal felruházott bizottságot hoztak létre, a biztonsági ügyek kézbentartására. Megerősitették a biztonsági erőket a városokban. Megszervezték a szovjet objektumok katonai őrzését. Rendet csinálnak a tömegtájékoztatási eszközöknél, amelyek a szovjet-ellenes agitáció fő központjai. Részletes, lépésről-lépésre haladó tervet dolgoztak ki a rádió és a TV kézbevételére.
Az Elnökségben lefolytatott vita fő következtetése: csak ugy lesz konszolidáció , ha helyreállitják a párt egységét és világos politikai platformot adnak. A pártegység, a demokratikus centralizmus elvének megsértése miatt tegnap nagyon megbirálták a pártvezetés néhány tagját. Ez nagy lépés előre. Keményen elővették Smrkovskyt, arra kötelezték, hogy lépjen fel nyilvánosan és magyarázza meg legutóbbi lépését, továbbá határozza meg a novemberi határozathoz való viszonyát, valljon szint, hogy mit tekint fő veszélynek.

ÚJ MAGYAR KÖZPONTI LEVÉLTÁR

./.

Cernik elvtárs befejezésül azt hangsulyozta, hogy látják a veszélyeket. Elnézést kérnek a történtekért. Tudatában vannak annak, hogy nem tettek meg mindent a jövőben igyekeznek jobban dolgozni, ez a nemzetközi kommunista mozgalom érdeke is. További munkájukban jobban figyelembe veszik a testvérpártok állásfoglalását. Tudják, hogy nagy munka vár a CSKP vezetésére. Ami ezután következik, nem lesz csndes időszak. Mégis nincs más kiut mint határozottan szembeszállni a veszélyekkel. Az Elnökséghez hasonlóan a kormány is intézkedéseket foganatositott. Foglalkozni fognak a magyar kormány állásfoglalásával is.

A Fock elvtárs látogatásával kapcsolatos Emlékeztetőre válaszolni fognak. Sajnálja, hogy elmarad Fock elvtárs látogatása. Reméli, hogy később sor kerül rá. Ez a CSKP érdeke is.

Az elmondottakat megköszönve Erdélyi elvtárs közölte, hogy igyekszik azokat hüen visszaadni vezetőinknek.

A beszélgetés alatt Dubcek és Cernik elvtársak kimerült, megszeppent emberek benyomását keltették. Meglepően pozitiv reagálásukban -amely teljes összhangban van az április 1-i elnökségi nyilatkozattal- bizonyára nagy szerepe van az igen kemény szovjet állásfoglalásoknak.

Ezután Bilak elvtárs beszélgetett egy óra hosszat Erdélyi elvtárssal. A beszélgetés első részéről, amelyben Bilak elvtárs a csehszlovák helyzet részletesebb összefüggéseit elemezte, Erdélyi elvtárs itthon fog jelenteni.
A legutóbbi eseményekről és a mi akciónkról Bilak elvtárs a következőket mondotta:
Üdvözlik a magyar álláspontot, az őket segiti.
Ha augusztus 21-én gyujtottak volna fel az Aeroflot és az Inturist helyiségeit, bizony akkor jobban jött volna. A legutóbbi események megcáfolják azt a hazug elméletet, hogy augusztus óta töretlenül folyik a konszolidáció. Az április 1-i elnökségi határozat - bár azt kényszeredetten hozták - önmagában helyes, jó álláspont. Ez azonban még nem minden. Eddig is voltak jó határozatok, de végrehajtásukból nem lett semmi. Meglátjuk mi lesz ez alkalommal. Figyelembe kell venni azt is, hogy a jobboldal most készül a válasszal. Másodikán reggel összeült az alkotó szövetségek választmánya. Ugyancsak 2-án reggel megérkezett Sik. 12-re várják Goßstückert. Számolni lehet tüntetésekkel, sztráj-

ÚJ MAGYAR KÖZPONTI LEVÉLTÁR

./.

kokkal is, bár előfordulhat, hogy minden forditva történik. Mindenki egyetért a határozattal és a felszin alatt a dolgok a régi módon haladnak. A legközelebbi napok fogják megmutatni, hogy mi lesz és mit ér a határozat. Ha minden marad a régiben, akkor az ellenforrdalom erői ezuttal is érintetlenül megusszák a konfliktust.
Április 1-én elkoboztak és bezuztak négy lapot: a Politika-t, a Listy-t, a Reporter-t és a Zitreket. Április 2-án reggel a Rude Pravo nyomdászai bejelentették, hogy ha nem jelenhet meg a Politika, akkor nem szedik a ki a Rude Pravot sem. A KB ebben a kérdésben nem engedett és délutánra a nyomdászok visszakoztak.
A sajtóban kezdődő módosinálás keretében 2-án megbirálták Sekerat és elbocsájtották a Rude Pravo két főszerkesztőhelyettesét. Helyükre négy ujat neveztek ki. A Rude Pravo kézbevétele különösen fontos, mert egy ott megjelenő rossz cikk több kárt okoz, mint a Reporter tiz irása. Nehezebb a helyzet a televiziónál. A jobboldal nagyon jól tudja, hogy aki a televiziót kézbentartja, irányitja a kormányt, megszabja a bel- és külpolitikát. Talán sikerül majd részletes eredményeket elémi a TV-nél, de az egész apparátus kézbevételére jelenleg nincs erő.

Bilak elvtárs szivélyes üdvözletét küldi Kádár, Fock és Komócsin elvtársaknak.

Kovács Imre elvtárs április 2-án reggel Bratislavában találkozott Husák elvtárssal, aki fordulópontnak nevezte az Elnökség április 1-2-i ülését. A jövőt illetően optimista.

Marko külügyminiszter elmondta, Erdélyi elvtársnak, hogy 1-én a lengyel nagykövet szóban közölte: a LEMP elitéli a március 28-29-i eseményeket, támogatja a szovjet állásfoglalást és szolidáris a Szovjetunióval.

KÖZPONTI

A SZEREPLŐK EMLÉKEZNEK

A PRÁGAI SZOVJET NAGYKÖVET EMLÉKEZIK

A beszélgetésünk idején 74 éves Sztyepan Cservonyenko neve akkor került először a világsajtó címoldalaira, amikor Prága főterére begördült az első szovjet tank. Húsz évvel korábban a diplomata még szürke, főállású pártmunkás volt Ukrajnában, ahol a helyi Központi Bizottság ideológiai titkári posztjáig vitte. Kortársai kevély, csőlátású embernek jellemzik.[1] Az akkori pártvezetőt, Nyikita Hruscsovot körülvevő „ukrán frakció" jóvoltából mégis igen fontos diplomáciai posztot kapott: pekingi szovjet nagykövet lett. Ezek voltak a Hruscsov és Mao közötti konfrontáció, a kölcsönösen rendkívül durva jegyzékváltások évei, amikor Kínából visszahívták a szovjet tanácsadókat, és a két hatalmas birodalom határán összecsaptak a határőrök, de még a civil lakosság is. A Moszkva és Peking közötti Aeroflot járatokat szinte második dolgozószobájának tekintő Cservonyenko idegei kezdtek felőrlődni a háborús hangulatban. A vele rokonszenvező új szovjet pártvezető, Leonyid Brezsnyev nagyrészt ezért helyezte őt 1965 tavaszán a testvéri Csehszlovákiába, a szocialista tábor egyik legstabilabbnak látszó országába: hogy „kipihenje magát". A keményvonalas szovjet nagykövet – akinek különleges státusa abban is megnyilvánult, hogy az SZKP Központi Bizottságának tagjává választották – beszélgetésünkben nem titkolta, mennyire belefolyt a prágai és pozsonyi nómenklatúrát egyre inkább behálózó politikai intrikákba. Ám eközben sokáig észre sem vette, hogy a csehszlovák társadalomban kezdenek feléledni a két világháború közötti liberális és demokratikus masaryki hagyományok. Többnyire „post festa" jelentette Moszkvának, hogy mozgolódnak a diákok, lázadnak az írók, a művészek – Antonín Novotný elnök és köre pedig lassan képtelen úrrá lenni a helyzeten.

Cservonyenko Moszkva prágai helytartójaként hevesen ellenezte a reformerek elképzeléseit, mint ahogy általában óriási hibának tartott bármilyen engedményt. Nem véletlen, hogy az 1968-as változásokat ugyancsak rettegéssel és gyűlölettel fogadó dogmatikus csehszlovák pártvezetők valósággal kapaszkodtak

[1] Politikai portréjának megírása még várat magára. Neve gyakran előfordul a „prágai tavaszról" szóló szakirodalomban: Skilling (1976. 723., 737., 882.); Shawcross (1990. 110–111., 112., 115., 140., 154., 178., 188.); Benčík (1994. 22., 25., 42., 43., 99–104., 108., 111., 126., 136., 145., 151., 162., 168.); Pecka (1996. 29., 46., 91., 256., 339., 359., 450., 481, 689., 744.); Williams (1997. 33., 65., 83., 92–98., 104–105., 109., 118., 122., 130., 134., 195., 198., 239., 243., 246., 248–249.) stb.

a szovjet diplomatába, míg a dubčeki „emberarcú szocializmus" hívei 1968 februárjában már tartottak tőle. „...a leghírhedtebb keményvonalasainkkal tartott fenn barátságot. A legális csehszlovák kormány elleni összeesküvésben részt vevők listája nem lenne teljes az ő neve nélkül", olvashatjuk Alexander Dubček emlékirataiban.[2]

A szovjet vezetők egy része azonban nem tartotta Cservonyenkót elég ügyes diplomatának az összekuszálódott helyzetben. Ezért a Kreml rendszeresen emisszáriusokat küldött a nyakára.[3] Közvetlenül Dubček 1969. áprilisi megbuktatása előtt Vlagyimir Szemjonov szovjet külügyminiszter-helyettes felbukkant Prágában, hogy koordinálja Cservonyenko, Biľak és a keményvonalas cseh és szlovák politikusok akcióit. Néhány jel arra utal, hogy 1968 késő nyarán és őszén a moszkvai vezetés egy része megharagudott Sztyepan Cservonyenkóra. Őt okolták azért, hogy az „egészséges erők" – vagyis a Moszkva-barát, dogmatikus politikusok – olyan gyászosan leszerepeltek 1968 augusztusában, amikor a szovjet nagykövetség területére menekülve képtelenek voltak megalakítani a „rendcsinálást" vállaló Indra-kormányt. Brezsnyev azonban, amint ezt az SZKP két egykori magas rangú vezetője, Alekszandr Selepin és Pjotr Seleszt elmondták nekem, kiállt Cservonyenko mellett. Akinél egyébként „nehezebb" ember is akadt a prágai szovjet nagykövetségen: az egykori Dubček-barát cseh és szlovák politikusok ma is állítják, hogy Ivan Udalcov, a szovjet nagykövetség követtanácsosa a háttérből még a keményvonalas, magánbeszélgetéseiben sztálinista húrokat pengető Cservonyenkónál is meghatározóbb és kártékonyabb szerepet játszott az augusztusi intervenció előkészítésében. Az Udalcov és Cservonyenko közötti ellentétre a *Pravda* nemzetközi rovatának vezetője is felfigyelt, s ezt le is írta a lap főszerkesztőjének, Zimjanyinnak küldött jelentésében.[4]

A sorozatos prágai kudarcok azonban nem törték ketté Sztyepan Cservonyenko karrierjét: csehszlovákiai megbízását követően még sokáig a francia fővárosban képviselte a szovjet érdekeket. Miután kiküldetése lejárt, az SZKP Központi Bizottságában – főosztályvezetői rangban – újabb bizalmi feladat várt rá: a külföldön élő szovjet állampolgárok ellenőrzését, a szovjet kolóniák (Nyugaton általában „szakszervezeti kluboknak" álcázott) pártszervezeteinek munkáját irányította. A gorbacsovi peresztrojka idején már nem lelte a helyét. Egyszer belefogott a memoárírásba, de abbahagyta. Morózus, beteg öregemberként élte lassan múló napjait, görcsösen ragaszkodva a múlthoz. Ez az első hosszabb interjú, amelyben cseh-

[2] Dubček (1993. 157.).

[3] Közülük Cservonyenko az alábbiakban maga is említi az őt megelőző prágai szovjet nagykövet, Mihail Zimjanyin 1968. júniusi misszióját. Az egyik ilyen emisszárius Vaszilij Kuznyecov külügyminiszter-helyettes volt, aki az 1968. szeptember 6-a utáni napokban, Prágában felkereste az összes fontosabb csehszlovák vezetőt. Mlynář (1988. 287–288); Williams (1997. 154., 157.).

[4] Csernyev (1993. 89–90.).

szlovákiai emlékeit felidézi – mélységesen elfogultan, megszépítve a saját szerepét. A gyakran nehézkesen „araszoló" emlékezés néhány részlete azonban szinte perdöntő az 1968-as csehszlovákiai események hiteles rekonstruálásában.

* * *

Sz. Cs.: 1965 májusában érkeztem meg Prágába, ahol akkor a fasizmus leverésének huszadik évfordulóját ünnepelték. Kínából április végén repültem el. Moszkvában csupán három napot töltöttem. Május elsején indultam az esti géppel, és Prágában már nekem kellett várnom a szovjet küldöttséget, amely Nyikolaj Podgornij vezetésével az ünnepségekre érkezett. Készülődés közben volt alkalmam találkozni Kosziginnel. A külügyminisztériumot is felkerestem, ahol Gromiko fogadott, és jártam a pártközpontban is. Bizonyos fokig tisztában voltam vele, hogy mi a *vonal*. De csak bizonyos fokig.

Szóval május elseje volt, zajlott a moszkvai felvonulás. Bekapcsoltam a tévékészüléket. Hirtelen megszólalt a telefon. Olyan tizenegy óra tájt lehetett. Rjabenko hívott, Brezsnyev őrségparancsnoka. „Leonyid Iljics szeretne beszélni magával – a mauzóleumból!" Brezsnyev ugyanis lement az emelvényről egy külön helyiségbe, ahonnan telefonálni lehetett. Felhívott engem, és bocsánatot kért, amiért Csehszlovákiába utazásom előtt nem tudott velem találkozni. Nagyon el volt foglalva, mondta. „Utazz el, és ne várd meg, amíg szabadságra vagy hivatalos útra hazajöhetsz. Egy idő után egyszerűen hívj fel, és gyere Moszkvába. Akkor lesz időnk, hogy mindent megbeszéljünk. Addig is minden jót kívánok neked!"

Elgondolkodtam, vajon mi lehet az oka, hogy Brezsnyev a felvonulás kellős közepén otthagyja az emelvényt, lemegy a helyiségbe, ahonnan telefonálni lehet, és felhív engem?

Brezsnyevet, a tulajdonságait ismerve úgy gondoltam, hogy ők ott a Központi Bizottság Elnökségében[5] egymás között meghányták-vetették, ki utazik majd a prágai ünnepségekre. Koszigin akkor valószínűleg megemlíthette: „Én már beszéltem Cservonyenkóval." És ez Brezsnyevnek kellemetlen lehetett. Hiszen eredetileg ő hívott engem Moszkvába. Mielőtt eldőlt, hogy Prágába megyek dolgozni, három napra eljöttem Pekingből. És tulajdonképpen már beszélt nekem a küldetésemről. Azt mondta: „Majd ott jól kipihened magad..."

K. M.: És miért telefonált a mauzóleumból?

[5] A szovjet párt vezető testületeinek nevét éppen a tárgyalt időszakban változtatták meg, és ennek komoly politikai-ideológiai üzenete volt. A Központi Bizottság kongresszusain választott grémium, amely 1952-től az „Elnökség" nevet viselte, ekkor visszakapta eredeti „Politikai Bizottság" elnevezését. Leonyid Brezsnyev pedig – e téren is felélesztve a sztálini hagyományokat – elérte, hogy ezentúl „a Központi Bizottság főtitkára", ne pedig „első titkára" legyen a titulusa, noha ezt az elnevezést 1934-től kezdve hivatalosan még Joszif Sztálin sem használta. Egyes „testvérpártok", köztük a Csehszlovák Kommunista Párt azonban a történelmi konnotáció hiányában nem tartották szükségesnek a változások bevezetését, s megtartották az „Elnökség", valamint az „első titkár" elnevezést.

Sz. Cs.: Kellemetlen volt neki [hogy nem búcsúzhatott el].

Máskülönben nem volt rossz ember. Igaz, főtitkárként már józerivel az ideje felét sem töltötte munkával.[6]

Brezsnyev 1967-es prágai útja

K. M.: Azután úgy adódott, hogy ön többször várta Brezsnyevet a prágai repülőtéren. Többek között 1967. december 8-án. Ez nagyon fontos dátum, hiszen mindmáig nem egészen világos, mi volt Leonyid Brezsnyev célja ezzel a rövid csehszlovákiai utazással: egyszerű szemleút a szovjet birodalom végein, ahol „problémák" mutatkoztak? Vagy már konkrét tervekkel érkezett, hogy kiszemelje Antonín Novotný lehetséges utódját a CSKP élén? Egyáltalán, hogyan emlékszik: állást foglalt a szovjet pártfőtitkár a látottakról, vagy inkább csak kérdezett?

Sz. Cs.: Tanúsíthatom, hogy Brezsnyev nagyon is világosan kifejtette álláspontját a csehszlovák kommunista pártban ez idő tájt felvetődő problémákról. Még Moszkvában tájékoztatták, mi történt Csehszlovákiában az ezt megelőző években. Bőséges információt kapott a Központi Bizottság munkatársaitól. A Csehszlovákiában tartózkodó szovjet elvtársaktól is kaptunk adatokat. A követségről, a Varsói Szerződésben bennünket képviselő katonatisztektől is áradt az információ Moszkvába. Az újságíróktól. És hozzá kell tenni, hogy Prágában volt a *Béke és Szocializmus* főhadiszállása![7] Szóval elég sok emberünk dolgozott [Csehszlovákiában]. És akkor még nem is beszéltem arról a szerteágazó, szoros együttműködésről, amely pártvonalon és a népgazdaság gyakorlatilag valamennyi ágazatában kialakult közöttünk! Tudományos kapcsolatok és így tovább. Mindeme informá-

[6] Cservonyenko Brezsnyev súlyos narkomániájára utalt. Az álmatlanságban szenvedő szovjet pártfőtitkár az 1970-es évek elejétől gyakran tízszeres adag Magyarországon is népszerű, Noxiron nevű altatót szedett, és erre még alkoholt fogyasztott, amitől valóban fokozatosan munkaképtelenné vált.

[7] Ezt a folyóiratot eredetileg egy Kominform típusú szervezet feladatainak ellátására hozták létre, a nemzetközi munkásmozgalom tevékenységének bemutatására. A kortársak közül azonban sokan úgy vélik, hogy inkább Moszkva információs centrumaként működött. Érdekes, hogy a világ különböző részeibe sodródott egykori szovjet munkatársak, akikkel az elmúlt években erről beszéltem, kivétel nélkül nagy nosztalgiával emlegették a szerkesztőségben uralkodó, viszonylag liberális atmoszférát. Erről számolnak be a memoárírók is. Például Anatolij Csernyajev, Gorbacsov későbbi titkára szerint az ott dolgozó „pártértelmiségiek" már az 1960-as évektől ki voltak téve a „demokrácia bacilusainak". Csernyajev (1995. 225–236.). A reformer cseh pártmunkás, Václav Slavík emlékezete szerint számos alacsonyabb beosztású szerkesztő is törvényszerűen „fellazult" a folyóiratnál végzett munkában. Ennél komorabb képet fest a müncheni Szabad Európa/Szabadság Rádió későbbi munkatársa, Kirill Henkin, aki az 1968. augusztusi intervenció napjaiban fordítóként dolgozott a *Béke és Szocializmus* szerkesztőségében. Henkin (é. n. 251–260.)

ció alapján az SZKP KB Politikai Bizottságát nyugtalanította, hogy milyen irányba haladnak az események.

Brezsnyev 1967. december 8-án érkezett Prágába. Az előzetes tervek szerint néhány napos pihenésre jött, vadászni. A Hradzsinban azonban az első találkozások alkalmával – Brezsnyev a „prágai Kremlben" szállt meg – kiderült, hogy nem csak három-négy ember véleményének megismerésére van szükség! Ezért úgy döntött, hogy meghallgatja a CSKP Központi Bizottsága Elnökségének valamennyi tagját.[8] Én részt vettem ezeken a megbeszéléseken. Rajtam kívül csupán Andrej Alekszandrov-Agentov, Brezsnyev tanácsadója volt jelen.[9]

K. M.: Ő *Kollontajtól Gorbacsovig* címmel közreadott egy könyvet, amelyben azt írja, hogy Brezsnyev nagyon fente a fogát Novotnýra. Mert 1964-ben a CSKP akkori első titkárának nem tetszett Hruscsov erőszakos leváltása.

Sz. Cs.: Nem egészen értek egyet Andrej Mihajlovicsnak ezzel az állásfoglalásával. Munkám jellegénél, sajátosságainál fogva én elég gyakran beszéltem Brezsnyevvel és Antonín Novotnýval is. Nem alakult ki olyan benyomásom, hogy ez ... *[annyira izgul, hogy képtelen befejezni a mondatot]*, hogy Novotný tisztán negatív álláspontra helyezkedett volna Hruscsov leváltásával kapcsolatban.

Inkább arról volt szó, hogy ahogy teltek az évek, számos kérdés merült fel a csehszlovák vezetés által folytatott belpolitikával kapcsolatban. Az ország fejlődésének egy bizonyos pontján – nemcsak Prágában, hanem Moszkvában is – érzékelték, hogy Novotnýnak egyre nehezebben sikerül megbirkózni a kezdődő gazdasági válsággal, a csehek meg a szlovákok közötti nemzetiségi ellentétekkel.

K. M.: A CSKP Elnökségében pedig nyílt harc dúlt, amikor Brezsnyev megérkezett.

Sz. Cs.: [Habozik.] Azt hiszem, ekkor még csak...

K. M.: 1967 decemberében vagyunk!

Sz. Cs.: [Már határozottabban.] 1967 decemberében még nem volt *nyílt* küzdelem! De már, hogy úgy mondjam, szinte a robbanás küszöbén álltunk. Éppen ezért történt, hogy Leonyid Iljics Brezsnyev ellátogatott Prágába, és minden tárgyalópartnere elég nyíltan jellemezte Novotnýt meg a pártvezetés néhány más tagját. Voltaképpen csaknem valamennyien hangot adtak azon meggyőződésüknek, hogy Antonín Novotný számára túlságosan nehéz feladat a CSKP első titkárának funkcióit és egyben az államelnök szerepét is betölteni. Hogy ennek nem tud megfelelni! És arra hajlottak, hogy kerüljön új ember a CSKP KB első titkári helyére, aki...

K.M. : Aki fiatalabb...

Sz. Cs.: Hát, aki feltárja a problémákat, és helyesen mérlegeli azokat.

[8] Brezsnyev 1967. december 13-án telefonon nagyon részletesen tájékoztatta Kádár Jánost prágai megbeszéléseiről. Rezignáltan beszélt Novotnýról, és nem titkolta, milyen negatív benyomást tett rá Hendrych, a CSKP második embere. Vondrová–Navrátil (1995. 32–34.).

[9] Alekszandrov-Agentov (1994. 146–147.).

K. M.: Brezsnyev már akkor elhatározta, hogy Dubček lesz ez az ember? Mennyire ismerte korábban?

Sz. Cs.: Közelről nem ismerte. De Dubček neve, ahogyan a csehszlovák kommunista pártvezetésből a többi elvtársé is, időről időre felbukkant a Moszkvába küldött információkban. Természetesen felfigyeltek rá. Brezsnyev akkor úgy látta, hogy éppen ez az az ember, aki közel áll a Szovjetunióhoz. Hiszen már az apja is nálunk élt.

K. M.: Ráadásul Alexander Dubček Moszkvában tanult a pártfőiskolán, s ez fontos szempont kellett hogy legyen. Hiszen a csehszlovák pártvezetésből addigra kikoptak azok az emberek, akik helyismerettel rendelkeztek a Szovjetunióban.

Sz. Cs.: Igen, Moszkvában imponált, hogy Dubček sokáig a Szovjetunióban élt, nálunk tanult. És akkor még semmiféle jele nem volt annak, hogy *elhajlik* a pártpolitika alapvető irányzataitól a többi testvérpárttal, így a Szovjetunióval való kapcsolatban.

K. M.: 1967 decemberében Brezsnyev egyenesen megmondta magának, kit akar első embernek megtenni Prágában?

Sz. Cs.: Nem. Voltaképpen úgy ért véget a megbeszélés, hogy ez a kérdés nem dőlt el. Amikor Brezsnyev elvtársnak Prágában feltették a kérdést, milyen változtatásokat akarnak végrehajtani a pártvezetésükben, Csehszlovákia vezetésében, azt felelte: *Ez a maguk belügye.*

K. M.: De Dubček megtetszett neki?

Sz. Cs.: [Láthatólag kellemetlenül érinti a feltételezés.] Úgy vélem, az ő személye eredetileg még nem volt napirenden. De most át kell ugornunk a december hónapot! Január legelején kell folytatnunk! A helyzet egyre feszültebbé vált ebben az időszakban. Mi újra górcső alá vettük a kialakult erőviszonyokat. Tudja, amikor prágai útja során Brezsnyev mindenkit figyelmesen meghallgatott, az Elnökség tagjai közül néhánynak – nem mindenkinek! – feltette a kérdést: mit gondol, kinek kellene a párt első titkárának lennie? És csak egyvalaki mondta, hogy ő maga.

K. M.: Jiří Hendrych?

Sz. Cs.: Igen, Hendrych. Nos, Brezsnyev semmilyen megjegyzést nem tett. Hendrych kijelentése után sem. Hazarepült, egyre azon gondolkodva, mégiscsak ki kaphatná meg a kinevezést? De akkor még nem volt végleges válasz erre a kérdésre.

K. M.: Pór Dezsőtől, a csehszlovák pártapparátusban dolgozó idős magyar kommunistától hallottam 1972-ben, hogy amikor Novotnýt leváltották az első titkári tisztségből, eleinte úgy gondolta, hogy Dubček meg az emberei nem fognak tudni megbirkózni a feladattal, és őt a Kreml nyomására visszahívják. Önnek volt tudomása ilyen elképzelésekről?

Sz. Cs.: Nem. Pedig gyakran találkoztam Novotnýval. Akkor is rendszeresen megkerestem, amikor már államelnök sem volt.

K. M.: 1968 augusztusát követően is?!

Sz. Cs.: 1968 augusztusát követően? *[Gondolkodik.]* Nem, nem emlékszem rá.

K. M.: És biztos benne, hogy Novotný nem reménykedett visszatérésben?

Sz. Cs.: Nem. *[Felemeli a hangját.]* Határozottan kijelenthetem, hogy Novotnýnak nem volt ilyen szándéka. Nehezen, nagyon nehezen viselte a felmentését az első titkári posztról. Úgy vélem, nem teljesen értette, hogy miért neki magának kellett kérnie a tehermentesítését. Pedig ez nyilvánvaló volt. Egyébként az 1968. januári központi bizottsági plénumon elhangzott utolsó felszólalását nem lehetett meggondolatlan cselekedetnek tekinteni. Fegyelmezett ember volt. Jól emlékszem például, hogy vállalta: ő maga javasolja utódjának Dubčeket! Abból indult ki ... *[elérzékenyülve folytatja]* tudja, Novotný munkásember volt. Csehszlovákia első munkásból lett elnöke. És belsőleg megingathatatlan hitű ember, akinek Csehszlovákia és a Szovjetunió kapcsolatai mindennél fontosabbak voltak.

Eleinte bíztak Dubčekben

K. M.: Dubček életrajzából ítélve Novotný azt hitte, hogy ő majd folytatja ezt a szovjetbarát vonalat?

Sz. Cs.: Azt hiszem, ez a részletkérdés, mármint, hogy ő azt hitte volna, hogy „Dubček folytatja", nem igazán állja meg a helyét. De valahogy úgy alakult a helyzet, hogy *elvi szempontból nézve* abban a pillanatban Dubček a többieknél jobb jelöltnek látszott.

K. M.: Kinél volt jobb?

Sz. Cs.: [Nem szívesen felel.] A többieknél.

K. M.: Ki jöhetett még szóba?

Sz. Cs.: [Zavartan hallgat.]

K. M.: De hát Josef Smrkovský akkoriban még nem jöhetett számításba. František Kriegel sem. Ota Šik sem. Milyen rosszabb változat lehetett akkor Dubčeknél a Kreml szempontjából?

Sz. Cs.: Nem, ezt nem én mondom, hanem Novotný gondolta így. Ha mondjuk, felsorolnánk a vezetés összes többi tagját, nem láthatott más jelöltet, mint Dubčeket. Különben a vezetés tagjait se különösebben foglalkoztatta, ki lesz a párt új első titkára. Arra koncentráltak, hogy Novotný mindenképpen távozzon, ők pedig majd eldöntik, ki követi. Amikor azután elkezdtek ezzel foglalkozni, különböző szempontokat mérlegeltek. Negatív jellemzést [a későbbi 'egészséges erők'] nem adtak Dubčekről. Abból indultak ki, hogy váltig hű a szocializmus eszméihez. Azokhoz az elvekhez, amelyeket ők ... szóval lényegében lehetőséget adtak Dubčeknek, hogy elfoglalja ezt a tisztséget. És ott volt még a nemzeti aspektus.

K. M.: Hogy szlovák politikus korábban nem lehetett Csehszlovákia első számú vezetője?

Sz. Cs.: Igen. Azt mondták Novotnýnak, hogy az államelnöki posztot megtarthatja – ő cseh volt –, és akkor Novotný maga is elismerte: jó lenne, ha szlovákot választanának a CSKP Központi Bizottsága első titkárának. Emlékszem, erről

több ízben is beszélgettünk Novotnýval. Noha Vasil Biľak és Jozef Lenárt [mint szlovákok] számos vonatkozásban alkalmasabbak voltak erre a tisztségre, abban a pillanatban nekik nem volt ... hogy is mondjam? *[Keresi a megfelelő kifejezést, hogy utólag se sértse meg őket.]*

K. M.: Megfelelő bázisuk Prágában?

Sz. Cs.: Talán úgy mondanám, hogy „formális alapjuk". Dubček mégiscsak a Szlovák Kommunista Párt első titkára volt, a CSKP Központi Bizottsága Elnökségének tagja. Ezek az elvek pedig, ha szabad magam így kifejezni, nem tettek lehetővé más jelölést abban a pillanatban. *[Mintha mentegetőzne.]* Abban a pillanatban!

K. M.: 1968 februárjában, amikor Brezsnyev vezetésével népes szovjet pártküldöttség érkezett Prágába – mások mellett Pjotr Seleszt is tagja volt ennek a delegációnak –, Ön valamennyi megbeszélésen jelen volt. Milyennek látta akkor Brezsnyev és Dubček kapcsolatát?

Sz. Cs.: Azt hiszem, normális viszony volt.[10]

K. M.: Oroszul folytak a tárgyalások?

Sz. Cs.: Persze. Dubček ragyogóan beszélt oroszul. Februárban még nem vettem észre, hogy komoly ellentét lett volna közte és Brezsnyev között. Nem tapasztaltam ilyesmit! Azután gyakran négyszemközt is megbeszéltem a helyzetet Leonyid Iljiccsel meg a Politikai Bizottság más tagjaival. Egészen biztosan éreztem volna...

K. M.: Moszkvában még hittek Dubčeknek?

Sz. Cs.: Hittek.[11] Igen. Azután megjelent a bizalmatlanság a Csehszlovákiában kialakult helyzet miatt, de ez már később történt. Később. Azt hiszem, tavasszal. Nyáron mindenképp, de már tavasszal is. Ha egészen pontos akarok lenni, márciusra megváltozott a hangulat [a Kremlben]. Áprilisra még jobban. Akkor – mivel az események nyilvánvaló módon nem abban a mederben folytak, amire az elvtársaink számítottak Moszkvában – voltak bizonyos próbálkozások, hogy kiderítsük, mi a baj? Melyek az okok? Miért alakul úgy a helyzet, hogy a Dubčekkel kapcsolatos remények valahogy szép lassan szertefoszlanak?

K. M.: Mikorra tehető, hogy egyes csehszlovák vezetők kezdtek elmaradozni? Hiszen korábban egymásnak adták a kilincset a prágai szovjet nagykövetségen! Ivan Udalcov követtanácsos egyszer azt mondta nekem, hogy észrevette: egyes csehszlovák vezetők május körül elkezdtek kitérni a vele való találkozás elől, holott korábban mindenről informálták őt. Persze, később is maradtak elegen, tette hozzá, de korántsem annyian, mint Novotný idején.

[10] Ennek teljesen ellentmond Pjotr Seleszt visszaemlékezése. Lásd e könyv 274–275. oldalán.

[11] Erről tanúskodik többek között a moszkvai csehszlovák nagykövetség 1968. március 7-én Prágába küldött jelentése is, amely kiemeli, milyen nagy jelentőséget tulajdonít a szovjet vezetés annak, hogy Alexander Dubček politikai nézetrendszere főleg a Szovjetunióban formálódott. Vondrová–Navrátil (1995. 62–64.).

Sz. Cs.: Lehetséges. De őszintén megmondom magának, mi úgy építettük fel a követség munkáját, hogy *mi magunk* menjünk a városba találkozni az emberekkel. Prágában meg Pozsonyban szintén mi léptünk fel *aktívan*. Gyakran felkerestük a csehszlovákiai megyéket is. És ilyen alkalmakkor ... nos, én nem állítanám, hogy valamiféle *elidegenedést* tapasztaltunk volna. Bár egy ponton túl kétségtelenül ritkábban kerestek fel bennünket, de mégiscsak jöttek. Nem mondom, hogy túlságosan sokszor, de amikor felmerültek bizonyos kérdések, eljöttek hozzánk. Ezeket azonban többnyire az *ő rezidenciájukon* vitattuk meg az illetőkkel.

Hogyan lett Svoboda tábornokból államelnök?

K. M.: Miként alakult a kapcsolata Josef Smrkovskýval, akiről Pjotr Seleszt naplófeljegyzése szerint az SZKP KB Politikai Bizottsága 1968. július 5-i tanácskozásán ön – pozitív éllel – azt jelentette, hogy Prágában maguk most „dolgoznak" vele?[12]

Sz. Cs.: Smrkovskýval röviddel azután ismerkedtem meg, hogy 1965-ben Prágába kerültem. Azt hiszem, 1966-ban találkoztunk először. Később, 1967-ben közelebbi kapcsolatba kerültünk. 1967-ben és 1968-ban pedig, tehát ebben az időszakban, majdnem egészen a csapatok bevonulásáig, szintén rendszeresen találkoztunk.

K. M.: 1968 nyarán is?

Sz. Cs.: Nyáron is, igen. Arról már nem is beszélve, hogy Smrkovský [Novotný uralma alatt] a csehszlovák erdőgazdálkodást irányította, és gyakran meghívott vadászni. Ilyen alkalmakkor is találkoztunk. Amikor pedig a nemzetgyűlés elnöke lett, időről időre szintén összejártunk[13]. Bizonyára tudja, hogy börtönben volt [Gottwald és Novotný alatt]. És amikor kijött a börtönből...[14] Erről informáltak engem, és én igyekeztem valamiképp jobban megérteni ezt az embert. Az ön által említett időszakban állandóan abban reménykedtünk, hogy valamiféle határozott, körvonalazott álláspontot fog képviselni.

K. M.: Igaz, hogy Smrkovský esetenként már-már rivalizált Dubčekkel?

Sz. Cs.: Azt hiszem, Smrkovský inkább Csehszlovákia elnöke szeretett volna lenni.

K. M.: Pjotr Selesztől viszont azt hallottam, hogy az ágcsernyői tárgyalások alatt Smrkovský kissé italosan azt hajtogatta: „Miféle vezető ez a Dubček?! Nekünk erős emberre van szükségünk, nem olyanra, amilyen ő."

[12] Lásd a 287. oldalt.

[13] Josef Smrkovský 1968 áprilisa és decembere között állt a csehszlovák parlament élén.

[14] Cservonyenko itt nem fejezte be a mondatot. Csak a kamera kikapcsolása után merte elárulni, hogy a szovjet vezetés emiatt nem bízott Smrkovskýban, miként eleinte, 1968 ősze előtt a szintén börtönt megjárt Gustáv Husákban sem.

Sz. Cs.: Nem hiszem, hogy abban a pillanatban önmagára gondolt. Jobban vonzotta a köztársasági elnök tisztsége. Én éreztem, sőt láttam ezt. És ha Csehszlovákiában nem lett volna Ludvík Ivanovics Svoboda, akkor nem tartom lehetetlennek, hogy Smrkovský abban a helyzetben valóban elfoglalhatta volna a csehszlovák elnöki széket.[15]

K. M.: Kérem, beszéljen erről részletesen!

Sz. Cs.: Azt gondolom, hogy ebben a *személyes mozzanat* volt a döntő. Kiélezett pillanatok voltak ezek. A decemberi–januári központi bizottsági plénumot követően már nyílt hatalmi harc kezdett kibontakozni. Már akkor nyilvánvaló volt – a hátteret nem ismerő ember számára is jól látható! –, hogy két csoport alakult ki a pártvezetésben. Ebben a periódusban, amikor el kellett dönteni, hogy Novotnýt megtartsák-e az államelnöki poszton, a kulisszák mögött láttam, hogy a CSKP Központi Bizottságában a vezetők jó részének az a szándéka, hogy kivárja a megfelelő pillanatot Novotný leváltására. Ezt az egyet már eldöntött kérdésnek lehetett tekinteni. Ám az országban kialakult helyzetet figyelembe véve, a testvérpártokkal való kapcsolatra, egyebekre való tekintettel 1968 tavaszáig vártak Novotný leváltásával.

K. M.: Voltak azonban, akik nem akartak várni. Például Gustáv Husák!

Sz. Cs.: Ennek nem volt jelentősége. De azt hiszem, talán ez volt az utolsó csepp a pohárban, az ő fellépése [a CSKP Központi Bizottsága márciusi plénumán], ami siettette a döntést. Mert ez a kérdés, Novotný januári menesztése a párt első titkárának tisztségéből, természetes módon együtt járt azzal, hogy – így gondolták – egyelőre megtartják elnöknek. Ez olyan taktikai manőver volt. Sakkhúzás. Mert azok az erők, amelyek elkezdtek a vonallal szemben mozogni – nem a hibákról vagy a tévedésekről beszélek, hanem a párt fő irányának megsértéséről, a *pártvonal* megtagadásáról – nos, ők már jó előre lerakták a kártyáikat. És csak a megfelelő pillanatra vártak, hogy elfoglalják valamelyik vezető beosztást. Én ezt most úgy mondom el, ahogy mi akkor láttuk.

K. M.: Ivan Udalcov követtanácsos szerint 1968 márciusában ön sokat beszélgetett vele arról, hogy milyen veszélyt rejtene Dubček további megerősödése. Ha történetesen ő töltené be az elnöki posztot is.

Sz. Cs.: [Hosszan gondolkodik.] Márciusban vagy áprilisban már valóban egyre inkább észrevehetővé vált, hogy Dubček képtelen megbirkózni az első titkár feladatával. Nem tudott vezető erővé, *meghatározó* erővé válni. Látszott, hogy enged a külső hatásnak, bizonytalankodik és ingadozik, amikor elvi döntéseket kellene hozni azzal a céllal, hogy legalább arról az útról ne térjenek le, amelyet a párt Központi Bizottságának korábbi plénumai kijelöltek.

Ugyanakkor Dubček ebben az időben még nem ment el túlságosan messzire. Még maradt benne felelősségérzet az ország iránt, a saját központi bizottsági első

[15] A volt szovjet nagykövet bizalma és nagyrabecsülése jeléül végig orosz módon, atyai nevével emlegette a csehszlovák elnököt.

titkári feladata iránt. Például amikor az elnök személyéről kellett dönteni. Ekkor – noha valóban megpróbáltak ráerőszakolni különböző jelölteket, akikről korábban beszéltünk: Smrkovskýt, Císařt és Husákot – Dubček mégis a vezetés azon tagjaira hallgatott, akik Ludvík Ivanovics Svobodát ajánlották erre a tisztségre. Egyebek mellett figyelembe véve, hogy Svoboda megszervezte [a Vörös Hadsereg csehszlovák] hadtestét, hogy keményen harcolt a fasizmus ellen, hogy szerepe volt 1948-ban...[16]

K. M.: És talán amiatt is, hogy az ön által említett érdemei ellenére sokáig mellőzték. Amikor kijött a börtönből, még örülhetett, hogy könyvelő lehetett vidéken, és nem végezték ki valamelyik koncepciós perben.

Sz. Cs.: Igen. Én éppen abban az időszakban érkeztem Csehszlovákiába, amikor Ludvík Svobodát ismét háttérbe szorították. Egyszerű nyugdíjas volt. Észrevétlen maradt, árnyékban. És éppen ekkor érkezett el az ideje – azt hiszem, hetven éves lehetett, és mi tudtuk, hogy sem Novotný, sem mások nem mutatnak érdeklődést iránta –, hogy valahogy...

K. M.: ...előtérbe állítsák.

Sz. Cs.: Hogy az érdemeinek megfelelő feladattal bízzák meg. Akkor javaslatot tettünk Moszkvának, hogy Ludvík Ivanovics Svobodát tüntessék ki a Szovjetunió Hőse címmel. És Moszkvában meghozták ezt a határozatot. Mielőtt még mi a javaslatot előterjesztettük volna, értesítettük Antonín Novotnýt meg a CSKP Központi Bizottsága Elnökségének tagjait, hogy Svobodának szeretnénk a Szovjetunió Hőse címet adományozni. Novotný először – nekem legalábbis úgy tűnt – hűvösen reagált erre. Kifejezetten nem ellenezte, de én éreztem, hogy nem tetszik neki a dolog. Mi azonban mégiscsak kitüntettük Svobodát. Moszkvából értesítettek, hogy a döntést meghozták, és a születésnapon közzéteszik majd a sajtóban, hogy Ludvík Svoboda a Szovjetunió Hőse lett.

Miután ezt elmondtuk Novotnýnak, ő egy ideig hallgatott, majd azt mondta: „Tudja, nagykövet elvtárs, egyet kérek én magától! Értesítse Moszkvát, hogy *aznap* ne hozzák nyilvánosságra. A születésnapján ne tegyék közzé a kitüntetésről szóló döntést. Mert bizonyára mi is megadjuk neki a Csehszlovákia Hőse címet."

Már nyilvánosságra hozták Prágában az ehhez szükséges alkotmánymódosítást, már létezett ilyen cím, és készen volt a rendelet. Úgyhogy mi értesítettük Moszkvát, ahol visszatartották a rendelet közzétételét. Azután Prágában is megszületett a döntés, és így egyidejűleg hozták nyilvánosságra, hogy Svoboda a Szovjetunió és Csehszlovákia Hőse lett. Nálunk nagy jelentőséget tulajdonítottak ennek. Annyi-

[16] Az 1948 februárjában puccsszerűen lezajlott csehszlovákiai kommunista fordulat idején Svoboda tábornok nemzetvédelmi miniszter volt. Amikor választania kellett a legitim hatalmat képviselő Eduard Beneš köztársasági elnök, valamint a kommunista hatalomátvételt szorgalmazó Klement Gottwald kormányfő között, az utóbbi mellé állt. Ugyanakkor a csehszlovák és a szovjet pártvezetés 1947 szeptemberében már egyaránt úgy vélekedett, hogy Svoboda tábornok „a jobboldal hatása alatt áll" *Szovescsanyija Kominforma* (1998. 111., 320.).

ra, hogy a tervek szerint Podgornij, a szovjet Legfelső Tanács elnöke jött volna átadni a kitüntetést.

De azután Podgornij mégis lemondta az utat ... *[zavarba jön]*. Persze elfoglalt is volt, de ettől függetlenül *taktikailag* bizonyára megérezte, hogy a hangulat Novotnýnak kedvezett. Úgyhogy a Legfelső Tanács titkára, Georgadze ment helyette Prágába. És Novotný sem jött el a szovjet nagykövetségre a kitüntetés átadását követő fogadásra. Sokan eljöttek, de ő nem.

K. M.: 1968 márciusában viszont más lehetett a helyzet. Svoboda tábornok már nagyon befolyásos politikusnak számíthatott, abból ítélve, hogy nagy szavazattöbbséggel megválasztották a köztársaság elnökének.

Sz. Cs.: Ennek azért volt előzménye. Mielőtt Ludvík Ivanovics Svobodát kinevezték elnöknek, Dubček telefonált a szovjet nagykövetségre, és megkért, hogy találkozzunk. Elmentem hozzá a Csehszlovák Kommunista Párt székházába. Dubček azt mondta nekem: „Tudja, a jelek szerint valószínűleg nem halogathatjuk tovább, döntenünk kell Novotný elnök leváltásáról." Azután felvetette az új elnök személyének kérdését. Nyilvánvalóan abból indult ki, hogy Ludvík Ivanovics Svoboda jelölése az elnöki posztra nem közömbös számunkra.[17] Ugyanakkor Dubček a szándék közlésével együtt némi nyugtalanságának is hangot adott: figyelembe véve az utóbbi időben Csehszlovákiában kialakult helyzetet, vajon hajlandó lesz-e Svoboda tábornok elfogadni a kinevezést?

Azt mondtam neki: kapcsolatban állunk Svobodával mint olyasvalakivel, aki a nehéz időkben mellettünk állt. És tapintatosan kipuhatolhatjuk, miként vélekedik erről. Ez szombaton történt. Vasárnap megkértük Praszolov követségi tanácsost, hogy utazzon Labenecbe Ludvík Ivanovics Svoboda nyaralójába. Amikor Praszolov megérkezett, Ludvík Ivanovicsot a kandalló mellett találta. Elbeszélgettek mindenféléről, mint rendesen. Szóba került az országban kialakult helyzet. Praszolov azt mondta neki: „Bizonyos értesüléseink szerint hamarosan leváltják Novotnýt. És hát a különböző lehetséges utódok között az ön neve is szóba került. Mit válaszolna, ha felajánlanák ezt a helyet?" Később Vaszilij Ivanovics Praszolov a jelentésében közölte velünk, hogy Svoboda erre így válaszolt: „Nos, ha ez felmerült, és ha a vezetésben a többség is így gondolja, akkor vállalom a nehéz megbízatást, amely ebben a bonyolult időszakban különösen összetett és súlyos."

Mi még aznap, vasárnap este értesítettük Dubčeket, hogy puhatolózásunkat követően Svoboda tábornok lényegében hajlik rá, hogy vállalja a tisztséget. Moszk-

[17] A szovjet levéltári források alátámasztják Cservonyenko szavait Tahnyenko (1992. 154.). Emellett Dubčeknek számolnia kellett azzal, hogy a többi jelölt esetleges győzelme etnikai szempontból megoszthatja Csehszlovákia közvéleményét. Hiszen Čestmír Císař és Josef Smrkovský mögött főleg csehek, Gustáv Husák vagy az ugyancsak börtönt járt Laco Novomeský költő mögött viszont többnyire szlovákok álltak. Az adott időszakban valóban egyedül Svoboda tábornok személye tudta legalább némileg megteremteni a 'csehszlovák' egységet.

Fock elvtárs példánya

k 7/57

136

Visszaminősítve: 0012/30-1/1994 1. Nm.
1994. július 25.

SZIGORUAN BIZALMAS!
Készült: 4 pl-ban.

Emlékeztető feljegyzés

1968. október 12-én L.I. Brezsnyev elvtárs felhivta telefonon Kádár János elvtársat és tájékoztatta őt a szovjet-csehszlovák szerződés előkészületeiről. A héten Moszkvában a szovjet elvtársak Mazurov elvtárssal az élen tárgyaltak Hamouz elvtárs vezette küldöttséggel, utána pedig - péntek este - az SZKP Politikai Bizottsága határozatot hozott a már egyeztetett szerződés-tervezettel kapcsolatban.

Dubcek elvtársék moszkvai tárgyalásaik idején felvetették, hogy a szerződés aláirására Prágában kerülhetne sor, ezzel a szovjet elvtársak egyetértettek. Most pedig - valószinüleg bizonyos meggondolásokból - Moszkva mellett döntöttek. Előreláthatólag hétfőn Moszkvába érkezik Cernik elvtárs, akinek felhatalmazása lesz a szerződés aláirására.

A tervezettel kapcsolatban a csehszlovák elvtársaknak a következő kéréseik voltak:

1./ Azt kérik, hogy a "szövetséges csapatok" helyett a "szovjet csapatok" elnevezés szerepeljen, ugyanugy, mint a szovjet-magyar, illetve szovjet-lengyel szerződésben, mivel ők is a Varsói Szerződés egyenrangu tagjai.

- A szovjet elvtársak ezt elfogadhatónak tartják.

2./ Azt kérik, hogy a katonai kommandaturákat ne nevezzék igy, ne legyenek minden városban, hanem csak a szovjet csapatok tartózkodási helyén.

- A szovjet elvtársak ezzel egyetértenek. Prágában és Pozsonyban lennének ilyen szervek "a Szovjet Hadsereg képviselői" néven, valamint a szovjet csapatok elhelyezési helyén. A folyó kérdések megoldására nem szovjet megbizottak, hanem vegyesbizottságok müködnének, ahogy ez Magyarországon és Lengyelországban van.

vát is informáltuk. Amikor pedig Dubček előterjesztette Svoboda jelölését az elnöki posztra, a vetélytársait, a lehetséges jelölteket természetesen mind ejteni lehetett. Smrkovskýt is beleértve.

Viták a Politikai Bizottságban

K. M.: Milyen viták zajlottak Moszkvában, a Politikai Bizottságban a fegyveres és a politikai megoldás hívei között?

Sz. Cs.: Annyit mondhatok, hogy Brezsnyev az utolsó percig ingadozott. Még akkor is, amikor augusztus végén elfogadták a végső döntést!

K. M.: És ki volt az, aki nyomást gyakorolt rá?

Sz. Cs.: A legaktívabban Gomułka követelte, hogy küldjünk csapatokat Csehszlovákiába.[18] Ulbrichtnak is ez volt a véleménye. Kádár sokáig visszafogottan reagált. Tisztában volt azzal, hogy Moszkvában érlelődik valamiféle megoldás. Ugyanakkor az utolsó pillanatig tartózkodó volt. Az utolsó szakaszban azonban, amikor már lényegében minden eldőlt, Kádár táviratot küldött. Magam is olvastam. Kijelentette, hogy szerinte már nincs más megoldás.

Brezsnyev megkérte őt, hogy találkozzon Dubčekkel. És Kádár elutazott hozzá, a magyar–csehszlovák határra. Zsivkov viszont – hogy is fejezzem ki magam? – elejétől kezdve mindvégig a csapatok küldése mellett voksolt. Mindenféle kétely nélkül.

K. M.: Emlékszik olyan politikai bizottsági tanácskozásra, amelyen szó esett a Csehszlovákia elleni katonai akcióról?

Sz. Cs.: [Büszkén.] Előfordult, hogy engem is meghívtak! Azt vitatták meg, hogy vonuljanak-e ki [átmenetileg] a csapatok [Csehszlovákiából] a „Šumava hadgyakorlat" után.[19] Vagy éppen ellenkezőleg, küldjünk-e oda még több csapatot. Ilyenkor az volt a rend, hogy a Politikai Bizottság tagjai a tárgyalóasztal köré ültek, azokat pedig, akiket hozzám hasonlóan csak [egy-egy napirendi pont megvitatására] hívtak, hátul leültettek egy kisasztalhoz.

Azt hiszem, ez a kérdés már korábban is szerepelt a napirenden. Mi [a prágai szovjet nagykövetség] nyomást gyakoroltunk Moszkvára. Úgy véltük, meg kell hozni a döntést, és becsületes választ adni a csehszlovákoknak, akik sejtik, hogy itt valami nincs rendjén. Černík például mindennap felhívott: „Mikor vonulnak már ki a maguk csapatai?"

[18] Ezt a korabeli lengyel források is igazolják Garlicki–Paczkowski (1995).

[19] Az 1968. júniusi „Šumava hadgyakorlatról", amely a politikai nyomásgyakorlás eszköze volt – és egyben a későbbi megszállás főpróbája –, már május elején döntöttek a Kremlben. Előzményeiről ebben a kötetben részletesen szól egyik irányítója, Alekszandr Majorov tábornok. Lásd a 307–309. oldalt.

Mielőtt engem Moszkvába rendeltek, elküldtek egy emisszáriust, hogy friss szemmel megnézze, mi történik Prágában. Zimjanyin volt az, a mi előző csehszlovákiai nagykövetünk, a *Pravda* akkori főszerkesztője. Szóval ő egy héten át *[gúnyosan]* sétafikált Prágában. Majd ugyanazzal a géppel mindketten Moszkvába repültünk.

Mintha csak ma történne, úgy látom az egészet. *[Ünnepélyesen.]* Előttem van a Politikai Bizottság tanácskozása. A jelenlévők fele vagy talán még többen amellett kardoskodtak, hogy folytatni kell a hadgyakorlatot. Sőt, a csehszlovák vezetés tudomására kell hozni, hogy ezentúl semmivel sem fogunk törődni! Meg kell mondani Dubčeknek és a többieknek, mire számíthatnak, ha továbbra is így alakulnak a dolgok. Ha folytatódik Csehszlovákia kivonulása a szocialista táborból és a Varsói Szerződésből. Főleg pedig hogy sérthetetleneknek tartjuk a második világháború utáni határokat.

Akkor szót kértem, s kifejtettem: „Most nincs rá alapunk, hogy ragaszkodjunk a döntésünkhöz, amelynek értelmében hadgyakorlatok címén csapatokat vezénylünk Csehszlovákia területére. A csehektől erre csak ideiglenes engedélyt kaptunk. És nekünk ehhez kell tartani magunkat, máskülönben felfedjük kártyáinkat a Nyugat előtt. A NATO pedig válaszul készenlétbe helyezi csapatait a csehszlovák határok mentén."

Szóval elmondtam a véleményemet. Egyesek – például Andropov és Usztyinov – közbekiabáltak. Rosszindulatúan replikáztak! Zimjanyin viszont támogatta a javaslatomat. Gromiko hallgatott. Szuszlov is. Brezsnyev pedig elnökölt. Azután másodszor is szót kértem. Azzal érveltem, hogy el kell oszlatni a nép gyanúját [Csehszlovákiában]. Ha a csapataink ott maradnak, azzal semmit sem érünk el, viszont felesleges nehézségeink támadnak. Emlékeztettem a jelenlévőket, hogy úgy kell fellépni, mint a kínaiakkal. Amikor Mao Ce-tung kivételével szinte az egész Politikai Bizottság eljött hozzánk. Egy Moszkva környéki nyaralóban laktak, és mi vitatkoztunk velük.[20]

Második felszólalásomat követően Brezsnyev otthagyta az elnöki széket, odajött és leült mellém. Majd megszólított: *[a meghatottságtól remegő hangon folytatja]* „Sztyepan" – sohasem szólított az apai nevemen![21] –, ha mi elveszítjük Csehszlovákiát, én lemondok a Központi Bizottság főtitkári tisztjéről!"

Ránéztem és így válaszoltam: „Leonyid Iljics! Ha most ezt a javaslatot elfogadják, azzal csak összekuszáljuk a dolgokat, és vér fog folyni. Meg fogjuk tartani

[20] Cservonyenko hasonlata sántít, hiszen a Moszkva mellett lezajlott magas szintű szovjet–kínai tárgyalásokat követően éppen hogy zsákutcába került a két ország kapcsolata. 1963 februárjában és márciusában a pekingi sajtóban négy dörgedelmes szovjetellenes írás látott napvilágot, és Kína még határozottabban követelte az Amur és Usszuri folyók menti határok módosítását. Ezt követte a szovjet propagandagépezet hatalmas Peking-ellenes kampánya 1963 nyarán, valamint több kínai diplomata kiutasítása Moszkvából.

[21] Az egyoldalú tegezéssel együtt ez a bizalom jele volt a szovjet politikai elitben.

Csehszlovákiát, de arra kellene törekedni, hogy ez ne véráldozat árán történjen!" Brezsnyev felállt és visszament az asztalfőre elnökölni.

Azután véget ért a Politikai Bizottság ülése. Brezsnyev intett, hogy menjek oda hozzá. Andropovot is maradásra kérte. Hármunkon kívül mindenki elment. „Hát most akkor mit csináljunk?" kérdezte. „Vissza kell mennem", mondtam, „és folytatni a párbeszédet Dubčekkel meg a csehszlovák vezetés többi tagjával." Brezsnyev Andropovra nézett, aki nem volt nagyon boldog a felszólalásomtól. Annak ellenére sem, hogy mindig tartottam vele a kapcsolatot, amikor Moszkvában jártam. Mindig felkerestem.

„Tudod, mit tegyünk, Jura?" kérdezte Brezsnyev. „Gondoljuk végig újra az egészet. Egyelőre pedig sürgősen meg kell szervezni, hogy Cservonyenko Prágába repüljön.[22] Menjen át most rögtön abba a szobába, ahonnan K-telefonon felhívhatja Dubčeket. A K-telefont nem hallgathatják le. Beszélje meg, hogy még ma találkoznak. Közvetítse Dubčeknek a mai tanácskozás hangulatát és szellemiségét. Persze a kártyákat ne fedje fel, részletekbe ne bonyolódjon. De még ma legyen Prágában." Ebből is látszik, milyen sokáig ingadozott Brezsnyev, noha igen nagy nyomást gyakoroltak rá.

Bonyodalmak az Indra-kormány létrejötte körül

K. M.: De azután mégiscsak beadta a derekát. Hogyan reagált, amikor ön augusztus 22-én vagy 23-án jelentette neki, hogy nehézségekbe ütközik a dubčeki vezetés felváltására szánt „Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány" létrehozása?

Sz. Cs.: Ez nagyon szerteágazó téma. *[Látszik, hogy nem akar válaszolni.]*

K. M.: Mégis kérem, idézze fel azt a napot, amikor cseh és szlovák politikusok önöknél jártak, a prágai szovjet nagykövetségen. Zdeněk Mlynář a könyvében egész oldalakat szentel ennek a történetnek.[23] Alekszandr Jakovlev pedig szemtanúja volt annak, hogy Indra és társai *beköltöztek* a szovjet nagykövetségre. Ez ma már nem titok!

Sz. Cs.: Nem tudom, Mlynář melyik napra utal. Ha ez 1968. augusztus 21-ének előestéjén történt volna... *[nem hajlandó folytatni].*

K. M.: Akkor történt, amikor a szovjet és más megszálló csapatok már bevonultak, és a letartóztatott Dubčeket a Szovjetunió területére szállították. A követségü-

[22] Andropovnak kellett gondoskodnia arról, hogy Cservonyenkót még aznap különgép vigye Prágába. A szovjet nagykövet ott beszámolt Dubčeknek a szovjet párt Politikai Bizottságában uralkodó nézetekről; majdnem hajnalig vitázott a csehszlovák vezetővel. Ezek voltak azok a napok, amikor a szovjet vezetés még megkísérelte visszaterelni Dubčeket és híveit „az akolba". A július 5-éről 6-ára virradó éjszakán azután Cservonyenko átadta Dubčeknek a 4-i dátummal írt erélyes hangvételű levelet, amely első ízben tartalmazta hivatalos formában a később hírhedtté vált „normalizálás" kifejezést. Vondrová–Navrátil (1995. 253–257.).

[23] Mlynář (1988. 217–229.).

ket pedig több cseh és szlovák politikus felkereste, köztük Štefan Sádovský, Alois Indra, Vasil Biľak és még jó néhányan.

Sz. Cs.: Ja, igen. Emlékszem, hogy eljöttek, de ezen ne csodálkozzon! 1968 augusztusában Csehszlovákiában, mint tudja, a végsőkig feszült volt a hangulat. És [még a bevonulás előtt az ország vezetői közül] néhányan teljesen természetes módon eljöttek a nagykövetségre. Megosztották velünk a véleményüket, a helyzetmegítélésüket, az elképzeléseiket. Még mielőtt az ön által megnevezett emberek eljöttek a szovjet nagykövetségre, néhányan úgy tartották: ha esetleg a helyzet úgy alakul, akkor az ország irányításában változásokat kell eszközölni, amelyek megfékezhetik az ellenséges erőket.

K. M.: Azt tervezték, hogy olyan kormányt hoznak létre, mint Kádár János Magyarországon 1956 novemberében?

Sz. Cs.: Igen. Az volt a véleményük, hogy meg kellett volna alakítani a forradalmi kormányt.

K. M.: A „Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány" magyar elnevezés: 1956-ban Kádár ezen a néven alakított kormányt. Alekszandr Selepintől és Pjotr Seleszttől külön-külön, de egybehangzóan azt hallottam, hogy a kifejezés ezúttal is Kádár János ötlete volt. Üzenet formájában a szovjet vezetők révén jutott el Prágába, hogy ez legyen az új kormány neve.

Sz. Cs.: Nekem is ez a véleményem. Egyébként akkor azt mondtam [a követséget felkereső politikusoknak], hogy ez a maguk ügye. És megmondtuk nekik, melyik szobába menjenek és ott vitassák meg. *[Egyre izgatottabban.]* A maguk ügye, maguknak kell eldönteni! Belülről! Engem nyugtalanított, hogy miután bejöttek a csapatok, nekünk kell megmondani, hogy most akkor mi legyen. Mert jó-jó, bevonultak a csapatok: de hogyan tovább?! Tudtam, hogy kaptunk olyan leveleket is, amelyek szerint nem lehet tovább halogatni, és most már *bármilyen formában* segítségre van szükség, szóval voltak ilyen levelek, ugye, emlékszik? Meg a népi rendőrségtől is érkeztek levelek! Ezek egyéni kezdeményezések voltak. Mind elküldtük Moszkvába, meg kell hogy legyenek a levéltárakban. De – erre jól emlékszem – mi nem voltunk mindig *annak* a megoldásnak a hívei.

K. M.: Annak a megoldásnak a hívei elejétől kezdve azt akarták, hogy Indra alakítson kormányt? De ha ő lett volna a kormányfő, akkor kit akartak megtenni a párt első titkárának?

Sz. Cs.: [Eredetileg] Indrát akarták első titkárnak. Kormányfőnek pedig Lenárt személye is szóba került.

K. M.: Mert már Novotný alatt is az volt?

Sz. Cs.: Nézze, ez az egész terv még annyira *cseppfolyós* volt! Körülhatárolt, helyes koncepció nélküli. Persze, mi informáltuk Moszkvát, hogy vannak ilyen *javaslatok*. És valóban úgy alakult, hogy amikor a csapatok már bevonultak, ezek a – hogy is mondjam? – egészséges erők nem bizonyultak *elégségesnek*. Ezek a tartalékok nem voltak elég *meghatározóak*. Ezért Moszkvában különböző változatokat mérlegeltek. Több variáns is volt, három elképzelés, hogy miként lépjünk fel.

K. M.: Három teljesen külön változat?

Sz. Cs.: Igen. Az első szerint leváltottuk volna Dubčeket meg a többieket. Akik, hogy úgy mondjam, addigra kimutatták a foguk fehérjét. Lecseréltük volna őket egy másik – hogy úgy mondjam – *szervezetre*. Mondjuk, arra a „Munkás-Paraszt Forradalmi Kormányra". Munkás–paraszt? ... akkor nem „Munkás-Paraszt Forradalmi Kormánynak", hanem csak Forradalmi Kormánynak nevezték. De nem, mégiscsak magának van igaza. Eleinte tényleg „Munkás-Paraszt Kormány" lett volna a neve.

A második változat az volt, *[most már ő akarja mondani, belejött]* hogy új kádereket kell „behozni". Addig viszont nekünk kell kézben tartani a dolgokat: keményen fellépni, rendet csinálni. Átvenni az ország irányítását. És csak azután, *alkotmányos úton* továbbmenni, ahogy Magyarországon [1956-ban].

Kompromisszumot kötnek Dubčekkel

A harmadik változat pedig az volt, hogy kompromisszumot kötünk Dubčekkel. Kiegyezünk ezzel a [félreállított és letartóztatott dubčeki] vezetéssel. Végül így is történt!

K. M.: Ön ezt *kiegyezésnek* nevezi?

Sz. Cs.: Tudott volna jobbat abban a helyzetben? Bevonultak a csapatok, és bizonyos erőknek az volt a véleményük, hogy ha nem hozunk határozott intézkedéseket, akkor semmi értelme nem volt a csapatbevonulásnak. Az a helyzet alakult ki, hogy ott vannak a csapatok, a rádió meg a szocializmus ellen agitál! A televízió is a szocializmus ellen dolgozik! Vagyis azzal, hogy bevittük a csapatokat, úgy tűnt, valójában nem avatkoztunk be a belügyekbe. Egy cseppet sem! Ezt pedig kihasználták, mint a gyengeségünk jelét. És továbbra is felléptek bizonyos erők. A vysočany kongresszus ... *[felsóhajt]*. Még aktívabban működtek az ellenzéki értelmiségi klubok. Decemberben és a következő év januárjában pedig még hevesebb szovjet- és szocializmusellenes megnyilvánulásokra került sor. Ezt úgy tekintették, mint az odaküldött [szovjet] erők gyengeségének jelét.

Éppen ezért felmerült, hogy [a továbbiakban] milyen szerepet játszhat Dubček. Hiszen abban a reményben választották meg első titkárnak, hogy erősíteni fogja a *vonalat*. De nem így történt. Éppen ellenkezőleg, megmutatkozott a következetlensége. És akkor felmerült, hogy ... *[nem akarja befejezni a mondatot]*.

K. M.: Hogy Husákot tolják előtérbe Dubčekkel szemben.

Sz. Cs.: Gustáv Husákra még a moszkvai tárgyalások alatt figyelt fel a vezetésünk.[24] 1968 augusztusában végig jelesre vizsgázott. Amíg Biľak, Husák meg a

[24] Itt Cservonyenko ellentmond egy későbbi eszmefuttatásának, miszerint a Kremlben senki nem ismerte Husákot. Valójában Svoboda elnök az 1968. augusztusi tárgyalásokon felhívta rá Brezsnyev figyelmét. Mások – főleg Pjotr Seleszt és Vasil Biľak – azonban még hónapokig ki-

többiek Moszkvában voltak, Pozsonyban éppen zajlott a szlovák pártkongresszus. Egyébként ez – a vysočanyival szemben – törvényes tanácskozás volt! Ezen *bizonyos elemek* lényegében a vysočanyi kongresszus vonalát akarták követni. Husák ebbe nem ment bele. Még Moszkvából felhívta Pozsonyt, és kérte, húzzák el a kongresszust az ő megérkezéséig. Amint pedig visszament, erős nyomást gyakorolt a jelenlévőkre. Megváltoztatta a kongresszus jellegét. *[nagy örömmel.]* És a szlovákiai kongresszus többé-kevésbé azon elvek jegyében ért véget, amelyek meghatározták az ország további életét.

Éjszakai beszélgetés Dzúrral és Svobodával

K. M.: Idézzük most fel a Martin Dzúrral, a csehszlovák kormány nemzetvédelmi miniszterével való éjszakai találkozását, amelyről mindmáig annyi legenda él! Erre 1968. augusztus 20-án késő este került sor, ugye? És az ön fellépése nyomán Dzúr kiadta a parancsot, hogy miközben a Varsói Szerződés egyesített haderői bevonulnak az országba, a Csehszlovák Néphadsereg katonái maradjanak a kaszárnyákban.

Sz. Cs.: Ez igaz, de még nem a teljes igazság. A teljes igazság az ő mandátumával függött össze. Dzúr ugyanis *nem küldhetett* rejtjeles parancsot a határra.

K. M.: Mert nem ő volt a hadsereg főparancsnoka?

Sz. Cs.: Nem ő volt a hadsereg főparancsnoka, hanem Ludvík Ivanovics Svoboda! Ez a Dzúr meg csak egy miniszter, végrehajtó. A fegyveres erők főparancsnoka, a Védelmi Tanács elnöke, mint mindenütt – ahogy nálunk Brezsnyev volt, most meg Jelcin, ő előtte Gorbacsov – az állam feje kell hogy legyen. Ez volt a gyakorlat.

De 1968. augusztus 20-án [estig] valóban úgy alakult, hogy a csapatok nem kaptak rejtjeles parancsot. Mi viszont – pontosabban én, személy szerint – egy zárt borítékban utasítást kaptunk Moszkvából. Rejtjeles üzenetben értesítettek, hogy ekkor és ekkor be fognak vonulni a csapatok. Augusztus 20-áról 21-ére virradóra, 24 órakor. Az volt a feladatom, hogy *egyedül* Ludvík Ivanovics Svobodát keressem fel, körülbelül egy órával a csapatok bevonulása előtt.

K. M.: Dubčeket nem?! És Černík miniszterelnököt sem?!

Sz. Cs.: Nem! Senkit! Csak Svobodát! Tartottam magam az utasításhoz, de állandóan azon töprengtem, hogy is fogom végrehajtani?! Ha csak negyven perccel korábban értesítem az elnököt, hogy ma este 23-kor vagy 23 óra 20 perckor nála leszek, és erre közlik velem, hogy jöjjek 24 óra 00-kor, akkor az már augusztus 21-e! Arra a következtetésre jutottam – és azok az elvtársak is, akikkel ezt megtanácskoztam –, hogy *korábban* kell értesíteni! Hagyni kell az elnöknek valamennyi

---

mondottan rossz fényben állították be őt a moszkvai vezetés előtt. Kádár János is „derék szlovák nacionalistaként" jellemezte Husákot 1968 szeptemberében Brezsnyevnek.

időt. Ha bízunk Svobodában, [akkor akár korábban is] közölhetjük vele, hogy legyen valamilyen hatása ennek a lépésnek.

Miután ezt eldöntöttük, telefonáltam a Kremlbe, Leonyid Iljics Brezsnyevnek. Nem volt a helyén. Az ügyeletes tiszt vette fel a kagylót, és azt mondta, elutazott. „Nem tudjuk, hová ment", magyarázták nekem. Azután mégiscsak megmondták, hogy a hadsereg törzskarába. Felhívtam a törzskart. Brezsnyev még nem érkezett meg oda.

K. M.: K-vonalon hívta?

Sz. Cs.: K-vonalon. De [a tervemet] Brezsnyeven kívül nem mondhattam el senki másnak, annyira kényes, felelősségteljes pillanat volt.

K. M.: Szuszlovnak sem?

Sz. Cs.: Senkinek. Abszolút senkinek. És akkor mi magunk döntöttünk, önállóan, hogy megyek és értesítem Ludvík Ivanovics Svobodát. Mielőtt azonban elindultam, felmerült a kérdés: vajon hol van Dzúr?! Mert Dzúr sehol nem mutatkozott ezekben a napokban! Megkérdeztük a szovjet katonai képviselőket. Azt mondták, hogy Prágában tartózkodik. Akkor felhívtuk az egyik tábornokunkat – három szovjet tábornok volt Prágában, ők képviselték ott a Varsói Szerződést –, és megkértük: „Legyen szíves, hívja fel Dzúrt, hiszen bajtársi, jó kapcsolatban vannak. Hívja meg magához egy órára, menjen fel, én is ott leszek, együtt fogunk teázni. Beszélnem kell vele." De közben a katonai attasénktól már tudtuk, hogy Dzúr azokban a percekben a munkahelyén volt.

K. M.: A csehszlovák Nemzetvédelmi Minisztériumban.

Sz. Cs.: A saját minisztériumában, a nemzetvédelmiben. Felhívtuk. Dzúr elindult. Közel volt. Alig 15 perccel később már belépett a villába. Én is odamentem, és megmondtam neki – neki, Dzúrnak mondtam meg először, noha erre nem volt felhatalmazásom. Abból indultam ki, hogy ha Dzúr nem hagy cserben, akkor győzünk, és rengeteg ember életét mentjük meg az országában! Dzúr meghallgatott, elsápadt, a keze nagyon remegett.[25] És azt mondta: „Ha az lesz a főparancsnoknak, vagyis az államelnöknek, a Védelmi Tanács elnökének az utasítása, akkor kiadom a szükséges parancsot." *[Töpreng, hogy folytassa-e, majd elérzékenyülve tovább emlékezik.]* Onnan elindultunk a [a prágai] Kremlbe.

K. M.: A Hradzsinba.

Sz. Cs.: A Hradzsinba. De hát érti, milyen helyzet volt!

K. M.: Őrséggel ment?

Sz. Cs.: Nem volt őrségem.

K. M.: Kettesben ment a sofőrrel?!

[25] A jelek szerint ez a beszélgetés 1968. augusztus 20-án este néhány perccel ¾ 11 előtt, esetleg ½ 11-kor zajlott. 11 óra körül Dzúrnak telefonbeszélgetése volt Andrej Grecsko marsall szovjet honvédelmi miniszterrel. Pecka (1996. 15.). Dzúr addigra már tudta, mi folyik Csehszlovákia határain. Benčík (1994: 114.).

Sz. Cs.: A sofőrön kívül volt velem egy ember, aki *véletlenül* éppen Svoboda adjutánsaként szolgált a háborúban. A Szovjetunió Hőse volt.[26] A testével védte meg Svobodát. Nahát, ő velünk volt. És mi, hogy olyan helyzetet teremtsünk, szóval... *[Megakad.]*

K. M.: Kedvező lélektani szituációt.

Sz. Cs.: Szóval, hogy lélektanilag kedvező helyzetet teremtsünk az elnök számára, magunkkal hívtuk ezt az embert. És amikor behajtottam a Hradzsinba – az elnöki őrség ismert, mert gyakran találkoztunk az elnökkel, majdnem minden héten, feszült korszak volt, a helyzet nagyon bonyolulttá vált ... belpolitikailag. Az őrség beengedett, odahívták a parancsnokot, és az bekísért az elnöki rezidenciára.

Ludvík Ivanovics már lepihent. Ez nagyjából este 3/4 11-kor volt. Vagyis 23 óra körül. Szóltak Svobodának, ő lejött az emeletről. Ültünk, vártuk. Természetesen elnézést kértem. És azt mondtam, hogy ... szóval megbíztak, informáljam önt, hogy ma éjfélkor öt szocialista ország csapatai bevonulnak. Kérem, intézkedjék, ahogyan jónak látja vagy ... *[ismét nem hajlandó folytatni].*

K. M.: Ez egy nagyon fontos történelmi pillanat volt. Tudtommal ez az első alkalom, hogy Ön ezt elmondja. Kérem, kezdje el újra, idézzen fel minden mozzanatot.[27]

Sz. Cs.: Holdfény, csend, nyugalom. Magamban elgondoltam: mi lesz itt holnap?! Mi történik ezen az éjszakán? Aggódtam... Amikor Ludvík Ivanovics lejött a hallba, elnézést kértem a zavarásért. És közöltem, hogy a szovjet vezetés, személyesen Leonyid Iljics Brezsnyev megbízott, közöljem önnel: minden olyan erőfeszítés ellenére, hogy megváltoztassuk az események alakulását, amelyek Csehszlovákia mellett a többi szocialista ország és a Varsói Szerződés érdekeit is sértik, olyan döntés született... Igen, még azt is mondtam, hogy nem teljesítették az ágcsernyői találkozón a csehszlovák vezetés, a Kommunista Párt Központi Bizottsága és személyesen Dubček által tett ígéreteket. A testvérpártok segítségével Pozsonyban kidolgozott vállalásokat sem hajtották végre. A helyzet pedig így csak súlyosbodik. És hogy jobb megelőzni az események alakulását, megakadályozni, hogy az történjen, ami [1956 őszén] Magyarországon. Meg kell menteni az embereket, egyáltalán nem szabad megengedni, hogy felesleges áldozatok legyenek! Segíteni kell megváltoztatni ... *[A hangja elakad az izgalomtól.]* Az emberek hozzánk fordultak: magánemberek és hivatalos személyek, hétköznapi polgárok meg a népi milícia tagjai segélykérő leveleket írtak. A hadseregből is volt, aki hozzánk fordult!

K. M.: Hogyan reagált Svoboda elnök?

Sz. Cs.: Ludvík Ivanovics végighallgatott, és azt mondta: „Éreztem, hogy ezt fogják tenni ... Nos, mit tegyünk? Ha önök" – amikor azt mondta, hogy „önök", a

[26] Az egykori prágai nagykövet valamilyen okból elhallgatja Kambalov KGB-ezredes nevét, aki a második világháború alatt a szovjet politikai rendőrség egyik informátora volt Svoboda mellett. Úgy tűnik, 23 óra 30 perckor, de lehet, hogy kissé korábban érkezhettek meg Cservonyenko nagykövettel Csehszlovákia köztársasági elnökéhez. Pecka (1996. 16.); Benčík (1993. 24–43.).

[27] Václav Slavík szerint viszont Svoboda elnök felháborodva mesélte el Dubčeknek és társainak, hogyan utasítgatta őt augusztus 20-án este a szovjet nagykövet. Lásd e könyv 215. oldalán.

Szovjetunióról beszélt, nem énrólam! – „ha egyszer önök így döntöttek, akkor viselniük kell a teljes felelősséget!" Erre azt mondtam neki: „Kedves Ludvík Ivanovics! Ez olyan fontos és felelősségteljes időszak, hogy valószínűleg valamenynyiünknek viselnie kell a felelősséget. Akiknek fontos, hogy mi történik az országban, akik együtt tettünk meg egy bizonyos utat az életben, szétvertük a fasizmust, majd felépítettük a szocialista rendszert, a népek barátságát, az együttműködést és így tovább. Ön ebben nagy szerepet játszott, mint [a Vörös Hadsereg mellett harcoló] csehszlovák hadtest parancsnoka. Ön 1948-ban nemzetvédelmi miniszterként is példásan viselkedett, amikor Csehszlovákia fejlődésében fordulópont állt be. Azóta is azon munkálkodik, hogy erősítse a kapcsolatainkat. És mint elnök természetesen még egy történelmi szerepet eljátszhat és el is kell játszania!"

Egyébként, folytattam, éppen itt van egy bajtársa, hogy úgy mondjam. Egy szovjet ember, akivel együtt harcolták végig a háborút. Svoboda odanézett, észrevette. Átölelték, megcsókolták egymást. *[Meghatottan mosolyog.]* Ludvík Ivanovics szeme könnyes lett...

K. M.: A szovjet tiszt a bejelentés után lépett be?

Sz. Cs.: Ő? ... Nem. *[Bizonytalanul.]* Velünk együtt jött, de nem rögtön lépett be... Szóval az elnök nem vette azonnal észre; rendkívüli helyzet volt. Megölelték egymást, és én folytattam: „Ha meg tudná tenni, ha Moszkvából megkérnék: adjon parancsot Dzúr nemzetvédelmi miniszternek, hogy intézkedjen, rendelje el, hogy ne tanúsítsanak ellenállást, szóval ne engedjen semmilyen szembeszállást. Ez rendkívül fontos."

Elgondolkodott. No persze, el lehet képzelni, milyen állapotban volt. Mélyen átélte ezt a pillanatot. Azt mondta: „Nos, ha már így összekötött minket a sors, megkérem a nemzetvédelmi minisztert, adja ki azt a parancsot. Csak azt nem tudom, megtalálom-e vagy sem." Erre én: „Már megbocsásson, de ellenőriztük: Martin Dzúr itt és itt tartózkodik. A katonai attasénk megtudta." Erre Svoboda felhívta a minisztert. És Martin Dzúr kiadta a parancsot. Még a csapatok bevonulása előtt táviratilag közölték az egész hadsereggel, hogy ne tanúsítsanak ellenállást!

Hogyan zajlott le az intervenció?

K. M.: Ezek szerint a felderítésük jól működött.

Sz. Cs.: Az *kolosszális* szerepet játszott! És a hadművelet ezért gyakorlatilag teljesen vértelenül zajlott le.[28] Hiába mondogatják olykor, hogy voltak áldozatok. Azok nem annyira az ellenállás miatt haltak meg, hanem olyan ... *[gondolkodik]* műszaki okokból. A tankok például a közutakon haladtak, ott előfordult baleset.

[28] Ez nem felel meg a tényeknek. Valójában már a bevonulás első napján több csehszlovák állampolgár meghalt, illetve megsebesült. A „vértelen bevonulás" legendája azonban világszerte máig él.

De ha például látta volna azt a jelenetet, amikor Prágába bevonultak a csapatok! *[Büszkén.]* A prágaiak különben csak reggel vették észre, hogy ott vannak. Amikor felébredtek. Én azután majdnem mindennap bementem Prága központjába, és néztem, mi történik.

K. M.: Szovjet zászlóval a kocsiján?

Sz. Cs.: Nem, zászló nélkül mentem. Volgán. De még a rendszámot se cseréltük ki. Szovjet rendszámmal jártak a mieink.[29] Természetes, hogy sokkoló helyzet volt. Nehéz, én ezt megértettem. Nehéz volt ezt átélni. És persze volt olyan is, hogy: „Minek jöttetek?" Vagy mondjuk: „Mi nem tettünk semmi rosszat!" Meg ilyesmi. Ez nagyon fontos téma, sokat lehetne róla beszélni.

K. M.: Mi volt ekkor a szovjet felderítés szerepe?

Sz. Cs.: Hadászatilag az akciót jól készítették elő. Ötpercenként újabb és újabb – kisebb páncélosokat szállító – katonai gépek landoltak a főváros melletti repülőtéren. És egy korábban meghatározott terv szerint a szovjet csapatok rögtön elindultak Prága felé.

K. M.: De Prága már ezt megelőzően is tele volt civil ruhás szovjet katonatisztekkel, akik addigra megismerték a várost, és jelezték a bevonuló csapatoknak, merre haladjanak a tankok.

Sz. Cs.: Akadtak ilyenek, de észrevétlenül. Semmiféle szervezett alakulat nem volt. Egy-egy ember sétált fel-alá, térképpel a kézben, nézték az utat…

K. M.: Turistáknak álcázva?

Sz. Cs.: Nem csak turistáknak. Voltak közöttük a Varsói Szerződés tisztjei, meg a szovjet katonai attasé emberei is.

K. M.: A csehszlovák belügy, meg a hadsereg hogyan reagált a bevonulásra?

Sz. Cs.: A hadseregben természetesen szintén voltak ellenzői… Miután a csapataink berendezkedtek, ez néha már nyíltabban is kifejezésre jutott. És amikor bevittük a csapatokat Prágába, arra is számítottunk, hogy kénytelenek leszünk … *más jellegű intézkedéseket* is foganatosítani.

K. M.: Hogy utcai harcok lesznek?

Sz. Cs.: Hát ellenállás, egyszerűen engedetlenség. Erre fel is készítettük Ogarkovot, [az eredeti elképzelések szerint] Prága katonai parancsnokát, aki később a szovjet hadsereg törzskari főnöke lett. Korábban a belorussziai hadkerület parancsnoka volt, 1968-ra pedig a Szovjetunió fegyveres erői törzsparancsnokságában helyettes vezérkari főnöknek nevezték ki. Augusztus 21-e után körülbelül két héten át folyamatos harckészültségben volt arra az esetre, ha Csehszlovákiában – vagy Prágában – kiéleződik a helyzet.

[29] Prágában legfeljebb a megszálló csapatokkal érkezett szovjet teherautóknak lehetett szovjet rendszáma. A szovjet kolónia tagjai csehszlovákiai diplomata rendszámmal ellátott kocsikon utaztak. Azon belül megkülönböztette őket egy számkombináció, amelyet azonban csupán a közlekedési rendőrök ismertek.

Mit sejthetett Dubček?

K. M.: Vegyük elő most Brezsnyev és Dubček utolsó, augusztus 13-i telefonbeszélgetésének szövegét. Ön nyilván ismeri a kulisszák mögötti mozzanatait. Egyesek szerint ez a dokumentum azt tanúsítja: Dubček augusztusban már megértette, hogy előbb-utóbb bevonulnak a csapatok. Mások szerint viszont annak a jele, hogy a politikus az utolsó napig naivul hitte, hogy ezt időhúzással meg lehet akadályozni.

Sz. Cs.: [Nevet.] Ehhez már valóban legalábbis naivnak kellett lennie... Hiszen különösen az ágcsernyői, majd a pozsonyi találkozó után [Dubčeknek és híveinek] érezniük kellett; akkor már majdnem nyíltan megmondták nekik... Arról már nem is beszélve, miket mondott Brezsnyev telefonon, amikor Dubček közölte vele: „Csináljanak, amit akarnak, én úgyis távozom az első titkári tisztségből!" Meg ilyesmi. Mert hát ilyen telefonbeszélgetéseik is voltak akkoriban. Emlékszem, Brezsnyev azt mondta neki: „Nincs mit tenni! Ha ez így megy, nem marad időnk további módszerekkel kísérletezni, hogy segítsünk az önök országában és pártjában kialakult helyzet megváltoztatásában!"

K. M.: De hát ez félreérthetetlen célzás!

Sz. Cs.: Nézze, *ezen a szinten* ez már nem célzás. *Több* annál.

K. M.: Brezsnyev mennyire tájékoztatta önt személy szerint a terveiről?

Sz. Cs.: [Kellemetlen neki a kérdés.] Hát minden egyes alkalommal, amikor felmerült annak a szükségessége, hogy orientáljon...

K. M.: Felhívta magát?

Sz. Cs.: Volt úgy, hogy felhívatott. Ám olyan is előfordult, hogy akkor beszéltünk, amikor elhagyta Zavidovót [a vidéki rezidenciáját], és útközben telefonált a kocsiból. Nem csak a dolgozószobájából. Mert feszült volt a helyzet!

K. M.: Emlékszik-e arra, hogy Pjotr Seleszt Kádár János meghívására a Balatonra utazott, és ugyanakkor Biľak is odament „nyaralni"? A szlovák politikus a balatonaligai Kádár-villában – Seleszt ezt nagyon részletesen leírja a naplójában – 1968. július 20-án megígérte, hogy a bevonulást szorgalmazó cseh és szlovák politikusok ilyen értelmű levéllel fordulnak a Kremlhez.

Sz. Cs.: Igen, emlékszem.

K. M.: Ön szerint miért húzták olyan sokáig a „behívólevél" átadását? Lélektani gondot okozott?

Sz. Cs.: [Bólint.] Igen, nehéz volt rászánni magukat. *Belsőleg* elfogadták, hogy nem tudnak megbirkózni a kialakult helyzettel. De hát ez már egy olyan téma, amely nem tartozik ennek a beszélgetésnek a tárgyához. Nem szívesen érinteném.

K. M.: Legalább azt mondja el, tudott-e arról, hogy Seleszt *különleges feladattal* Magyarországon járt?[30]

[30] Lásd e könyv 296–297. oldalán.

Sz. Cs.: Igen. Vagyis nem. Arról csak később szereztem tudomást, hogy Seleszt ott volt. Azt azonban tudtam, hogy *találkozniuk kell* Biľakkal. De hogy ez a Balatonnál történik majd, azt nem ... Biľakkal egyébként később, a Selesztel való találkozó után beszéltem. És úgy tartom, hogy Moszkvában elég jól voltak értesülve. Nem is annyira a telefonbeszélgetések révén, mint inkább a [Prágából küldött rejtjeles] táviratok nyomán. És a legfontosabb, különleges hírforrást az a rendszer jelentette, hogy állandóan jöttek-mentek a küldöttségek, méghozzá elég magas szinten. Jött Pelse. Mazurov is jött. Gyemicsev. Meg Ponomarjov is. És Andropov. Nem, Andropov már Husák alatt érkezett. Mint a KGB elnöke. Úgyhogy a kapcsolatok annyira aktívak voltak ebben az időben, hogy [a Moszkva-barát cseh és szlovák politikusok] mindent megüzenhettek ezeken a politikusokon keresztül, amit szükségesnek tartottak.

K. M.: Kirill Mazurov, a Politikai Bizottság igen befolyásos tagja a szovjet nagykövetségen lakott, amikor álnéven Prágába érkezett?[31]

Sz. Cs.: A követségen. Felajánlottam neki, hogy szálljon meg a villában, ahol én lakom, de a követségen maradt. Berendeztünk neki néhány szobát ideiglenesen. K-vonala is volt.

K. M.: Nem félt kijárni a városba?

Sz. Cs.: Még egy üzemben is felszólalt, Kladnóban! Álnéven érkezett Csehszlovákiába, és sokan nem is tudták, hogy ott van. De amikor Kladnóba utazott, beszédet mondott.

Husák megválasztásának titkos története

K. M.: Miért erőltették önök annyira már 1968 végétől Dubček leváltását? Nem lett volna célravezetőbb – az események akkori logikája szerint – felhasználni a politikus népszerűségét, ahogy ezt szeptemberben és októberben tették?

Sz. Cs.: [Úgy tesz, mintha nem hallotta volna a kérdést.] Az ország belső fejlődése szempontjából 1969 áprilisában zajlott az a *belső fordulat,* amely perspektívát nyújthatott volna, hogy Csehszlovákiában ténylegesen megváltozzon a helyzet. Hogy megmaradjon mindaz, ami a szocializmushoz köti. Az [áprilisi] fordulat valamennyire fékezte Csehszlovákia *lecsúszását.* De ezt a folyamatot nem volt elég időlegesen megállítani. Akkor felcsillant a remény, hogy Dubček távozik, és új ember lép a helyére. Hogy ő talán eljátssza azt a szerepet, amelyre szükség van. És a CSKP Központi Bizottsága 1969. áprilisi plénumán már határozottan felmerült, hogy Dubček képtelen vezetni a pártot. A csehek már mindannyian *[így!]* látták ezt. A figyelem akkoriban két jelöltre összpontosult. Černíkre és Husákra. Az utóbbi a szlovák párt Központi Bizottsága első titkára volt. Meg kell mondani, azok a *jobboldaliak,* akik korábban annyira tüsténkedtek, hogy helytelen irányba szorítsák Dubčeket, már nem érezték magukat annyira jól, miután Svoboda és

[31] Kirill Mazurov Trofimov tábornok néven érkezett Prágába különgépen.

Husák az új vezetés tagja lett[32] – Svoboda tekintélye és, hogy úgy mondjam, Husák bölcsessége miatt.

Szóval felvetődött, ki legyen a párt első titkára. Dubček leváltása már nem okozott túl nagy gondot. Hiszen amint említettem, Svoboda tekintélye határtalan volt. Ő pedig mint az ország elnöke fokozatosan átlátta a párt vezetésében kialakult felállást, magát a pártpolitikát. S természetesen nem volt közömbös számára, hogy ki kerül Dubček helyére. Akkor megvitattam vele a két jelölt személyét: Černíkét és Husákét. Abban az időben Černík még nem állt olyan messzire tőlünk.[33]

K. M.: És Svoboda elnök eleinte nem ellenezte, hogy Černíket jelöljék első titkárnak?

Sz. Cs.: Nem ellenezte Černík jelölését, kivált pedig nem volt Husák ellen. Sőt, úgy érzékeltük, kifejezetten arra hajlik, hogy Husák legyen... Hogy miért? Mert olyasvalakire volt szükség, aki segíti a konszolidációt, a helyzet normalizálását az országban. Ez pedig a konfrontáció csökkentését jelentette a párt különböző csoportjai, valamint a lakosság és az értelmiség között. És mivel akkor divatban voltak az olyan emberek, akiket valamilyen sérelem ért a megtorlások alatt ... ezeket *sztálini* megtorlásoknak nevezték, mert úgy vélték, hogy a mieink keze műve volt. Azoké, akik az 1950-es években Csehszlovákiában dolgoztak [a politikai rendőrség tanácsadóiként]. Hiszen Husákot életfogytiglanra ítélték. És még korábban is [a vizsgálati szakaszban] mennyit ült! Tisztában voltunk azzal, hogy mennyire hat még a neve, mennyire tükröződik az értelmiség hangulatában [a börtönviselt politikus tekintélye]. És hát ugye *[gúnyosan],* Husák még professzor is volt, a tudományok doktora. Amikor kijött a börtönből valamelyik egyetemen dolgozott.[34]

Jómagam még a hatvannyolcas események előtt kapcsolatot létesítettem vele. *[Felemeli az ujját, büszkén és kenetteljesen folytatja.]* Persze ezt sem ő, sem én nem vertük nagydobra. Igyekeztem kifürkészni, milyen ember Husák. Már a legelső találkozásunkkor észrevettem, hogy legalábbis politikai vonatkozásban becsületesnek és rendesnek látszik. Annyi évet töltött börtönben, életfogytiglanra ítélve, de amikor kijött, mégsem acsarkodott a Szovjetunióra, a pártra meg a hatalomra,[35]

[32] A felvétel után megkérdeztem Cservonyenkót, mit értett ezen. Így felelt: „1968 szeptemberében létrejött a Dubčekből, Černíkből, Svobodából, Husákból és Smrkovskýból álló informális öttagú vezető testület, a *pětka*, amelyben a Svoboda–Husák duó [az általában hozzájuk húzó és Dubčektől már Moszkvában eltávolodott] Černík támogatásával érvényesíthette akaratát."

[33] Cservonyenko nem részletezi, hogy Černík mihez képest állt hozzájuk közelebb. De egy másik alkalommal kifejtette nekem, hogy mivel Oldřich Černíket később minden állami tisztségről leváltották és kizárták a pártból, ettől ő törvényszerűen a „szovjetellenesség mocsarába" csúszott.

[34] A volt prágai szovjet nagykövet itt téved: miután Husák kijött a börtönből, eleinte nem végezhetett komolyabb szellemi munkát. Érdekes viszont a volt prágai szovjet nagykövetnek a hanghordozásából átsugárzó megvetése amiatt, hogy Gustáv Husák alantas „értelmiségi parkolópályán" várt, mielőtt újra elindult volna a hatalom csúcsaira.

[35] Husák pozícióját egészen másképpen értékelte Kovács Imre prágai magyar nagykövet 1968. szeptember 4-én Komócsin Zoltánnak, az MSZMP nemzetközi kérdésekkel foglalkozó

amely pedig rács mögé juttatta. Jóllehet a Szovjetuniónak ehhez nem volt köze! Azt leszámítva, hogy a KGB-seink[36] állítólag ügyködtek ott akkoriban…

Szóval mi úgy éreztük – személy szerint én is –, hogy Husákot kellene [megtenni a CSKP Központi Bizottsága első titkárának]. Jóllehet akkoriban Černík jelölése is elfogadható volt. Ekkor Ludvík Ivanovics Svoboda kéréssel fordult hozzánk. Ő ugyancsak azon töprengett, ki legyen az első ember. Hiszen küszöbön volt a plénum, ahol ennek a kérdésnek el kellett dőlni. Ő persze Husák megválasztását ösztönözte, de hát Černíket is egyre többen támogatták. És Svoboda tudta, hogy adódhat olyan helyzet, amikor egyértelműen állást kell foglalnia.

K. M.: És óvatos ember lévén, először önökkel konzultált.

Sz. Cs.: Ez még ennél is kacifántosabban alakult. Táviratoztunk Moszkvába, részletesen jellemeztük Husákot meg Černíket mint lehetséges jelölteket. Ez akkor történt, amikor a plénum előtt Černíknek amúgy is Moszkvába kellett utaznia. Az elvtársaink közelebbről meg akartak ismerkedni vele.[37] Ezért kitaláltak valami ürügyet, amivel [a csehszlovák kormány miniszterelnökét] Moszkvába hívták: a pénzügyi kérdéseket akarták megtárgyalni vele. [Miután Černík beleegyezett az utazásba] még egy táviratot küldtünk Moszkvába. Úgy láttuk, hogy ha Gustáv Husák beleegyezik, csak egy szavába kerül, és biztosan megválasztják. El kellett tehát érni, hogy igent mondjon. És ezzel feltenni a pontot az i-re. Amennyiben pedig Černíket is jelölik, akkor a moszkvai tárgyalások során tegyenek fel neki húsz kérdést, és rögzítsék az összes kérdést meg a válaszait. Csak ezután döntsenek. Emellett [a táviratban] felsoroltuk, milyen nézeteket vall Černík a különböző kérdésekről.

K. M.: És ugye ön állította össze a húsz kérdést, amelyet Černíknek feltettek Moszkvában, mint egy rossz nebulónak?

Sz. Cs.: [Elégedetten, büszkén] Mind a húszat! Azután a következőképpen zajlottak az események. Husákot a mieink közül senki nem ismerte. Csupán egyszer látták őt, amikor [1968. augusztus 23-án] Svoboda elnök Moszkvába ment tárgyalni. Mivel Brezsnyev is csak látásból ismerte – abból az időből, amikor Husák

---

központi bizottsági titkárának írt jelentésében. A 26 oldalas iratban, amely a keményvonalas Oldřich Švestkának, a budapesti vezetés fontos prágai informátorának segítségével készült két nap alatt a magyar nagykövetség épületében, azt olvashatjuk Husákról: „Nagyon ügyesen fel tudja használni a legkülönbözőbb eszközöket politikai céljai, egyéni ambíciói elérésére. Lényegében nacionalista politikus, ma sem tagadja meg magát." MOL 288. fond, 47. cs., 744.

[36] A szovjet politikai rendőrséget csak 1954-től hívták KGB-nek. Igaz, Csehszlovákiában abban az évben még javában folytak a koncepciós politikai vizsgálatok és perek a szovjet „tanácsadók" hathatós együttműködésével. Hódos (2005. 171–198.).

[37] A Kreml valójában addigra jól megismerte Černíket. Mivel azonban a felgyorsult történelmi időkben egy-egy vezető cseh vagy szlovák politikus álláspontja olykor szinte egyik napról a másikra változott, Moszkvában a csehszlovák kormány fejének pillanatnyi nézeteire voltak kíváncsiak. E célból készített Cservonyenko – súlyosan megalázva ezzel Černíket – egy húsz kérdésből álló „kérdőívet", amely a mai napig nem került elő. Černík „vizsgáztatásának" nyomai szerepelnek a Brezsnyev–Kádár levelezésben. MOL M-KS 288. f. 47. cs.

részt vett a *moszkvai jegyzőkönyv* aláírásában[38] –, javasoltuk, hogy ismerkedjenek meg vele közelebbről. De úgy, hogy erről Csehszlovákiában senki ne tudjon. Ezután megbeszéltük, hogy Brezsnyev átrepül Ungvárra, mi pedig megkérjük a katonáinkat – addigra már megkötöttük a csapataink [csehszlovákiai] állomásoztatásáról szóló szerződést és helyőrségünk volt Milovicében –, [hogy Husákot vigyék el Ungvárra]. Elindultunk Husákkal a [milovicei katonai] repülőtérre. Így Husák szovjet gépen ment Ungvárra, ahol egész éjszaka tárgyalt Brezsnyevvel.

Hajnaltájt Husák visszatért. Nem mentem ki elé a repülőtérre. Egyedül jött be a városba, és rögtön a CSKP Központi Bizottságának szállodájába ment. Ott már gyülekeztek azok, akik a központi bizottsági plénumra érkeztek Prágába. Szóval Husák egyetlen percig sem aludt azon az éjszakán! Annál is inkább, mert már meg volt beszélve, hogy reggel kilenckor vagy tízkor Svoboda hívatja ezt a csoportot. A megbeszélésen részt vett Lubomír Štrougal is, aki később miniszterelnök lett,[39] akkoriban viszont a kormányfő helyettese volt, és még ingadozott.

Szóval ezek az emberek vasárnap elkezdték megvitatni a kérdést. Hétfőn pedig el kellett kezdődnie a központi bizottsági ülésnek. Štrougal erősködött, hogy Černík lépjen Dubček helyére. Persze nem tudta, hol járt közben Husák. Svoboda pedig nehéz helyzetben volt. Győzködte a tanácskozás résztvevőit, hogy „Černíkre mint kormányfőre van szükségünk. Éppen a számára legmegfelelőbb tisztséget tölti be. S a konszolidáció érdekében intézzük úgy, hogy cseh legyen a miniszterelnök és szlovák a CSKP Központi Bizottságának első titkára. Mégpedig Husák. S a plénumon az első napirendi pont legyen a pártszervezetek tevékenységének a megvitatása, a második pontban pedig döntsünk a szervezeti kérdésekről".

K. M.: Svoboda tudta, hogy Husák közben találkozott Brezsnyevvel?

Sz. Cs.: Már hogyne tudta volna?! Hiszen azonnal informáltam őt. Szóval Svoboda szóba hozta a napirendet. *[Hamiskásan mosolyog.]* Majd hirtelen közbevetette: „Mégiscsak inkább cseréljük fel a két napirendi pontot!"

K. M.: Addigra Svoboda elnök már annyira ura volt a helyzetnek, hogy elérte, hogy a Központi Bizottság plénuma az ő „felségterületén" ülésezzen?

Sz. Cs.: Úgy, ahogy mondja! A Központi Bizottság tanácskozását a Hradžinban hívták össze. Ám ahhoz, hogy ... hogy is mondjam ... *[vívódik, hogy annyi év távlatából felfedheti-e a titkot]* ahhoz, hogy a jobboldaliak, akik azért még szép számban voltak képviselve a Központi Bizottságban, ne tudjanak destruktív módszerekhez folyamodni, Svoboda úgy határozott: *kikapcsoltatja a városi telefonvonalakat.*

Dubček nyitotta meg a plénumot, hiszen még ő volt a CSKP Központi Bizottságának első titkára. Megszavazták a napirendet. Azután Svoboda elnök felállt és azt

[38] Ez így nem pontos. 1968. október elején Husák ismét járt Moszkvában Dubček kíséretében, és igen jó benyomást tett Brezsnyevre. Később Kijevben is találkoztak.

[39] Ő a „normalizáció" következő stádiumában, 1970-ben lépett Černík helyére a csehszlovák minisztertanács élén.

mondta: „Az első napirendi pontot cseréljük fel a másodikkal! Először vitassuk meg a szervezeti kérdéseket!"

A központi bizottsági tanácskozás résztvevői beleegyeztek. Akkor Svoboda ismét felállt, s javasolta: mentsék fel Dubčeket az első titkári beosztásból, és válasszák meg helyette Husákot. Ez sokkolta a jobboldaliakat! Ám a többség – nem is tudom pontosan, hányan alkották az ellentábort – megszavazta Gustáv Husák kinevezését. Miután pedig szavaztak, Svoboda azt mondta: „Tartsunk egy félórás szünetet, hogy mindenki feldolgozhassa a történteket." Persze, mindenki rohant a telefonokhoz, hogy tájékoztassa az elvbarátait. Mi pedig attól tartottunk, hogy azok nagy botrányt fognak csapni Dubček védelmében. Hiszen addigra már szinte szentként tisztelték őt. Nem volt könnyű a dolgunk! Ezért is választottunk ilyen óvatos taktikát Dubček leváltásánál.

A televízió munkatársait jó előre odarendelték. *Azok* a szünetben végig telefonálni próbáltak, de ugye, nem volt vonal. És addigra már a televízió közvetíteni kezdte Husák felszólalását. Már mint a Központi Bizottság első titkára beszélt! Azután ismét bekapcsolták a telefonvonalakat. Még folyt a tanácskozás: *azok* szakadatlanul tárcsáztak. Ott azonban, ahová ők telefonáltak, a televízióban már látták Husák beszédét! Ugye takaros kis történet kerekedett ki ebből?!

VÁCLAV SLAVÍK, AKI AZ ELLENÁLLÁST VÁLASZTOTTA

A beszélgetésünk idején hetvennyolc éves, energikus öregúr friss, dinamikus mozgásával jó tíz évet letagadhatna a korából. Jó kedélyű, beszédes ember; józserivel meg sem lehetett állítani, amikor Prága egy távoli külvárosában lévő szerény lakásában elkezdte idézni emlékeit a kamera előtt. S noha zsebében ott volt az elmaradhatatlan szívgyógyszer – megpróbáltatásaira szervezete többször is súlyos infarktussal reagált –, ragaszkodott hozzá, hogy elkísérjen bennünket a CSKP – barakknak csúfolt – egykori központi bizottsági székházhoz, s ott megmutassa, miként hatoltak be annak idején Alexander Dubček irodájába a szovjet kommandósok.

A művelt értelmiségiből lett egykori pártmunkás valaha újságírónak és filológusnak készült. 1969 után azonban, a Gustáv Husák nevével fémjelzett „normalizáció" időszakában, a CSKP-ból kizárt sok ezer társához hasonlóan több mint másfél évtizedig csupán fizikai munkát végezhetett. Pedig karrierje korábban szinte akadálytalanul ívelt felfelé. Röviddel azután, hogy 1945-ben tagja lett az állampártnak, a *Rudé Právo* című központi orgánumba hívták dolgozni. Bizalmi feladat volt számára a több nyelven megjelenő *Tartós Békéért, Népi Demokráciáért* (a későbbi *Béke és Szocializmus*) című folyóirat bukaresti szerkesztőségében végzett munka is. 1951-től 1953-ig két évet töltött a román fővárosban; a sztálinista terror kelet- és közép-európai tobzódásának időszakát ott vészelte át.

Romániai kiküldetése éppen akkor járt le, amikor – Sztálin halála után – ez a terrorhullám némileg alábbhagyott. Mivel a szovjet tanácsadók segítségével „megrostált" prágai apparátusban sok volt az üres hely, 1953-ban Slavík osztályvezető lett a Központi Bizottság propagandaosztályán. 1958-ban a Központi Bizottság tagjává választották, 1961-től 1963-ig pedig a testület titkára volt. Saját bevallása szerint nem volt elég „Sitzfleisch-e", hogy felküzdje magát a hatalom következő grádicsára, az Elnökség soraiba. Ehelyett megmaradt „örök odamondogatónak", méltatlankodó potenciális ellenzékinek, aki már az 1960-as évek közepén kezdett rájönni, utat tévesztett, amikor fiatalként munkát vállalt a pártapparátusban.

Néhány közeli barátjával, a későbbi „prágai tavasz" fontos szereplőivel együtt így gondolkodott és óvatos visszavonuláson törte a fejét, amikor újabb fontos feladatot kapott: 1965-ben a CSKP mellett működő Politikatudományi Intézet élére állították, és az akkor már prágai székhelyű *Béke és Szocializmus* szerkesztőbizottságába delegálták – egy olyan nemzetközi grémiumba, amelyet a kulisszák mögül Moszkvából irányítottak. „A kiadvány élén mindig az SZKP Központi Bizottsága

által kinevezett főszerkesztő állt", emlékezett Kirill Henkin, a folyóirat egyik munkatársa, akit 1968 augusztusában a KGB erőszakkal hazatelepített Prágából. „Két helyettes dolgozott mellette, a felelős szerkesztőségi titkárok. Az egyik Moszkvát, a másik a CSKP Központi Bizottságát képviselte. Formálisan teljesen egyenrangúak voltak, ami a jogosítványokat és a kötelességeket illeti. Ám az is előfordult..., hogy a cseh [így!] képviselő sokkal jelentősebb posztot foglalt el saját pártjában, mint a szovjet. Így Slavík a Központi Bizottság titkára volt, Alekszandr Szobolev pedig még csak nem is volt tagja [az SZKP] Központi Bizottságának. Mégis, az íratlan szabály szerint a szovjet volt a ‚nagyobbik kutya'."[1]

Az ebben az időben Prágában dolgozó keményvonalas szovjet politikusok és diplomaták általában „javíthatatlan revizionistának" aposztrofálták Václav Slavíkot. Alexander Dubčeknek azonban szüksége volt egy ilyen független gondolkodású szövetségesre. Ezért 1968 márciusában Slavík a Központi Bizottság egyik új titkára lett, amolyan mindenes a párt első embere mellett. Annak arányában, ahogyan növekedett a „testvéri tankok" intervenciójának veszélye, a potenciális ellenfelet és a konspiráció szabályait egyaránt jól ismerő Václav Slavík egyre többet foglalkozott a Moszkvával szembeni „körkörös védelemre" való felkészüléssel. E munkát – amelynek számos részletéről nem beszélt nekem szívesen – a CSKP Központi Bizottsága Elnökségének legtöbb tagja előtt titokban kellett végeznie.

Sztyepan Cservonyenko nagykövet és a KGB prágai rezidentúrája gyorsan felismerte, milyen veszélyt jelent Moszkva szempontjából Slavík, aki Prága megszállása után még taktikai megfontolásokból sem volt hajlandó bemenni a szovjet nagykövetségre tárgyalni. Ehelyett a CSKP XIV., rendkívüli pártkongresszusát szervezte Vysočanyban, a csehszlovák főváros egyik külső kerületében, ahol a küldöttek meghirdették az intervencióval szembeni ellenállást. A tanácskozás résztvevői – a testületből kimaradó kollaboráns politikusok helyére – Slavíkot beválasztották az új Központi Bizottság Elnökségébe. A politikus azt követően is megtarthatta tisztségét, hogy a szovjet fegyveresek által elhurcolt Dubček és társai visszatértek Moszkvából.

A szovjetbarát dogmatikusok azonban – akik táborába időközben Ludvík Svoboda és Gustáv Husák is átállt – gyűlölték Václav Slavíkot. Dubček 1969. áprilisi puccsszerű megbuktatása után kizárták őt a Központi Bizottságból, majd a párttagok közül is. Az utóbbi határozatot a CSKP Központi Bizottságának 1969. szeptemberi tanácskozása hagyta jóvá. A Kovács Imre, prágai magyar nagykövethez „baráti kapcsolatok útján" eljuttatott bizalmas információ szerint Slavík „olyan eszmei platformmá alakult (így!), amely szemben állt a CSKP KB politikai irányvonalával".[2]

Slavíknak akkoriban döntenie kellett: vagy „vezekel", elárulja társait, s ezáltal talán megkapaszkodik a nómenklatúra peremén, vagy visszavonul a politikai élet-

[1] Henkin (é. n. 227.).
[2] MOL M-KS 288. f. 47. cs.

ből, s egy kutatóintézet szerény munkatársaként meghúzza magát. Ő azonban a harmadik megoldást választotta, az aktív ellenállást. Aláírta a *Charta–77* című dokumentumot, találkozott a cseh ellenzék külföldi szimpatizánsaival – nem törődve azzal, hogy lehallgatókészülék működött a lakásában, és mindenhová leplezetlenül követték. Amikor a Husák, majd a Jakeš nevével fémjelzett rendszer politikai rendőrsége még résen állt, megszervezte Alexander Dubček első prágai találkozásait néhány olasz és más külföldi politikussal és újságíróval.

* * *

V. S.: Az oroszok, vagyis az akkori szovjet vezetés nem bízott bennünk. Legalábbis többségünkben nem. Dubčekre viszont, úgy gondolták, számíthatnak. Moszkvában tanult, a háború előtt pedig évekig a Szovjetunióban élt, hiszen az apja egy baloldali segélyszervezet, az Interhelpo révén ott dolgozott.[3] A szovjetek nyilván főleg ezért bíztak benne. Dubček viszont tisztában volt vele, hogy milyen volt az a rendszer. Erről én is beszélgettem vele. Megkérdeztem tőle, milyen volt az ottani iskola. Azt mondta: „Egyik nap a padszomszédom nem jelent meg az órán. Érdeklődtünk, mi történt vele, és kiderült, hogy egész családjával együtt eltűnt." Erre azt mondtam Dubčeknek: *[Dühösen.]* „Szóval te tudsz ezekről a dolgokról! Tanúvallomást kellene tenned róluk, mert amit te tapasztaltál, megmutatja, hogy a sztálini vezetés hová juttatta a Szovjetuniót: a félelembe, a diktatúrába, ahol minden egy kis létszámú csoport akaratától függött!" Szándékosan használtam „a sztálini vezetés" kifejezést, hiszen világos, hogy nem Sztálin csinált mindent, hanem segítői is voltak.

A szovjetek számára 1968 januárjában mindenesetre még az volt a fontos, hogy Dubček évekig a Szovjetunióban élt.[4] Abban reménykedtek, hogy más cseh meg szlovák vezetőknél szívesebben fogja teljesíteni a kívánságaikat.

K. M.: Többek között ezért került éppen ő Novotný helyére? Mikor kezdődött egyáltalán a Novotný-ellenes szervezkedés Prágában, a hatalom csúcsain?

V. S.: Egy kicsit korábbról kezdem a választ. Az 1960-as évek közepén a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága mellett működő Politikatudományi Intézet élén álltam. Mi viszonylag önállóak voltunk. 1967 december elején Novotný váratlanul felhívott, hogy készítsek javaslatot egy Államtanács létrehozására, amely majd felváltja a köztársasági elnöki hivatalt. Én azonban azt mondtam neki, hogy ezt nem csinálom meg. „Javasolok neked valami mást", mondtam. „Késlekedés nélkül szét kell választani a párt- és az állami tisztségeket. Ha a vezető kollektíva úgy dönt, te továbbra is államfő maradhatsz. De a szétválasztásra feltétlenül szükség van, mert ebben az országban ma a párt uralkodik, az állami szervek formálisak."

[3] Shawcross (1990. 17–24.); Dubček (1993. 11–23.).

[4] Lásd erről az SZKP KB csehszlovák ügyekben illetékes referensének, Gennagyij Fominovnak szavait e könyv lapjain.

Meg kell mondanom önnek, hogy Novotný egyáltalán nem haragudott meg ezért rám. Megkérdezte, megmondom-e a munkatársaimnak, hogy ő azt kéri: valaki írjon feljegyzést a kollektív államfői testület létrehozásáról. Olyasmire gondolt, mint ami az NDK-ban a Staatsrat volt. Azt vetettem ellene, hogy nálunk hagyományosan köztársasági elnök állt az állam élén. Ezt akarja felváltani egy testületre? Végül azonban mégiscsak beleegyeztem, hogy megmondom a munkatársaimnak: akinek van kedve, dolgozzon ki egy ilyen tervezetet. Igen ám, de mindenki elutasította a felkérést.

S vajon lehettek-e frakciók a CSKP-ban? Nézetkülönbségek voltak, ez természetes. Már a központi bizottsági elnökségben is. Én ekkoriban tagja voltam a Központi Bizottságnak, de nálunk – éppúgy, mint más kommunista pártokban – olyan helyzet alakult ki, amelyet annak idején Trockij így jellemzett: először van a munkásmozgalom, amely párttá alakul. A párt azonban természetesen szűkebb csoport, mint az eredeti mozgalom. Megválasztja a maga központi bizottságát, az meg az elnökségét. Az elnökség az első titkárt vagy a főtitkárt. Így létrejön egy piramisra hasonlító építmény, amelynek irányítása a csúcson gyakorlatilag *egy ember* kezébe fut össze.

Jómagam is átéltem ennek a helyzetnek az ellentmondásait. Például amikor egyes gazdasági javaslatokat terjesztettünk elő. Most már utólag bevallhatom önnek, hogy ezek a polgári társadalomban prosperáló Baťa cipőgyárban kialakított rendszer mintájára készültek, vagyis a termelés és a kereskedelem összekapcsolására épültek.[5] Ezt a javaslatot, mint a Központi Bizottság titkára, én terjesztettem elő Dolanský miniszterelnök-helyettessel, a központi bizottsági elnökség tagjával együtt.[6] Hogy mi ott mit kaptunk!! Novotný odaszórta elénk a papírokat, és azt kiabálta *[utánozza]*: „Ez meg micsoda?!" És akkor hirtelen mindenki csatlakozott a véleményéhez, hogy ezt a javaslatot nem lehet elfogadni. Végül szót kértem, és azt mondtam, rendben van, de ebben az esetben meg kell változtatni a legutóbbi pártkongresszus határozatait. Hiszen a XIII. kongresszus dokumentumai kimondták, hogy ki kell iktatni a gazdasági élet valamennyi felesleges láncszemét.

[5] A Baťa cipőgyár és e cég birtokában lévő kisebb üzemek a háború előtti Európa egyik legkorszerűbb üzemhálózata volt. A cég adminisztrációja úgy igyekezett növelni a hasznot, hogy közvetlenül árulta a Baťa-termékeket, kiiktatva ezzel egy láncszemet a termelő és a vásárló között.

[6] Jaromír Dolanský a Gottwald, majd Novotný nevével fémjelzett pártvezetés egyik legidősebb képviselője volt, 1929 és 1969 februárja között a Központi Bizottság tagja. A második világháború alatt Sachsenhausenban raboskodott, a náci koncentrációs táborban. 1945 után fontos gazdasági állami tisztségeket töltött be. 1953 februárjában kinevezték a Központi Bizottság gazdasági kérdésekben illetékes titkárának. A kortársak szerint Dolanský az 1960-as években a reformpolitika iránti fogékonyságával tűnt ki. Dubček is úgy emlékezett, hogy Dolanský nem tartozott a Novotný-időszak keményvonalas csoportjához. Ennek ellenére 1968 tavaszán e csoport tagjaival együtt – Novotnýval, Hendrychhel, Chudíkkal, Laštovičkával, Šimůnekkel – neki is le kellett mondania a CSKP Központi Bizottsága elnökségi tagságáról Dubček (1993. 145.).

A végén, elmenőben, az idős Dolanský, aki még a Gottwald-féle pártvezetésnek is tagja volt, megfogta a kabátom hajtókáját. „Václav", mondta, „1929 óta most először láttam, hogy valaki szembe mert szállni az első titkár véleményével". Erre azt feleltem: „Ne haragudj, Dolanský elvtárs, de te mindig rossz társaságba keveredtél..."

K. M.: De amíg „odafent" a vezetés igyekezett megőrizni az egység látszatát, az egyszerű párttagok „odalent" ezzel nem voltak valami elégedettek...

V. S.: Pontosan ez volt a helyzet. A pártban, és persze a közvéleményben még inkább, különböző demokratikus megnyilvánulásokat lehetett tapasztalni. Még 1968 januárja előtt Uherské Hradištében jártam, egy gyűlésen. Rengeteg kérdést kaptam, és mindre válaszoltam. Rögtön az elején megmondtam, hogy semmiféle előadásra ne számítsanak, kérdezzenek inkább, én meg felelek. És képzelje, rögtön az első kérdés az volt, tudom-e, hogyan nevezik a Központi Bizottságot az alapszervezetekben? „Valamit már hallottam", válaszoltam erre, „de mondják el maguk!" Erre ők: a mi Központi Bizottságunk állítólag a világ legdrágább énekkara. Mindig két napig üléseznek a prágai várban, jóízűeket esznek reggelire, ebédre, meghallgatják a beszédeket, kapnak egy csomó papírt, a vezetés előterjesztéseit, vezényszóra felemelik a kezüket és megszavazzák, végül eléneklik az Internacionálét. Szóval maguk a világ legdrágább kórusa... *[Szívből felkacag.]*

Emlékfoszlányok Novotnýról

K. M.: Az ilyen történetek miatt nyilván voltak konfliktusai Novotnýval, hiszen köztudott, hogy neki jelentettek mindent.

V. S.: [Elgondolkodik.] Engem ő általában nem bántott. Ha valami gond adódott, elmentem hozzá és tisztáztuk a nézeteltéréseinket. Hiszen jól ismertem Novotnýt, azóta, hogy 1951-ben Bukarestbe küldtek dolgozni. Ekkor a második legnagyobb pártbüntetést – megrovást és figyelmeztetést – kaptam. Ennél csak a kizárás volt súlyosabb. Egy – a *Rudé Právo*-nál dolgozó – kollégámmal együtt azért büntettek meg, mert állítólag megszegtük a titoktartási kötelezettséget, és nyilvánosságra hoztuk a Kominformbüró Jugoszláviát elítélő határozatát.[7]

Ez úgy történt, hogy döntés született: egy adott pillanatban a lapok valamennyi érintett országban egyszerre közzéteszik ezt a dokumentumot. Ez a nap hétfőre esett. Akkoriban azonban a többi népi demokratikus országban, még a Szovjetunió-

[7] Václav Slavík néhány hónapos időeltolódással meséli el a történetet. A Kominform titkársága 1950 novemberében valóban elítélte Jugoszláviát, de korábban is eljuttatott a sajtóhoz „Tito trockista-fasiszta népellenes bandáját" elítélő közleményeket. A Slavík körüli botrány a *Rudé Právo* szerkesztőségében 1949 végén vagy 1950 első felében törhetett ki, ugyanis Vilém Nový főszerkesztőt 1951-re már leváltották, kizárták a pártból, majd letartóztatták Pelikán (1971a. 329.).

ban is papírhiány volt, és így ott hétfőnként nem jelentek meg az újságok. Figyelmeztettem Novýt, a *Rudé Právo* főszerkesztőjét, aki rám és egy másik kollégára bízta a dolgot. Én szóltam neki, hogy a határozat emiatt egyedül nálunk fog megjelenni. Nový azonban valamilyen fogadásra sietett, és csak legyintett; a felesége már türelmetlenül várta. Olyasvalamit mondott, hogy az ilyet úgysem lehet titokban tartani.

Rettenetesen őriztek minket, az egész szerkesztőséget megszállták az állambiztonságiak. A nyomdagépek mellett álltak, nekünk nem volt szabad a kiszedendő szöveghez nyúlni, csak a technikai-tipográfiai utasításokat írhattuk rá. És másnap, de lehet, hogy már aznap este az amerikai lapok arról cikkeztek, hogy Csehszlovákiában kifecsegték a Jugoszláviával való konfrontáció tervét.

K. M.: Ezért kit vontak felelősségre?

V. S.: Engem hívatott Karel Šváb, Marie Švermová testvérbátyja, aki később olyan szomorúan végezte a Slánský-per vádlottjaként.[8] Mint valami vallatótiszt, rögtön azt kérdezte: „Bűnösnek tartod magad?" „Karel", feleltem neki, „én a *Rudé Právo* szerkesztőbizottsági tagja vagyok. Ha a nevemet adom a sikerekhez, köztük az egymilliós példányszámhoz – amellyel a magunk oldalára állíthattuk a nemzet többségét anélkül, hogy kommunista párttagkönyveket osztogattunk volna – akkor azt is vállalnom kell, ha valamit elrontottunk." Erre ő: „Nekem ennyi elég. Beismerted."

Nem tudtam, lecsuknak-e vagy mi lesz velem. Végül büntetésből Bukarestbe küldtek, de onnan rendszeresen hazajárhattam, és később felvetődött, hogy a pártközpontba kerülök dolgozni. Ez nekem nem tetszett, amit megemlítettem [az akkor káderügyeket irányító] Novotnýnak. Ugyanis hosszú szünet után 1953 nyarán találkoztam vele. Azt mondtam neki: „Micsoda ötlet, hogy Prága fölött egy hatalmas Sztálin-emlékművet akartok építeni?!" Már el is készültek a tervek, még a prágai várnál is magasabbra akarták építeni. „Talán nem hallottátok", kérdeztem Novotnýtól, „hogy Moszkvában már a kollektív vezetésről beszélnek?!" *[Széttárja a karját.]* Erre ő azt mondta, hogy nem rajta múlik. „Én megelégednék egy kis Sztálin-mellszoborral, valahol egy parkban. Ennek a gigantikus emlékműnek a felépítését én is ellenzem. Menj el Kopeckýhez és Nejedlýhez, mert ők a fő szervezői ennek az akciónak."[9]

[8] Karel Šváb 1945-től belügyi és állambiztonsági kérdésekért felelt a CSKP Központi Bizottságában. A csehszlovákiai koncepciós perek egyik elindítója, majd áldozata volt Pelikán (1971a. 57., 67., 72., 74–80., 82–84., 89–90., 93., 97., 102–104., 113., 129., 134–135., 178–179., 182., 251–252., 261., 270., 296.). Marie Švermová, a szlovák nemzeti felkelés idején elesett pártvezető, Jan Šverma özvegye, 1929 óta tagja volta CSKP Központi Bizottságának. 1951-ben, amikor kizárták a pártból, a Központi Bizottság egyik helyettes főtitkára volt. 1954-ben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, amelyből 1956-ban szabadult. 1963-ban részben rehabilitálták. Ügyével akkor éppen Alexander Dubček foglalkozott, akinek reformpolitikáját Švermová 1968-ban a nyilvánosság előtt támogatta. Pelikán (1971a. 356.); Dubček (1993. 85–86.).

[9] A sztálinista apparatcsik Václav Kopecký, aki 1931-től a CSKP Politikai Bizottságának tagja volt és a nagy műveltségű, ám szervilis Zdeněk Nejedlý akadémikus 1953-ban hivatalból

K. M.: De azért Antonín Novotný főleg a dogmatizmusa és kellemetlen emberi tulajdonságai miatt lett népszerűtlen, igaz? Az egykori központi bizottsági tagok közül ugyanakkor többen azt mondják, hogy nem merték volna javasolni a leváltását, ha a szovjetek nem hintették volna el a körükben, hogy ők már nem állnak mögötte.

V. S.: Mi már 1967 decemberében vagy annál is korábban gyanakodni kezdtünk, hogy a szovjetek kezdik levenni a kezüket Novotnýról. Most miért kerteljek ön előtt? 1957-ben, miután Zápotocký meghalt, éppen Moszkvában voltam egy küldöttség tagjaként, és akkor láttam, hogy ezek a kinevezések alapvetően *odaát* dőlnek el. Novotný, a delegációnk vezetője egy reggel elment valahová, majd visszajött, de nem mondta, hol volt. Az ebédnél Ivan Udalcov, aki Moszkvában Csehszlovákiát „felügyelte", majd Prágában is a szovjet követség kulcsemberének számított, azt mondta: „Elsőként neked árulom el, hogy ma az új köztársasági elnökötökkel fogunk koccintani." Hruscsovnál ugyanis megbeszélték, hogy Antonín Novotný ezentúl a CSKP első titkári pozíciója mellett a csehszlovák államelnöki tisztet is betölti.[10]

Brezsnyev pedig 1967 decemberében főleg azért jött el hozzánk, mert közvetlen közelről akarta látni, mi történik a hatalomban. Novotný nyilvánvalóan mellébeszélt, amikor azt mondta, hogy az októberi forradalom ötvenedik évfordulójának ünnepségein nem volt elég idejük beszélgetni, ezért találkoznak újra. E bejelentés után František Vodsloň kért szót, a háború előtti, sokat megélt régi párttagok egyike, akit annak idején halálra ítéltek. „Minek néznek maguk minket?" kérdezte. „Azt hiszik, olyan ostobák vagyunk, hogy ezt bevesszük?"[11]

Ma egyre inkább azt hiszem, hogy már 1957-től, amikor Novotný köztársasági elnök lett, a szovjetek másvalakit kerestek a helyére a párt élén. Őt ugyanis nemigen kedvelték Moszkvában; erről sok történetet tudnék mondani. Persze nem azért haragudtak rá, mintha rosszul csinálta volna a dolgokat Prágában.

K. M.: Novotnýt Moszkvában nem tekinthették revizionistának, mint később Dubčeket!

---

foglalkozott a Sztálin-szobor tervével. Az előbbi 1945 és 1953 között a prágai kormány tájékoztatási, 1953 és 1954 között kulturális minisztere volt, az utóbbi tárca nélküli miniszter és egyúttal a Csehszlovák Tudományos Akadémia elnöke.

[10] A kortársak elbeszélése szerint Novotnýnak nagyon jól esett, hogy a szovjet vezetés beleegyezett a prágai hierarchia átrendezésébe, amelynek nyomán egy kézbe került a pártvezetői poszt, meg a Csehszlovákiában a masaryki idők óta olyan fontos köztársasági elnöki tisztség. Máskor viszont idegesen reagált, amikor a Kreml urai keresztezték terveit. Šimon (1997. 85., 89–95.).

[11] A veterán szlovák politikus aktív szerepet vállalt a német megszállókkal szembeni ellenállásban, amiért 1940-ben a Gestapo letartóztatta. A „prágai tavasz" idején a reformpártiak táborának erőssége volt, nem volt hajlandó megszavazni az országgyűlés 1968. októberi ülésén a szovjet megszállást szentesítő határozatot, azt követően is kitartott Dubček korábbi politikai kurzusa mellett. Pelikán (1971a. 359.); Dubček (1993. 242.); Williams (1997. 172.).

V. S.: Hát annak tényleg nem! Egyszerűen nem volt elég szófogadó.[12]

K. M.: Erre azonban Brezsnyev mégsem hivatkozhatott 1967 decemberében, amikor Prágában járt.

V. S.: Persze. De Moszkvában is tudták, hogy Novotný alkalmatlan a két funkció betöltésére. Az volt a vélemény, hogy maradjon köztársasági elnök, afféle díszfigura, hiszen külsőleg nem nézett ki rosszul. De 1967 decemberében valójában az első titkár személye volt a tét.

Brezsnyev összevonja szemöldökét

V. S.: Ráadásul Leonyid Brezsnyev sok mindent nem tudott megbocsátani Novotnýnak. 1966-ban például az akkori szovjet pártkongresszus legfőbb eredménye az volt, hogy [Brezsnyev javaslatára] újra bevezették a pártfőtitkári tisztséget. Előtte Sztálin volt az utolsó főtitkár.[13] Ezen a pártkongresszuson ott volt tőlünk Miloslav Müller, aki később, 1968 januárja után tüntetően a dogmatikusokhoz csatlakozott. Majd a kultúrpolitikát irányította; az értelmiség csak Kongó-Müllernek nevezte ... 1966-ban még a CSKP nemzetközi osztályán dolgozott, én meg a *Béke és Szocializmus* képviseletében voltam Moszkvában. Müller a kongresszusi teremben hátul állt, a sorok között, és azt mondta nekem: „Gyere Václav, együnk-igyunk valamit. Gondolom, te sem vagy nagyon kíváncsi erre a dumára, a főtitkárról szóló mesére. Az egésznek nincs jelentősége."

Mennyire tévedett! A szovjetek a kongresszus végén zárófogadást rendeztek. Ezen először Gomułka beszélt. „Főtitkár elvtárs így, főtitkár elvtárs úgy..." Utána Khaled Bagdas [a szíriai kommunista párt vezetője] szólalt fel, hasonlóan hajbókoló hangnemben. Az oroszok úgy szokták meg, hogy az ilyen szónoklatok után valaki közülük elmondja a zárszót, megköszöni a részvételt, és ezzel vége az egésznek. Novotný azonban váratlanul megkocogtatta poharát, és beszélni kezdett. Ki sem ejtette a „főtitkár" szót, ehelyett azt mondta: „Az önök ötéves tervében nagyon magas számok szerepelnek. Az idő gyorsan telik ám, öt év hamar elszalad, és az emberek meg fogják kérdezni, hogy mit valósítottak meg ezekből a tervekből." Gondolhatja, milyen fagyos csend lett a teremben...

Novotný ugyanis gyakran eredeti akart lenni, igyekezett a saját gondolatainak hangot adni, és többnyire túllőtt a célon. Igaz, ebben az esetben én egyetértettem

[12] Egyik beszélgetésünk során szó szerint ugyanezt mondta Ivan Udalcov egykori követtanácsos, aki sokáig „Novotný-pártinak" tartotta magát, és 1968 januárjában a szíve mélyén ellenezte elmozdítását.

[13] A szovjet diktátor 1934-ig használta hivatalosan ezt az elnevezést. A főtitkári poszt visszaállításával Brezsnyev 1966-ban „lekörözte" Koszigint és Podgornijt, a Hruscsov megbuktatása után létrejött triumvirátus másik két tagját. Ugyanakkor a „főtitkár" kifejezés újbóli bevezetése fontos mérföldköve volt az 1960-as évek közepén megkezdődő és az 1980-as évek elején kulminálló *resztalinizációs* folyamatnak.

vele. Meg azzal is, hogy elkerülte a „főtitkár" megszólítást. Ettől kezdve azonban Brezsnyevék még kevésbé bíztak benne. Felrótták neki a Hruscsov leváltására való reagálást is. Akkor mi Prágában központi bizottsági ülést tartottunk, és nyilatkozatot fogadtunk el – részben az én kezdeményezésemre –, amelyben kifejeztük: nem értünk egyet azzal, amilyen körülmények között Hruscsovot leváltották. Ezt a dokumentumot mi írtuk és nem Novotný, viszont a Központi Bizottságunk jóváhagyta, s Novotný ezt telefonon elmondta Brezsnyevnek. Azt mondta, hogy a világ vezető kommunista pártjaként viselkednek, ugyanakkor szemrebbenés nélkül, két óra alatt leváltják az első titkárt. Ez lényegében tiltakozás volt.

Novotný akkor azt mondta Brezsnyevnek: „Mi nem akarunk beavatkozni a belügyeikbe, de demokratikusabb magatartást kellene tanúsítaniuk." Novotný ezzel is magára haragította Brezsnyevet. Illetve valamennyiünkre.

Másnap reggel bementem a *Béke és Szocializmus* szerkesztőségébe. Szobolev, a lap főszerkesztője, a népi demokráciák ismert teoretikusa elém szaladt, és azt kiabálta: „Václav Václavovics! Szeretném tudni, jól megtanultam-e már csehül." Mondom neki: „Ne izgulj, jól értesz csehül!" Erre ő: „Nem biztos, ki kellene próbálni!" És a kezében tartott *Rudé Právo*-ból felolvasta a nyilatkozatunkat Hruscsov leváltásáról. Közben oroszra fordította, mintha önmagát ellenőrizné, hogy mennyire tud csehül. Mondom neki: „Nagyon is jól tudod a nyelvet." Erre váratlanul rám ripakodott: „Hát hogy jöttök ti ahhoz, hogy ilyesmit írjatok?!" Visszakérdeztem: „Ezt hogy érted?! Hiszen mi önálló párt vagyunk. Nem avatkozunk bele a dolgaitokba, csak annyit mondunk, hogy javítani kellene a módszereiteken. Hogy miként, az már a ti dolgotok. De ehhez talán mégiscsak jogunk van – hiszen ti akarjátok, hogy sokat írjunk a Szovjetunióról! Arról ne számoljunk be, ami nem tetszik nekünk?!"

K. M.: Szinte hihetetlen ez a párbeszéd. Magyarország a szocialista tábor *legvidámabb barakkja* volt, de magas rangú szovjet politikusokkal senkinek nem jutott volna eszébe így beszélni!

V. S.: Csehszlovákiában, főleg persze Csehországban és Morvaföldön azért mégiscsak éltek a demokratikus hagyományok. Már a reformkor óta. Nálunk ez nem annyira a nemességből, mint inkább a nép alsó rétegeiből eredt. Ebből a rétegből verbuválódtak az „okos koponyák" is, az értelmiség. Az életünk elég demokratikus volt, különösen, miután az Osztrák–Magyar Monarchia szétesett. Amikor csak a legkisebb alkalom nyílt, hogy az emberek a vágyaiknak megfelelő, új hangot halljanak, máris követték azt.

Ami pedig a sajtószabadságot illeti, szerintem a háború befejezése után mi, újságírók – én is az voltam akkor – az élet minden nehézsége ellenére egyfajta eufóriában éltünk. Azt hittük, rövid idő alatt felépítjük a szocializmust. Amikor azután szembesülnünk kellett a politikai gyakorlattal, és láttuk a szavak meg a valóság között feszülő ellentmondást, akkor a sajtó természetes módon szólni akart erről. De nem tehette a cenzúra miatt. [1968 márciusát követően] azonban megszűnt a cenzúra, miután erről külön törvény született. Ám addigra – főleg az egyszerű em-

berekkel szoros kapcsolatban álló újságírók körében – magától is megindult ez a folyamat.

K. M.: A kívülálló számára is világos, hogy a prágai értelmiség – részben valóban az újságírók – körében kezdődött meg az erjedés. De ön mint magas rangú pártmunkás, ráadásul éppen az „agitprop" területről, hogyan tudott közös hangot találni ezzel a réteggel?

V. S.: Nagyon is megértettük egymást. Az 1960-as években előfordult, hogy még én buzdítottam őket az élesebb fellépésre. Egyszer például gyűlést tartottak a rádió dolgozói, akik közül sokan ismertek engem. A felszólalók egymásnak ellentmondtak, és sehogyan sem alakult ki a várt konszenzus. Én azt mondtam nekik: „Ti csupa szépet és jót írtok, s általában a pozitív példákat viszitek a nyilvánosság elé. Például, hogy egy munkás vagy tudós feltalált valamit – de hát az életünk tele van negatív dolgokkal is! Előfordul, hogy még a miniszterek sem tudják, mi történik a tárcájukhoz tartozó területen. A bérpolitika sok sebből vérzik." Én ezt a munkásoktól tudtam, majd [1969 után] a gyakorlatban is megtapasztaltam. Ha a dolgozók nem csináltak semmit, többet kerestek, mint amikor sok volt a munka: el kellett ugyanis tüntetni az anyaghiány okozta termeléskiesés nyomait. Ha kevés volt az anyag, több pénz maradt a vállalati kasszában.

Azt javasoltam hát ezeknek az újságíróknak, hogy írjanak, beszéljenek többet az ilyen negatív jelenségekről. Jiří Ruml később meg is írta: Slavík úgy beszélt, hogy ha ezt a kormány tagjai hallják, kénytelenek testületileg lemondani.

K. M.: 1968-ban azonban, amikor Csehszlovákiában eltörölték a cenzúrát, a prágai vezetők moszkvai tárgyalásain ezt minden alkalommal Alexander Dubček orra alá dörgölték. És ebben egyszer-másszor a csehszlovák keményvonalasok jelentéseire támaszkodtak.

V. S.: Azt biztosan tudom, hogy a szovjeteknek számos emberük volt a sajtóban. Azonkívül igyekeztek hatni azokra a politikusokra is, akikről feltételezték, hogy meg tudnak teremteni némi „erőegyensúlyt" a sajtóban és másutt is. Közéjük tartozott Černík, a szlovákok közül Biľak meg Kolder.

K. M.: És Indra?

V. S.: Indra még Kolderen is túltett. Azt hiszem, ő akart a párt első embere lenni.

K. M.: Mlynář végig mint szovjetbarát politikusról, sőt mint informátorról ír Indráról.[14]

V. S.: Hát ha egyszer az volt... Az említett politikusokon kívül a szovjetek a CSKP nemzetközi osztályát is megkörnyékezték. Akkoriban Oldřich Kaderka állt az élén; ő már meghalt.

K. M.: De Kaderkát azért nem lehet a Moszkva-barát politikusok közé sorolni!

V. S.: Nem is állt szándékomban. Éppen ellenkezőleg: Kaderka nagyon derekasan viselkedett a „prágai tavasz" hónapjaiban. A helyettese viszont, a már említett Müller teljesen kiszolgálta a szovjeteket.

[14] Mlynář (1983. 156., 213., 217–218., 219., 233., 285., 288.).

K. M.: Karrierizmusból?

V. S.: Valószínűleg igen. Tény, hogy elvállalta az informátor szerepét. Engem egyébként sokszor meghívtak a CSKP nemzetközi osztályára, hogy az ott dolgozó munkatársak megkérdezzék, miként vélekedem a különböző nemzetközi kérdésekről. E beszélgetéseknél Müller mindig jelen volt és jegyzetelt. Kifelé persze a barátomnak mutatta magát. Valójában azonban... *[Elgondolkodik.]*

K. M.: Kifaggatta és a kapott információt továbbította Cservonyenko szovjet nagykövetnek?

V. S.: Én inkább úgy fogalmaznék, hogy túl gyakran járt iszogatni a szovjet nagykövetségre, és ilyen alkalmakkor átadta a csehszlovák politikusokról írt jellemzéseit.

Müller azonban csak egy volt a sok közül. A szovjeteknek rajta kívül is éppen elég embere dolgozott a hadseregben meg a biztonsági szerveknél. A KGB tanácsadóinak pedig még a Belügyminisztérium épületében is voltak irodáik. Az egyik állítólagos tanácsadójuk csehszlovák miniszterhelyettesi rangot kapott! Neki közvetlen bejárása volt Csehszlovákia belügyminiszteréhez, és vele közölte, ha valami nem tetszett neki! *[Dühösen.]* Ha bármit hallott, azonnal a miniszterhez sietett, az meg alázatosan bólogatott... Persze most nem Josef Pavelről, hanem az elődeiről beszélek. Pavelnek az egyik legelső intézkedése volt, hogy azt mondta: ezeknek a szovjeteknek keressenek más helyet, a Belügyminisztérium épületén kívül. Természetesen továbbra is kapcsolatban leszünk velük, mondta, de ne itt dolgozzanak. Gondolhatja, hogy Pavel ettől nem lett népszerűbb Moszkvában!

Megpróbáltunk ellenállni

K. M.: A szovjet Politikai Bizottság irataiban gyakran szerepel egy misztikus *második központ* kifejezés. A Kreml ide sorolta a különösen veszélyes cseh és szlovák vezetőket, köztük önt is. Önöknek szinte minden tanácskozásáról kiszivárgott valamilyen információ, amely nyomban Moszkva tudomására jutott. De vajon önöknek is voltak bizalmas értesüléseik a szovjetek Csehszlovákiával kapcsolatos terveiről? És ha igen, miként próbálták ezeket kivédeni?

V. S.: [Habozik.]

K. M.: Talán helytelenül fogalmaztam meg a kérdést?

V. S.: Nem, értem, mire gondol. *[Keserűen.]* Hát, nem mondhatom, hogy túlságosan jól informáltak lettünk volna. Csak elvétve jutottunk egy-egy bizalmas értesüléshez. Még a Központi Bizottság titkárai is! Gondolja el, hogy amikor Drezdában, Ágcsernyőn és másutt folytak a tárgyalások, minket – a Központi Bizottság titkárait! – szinte egyáltalán nem tájékoztattak.

K. M.: És a szovjetek köreiből soha semmi nem szivárgott ki?

V. S.: [Láthatólag rászánja magát, hogy beszéljen.] A *Béke és Szocializmus* című folyóirat szerkesztőségének szovjet munkatársai közül néhányan olykor tájé-

koztattak minket. Korábban én is ennél a lapnál dolgoztam, és végig tartottam a kapcsolatot a szerkesztőséggel. Láttam, hogy az 1960-as évek közepén érkezett szovjet munkatársak, főleg a fiatalok, már egészen mások voltak, mint a régiek. Először is szerettek Prágában élni, ahol a feleségük divatos ruhákat vásárolhatott. Elődeiktől eltérően örültek annak, hogy nálunk jóval szabadabb a légkör. Mi pedig tudatosan igyekeztünk „fellazítani" őket; Miloš Forman-filmeket vetítettünk nekik, meg ilyesmi. Konsztantyin Zarodov, a folyóirat főszerkesztője ezt ugyan ellenezte, de a fiatalok kierőszakolták maguknak a vetítést. Szóval ezek a szovjetek bizonyos fokig a mi befolyásunk alatt álltak, és rajtuk keresztül kaptunk némi információt. Többek között arról, hogy valami készül a határainkon.[15]

K. M.: De hát saját csehszlovák felderítő-hálózatuk is volt! Azt miért nem használták fel?

V. S.: Ki mondta azt önnek, hogy nem használtuk fel?! Én például egy Lengyelországban dolgozó állambiztonsági emberünktől konspiratív levelet kaptam, amelyből megtudtam, hogy 1968. május 9-én, [a Győzelem napján] a szovjetek be akarnak vonulni Csehszlovákiába. Ezt a papírt egyedül Dubčeknek adtam oda. Ő pedig valószínűleg elkövette azt a hibát, hogy nem a megfelelő emberhez fordult vele. Az állambiztonsági ügynök egyébként nem írta alá a levelet, csak a titkos hivatali kódját vagy az igazolványa számát tüntette fel. Ezt a dokumentumot azonban a Belügyminisztériumban nyilvántartották, és én azt gondolom, Dubček naiv módon olyasvalakire bízta ezt az értesülést, aki rögtön tájékoztatta az ellenünk szervezkedőket. Én ezt megéreztem.

K. M.: Azt hallottam, hogy 1968 nyarán ön volt a készülő ellenállás kulcsfigurája és Václav Prchlík tábornok. Ez igaz?

V. S.: Igen. A hadsereg felső tisztikarának konferenciáján Vacláv Prchlík tábornok követelte, hogy nekünk is legyen szavunk a Varsói Szerződésben, a parancsnokok pedig rotációs alapon váltsák egymást stb. Ez még a hadsereg sajátos körülményeit figyelembe véve is normális, demokratikus véleménynyilvánítás volt egy nemzetközi szervezet működésével kapcsolatban. A szovjetek azonban rögtön „nekimentek" Prchlíknek, aki nem hátrált meg. Ehelyett a hadseregben és másutt megbeszélte néhány megbízható emberével, hogyan kellene felkészülni a legroszszabbra.[16]

[15] „1968. március 5-ét követően, miután eltörölték a cenzúrát, a *Béke és Szocializmus* szerkesztőségében dolgozó legtöbb kollégám egyetértett azzal, hogy a mieink ezt most már nem fogják tűrni, és beküldik a csapatokat." Henkin (é. n.: 251.).

[16] Miután Prchlík tábornok nyilvánosan kifejtette ezt a véleményét sajtóértekezleten a prágai újságíró klubban, s a legtöbb cseh és szlovák orgánum részletesen beszámolt ettől, a Varsói Szerződés egyesített erőinek főparancsnoka, Jakubovszkij marsall július 18-án rendkívül durva levelet intézett Dubčekhez. Ebben a hadititok megsértésével és „aknamunkával" vádolta Prchlíket *The Prague Spring 1968.* (1994. 34.). Ez az eset a „normalizáció" időszakában nagyon súlyosan esett a latba, amikor Prchlík generálist kizárták a CSKP Központi Bizottságából és a pártból. A Moszkva-barát politikusokat, akik ezt javasolták, különösen felháborította, hogy Prchlík

Akkoriban én is gyakran beszélgettem a tábornokkal, miként előzhet meg a csehszlovák néphadsereg egy esetleges bevonulást. Hiszen már előfordultak provokációk. A szovjet lapok például azt írták, hogy Sokolov város környékén fegyverraktárt találtak. [Az NDK-ban] elhangzott, hogy Csehszlovákia területére nyugatnémet tankok nyomultak be. Szóval már javában folytak az ilyen provokációk.

Prchlíkkel arról beszélgettünk, hogy a hadseregben be kellene vezetni az első fokú készültséget. Tudja, három készültségi fok van: az első azt jelenti, hogy a katonák nem hagyhatják el a laktanyákat, több a járőr stb. A harmadik már háborús állapotot feltételez. Václav [Prchlík] azt mondta nekem: te vagy az egyetlen ember, aki alkalmas arra, hogy elmondja a tervünket Dubčeknek.

Elmentem Dubčekhez. Éppen Černík volt nála. „Ide figyeljetek", mondtam nekik, „a szovjetek meg mások is állandóan ellenünk írnak. Például azt, hogy beengedjük az ország területére a [háború után kitelepített] szudétanémeteket. Már-már úgy állítják be, mintha a Gestapo szabadon járkálna ki-be a határainkon. Azután kijelentik, hogy idegen fegyverek kerültek elő az országban." De ezt a fegyverdolgot például olyan ügyetlenül csinálták, hogy a fegyvereket takaró vásznon jól kivehetően látni lehetett a szovjet gyártó cég nevét. Erre hivatkozva elmondtam: Prchlíkkel arról beszéltünk, hogy a hadseregben első fokú készültséget kellene bevezetni.

K. M.: Hogyan reagáltak?

V. S.: Rögtön láttam az arcukon, hogy nem tetszik nekik az ötlet. De azért egy darabig még igyekeztem meggyőzni őket. „Várjatok", mondtam. „Tudom, hogy ti most nem akartok ezzel foglalkozni. Én is tudom, hogy az oroszok nagyon hamar tudomást fognak szerezni erről. Akkor azonban megmondhatjuk nekik, hogy ha ti azt állítjátok, hogy amerikai katonák, meg nem tudom én milyen tankok hatoltak be hozzánk, akkor nekünk védekeznünk kell. Ezeket a híreket mi ugyan provokációnak tartjuk – és meggyőződésünk, hogy nem igazak– de ha valaki csakugyan rendszerellenes és szovjetellenes puccsra készül Csehszlovákiában, akkor ezt időben el kell hárítanunk. Ezt diktálja a Szovjetunió érdeke is." Így le tudtuk volna szerelni a moszkvai aggodalmakat, és a készültséggel egyúttal óvatosságra tudtuk

---

1956 óta a Csehszlovák Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnöke volt, mégis a reformer erők szekerét tolta. Az ezt kifejtő hivatalos szöveg napjaikban elborzasztóan hat: „Prchlík tábornok először a jobboldali opportunista erők táborához állt át egyértelműen. Azután a szovjetellenes erőkhöz, tekintettel jelentős beosztására rövid időn belül egyik vezéralakjukká növekedett. 1968 februárjában a CSKP KB adminisztratív osztálya élére nevezték ki. Ezt a funkciót és a Néphadseregre és a Biztonsági Szervekre gyakorolt befolyását teljesen kihasználta saját céljai érdekében. „Tanácsadók" csoportjával vette magát körül, akiknek a segítségével készítette elő és realizálta a jobboldali opportunista erők kádervonatkozású és politikai céljait a Néphadsereg, valamint a biztonsági szervek legfontosabb területein. Megmutatkozott ez többek között abban a törekvésben is, hogy újra fogalmazzák a párt és az állam katonapolitikáját, amit komplex formában a K. Gottwald Katonai Akadémia munkatársai ún. memorandumokban fogalmaztak meg, s ezt néhány vezető párt- és állami funkcionáriusnak is megküldtek." MOL M-KS 288. f. 47. cs.

volna késztetni azokat a belső erőket is, amelyek magában Csehszlovákiában meg akarták akadályozni, el akarták téríteni a prágai tavasz folyamatait.

K. M.: Mások is tudtak erről a tervről? Vagy csak Dubčeknek és Černíknek mondta el?

V. S.: Prchlík szintén beszélt róla néhány politikusnak meg katonatisztnek. Köztük Kamil Winternek, a *Rudé Právo* munkatársának, régi barátomnak. Még a háború utáni *Rudé Právo*-nál ismerkedtünk meg. Ő korábban az angol hadseregben szolgált, és 1968 után az amerikai csehek egyik lapjában megírta: egy ízben Václav Prchlík vendégségben járt náluk, vagyis Winter és felesége prágai lakásán. Akkor megemlítette neki az első fokú készültség tervét. Bizonyára mások is tudomást szereztek róla. Néhány részlet talán a Moszkvából sűrűn hozzánk küldött szovjet „vendégekhez" is eljutott, akik akkoriban úgy rohangáltak Prágában, mint pókok a falon.

K. M.: Felismert közülük valakit az utcán?

V. S.: A Stromovkában, a prágai városligetben egyszer összefutottam egy Fominov nevű emberrel.[17] Amint megpillantott, nagy ívben elkerült, mert nem akarta, hogy kitudódjon az ottléte.

Megérkeznek a tankok

K. M.: Lassan a bevonulás napjához érkezünk a beszélgetésben.

V. S.: Augusztus 20-án délután két órára összehívták a Központi Bizottság Elnökségét.[18] Két napirendi pont szerepelt a tanácskozáson: az első Dubček tervezett beszédének tézisei a XIV. pártkongresszuson. A második napirendi pont az ország politikai helyzetéről szóló jelentés volt. Ezt az elnökség egyszer már megvitatta, de most újra napirendre került.

Csak a Dubček-beszédet tudtuk megtárgyalni. Gyakorlatilag senki nem emelt komoly kifogást ellene. Néhány szokásos, apró észrevétel hangzott csak el, nem különösebben fontosak. Jellemző módon azonban ezeket az ellenvetéseket éppen Biľak, Kolder, Švestka és Rigo tette, közülük is főleg Biľak akadékoskodott. Lenárt aznap beteget jelentett.

K. M.: Miért?

V. S.: Tudta, hogy robbanás előtt állunk, és labilis idegzetű ember lévén félt eljönni.[19] Azt hiszem, Lenárt nem is volt tisztában vele, hogy az ezt megelőző hónapokban ügynöknek használták. Amikor a kelleténél többet ivott a szovjet nagykö-

[17] E kötet egyik interjúalanyáról van szó, aki beszélgetésünkben csupán 1968-as „csehszlovákiai üdüléséről" ejtett szót, a Slavík által említett prágai titkos küldetéséről azonban hallgatott.

[18] Pecka (1996. 13.).

[19] „Nagyon nagy baj volt, hogy Lenárt elvtárs éppen gyengélkedett", emlékezett később Vasil Biľak. Benčík (1994. 110.).

vetségen, feleslegesen fecsegett. Egyébként azonban Biľaknál meg a többi dogmatikus politikusnál rendesebben viselkedett.

Szóval Lenárt távollétében megvitattuk a beszámolót, majd szünet következett és folytattuk. Este nyolc óra tájban olyan hírek érkeztek, hogy tőlünk északra, Lengyelországban és az akkori NDK területén nagyarányú csapatmozgás tapasztalható.

K. M.: Ez a hír önt váratlanul érte?

V. S.: Dehogy! Akkor már nem voltak illúzióim. Tudtam, hogy a szovjetek megpróbálnak lerohanni bennünket. Arról azonban nem volt világos elképzelésem, hogy miként fogják ezt végrehajtani.

A jelen lévő reformpolitikusok közül mindenkit megdöbbentett a hír. Este tízre járt, állandóan Černíket keresték telefonon: a miniszterelnöki hivatalból meg máshonnan. Černík elment, majd – ha jól emlékszem – 1/4 11-kor visszatért és azt mondta: „Most beszéltem telefonon Dzúr honvédelmi miniszterrel. Ő már a szovjet tábornokok fogságában van." Azokra a tábornokokra utalt, akik a mi „Pentagonunkban", a Nemzetvédelmi Minisztériumban működtek tanácsadókként. Dzúr elmondta még, hogy északi, északkeleti és déli irányban lassan, folyamatosan nyomulnak előre a szovjet csapatok. A jelentésekben csak ők szerepeltek, a lengyel és a többi alakulat nem *[drámaian felemeli a hangját]*, pedig már azok is jöttek.

Később, körülbelül 11-kor megerősített értesítést kaptunk arról, hogy Cservonyenko szovjet nagykövet Svobodánál van. Dubček ugyanis felhívta az elnöki palotát és kérte, hogy Svoboda mint köztársasági elnök jöjjön el, vegyen részt a pártelnökség ülésén. Ekkor már világos volt, hogy a szovjet csapatok Csehszlovákia területén vannak. A második napirendi pontot így természetesen már nem tárgyalhattuk meg.

Bennünket, a Központi Bizottság három titkárát megbíztak egy közlemény megfogalmazásával. Erről először vita volt: akadtak, akik – mint Biľak és társai – semmit nem akartak tenni. Végül azonban úgy döntöttünk, hogy *[nyomatékosan és büszkén]* mégiscsak közreadunk egy ilyen nyilatkozatot. Dubčekék hármunkat jelöltek ki: Mlynářt, engem és Císařt. Tudja, Mlynář annak idején kissé felnagyította a maga szerepét ebben az ügyben.[20] A könyve megjelenése után azonban Císař is felhívta rá a figyelmet, hogy a nyilatkozatot, az azóta „éjszakai közlemény" címen ismertté vált dokumentumot *hárman* fogalmaztuk meg.[21]

K. M.: Mlynář a szöveg végső megfogalmazása körüli vitáról is ír. Mivel érveltek Biľak és más keményvonalas politikusok a tiltakozás ellen?

V. S.: Az elnökségnek csak négy szavazati joggal rendelkező tagja tiltakozott: Biľak, Kolder, Rigo, Švestka. Nekik valóban rengeteg kifogásuk volt. Biľak például elutasította, hogy a szöveg „a nemzetközi jog megsértését" emlegesse, mert hogy ezzel mi a Szovjetunió ellen támadunk – ilyeneket mondott. Ekkor viszont

[20] Mlynář (1983. 169.).

[21] Ezt Čestmír Císař szóban is megerősítette nekem beszélgetésünk során.

már többünk részéről elhangzott: „Szóval ti tehettek róla, ti hívtátok be őket!" Bár mi akkor még semmi biztosat nem tudtunk. És nem ismerhettük az általuk megfogalmazott behívóleveleket sem.

Ők viszont azzal vágtak vissza, hogy Dubčeknél van egy Brezsnyevtől kapott levél, amelyet nem olvasott fel az elnökségnek. Erre Dubček bement a szobájába, és kihozta a levelet. Ez szombaton íródott, amikor Dubček Komárnóban Kádár Jánossal találkozott.[22] Egyedül nekem mondta el, hogy szombat–vasárnap nem lesz elérhető, mert oda utazik. Megkért, mindenkinek mondjam azt, hogy pihen, mert az elnökségi ülésre készül.

Kirobbant tehát a vita a Brezsnyev-levél körül. Biľak bedühödött, és nagyon idegesen azt mondta: „Jól van, kövezzetek meg, nevezzetek árulónak!" És zaklatottan fel-alá járkált.

Biľak visszaemlékezéseiből tudtam csak meg, hogy ő arra számított: az oroszok gyorsabban Prágába érnek, a pártközpontba betoppan egy ezredes, és jelenti: „Az ellenforradalom leverésére érkeztem, rendelkezzenek velem!" *[Nevet.]*

K. M.: De mi történt, miután Dubček felhívta Svobodát?

V. S.: Az elnök eljött hozzánk. Jól emlékszem, ahogy a vita kellős közepén belépett a terembe és elmondta, hogy Cservonyenko gyakorlatilag bejelentés nélkül állított be hozzá. Nagyon pökhendien viselkedett, mintha ő lenne az ország vezetője. Közölte: Svoboda vegye tudomásul, hogy Csehszlovákiát megszállták. Mire ő – állítása szerint – erre azt felelte: „Ezt nem kellett volna megtenniük! Megszállni a legjobb barátaikat!" Majd átjött a mi ülésünkre, és bár nem szavazott, ott volt velünk.

[22] Dubčekhez először Brezsnyev intézett fenyegető tartalmú bizalmas levelet 1968. augusztus 16-án, melyben félreérthetetlenül célzott a várható „radikális" beavatkozásra. Majd – ugyancsak Cservonyenko – augusztus 19-én, egy két nappal korábban datált újabb levelet is eljuttatott Dubčekhez azzal, hogy felolvassa az elnökség többi tagjának. A meglehetősen terjengős utóbbi iratot nem Brezsnyev, hanem az SZKP Központi Bizottságának Politikai Bizottsága jegyezte, címzettje a CSKP Központi Bizottságának Elnöksége volt. A levél lényegében arrogáns szitkozódásokat tartalmazott, akárcsak a megelőző hetek hasonló dokumentumai. Legfeljebb annyiban különbözött azoktól, hogy a szokásosnál is keményebb bírálatban részesítette Prchlík tábornokot, Císař központi bizottsági titkárt és a prágai pártbizottságot, amelyből a szovjet vezetők szerint „a jobboldaliak" egy második Központi Bizottságot akartak létrehozni. E levél átadásakor a szovjet nagykövet megkérte Dubčeket, hogy közölje a CSKP Központi Bizottsága Elnökségének tagjaival az augusztus 16-i, neki szóló, Brezsnyev-levél tartalmát is. Cservonyenko Moszkvába küldött jelentése szerint beszélgetésük során Dubček keményen visszautasította a vádakat, s kijelentette, hogy Ágcsernyőn semmiféle olyan kötelezettséget nem vállalt, amelyet most számon lehetne rajta kérni. Cservonyenko erre állítólag felhánytorgatta Dubčeknek, hogy ő és a beszélgetésükön végig jelen lévő Černík korábban „nemegyszer a »második központhoz«, vagyis a jobboldaliakhoz sorolta Kriegelt, Císařt és másokat". A szovjet nagykövet szerint Dubček azt is tagadta, hogy Ágcsernyőn bármilyen határidőt vállaltak volna a „jobboldaliak" leváltására. Majd egészen felfortyant, azzal vádolva Cservonyenkót és főnökeit, hogy „maguk vissza akarják hozni Novotnýt vagy a módszereit". Tahnyenko (1992. 151–154.).

Dubčeket és társait elhurcolják

A tanácskozás véget ért. Láttam, amint Dubček feláll és bemegy a dolgozószobájába. Sokan hazakészültek, mások a folyosón csoportosultak. Císař is azok között volt, akik távoztak; nem maradt velünk. Azt mondtam Smrkovskýnak: „Idefigyelj, nem hagyhatjuk egyedül Dubčeket! Maradjunk mellette. Nem nagyon tehetünk mást, hiszen ő már elhatározta, hogy nem hagyja el az épületet. Úgysem tudnánk rávenni, hogy távozzon."

Maradtunk tehát. Smrkovský, Špaček, Šimon és én.

K. M.: Mikor léptek be az épületbe a szovjet fegyveresek?

V. S.: Azt hiszem, a vitánk kissé elhúzódott, úgyhogy nem érzékeltük az idő múlását. Dubček szobájában voltunk, én időről időre odaléptem a távolabb eső ablakhoz, és jelentettem, mi történik odakint. Mlynář azt mondta, készüljünk a letartóztatásra, osszuk fel a szerepeket. Egyikünk legyen „az izraeli ügynökként" tevékenykedő áruló, másikunk „amerikai kém". Ne csodálkozzon, hogy ebben a nehéz pillanatban ilyen cinikusan humorizált... Ön említette, hogy a napokban találkozik Bohumil Šimonnal is. Ő majd elmondja magának, hogy Dubček szobájában elővett egy könyvet, valami ókori szerzőt emelt le a polcról, és abból olvasott fel egy rendkívül találó példázatot.[23]

Hajnali négy óra tájban, amikor a takarítónők kezdtek megérkezni, az ablakból egyszer csak páncélozott járművet pillantottam meg. Egy tankot, az épület bejáratára meredő ágyúcsővel. Előtte egy szovjet autó, egy Volga. *[Elgondolkodik.]* Nem, nem Volga volt, hanem egy fekete ZIL. Cservonyenko ülhetett benne vagy az ő emberei. A kocsi felvezette a páncélozott járműveket, majd félrehúzódott. Láttam, ahogy géppisztolyos katonák rohannak be az épületbe.

K. M.: Dubček testőrei miért nem tanúsítottak ellenállást? Vagy azért engedték fel a fegyvereseket, mert a dogmatikus erőkkel rokonszenveztek, mint oly sokan a csehszlovák pártközpontban?

V. S.: Nem, jó emberek voltak, de mit tehettek volna? Összesen ketten voltak. Dubček egyébként sem rendelkezett komoly testőrséggel, mindössze hatan váltották egymást mellette. De ők voltak a legjobbak: Dubček tudta, hogy a környezetében különböző színvonalú emberek dolgoznak, és értett hozzá, hogy kiválogassa a legkiválóbbakat.

Úgyhogy ők nem beszélhettek össze az oroszokkal. Azt nem tudom, voltak-e kollaboránsok az épületben, de tény, még el sem léptem az ablaktól, amikor a szovje-

[23] Mlynář szerint Bohumil Šimon egy ókori Görögország történetével foglalkozó könyvet emelt le a polcról. „Nézzük meg, mi vár ránk", mondta Šimon, felütötte a könyvet, és találomra kiválasztott egy mondatot. Ebben a részletben valaki, azt hiszem Platón, azzal a tézissel hozakodik elő, hogy a demokrácia nem a legjobb társadalmi berendezkedés, mivel a fegyelem fellazulásához vezet, miközben a vadállatok szabadon sétálnak az utcákon. „No lám, elvtársak, ezért vannak most itt a szovjetek", mondta Šimon, és becsapta a könyvet. Mlynář (1983. 210.).

tek már benyomultak Dubček szobájába. Egyikük mögém állt, a többi a szoba négy sarkába ment, és ránk fogta a géppisztolyát. Ezután megérkezett a parancsnokuk, s azt mondta: *„Önök a védelmünk alatt állnak!"*

Erre azt mondtuk, hogy mi nem kértünk semmiféle védelmet. Attól fogva még a vécére is egy fegyveres kísérővel a sarkunkban jártunk. *[Nevet.]* Az egyik szovjet tiszt, úgy látszik, nem tudta, hogy az ajtó alatt általában küszöb szokott lenni, és valahányszor ellenőrzött bennünket, megbotlott benne. És így *[mutatja]* ránk fogta a pisztolyát. Láttuk, hogy a katonák el-elbóbiskolnak. Attól tartottunk, ha valamelyiküknek leesik a feje, véletlenül meghúzza a ravaszt, és agyonlő bennünket. Mert mindegyiküknél csőre töltött fegyver volt. Nem volt szabad az ablakhoz lépnünk. De sikerült úgy elhelyezkednem, hogy kilássak az utcára. És észrevettem, hogy újabb szovjet alakulatok érkeztek. Miután a rádió bemondta, mi történt, mindenfelől gyülekezni kezdtek az emberek. Nagy tüntetés volt a pártközpont előtt. Erre a tankok elzárták az utat az emberek elől. Eldördült egy lövés. Valaki megsebesült a csehek közül. Ott feküdt a nyílt utcán, vérbe fagyva, és mi – noha a szovjet fegyveresek megtiltották – az ablakhoz nyomultunk. Kinyitottuk a két ablakszárnyat, és kiabálni kezdtünk. Láttuk, hogy a szovjetek gyorsan kiürítették ezt az utcaszakaszt, és egy tank fel-alá gördült – érti? – hogy megtisztítsa az úttestet a vértől. *[Kiabál, majdnem zokog.]* Ez volt az első cseh áldozat, legalábbis Prága belvárosában!

K. M.: Hogy tartották a kapcsolatot a külvilággal abban a néhány órában, amíg Dubčeket el nem hurcolták?

V. S.: A szovjetek csak Dubček testőreit, vagyis a biztonságiakat engedték be a szobába. Ők hoztak virslit, kávét, egyebeket. A tálcán, amelyen átadták, mindig találtunk egy-egy cetlit a hírekkel. Az érdekelt minket a legjobban, hogy a rádióban bejelentették-e már a megszállást? Később megtudtuk, hogy igen.

Lassan virradni kezdett. Előtte még beszéltem a szovjet különítmény parancsnokával. Azt hiszem, egy ukrán volt. Ő szólított meg elsőnek, megkérdezte, hajlandó vagyok-e vele beszélni. Mlynář a könyvében azt írja, hogy franciául szóltam hozzá.[24] Lehet, hogy tényleg mondtam néhány mondatot franciául, de oroszul is beszéltünk. Bennem akkor sem volt sovinizmus.

Azt mondtam, hajlandó vagyok magával szót váltani. Miért is ne? Megkérdezte, mi látható a Dubček feje feletti képen a falon? Egy prágai látkép volt, Slavíček műve. „Ez Prága", magyaráztam. Erre ő: „Szép város." „Szép", feleltem rá, „de csak maguk nélkül". „És mi az a két ölelkező embert ábrázoló szobor?" kérdezősködött tovább. „Egy cseh munkás", mondtam, „aki 1945. május 9-én szovjet katonákkal barátkozik". Egy Pokorný nevű ismert szobrász készítette, a barátságemlékmű kicsinyített mása volt. „Aha, május 9-e", mondta a parancsnok. De én rögtön hozzátettem: „Ma önök meggyalázták május 9-ét. Leköpték. Szakítottak a felszabadító hagyományával. Most már csak megszállók."

[24] Mlynář (1983. 215.).

Erre szemrehányást tett nekem, hogy velem nem lehet beszélgetni. „Akkor ne beszélgessen", válaszoltam. Hát mit mondtam volna a rám meredő géppisztolyok között?!

K. M.: Mi történt ezután?

V. S.: Reggel nyolc óra tájban kinyílt az ajtó. Magas rangú szovjet tisztek léptek be, azt hiszem, tábornok is volt köztük. Civileket hajtottak maguk előtt. Ezek alkották a cseh állambiztonságiakból verbuvált „forradalmi bizottságot" vagy tribunálét, amelyet akkor alakítottak meg. Persze nem hivatalosan, hanem valami kocsmában vagy a szovjet nagykövetségen.

Smrkovský mellettem ült. Kriegel is felébredt. Mert miután kiderült, hogy fogságban vagyunk, Kriegel lefeküdt Dubček háta mögött; az aktatáskáját a feje alá tette, mondván: „ki kell aludnunk magunkat, nehéz pillanatok várnak ránk."

Szóval kinyílt az ajtó, betuszkolták a cseh civileket, és egyikük elkezdte: „A forradalmi munkás..." – és folytatni akarta, hogy a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány nevében, de Smrkovský felugrott mellőlem, és rárivallt: *„Kinek a nevében?!"* Erre az illető dadogni kezdett, és az egyik orosz „lefordította" nekünk ezt a formulát.

K. M.: Milyen formulát?

V. S.: Hogy a *védelmük alá* helyeznek minket. A szovjet tiszt már semmiféle forradalmi kormányt nem emlegetett.

K. M.: Csak annyit közölt, hogy le vannak tartóztatva?

V. S.: Védelmet mondott. És azt, hogy kövessük őket. Először azonban csak négy embert vittek el. Dubčeket, Smrkovskýt, Kriegelt és Špačeket. Šimonról, aki az elnökségnek csak póttagja volt, eleinte a jelek szerint megfeledkeztek.

K. M.: Mi történt eközben Oldřich Černík miniszterelnökkel?

V. S.: Ő hajnaltól a kormány épületében volt, Dubček még [augusztus 20-án] késő este oda küldte. Amikor búcsúzkodtunk, Smrkovský azt mondta: „Ide figyelj, van nálam hatszáz korona, háromszázat megtartok, háromszázat adjál a feleségemnek." A többi letartóztatottnak pedig odaszólt, hogy az asztalon lévő cukortartóból minél több kockacukrot tegyenek a zsebükbe, mert mást úgysem fognak kapni, ezzel meg egy darabig ellesznek.

Így is tettek. Dubčekkel átöleltük egymást. A katonákkal nem törődtünk, noha azt mondták, hogy ne beszélgessünk és ne mozogjunk, de rájuk se hederítettünk. Átöleltük egymást, hogy érezzük: együtt vagyunk.

Amikor Dubčekéket elvitték, mi nevetgélni kezdtünk, afféle akasztófahumorhangulat jött ránk. *[Gyerekesen felnevet.]* Šimont azzal csúfoltuk: „Hogy lehet, hogy téged a szovjetek emberszámba se vettek?! Mi csak központi bizottsági titkárok vagyunk, de te az elnökség póttagja, és még csak le sem tartóztattak?!" Egy óra múlva azonban az oroszok visszajöttek, és Šimont is elvitték.

K. M.: Mit mesélt magának Dubček később az elhurcolása utáni első órákról? Elmondta, hogyan bántak vele és a többiekkel?

V. S.: Eleinte nagyon durvák voltak. Betuszkolták őket egy páncélozott kocsiba, és elhajtottak a repülőtérre. Dubčektől úgy hallottam, hogy amikor ott kiráncigál-

ták őket, Dubček a dulakodásban csúnyán beverte a homlokát a páncéllemezbe. De ez sem zavarta őrzőit. És Černíket is kivonszolták, akit még korábban a Miniszterelnökségen tartóztattak le. Dubček később azt mesélte, hogy Černík nagyon kiabált, rúgkapált, nem engedte, hogy kihúzzák őt a kocsiból. Dubček azonban rárivallt: *[utánozza Dubčeket, felemeli a hangját]* „Te a csehszlovák kormány feje vagy! Mit siránkozol ezek előtt a banditák előtt? Viselkedj a hivatalodhoz méltóan! Mi csak emelt fővel mehetünk..."

Elfelejtettem önnek elmondani, hogy eleinte ... hogy is hívják? *[A felesége kisegíti.]* Igen, az a Jakeš is velünk volt. Ő azonban még az oroszok visszatérése előtt fogta magát és hirtelen eltűnt.[25] Miután Šimont elvitték, hárman maradtunk a szobában: Mlynář, Sádovský meg én. Císař illegalitásba vonult, de mi nem. Sokáig mesélhetném, mi történt velünk ezután. Hogy mennyire tiszteltek bennünket az ellenállást szervező honfitársaink.

K. M.: Ehhez azonban ki kellett jutniuk a szovjet katonák által megszállt pártközpontból.

V. S.: Este majdnem nyolcig, pontosabban valamivel fél nyolc utánig az épületben maradtunk. Közben szüntelenül azt követeltük, hogy kapcsolatba léphessünk Dubčekkel. És hogy hozzanak a szobába egy rádiót. Hallani akartuk, mi történik, mert amint már említettem önnek, tudtuk, hogy a rádióban beolvasták a közleményünket, és a televízió is folytatta adását. Igaz, nem a székházból: a rádió- és tévészerkesztők gyárakban vertek tanyát, onnan sugározták a műsort. Például Hloubětínből, ahol később a vysočanyi kongresszus zajlott. A hloubětíni Tesla gyárban szovjet exportra készült berendezéseket használtak a sugárzáshoz.

K. M.: A néhai Zdeněk Mlynářtól többször is hallottam, hogy ezekben a végtelennek tűnő órákban a szovjetbarát kollaboránsok megpróbáltak kapcsolatba lépni önökkel. Valami miatt fontosnak tartotta ezt a történetet, és büszkén mesélte, hogy önök visszautasították a közeledést.

V. S.: Ez nem egészen így történt. A fogságunk vége felé mindössze két ember – Rigo és még egy szlovák pártmunkás – keresett fel minket. A szovjet biztonságiak beengedték őket az épületbe. Annyira lenézték őket, hogy szóba sem akartak velük állni. Rigo ezért tőlünk kérdezte, mit tudunk Dubčekről. „Mit tudhatnánk?" mondtuk. „Semmit nem tudunk, hiszen látjátok, hogy géppisztolyosok fogságában vagyunk. Ha gondoljátok", csúfolódtunk velük, „keressétek meg őt. Nektek biztos sikerül megtudni valamit."

A Központi Bizottság épületét egyébként régóta „barakknak" hívták. Augusztus 21-én sok katona állomásozott ott, olyan volt, mintha kivégzésre vagy díszszemlére készültek volna. A ház kommendánsa – legalábbis ő így nevezte magát – végül levitt minket a kapuhoz, az órájára nézett és azt mondta: „Háromnegyed

[25] Zdeněk Mlynář 1988. decemberi budapesti beszélgetésünk során elmondta, hogy ezekben az órákban Miloš Jakeš megbízást teljesített: igyekezett kihallgatni a reformpolitikusok beszélgetéseit.

nyolc van. Magukat: Mlynářt, Sádovskýt meg Slavíkot most szabadon engedjük. De vegyék tudomásul, hogy nyolc órától kijárási tilalom van Prágában."

Kimentünk. Az utcán hamarosan megpillantottam egy ismerős gépkocsivezetőt, az vitt haza. De előtte még mi hárman megbeszéltük, hogy telefonon tartjuk a kapcsolatot. Mlynář azonban egyáltalán nem hívott fel: másnap bement a Központi Bizottság székházába – erről ír is a könyvében.[26] Én meg Franta Janouch kocsiján – ő vette el Arnošt Kolmannak, az ön moszkvai ismerősének a lányát –, szóval én Janouchhal kimentem a vysočanyi kongresszusra. Későn indultunk, már szürkült. Ezen az autón nem diplomatarendszám volt, de olyan rendszám, amelyet csak a külföldiek kaptak. Stromovka környékén – ahol néhány héttel korábban Fominovot láttam – az ismerősök azt gondolták rólam: na, ennek már vége. Azt hitték, agyonlőni visznek.

Mit jelentett 1968?

K. M.: Annak idején hogy gondolta: vajon életképes lett volna a dubčeki „emberarcú szocializmus", ha a szovjetek nem avatkoznak be?

V. S.: Magában Csehszlovákiában, azt hiszem, életképes volt. 1968-ban valóban össznemzeti támogatást élvezett, és ez reális esélyt adott a reformok végrehajtásához. De mély, igazi politikai és társadalmi reformokra lett volna szükség. Be kell vallanom, hogy titkos tárgyalásokat folytattunk a szociáldemokratákkal, noha az Elnökség többsége ezt ellenezte.[27] De mi azt mondtuk a szociáldemokratáknak, hogy szégyelljük magunkat, amiért ők [a kommunista hatalomátvétel után] börtönben ültek. Kértük, hogy tanúsítsanak önmérsékletet, viselkedjenek nyugodtan a közelgő pártkongresszusig. Akkor minden megváltozik majd. Továbblépünk a megkezdett úton, és eljutunk a politikai és a gazdasági pluralizmushoz. Ez lesz a mi szocializmusunk. Legalábbis így hittük.

[26] Mlynář (1983. 218–219.).

[27] Williams (1997. 87–88., 100., 101–102., 107., 158., 161., 158., 161., 171., 216.).

1968 A REFERENS SZEMSZÖGÉBŐL: GENNAGYIJ FOMINOV

A keleti blokk sorsát meghatározó döntéseket Joszif Sztálin halála után is kizárólag egy nagyon szűk csoport hozta a Kremlben. Nemegyszer előfordult, hogy az SZKP Politikai Bizottsága és e grémium titkársága csupán utólag szentesített olyan súlyos horderejű határozatokat, amelyeket Brezsnyev pártfőtitkár és néhány más gerontokrata afféle magánbeszélgetések során hozott; így született például az afganisztáni szovjet katonai intervencióról szóló politikai bizottsági döntés is. Máskor viszont Leonyid Brezsnyev kifejezetten arra törekedett, hogy vele együtt mások is vállalják a felelősség ódiumát.[1] Ugyancsak ez történt az 1968. augusztus 20-i csehszlovákiai bevonulást megelőző hónapokban, amikor közel két tucat befolyásos szovjet politikus és magas rangú katonai vezető rendszeresen latolgatta hivatalos tanácskozásokon és informális beszélgetések során, miként lehetne a leggyorsabban, ám egyúttal a legkisebb presztízsveszteséggel elsorvasztani a „prágai tavaszt".[2]

A legnagyobb titokban zajlottak az előkészületek. Ezért is érték a szovjet lakosságot olyan váratlanul a csehszlovákiai reformfolyamatot illető kemény bírálatok a *Pravdá*ban s más moszkvai lapokban.[3] 1968 januárja előtt ugyanis az írott, valamint az elektronikus sajtó elsősorban a Novotný-rendszer ragyogó eredményeiről számolt be. A Szovjetunióban népszerű sláger volt a „Szervusz Prága, arany Prága, Moszkva drága barátnője" kezdetű dal, s a felhőtlen viszony megannyi más attribútuma is azt jelezte, hogy minden a legnagyobb rendben van a két ország kapcsolatában.

Meglehetősen alacsony szintűek voltak a mindennapi agymosásnak kitett szovjet átlagpolgárnál összehasonlíthatatlanul jobban informált moszkvai felső vezetés Csehszlovákiával kapcsolatos ismeretei is, amelyeket egy-egy hivatalos látogatás alkalmával, esetleg a Karlovy Varyban töltött nyaralás során szereztek, ritkábban pedig még a második világháborúból származtak. A Szovjetunióban igen széles körben terjedt el a sztereotípia „a baráti szláv országról", „amellyel még nem volt baj, ellentétben a kelet-németekkel, a magyarokkal meg a lengyelekkel". Ez az

[1] Ezt a taktikát Nyikita Hruscsov is alkalmazta: például az 1956-os magyarországi intervenciót megelőző napokban, majd a karibi válság alatt, amikor igyekezett bevonni a pártvezetés tagjait a végső döntés előkészületeibe.

[2] Pihoja (1994. 6/3–20.); Pihoja (1995. 1/34–48.).

[3] *Polityicseszkij dnyevnyik* (1972. 335–336., 393–395., 399–401.); Valenta (1991. 55–58.).

1960-os években elhomályosította a Kreml számára időközben egyre kellemetlenebbé váló csehszlovákiai valóságot. Olyannyira, hogy a szovjet pártközpontban is csak jelentős késéssel értették meg, milyen mély beágyazottságú a társadalmi és politikai erjedés Prágában. Hogy az ottani politikai elitet megosztó konfliktus egyáltalán nem korlátozódik a Novotný-ellenes „lázadásra", s rendkívül súlyosak az ellentétek Prága és Pozsony között. A szovjet vezetés egykori „csehszlovák-szakértőivel" folytatott beszélgetésekben még ma is rendre visszatérő mozzanat, hogy a Kreml urait eleinte kifejezetten idegesítette, ha valaki a helyzet komolyságára utalt.

Amikor azonban – Alexander Dubčeknek a CSKP Központi Bizottsága első titkárává történt kinevezését követően – a pártközi kapcsolatok érezhetően gyengülni kezdtek, aggasztó hírek érkeztek Prágából és Pozsonyból a cenzúra eltörléséről, a „szocializmusellenes, revizionista erők aktivizálódásáról", a szovjet típusú, tervutasításos gazdaságpolitikától való eltérésről, s (ami talán a legjobban aggasztotta a Kremlt) a régi, „kipróbált" cseh és szlovák nómenklatúra háttérbe szorításáról – nos, akkor a szovjet pártközpontban már csakugyan riadót fújtak. Ezen a ponton értékelődött fel igazán a csehül és szlovákul beszélő, helyismerettel rendelkező alacsonyabb beosztású pártcsinovnyikok, referensek szerepe, akiknek korábban főleg a „nagyfőnökök" kiszolgálása volt a feladata: csupán információs feljegyzéseket kellett írniuk, tolmácsolni a kétoldalú bizalmas tárgyalásokon, gardírozni a szabadságukat rendszeresen a Szovjetunióban töltő „testvéri csehszlovák vezetőket". Az 1968-ra kialakult válsághelyzetben azonban „kreatívabb" szerep jutott nekik is: a hadsereg és a KGB képviselőinek társaságában ők készítették elő a csehszlovákiai helyzet megítélésébe belezavarodott Brezsnyev és társai döntéseit. A felgyorsult, történelmi jelentőségű hónapokban megesett tehát, ami ebben a közegben korábban elképzelhetetlen volt: az addig „könyökvédős irodakukacnak" tartott pártközponti referensek – ha csak átmeneti időre is – a főtitkár és a politikai bizottsági tagok közvetlen tanácsadóinak sorába léphettek.

Közéjük tartozott Gennagyij Fominov, a szovjet pártközpont egykori csehszlovákiai referatúrájának utolsó mohikánja, számos nagy titok tudója. Ezt a bizalmas információtömeget féltett kincsként őrizte emlékeiben. „Kevés nála óvatosabban fogalmazó, titkolózó ember dolgozott akkoriban nálunk, a pártközpont szocialista országokkal foglalkozó főosztályán", jellemezte Fominovot egyik régi kollégája. Még a sokadik „rákérdezésre" is szűken mért. Ám az elharapott szavai, elejtett félmondatai is érdekesek lehetnek a kései utókor számára. Hiszen a beszélgetésünk során mindvégig kínosan feszengő, kényszeredett mosolyú Gennagyij Fominov alighanem az egyetlen szemtanú volt, akit a szovjet vezetés 1968- ban több alkalommal is megbízott, hogy kísérje a Moszkvában tartózkodó Alexander Dubčeket.

* * *

K. M.: Ön, aki kollégáival 1968 folyamán olyan sok bíráló feljegyzést készített a Kreml döntéshozói számára Alexander Dubčekről, mikor ismerkedett meg vele személyesen?

G. F.: 1955-ben ismerkedtünk meg, amikor Moszkvába került pártfőiskolára. Ezt a hároméves kurzust Dubček 1958-ban végezte el. Az évfolyamon egy egész csoport csak cseh és szlovák elvtársakból állt, ők többnyire tolmácsok segítségével tanultak, vizsgáztak. Dubček viszont átkérte magát egy orosz csoportba, mert jól beszélte a nyelvünket, neki nem volt szüksége tolmácsra.

K. M.: Akcentus nélkül beszélt oroszul?

G. F.: Azt azért nem mondanám. De amikor belejött, főleg egy pohár borovicska vagy vodka után, azért eltűntek a szlovák hangsúlyok a beszédéből. Hogy honnan tudott oroszul?

Apja, régi kommunista, ha jól emlékszem, a Csehszlovák Kommunista Párt egyik alapítója, 1925-ben az Interhelpo nevű szervezet segítségével a Szovjetunióba költözött. Kirgíziában több száz cseh meg szlovák – de voltak köztük magyarok és más nemzetiségűek is – dolgozott. Ők több szövetkezetet hoztak létre. Azokon a távoli tájakon siralmas látvány fogadta őket. A Dubček család például az első éjszakát egy istállóban töltötte. Reggel csupa jurtát láttak maguk körül. Sokat hallottam erről Alexander Dubčektől, akinek később, már pártvezető korában, számos alkalommal a kísérője voltam.[4] Sőt, magam is láttam ifjúkora színhelyét.

K. M.: Mikor?

G. F.: 1966-ban, amikor Dubček fogta a családját – fiúgyerekei voltak, nagyon kedvesek –, és a feleségével együtt elhozta őket a Szovjetunióba, hogy megmutassa nekik, hol töltötte az ifjúságát. Az egykori kirgíz vezetés tagjai mesélték nekem, hogy az 1920-as években több iparág alapjait gyakorlatilag a cseh és a szlovák emigráció tagjai teremtették meg. Ők hozták létre az első öntőüzemet, az első mechanikai gyárat. Dubček apja alapította a legelső bútorüzemet meg más, asztalosmunkával foglalkozó részlegeket. Később ezek a kis üzemek mind nagy iparvállalatok lettek.

K. M.: Dubček apját azután visszaküldték Szlovákiába, illegális pártmunkára.

G. F.: Igen. Az ő későbbi sorsát már nem ismerem. De tudom, hogy ezelőtt maga Alexander Dubček Gorkij városába költözött, és ott végezte el a középiskolát. Ez 1938-ban lehetett.[5] És amikor elkezdődött Csehország német megszállása, s

[4] Életének e meghatározó élményével Alexander Dubček sokat foglalkozott memoárjában. Dubček (1993. 12–23.). A politikus családjának sorsáról életrajzírója is szól. Shawcross (1990. 17–21.).

[5] A Gorkijban töltött évek elementáris erővel hatottak Dubček további pályájára. Hazautazásának körülményeit azonban néhány ponton homály fedi. Shawcross (1990. 23–27.). Annyi tény, hogy visszatérését követően Dubček és édesapja Trencsénbe utazott, s ott találkozott már korábban hazatért édesanyjával meg a szlovák nemzeti felkelés idején később elesett Julius testvérével. Dubček (1993. 24–31.).

létrejött az önálló szlovák állam, Dubček hazautazott édesapjával. Ennek körülményeiről soha nem beszélt nekem. Úgy mondták... *[Habozik.]*

K. M.: ...különleges feladattal.

G. F.: Nem, ez illegális pártmunka volt.[6] És attól kezdve ott dolgozott a mozgalomban, az első szlovák állam fennállása alatt végig. Szóval a nálunk töltött évek eredményeképpen tudott olyan jól oroszul.

K. M.: És hogyan alakult az önök kapcsolata?

G. F.: Aznap, amikor befejezte a pártfőiskolát, Dubček felkeresett engem az irodámban. Pezsgőt bontottunk, és én felfigyeltem rá, hogy egy ilyen káderképző után ő nem akar Prágába menni – noha ott dőltek el a dolgok –, hanem Szlovákiába szeretett volna visszatérni. Ott sok ifjúkori ismerőse volt, erősen összetartottak. Nagyrészt ennek köszönhető, hogy *[kenetteljesen]* az 1960-as évek elején Dubček a szlovák Központi Bizottság első titkára lett.

K. M.: Kik pártfogolták Moszkvában?

G. F.: [Kitér a válasz elől.] A többieket is pártfogolták.[7] Akkoriban olyan idők jártak, hogy a Szovjetunióban minden cseh vagy szlovák politikusnak voltak ismerősei, akikkel egy helyen dolgozott vagy együtt nyaralt. Dubček talán a többieknél gyakrabban fordult meg nálunk, szeretett a Krím félszigeten nyaralni. Különböző küldöttségek tagjaként is sokat járt Moszkvában. Egyszer például eljutott hozzám az információ, hogy mennyire le volt törve 1967-ben, amikor Novotný nem hozta magával a nagy októberi szocialista forradalom ötvenedik évfordulója alkalmából tartott moszkvai ünnepi rendezvényre...

[6] A szovjet pártközpontban 1968 folyamán, Alexander Dubček „árulását" követően elterjedt, hogy „puhány ember" lévén, a politikus nem vette elég komolyan a Szovjetunióban rábízott konspiratív feladatokat. Jómagam már 1969-ben hallottam Moszkvában Arnošt Kolmantól, az idős és egykor nagyon befolyásos cseh politikai emigránstól, hogy Dubčeket édesapjával együtt illegális pártmunkások számára működtetett gyorstalpaló tanfolyamon képezték ki, amelyen ő is tanított. A kifejezett kérdésre azonban, hogy emlékszik-e Dubčekre vagy édesapjára, Kolman határozott nemmel válaszolt.

[7] A szövevényes szovjet–csehszlovák relációkat jól ismerő Arnošt Kolman szerint a sors iróniája, hogy államvédelmis tanácsadói révén a Kreml az 1950-es évek csehszlovákiai kirakatpereiben főleg éppen azokat a cseh és szlovák vezetőket pusztíttatta el vagy szorította háttérbe, akik egykori politikai emigránsok lévén komoly helyismerettel és kapcsolatokkal rendelkeztek Moszkvában. A helyükre lépő Novotný típusú „hazai" pártfunkcionáriusokat eleinte nagyon zavarta, hogy mintegy vákuumban érezték magukat a szovjet fővárosban. Ezért minden alkalmat megragadtak, hogy hosszabb időre eljussanak oda, amikor pedig szovjet politikusok érkeztek Karlovy Varyba pihenni, igyekeztek őket minél alázatosabban kiszolgálni. Pozsony és Prága szovjet patrónusai természetesnek tekintették ezt a magatartást. Az 1960-as évek közepétől annál nehezebben viselték el, hogy a CSKP vezetésében lassan hallatni kezdték a hangjukat a Bohumil Šimon vagy Václav Slavík típusú, szabadabb gondolkodású vezetők. Ők ugyan udvariasan viselkedtek a moszkvai vendégekkel, de nem alázkodtak meg előttük. A Kreml képviselői ebben „kispolgári elhajlást", „nyugatbarát értelmiségi attitűdöt" véltek felfedezni.

K. M.: Szóval Dubčeket emberileg kedvelték, de politikailag nem különösebben támogatták Moszkvában?

G. F.: Nagyon is respektálták őt, de ahogy maga gondolja, *[felnevet]* különleges protektora, vagy ahogy mi oroszok, mondjuk, „keze" nem volt Moszkvában. Tény viszont, hogy párszor kiálltunk mellette, amikor a szlovák párt első titkára lett, és amikor a Csehszlovák Kommunista Párt prágai vezetésével való kapcsolata fokozatosan romlani kezdett.

K. M.: Dubček másoknak is beszélt ugyanerről Moszkvában? Arról, hogy nem jön ki Novotnýval?

G. F.: [Ismét igyekszik kitérni a válasz elől.] Ha idejött, akkor beszélt. Meg a mieinknek is, akik ott jártak. Prágában azzal vádolták őt – hogy is mondjam? – szóval nacionalista törekvésekkel vádolták. Őt és a szlovákokat általában.

K. M.: És amikor Dubček Moszkvában járt, nem titkolta, hogy milyen vádak érik őt?

G. F.: Nem, nem titkolta. Beszélt róla. *[Zavarba jön.]* Láthatólag nagyon bántotta. De nem is ez a lényeg. Tudja, a prágai szovjet külképviseleten 1965-ig Zimjanyin volt a nagykövet. Aki később Moszkvában a *Pravda* szerkesztője lett. Ismerte, ugye?

K. M.: Persze.

G. F.: Szóval Zimjanyin bizonyos fokig támogatta Dubčeket, és mi is, a pártközpontban. Morálisan támogattuk. *[Felemeli az ujját.]* Morálisan! Igyekeztünk tompítani a negatív vélemény élét, visszafogtuk a kritikát ... ezzel főleg Zimjanyin foglalkozott.[8] Azon kívül ezekben az években Alexander Dubčeket egy időre mégiscsak Prágába hívták, és akkor ő lett a CSKP KB egyik titkára.

K. M.: Az ipar tartozott hozzá.

G. F.: Az ipar. Igen, az ipar általában, azt hiszem. A gépgyártás tartozott hozzá. Talán a hadiipar is.[9] Ebben a minőségében Moszkvában is járt. Akkor is találkoztam vele.

[8] Mihail Zimjanyin (1914–1995) belorusz munkáscsaládban született. Az 1930-as években vasutas volt, a tanárképző elvégzése után iskolaigazgató lett. A sztálini tisztogatások alatt kezdődött magasra ívelő Komszomol-, majd pártkarrierje. A háború éveiben a szovjet partizánmozgalom egyik irányítója, 1947 és 1963 között a belorussziai pártszervezet másodtitkára volt. Kényszerből lett diplomata Berija letartóztatása után, mivel sokan az utóbbi kreatúrájának tartották. Pályája 1965-ben ívelt fel másodszor, amikor átvette a *Pravda* szerkesztését. 1976 és 1987 között az SZKP Központi Bizottságának egyik, főleg ideológiai kérdésekkel foglalkozó titkára volt. „Szerettem azt a nyavalyás Dubčeket", mondta beszélgetésünk során Moszkvában, 1993-ban. „Kedves ember volt. Kissé zavart, hogy bőbeszédű. Ám közben sohasem szólta el magát. A legtitkosabb terveiről mélyen hallgatott. Mérhetetlenül csalódtunk benne. És tudja, mi a legnagyobb baj? Ha nincs Dubček és a ‚prágai tavasz', akkor Gorbacsov sincs, meg a peresztrojka, amely tönkretette országunkat."

[9] A moszkvai pártfőiskoláról való hazatérése után Alexander Dubček két évig a pozsonyi területi pártbizottság első titkári tisztét töltötte be. Gyorsan emelkedett a ranglétrán: még távollétében, 1958 májusában a Szlovákia Kommunista Pártjának Központi Bizottsága tagjává és az

K. M.: Akkori beszélgetéseik során ön érzékelte, hogy Dubček elégedetlen Novotnýval?

G. F.: Inkább tartózkodó volt, visszafogott. Persze a tárgyalások után, amikor fehér asztal mellé ültünk, a magánbeszélgetések során elmondott nekünk egyet s mást. Érzékeltem, hogy elkeseríti Novotný ellenséges viselkedése.

K. M.: Mára a szovjet pártközpont számos egykori munkatársa, köztük az ön kollégái közül is sokan közzétették emlékirataikat. Ezekből világos, hogy Moszkvának milyen komoly értesülései voltak a „testvérpártok" belső ügyeiről. Mikor szereztek tudomást a pártközpontban arról, hogy Prágában és Pozsonyban nagy bajok vannak?

G. F.: Ma már világos, hogy az 1960-as években Csehszlovákia gazdaságában súlyos gondok keletkeztek, és ez persze támadási alapot adott a Novotný-ellenes erőknek. Mind többen vélekedtek úgy, hogy Antonín Novotnýnak előbb-utóbb távoznia kell az egyik beosztásából, vagy mind a kettőből.[10] Éppen Dubček volt az, aki a november 7-ei fogadáson, a szovjet nagykövetségen egyenesen kimondta: Novotnýt fel akarjuk menteni a tisztségéből. *[Hamiskásan mosolyog.]*

K. M.: Ezt Cservonyenkónak mondta. A nagykövetnek.

G. F.: A nagykövetségen mondta, nem tudom, kinek, mert akkor éppen nem voltam Prágában. Valamelyik munkatársnak talán. Nem nyilvánosan mondta, hanem bizalmasan.[11] Mi persze Moszkvában addigra már tudtuk, hogy a Novotný-vezetés az 1968 előtti két évben többször is szeretett volna megszabadulni Dubčektől.

K. M.: De a Novotný-ellenes szervezkedés nem csak a pártapparátusban vagy annak bizonyos csoportjaiban folyt. Ha 1968 januárjában nem váltották volna őt le az első számú pártvezető tisztéből, akkor esetleg országos megmozdulásokra lehetett volna számítani.

G. F.: Ez azért túlzás. Az értelmiség egy része azonban lázongott. Általában a fiatalok is elégedetlenek voltak. Akadtak egészen konkrét ellenzéki megnyilvánulások.[12] Emlékszem például egy *Vavra király* című színdarabra, amelyben nyíltan kifigurázták Novotný munkastílusát. *[Gúnyosan felnevet.]* 1967 őszén már meg-

---

Elnökség póttagjává választották. 1960-ban családjával Prágába költözött, mivel a CSKP Központi Bizottságának ipari kérdésekben illetékes titkára lett. „Működési területem volt a fémipar, a gépgyártás, a vegyipar és az építőipar", írta később memoárjában. 1963 áprilisában választották meg a Szlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága első titkárának. Dubček (1993. 78–87.)

[10] Az ezzel foglalkozó sok ismert emlékezés mellett itt utalnunk kell Drahomír Kolder szavaira, amelyeket akkori jó ismerőse, Grigorij Jaskin tábornok idéz az 1968-as „prágai tavasz" iránti gyűlölettel teli memoárjában: „Kolder bevallotta nekem, hogy ő és Dubček még 1966-ban megállapodtak: fellépnek Novotný ellen. Felvetették Císařnak, hogy ő is csatlakozzon hozzájuk, ám ő így felelt: ‚Nem, nem ... Hogy gondoljátok? Vegyük úgy, hogy semmit nem hallottam ... Csináljátok nélkülem...'" Jaskin (1994. 118.).

[11] Vö. Sztyepan Cservonyenko és Vasil Biľak visszaemlékezését a jelen kötet 176–178. és 248. oldalán.

[12] Részletesen lásd Skilling (1976. 161–183.).

mozdult a diákság is. Primitív dolgok váltották ki az elégedetlenségüket. Olyasmi, hogy a kollégiumban néhány napig nem volt villany meg melegvíz. Ezért a diákok képesek voltak a Hradžin felé vonulni, de a rendőrök megállították őket, és szétverték a tüntetést. A nagykövetünk mindezt jelentette Moszkvába. A mi főosztályunk, a csehszlovák referatúra is résen volt.

K. M.: Emlékszik rá, konkrétan milyen típusú jelentéseket írtak erről a feletteseiknek?

G. F.: Informáltuk őket, hogy a csehszlovák vezetésben szemmel láthatólag nő a feszültség, érik a konfliktus. 1967 végén ezért utaztak Csehszlovákiába a szovjet vezetők, maga Brezsnyev is, hogy az ottani beszélgetések során, esetleg éppen vadászat közben...

K. M.: Tehát a vadászat csak ürügy volt.

G. F.: Így van. Nem emlékszem rá, hogy ez az előzetes egyeztetéseken egyáltalán szóba került volna. Nyilván azért merült fel a terve, mert Brezsnyev általában kedvelte a vadászatot. A lényeg mindenképpen a helyszíni tájékozódás volt. Ezzel a céllal utazott Leonyid Iljics Prágába 1967. december elején. És Csehszlovákiában azután valóban sokakkal beszélgetett, hogy megtudja, mi a valós helyzet. Mi erre természetesen jó előre felkészítettük őt, elemzéseket írtunk neki.

K. M.: Arról tudunk, hogy Prágában Brezsnyevet valóságos ostrom alatt tartották a cseh és szlovák politikusok. Mindenki igyekezett neki elmondani a saját helyzetelemzését.

G. F.: Erről azért annyit el kell mondani, hogy Brezsnyev viszonylag jól ismerte Csehszlovákiát. Bizonyos értelemben ez az ország közel állt a szívéhez. Ezért foglalkozott személyesen az ottani ügyekkel. Szerette mondogatni – magam is hallottam tőle –, hogy „Csehszlovákia az én országom". Hiszen részt vett a felszabadításában. Brezsnyev ott fejezte be a háborút. Valahol Prága közelében állomásozott a hadseregével, amikor az véget ért.

Azután Leonyid Iljics [Brezsnyev] jelen volt a Csehszlovák Kommunista Párt több kongresszusán is. Úgyhogy valóban úgy érezte, hogy közel áll hozzá ez az ország. Ezért utazott ő Prágába, nem pedig valaki más, 1967 decemberében. Elég jól ismerte a cseh és szlovák vezetőket. Ismerte az embereket, s bár minden részletet természetesen nem tudhatott, de számos vonatkozásban voltak ismeretei, átlátta a helyzetet.

K. M.: Érdekes módon nemegyszer Hruscsov is „az ő országának" nevezte Csehszlovákiát.

G. F.: Hruscsovval nem volt alkalmam erről beszélni, de talán azért vélekedett így, mert a szocialista Csehszlovákia Ukrajna szomszédja volt, és a háború után Hruscsov az ukrán pártszervezet élén állt. Ebből fakadt a jó kapcsolata Klement Gottwalddal. Emlékszem viszont, hogy 1964 szeptemberében milyen ovációval fogadták Nyikita Szergejevicset Csehszlovákiában! Pozsonyban is járt, a fényképeken látszik, hogy Dubček meg Novotný állt mellette.

K. M.: Hruscsov leváltása után, 1964 októberét követően viszont Brezsnyev megorrolt a prágai vezetőkre, mert „különvéleményük" volt erről a kérdésről.

G. F.: [Zavarba jön.] Én azért ezt nem állítanám. De azért képzelje el: Hruscsovot Csehszlovákiában mindenütt virággal fogadják, és akkor hirtelen kiderül, hogy Moszkvában leváltották. Higgye el, Novotnýnak meg a többieknek nem volt könnyű ezt megmagyarázni odahaza. A CSKP vezetése arra az álláspontra helyezkedett, hogy jelzik a szovjet elvtársaknak: váratlanul érték őket ezek az események. Ekkor támadt az a feszültség Brezsnyevvel, amelyet említett.

K. M.: Ez azért kihatott Brezsnyev 1967. decemberi prágai útjára!

G. F.: [Makacsul.] Én éppen ellenkezőleg látom. Brezsnyev már 1967 februárjában is járt Csehszlovákiában, és akkor mindannyian érzékeltük, hogy vége a feszültségnek.

K. M.: Ön is ott volt Brezsnyevvel?

G. F.: Igen.

K. M.: Es tényleg nem érezte köztük a tartózkodást?

G. F.: Nem! Tényleg nem! És a feszültség nem úgy ért véget, hogy megvitatták az ellentétet és megállapodtak, hogy többet nem bírálják egymást, hanem hallgatólagosan rájöttek: ez az ügy már említést sem érdemel.

K. M.: Térjünk most vissza 1967 decemberéhez! Ön nem kísérte el Brezsnyevet Prágába, de bizonyára tudja, hogyan reagált a pártvezető és kísérete a látottakra?

G. F.: [Kelletlenül.] Mielőtt Brezsnyev elutazott Prágából, azt mondta: „Ez a maguk dolga!"[13]

K. M.: Tanulságos lenne felidézni az önök akkori helyzetelemzéseit az SZKP vezetése számára.

G. F.: Azóta sok víz folyt le a Moszkva folyón. De amennyire emlékszem, a mi véleményünk az volt, hogy a CSKP KB Elnöksége két, közel egyforma részre szakadt. Az egyiket a baloldal alkotta, és ez inkább felénk húzott. A másik – jóllehet ezt a kifejezést ma nem divat pejoratív értelemben használni – a jobboldaliakból állt. Ők voltak az aktívabbak. És akkor még nem beszéltünk az egyetlen személy alkotta harmadik „frakcióról". Jiří Hendrych, a Központi Bizottság másodtitkára, gyakorlatilag az ország második embere volt, s önjelöltként a párt élére akart kerülni.

K. M.: De hát Hendrych korábban Novotný hű szövetségese volt. Együtt meneteltek a hatalomba.

G. F.: Korábban tényleg egészen jól megvoltak Novotnýval. Moszkvában minket akkoriban nagyon is foglalkoztatott, hogy mire vezethető vissza ez a szövet-

[13] *„Eto vase gyelo ".* A csehszlovákiai reformerők számára a legendássá vált, reményt keltő szavakról Sztyepan Cservonyenko és Vasil Biľak is szól e könyv . és. lapján. Ugyanerre a mondatra Drahomír Kolder kissé másképpen emlékezett: „A Központi Bizottság Elnökségének néhány tagja nevében találkoztam Brezsnyevvel. (...) Amikor szóba kerültek a problémáink, Brezsnyev elvágta a vitát: ‚Ez a maguk belső ügye, engem ne rángassanak bele...' Nagy lelkesedéssel fogadtuk kijelentését." Jaskin (1994. 118.).

ség. Azután megtudtuk: Hitler alatt együtt voltak a mauthauseni koncentrációs táborban. Onnan eredt a barátságuk. Amikor azonban Hendrych váratlanul szembekerült Novotnýval, senki nem pártolta nálunk az ötletet, hogy ő legyen az utóda.[14] Pedig abban biztos vagyok – erre pontosan emlékszem! –, hogy a mi részünkről eleinte nem volt hivatalos jelölt Novotný helyére.

K. M.: Még magánbeszélgetésekben sem sugallták a cseh és szlovák pártvezetőknek, hogy kit ajánlanak?!

G. F.: Lehet, hogy a kulisszák mögött valaki a mi részünkről javasolta Dubčeket. De hivatalosan nem! Abba sem szóltunk bele, hogy a kötélhúzás során a pártvezetés különbizottságot hozott létre a helyzet megoldására.

K. M.: Nehéz elképzelni, hogy az SZKP KB főosztálya, amely a szocialista országokkal „foglalkozott", ne irányította volna az eseményeket.

G. F.: [Bizonytalan.] Azt hiszem, nem irányította. Lehet, hogy az elvtársak a prágai pártközpontban Cservonyenkótól kértek tanácsot, Moszkvából azonban nem. Végül is Dubček volt az, aki kompromisszum eredményeként befutott. A szlovákoknak is megfelelt, a cseh „jobboldaliaknak" is. Mivel jól viszonyult hozzánk, Csehszlovákiában sokan szovjetbarátnak tartották. Lehet, hogy mai szemmel ez túlzás, de akkor tényleg annak tartották. És emellett a másik félnek is megfelelt. Azoknak, akiket akkor „jobboldaliaknak" hívtak. Köztük Kriegelnek, aki később olyan nagy szerepet játszott. Én Černíket is közéjük sorolnám, noha ő nem táplált ellenséges érzéseket a Szovjetunió iránt. Korrekt munkakapcsolat volt közöttünk.

K. M.: A későbbi szovjet dokumentumok Dubčeket enyhén szólva nem nevezték szovjetbarátnak. Nem lát itt ellentmondást?

G. F.: Nem látok! De hadd mondjak el valamit ezzel kapcsolatban. A CSKP Központi Bizottságának 1968. januári plénuma után, azt követően, hogy megválasztották – ez pontosan január 5-én volt, megjegyeztem, mert felhívtak telefonon Prágából, még mielőtt megjelent volna erről a közlemény –, Dubček Novotnýval együtt eljött a szovjet nagykövetségre, *[felemeli a mutatóujját és nyomatékkal megismétli]* a szovjet nagykövetségre! és mondta: „Mostantól együtt fogunk dolgozni." És még azt a kijelentést is tette: „A Szovjetunió az én második hazám!" *[Gúnyosan mosolyog, és felemelt mutatóujjal kivár.]* Dubček! Hogy a Szovjetunió az ő második hazája!

[14] A keményvonalas szovjet diplomata, Ivan Udalcov szerint az SZKP néhány vezetője „túlságosan értelmiséginek" tartotta Jiří Hendrychet, aki fiatalkorában jogi tanulmányokat folytatott a prágai egyetemen, s szívesen fitogtatta az ott ráragadt ismereteket. Például előszeretettel használt latin kifejezéseket a Podgornij típusú, tanulatlan szovjet politikusok jelenlétében. „Hendrych nem volt igazi munkás, mint Novotný vagy Biľak", mesélte Udalcov. „Ezért sem *neveztettük őt ki* a CSKP első titkári posztjára. Amikor pedig augusztusban bevonultunk, felkeresett és ostoba tanácsaival traktált. Hogy ha már itt vagyunk, ne viselkedjünk úgy, mint az elefánt a porcelánboltban; valami ilyesmit mondott. Pedig segíthetett volna nekünk, amikor minden egyes ember számított. De még a kerületi alapszervében sem végzett igazán jó munkát."

És mi meg voltunk győződve arról, hogy akkor most már – hogy is mondjam –, hogy most már minden rendben megy majd tovább.

K. M.: A főnökeinek mikor változott meg teljesen a véleménye Dubčekről? 1968 áprilisában? Vagy már márciusban? Esetleg még korábban?

G. F.: Először arról kell beszéljek Önnek, milyenek voltak a januári plénumot közvetlenül követő napok. Mert eleinte egyáltalán nem kételkedtünk Dubčekben. Abszolút nem! Arról volt szó, hogy meghívjuk Moszkvába. Amennyire emlékszem, neki is feltett szándéka volt, hogy eljöjjön hozzánk, és januárra tervezték az első szovjetunióbeli útját. Hozzánk jött először. De a plénum után felfigyeltünk valamire: eltelt egy hét, még egy – és semmiféle „akcióra" – ahogy a csehek mondják – nem került sor. Nem látszott, nem volt észrevehető a pártvezetők egységes fellépése. Ennek hiánya már abban is megmutatkozott, hogy a plénum résztvevői egymás után a nyilvánosság elé álltak. És mind a maga feje szerint értelmezte a tanácskozás eredményeit *[fel van háborodva].* Smrkovský például a saját interpretációját népszerűsítette, mások meg egészen más felfogást. És ekkor jelent meg először Moszkvában a kétely Dubčekkel kapcsolatban: *Mi folyik itt tulajdonképpen?*

Hamarosan pedig kampányszerűen elkezdték leváltani a városi, területi, gyári vezetőket. Köztük számos olyan embert, akivel mi jó viszonyban voltunk.[15]

Mindez szóba került Dubček és Brezsnyev prágai megbeszélésein 1968 februárjában, amikor népes szovjet küldöttség utazott a húsz évvel korábbi februári események évfordulójára. Csak utólag tudtam meg – mert hozzám mindig késéssel jutottak el a hírek a szűk körű megbeszélésekről –, hogy Dubček azt mondta Brezsnyevnek: *ura a helyzetnek.*[16]

Néhány héttel később hasonlóképpen nyilatkozott Szófiában is, ahol a Varsói Szerződés tagországai tartották csúcstalálkozójukat. Brezsnyev később azt mesélte [méltatlankodva], hogy egy meghitt beszélgetés közepette a CSKP Központi Bizottságának első titkára fűt-fát ígért neki.[17]

És mi történt ezután? Megint csak azt kellett látnunk, hogy Csehszlovákiában az események ... hogy is mondjam ... abnormálisan fejlődtek. Igen sok negatív tendencia mutatkozott! Bírálták a pártot, kritizálták a vezetőket, és újabb Novotný-ellenes kampány kezdődött, amely oda vezetett, hogy a csehszlovák elnök március végén kénytelen volt lemondani.

Ekkor újabb kötélhúzás kezdődött: ki legyen az utódja? 1968 márciusában heves kampány zajlott Císař mellett. Mások viszont Smrkovskýt favorizálták. Bennünket nagyon meglepett, hogy 1968. április elején a CSKP Központi Bizottsá-

[15] Vö.: Latis (1998. 37., 41.).

[16] Lásd erről Pjotr Seleszt korabeli naplófeljegyzését e könyv 269–304. oldalain.

[17] Ez az epizód visszatérő eleme a különböző szovjet politikusok Alexander Dubčekkel kapcsolatos elbeszéléseinek. Leonyid Brezsnyev egyébként maga is emlékeztette Dubčeket szófiai beszélgetésükre a moszkvai jegyzőkönyv aláírását megelőző tárgyalásokon. Vondrová–Navrátil (1996. 4/2. 268.).

gának újabb plénumán a baloldali tábor képviselői alig hallatták a hangjukat. Smrkovský viszont igencsak megerősödött, egy kicsit talán Dubček rovására is.

K. M.: Hogyan alakultak ezután Prága és Moszkva kapcsolatai?

G. F.: Május legelején előzetes megegyezés alapján volt egy találkozó Moszkvában, amelyre meghívták Dubčeket, Smrkovskýt és Biľakot.[18] Ekkor újra megvitatták a Csehszlovákiában kialakult helyzetet. Dubček emlékezetem szerint szüntelenül azt hajtogatta a szovjet vezetésnek – legalábbis így informáltak engem azok, akik ezen a rendkívül szűk körű, bizalmas megbeszélésen jelen voltak –, szóval Dubček azt mondogatta: igyekszünk, hogy minden a helyes irányban fejlődjön, a szervezeti szabályzat szellemében, az alapelvek megvalósítása és a csehszlovák–szovjet barátság érdekében. És a többi országgal való baráti kapcsolat szellemében.

A mieink azonban akkor már felfigyeltek a Csehszlovákiában érvényesülő – természetesen a mi szempontunkból – negatív tendenciákra. A tanácskozás után Smrkovský azt mondta: „Ha a dolgok így mennek tovább, várhatjuk a tankokat…" Igen, Smrkovský ezt mondta! *[Diadalmasan előrehajol.]*

Ezt követően viszont Csehszlovákiában számos *akciót* szerveztek az általunk „egészséges erőknek" nevezett csoportok, amelyek nem akartak változásokat, legalábbis az elvi fontosságú kérdésekben. Ilyen akció volt például a népi milícia egyik nagygyűlése, amelyen több ezer ember vett részt.

K. M.: Ezt a gyűlést a maguk biztatására Kolder, Indra meg a többiek rendezték a háttérből, ugye?

G. F.: [Zavarba jön.]

K. M.: Es mit szólt ehhez Dubček, a népi milícia főparancsnoka? Tudott róla egyáltalán, hogy beosztottai a háttérből szovjetbarát akciót szerveznek?

G. F.: Ezt nem mondhatnám. Az azonban kétségtelen, hogy az elégedetlenek sorában, a dubčeki politika bírálói között csakugyan ott volt Kolder meg Indra.

K. M.: És leginkább Biľak.

G. F.: Es Biľak. Mi Moszkvában május végén egy kissé fellélegeztünk, amikor Prágában összeült a Központi Bizottság plénuma. Amit fontosnak tartok elmondani: a tanácskozás határozatai kimondottan a társadalomban tapasztalható „anarchista" és „szocialistaellenes" jelenségekről szóltak! Tehát … *[Ismét diadalittasan előrehajol a székben.]* Tehát ők is elismerték!

K. M.: Hadd tegyek fel egy személyes kérdést! Amikor Dubček már első titkárként járt Moszkvában, volt alkalmuk négyszemközt, bizalmasan szót váltani, mint a régi időkben?

G. F.: Miért ne lett volna? Teáztunk. Dubček és kísérete a kormányvillákban laktak, a Lenin-hegyen. Most ezek a házak többnyire üresen állnak a magas, zöld kerítés mögött. Ha akarja, a beszélgetés után megmutatom magának.

[18] Ennek a delegációnak Oldřich Černík is tagja volt.

K. M.: Dubček megváltozott? Éreztette, hogy ő most már nagy ember? Hiszen amikor ön Kirgíziában járt vele, még merőben más jellegű volt a kapcsolat önök között.

G. F.: [Hamiskásan mosolyog, igyekszik megkerülni a választ.] Hát az igaz, hogy Dubček végigjárta a szamárlétrát a pártapparátusban 1968 januárjáig, amikor az első vonalba került. És még valami. Novotnýnak alapvetően a szlovákok miatt kellett mennie a párt éléről.[19] Nagyrészt az a szlovák elvtársakból álló csoport buktatta meg, amelyhez Biľak is tartozott. Ők még 1968 januárját megelőzően elmondták nekem a Novotný elleni kifogásaikat. Így érveltek: „Nem akarunk mást, mint hogy Szlovákia önálló szocialista köztársaság legyen Csehszlovákián belül. Mint a maguk szovjet köztársaságai." 1968 januárját követően Dubček státusa ebből a szempontból is megváltozott. Természetesen szlovák maradt, de olyan, aki Prágában dolgozik.

K. M.: Teázás közben utalt Dubček önnek erre? Látszott rajta, hogy érzékeli a helyzet nehézségeit?

G. F.: [Nagyon bizonytalanul.] Dubček is azt mondta nekem 1968 májusában, hogy *intézkedni kell.* Talán a Csehszlovákiában alakuló klubokra gondolt, meg arra, hogy milyen divatos lett a „pluralizmus" kifejezés.

K. M.: Úgy látta, hogy Dubčeket ez zavarja?

G. F.: [Gondolkodik és most mintha tényleg őszinte lenne.] Nem. Inkább azt bizonygatta nekünk, hogy Csehszlovákiában rendben haladnak a dolgok. De nagyon ideges volt. Főleg mert a május elején lezajlott tárgyalásokon a szovjet vezetés sok kellemetlen kérdést tett fel neki.

K. M.: Mikor találkozott legközelebb Dubčekkel?

G. F.: Csak hosszú hetekkel később, Ágcsernyőn. 1968 júliusának legvégén. Először repülőgépen Ungvárra mentünk és ott szálltunk át vonatra – ez a határtól nem messze, Csap környékén történt. Az egész Politikai Bizottság ott volt, meg a mi osztályunkról néhány elvtárs. Elhelyezkedtünk a vonaton és reggelre, ahogy megérkeztünk Ágcsernyőre, a mi szerelvényünk mellé, a szomszéd vágányra betolatott a Prágából érkezők vonata, rajta Svoboda elnök, Dubček meg a többiek.

A találkozóra a pályaudvar melletti klubban került sor, egy teremben. Egyik oldalon a csehszlovák fél foglalt helyet, mi a másikon. Elkezdődött a véleménycsere. Elsőként Brezsnyev szólalt fel. Beszéde, amelynek megírásában a mi osztályunk tevékenyen részt vett, nagyrészt a csehszlovák sajtóban megjelent cikkekre támaszkodott.

K. M.: Meg a KGB információira.

G. F.: [Megijedt, hogy elszólta magát.] Nem, én ezt nem tudom. Ezt én nem tudom, nem. A helyzet ugyanis az volt, hogy este mindkét delegáció tagjai visszavonultak a saját vonatukra, a csehszlovák elvtársak ott maradtak Ágcsernyőn, mi meg visszamentünk a mi oldalunkra.

[19] Vö. Vasil Biľak véleményével e könyv 247–249. oldalán.

K. M.: Milyen információt használtak fel a csehszlovák sajtóból Brezsnyev beszédéhez?

G. F.: Olyan cikkeket idéztünk, amelyek szerint „Likvidálni kell a kommunista pártot!" *[Széttárja a karját.]* Hogyan kommentálhatta ezt a szovjet fél?!

Bizony, ez volt a helyzet. És amikor a csehszlovák delegáció tagjai azt mondták, hogy „mi erről nem tudunk", felmutattuk nekik: ezeket a cikkeket a maguk lapjai publikálták! Egy egész rakás újságot hoztunk magunkkal, hogy eléjük tárjuk, milyen a csehszlovák sajtó.

Azonkívül éppen az ágcsernyői találkozó előtt aláírásgyűjtési kampány kezdődött, hogy körülbelül hetven embert zárjanak ki a Központi Bizottságból. Csupa olyan politikust, aki jó viszonyban volt velünk! Tudomásom szerint még Prága utcáin is folyt az aláírásgyűjtés! Hát hogyan reagálhattunk volna mi erre?!

Az ágcsernyői tárgyalásokon szerintem mi igen nagy jóakaratról tettünk tanúbizonyságot. Beszélgettünk, azután felszálltunk a vonatra, és a szovjet küldöttség egy része, Brezsnyevvel az élen elutazott Pozsonyba! Ahová meghívták őket: akkor tartották a pozsonyi találkozót hat szocialista ország pártvezetőinek a részvételével.

K. M.: De hát Biľak éppen ott, Pozsonyban adta át Selesztnek a behívólevelet.

G. F.: Lehetséges.

K. M.: Hogyan hatottak a további fejlemények az önök munkájára a Központi Bizottságban? Nehéz nyaruk lehetett...

G. F.: [Mosolyogva.] A mi osztályunk ezen események után már nem tudott pihenni.

K. M.: Mi volt a közvetlen főnökük, Konsztantyin Katusev szerepe ebben az időben?

G. F.: Katusev 1968 tavaszától a mi osztályunkat irányította a Központi Bizottságban. És egyben KB-titkár volt.

K. M.: Mennyire kapcsolódott bele ebbe a munkába?

G. F.: Teljes mértékben részt vett benne: ő irányította a munkánkat, kivette a részét az előkészítő feladatokból is, és minden, ami elkészült, rajta keresztül ment tovább.

K. M.: Ő inkább szerette volna elsimítani a konfliktust, vagy éppen ellenkezőleg?

G. F.: Ezt nem tudom megmondani, mert erről a legmagasabb szinten tárgyaltak és ott döntöttek.

K. M.: Milyen ember volt?

G. F.: Katusev még él.[20] Fegyelmezett ember volt és igen intelligens. Nagyon örültem, hogy hozzánk került. Más értelmes, gondolkodó emberek is dolgoztak nálunk, de sajnos ők már valamennyien elhunytak.

K. M.: Mikor szerzett tudomást a készülő bevonulásról?

[20] Az egykori keményvonalas szovjet funkcionáriusból az 1990-es évek elején jómódú gyémántkereskedő lett.

G. F.: Velem, mint munkatárssal, közvetlenül a bevonulás előtt közölték a főnökeim, hogy küszöbön áll egy ilyen akció. És az azt megelőző éjszakát már a munkahelyünkön töltöttük.

K. M.: És mit csináltak?

G. F.: Ettől kezdve hallgattuk a rádiót ... *[Azt akarja mondani, hogy a nyugati rádiókat, de meggondolja magát.]* Hát, szóval ... Nem mindenki, persze. Tulajdonképpen egyszerűen vártuk, hogyan alakulnak a dolgok.

K. M.: Hallgatták a rádiót.

G. F.: Igen. Hát igen.

K. M.: Prágát?

G. F.: Prágát gyakorlatilag nem lehetett hallani. Legalábbis azokon a készülékeken, amelyek ott voltak. És nekem nem volt [rövidhullámú] rádióm.

K. M.: A bevonulás után három nappal önnek az volt a feladata, hogy találkozzon Alexander Dubčekkel, akit társaival együtt szovjet kommandósok Kárpátaljára, onnan pedig Moszkvába vittek. Hogyan esett önre a választás?

G. F.: A főnökeim azt mondták, hogy Dubček és Černík a csehszlovák vezetés más tagjaival együtt Moszkvába érkeztek. Mivel pedig te jól ismered Dubčeket... hát igen... te leszel ... szóval, te leszel az, aki folyamatosan tartod vele a kapcsolatot. Hogy ők hogyan kerültek Moszkvába – miként hozták őket oda, vagy hogyan érkeztek meg –, erről nekem *[elhárítólag széttárja a két karját]* nem volt tudomásom. Annyit tudok, hogy korábban valóban Kárpátalján voltak, de a körülményekről, a részletekről nincsenek információim.[21]

Amikor megérkeztek, elmentem hozzájuk a Lenin-hegyi villákba, ahol külön épületekben laktak. Ahogy beléptem, Dubčeket pillantottam meg elsőnek, azután Černíket. Együtt voltak. Egymás után hívták őket a szovjet vezetőkkel folytatott tárgyalásra.

K. M.: Hogyan fogadta önt Dubček? Miként reagált, amikor meglátta?

G. F.: Szóval, amikor én ... beléptem, nagyon jóindulatúan fogadtak *[hamisan mosolyog]*, és együtt mentem velük a Központi Bizottságba.

K. M.: Egyenként *rendelték oda* őket?

G. F.: Először az egyiket hívták, majd utána mind a kettőjüket. Dubček ment először.

Többen is részt vettek ezen a beszélgetésen: Brezsnyev, Podgornij és mások – már nem emlékszem, kik. Ilyenformán történt. Dubčekék után más csehszlovák elvtársak is érkeztek, akikkel a szovjet vezetők találkoztak.

K. M.: Ön végig jelen volt a tárgyalásokon, amelynek nyomán szovjet nyomásra megszületett a később hírhedtté vált moszkvai jegyzőkönyv?

G. F.: Éjszaka is folyt a munka. Dubček nagyon ideges volt. Nekem legalábbis ez volt a benyomásom. Az utolsó napon egyenesen ágynak dőlt! Amikor be akartam menni hozzá, azt mondták nekem, hogy fekszik. A feje fájt, vagy valami ilyesmi.

[21] Lásd Bohumil Šimon visszaemlékezését e könyv 354–357. oldalán.

K. M.: Van egy olyan verzió, hogy azért fájt a feje, mert a fürdőszobában megcsúszott és beütötte a kádba. Mások szerint még Prágában, a szovjet fegyveresekkel való dulakodás közben sérült meg.

G. F.: Én csak annyit tudok, hogy fájt a feje, de hogy miért, azt nem. Azt nem tudom. De még valaki megbetegedett, felment a vérnyomása. *[Gondolkodik.]*

K. M.: Indrának.

G. F.: Indrának. Azután felmerült a kérdés... A megbeszélések közben odajött Katusev és Ponomarjov is, meg még mások... Találkoztak, beszélgettek, úgy készültek a közös dokumentumok.

K. M.: Külön-külön beszélgettek?

G. F.: Nem, nem: két-három ember együtt. Akik találkoztak, beszélgettek. Dubček is. Végül valamennyiüket meghívták a Kremlbe, a záró tárgyalásokra. A rezidenciáról a Kremlbe hajtottak. Ott abba a dolgozószobába mentek, ahol azelőtt a Minisztertanács volt.

Ott fogadták őket. A mi vezetőink már ott voltak, és megjelent a teljes csehszlovák küldöttség is.

K. M.: Ön a tárgyalások után is velük volt?

G. F.: Csak néhány személyes beszélgetésnél voltam jelen. Hiszen Dubček például nagyszerűen beszélt oroszul. És voltak kitűnő tolmácsaink is. Én főleg a zárótárgyaláson kaptam szerepet, amikor kidolgozták a közös kommünikét.

K. M.: Biztos volt benne, hogy Dubček végül alá fogja írni?

G. F.: A helyzet az, hogy ezt a kommünikét egyedül Kriegel nem volt hajlandó aláírni. Többször elmentek hozzá, mert mindenki aláírta, még a Csehszlovák Szocialista Párt Moszkvában tartózkodó elnöke is.[22] Mindenki, csak Kriegel nem volt hajlandó.

K. M.: És ki ment el hozzá?

G. F.: Ha jól emlékszem, Svoboda elnök próbálta rábeszélni, meg a Szocialista Párt elnöke és mások. Már nem emlékszem. De legalább kétszer elmentek hozzá, hogy megkérjék.

K. M.: Kriegel nem a többiekkel lakott. Egészen más helyen. Biľak azt mondta nekem, hogy a szovjetek „egy Kriegelt" egyszerűen nem engedtek be a Kremlbe.

G. F.: Erre már nem emlékszem. Sajnos, nem emlékszem.

K. M.: A moszkvai jegyzőkönyv aláírása után végül mind Dubček, mind Biľak és Indra hívei elutaztak a szovjet fővárosból. Svoboda elnök is visszatért Prágába. Milyen állapotban voltak?

[22] Bohuslav Kučeráról van szó, aki korábban hosszú ideig, 1952-től egészen 1968 februárjáig a csehszlovák politikai rendőrség fizetett ügynöke volt. Több, mint hatszáz jelentést írt ismerőseiről és a kommunisták szatellitszervezetének tekintett pártja rendezvényeiről. Williams (1997. 89.). A „prágai tavasz" hónapjaiban Kučera az igazságügy-miniszteri posztot töltötte be. Jelenléte az 1968-as augusztusi moszkvai megbeszéléseken „többpárti" jelleget kölcsönzött a tárgyalásoknak. Valójában egyik fél sem volt kíváncsi a véleményére. A párton kívüli igazságügy-minisztert Dubček a keményvonalasok közé sorolta. Dubček (1993. 189., 208.).

G. F.: Tudja, zaklatott volt a hangulat. Én kocsin kísértem ki őket a repülőtérre. Éjszaka volt, éjjel háromkor ment a gépük, az augusztus 27-re virradó éjszaka. A mi vezetőink nagyon figyelmesen kísérték ki őket, egy egész csoport...

K. M.: Hivatalosan Szuszlov búcsúztatta őket.

G. F.: Igen, és Selepinre is emlékszem, aki akkor politikai bizottsági tag volt. A kocsiban Černíkkel és Smrkovskýval ültem. Dubček, azt hiszem, egy szovjet vezetővel – ha jól emlékszem, Szuszlovval – egy másik kocsiban ment ki a repülőtérre.

Smrkovský elég jó formában volt, azt mondta: amíg mi itt beszélgetünk, Prágában a jobboldal nyomul előre... Ez volt szavainak az értelme. De lehet, hogy gúnyolódott velünk.

K. M.: És Černík? Ő szokásához híven inkább hallgatott?

G. F.: Černík hallgatott, igen.

K. M.: És Gustáv Husák? Ő ezekben a napokban került előtérbe?

G. F.: Az augusztusi események után Husákot Svoboda elnökkel és még számos más emberrel együtt kooptálták a Központi Bizottság Elnökségébe.[23] Azt hiszem, az ott végzett munkájával hívta fel magára a figyelmet Moszkvában.

K. M.: És a Kreml hogyan választotta őt ki? Hogyan lett első ember?

G. F.: Ez már később volt. *[Jelzi, hogy be akarja fejezni a beszélgetést.]*

K. M.: Dubčekkel ellentétben Husáknak korábban nem voltak kapcsolatai Moszkvával?

G. F.: Abszolút semmilyen kapcsolata nem volt. Semmilyen! Éppen fordítva: kilenc évet ült Csehszlovákiában, azután sokáig egyszerű tudományos munkatárs volt...

K. M.: Szóval ezért nem bíztak benne önöknél?

G. F.: [Megint megijed, hogy elszólta magát.] Nem, nem erről volt szó. De kívül állt a nagypolitikán. A szlovák népfelkelésről írt egy könyvet[24]... Csak az augusztusi események után került előtérbe, akkor szerzett magának tekintélyt. És végül, miután Dubček folytatta a régi politikáját, 1969 áprilisában Gustáv Husákot választották a Központi Bizottság első titkárának. Nálunk végig kedvelték őt, egészen addig, amíg Mihail Gorbacsov került hatalomra. Husák nagyon tehetséges és elvhű ember volt. Csak sokat ivott.

[23] Erről a folyamatról részletesen ír Williams (1997. 149–154.).

[24] Husák (1970)

VASIL BIĽAK, A SZÜRKE EMINENCIÁS

Az 1968-as csehszlovákiai eseményeknek, mint általában a históriás időknek, nagyon korán megszülettek a sztereotípiái. Ezek szerint Dubček becsületes és őszinte volt, de gyenge és bizonytalan politikus. A művelt, jellegzetes technokrata Černík félénk és hiú, ezért hálózhatták be a szovjetek, majd amikor már nem volt szükségük rá, ejtették. Husákot azzal szokás jellemezni, hogy a „prágai tavasz" hónapjaiban látványosan támogatta a reformpolitikát, kiállt Szlovákia jogaiért, végül azonban álnok intrikusként segítette kiszorítani Dubčeket és híveit a hatalomból; később alávaló zsarnok lett belőle. Indra pedig köztudomásúan a dogmatikus erők motorja volt, az egyes számú kollaboráns, aki végül kevesellte a Kreml által neki juttatott „Júdás-pénzt". A „prágai tavasz" és a „prágai ősz" főszereplőinek ilyen jellemzése tetszés szerint folytatható, aszerint, mikor és milyen közegből szemléljük az eseményeket. Az akkori apparátus egy része például „a párt kedvenceként" emlegette Indrát, míg mások – lényegesen többen – árulónak tekintették.

Talán csak egyvalakiről, Vasil Biľakról mondták mindig ugyanazt – igaz, merőben más konnotációval – „68-as" kortársai. Ő volt e korszak *szürke eminenciása.* A „fejlett szocializmus" csehszlovákiai modelljében persze nem egy Richelieu-szerű, nagy műveltségű és széles látókörű udvari politikus töltötte be ezt a szerepet. A kárpátaljai ruszin családból származó, jó eszű – ismereteit autodidakta módon vagy különböző párttanfolyamokon gyarapító – férfiszabó úgy kerülhetett előtérbe, hogy másoknál jobban elsajátította azt, amit Abdurahman Avtorhanov „a hatalom technológiájának" nevez.[1] Biľak előmenetelét kétségtelenül segítette emellett, hogy az 1950-es években kortársai közül számos szlovákiai politikus – az erőszakos kádercseréket eufemisztikusan kifejező korabeli terminus szerint – „kihullott a rostán". Az 1944-es szlovák nemzeti felkelés jó néhány vezetőjét, köztük Husákot árulás és burzsoá nacionalizmus vádjával bebörtönözték; sokakat kizártak a pártból vagy alacsonyabb beosztásban Csehországba küldtek dolgozni.

Ilyen vákuumban lett a szlovákiai politikai elit tagja az agilis és számos munkatársa szerint a kegyetlenségig kemény Vasil Biľak. 1953-ban, alig 36 évesen már a szlovák kommunista párt kelet-szlovákiai régiójának titkára volt; ezt a tisztséget 1956-ig töltötte be. Munkája során kitűnt a görög katolikus egyház üldözésével,

[1] Avtorhanov (1959). A szerző e művében elsőként vizsgálta alaposan a másodtitkári poszt létrehozásának történetét és funkcióját a bolsevik típusú pártokban.

sőt saját vérei, a ruszin „nacionalisták" vegzálásával.[2] Részben ennek nyomán gyorsan emelkedett a ranglétrán. Országgyűlési képviselőnek választották, vezető feladatokat látott el az államigazgatásban, 1954 júniusában pedig a szlovákiai pártszervezet Központi Bizottságának, majd ugyanazon év novemberében a hamarosan Elnökséggé alakult Politikai Bizottságnak is tagja lett.

Biľak felmérhette, hogy innen kétfajta út vezet a hatalom csúcsára. Vagy eléri, hogy áthelyezzék Prágába – ahol azonban a szlovák funkcionáriusokra általában jelentéktelen tisztség várt –, vagy Pozsonyban marad, és szinte automatikusan, lépésről lépésre halad felfelé a szamárlétrán. Ami viszont azzal a veszéllyel járt, hogy nyugdíjazásáig Szlovákiában, vagyis az akkori csehszlovákiai nómenklatúra felfogása szerint a „periférián" reked.

A politikus mégis ezt az utat választotta, és bevált a számítása. Negyvenöt évesen, 1962-ben a szlovák párt Központi Bizottságának egyik titkára lett. Öt évvel később pedig, 1968 januárjában – akkori szövetségese, Dubček javaslatára – első titkárként már ő volt az úr Pozsonyban. És pozíciójánál fogva bejutott oda, ahová Prágából talán soha: a CSKP nagy hatalmú csúcsszervébe, a Központi Bizottság Elnökségébe.

Ehhez persze arra is szükség volt, hogy Antonín Novotný megbukjon. Mint militáns „szlovákfalót", Biľak ki nem állhatta őt, és amint tehette, a nyílt színen, korábban pedig a kulisszák mögött csatlakozott a Novotný-ellenes kampány elindításában oly fontos szerepet játszó Alexander Dubčekhez.[3] Az 1968. januári pártplénum után úgy látszott: a Novotnýhoz hű korábbi vezetés „átrostálásakor" Dubček bizton támaszkodhat Biľakra. Rövidesen azonban, amikor ugyanaz a Dubček, főleg pedig a magukat reformereknek tartó: Špaček, Kriegel, Ota Šik, Slavík, Šimon és mások az „emberarcú szocializmus" politikája mellé álltak – lehetővé téve a cenzúra eltörlését, s kilátásba helyezve az ország további demokratizálódását, sőt némi megkötésekkel a plurális társadalom felé való nyitást – Vasil Biľak az új politikai kurzus egyik legfőbb dogmatikus kerékkötőjévé vált.

1968 márciusában még csak panaszkodott az események alakulására szovjet tárgyaló-partnereinek. Áprilisban és főleg májusban azonban már hisztérikusan ösztökélte őket, hogy mielőbb avatkozzanak be, és teremtsenek rendet Csehszlovákiában. Főleg a prágai értelmiségről nyilatkozott gyűlölettel.[4] Egy ideig azon háborgott, hogy a „jobboldali értelmiségi körök" rossz irányba befolyásolják a CSKP Központi Bizottságának új első titkárát, Dubčeket. Később azonban már őt is, az éveken át csak *Szásenykának* hívott régi szövetségesét az ellenforradalmárok közé sorolta.

Biľak a politikai intrika nagymestereként egészen elképesztő történeteket terjesztett ellenfeleiről. „Egy belügyi vizsgálat eredménye bizonyítja..., miszerint hat hét-

[2] Pelikán (1971a. 326.) és Čestmír Císař közlése, aki már az 1940-es években tapasztalta Biľak e túlkapásait Eperjesen.

[3] Biľak (1974. 21–22., 23–40.)

[4] Erre számos példát találunk Pjotr Seleszt naplójában. Lásd a 282., 296–297. oldalt.

tel ezelőtt Kriegel lakásán olyan megállapodás született a jobboldal egyes képviselői között, hogy Biľakot fizikailag likvidálják", mesélte Oldřich Švestka, a dogmatikus erők másik ideológusa a magyar nagykövetségen 1968. szeptember legelején.[5]

Amióta megnyíltak a moszkvai és más levéltárak, bizonyossá vált, hogy nagyrészt Vasil Biľak látta el bizalmas információval a már 1968 márciusától kezdve kemény csehszlovákiai rendteremtésre készülő szocialista országok, az „ötök" vezetőit. Vitathatatlan legalább két behívólevél megszövegezésében és átadásában játszott fontos szerepe. A politikus azonban ezt az előkerült dokumentumok ellenére mindmáig határozottan tagadja.

„Keresse meg az akkori levéltári iratokat Budapesten! Garantálom, semmi olyasmit nem talál, hogy én Pjotr Seleszttel titkos tárgyalásokat folytattam volna a Balatonon!" mondta magabiztosan Vasil Biľak beszélgetésünket követően, amikor átadtam neki a Moszkvában megjelent Seleszt-emlékiratok rá vonatkozó szövegrészeit.

Megdöbbentett az idős ember arcátlansága. A Kádár-hagyatékban őrzött dokumentumok éppen Pjotr Seleszt állításait támasztották alá. Az iratokból kiderült, hogy 1968. július 20-án délután Kádár János a tárgyalásokhoz felajánlotta balatonaligai villáját az ukrán pártszervezet első emberének. Azt viszont nem árulta el Selesztnek, hogy minden eshetőségre már a helyszínen tartózkodik első számú bizalmasa, Aczél György. Az MSZMP Központi Bizottsága ideológiai kérdésekkel foglalkozó titkárának az volt a feladata, hogy a háttérből kövesse az eseményeket, és mindent azonnal jelentsen.[6]

Seleszt nagy sietve Aligára utazott. „Egy Jaguár gyártmányú kocsival mentünk, amilyet még sohasem láttam. Hajtottunk, mint az őrültek, alig ötven perc alatt a Balatonra értünk", mesélte már az első moszkvai találkozásunk alkalmával. Ott azonban sokáig hiába várta a szlovák politikust: Biľak még vagy három órán át Aczéllal tárgyalt a pártüdülő társalgójában. Beszélgetésükbe – amelyet a magyar Külügyminisztérium egyik hivatalnoka fordított –, olykor beleszólt Štefan Sádovský, a CSKP Központi Bizottságának titkára[7] és Oldřich Švestka, a *Rudé Právo* főszerkesztője is.[8]

[5] A bizalmas jelentésben, amelyet Kovács Imre prágai magyar nagykövet írt Komócsin Zoltánnak, Švestkára való hivatkozással az alábbi érdekes mondat szerepel: „Áprilistól a jobboldaliak kísérleteket tesznek Biľak, Švestka megnyerésére, Kolder, Indra ‚kinyírására', illetve miután az első kettő megnyerése nem sikerült, ellenük is megindult a támadás." MOL 288. fond, 47. cs., 744.

[6] MOL 288. fond, 47. cs., 743. Vö. Seleszt (1995. 347.).

[7] A korabeli forrásokból kitűnik, hogy Sádovský 1968 nyarán politikailag a dogmatikusokhoz, emberileg viszont inkább Dubčekhez állt közel. Bizonyára ezért szerepel a „prágai tavasszal" foglalkozó szakirodalomban mint centrista politikus. Tény, hogy miután augusztus 21-én a szovjet fegyveresek elhurcolták Dubčeket és öt társát, Štefan Sádovský megtagadta a részvételt az Indra-kormány megalakításában. Ennek szerepe volt abban, hogy korábban felfelé ívelő politikai pályája 1971-ben fokozatosan leáldozott.

[8] MOL 288. fond, 47. cs., 743.

Seleszt naplójában csupán röviden esett szó arról, hogy Kádár János hétvégi pihenését megszakítva 1968. július 20-án délelőtt elsősorban azért ment be munkahelyére, mert Brezsnyev telefonját várta és a konspiratív Biľak–Seleszt aligai találkozót készítette elő. Eközben néhány perces szünettel egymás után fogadta Vasil Biľakot, majd Oldřich Švestkát. Az utóbbival folytatott beszélgetést néhány óra múlva Kádár részletesen elmondta Selesztnek. A dokumentumok tanúsága szerint a *Rudé Právo* főszerkesztője ezúttal is súlyos vádakkal illette kollégáit. Balatonaligán pedig elmondta Aczél Györgynek, hogy „jelenleg az egyik legnehezebb feladat rendet teremteni a tömegtájékoztatási eszközök területén. Annak ellenére, hogy Pelikánról, a Rádió és TV jelenlegi igazgatójáról olyan bizonyítékokkal rendelkeznek, hogy egykor a Gestapo Ügynöke volt *[így!]*, mégsem tudják az Elnökségben elfogadtatni leváltását. Švestka szerint a *Rudé Právo* szerkesztőségében levő száz szerkesztő közül körülbelül húsz tekinthető hangadónak, akiknek eltávolítására a szerkesztőségen belül is elég erő áll rendelkezésre. Az Elnökség határozatai és támogatása nélkül azonban ezek félreállítását nem meri megtenni, mert fél, hogy erkölcsileg a sajtóban tönkreteszik őt."

Az aligai pártüdülőben pihenő, valójában reggeltől estig politizáló cseh és szlovák politikusoktól kapott bizalmas információról még aznap terjedelmes feljegyzés készült. Amely szerint: „Biľak elvtárs a jelenlévő csehszlovák elvtársak egyetértésével kifejtette, hogy Dubček első titkár a belső események megítélése és a szovjet–csehszlovák tárgyalások realizálása kapcsán teljes egészében a jobboldal uszályába került. A jobboldal jelszava: ‚Dubčekkel Dubček ellen', amit Biľak és a többi elvtársak ‚Dubčekkel Dubčekért' jelszóra akarnak megváltoztatni a jobboldallal folytatott ideológiai harcban." Fő feladatuknak azt tartották, hogy rábeszéljék Dubčeket, utazzon a Szovjetunióba tárgyalni. Akkor ugyanis „az elnökség ingadozó tagjai", köztük Smrkovský is vele tartanának. Alexander Dubček „meggyőzését Sádovský és Biľak elvtárs vállalta". Július 21-én délután e célból mindketten el is utaztak a magyar tenger partjáról Pozsonyba.[9]

Ha Pjotr Seleszt naplóját összevetjük a Kádár-hagyaték irataival, azonnal szembetűnik, hogy a balatonaligai MSZMP-üdülőben aznap este szinte már bohózattá váló megbeszélésen senki nem volt őszinte. Vasil Biľak például – talán Švestka és Sádovský jelenléte miatt – nem merte bevallani Aczél Györgynek azt, amit szovjet politikusoknak korábban már bizalmasan elmondott, hogy még csak nem is „lopakodó", hanem „nyílt ellenforradalomnak" tartja a csehszlovákiai reformfolyamatot. Josef Pavelről, akit pedig Biľak szívből gyűlölt és ellenséges ügynöknek tekintett, csak annyit közölt, hogy belügyminiszterként „jelentést készített az elnökségnek,[10] amelyben többek között kimutatta azt is, hogy Liehm, Procházka, Vaculík és még több jobboldali beállítottságú írónak szoros kapcsolatai vannak nyugatiak-

[9] MOL 288. fond, 47. cs., 743.

[10] A CSKP Központi Bizottsága Elnökségének.

kal."[11] Még meglepőbb, hogy Vasil Biľak a hű szövetségese, Pjotr Seleszt előtt sem mert teljesen őszintén beszélni Aligán. Sorozatos kirohanásokat intézett az általa „jobboldaliaknak" nevezett „csehek" meg „prágaiak" ellen, ám amikor Seleszt nekiszegezte a kérdést, hogy mikorra készül el a Kremlnek címzett behívólevél, gyorsan másra terelte a szót. Meglehet, attól tartott, hogy lehallgatják. Ezért először arra kérte Selesztet, inkább beszélgessenek a Balaton partján lévő bokros sétányon. Végül azonban felengedett, és Kádár villájában hajnali ötig kiöntötte lelkét kijevi szövetségesének. Majd gondosan feljegyezte a Kreml instrukcióit a dogmatikus cseh és szlovák vezetők részére.[12]

A Kádár számára készült feljegyzésből pedig kiolvasható, hogy Biľak milyen ostoba pletykákkal traktálta Pjotr Selesztet: „Dubček elvtárs kést hord magánál, hogy végső esetben öngyilkos legyen", „Černíknél éjjel-nappal ott ül a jugoszláv nagykövet. Černík beleegyezését adta abba, hogy Tito jöjjön Csehszlovákiába. Az már el is indult a repülőtérre, de utolsó pillanatban csehszlovák részről ezt lefújták. A csehszlovák újságokban ez már ki volt nyomva, s így meg is jelent Tito érkezése." Ugyanakkor a szovjet vezetés számára nagyon fontos információnak bizonyult, amit Ludvík Svoboda elnökről mondott Selesztnek: „Az Elnökségi ülésre, amely [az „ötök" varsói találkozója után] az öt párt levelét tárgyalta, Svoboda elnököt is meghívták. Ő felszólalásában kifejtette, hogy az öt párt levelét helyesnek tartja, a következtetéseivel is egyetért. Határozni az Elnökség dolga, de neki ez a véleménye. Ezzel elment."[13]

Ennyiben tehát Pjotr Seleszt magyarországi missziója sikeresen zárult. Hiszen az SZKP Központi Bizottságának Politikai Bizottsága július 19-i tanácskozásán a felszólalók még abból indultak ki, hogy a Prága elleni fegyveres intervenciót behívólevél nélkül kell elindítaniuk. Július 22-én pedig Seleszt már megérkezett a jó hírrel: mégiscsak lesz majd, aki „segítséget" kér Csehszlovákiában. Biľak számára azonban az aligai intermezzo idegösszeroppanással végződött. Ezt újságolta legalábbis budapesti feletteseinek július 28-án a pozsonyi magyar főkonzul: „Sztankó elvtárs, aki a jelentést vasárnap este személyesen hozta haza, szóban a következőket mondta el: Biľak elvtárs aggasztó idegállapotban van. Beszélgetés közben egész testében remeg, gondolatai szaggatottak. Maga mondta Sztankó elvtársnak, hogy lelkiismereti válságban van. Dolanský elvtárs sorsán jár az esze, aki egész életében harcolt az ügyért, s most félredobták anélkül, hogy ezzel az ügy előbbre jutott volna.

A két [csehszlovák és szovjet] párt vezetésének találkozója július 29-én kezdődik Közép-Szlovákiában. Biľak elvtárs kétségek között él: ha a találkozón hallgat,

[11] MOL 288. fond, 47. cs., 743.

[12] Útban Moszkva felé Seleszt röviden, és amint azt naplójában írja, „a mindenképpen szükséges és elmondható keretben" informálta Kádár Jánost a Biľakkal folytatott beszélgetésről. Seleszt (1995. 351.).

[13] MOL 288. fond, 47. cs., 743.

10

Visszaminősítve: 0012/30-1/1994 ... 1994 ... jelöltes 25 ... Sós Lt.
MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR 10. CUDAREST

SZIGORUAN BIZALMAS!
Készült: 2 pl-ban.

1968. augusztus 23-án d.e. 10 órakor Tyitov elvtárs kérte L.I. Brezsnyev elvtárs alábbi sürgős üzenetét továbbitani Kádár elvtársnak:

"Svoboda elvtárs, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság elnöke kéri, hogy augusztus 23-án Moszkvában fogadják őt tárgyalások folytatása céljából. Az előzetes adatok szerint vele érkeznek Indra, Bilak, Piller és más elvtársak, akikről nem tudjuk kik. Ehhez beleegyezésünket adtuk. Ezen körülmények között lehetséges, hogy a legközelebbi órákban nekünk találkoznunk kell, amelyről kiegészitőleg tájékoztatást adunk.

L.Brezsnyev"

1/
Megjegyzés: Javasolom, hogy Tyitov elvtárson keresztül Kádár elvtárs alábbi üzenetét továbbitsuk Brezsnyev elvtársnak:
- Kádár elvtárs megkapta Brezsnyev elvtárs üzenetét. Köszöni azt, várja Brezsnyev elvtárs további tájékoztatását.

2/ Sebestyén elvtárs rövid időn belül jelenti, hogy mikorra állitható be az IL-18 vagy az AN-24 gép.

Erdélyi

3/ Sebestyén elvtárs közölte: ma délután 3 órától az IL-18-as és az AN-24-es gép repülésre készen áll.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

a lelkiismeretével alkuszik meg, ha a szíve szerint beszél, lehetséges, hogy vissza sem térhet Pozsonyba. ... Biľak elvtárs elmondta, hogy a kétoldalú találkozó kimenetelétől függően azon gondolkozik, hogy kedden este eljönne a Balatonon üdülő családjáért. Arra az esetre, ha erre sor kerül, azt javasolta Sztankó elvtársnak, hogy ő is jöjjön vele, mert útba ejtenék Budapestet és Sztankó elvtárs közvetítésével szeretne valamit elmondani Kádár elvtársnak. Ha a körülmények nem teszik lehetővé a magyarországi látogatást, arra az esetre megígérte, hogy kedden vagy szerdán éjjel tájékoztatni fogja Sztankó elvtársat a kétoldalú találkozóról.

Biľak elvtárs többször kérte Sztankó elvtársat, hogy az általa elmondottakat ne írja le és egyelőre senkit ne tájékoztasson arról. Külön kérte, hogy a Kádár elvtárssal való találkozó gondolatát egyelőre senkinek ne jelezze."[14]

Néhány nap múlva Vasil Biľak összeszedte magát. Talán az Ágcsernyőn és Pozsonyban szovjet barátai részéről többször is elhangzott ígéret éltette: tartson ki, és a Kreml semmiképpen nem hagyja, hogy bajba kerüljön. Ez így is történt. Ha pedig 1968 augusztusában Prágában és Pozsonyban megvalósult volna az 1956-os magyarországi „radikális" forgatókönyv, egészen bizonyos, hogy Vasil Biľak még jobban előtérbe került volna.

Az is tény, hogy a szovjet felső pártvezetés befolyásos „ukrán frakciója" – Nyikolaj Podgornij, Pjotr Seleszt, s egy ideig Sztyepan Cservonyenko prágai szovjet nagykövet is – a legszívesebben Biľakot látta volna a CSKP Központi Bizottsága első titkárának helyén. Amennyiben Brezsnyevék nem kényszerülnek Moszkvában tárgyalóasztalhoz ülni a néhány órával korábban még fogságban tartott Dubčekkel és a többi csehszlovák reformpolitikussal, akkor Vasil Biľaknak komoly esélye lett volna rá, hogy hazája első embere legyen.

Mint tudjuk, az események másként alakultak. Biľak ugyan elérte, hogy Svoboda elnök – a jelek szerint Leonyid Brezsnyev kérésére – magával vigye őt Moszkvába a csehszlovák tárgyaló küldöttség tagjaként. Politikusi karrierje azonban ezen a ponton kissé megtorpant. Elsősorban azért, mert a Kremlben folyó tárgyalásokon végig nyíltan a szovjet felet segítette honfitársaival szemben. Hálából Brezsnyev – amint ezt Pjotr Seleszttől és Ivan Udalcovtól, a prágai szovjet nagykövetség akkori tanácsosától egymástól függetlenül, különböző időpontokban hallottam – még Moszkvában rábeszélte Dubčeket, hogy Prágába visszatérve társaival együtt ne szorítsa ki teljesen Vasil Biľakot a hatalomból.[15]

Ilyen szempontból a politikus valóban jobban járt, mint a megszállás napjaiban különösen kompromittálódott több kollaboráns cseh és szlovák vezető. Ezért ke-

[14] MOL 288. fond, 47. cs., 743.

[15] E beszélgetés távoli visszhangja Oldřich Švestkáig is eljuthatott, de ő nem hitt Biľak politikai túlélésében. „Biľak bentmaradása valószínűleg csak a szovjetek felé [tett] átmeneti engedmény. Politikailag halott és egy-két további KB ülés kérdése csak, hogy kiessen az Elnökségből", mesélte Kovács Imre prágai magyar nagykövetnek 1968. szeptember 4-én. MOL 288. fond, 47. cs., 744.

rülhetett vissza a CSKP Központi Bizottságának egyik titkári helyére azt követően, hogy Gustáv Husákot megválasztották a Szlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága első titkárává, és Biľak így kénytelen volt feladni pozsonyi hídfőállásait. Vele szemben a behívólevél másik négy aláírója jóval lassabban „szivárgott vissza" a hatalomba. Drahomír Kolder először a szófiai csehszlovák nagykövetségre került, még csak nem is nagykövetnek. Oldřich Švestka 1968 őszén „politikai hullának" tekintette magát.[16] Alois Indra hosszú heteket töltött egy Moszkva környéki nyaralóban gyógykezelés címén, s az átmeneti helyzetben közülük még a leggyorsabban „akklimatizálódott" Antonín Kapeket is csupán 1970-ben, jóval Biľaknak a hatalomba való visszatérése után választották meg a Központi Bizottság elnökségi tagjának.

Szovjet patrónusai tehát nem áldozták fel Biľakot olyan könnyen, mint a többi ismert kollaboránst, vagy korábban a Novotný-garnitúra jó részét, amely pedig őszintén hű volt a moszkvai „vonalhoz". Ám ettől kezdve Vasil Biľak nem számíthatott már a CSKP első titkári posztjára. Különösen 1969 áprilisától, amikor azt megkaparintotta a nála is ravaszabbnak és ügyesebbnek bizonyult Gustáv Husák – akiről pedig Biľak 1968 folyamán oly sok kompromittáló adatot adott át a szovjet vezetőknek. Részben ezekre támaszkodva tájékoztatta Brezsnyev 1968. augusztus 18-án az „ötök" első titkárait és miniszterelnökeit azon a titkos megbeszélésen a Kremlben, amelyen utoljára megindokolta, miért készülnek Csehszlovákia megszállására: „A rendelkezésünkre álló hivatalos anyagokból kitűnően Husák például teljes lendülettel tör a hatalomra. Minden alapunk megvan rá, hogy higgyünk barátainknak: a jobboldaliak még a szlovák pártkongresszus előtt kompromittálni akarják őket. Erre készülnek, sőt máris megtették. A kongresszus alatt pedig mindent elkövetnek, hogy a párt és a nép ne tudja meg, milyen vonalat képvisel Biľak. Aki pedig hősies, pártszerű pozíciót foglal el."[17]

Ebben a helyzetben Gustáv Husák és Vasil Biľak eleinte csupán kényszeredetten, valószínűleg Moszkva nyomására, a „normalizáció" – vagyis a minél eredményesebb visszarendeződés – érdekében kötött egymással szövetséget. Kettősük, amely Husák uralmának végén némileg meglazult, sohasem vált igazi duumvirátussá. Mégis sikeresnek bizonyult. Biľak megelégedett a CSKP Központi Bizott-

[16] „A szovjet vezetés lépései fokozatosan hozzájárultak a baloldal szétveréséhez, lehetetlenné tételéhez", írta Budapestre 1968. szeptember 4-én Kovács Imre prágai magyar nagykövet. „Megnyilvánult ez többek között abban, hogy nem hagytak a baloldal számára manőverezési lehetőséget. Az elmúlt [augusztusi moszkvai] tárgyalásokon a baloldal egyes tagjait a vezetés többi tagjaival, Dubčekkel szemben kiemelték. De ez is nagyon rapszodikus volt. Így például Švestka elvtárs elmondta, hogy őt június elejéig a szovjetek, maga Cservonyenko nagykövet is teljesen figyelmen kívül hagyták, eddig még kapcsolata sem volt Cservonyenkóval. Majd ez a helyzet egyszerre megváltozott, a szovjet lapok elkezdték isteníteni, Brezsnyev Ágcsernyőn és most Moszkvában is úgy az égig magasztalta, hogy ezzel tulajdonképpen politikailag sírba kergette." MOL 288. fond, 47. cs., 744.

[17] *The Prague Spring 1968* (1994. 62.).

sága nemzetközi és részben ideológiai ügyekben illetékes titkárának feladatával. S megmaradt *szürke eminenciásnak* – egészen addig, amíg a szovjet rendszer és a szovjet birodalom falai repedezni nem kezdtek, s történelmi léptékkel hihetetlenül gyorsan maguk alá nem temették a környező országok Moszkva-barát vezetését.

A kiváló fizikai és szellemi erőnlétű Vasil Biľakot néhány nappal nyolcvanadik születésnapja előtt kerestem fel Pozsonyban. Ugyanabban a villában – a „prágai tavasz" szegényesen élő reformpolitikusainak lakásával szemben, nyugati mércével is tehetős ember otthonát idéző házban – él, amelyben politikusi fénykorát töltötte. Körülötte azonban megváltozott a világ. Ezért az első kérdésem úgy hangzott: hogyan érzi magát kortársai távozása közepette, amikor már nem létezik sem az a párt, sem az az ország, amelynek életében olyan fontos, olykor meghatározó szerepet játszott?

* * *

V. B.: Valóban nem valami nagy öröm látni, hogy az ember körül már szinte mindenki kihalt, miközben én még mindig itt lábatlankodom. Pedig a szüleim nagyon korán elhunytak. Apám életében ötször járt Amerikában és ez persze némileg kiszívta az erejét. Az első világháború alatt kétszer is halálra ítélték, amiért segítette az orosz hadsereget.[18] Tévedésből azonban egy bizonyos Hojdát akasztottak fel helyette, a falubelijét. Apám halála után anyám kilenc gyerekkel magára maradt, de a legtöbb testvérem szintén korán elhunyt. Én voltam a kilencedik, legkisebb gyerek.

Anyám a halottas ágyán magához hívott minket, és azt mondta: „Gyerekek, én csak egyet kérek: úgy éljetek, hogy ne kerüljetek összeütközésbe a csendőrökkel!" *[Elérzékenyül.]* Ezzel azt akarta mondani, hogy tisztességes emberek legyünk. Én tizennégy és fél évesen elhagytam a szülői házat, sőt Szlovákiát, és szakmát tanulni Csehországba mentem. Hradec Královéban tanultam ki a szabómesterséget. Tizenhét évig dolgoztam a szakmában.

K. M.: Még ma, nyolcvanévesen is meg tudna varrni egy öltönyt?

V. B.: Ma is megvarrnám magamnak, igen. Ha a szükség úgy hozná. Ezt a mesterséget nem lehet elfelejteni. Nem azért, hogy dicsekedjek, de a legjobbak közé tartoztam. Pozsonyban ezerkétszáz szabólegény meg varrólány dolgozott, én voltam a szakszervezeti elnökük. És engem tartottak a legjobbnak. *[Büszkén.]* Én varrtam Hodža csehszlovák miniszterelnök frakkját!

Igen, furcsa dolgok történnek az emberrel. Fiatalkoromban például meg voltam róla győződve, hogy csakis kelet-szlovákiai lány lehet a feleségem. Görögkeleti vallású, magas és szőke. Ehhez képest alacsony, sötétbarna hajú katolikus pozso-

[18] A Biľak-család Kárpátalja egyik olyan falujában élt, ahol a ruszin lakosság egy része az első világháborúban szinte felszabadítóként várta az orosz hadsereget, és ellátta a szükséges információval. Megtorlásul az osztrák–magyar hatóságok majd' minden ilyen településen kegyetlenül leszámoltak a „kémgyanús elemekkel".

nyi lányt vettem el, aki egy évvel idősebb volt, mint én. Mégis ötvenegy éven át boldogan éltünk együtt. Megértéssel fogadta a munkámat, gyerekekkel ajándékozott meg, és rendesen felnevelte őket. Hosszú éveken át, amikor én Prágában dolgoztam, csak a hétvégeken látott...

K. M.: Mikor lépett be a kommunista pártba?

V. B.: Először 1938-ban. Ám ez valahogy érvényét veszítette. Másodszor a szlovák nemzeti felkelés alatt lettem párttag. Akkor egyébként súlyosan megsebesültem, de az ezt tanúsító dokumentumok is elvesztek, akárcsak az akkori pártarchívum egy része. Én ezt annak idején szóvá is tettem Karol Bacíleknek. A szlovák nemzeti felkelés alatt ő volt a felelős a besztercei területi pártszervezet archívumáért, amelyet annak idején elástak egy völgyben, és mindmáig nem találtak rá.[19]

1945. május 5-én újra beléptem a pártba. Hivatalosan akkortól datálódik a párttagságom. Később azonban, a közelmúltban *[szenvtelenül, némi szünet után]* kizártak.

K. M.: Gustáv Husákot mikor ismerte meg személyesen?

V. B.: Rögtön a háború után. Lelkes fiatalokként együtt jártunk a gyűlésekre. Azután a különböző pártiskolákon előadónk lett. Kiváló szónok volt, aki a politikában úgy érezte magát, mint hal a vízben. Nagyon jellemes ember volt a maga módján. Hányan uszítottak ellene! Kilenc évig ült a börtönben ártatlanul. Vilém Nový például ellene tanúskodott a bíróságon, de később, amikor Nový betöltötte a hatvanadik életévét, és felterjesztették a Klement Gottwald-érdemrendre, Husák a Központi Bizottság Elnökségében azt mondta: „Én ehhez nem szólok hozzá, döntsétek el ti. Nekem megvan a magam véleménye." És a KB-Elnökség megszavazta a kitüntetést.[20] Husák azt is tudta, hogy Novotný meg Barák mi mindent tett ellene, de ezt soha nem éreztette velük.[21]

[19] Vasil Biľak kissé furcsa megfogalmazásának oka, hogy politikai ellenfelei – amint azt némelyiküktől magam is hallottam – „történő neofitának" tartották öt a háború előtti párttagokhoz, főleg pedig a börtönöket és koncentrációs táborokat megjárt „illegálisokhoz" képest.

[20] Biľak téved: 1964-ben, amikor Nový hatvanéves lett, Husák nem volt tagja a Központi Bizottságnak; akkor alig egy éve rehabilitálták, és még éppen csak hogy visszavették a pártba. Egyébként Novýt magát is koholt vádak alapján tartóztatták le a Gottwald-korszakban. A Novýtól kicsikart hamis vallomásért inkább az akkor hatalmon lévő politikusok voltak felelősek.

[21] Rudolf Barák a CSKP vezetésének egyik legkülönösebb sorsú alakja. Csak 1945-ben, harmincévesen lépett be a CSKP-ba, mégis rendkívül gyorsan haladt felfelé a szamárlétrán: 1953 és 1961 között belügyminiszter, 1959-től emellett miniszterelnök-helyettes is volt. 1954-ben a párt Politikai Bizottságának, a későbbi Elnökségnek tagja lett; szoros kapcsolatot tartott fenn a szovjet politikai rendőrséggel. 1962 februárjában Novotný korrupcióval vádolta a vele erősen rivalizáló Barákot, aki az összes cseh és szlovák vezető ellen tömérdek kompromittáló anyagot gyűjtött össze. Talán ennek tulajdonítható, hogy a korrupció mellé hamarosan az összeesküvés vádja társult, és a politikust bebörtönözték. Csupán 1968 áprilisában szabadult Dubček személyes közbenjárására. Biľak állításával szemben a haragtartó Husák egész uralma idején figyeltette Barákot és környezetét, s nem járult hozzá életkörülményei lényeges javításához.

A szlovákok szerepe Novotný megbuktatásában

K. M.: Hogyan emlékszik Antonín Novotný 1968. januári megbuktatására? Ön szerint milyen szerepet játszott ebben Leonyid Brezsnyev szovjet pártfőtitkár 1967. decemberi prágai látogatása?

V B.: [Hosszan gondolkodik, majd határozottan.] Előbb fel kell idézni néhány korábbi mozzanatot. 1964 októberében Novotnýt nagyon megrázta Hruscsov leváltása. Egészen odáig elment, hogy a Központi Bizottság ülésén vitát kezdeményezett erről! Ennek a lépésnek a helyességéről! Hogy nem sérti-e ez az intézkedés a szovjet kommunista párt belső szervezeti szabályait. Novotný el akarta érni, hogy a CSKP Központi Bizottsága határozottan fejezze ki sajnálkozását Hruscsov leváltása miatt. Nagyon jó kapcsolatban voltak. Brezsnyevvel később nem jött ki olyan jól. Hiszen Novotný, szóval én nem akarom azt mondani, hogy nem volt hithű párttag... *[Nem tudja befejezni a mondatot, inkább visszatér az egykori hivatalos pártálláspontho z.]* Egyszerűen nem tudott megbirkózni az első titkári feladatokkal.

Elég, ha annyit mondok, hogy a szlovákokat nem tekintette nemzetnek. Még azt sem akarta megengedni, hogy Pozsony legyen Szlovákia fővárosa. Ellenségnek tekintette a szlovákokat. És ha Szlovákia bármit kért, rögtön a polgári nacionalizmust, sőt a *szlovák polgári nacionalizmus* megnyilvánulását látta benne! *[Rendkívül indulatosan.]* A szlovákok pedig ezt nehezen tűrték. Pártszervezetünk felvette a harcot ezzel az álláspontt al. Egyértelműen Novotný ellen léptünk fel, azt akartuk, hogy váltsák le. Abba belementünk volna, hogy a választási ciklus végéig ő maradjon az államfő. És ezzel 1967 második felében a csehek jelentős része is egyetértett. Novotný látta ezt. Legalább öt jelölt pályázott a helyére.

K. M.: Kik voltak ezek?

V. B.: Hendrych tartotta magát a legesélyesebbnek, de Kolder is úgy vélte, alkalmas erre a tisztségre. Černík szintén.[22] Smrkovský is azt gondolta, hogy sikerrel pályázhatna. Sőt, kifejezetten számított rá. Mi természetesen úgy képzeltük, hogy az új első titkár szlovák lesz. Dubček útját egyengettük.

Amikor Novotný észrevette, mi folyik körülötte, azt gondolta, hogy Moszkva meg fogja őt menteni. Elég felhívnia Brezsnyevet, és megtárgyalni vele ezeket a dolgokat. A Kreml azonban máshonnan is informálódott. Hendrych például elment Cservonyenko prágai szovjet nagykövethez, és azt mondta neki, hogy a párttagság nyolcvan százaléka őt támogatja. Ő volt a párt második embere, és Novotný főleg benne bízott.

[22] A felvétel után Biľak nevetve elmondta, hogy a Novotnýval való 1967. decemberi kötélhúzást követően a Központi Bizottság egyes tagjai, miután látták Černík növekvő ázsióját, elterjesztették róla, hogy az apparátusi munkához nem értő technokrata, aki ráadásul még zsidó is. Biľak szerint nagyrészt ezáltal sikerült megakadályozni, hogy Černík legyen Novotný utódja a CSKP élén.

Azután nekünk is tudomásunkra jutott, hogy Novotný telefonon meghívta Brezsnyevet Csehszlovákiába vadászni. Szarvasra vagy valami ilyesmire. A részleteket mi már csak Brezsnyev hazautazása után tudtuk meg. A látogatás alatt viszont az a váratlan helyzet adódott, hogy nekünk négyünknek, a „szlovákoknak" – nekem, Dubčeknek, azt hiszem, Janíknak és Šalgovičnak – hirtelen együtt kellett Prágába utaznunk, mert Dubček egyedül félt odamenni, nem akart egymagában a fővárosban lenni.[23]

K. M.: Miért? Végtére is Dubčeknek komoly kapcsolatai voltak a Szovjetunióval.

V. B.: Úgy látszott, hogy vannak. Legalábbis úgy látszott. De volt valami Dubček személyiségében, amit nem tudtunk – legalábbis én nem tudtam – megemészteni. Korábban, normális körülmények között pozitívan viszonyult a Szovjetunióhoz. Ezért is ragaszkodtunk az ő személyéhez 1967 decemberében, amikor felmerült, hogy ki töltse be a CSKP első titkári posztját. Azt is tudtuk, legalábbis én tudtam, hogy *[zavarba jön]* ... de hát [az 1989-es „bársonyos forradalom" utáni házkutatás alkalmával] elkobozták tőlem azt a füzetet is, ahol én sorra jellemeztem az első titkári helyre esélyes elnökségi tagokat. Sajnáltam, hogy Dubčeket kell javasolnunk, mert tudtam, hogy népszerűtlen intézkedéseket kell majd hoznia, és ezért a szlovákokat fogják okolni. Azt mondják majd, hogy a szlovákok rontottak el mindent. E feljegyzéseimet odaadtam Dubčeknek elolvasni. Ő azt mondta: „Kár, hogy nem engem javasolsz, mert én mindenkinek megmutatnám, mire vagyok képes!" *[Maró gúnnyal.]* Hát ezt azután tényleg megmutatta... Elutaztunk tehát Prágába Dubčekkel. Mi hárman a pártszállóban maradtunk, ő meg elment a pártközpontba, ahol Brezsnyev éppen Novotnýval és Hendrychhel tárgyalt.[24]

K. M.: Külön-külön?

V. B.: Külön-külön. Dubčekkel is. És miután Brezsnyev megismerkedett a helyzettel, azt mondta – azóta ez szállóigévé vált – *„Eto vase gyelo"*. Vagyis: ez a maguk dolga. Ezzel elutazott.

[23] A jelek szerint Ján Janík sohasem tartozott igazán Dubček baráti köréhez. Az utóbbi írja memoárjában, hogy 1966 májusában Janík, a szlovák kommunista párt Központi Bizottságának egyik titkára Jozef Lenárttal, akkori főbb riválisával szövetkezett ellene. Dubček (1993. 108.). Az invázió alatt Janík határozottan fellépett a „Dubček-vonal" ellen, a beavatkozás mellett. Williams (1997. 135–136.). Egészen másképpen alakult 1968 augusztusa előtt Dubček és Viliam Šalgovič kapcsolata. A keményvonalas politikus, akiről sokan sejtették – amint az később igazolódott is –, hogy KGB-ügynök, emberileg ragaszkodott Dubčekhez, aki viszont láthatólag egyengette pályáját. Mlynář (1988. 130–131.). Az 1968. augusztusi intervenció napjaiban Šalgovič azon cseh és szlovák politikusok egyike volt, akik hajlandónak mutatkoztak a szovjet tankok segítségével történő, véres rendteremtésre. Vállalta egyebek mellett, hogy a belügyminisztérium, főleg pedig a politikai rendőrség állományát mintegy átjátssza a létrehozandó Munkás–Paraszt Forradalmi Kormány kezére. Augusztus 21-én reggel kilenckor azonban, amikor felhívta Dubčeket, és megtudta, hogy régi pártfogójának semmi köze az idegen csapatok behívásához, megzavarodott és tanácstalanságában kegyetlenül berúgott. Williams (1997. 129.).

[24] Valójában a Hradzsinba, ahol Cservonyenko szovjet nagykövet emlékezete szerint a megbeszélések folytak.

Így Novotný megértette, hogy többé nem számíthat Brezsnyev támogatására, hogy Moszkva már nem áll mögötte. A helyzete ettől még inkább bizonytalanná vált. Pedig Pozsonyban már elő volt készítve a repülőgép, amely minket, „a szlovák lázadókat" a letartóztatásunk után Prágába vitt volna. Ha Samuel Kodaj tábornok élne, meg tudná erősíteni ezt, mert volt hozzá némi köze.[25]

Dubček előtérbe kerül

V. B.: Novotný ekkor kezdett visszakozni. Hendrych ezt azonnal megérezte, és többé nem támogatta őt.

Brezsnyev elutazását követően nagy vita volt a Központi Bizottság Elnökségében, és arra jutottak, hogy plenáris ülésen kell megtárgyalni a kérdést. Össze is ült a testület, de a tanácskozást el kellett napolni, mert közeledett a karácsony, és *[gúnyosan]* karácsonyi süteményt kellett sütni. Ez afféle prágai sajátosság. Sokan azt hitték, így időt nyerhetnek. Ezalatt mindenféle különtárgyalásokra meg különalkukra került sor. Az egyes szekértáborok embereket vásároltak maguknak, igyekeztek minél több embert a maguk oldalára édesgetni.

K. M.: Ön is ezt tette, amikor Dubček megválasztása mellett agitált, nem?

V. B.: [Nevet.] Nézze, ez nekem nem túl kellemes. Nem nagy dicsőség, hogy az én közbenjárásom és munkám nélkül Dubček sehol sem lett volna. Nemhogy első titkár...

K. M.: Szlovákiában?

V. B.: [Büszkén.] Nem csak Szlovákiában. Prágában sem.

K. M.: Voltaképpen hogyan lett Dubček 1963-ban Novotný akarata ellenére a szlovák párt első embere?

V. B.: [Megpróbál kitérni az egyenes válasz elől.] Amikor erre a tisztségre Bacílek utódaként Dubčeket jelölték, Novotný meg sem várta a választás eredményét, és elutazott, mert nem akarta, hogy Dubček legyen nálunk az első titkár. De mi valamennyien őt támogattuk.[26]

K. M.: Öt évvel később is, amikor egész Csehszlovákia élére került?

[25] Novotný leváltásának mindmáig legtitokzatosabb része a pártvezetőhöz hű belügyi és katonai körök tervezett kemény fellépése. Erre mindenekelőtt azért nem került sor, mert Moszkva nem állt ki Novotný mellett. Dubček (1993. 124–125.); Skilling (1976. 172–175.). Novotný egyik bizalmasa, Samuel Kodaj tábornok megtartotta fontos pozícióját a Dubček-korszakban is. Az elsők között lépett fel a *Kétezer szó* című felhívás ellen, majd 1968 augusztusában kollaborált a megszállókkal. Benčík (1994. 113., 135–136.).

[26] Maga Dubček némileg másképpen emlékezett az 1963-as választásra, amelynek eredményeként a koncepciós perekért nagymértékben felelős Karol Bacílek utóda lett a Szlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága első titkári posztján. Arra utalt, hogy Michal Chudík és Michal Sabolčík, a pozsonyi politikai elit két igen befolyásos képviselője ugyancsak szemben állt vele. Dubček (1993. 84., 87.).

V. B.: 1968 januárjában kiegyenlítettek voltak az erőviszonyok. Ám egy éjszaka az ismert szlovák politikus, Sádovský felébresztett prágai szállásunkon. És azt mondta, hogy Dubček nagyon izgatott, képtelen aludni, ezért kéri, írd meg helyette a zárszavát a prágai központi bizottsági ülésre. Ez már azt jelentette, hogy Dubčeket fogjuk javasolni.[27] A karácsonyi és újévi szünet után, amikor folytattuk a tanácskozást, Němec, az egyik Novotný-párti központi bizottsági tag újra felszólalt, hogy ez egy Novotný-ellenes összeesküvés. Ismét parázs vita alakult ki, nyolcvan vagy kilencven felszólalóval, végül azonban maga Novotný emelkedett szólásra és azt mondta, hogy Dubčeket javasolja.

K. M.: Zdeněk Mlynářtól hallottam, hogy 1968 tavaszán, egészen április végéig, Csehszlovákia élén afféle triumvirátus állt: Alexander Dubček, Drahomír Kolder és Oldřich Černík. Ön egyetért ezzel?

V. B.: Nem. Mlynář ugyanis ... *[keresi a szavakat]* de hát már meghalt, úgyhogy inkább nem mondok róla semmit. A lényeg, hogy semmiféle triumvirátus nem volt. Valójában Kolder szeretett volna Dubčekkel együtt dolgozni, aki azonban egyre inkább igyekezett magát távol tartani tőle.

K. M.: Mert érzékelte, hogy Kolder nem valami népszerű Csehországban?

V. B.: Persze. A párt cseh része egyébként Dubček megválasztását sem fogadta túl lelkesen: a megyékből tiltakozások érkeztek. Dubček ugyanis 1963 előtt a párt ipari ügyekben illetékes központi bizottsági titkára volt Prágában, és a csehek akkoriban nem kedvelték. Azonkívül a csehek eleinte nemigen örültek annak, hogy egy szlovák lett a párt első titkára. A megyei meg a járási szinten ez gondot jelentett, mert nem akarták elfogadni.[28]

K. M.: 1968 februárjától kezdve ezt azért nem lehetett érzékelni.

V. B.: [Keserűen.] Mert a [pártbeli] jobboldal tagjai akkor úgy látták, hogy Dubčekkel könnyű dolguk lesz, az ujjuk köré csavarhatják. Főleg a prágai pártszervezet. A februári győzelem[29] évfordulója alkalmából például munkásőrgyűlést rendeztek a prágai Óváros téren, és a Központi Bizottság Elnöksége úgy döntött, hogy Novotný – mint köztársasági elnök – mondja majd a beszédet. Utólag azonban Dubčeket is megbízták, hogy szólaljon fel. Ha elolvassa ezt a beszédet, látni fogja, hogy Dubček akkor már jócskán *összekacsintott* a kispolgári irányzatokkal meg a nem egyértelműen szocialista nézetekkel. És a jobboldal ettől kezdve biztos lehetett benne, hogy Dubček az ő emberük. Ráadásul jó vélemények érkeztek róla a Vatikánból, a templomokban érte imádkoztak, folyton Dubčeket éltették – és Kolder ezt egyre nehezebben tudta elviselni.

[27] Az 1920-as évek bolsevik gyakorlatából érvényes rítus szerint a párt Központi Bizottságának ülése hagyományosan a megválasztott új vezető beszédével fejeződött be.

[28] A „csehek" vagy a „szlovákok" kifejezést használva Biľak többnyire a nómenklatúrára, a pártapparátusra utal.

[29] Vagyis az 1948. februári kommunista hatalomátvétel.

K. M.: Ekkor rövid időre ő lett a második ember a CSKP apparátusában. De mi történt a korábbi „szürke eminenciás" Hendrychhel? Hogyhogy Dubček nem sietett azonnal megszabadulni tőle?

V. B.: Hendrych tényleg szürke eminenciás volt Novotný mellett, úgyhogy őt már az 1968. januári plénumon le kellett volna váltani. *Az egész párt* ezt kívánta. Dubček azonban azt mondta, hogy maga mellett tartja Hendrychet. Ezzel zavart okozott a pártban! Senki nem értette, mit keres ott az a politikus, akit sem a munkásosztály, sem a parasztság nem fogadott el, aki a tömegek előtt népszerűtlen volt. Hendrych különböző alantas dolgokra vette rá Novotnýt. Mondok egy példát: a Mezőgazdasági Szövetkezeti Szövetség kongresszusán felszólalt egy Kassa környéki tsz-elnök, és kifogásolta a Mezőgazdasági Minisztérium néhány intézkedésének tsz-ellenességét. Egyebek mellett azt, hogy a termelőszövetkezetek nem rendelkeznek megfelelő hatáskörrel. Novotný dühbe gurult, és jól leteremtette a felszólalót. Erre a kassai küldöttség elhatározta, hogy a továbbiakban nem vesz részt a kongresszuson. Hendrych – noha előzőleg éppen ő hergelte fel Novotnýt az elégedetlenkedő tsz-elnök ellen – megkereste a sértett küldötteket, és azt mondta, hogy maradjanak, ne törődjenek Novotnýval, mert az úgysem ért hozzá! Ilyen kétszínű volt... Ahol csak lehetett, Novotný ellen uszított, máskor meggondolatlan lépésekre vette őt rá. Meggyőződésem, hogy a szlovákok ellen is ő heccelte. Colotka, aki a szlovák párt Központi Bizottságának elnökségi tagja volt meg más fontos tisztségeket töltött be, szervezett egyszer egy jogi kérdéseket megvitató konferenciát. Erre Novotný – alighanem Hendrych áskálódása nyomán – dühöngeni kezdett a KB-ülésen, hogy ez a szlovák polgári nacionalisták találkozója. Szóval nem volt benne elég tapintat.

K. M.: És Černíket hogyan jellemezné? Dubčekkel és Kolderrel szemben ő technokrata volt, igaz?

V. B.: Mindenesetre bölcsebb volt Dubčeknél. Én azt mondanám *[felemeli a hangját]*, hiba volt, hogy nem foglalkoztunk eleget Černíkkel. Meg lehetett volna őt nyerni... Egyfajta verseny alakult ki közte és Kolder között, hogy ki kerül közelebb az első emberhez, Dubčekhez. Kolder hűségesebb és becsületesebb volt, Černík meg okosabb. Ezért kellett volna többet foglalkozni vele. Főleg azoknak, akik Prágában dolgoztak. Én Pozsonyból keveset tehettem ezért.

K. M.: Černík sokkal műveltebb is volt, mint Kolder.

V. B.: Igen. És a műszaki értelmiség köreiben is becsülték. Csak az volt vele a baj, hogy nagyon rossz természetű felesége volt. Černík szombaton kiment a víkendházába, ahová *[fintorog]* mindenféle művészeket hívott az asszony. Ezek erősen jobboldali beállítottságú emberek voltak, és hétvégéken úgy telebeszélték Černík fejét, hogy hétfőnként mindig jobboldali mámorban lebegett. Szerdáig ez lassan eloszlott körülötte, csütörtökön és pénteken kiválóan lehetett vele együtt dolgozni, azután szombat–vasárnap megint behúzták a csőbe. *[Szívből felkacag.]*

Az ungvári titkos utazás

K. M.: A szovjet vezetés akkori tagjai közül egyedül Pjotr Seleszt, az Ukrán Kommunista Párt első titkára rendezte sajtó alá 1968-as emlékeit egykori naplófeljegyzései alapján. Ő azt állítja, hogy önnel végig bizalmas kapcsolatban volt. Sok tekintetben az öntől kapott információkra támaszkodott a csehszlovákiai helyzet megítélésében. Seleszt leírja, hogy 1968. május 22-én és 23-án önök Koscelanský kelet-szlovákiai megyei párttitkárral átmentek Ungvárra, és hatszemközt bizalmasan tájékoztatták őt a CSKP legbelső ügyeiről.

V. B.: Ez egy érdekes momentum. A csehszlovák–szovjet határon a barátságstaféta alkalmából minden évben sor került kétoldalú találkozóra a határ menti területek politikai vezetői között. Így az ungvári elvtársakkal én már eleve szoros kapcsolatban voltam. Annak idején Vas, majd az ő utódaként Ilnyickij volt a kárpátontúli területi párttitkár a szovjet oldalon. Akkor én már Pozsonyban dolgoztam.

K. M.: Dubček után ön lett a Szlovák Kommunista Párt első embere...

V. B.: Igen. Mégis megkértek, hogy én is menjek a határra.[30] Magammal vittem Koscelanskýt, de azt nem tudtam, hogy Seleszt is ott lesz. *[Nagyon lassan, óvatosan beszél, láthatólag mérlegeli a szavakat.]* Amikor megérkeztünk a határra, kiderült, hogy a szovjet küldöttséget Seleszt vezeti; arra már nem emlékszem, ki állt a mi delegációnk élén.

Ilyen alkalmakkor az volt a szokás, hogy a csehszlovák küldöttséget meghívták ebédelni Ungvárra, és az ebédet összekapcsolták valamilyen termelőszövetkezeti vagy üzemlátogatással. Ez alkalommal Koscelanskýval egy Ungvár környéki halgazdaságba, majd egy *dácsára* látogattunk. Ott beszélgettünk Selesztte, aki – talán személyes kíváncsiságból, de lehet, hogy moszkvai kezdeményezésre – firtatta, milyen a csehszlovákiai helyzet. *[Önérzetesen.]* Én ezt soha nem titkoltam az elvtársak elől, hiszen a szovjet pártot a sajátunknak, baráti pártnak tekintettem. Szövetségesek voltunk! Elmagyaráztam tehát, mi folyik nálunk. Seleszt erre felajánlotta a katonai segítséget vagy más beavatkozást.[31]

K. M.: Már Ungváron? 1968 májusában?!

V. B.: Igen. Már ott. Én ezt visszautasítottam. Koscelanský végig velem volt, hallotta. Hozzáteszem: *Dubček hozzájárulásával utaztam Ungvárra!*

K. M.: És utána be is számolt neki a találkozóról?

V. B.: Elmeséltem neki, és jól tettem. Mert mások, például Kriegel meg Pavel belügyminiszter révén a találkozónak híre ment. Pavel ugyanis elmesélte Kriegel-

[30] Pjotr Seleszt visszaemlékezéseiből viszont kitetszik, hogy Biľak *maga kéredzkedett* erre a találkozóra, amelyet többek között Nyikitcsenko ukrajnai KGB-főnök szervezett meg. Lásd a 99. oldalt.

[31] Naplójában Seleszt azt állítja, hogy ő inkább hallgatott, és éppen Biľak volt az, aki ezt a segítséget kérte. Lásd a 281–282., 284. oldalon.

nek, az meg tovább, hogy „Biľak a határon, majd Ungváron titokban tárgyalt Seleszttel". Engem viszont fedezett, hogy Dubčekkel mint a CSKP első titkárával ezt az utat előzetesen jóváhagyattam.

K. M.: Arról is tudott Dubček, hogy magyarországi nyaralása során 1968. július 20-án Balatonaligán, Kádár János villájában ön találkozott Pjotr Seleszttel, és megbeszélte vele, hogy néhány elvbarátjával együtt megír egy levelet, amelyben fegyveres segítséget kér Moszkvától a csehszlovákiai rendcsináláshoz?

V. B.: [Felháborodva, nagyon határozottan.] Ez ától cettig hazugság. Először is én nem nyaraltam a Balatonon, mivel 1968-ban nem tudtam kivenni a szabadságomat. Csak a feleségem volt ott a gyerekekkel. Egy szombat-vasárnap azonban lementem a Balatonra. A határon Horn Gyula várt [aki akkor az MSZMP külügyi osztályán dolgozott]. Útközben, már a határon szóltak nekem a magyar elvtársak, hogy ugorjak fel Budapestre, mert Kádár beszélni akar velem.

Megálltam ezért Budapesten. Kádár János a pártközpontban megmagyarázta, milyen helyzetértékelés alakult ki a csehszlovákiai fejleményekről. Hogy a szovjeteket meg őt magát is nagyon nyugtalanítja ez az egész. És mondjam meg Dubčeknek, hogy nagyon nagy veszély fenyeget!

Szombaton estefelé megérkeztem a balatoni pártüdülőbe, ahol a feleségem meg a gyermekeim az egyik kis villában laktak.[32] Nyomban közölték velem, hogy egy kicsit odébb Borisz Ponomarjov vár rám.

K. M.: Nem Seleszt?!

V. B.: Nem Seleszt! Kimentem hát Ponomarjovhoz, és mindenféléről beszélgettünk. Ő elmondta, hogyan ítélik meg a helyzetet. És hogy jó lenne, ha Prága – a prágai elvtársak – aktívabbak lennének. Ha nem hagynák magukat háttérbe szorítani. És ha több információt nyújtanának Moszkvának. Pedig Cservonyenkónak Prágában kiterjedt kapcsolatai voltak, úgyhogy nem panaszkodhattak információhiányra...

Körülbelül egy órán át ültünk és beszélgettünk. Utána elmentem aludni, majd vasárnap hazautaztam. Amikor ezzel az üggyel kapcsolatban később 1989 után kihallgattak, a nyomozóknak is azt mondtam, hogy a Balatonon én Ponomarjovval találkoztam és a csehszlovákiai eseményekről beszélgettünk.

K. M.: És Seleszttel?

V. B.: De hát soha életemben nem találkoztam Seleszttel a Balatonnál![33] Az ungvári látogatás után akkor láttam újra, miután a csapatok bevonultak! 1969 áprilisában Husákot főtitkárrá választották, és mi ellátogattunk Kijevbe, majd onnan egy közeli településre, ahol annak idején Svoboda tábornok megszervezte [a második világháború alatt a Vörös Hadsereg oldalán harcoló] egységét. Ekkor beszélgettem újra Seleszttel, de csak bizonyos *nyelvi kérdésekről.*

[32] A legfelső vezetés számára a pártüdülőn belül is elkülönített „Aliga-2" üdülőről van szó.

[33] Mindez ellentmond a Kádár János hagyatékában lévő iratoknak és Pjotr Seleszt korabeli naplófeljegyzéseinek. Lásd a 296–297. oldalon.

Az ágcsernyői megbeszélések

K. M.: De hát 1969 tavasza előtt ön többször is találkozott Seleszttel! Például a két ország politikai vezetésének ágcsernyői tárgyalásain, 1968. július 29. és július 31. között...

V. B.: [Igyekszik elterelni a beszélgetést.] Az ágcsernyői találkozó fordulópont lehetett volna abban a válságos helyzetben. Ezt Svoboda köztársasági elnök is örömmel konstatálta; ez a találkozó ugyanis az SZKP KB Politikai Bizottsága és a CSKP KB Elnöksége szintjén zajlott. *[Büszkén.]* A történelemben ez volt az első ilyen találkozó!

K. M.: De hiszen Ludvík Svoboda akkor még nem volt tagja a CSKP vezetésének. Hogy lehet az, hogy ennek ellenére is olyan fontos szerepe volt Ágcsernyőn?

V. B.: Svobodát mint tekintélyes politikust és a Szovjetunió nagy barátját hívták meg, noha valóban nem volt tagja a pártvezetésnek. És ő őszintén örült a találkozónak. Annak, hogy a válság nem mélyül tovább, hanem megoldódik. Legalábbis akkor úgy tűnt. Órákig lehetne beszélni róla, mennyi minden történt ott a kulisszák mögött.

K. M.: Ön ezeknek a kulisszák mögötti tárgyalásoknak jószerivel ma már az egyedüli élő szemtanúja. De soha nem szeretett beszélni róluk.

V. B.: Most már sokkal többet elmondhatok. Vasárnap repülővel utaztunk Kassára, majd autón tovább, Ágcsernyőre. A szovjetek hétfő reggel érkeztek vonattal Ungvárról, Munkácsról, vagy már nem is tudom, honnan.[34] A tárgyalások a vasutasok helyi művelődési házában zajlottak. Elsőként Brezsnyev szólalt fel. Alapos és meg kell mondjam, nagyon jó helyzetelemzést adott. Őt Dubček követte, akinek a felszólalása egészen más álláspontot tükrözött.

Nem voltam jelen az ezt megelőző központi bizottsági elnökségi ülésen Prágában, de utólag olvastam az ott készült jegyzőkönyvet. A jelenlévők Smrkovský javaslatára elhatározták, hogy a mi részünkről csak egy felszólaló lesz: Dubček. Más nem fog beszélni! Miután azonban Ágcsernyőn Brezsnyev és Dubček befejezte, a szovjetek azt javasolták, hogy ha már így összejöttünk, szólaljon fel mindenki, akinek mondanivalója van. Akkor Podgornij kezdett beszélni...

K. M.: Majd egy idő után Seleszt, aki azt írta a naplójában, hogy az ön barátja volt.

V. B.: [Ismét elkerüli a Seleszt-témát.] Podgornij után Svoboda következett, őt követte Seleszt, majd én és Koszigin. De lehet, hogy Koszigin még előttem kapott szót.[35] Černík is beszélt, tehát kötetlenné vált a találkozó. Piller is felszólalt meg még mások is.

[34] A szovjet küldöttség 1968. július 27-én Moszkvából három IL–18-as gépen érkezett meg a munkácsi katonai bázisra. A Munkács és Csap közötti utat gépkocsin tették meg, majd a szovjet–csehszlovák határ melletti váltóőr bódéjánál állt az a szerelvény, ahonnan július 29-től kezdve Brezsnyev és társai reggelente vonaton utaztak Ágcsernyőre.

[35] Dubček felszólalását követően szünetet tartottak, majd Černík beszélt, sokkal határozottabban, mint azelőtt és azután bármikor. Utalt arra, hogy a CSKP saját maga kívánja rendezni

K. M.: Többen állítják, hogy Seleszt a vitában „galíciai zsidónak" nevezte Kriegelt.

V. B.: Ennyire nyíltan azért ezt nem mondta ki. De pontosan elmesélem, hogy volt. Itt ültünk mi *[feláll és mutatja]*, és itt a szovjetek. A kis helyiségben elég szorosan voltunk. A tanácsadók arrébb ültek. Seleszt felszólalása eléggé ... *[vigyáz, hogy holtában se sértse meg az egykori szovjet patrónusát]* eléggé goromba volt. Mert ő olyan...

K. M.: ...kulturálatlan ember volt.

V. B.: Ilyen természetű ember volt. Gorombán beszélt, nem válogatta meg a szavait. „Így meg úgy", mondta, „maguknál szovjetellenes politika uralkodik!" Kriegel *[mutatja]* itt ült, Seleszt pedig beszéd közben egyre-másra Kriegelre nézett, és szovjetellenességet meg cionizmust emlegetett. Kriegel erre megkérdezte: „De miért énrám néz?" Seleszt meg azt mondta erre, hogy „azért, mert maga olyan érdekes, hát azért nézem". Szóval nem nevezte galíciai zsidónak.[36] Tudom viszont, hogy a szovjetek szűk körben, egymás között valóban így nevezték Kriegelt. *[Nyomatékkal.]* Hivatalosan azonban nem!

Seleszt felszólalása után azonban kellemetlen hangulat alakult ki. Sugdolózni kezdtek, s eközben Dubčekhez is eljutott, hogy tiltakozni kellene; ennek hatására tiltakozott is Seleszt szavai ellen. Kérte, hogy ezt vegyék jegyzőkönyvbe. „Jól van", mondta később Brezsnyev, „benne lesz".[37]

„párt- és állami ügyeit". Utána Brezsnyev felemelt hangon kioktatta őt, mint egy kisiskolást: „Kik ezek a jobboldali elemek, és maga miért nem utalt rá, hogyan lehetne segíteni maguknak?! Miért nem utasítják rendre Ota Šiket? Már fejfájást kapunk tőle!" Koszigin, Mazurov és Katusev hasonló hangnemben szóltak közbe. Černík nem válaszolt minden kérdésre, de Dubček odaszúrta a szovjet pártfőtitkárnak: „Nem gondolja, Brezsnyev elvtárs, hogy a kérdéseivel beleszól a mi belügyeinkbe?" Ezután Koszigin, később Smrkovský beszélt. Másnap délelőtt pedig sorra felszólalt Svoboda elnök, Szuszlov és Biľak. Seleszt (1995. 358–369.); Vondrová–Navrátil (1996. 41–113.).

[36] A beszéd rövidített változata, amelyet Seleszt még aznap este beragasztott naplófüzetébe, jelentősen eltért a hivatalos jegyzőkönyv szövegétől. Az utóbbiból kimaradt számos durva kirohanás, így František Kriegel minősítése is. Vondrová–Navrátil (1996. 126–130.). Vö.: Seleszt (1995. 376–378.). A vita során valóban elhangzott „galíciai zsidó" minősítést Seleszt kihúzta naplója gépelt szövegéből. Kriegel, aki önérzetes ember volt, az ülés után azonnal felvetette, hogy tisztázzák őt Seleszt politikai vádjai alól. Vondrová–Navrátil (1996. 130.).

[37] Biľak itt ellentmond önmagának, hiszen ha Seleszt nem használta a „galíciai zsidó" kifejezést, mi végre tiltakozott volna a csehszlovák delegáció? A szovjet politikus felszólalása egyébként Dubčeket is vérig sértette. „Felszólalásom nagy hatást gyakorolt", jegyezte fel büszkén Pjotr Seleszt a naplójába, „a csehszlovákok között zavart keltett, váratlanul érte őket ... Elvtársaink azonban teljes mértékben egyetértettek tartalmával, formájával és hangvételével is. Én úgy véltem, hogy nincs veszítenivalónk. Semmit nem nyertünk ezzel az ágcsernyői tanácskozással, viszont annál többet veszítettünk. Hiszen a csehszlovák vezetők majdnem győztesként kerültek ki a vitából. Ezért szántam el magam, hogy a szemükbe mondok mindent, amit csak tudok rólik. Szuszlov ... egyszerűen zavarba jött felszólalásomat követően, főleg pedig azután, hogy Dubček visszautasította a szavaimat. Elgyávult, mindent jelentett Brezsnyevnek. Mint ké-

Véget ért az aznapi tanácskozás. Felszálltunk a vonatra. A szovjetek is a maguk szerelvényére, és ki-ki elindult volna haza. De röviddel azután, hogy mi bementünk az étkezőkocsiba, kinyílt az ajtó, és megjelent Brezsnyev, Podgornij meg Seleszt.[38]

K. M.: Meg Szuszlov.

V. B.: Igen, Szuszlov is. Rögtön helyet szorítottunk nekik, két üveg konyak került az asztalra. Lencsét ettünk vacsorára. Van egy olyan mondás mifelénk, hogy *valaki eladta a nézeteit vagy ilyesmi, egy tál lencséért.* Helyet adtunk nekik, leültek és így Smrkovský, akinek mindenütt ott kellett lennie, már nem fért el. Fél fenékkel ült a karfán, mert egy ilyen vasúti étkezőkocsiban nemigen van hely. És Smrkovský azt mondta Selesztnek: „Szépen beszéltél, nagyon szépen!" És ott, helyben összeölelkeztek.[39] Úgy látszott tehát, hogy mindent sikerült elsimítani.

K. M.: Nehéz elképzelni, hogy egy olyan híresen önérzetes ember, mint Smrkovský ennyire megalázkodott volna. És pont Seleszt előtt...

V. B.: Maga nem ismerte őt. *[Kajánul.]* 1968 januárjában arra a központi bizottsági plénumra, ahol Novotnýt leváltották, Smrkovský három beszéddel a zsebében ment el. Az egyiket arra az esetre vitte, ha Novotnýt leváltják, a másikat arra, ha nem, a harmadikat pedig arra, ha őt magát, Smrkovskýt választják utódául. Ő ugyanis nagyon szeretett volna első titkár lenni.

K. M.: Nem inkább köztársasági elnök?

V. B.: [Meg sem hallja a kérdést.] És 1968 júniusában, amikor egy parlamenti küldöttség élén Moszkvában járt, elmagyarázta, hogy Dubčekben van a hiba. Ha viszont Moszkva áldásával ő, Smrkovský lehetne a CSKP KB első titkára, rendet tudna teremteni. Pedig májusban, amikor hazafelé repültünk Moszkvából – mivel tudatosodott bennünk, hogy mi történik –, ott a gépen, a kisszalonban *[mutatja]* itt ült Dubček, ott Černík, Smrkovský meg én, négyen megfogtuk egymás kezét: megfogadtuk, hogy összetartunk és *rendet csinálunk.* Rögtön, ahogy hazatérünk.

K. M.: Térjünk vissza az ágcsernyői találkozóra. Mi lett az étkezőkocsiban történtek folytatása?

---

sőbb visszahallottam, az volt a véleménye, hogy valamennyire enyhíteni kellene az álláspontomon. Sőt, Szuszlov azt javasolta, hogy a keménységemért kérjek elnézést a csehektől. Én viszont határozottan megtagadtam, hogy részt vegyek egy ilyen szégyenteljes és gyáva ‚békéltető misszióban'." Seleszt (1995. 376.).

[38] Selesztnél ez a jelenet másképpen szerepel: szerinte Brezsnyev nem volt jelen, mivel már rosszul érezte magát. Seleszt (1995. 380.).

[39] Pjotr Seleszt ennél jóval drasztikusabban örökítette meg naplójában a beszélgetést: „Smrkovský, már kapatosan mellém telepedett. Egy korsó sör után barátian a vállamra csapott, s azt mondta: ‚Jól beszéltél, Seleszt elvtárs! Lehet, hogy helyenként sarkítottál, de azért helyesen szóltál. Nincs vezetőnk! Hiszen Dubček nem vezető, hanem egy kalap szar. Egy másik vezető kellene nekünk, aki erős, akinek nagy akaratereje van!' Hát ebből látszik, milyen hatalmi harc folyik a csehszlovák vezetésben." Seleszt (1995. 380.)

V. B.: Másnap reggel újra összeültünk tanácskozni. Mindenki megjelent, csak Brezsnyev nem jött el... *[hümmög].*

K. M.: Maguk persze azt hitték, hogy szimulál. Cservonyenko akkori prágai szovjet nagykövettől viszont azt hallottam, hogy Brezsnyev tényleg rosszul lett az ágcsernyői tárgyalások végén a szokatlan étel miatt.

V. B.: Legalábbis azt mondták. Mindenesetre a vonaton maradt. Azt üzente, hogy itt van, de megbetegedett, és kéri Dubčeket, menjen át hozzá. Dubček meg is látogatta: több mint egy órán át négyszemközt beszélgettek. Akkor üzentek Černíkért, Svobodáért és Smrkovskýért, akik szintén odamentek. Majd szovjet részről hívatták Koszigint, Podgornijt meg Szuszlovot. Ez a két négytagú csoport több mint egy órát, sőt talán két órát tárgyalt a vasúti kocsiban, és megállapodtak azokról a határozatokról, amelyeket végül majd elfogadnak. Megegyeztek egy újabb tanácskozásról is, mert a szovjetek azt javasolták: Zsivkov, Kádár, Ulbricht meg Gomułka is jöjjön Ágcsernyőre, hogy helyrehozzák a nem éppen szerencsés kimenetelű varsói találkozó okozta bajokat. Dubček ezt elutasította.

Végül azonban olyan megállapodás született, hogy Pozsonyban újabb tanácskozást tartanak, amelyen elfogadják a végleges álláspontot. De már addig is visszahívják Kriegelt a Központi Bizottság Elnökségéből, leváltják Pelikán tévéelnököt, és átszervezik a belügyminisztériumot, mégpedig úgy, hogy az állambiztonsági szervezet kikerül Josef Pavel belügyminiszter irányítása alól. *[Egyre lelkesebben.]* Volt még egy negyedik pont is, amelynek értelmében a hírközlésben kellett volna rendet teremteni. Meg kell szüntetni a szovjetellenes propagandát, vagy valami ilyesmit fogalmaztak meg. Dubček mindezt szent eskü alatt megígérte Brezsnyevnek! Ön történész, bizonyára érdekli a tárgyalásokról készült eredeti jegyzőkönyv. Megőriztem a másolatát. Ez cseh nyelven van, ezért csehül fogok felolvasni Dubček beszédéből: „...Mi nemcsak óhajtjuk, hanem a gyakorlatban is be fogjuk bizonyítani, hogy a testvérpártok egységének megszilárdítására törekszünk. Attól függetlenül, hogy ezek a pártok jelen voltak-e a varsói tanácskozáson vagy sem." Most kihagyok egy részt, azután így folytatódik: „Végezetül engedjék meg, hogy megköszönjem az elvtársak hozzáállását közös ügyünkhöz, kifejezésre juttatott internacionalista érzelmeiket, amelyek elsősorban a Szovjetunió Kommunista Pártját jellemzik. Ha megállapodásunkkal összhangban, önökkel együtt nekilátunk a közös munkának, akkor senki még a legkisebb hajszálrepedést sem találja majd a két párt kapcsolatában, és nem tudja összekuszálni a helyzetet. Üdvözöljük a SZKP KB és PB hozzáállását az előttünk álló feladatokhoz..." *[Diadallal.]* És így tovább!

Brezsnyev pedig többek között azt mondta: „Természetes, hogy miután csehszlovákiai ellenfeleink, a szocialistaellenes elemek hírét veszik ennek az újabb találkozónak és eredményeinek, harcba szállnak majd ellenünk. Önként nem teszik le a fegyvert! Újra megpróbálják felhasználni a küzdelem valamennyi formáját, hogy lejárassák a kommunista pártoknak ezt a fontos tanácskozását. Hat pártunk együtt több mint háromszázmillió embernek otthont adó országokat képvisel, mi-

közben a másik oldalon alig száz ellenséges érzelmű tényező indul kíméletlen harcba közös céljaink és érdekeink ellen. Ígéretet kaptunk önöktől és mi hisszük, hogy önök harcolni fognak. Kijelentjük, készen állunk arra, hogy ebben korlátlan segítséget nyújtsunk önöknek! Máris teljes mértékben felkészültünk a segítségnyújtásra..."[40]

A behívólevél átadása

K. M.: Ha július legvégén Ágcsernyőn ilyen melegen búcsúztak, akkor miért ragaszkodott annyira Pjotr Seleszt augusztus másodikán Pozsonyban, hogy ön másnap átadja neki a behívólevelet egy nyilvános toalettben?

V. B.: [Felháborodik, majd kínjában elneveti magát.] Számomra ez egyszerűen nevetséges. Nem tudom megérteni. Nem tudom a választ a kérdésére.

K. M.: Haragszik, amiért megkérdeztem?

V. B.: Én nem haragszom magára, de nem tudom felfogni, hogy mi ez az ostobaság? Először is: miért a vécében csináltam volna?!

K. M.: Nyilvános vécében.

V. B.: A toalettben. No igen. Ez az első megjegyzésem. A másik pedig, hogy kissé beavatnám önt abba, hogyan is zajlott ez a pozsonyi találkozó. Mielőtt leültünk volna a tárgyalóasztalhoz, egy teljesen elszigetelt helyiséget kerestünk. Így esett a választásunk a vadonatúj szakszervezeti üdülőre. Egyik pozsonyi szálloda sem lett volna alkalmas, mert nem voltak megfelelő asztalok, még a tolmácsfülkéket is Prágából szállították, mert mi erre nem voltunk felkészülve. A tanácskozás reggel kezdődött. Az ezt megelőző éjszaka Prágából megérkezett Radko Kaska, akiből később belügyminiszter lett, de akkoriban még Kolder személyi titkára volt. Azt mondta, hogy Kolder küldte és megkért, intézzem el, hogy találkozhasson Brezsnyevvel, mert át kell neki adnia egy levelet.

Én még a tanácskozás előtt elmentem Brezsnyevhez – ha ma bemennénk abba az épületbe, pontosan meg tudnám magának mutatni, melyik szobában lakott! – és azt mondtam: „Kaska elvtárs van itt, szeretne átadni egy Prágából hozott levelet." Brezsnyev nem ismerte Kaskát, megkérdezte: „Az kicsoda?" Elmondtam neki, hogy Kaska vezeti Kolder titkárságát, az ő embere. Brezsnyev erre azt mondta, hogy jöjjön be. Én elmentem Kaskáért, és amikor beléptünk a szobába, Brezsnyev az ablaknál állt, a tanácskozásra készült. Kaska kinyitotta a diplomatatáskáját, és átnyújtott Brezsnyevnek egy hosszúkás borítékot, én pedig elhagytam a szobát, mivel senki nem marasztalt. Három-négy perc múlva Kaska kijött, és azt mondta nekem *[utánozza a katonás szavakat]*: „Köszönöm, teljesítettem a feladatomat!" Majd távozott.

[40] A felolvasott szöveg eltér az eredeti jegyzőkönyvtől, mivel Vasil Biľak sietségében olykor egész mondatokat összevont. Vondrová–Navrátil (1996. 143–146.).

Később megkérdeztem Koldert, mi volt a levélben. Azt mondta, hogy néhány elvtárs tájékoztatta benne Brezsnyevet, mi a helyzet Prágában.

K. M.: Kik írták ezt alá?

V. B.: Nem tudom. Én nem láttam. A pozsonyi tárgyalások során Brezsnyev egyszer sem említette, nem is utalt rá. Leültünk, megkezdtük a tanácskozást. Brezsnyev azt mondta, hogy nem lesznek beszédek, dűlőre kell jutnunk az Ágcsernyőn kialakított álláspontról. Azt javasolta: a főtitkárok meg a miniszterelnökök maradjanak a teremben, a többiek távozzanak, a bent maradók pedig dolgozzanak ki közös közleményt. Az ilyen tanácskozásokon viszont általában az a szokás – én több tucat ilyen megbeszélésen vettem részt –, hogy az alacsonyabb rangú munkatársak előkészítik az alapanyagot, amelyet a vezetéssel megvitatnak, majd a „fejesek" összeülnek, és aláírják a végleges szöveget. Az én gyakorlatomban ez volt az első pártfőtitkárok és miniszterelnökök által megfogalmazott dokumentum. Csehszlovák részről Dubček és Černík vett részt ebben, az önök országát, Magyarországot Kádár és Fock képviselte, a lengyel delegációt Gomułka meg Cyrankiewicz, a szovjeteket Brezsnyev és Koszigin, az NDK-t Ulbricht és Stoph. A németeknél még asszisztált valaki, a mieink pedig Mlynářt is bevették a csapatba, mert jól tudott oroszul és jogi végzettsége volt, ezért azt akarták, hogy kéznél legyen.

A mieink tehát hárman voltak. Míg folyt a közlemény megszövegezése, Smrkovský és a többiek távoztak, én meg bementem a pozsonyi pártközpontba dolgozni. Délután háromra kellett elkészülni. De akkor nem tartották meg a záróülést, és nem került rá sor sem négykor, sem ötkor. Közben az irodámban azt vitattuk, hogy hol legyen az aláírás. Kitaláltam, hogy a pozsonyi Városházán, hiszen az történelmi épület, az austerlitzi csata után ott írták alá a békét Napóleonnal. De az aláírás időpontját többször is el kellett halasztani, csak valamikor este nyolcra vagy kilencre készült el a szöveg. *[Diadalmasan felemeli a hangját.]* Így tehát nem is lett volna idő a találkozásra a vécében, és teljesen felesleges lett volna bármiféle levelet átadni…

K. M.: De hiszen van ilyen levél, amelyben maguk segítséget kérnek! Magam is olvastam!

V. B.: Én azonban azt nem tartom behívólevélnek! Nekem [1989 után] megmutatták azt a levelet, amelyet Jelcin elküldött Havelnek. El is olvastam, de abban nincs katonai segítségnyújtásra vonatkozó kérelem! Ez egy Brezsnyevnek szóló tájékoztatás. Szeretném látni ennek a levélnek az eredetijét! És azt is, hogy egyáltalán milyen papírra íródott, csehszlovák vagy szovjet gyártmányúra?[41]

[41] Biľak itt arra céloz, hogy nem is létezett ilyen dokumentum: az irat, amelyet Jelcin átadott Havelnek, szerinte közönséges szovjet hamisítvány. Valójában azonban több behívólevél is volt, ezek eredetije megmaradt Moszkvában. Inkább az átadások körülményei nem egészen világosak. A Kaska által Prágából hozott kérelemről Vasil Biľakot 1990. április 17-én hallgatták ki a csehszlovák hatóságok, s ő akkor is a fentiekben ismertetett verziót közölte. Benčík (1994. 94.). Feltehetően a nyilvános mosdóban átadott levélhez hasonlóan ez az írás a napokkal korább-

K. M.: Akkor most talán hagyjuk a behívólevelet. Kérem, mondja el, mi történt a pozsonyi Városházán 1968. augusztus 3-án este?

V. B.: Mi, a korábban eltávozók, visszatértünk az ülésterembe, és ott jóváhagytuk a titkárok meg a kormányfők által elkészített dokumentumot. Majd együtt átmentünk a Városházára, ahol mindent ünnepélyesen aláírtunk. Már mutattam magának a Városházán ez alkalommal készített fényképet. Az aláírási ceremónia után állófogadás volt, az erkélyen pedig felállítottak egy mikrofont, hogy majd valaki beszédet mond. Mert mindenütt hemzsegtek az újságírók. Bécsből is jöttek, rengeteg ember gyűlt össze. Szakadt az eső, de a Városháza előtti tér zsúfolásig megtelt, szorosan egymás mellett álltak az emberek.

De senki nem akart beszédet mondani, így végül csak Smrkovský szólalt fel, noha erre senkitől nem kapott felhatalmazást.[42] Smrkovský csak mondta, mondta a szöveget, majd jelenlévők elénekelték a himnuszt, mi pedig elmentünk abba a palotába, amely most a szlovák kormány székhelye. Ott volt a vacsora.

Közben Dubčeket felhívták Prágából, hogy ennek a dokumentumnak az aláírásával Pozsonyban árulás történt! Dubček annyira megijedt, hogy ettől kezdve nem állt szóba szovjet elvtársakkal. *[Sajnálkozva.]* Azok csak álltak a sarokban, én gondoskodtam róluk, mivel Pozsonyban többé-kevésbé én voltam a házigazda.

---

ban megírt, „klasszikus" behívólevél csupán néhány politikus műve volt, amelyről Brezsnyev később többeknek is nyomatékkal mondta, hogy kifejezetten neki adták át. A Biľak által Selesztnek átadott levelet írhatta alá Indra, Kapek, Kolder, Švestka és Biľak. Cservonyenko nagykövet röviddel a bevonulás előtt írt egyik iratban szintén azt említi, hogy az „egészséges erők" képviselői Brezsnyevnek *személyesen* adták át a levelet. Ebből a szovjet pártfőtitkár részleteket olvasott fel az „ötök" vezetőinek 1968. augusztus 18-i moszkvai megbeszélésén. A pozsonyi nyilvános toalettben Seleszt verziója értelmében Biľak többek nevében adott át levelet zárt borítékban Szavcsenko KGB-tisztnek (az pedig Selesztnek). Pjotr Seleszt szóbeli közlése szerint a »toaletben átadott« behívólevél mellett létezett egy másik is, amelyeket az említett politikusok mellett Hoffmann, Lenárt, Rigo és Barbírek is aláírta. Ha Seleszt nem téved, és Biľak is pontosan rekonstruálja a Kaska-misszió történetét, akkor Biľak és Brezsnyev meg sem említette Selesztnek, hogy amikor az ukrán pártszervezet első embere nagy hévvel újságolta Brezsnyevnek a ‚jó hírt", addigra Kaska és Biľak révén a szovjet pártfőtitkár már rendelkezett mégegy olyan »érvényes« behívólevéllel, melyre annyira vágyott! Vagyis Brezsnyev, akárcsak máskor is, titkolódzott a legszűkebb környezete, adott esetben Seleszt előtt.

[42] Engedély nélkül elmondott beszédének a puszta ténye is felidegesítette a szovjet küldöttséget. „A tömeg szó szerint őrjöngött. Látszott, hogy a beszéd ellentétes a csupán imént elfogadott és aláírt zárónyilatkozat mondanivalójával", jegyezte fel másnap hajnalban a naplójába Seleszt útban hazafelé a vonaton. „Brezsnyev megkérdezte Dubčeket, mi történik a téren, ki szónokol? Dubček azt mondta, nem tudja, de miután a beszéd szövegére és előadás módjára figyelt, a hangfoszlányok alapján megállapította, hogy ez Smrkovský. Erre Brezsnyev megkérdezte: ‚És ki hatalmazta fel, hogy beszédet tartson?' ‚Senki', mondta Dubček. ‚Lám, nálunk minden így történik!' Ez az egész a káosz, az összevisszaság és a politikai széthúzás lehangoló benyomását keltette. Később pedig, amikor Smrkovskýt megkérdezték, mi keresnivalója volt a téren, szenvtelenül azt felelte, hogy csupán köszöntötte a honfitársait." Seleszt (1995. 386.)

A vacsoránál már nagyon hűvös, kellemetlen hangulat uralkodott. A szovjetek, akik eredetileg csak reggel utaztak volna haza, úgy döntöttek, éjfélkor elmennek. És el is utaztak.

Kormányfő kerestetik

K. M.: Még az elején megállapodtunk, hogy nem kérdezem a bevonulás napjáról, 1968. augusztus 20-áról. Ahogy mondta, ez már „a könyökén jön ki". De legalább arra adjon választ, hogyan került másnap, augusztus 21-én a szovjet nagykövetségre, amikor elhagyta a prágai pártközpont épületét?

V. B.: Nem azonnal mentem a [szovjet] nagykövetségre! Egyébként többen is voltunk ott a Központi Bizottság tagjai közül. Hiszen csak onnan tudtunk kapcsolatba kerülni Moszkvával. Elmentünk tehát a nagykövetségre, de nagyon sokáig tartott, amíg kapcsoltak minket. Bezsnyev nem jött a telefonhoz, helyette Podgornij, a Legfelső Tanács elnöke vette fel a kagylót.

A telefonhívás után leültünk és beszélgetni kezdtünk. Zdeněk Mlynář, aki szintén ott volt, azt mondta, hogy a csehszlovák alkotmány értelmében a köztársasági elnöknek a miniszterelnök távollétében jogában áll elnökölni a kormány ülésein. Hívjuk össze a kormányt, mondta Mlynář, vagy azokat a kormánytagokat, akik előkerülnek – ugyanis az egész testület bujkált.[43] Munkásruhában bujkáltak. Tehát azt javasolta, hogy hívjuk össze a kormányt, és a köztársasági elnök vezesse az ülést, hiszen határozatokat kell hozni.

Valóban, meg kellett szervezni az ellátást. A szovjet csapatok parancsnoka, Pavlovszkij tábornok rendkívüli állapotot akart kihirdetni, de mi Jozef Lenárttal és másokkal lebeszéltük róla, mert ez csak ártott volna. A szovjet nagykövetségen tartott megbeszélésen elhangzott egy másik javaslat is: hogy a kormány és a Központi Bizottság Elnöksége tartson együttes ülést, amelyen az államfő fog elnökölni. Ebben meg is állapodtunk, mert úgy gondoltuk, hogy ez járható út. Cservonyenko nagykövet pedig azt mondta: akár ki is lehetne nevezni egy ideiglenes munkás–paraszt kormányt.[44]

Végül megbeszéltük, hogy felkeressük a köztársasági elnököt, és átadjuk neki a javaslatot. Ludvík Svoboda azonban ezt elutasította, mondván, hogy szerinte ez

[43] Biľak és Mlynář verziója teljesen eltér egymásétól. Az utóbbi részletesen leírja, milyen élénk, mondhatni meghatározó szerepet játszott Biľak a kollaboráns intézmények és kormányszervek – balul sikerült – létrehozási kísérletében. Mlynář (1983. 218–227.). Azt, hogy Biľak a szovjet megszállás utáni időszak egy részét a szovjet nagykövetségen töltötte, Alekszandr Jakovlev is említi.

[44] Sztyepan Cservonyenko tagadja, hogy ez az ő javaslata lett volna. Valójában mind a prágai szovjet nagykövet, mind a kollaboráns cseh és szlovák vezetők *együtt* szorgalmazták a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány létrehozását, egészen addig, amíg a nemzeti ellenállást koordináló vysočanyi kongresszus delegátusainak határozott viselkedése, majd Ludvík Svoboda elnök váratlan ellenállása keresztül nem húzta az eredeti tervüket.

éppenhogy nem járható út. Azt mondta, neki jó barátja Brezsnyev, elrepül hozzá... *[Láthatóan nem akarja folytatni.]*

K. M.: Úgy értette Svoboda elnök, hogy eléri, engedjék haza Dubčeket és társait, akiket szovjet fegyveresek augusztus 21-én erőszakkal Lengyelországba, majd onnan a Szovjetunióba szállítottak?

V. B.: Haza akarta hozni őket. Én is Svobodával mentem Moszkvába. Indrával és a többiekkel. Eleinte Dubčekék nélkül tárgyaltunk a szovjetekkel. Dubčeken kívül hiányzott Černík, Smrkovský, Kriegel, Špaček és Šimon is. Az első napon Svoboda még azt akarta kérni, hogy Dubček meg Černík térjen vissza velünk, és ezzel a dolog el lesz intézve. A szovjetek azonban azt mondták: ha már ott vagyunk, akkor ki kellene dolgozni egy dokumentumot, amelyet aláírunk. „Mert amit maguk nem írnak alá, azt nem tartják be", mondták. „Anélkül nincs biztosíték!"

A szovjetek ragaszkodtak tehát a jegyzőkönyv aláírásához. „Dolgozzunk ki egy határozatot", mondták, „és valamennyien írjuk alá". Egy közleményt, amelyet később moszkvai jegyzőkönyv néven emlegettek.

K. M.: Ez a Kremlben történt?

V. B.: Igen. És Dubček, miután ott viszontláttuk egymást, megkért valamire. Folytak a megbeszélések, s ő váratlanul azt mondta: „Kérdezd meg tőlük, mit akarnak!" Pedig ő nálam jobban tudott oroszul. Nekem ez rosszul esett. De hát mit tehettem, Brezsnyevhez fordultam és azt mondtam: első titkárunk arra kéri önöket, tegyék világossá, mit óhajtanak. Erre Brezsnyev kicsit elvörösödött, majd elsápadt. Dühös lett, de türelmesen még egyszer elismételte. Én pedig megkérdeztem Dubčektől: „Akarod, hogy lefordítsam szlovákra, amit mondott?" Erre ő: „Nem."

Egy idő után Dubček még egy kéréssel állt elő. Őt a Lenin-hegyen szállásolták el, bennünket pedig a Kremlben. De ő is ott szeretett volna lakni, ahol mi. Már éjfélre járt az idő, és Dubček a mi szállásunkon beszélgetett velünk. A testőrök, a szovjet kormányőrség tagjai telefonáltak, hogy menjen haza. Ekkor Dubček engem kért meg, hogy szóljak az érdekében. De hát kihez forduljak én éjfélkor?! Végül Katusevet, a Központi Bizottság titkárát hívtam fel. Ő a többi szovjet vezetőnél jóval fiatalabb volt, azért mertem felébreszteni. Katusev sem mert dönteni. Andropovot tárcsázta.

K. M.: Ő akkor már a KGB elnöke volt.

V. B.: Igen. És Andropov azt üzente, hogy *a Kreml nem munkásszállás.* Dubčeknek ki van jelölve *egy dácsa* a Lenin-hegyen, menjen oda aludni!

Időközben megállapodtunk, elkészült a jegyzőkönyv szövege.[45] Ezután Dubček beteg lett. Emiatt a Kremlben maradt, és nem tért vissza a dácsára. Miközben mi a jegyzőkönyvön dolgoztunk, a Kremlbe vitték a CSKP Központi Bizottsága Elnökségének többi [korábban vidéken őrizetben tartott] tagját. Mlynář is megjelent a szálláshelyünkön. Őt ugyanis a vysočanyi rendkívüli kongresszuson megválasz-

[45] A jelen lévő Bohumil Šimon szerint korántsem volt ilyen idillikus a tárgyalások légköre. A jegyzőkönyv szövegét közli Vondrová–Navrátil (1996. 271–274.).

tott új pártvezetés küldte Moszkvába, hogy tájékoztassa Dubčekéket, és tudja meg, mi történik a szovjet fővárosban. Mlynář leveleket is hozott magával, amelyeket az új pártvezetés írt Dubčeknek, Černíknek és Svobodának. Én sajnos egyetlen egyet sem láttam ezek közül, pedig a történet szempontjából érdekes lenne tudni, mi volt bennük.

Szóval Mlynář is megjelent közöttünk, és bekapcsolódott a tárgyalásokba. Miután a dokumentum elkészült, az asztalnál ültünk és vitatkoztunk, hogy aláírjuk-e vagy sem. Dubček *állítólag* betegen feküdt, Černík vezette a tanácskozást.

K. M.: Dubček *valóban* beteg volt! Ezt többen is tanúsítják a jelenlévők közül. Köztük Mlynář, akitől tudjuk, Dubček csak azt követően írta alá a moszkvai jegyzőkönyvet, hogy a szovjet orvosok nyugtató injekciót adtak be neki.[46]

V. B.: [Szenvtelenül folytatja.] Én csak arra emlékszem, hogy Dubček azt mondta, rosszul van. A szívére panaszkodott, s ezért ágyban maradt. Hogy valóban beteg volt-e vagy sem? Ki tudja?! A fején mindenesetre egy sebtapasz volt. Odamentem hozzá és megkérdeztem: „Mi bajod van?" Azt felelte, hogy elesett a fürdőszobában.[47]

Szóval ahogy az asztal körül ültünk *[mutatja]* – itt Husák, itt Mlynář, ott Smrkovský, asztalfőn Černík. Mindenki sorra mondta csehül vagy szlovákul: *Aláírom... Aláírom... Aláírom...* Amikor azonban Mlynářra került a sor, azt mondta: *ő nem írja alá.*

Amikor Smrkovský következett, ő azt mondta: „Ha nem lenne feleségem meg két gyerekem, nem írnám alá. Így viszont aláírom." Černík is kijelentette, hogy aláírja. Tehát megállapodtunk.

Husák ekkor – már majdnem éjjel két óra volt – nagyon leszidta Mlynářt. Szemére vetette, hogy a hozzá hasonló, kamaszviselkedésű politikusok hozták és fogják is hozni a pártra bajt. „A te felelősséged", mondta, „ha úgy gondolod, ne írd alá. A te dolgod." Nagyon éles hangnemet használt vele szemben.

Kriegel megtagadja az aláírást

V. B.: Azután elváltunk, én aludni mentem. Mlynář másnap, a reggelinél közölte, hogy egész éjszaka nem tudott elaludni, gondolkodott, és úgy döntött, hogy ő is aláírja.[48] Tehát végül mindenki hajlandó volt aláírni, egyedül Kriegel nem volt jelen. Mert amikor engem elküldtek, hogy könyörögjek a szabadlábra helyezése ér-

[46] Mlynář (1983. 243–244., 281.).

[47] A sebtapasz Dubček fején Mlynářnak is feltűnt. Mlynář (1983. 244.). Dubček neki is azt mondta, hogy a fürdőszobában esett el. A sebesülés eredetéről Václav Slavík, aki Dubček elbeszélésére hivatkozik, teljesen mást közöl e könyv lapjain.

[48] Zdeněk Mlynář némileg másképp adja elő a történetet; ő maga azt írja, hogy egészen délig húzta-halasztotta döntését, majd hirtelen igent mondott. Mlynář (1983. 271–274.).

dekében, Koszigin azt mondta: „Nem értek egyet azzal, hogy *egy Kriegel* a Kreml szent földjére lépjen!" *[Elégedetten nevet.]*

K. M.: A szovjetek nyugati kémnek tartották őt?

V. B.: Igen.

K .M.: De hiszen nem volt az...

V. B.: A szovjetek közül mindenki annak tartotta.

K. M.: Nem érdekelte őket, hogy mint kommunista Spanyolországban harcolt, majd Kínában dolgozott?

V. B.: Nem! Azt hangsúlyozták, hogy Kínában Csang Kaj-seknél volt.

K. M.: Később meg Kubában volt nagykövet!

V. B.: [Indulatosan.] Amit el lehetett rontani, azt Kriegel Kubában el is rontotta, de nagyon. Ugyanakkor nagyon közeli barátja volt Novotnýnak. *[Csóválja a fejét.]* Nagyon közeli. Miatta külön állást kreáltak, hogy kórházigazgató legyen. A Novotnýnak írt [baráti] leveleit felolvasták a Központi Bizottság elnökségi ülésén. A régi kommunistákkal viszont konfliktusai voltak. Felmerült vele kapcsolatban a gyanú, hogy esetleg léteznek olyan dokumentumok, amelyek bizonyítják: Csang Kaj-sek munkatársa és amerikai kém volt. Nem én állítom! Csak elmondom, amit hallottam. Kriegel úgy viselkedett...

K. M.: Térjünk vissza a Kremlben folytatott tárgyalásokhoz! Koszigin tényleg azt az antiszemita kijelentést tette, hogy „egy Kriegel" nem léphet a Kreml szent földjére?

V. B.: Hogy „nem engedjük rálépni", ezt mondta szó szerint. Utána viszont a szovjetek mégis kijelentették, hogy ha mindenki aláírja a jegyzőkönyvet, akkor Kriegel is legyen jelen. Ezért a Kremlbe vitték. Láttam, ahogyan Dubček, Černík, Svoboda meg mások beszélgetnek vele. Kriegel azonban kijelentette, hogy ő ezt a dokumentumot nem írja alá. Úgyhogy elvitték a Kremlből, át Szerebrjannij borba [Moszkva erdős külvárosába], ahol előtte fogva tartották.

Kriegel tehát az aláírásnál nem volt jelen. Mi, többiek már csak ennél az aktusnál találkoztunk: úgy volt megbeszélve a szovjet elvtársakkal, hogy még csiszolunk a szövegen. Dubček azonban a betegségére hivatkozva nem volt jelen. Megkértem Svobodát, beszéljen vele. Hiszen Dubčeknek is nyilatkoznia kellett, mit akar. Svoboda elment Černíkhez, Černík pedig Dubčekhez, aki végül eljött és az ő vezetésével megismételtük az egész procedúrát. Mindannyian kijelentettük: *Aláírom, aláírom* – Mlynářt és Dubčeket is beleértve.

Ezután bementünk Lenin egykori kremlbeli dolgozószobájába. Erről készült egy dátummal ellátott fényképfelvétel. Megvolt nekem, de valahol elveszett. Elsőnek Černík emelkedett szólásra. Azt mondta, Dubček nevében szeretne pár szót mondani. Arról beszélt, mennyire örül, hogy meg tudtunk egyezni.[49] Ezek után már igazán aláírhattuk volna.

[49] Vondrová–Navrátil (1996. 265–266.).

Ekkor azonban *[felháborodottan]* Dubček szólásra jelentkezett, pedig Černík az ő nevében is beszélt! Dubček mintegy húszperces beszéde nagyon összefüggéstelen volt. És meglehetősen elutasító hangnemű.[50]

Erre Brezsnyev felállt, majd leült, valami tablettát tett a nyelve alá, és ő is elkezdett beszélni. Körülbelül másfél órás szónoklatot tartott. Kronológiai sorrendben, napról napra felsorolta, mi történt Csehszlovákiában 1968 januárjában, februárjában. Hogy közben mi volt Moszkvában, miben állapodtak meg Dubčekkel. Hogy ő mit ígért. Majd rátért az 1948. februári hatalomátvétel huszadik évfordulóján mondott Dubček-beszédre. „Mi szükség volt erre?" kérdezte. „Emlékszel, Szásenyka, hogy amikor Szófiában [1968. március 3-án] egymás mellett ültünk a díványon, én mit mondtam neked?!" Ilyeneket mondott, majd rátért a jelenre. Hónapról hónapra, hétről hétre, napról napra felidézett mindent: mikor, kinek telefonált, kit mire kért. Az ágcsernyői tárgyalásokra utalva azt mondta, elég lett volna leváltani Pelikánt, Pavelt és Kriegelt, mást nem is kellett volna tenni.[51] Erre már csak presztízsszempontból is szüksége lett volna a szovjet vezetésnek. Hiszen Ulbricht és Gomułka részéről nagy nyomás nehezedett rájuk.

K. M.: Dubček hogyan reagált Brezsnyev beszédére? Látta az arcát?

V. B.: Úgy ült, mintha kővé vált volna. Sápadt volt. De mindannyian nagyon kellemetlenül éreztük magunkat.

K. M.: Maga Dubček mellett ült?

V. B.: Nem, Svoboda, Černík és Husák ült a közvetlen közelében, én egy kicsit távolabb. Kár, hogy nincs meg az a fénykép.

K. M.: És azután mi történt?

V. B.: Brezsnyev beszéde után síri csend támadt. Majd Koszigin emelkedett szólásra.[52] Nagyon logikus gondolkodású ember volt; mintha paneleket, egymáshoz illeszkedő, nagy kőtömböket épített volna a hallgatóság köré. Nála nem volt pardon, ha egyszer „körbefalazta" az embert, mert vaslogikával rendelkezett. Koszigin tehát azt mondta: „Jól van, nem írunk alá semmit, de előbb-utóbb mindig sor kerül valamilyen dokumentum elfogadására, még a legnagyobb háborúk után is. Látjuk, hogy mi történik maguknál: a bevonulásra válaszul le akarják állítani a kohókat, a termelést, mindent. De mi még ma odaküldünk egy egész hadosztályt, csupa vasutasból, és ezek a katonák majd biztosítják a közlekedést. Mert úgy látjuk, maguk azt akarják, hogy káosz legyen, de mi ezt nem hagyjuk!" Ezzel a szovjet küldöttség tagjai felálltak és távoztak.

[50] Vondrová–Navrátil (1996. 266–268.).

[51] A rövidített jegyzőkönyvben közölt Brezsnyev-beszédben ez a kitétel így, *expressis verbis* nem szerel. Vondrová–Navrátil (1996. 268–269.).

[52] A csupán rövidítve közreadott jegyzőkönyvből kitűnik, hogy Koszigin még Brezsnyevnél is agresszívabban lépett fel ezen a megbeszélésen. Végig biztosítékokat követelt, mert attól tartott, hogy a cseh és szlovák politikus hazatérésük után majd folytatják a régi „vonalat". Vondrová–Navrátil (1996. 269–270.).

Ki legyen a belügyminiszter?

V. B.: Egyedül maradtunk, mint az árva gyerekek. *[Felsóhajt.]* Mi is felálltunk. Ők balra, mi jobbra hagytuk el a termet. Fel-alá sétáltunk az előtérben. Svoboda elnök odalépett hozzám, és azt mondta: „Kérlek" ... *[Hirtelen elkanyarodik, mintha nem akarná folytatni.]* De előbb még el kell mondanom, hogy engem értesítettek – Katusev hívott fel telefonon –, hogy a lányomat Londonból, ahol turistaúton volt, a szovjetek Moszkvába hozatták.

K. M.: Hogyhogy Moszkvába? Miért nem Kijevbe, ahol az ön családja a bevonulást követő hetekben tartózkodott?

V. B.: Moszkvába vitték azzal, hogy onnan Kijevbe megy. Moszkvában én nem is találkoztam vele.[53] Szóval Svoboda odajött hozzám, és azt mondta: „Mondd meg Brezsnyevnek, hogy minden szó, egyetlen megjegyzés nélkül készek vagyunk aláírni a jegyzőkönyvet." Erre én elmentem Brezsnyevhez, aki megkérdezte: „A többiek is egyetértenek ezzel?" Mondtam, hogy igen. Közölte, hogy megbeszéli az övéivel. Pár percig tanácskoztak, majd értesítettek bennünket, hogy visszatérnek a tárgyalóasztalhoz.

Mi úgy léptünk be a terembe, mint a hullák. Mindenki hallgatott. Leültünk és valamennyien aláírtuk a jegyzőkönyvet. Utána szóba került, hogy egy közös közleményre lesz szükség. A szovjetek elővették és felolvasták az elkészített szöveget. De túlságosan kemény kitételek szerepeltek benne, s így volt néhány észrevételünk. Abban maradtunk, hogy szünetet tartunk, Katusev és Lenárt pedig ezalatt előkészítik a végleges szöveget.[54] Néhány munkatársukkal együtt leültek, hogy megírják.

K. M.: Oroszul?

V. B.: Igen, minden oroszul készült. Amíg a negyedórás-húszperces szünet tartott, mindnyájan fel-alá járkáltunk, beszélgettünk. Hirtelen megjelent Brezsnyev, és ő is bekapcsolódott a beszélgetésbe. Megkérdezte, ki lesz a csehszlovák belügyminiszter? Mert abban megállapodtunk, hogy Josef Pavel belügyminisztert le kell váltani. Azt is tudni akarta, mi lesz Ota Šikkel, aki augusztus 20-án külföldön tartózkodott, és Jugoszláviában nyilatkozatot adott ki. Meg Hájek külügyminiszterrel, aki egy nappal a csapatok bevonulása előtt szabadságra ment. Pedig U Thant ENSZ-főtitkár éppen Prágába készült. Hájek mégis elutazott, mert mint mindenki, tudta, hogy napirenden van a bevonulás.

[53] „Az augusztusi események közepette Biľak lánya egy turistacsoporttal Londonban tartózkodott. Biľak kért, tegyek valamit, hogy a lányát Ukrajnába szállítsák, ahol az anyja és a fiútestvére élt akkoriban", jegyezte naplójába Pjotr Seleszt. „Erre intézkedtünk, s a megfelelő [KGB-] szervek és csatornák révén a lányt Kijevbe vitték. Külföldön Biľak lányának eltűnése miatt nagy zajt csaptak." Seleszt (1995. 402.)

[54] A jegyzőkönyv szerint ezután csehszlovák részről Mlynář, Šimon, Lenárt és Husák, szovjet részről pedig Gromiko, Ponomarjov, Szuszlov, továbbá még valaki, akinek a neve lemaradt – feltehetően Katusev – olvasta össze a szöveget. Vondrová–Navrátil (1996. 270.).

Ők távoztak Csehszlovákiából, így azután szóba került, hogy mi lesz velük és ki lép a helyükre. Valaki azt mondta, legyen Jakeš a belügyminiszter. De őt Brezsnyev nem ismerte. Megkérdezte: „Az kicsoda?" Jakeš akkoriban a Központi Ellenőrző Bizottság elnöke volt. Odahívták hát Miloš Jakešt. Azt mondták róla, hogy korábban már volt belügyminiszter-helyettes. Brezsnyev akkor bólogatott, hogy jól van, ha őt választották, akkor legyen ő.[55] És azután megint kérlelni kezdtünk, hogy engedjék ki Kriegelt.

K. M.: Ön is?

V. B.: Mindannyian, akik csak ott voltunk. Én is úgy gondoltam, hogy ennek semmi értelme. Minek Kriegelből nemzeti hőst csinálni pont a szovjeteknek? Ez képtelenség! Küldjék inkább haza! A többiek is azt mondták: „Nem engedjük dolgozni, leváltjuk, elszigeteljük, egy vidéki házban fogjuk tartani, kikapcsoljuk a telefonját."[56]

K. M.: Ezt a cseh és szlovák politikusok mondták Brezsnyevnek a Kremlben?

V. B.: Igen. Megígérték, hogy nem engedik vissza a politikai életbe!

K. M.: Pjotr Seleszt, az ukrán párt első titkára, aki szintén jelen volt ennél a beszélgetésnél, azt írja a naplójában: Brezsnyev attól tartott, hogy Kriegel meg fog szökni, ha hazaengedik Csehszlovákiába.

V. B.: Lehetséges, hogy mondott ilyesmit.[57] A mieink garanciát vállaltak érte, de Brezsnyev először sem igent, sem nemet nem mondott.

Végül elfogadtuk a közös közleményt, beengedtük a fotósokat, akik megcsinálták a felvételeket, majd szétszéledtünk azzal, hogy reggel ötkor hazarepülünk. Podgornij elnök vacsorát adott, de voltak, akik másutt vacsoráztak és hajnali négykor értünk jött Szuszlov. Kimentünk a repülőtérre. *[Jelzi, hogy abba akarja hagyni a beszélgetést.]*

K. M.: Hadd tegyek fel még egy utolsó kérdést. 1970 után, amikor önök Dubčeket száműzték Pozsonyba, kizárták a pártból és teljes elszigeteltségbe kényszerítették, találkozott ön még vele?

V. B.: Láttam őt néha az utcán, de nem beszélgettünk.

[55] Ezt a tervet végül is Dubček és a reformpárti politikusok húzták keresztül hazatérésüket követően. Az új belügyminiszter – kompromisszum eredményeként – Jan Pelnář lett, akit 1968. augusztus 31-én neveztek ki. Williams (1997. 202., 221–223.).

[56] Vö.: Mlynář (1983. 283–284.).

[57] „Többször is odajött hozzám Svoboda, Biľak, Černík. Arra kértek, tolmácsoljam kívánságukat, hogy engedjék haza Kriegelt", jegyezte fel nem sokkal a történtek után Pjotr Seleszt. „Továbbítottam kérésüket Brezsnyevnek, ám ő a csehek fölött aratott talmi győzelmi mámorában hallani sem akart erről. Erre kénytelen voltam elmondani a csehszlovák fél kérését Podgornijnak és Koszigginnek. Podgornij azonnal megértette, mennyire tarthatatlan döntés, hogy Kriegelt visszatartsuk a Szovjetunióban. Azt mondta: „Mi az, csak nem mi fogunk hőst faragni belőle? Persze, hogy menjen haza a többiekkel együtt!" Koszigin habozott. Végül azonban a jelenlétemben mindhárman – Brezsnyev, Podgornij, Koszigin – arra az álláspontra jutottak, hogy elengedik Kriegelt. Közöltem ezt Ludvík Svobodával, aki csak annyit válaszolt: „No jó. Ez célravezető." Seleszt (1995. 403.).

K. M.: A két feleség között ugyancsak megromlott a kapcsolat?

V. B.: Kezdetben nem. De azután az ő felesége nem hívta fel az enyémet. Az enyém sem telefonált. Tudja, az én feleségem soha nem szólt bele a politikába, úgyhogy…

K. M.: És Anna Dubčeková?

V. B.: Ő eléggé ambiciózus volt.

K. M.: De hát nem viselt semmiféle politikai tisztséget!

V. B.: Nem, nem. Most eszembe jut egy történet. Egyszer, valamikor nyáron Dubček felesége titokban találkozott velem. Sírva kipakolt, hogy a férjét „csupa jobboldali" veszi körül. „Még nagy baj lehet ebből", mondta. Arra kért, hogy tegyek valamit. De hát mit tehettem?![58] Egyébként Anna asszony szerény nő volt. Gondoskodott a családjáról. És Dubčekhez hasonlóan ő is jól tudott oroszul, mivel az ifjúságát a szüleivel a Szovjetunióban töltötte.

K. M.: 1992-ben, amikor Alexander Dubček egy tragikus autóbalesetet követően meghalt, elment a temetésére?

V. B.: Nem. Rádió- és tévériporterek jártak nálam és megkérdezték, mit szólok hozzá. Kifejeztem a sajnálkozásomat, hogy meghalt. És azt mondtam: rá is igaz a mondás, miszerint soha nem érkezik el az az idő, amikor a halott vádolhatja az élőt.

[58] Ezt a történetet Biľak röviden elmondta Selesztnek Balatonaligán, 1968. július 20-án. MOL 288. fond, 47. cs., 743.

PJOTR SELESZT: NAPLÓ ÉS BESZÉLGETÉS

„Mondja, milyen „jutalomban" részesít engem, kedves elvtárs, ha megosztom magával Alexander Dubčekkel kapcsolatos ismereteimet? Amíg erre nem kapok egyenes választ, nem engedem bekapcsolni a videokamerát", mondta 1993 nyarán halkan és zavartan a sovány, szinte teljesen kopasz, 85 éves aggastyán a régi szovjet nómenklatúrának otthont adó Moszkva környéki volt pártüdülő tágas szobájában. „Megértem, hogy nagy titkokat és leleplezéseket vár tőlem. De vegye tudomásul, hogy nekem Lenin és Sztálin ma is a példaképem! Még csak érintőlegesen se tapossuk őket sárba," folytatta hirtelen témát váltva. „Persze a kutyaütő Brezsnyevről bármit kérdezhet. Módjával Hruscsovról is, aki végső soron jó volt hozzám. Ám Lenin és Sztálin egészen más. Ne emlegessük őket feleslegesen! Tudja, a Szentírás is valami ilyesmit ír: „az Úr nevét hiába szájadra ne vedd!"[1]

A félénk mosolyú, magát szelíd embernek mutató veteránban láthatólag élt a vágy, hogy beszélgetésünk révén is nyomot hagyjon maga után az utókorban – ám ez nem gátolta abban, hogy mindvégig dogmatikus politikai felfogásával kérkedjen. De nem is várhattunk mást Pjotr Seleszttől, a hruscsovi, majd a brezsnyevi szovjet pártvezetés „héjájától", aki világéletében hírhedt volt idegengyűlöletéről, különösen antiszemita kirohanásairól,[2] és aki – az alábbiakban kivonatosan közölt,

[1] Erre Pjotr Seleszt többször is utalt naplófeljegyzéseiben. „1969. október 21. Brezsnyevvel beszélgetve szóba került J. V. Sztálin születésének közelgő 90. évfordulója. Brezsnyev megkérdezte, vajon érdemes-e reagálnunk erre a sajtóban? Már a puszta kérdésfelvetésen is csodálkoztam. Azt feleltem: „Sztálin történelmünknek, népünk munkájának igen nagy szelete. Sztálinnal együtt zúztuk szét a fasizmust. Sztálinról hallgatni annyit jelent, hogy meghamisítjuk a történelmet." Mintegy két hónappal később ugyanez a téma ismét felbukkant Seleszt naplójában: „...politikai bizottsági ülésen megtárgyaltuk, közöljünk-e cikket a *Pravdá*ban J. V. Sztálin 90. születésnapja alkalmából vagy sem. Sokfajta értelmezés hangzott el. Ponomarjov és Szuszlov hevesen ellenezte a publikációt. Hosszú vita után Brezsnyev felszólított bennünket, hogy név szerint foglaljunk állást ebben a kérdésben. Úgy adódott, hogy elsőként rám került sor. Egyértelműen kijelentettem: közölni kell a cikket. A jelenlévők túlnyomó többsége hozzám hasonlóan foglalt állást. Erre Brezsnyev is csatlakozott hozzánk, mire Szuszlov és Ponomarjov elálltak javaslatuktól. Szóval a cikk meg fog jelenni!" Seleszt (1995. 440., 444.).

[2] A legdurvább antiszemita kifejezések, amelyek az általam látott naplófeljegyzések gépiratos változatában még megtalálhatók, végül kimaradtak Seleszt könyvéből. A „cionista világösszeesküvéssel" kapcsolatos eszmefuttatásait azonban benne hagyta: „Hihetetlen, mi folyik a világban: a burzsoázia, a cionista propaganda támadásba lendült", írta 1972. január 25-én. „Ki kellene dolgozni a cionizmussal folytatott küzdelem konkrét módszereit. De hát ki képes erre

a témával foglalkozó kutatók figyelmét teljes egészében elkerülő naplófeljegyzései tanúsága szerint – 1968-ban „puhánynak", „anyámasszony katonájának" tartotta Brezsnyevet, amiért nem vállalkozott egy magyarországihoz hasonló kegyetlen rendteremtésre Csehszlovákiában.[3]

„Én voltam az első a Kremlben tanácskozó ‚halhatatlanok' közül", mondta némi önirónával a politikus, „aki jól odasóztam a cseheknek a szovjet sajtóban. Keresse csak ki az akkori cikkeimet!" Seleszt igazat mondott. A *Pravda Ukraini* című kijevi lapban a Brezsnyev-doktrína szellemében így írt: „Egyetlen kommunista sem érthet egyet... azokkal a kontár teoretikusokkal, akik a kommunista mozgalom és a szocialista társadalom osztályjellegéről megfeledkezve mindenféle életidegen, mondvacsinált ‚szocialista modellekről' prédikálnak, az absztrakt humanizmus elveit meg az úgynevezett liberális és demokratikus szocialista eszméket hirdetik. Ezekben az ‚elméletekben' nem nehéz tetten érni a szociáldemokrata koncepció lényegét."[4]

Már beszélgetésünk elején kiderült: Pjotr Seleszt a történtek után negyedszázaddal is fájlalja, hogy Alois Indra és Vasil Biľak vezetésével az 1968. augusztus 20-i intervenció első óráiban Prágában nem jött létre a Moszkvához hű Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány. „Pedig mi másért vonultunk be annyian és olyan nagy garral", dohogott. „Hogy azután a Husák-féle vezetés egyes tagjai titokban levelezzenek az ellenforradalmár emigránsokkal,[5] Dubček meg Szlovákiában hor-

nálunk? Pedig az USA keményen nyomul! Félő, hogy Brezsnyev és Nixon találkozása során bizonyos ideológiai engedményeket teszünk. Igaz, a szóbeszéd szintjén előkerül majd a ‚következetes támadás fontossága, hogy leleplezzük a cionizmus ideológiáját és gyakorlatát, különös tekintettel arra, hogy milyen veszélyes is az a békére meg a haladásra nézve'. Világos, hogy a cionizmus és annak ideológiája összeegyeztethetetlen a népek nemzeti érdekeivel, beleértve a zsidó lakosság nagyobbik részét is. Különösen veszélyes, hogy a nemzetközi cionizmus az ideológiája mellett milyen erős fundamentumon nyugszik és milyen hatalmas pénzalappal rendelkezik." Seleszt (1995. 498.).

[3] A politikus naplója páratlan forrás a hruscsovi és a brezsnyevi korszak történetére, főleg a Kremlben folyó, kulisszák mögötti pozícióharcokra vonatkozóan. Ha Seleszt a peresztrojka elején adja közre művét, óriási feltűnést keltett volna. Akkoriban több külföldi kiadó is érdeklődött a kézirat iránt. Seleszt azonban addig várt a publikációval, mígnem a könyvpiac telítődött a pártállami időket belülről leleplező irodalommal. Így a *„Da ne szugyimi bugyetye". Dnyevnyikovije zapiszi, voszpominanyija cslena Politbjuro CK KPSZSZ* („Hogy ne ítéltess!" Az SZKP KB Politikai Bizottsága tagjának naplófeljegyzései és memoárja) című könyv csak 1995-ben látott napvilágot a moszkvai „edition q" kiadónál, mindössze háromezer példányban. És csak néhány tucat fogyott el belőle, holott Seleszt rokonai még a moszkvai piacokon is árulták a könyvet.

[4] *Pravda Ukraini,* 1968. július 5.

[5] Ezt a minden valóságalapot nélkülöző történetet más egykori magas beosztású szovjet csinovnyikoktól, köztük Ivan Udalcovtól is hallottam. Anatolij Csernyajev, Gorbacsov volt személyi titkára és tanácsadója pedig kivonatosan közöl memoárjában néhány gondolatot abból a bizalmas jelentésből, amelyet Konsztantyin Katusev, az SZKP Központi Bizottságának titkára 1975-ben küldött pártja politikai bizottsági tagjai számára a szocialista országok vezetőinek Krím félszigeti tanácskozása előtt: „Lengyelországban és Magyarországon szovjetellenesség és

gásszon, majd a sok komiszságát kipihenve Václav Havellel együtt bevonuljon a Hradžinba?" Más szovjet vezetők emlékirataiban és az 1990-es években tett nyilatkozataiban is gyakran szerepel ilyen gyűlölködő célzás az 1989-es csehszlovákiai „bársonyos forradalomra". „A szocializmussal szemben álló erők hatalmas zajt csaptak, miután beküldtük csapatainkat Csehszlovákiába. És ez érthető is. Hiszen kudarcot vallott a kísérlet, hogy elszakítsák ezt az országot a Szovjetuniótól. Megvédtük Csehszlovákiában a szocializmust, és ennek óriási jelentősége volt az egész világ számára.... A CSKP prágai városi pártbizottság első titkára Antonín Kapek lett, aki húsz esztendőn át tagja volta párt Központi Bizottsága Elnökségének. Állhatatos kommunista volt, baráti érzelmeket táplált az SZKP meg a Szovjetunió iránt. Nagy fájdalommal értesültem arról, hogy ez a kemény férfi nem bírta ki a [‚bársonyos forradalom' után] ellene folytatott hajszát, s 1991-ben önkezével vetett véget életének."[6]

Ugyanez a felfogás végig fellelhető Seleszt naplófeljegyzésében is. Furcsa „betyárbecsület" kötötte össze például első számú pozsonyi kreatúrájával, Vasil Biľakkal. Még bizonyos felelősséget is érzett amiatt, hogy az utóbbinak 1968 augusztusában, majd 1969 áprilisában nem sikerült megkaparintani a CSKP Központi Bizottsága első titkári posztját.[7]

---

nacionalizmus tombol. Kiderült, hogy Kádár János kétszer is le akart mondani. És tényleg betegeskedik. Ám azt mesélik, belefáradt, hogy folyton békítse az MSZMP vezetőinek két frakcióját, a szovjetbarát meg a szovjetellenes csoportot. (...) Csehszlovákiában tömve vannak a boltok, ám ők már felélték a tartalékokat. A nehézipar legtöbb ágazatában nagy a pangás. Az 1968 utáni ‚normalizáció' csupán a felszínen zajlik. Nem váltott ki nyílt tiltakozást, mivel a tömeg jóllakott és rendes ruhában jár. Ám az ellenzék az általános politikai közöny leple alatt tovább tevékenykedik, és arra épít, hogy mindenki lenézi a hatóságokat. Aki belép a pártba, máris érzi, mennyire megváltozott iránta a munkahelyi kollégák meg a szomszédok viszonya. A brnói és ostravai területi pártbizottság élén szovjetellenes elemek állnak. A korábbi pártkonferenciákon meghiúsult a leváltásukra irányuló kísérlet: a legtöbb jelenlévő mégiscsak rájuk szavazott. A párt magas rangú aktivistái közül sokan titokban érintkeznek Kriegellel, Smrkovskýval, Mlynářral meg az emigrációval. Az alkotó értelmiség nyíltan negligálja a hatalmat. A diákság teljes egészében kívül rekedt a párt befolyásán. Az egyház aktivizálódik. A CSKP Elnökségében nincs egység. A Husák–Biľak duó mindent mások nélkül akar eldönteni, de nem biztos, hogy legalább köztük nézetazonosság van. Husák egyszerűen tisztában van azzal, hogy Biľak Moszkva kedvence." Csernyajev (1995. 337.).

[6] Grisin (1996. 38.).

[7] Ez olvasható ki többek között Seleszt 1972. szeptember 4-én kelt Karlovy Varyban írt naplófeljegyzéséből is: „A seremetyevói repülőtérről tíz órakor különgépen Prágába repültem, és onnan kocsival Karlovy Varyba mentem... Találkoztam Vasil Biľakkal. Nyíltan és őszintén beszélgettünk. Érezhető, hogy nincs megelégedve helyzetével, s szeretne visszatérni Szlovákiába. Husák azonban nem engedi el. Abból indul ki, hogy Biľakra nagyon is szüksége van, különben végképp belegabalyodik az ügyekbe. Másrészt fél elengedni őt Szlovákiába, ahol önálló lehet. Biľak nyíltan megmondta, hogy Husák véletlenül került ennyire előtérbe a nagypolitikában; szószátyár ember és sokat iszik. Sajnos ez nem csak Gustáv Husákra, de Leonyid Brezsnyevre is igaz." Seleszt (1995. 541.).

Ekkor értettem meg igazán, mennyi gyűlölködő indulat lakozik ebben az első látásra szánalmat keltő öregemberben, akiben élete első, s egyben utolsó külföldi történésznek adott nyilatkozata során egy pillanatra sem engedett a feszültség. S noha tudta, hogy engem főleg az ő 1957-es magyarországi és 1968-as csehszlovákiai küldetése érdekel, időről időre visszakanyarodott a konfliktusaihoz Leonyid Brezsnyevvel, akivel több mint egy évtizeddel annak halála után is képtelen volt megbékélni. Három és fél, négy esztendővel a Csehszlovák Szocialista Köztársaság megszállását követően – amelynek során Seleszt a Kreml szemszögéből valóban felbecsülhetetlen érdemeket szerzett – a kijevi politikust hirtelen súlyos támadások érték Moszkvában. *Ukrán nacionalista elhajlással* vádolták és számára teljesen váratlanul leváltották az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottsága első titkári tisztségéből. Majd a szovjet fővárosba vezényelték, minél távolabb az őt szinte istenítő ukrajnai pártapparátustól.

„Ez a mocskos Brezsnyev rútul becsapott", fakadt ki Seleszt beszélgetésünk során a dühtől hörögve. „Azt ígérte, hogy a kormányfő egyik helyetteseként a hadiipar élére kerülök majd. Ehhez értettem is, hiszen az 1940-es években éppen ilyesmivel foglalkoztam Szibériában, majd Moszkvában. Később Leningrádban több nehézipari üzem igazgatója voltam. Még azzal is hitegetett, hogy jóbarátok maradunk, sokat járunk együtt vadászni! Ám alig melegedtem meg az új helyemen a fővárosban, gyorsan nyugdíjaztak. Mindent megvontak tőlem: a Kreml-kórház mellett működő patika igénybevételének jogát, a belépőt a zárt elosztókba. A fiaim karrierjét is kettétörték. Senki nem törődött azzal, hogy súlyos szívbeteg ember vagyok. Amiatt meg külön neheztelt Brezsnyev és környezete, hogy mérnökként éhbérért elhelyezkedtem egy szigorúan zárt hadiüzemben."[8]

A támadások 1971 tavaszán kezdődtek, amikor Kijevben napvilágot látott Seleszt *Szovjet Ukrajnánk* című könyve. Ebben a Kreml urai szerint túl gyakran és túl pozitív konnotációval szerepelt az „ukrán hazafiság" kifejezés. Az év második felében és a következő esztendő során Brezsnyev egyre gyakrabban figyelmeztette Pjotr Selesztet, hogy Ukrajnában (ahol egyébként a vezetők 59%-a orosz volt) „jobban oda kell figyelni a nemzeti kérdésre". 1972. március 30-án az SZKP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának ülésén Selesztet újabb kemény támadások érték. Különösen hevesen bírálta őt Andropov KGB-elnök és Szolomencev, az Oroszországi Föderáció Minisztertanácsának elnöke. Az utóbbi kijelentette, hogy „Ukrajnában túl sok az ukrán nyelvű felirat és hirdetés. Pedig miben különbözik az orosztól az ukrán nyelv? Főleg abban, hogy eltorzítja az oroszt." A szovjet kormányfő, Koszigin pedig egyenesen azt kérdezte: „Minek kell egyáltalán Ukrajnában a diákoknak ukránul tanulni?"

Az igazság kedvéért hozzá kell tenni, hogy korábban Pjotr Seleszt legalább ilyen hálátlan volt régi jóakarója, az őt 1954-ben kijevi párttitkárrá kineveztető Nyikita Hruscsov iránt, hiszen kulcsszerepet vállalt az ellene szőtt összeesküvés-

[8] Vö. Seleszt (1995. 472., 470–475., 496., 499., 503., 505., 511.).

ben. Irtóztató vehemenciájával, ha kellett, régi beosztottain, több évtizedes jó barátain is átgázolt. A kivétel nélkül dogmatikus politikusokat tömörítő szovjet vezetésben időről időre kirobbanó viták során mindig a „héjákat", a sztálinista megoldásokkal előálló társait támogatta. A szovjet államfővel, Nyikolaj Podgornijjal együtt ő képviselte a Kremlben a Központi Bizottság népes és roppant befolyásos „ukrán frakcióját", amely 1964 őszén, a Moszkvában „kis októberi forradalomként" emlegetett puccs nyomán hatalomra segítette az ugyancsak egykori ukrajnai pártmunkás Leonyid Brezsnyevet – aki azután szintén hálátlan, de ügyes intrikus lévén, egymás után elkergette földijeit.

A szegény parasztcsaládból származó Pjotr Seleszt öregkorában is jellegzetes *„homo sovieticus"* maradt. Sokak szerint jó szervező volt. Csakugyan értett valamennyire a műszaki kérdésekhez, ám rendkívül kulturálatlan ember hírében állt. Beszélgetésünk során végig ugyanazt a primitív klisékből álló, irritálóan durva bikkfanyelvet használta, mint alább idézett naplójában. Elmozdítását követően két évtizeddel is rendíthetetlenül vallotta, hogy a Szovjetuniónak joga volt beavatkozni a formailag független Csehszlovákia belső életébe. Elsősorban azért, mert Moszkvában attól tartottak, hogy a pluralizmus és a demokrácia veszedelmes bacilusa átterjed a csehszlovák–szovjet határon túlra, mindenekelőtt a Seleszt felügyelete alá tartozó ukrajnai tartományokra. De a naplóból ítélve – amelyből alább részleteket közlünk – a „prágai tavasz" eseményei mellett Pjotr Selesztet legalább annyira izgatta az Ukrajnával ugyancsak határos Lengyelországban tapasztalható korabeli erjedés.

NAPLÓFELJEGYZÉSEK A 68-AS ESZTENDŐRŐL

1968. január 11–21. Tudomásunkra jutott, hogy Varsóban, Lengyelország fővárosában népes diákmegmozdulásokra került sor. A lengyel kormány és a Lengyel Egyesült Munkáspárt ellen irányuló nagygyűléseket, tüntetéseket rendeztek. Ebben a helyzetben Władisław Gomułka szilárdságról tett tanúbizonyságot. Politikája ugyanakkor nagyfokú hajlékonysággal párosult: a diákok egy részét átirányította a termelésbe meg a hadseregbe. A többieket vonaton Varsótól tisztes távolságra vitette, és intézkedett, hogy szoktassák őket mezőgazdasági munkához, amíg nem válnak felnőttebbé, és nem szereznek kellő élettapasztalatot.

Február 19-én este vonattal Moszkvába utaztam. Másnap, február 20-án a Legfelső Tanács épületében Nyikolaj Podgornij átnyújtotta nekem a Lenin-rendet meg a Szovjetunió Munka Hőse arany csillagát. Még aznap fogadott Leonyid Brezsnyev, akivel alaposan megvitattuk a dolgokat, és megpróbáltunk eligazodni az összekuszálódott csehszlovák politikai helyzetben. Ugyanis a CSKP Központi Bizottsága januári tanácskozásán Novotnýt leváltották az első titkári tisztségből. Egyelőre az ország elnöke maradt. Első titkárnak Alexander Dubčeket választot-

ták, akit a szovjet párt vezetői közül jószerivel senki nem ismert.[9] Emiatt bizonyos aggodalom, sőt nyugtalanság tölt el minket.

Február 21–25. Küldöttségünk Brezsnyevvel az élén Prágába érkezett. A delegáció tagja volt még Katusev, a gorkiji és Kulicsenko, a sztálingrádi területi pártbizottság első titkára.[10] Prágában paradox módon egyszerre ünneplik a Csehszlovák Köztársaság létrehozásának[11] és a reakció felett aratott győzelemnek a napját.[12] Ugyanakkor érződik, mennyire növekszik a reakciós jobboldali opportunisták ereje. Előretör az ellenforradalom. A csehszlovák forradalom 20. évfordulója alkalmából tartott rendezvények – maguk a csehszlovák vezetők nevezik így ezt a napot – nyugodtan, sőt méltóságteljesen zajlanak. Az ünnepi ülésen Dubček meglehetősen optimista hangvételű, sőt nagyképű előadói beszédet mondott.[13] Díszszemlét tartott a hadsereg és felvonult a munkásmilícia, amelyhez Dubček eléggé dicsekvő, indokolatlanul magabiztos szózatot intézett: „Lám, milyen hatalmas erő ez itt; ha szükség lesz rá, Prága utcáira vezényeljük, és mindenféle ellenforradalmat leverünk vele."[14] (...)

Prágában Brezsnyev megkísérelte kifürkészni, hogy mi a valóságos helyzet a Csehszlovák Kommunista Pártban. Valamennyire megnyugtatták őt Dubček ellentmondást nem tűrő kijelentései, miszerint a Csehszlovák Kommunista Pártban (CSKP) meg az országban jól haladnak a dolgok, ő maga pedig teljes egészében ura a helyzetnek. Ugyanakkor Dubček túlontúl lelkesen, sőt nagyképűen viselkedett. Ahogy Brezsnyevet néztem, fájdalmat és szomorúságot éreztem. Mivel képtelen volt elérni, hogy a CSKP vezetői színt valljanak, valahogy magába roskadt. Zavarba jött Dubček pimasz viselkedésétől, aki meg sem hallgatta őt a prágai megbeszéléseken. Látszott rajta, hogy ehhez egyszerűen nincs kedve. (...)

[9] Ennek ellentmond Gennagyij Fominov visszaemlékezése.

[10] A régi orosz várost, Caricint az 1920-as évek közepén nevezték el Sztálinról. 1962-től a Volgográd nevet viselte. A fanatikus sztálinista Seleszt azonban szándékosan használja naplójában a Sztálingrád kifejezést. Brezsnyev egyébként nem véletlenül vitte magával a csehszlovák fővárosba Konsztantyin Katusevet. Kíváncsi volt, tud-e viselkedni a fiatal politikus a testvérpártok vezetőinek körében. Ekkorra ugyanis eldőlt, hogy Katusev a népi demokráciákkal foglalkozó titkár lesz az SZKP Központi Bizottságában.

[11] 1968-ban az ország hivatalos nevében már szerepelt a „szocialista" minősítő jelző, Prágában azonban mindenki a Csehszlovák Köztársaság elnevezést használta.

[12] A naplóíró zavarosan fogalmaz: a Csehszlovák Köztársaságot 1918 őszén kiáltották ki, 1948 februárjában pedig a Gottwald vezette kommunisták ragadták magukhoz a hatalmat.

[13] Ezekről a napokról Alexander Dubček is megemlékezik memoárjában. Dubček (1993. 137–138.). A februári ünnepségekről más hangnemben szól Vasil Biľak könyvünkben.

[14] A korabeli csehszlovák sajtó nem idéz ilyen szavakat a politikus beszédéből. Lehetséges azonban, hogy a szovjet tárgyalópartnereit 1968 folyamán végig számukra érthető és elfogadható frazeológiával félrevezetni igyekvő Alexander Dubček ebben a szellemben válaszolt Brezsnyev aggódó kérdéseire, s e mondata összemosódott a Seleszt jelenlétében elhangzott felszólalás egyik passzusával.

Ilyen körülmények között Brezsnyev számára nem maradt más hátra, mint hogy hazarepüljön. Meg sem várta az ünnepségek befejezését. Azzal indokolta elutazását, hogy feltétlenül Moszkvában kell lennie február 23-án, a Vörös Hadsereg napján. Így 22-én este hazatért, és engem bízott meg a szovjet küldöttség vezetésével.[15]

Ezekben a napokban több találkozásom és beható megbeszélésem volt Csehszlovákia egyes párt- és állami vezetőivel: Kolderrel, Jakešsel, Biľakkal, Lenárttal és más elvtársakkal. Nagyon részletesen megtárgyaltuk a helyzetet nagykövetünkkel, Sztyepan Cservonyenkóval. Mindannyian elmondták, milyen anarchia dúl az országban, és hogy Csehszlovákiát alig lehet kormányozni.

A „hatok" drezdai tanácskozása

1968. március 22. és 25. között Drezdában megbeszélést tartottunk a csehszlovákiai eseményekről. Szovjet részről megjelent Leonyid Brezsnyev (ő volt a szovjet delegáció vezetője), Nyikolaj Podgornij, Mihail Szuszlov, Borisz Ponomarjov, Pjotr Seleszt. A bolgár küldöttséget Todor Zsivkov vezette, a magyart Kádár János. A csehszlovák delegáció Dubček vezetésével érkezett meg. A lengyel küldöttség élén Władysław Gomułka állt, az NDK-t Walter Ulbricht képviselte. Nicolae Ceauşescu (Románia) nem kapott meghívást. Félő volt, hogy zavart kelt a csehszlovákiai kérdés megvitatásakor. (...)

Március 22-én nyílt meg a tanácskozás. (...) Leonyid Brezsnyev megbeszélést folytatott a küldöttségek vezetőivel, és átfogó áttekintést adott a Csehszlovákiában kialakult politikai helyzetről. Egyes kérdéseket igen halványan, alig érthetően és meggyőződés nélkül taglalt, ami természetesen kihatott a tanácskozás egész menetére.

Megkértük Alexander Dubčeket, hogy ő is szólaljon fel.[16] (...) Zilálton és zavarosan beszélt, képtelen volt összeszedni magát. Beszéde alatt Lenárt és Kolder megpróbált közbeszólni. Ők világosabban fogalmaztak: aggodalmukat fejezték ki a CSKP-ban meg az országban tapasztalható események miatt. Ám Dubček keményen és idegesen letorkolta őket. Erre mindketten elhallgattak.[17]

[15] Pjotr Seleszt naplója e részében Brezsnyev és Dubček olyan korai súrlódásairól ír, amelyekről e könyv lapjain Sztyepan Cservonyenko, akkori prágai szovjet nagykövet még mindig nem volt hajlandó elmondani az igazat.

[16] Naplójában Seleszt összekeveri a felszólalások sorrendjét: 1968. március 23-án délelőtt elsőként valójában Alexander Dubček szólalt fel.

[17] A drezdai tanácskozás légkörére ettől eltérően emlékezik Vasil Biľak. Biľak (1991. 127–131.). A másik konzervatív pártvezető, Drahomír Kolder pedig röviddel a történtek után a következőket írta: „Magam is részt vettem a drezdai tanácskozáson. Először voltam jelen egy ilyen nemzetközi találkozón. A drezdai tanácskozás nagy iskolának bizonyult számomra. Felnyitotta a szememet. (...) Világossá vált, hogy helyzetünk értékelését osztályalapokon kell megközelíteni. Nem táplálhatunk illúziót valamiféle ‚tiszta' demokrácia létezéséről. Hiszen két, egymással

Dubček így beszélt: „A párt helyzete és vezető szerepe az utóbbi időben valóban megrendült. Erről a Novotný-féle vezetés tehet. Az előző vezetés munkájában rengeteg volt a szubjektivizmus, ami kedvezőtlenül hatott a párt politikai tevékenységére. Mi most azért indítottuk el a vitát pártunk soraiban, hogy megerősítsük a fegyelmet és a rendet. El kell érni a demokratizálást, és azt is, hogy újjáéledjenek az ország progresszív erői. Nálunk nincsenek antagonisztikus osztályok: munkások, parasztok, értelmiségiek vannak, akik mindnyájan alkotó részt vállalnak pártunk politikájának formálásában. Véleményünk szerint az új körülményeknek jelen kell lenniük a párt életében. Az pedig, hogy ki és mit tesz közzé a sajtóban – nem túl fontos. Ezek a jelenségek nem most törnek először felszínre a munkásmozgalomban. Nem titkoljuk, hogy munkánk során jelentkeznek szélsőségek, és olykor a velünk szemben álló erők is működésbe lépnek."[18] Ezután Dubček esküdözött, hogy hűséges a közös külpolitika elveihez meg a CSKP XIII. kongresszusának határozataihoz.

Władisław Gomułka felszólalása éles volt, igazságos, kulturált és kiválóan argumentált.[19] „Aggodalommal töltenek el a CSKP-ban és az országban tapasztalható állapotok és körülmények", mondta. „Teljesen egyetértünk Brezsnyevnek a csehszlovákiai helyzetről adott elemzésével. Ebben az országban máris szembeszökő az ellenforradalmi veszély. De még nem késő útját állni. Ami persze mindenekelőtt a csehszlovák elvtársaktól függ. Ám az a benyomásunk, hogy Dubček alábecsüli a Csehszlovákiában kialakult súlyos helyzetet és a lopakodó veszély nagyságát.

Nem akarunk beavatkozni egy idegen ország és párt belső életébe. A történelemben azonban vannak olyan kiélezett helyzetek, amelyek határozottan felvetik, hogy közös erővel kell elejét venni a lopakodó ellenforradalomnak. Annak idején Lengyelországban, de Magyarországon is hasonlóan kezdődtek a dolgok. A ‚magasértelmiségiek' előálltak a szabadság, a demokrácia, a sajtószabadság követelésével meg a kultúra védelmével, vagyis olyan demagógiával, amelyet nagygyűléseken szokás hangoztatni." Gomułka felszólalása rendkívül koncentrált volt, politikai szempontból elemezte az eseményeket. Keményebbnek és határozottabbnak bizonyult, mint a többiek, Brezsnyevet is beleértve. A drezdai tanácskozáson ezért jogosan ragadta magához a kezdeményezést.

---

szemben álló világban élünk, és a két rendszer között osztályharc zajlik. Mindezt alátámasztotta a magyar tapasztalat, amire Kádár elvtárs rendkívül behatóan utalt. Elsőrendű jelentőséget tulajdonítok ennek, hiszen még mindig elevenen él emlékeinkben" *Pravda pobezsdajet* (1971. 156–157.). Az ennél hitelesebb verziót lásd Dubček (1993. 137–145.).

[18] Ez a szöveg számottevően eltér a fennmaradt jegyzőkönyvtől. Elképzelhető azonban, hogy az akkori idők szokásainak megfelelően a jegyzőkönyvből kimaradtak egész bekezdések, amelyek viszont szerepelnek a politikus naplójában. Ezért mindenhol megadjuk a lehetőséget az összevetésre, vö. Vondrová–Navrátil (1995. 74–83.).

[19] Vö. Vondrová–Navrátil (1995. 91–96.).

Kádár János a következőképpen kezdte felszólalását: „...A csehszlovákiai események nyugtalanítják a világ közvéleményét. Emlékeztetnek az 1956-os magyarországi eseményeket megelőző kritikus helyzetre. Csehszlovák elvtársaink szerint ők jobban látják és ismerik a pártjukban és országukban zajló eseményeket. Szeretném emlékeztetni őket arra, hogy nálunk, Magyarországon eleinte Nagy Imre sem volt ellenforradalmár. Ha a CSKP Központi Bizottságában nem áll helyre a szükséges fegyelem, akkor a Csehszlovák Kommunista Pártnak nem lesz módja megfelelően gyakorolni a vezetést."[20]

A felszólalás bizonyos fokig lehűtötte a tanácskozás – Gomułka beszéde nyomán keletkezett – hőfokát.

Walter Ulbricht pedig a következőképpen érvelt:[21] „Munkásosztályunk, pártunk aggódik a Csehszlovákiában zajló események miatt. Az NSZK minden eszközt felhasználva támadást indított az NDK ellen. Maga pedig, Dubček elvtárs, egyes demagóg beállítottságú értelmiségiek, diákok hatására elárulja a munkásosztály, a párt érdekeit. Esztelenül lecseréli, megtizedeli a legkiválóbb kádereit. Egységfrontot kellene alkotnunk, de ahogy maga cselekszik, azzal lehetőséget nyújt az imperialistáknak, hogy éket verjenek a szocialista tábor országai közé.

El kellene szigetelni, majd maradéktalanul szétzúzni az ellenséges elemeket, amelyek helyrehozhatatlan kárt okoznak közös népi ügyünknek. Jó lenne, ha bátran kimondaná: ‚Nálunk is vannak felforgató tevékenységet folytató, ellenséges elemek. És mi, népünk érdekében minden eszközzel elejét vesszük az aknamunkájuknak'."

Ulbricht felszólalásából tehát aggodalom és félelem csengett ki. Attól tartott, hogy a Csehszlovákiában történtek kedvezőtlenül hatnak az NDK-beli helyzetre.

A tanácskozás egyes résztvevői mégis megkísérelték elkenni a zárónyilatkozat szövegét. Olyan javaslat is elhangzott, hogy egyáltalán ne adjunk ki közös közleményt, csupán az jelenjen meg a sajtóban – mindenfajta kommentár és értelmezés nélkül –, hogy befejeződött a drezdai tanácskozás.

A szöveg enyhítése ellen végül igen határozottan fellépett Gomułka és Ulbricht. Velük szemben a magyarok és bolgárok nem foglaltak el szilárd álláspontot, a csehszlovákok pedig minden eszközzel enyhíteni próbálták az országuk helyzetét elemző értékelést. Brezsnyev képtelen volt közös álláspontra helyezkedni Ulbrichttal és Gomułkával. Még némi feszültség is támadt köztük. [Egyes felszólalók] a csehszlovákok ellenvetésére sem figyeltek oda megfelelően, és csak vádolták őket anélkül, hogy konkrétan követeltek volna tőlük. A jelenlévők maguk sem voltak tisztában azzal, hogy mit is akarnak a csehszlovák vezetőktől.

Április 9. A Kreml Szverdlovról elnevezett termében 10 órakor megkezdődött pártunk Központi Bizottságának tanácskozása. A napirend: a nemzetközi helyzet alakulása, valamint az SZKP harca a nemzetközi munkásmozgalom egységéért.

[20] Vö. Vondrová–Navrátil (1995. 96–97.).
[21] Vö. Vondrová–Navrátil (1995. 99–104.).

Leonyid Brezsnyev előadói beszéde három órán át tartott. Többé-kevésbé logikusan adta elő a kérdéseket. Még arra is kísérletet tett, hogy elemezze a nemzetközi munkásmozgalom mai állapotát. De az előadásban sok olyan passzus és kijelentés volt, amely kétkedést válthat ki az emberből. Ez Brezsnyev illúzióira és önhittségére vallott.

A nemzetközi helyzet pattanásig feszült: összetett és kusza a csehszlovákiai, lengyelországi, romániai és jugoszláviai kép. Ezek az országok a maguk önálló útját járják, s ezáltal jelentős bonyodalmakat okoznak. Európában láthatóan aktivizálódott a „cionista centrum" tevékenysége. A hozzánk eljutott egybehangzó adatok szerint ez a grémium Brüsszelben található. 36 zsidó csoport tartozik a cionista központhoz: dúsgazdag bankárok, iparbárók, neves tudósok. Chaim Perelman, a brüsszeli egyetem professzora és Izrael belgiumi nagykövete irányítja [a centrumot]; ők fogják össze a Lengyelország elleni propagandakampány szálait is. Ma a világ minden cionista sajtóterméke Władisław Gomułkát szidalmazza, őt pocskondiázzák, bírálják, karikatúrákat közölnek róla. Az Egyesült Államok és Izrael meg arra készül, hogy miután a vietnami háború véget ér, vagy ha alábbhagy az aktivitása, behatóan foglalkozzanak majd Kelet-Európával. Megszületett a „hídverés" teóriája: az ellenséges propaganda azt állítja, hogy a különböző „hidak" révén végbemegy majd „a szocialista tábor elkerülhetetlen szétesése". A mi ideológusaink meg nem veszik ezt észre. Nem értik, milyen összetett ez a játék. És nehéz meggyőzni őket az ellenkezőjéről, mivel tökfejűek és korlátoltak.

A csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatban máris világossá vált, hogy a CSKP „monolit jellege" romokban hever. A párt nem képvisel politikai erőt: lényegében felőrölte önmagát. Csehszlovákia reakciós erői teljesen elvetik a drezdai tanácskozás határozatait.[22] Ebből pedig látható, miként megy végbe a szocialista Csehszlovákia átvedlése burzsoá köztársasággá.

Április 11–18. (...) Ilnyickij, a kárpátontúli területi pártszervezet első titkára meg Nyikitcsenko, az ukrajnai KGB vezetője jelezte, hogy a szlovák Vasil Biľak és Jan Koscelanský találkozni akar velem Ungváron.[23] Jó lenne első kézből információt kapni a Csehszlovákiában zajló eseményekről. Én azonban nem léphetek önállóan, Moszkva engedélye nélkül.

[22] Nem csak a „reakciós erők", de a Dubček-típusú reformkommunisták is elvetették a tanácskozás őket visszarendezésre ösztökélő határozatait. Nyíltan azonban erről nem beszéltek, inkább úgy tettek, mintha Drezdában semmi nem történt volna. Sőt, a „prágai tavasz" reformfolyamata a Dubček vezette delegáció visszatérését követően még inkább felgyorsult. Dubček (1993. 137–146.); Williams (1997. 70–75.).

[23] Érdekes, hogy Vasil Biľak éppen az ellenkezőjét állítja e könyvben: szerinte a szovjet fél kezdeményezte a találkozást. Az igazság alighanem ezúttal is valahol középen lehet: valószínűleg mindkét politikus fontosnak tartotta az informális kapcsolat megteremtését. A másik paradoxon, hogy Jan Koscelanskýt alig egy év múlva „jobboldali elhajlóként" bélyegezte meg a többnyire már inkább Husák, semmint Biľak híveiből álló pozsonyi pártvezetés. *Pravda pobezsdajet* (1971. 424.). Holott még véletlenül sem volt az!

Április 30. Május elseje előestéjén felhívtam Leonyid Brezsnyevet. Köszöntöttem a közelgő ünnep alkalmából, és előadtam elképzeléseimet a Biľak és Koscelanský által kért ungvári találkozóról. Brezsnyev valami oknál fogva nyugtalanul, gyanakvóan reagált a hallottakra. Érezhetően elromlott a hangulata, és csak annyit mondott: „Jobb lenne, ha Biľak és Koscelanský Kijevbe menne, és nálad tartanák a megbeszéléseket." De hát hogyan jöhetnének? Milyen ürüggyel?! Brezsnyevnek ez eszébe sem jutott. Így nyitva maradt a kérdés. (*Későbbi betoldás*: Később mégis sikerült találkoznom Ungvárott Koscelanskýval és Biľakkal. Addigra azonban már kifutottunk az időből.)

Május 4–7. Leonyid Brezsnyev felhívott Kijevben, s közölte velem, hogy csehszlovák vezetők érkeznek Moszkvába: Alexander Dubček, Oldřich Černík, Josef Smrkovský meg Vasil Biľak. Eredetileg úgy volt, hogy erre a megbeszélésre Kijevben kerül sor. Egyébként Csehszlovákiában a dolgok már annyira előrehaladtak, hogy a találkozó aligha jár haszonnal. No de sebaj, meglátjuk! Az idő majd mindent helyre fog hozni.

Brezsnyev újra felhívott, és megkért, hogy május 7-én legyek Moszkvában, az SZKP Központi Bizottsága épületében, ahol Władisław Gomułka és Todor Zsivkov bevonásával titkos tanácskozásra kerül majd sor. Arra kért, vigyem magammal Ilnyickijt, a kárpátontúli területi pártbizottság első titkárát is. Ő sok mindent el tud majd mondani, ami a hivatalos tájékoztatókban nem szerepel.

Mostanában egyébként is születőfélben van egy olyan elképzelés, hogy Szlovákián keresztül „hassunk oda" erőteljesen. Lehetséges, hogy néhány elvtárs Pozsonyba repül, bár ez kevéssé hihető. Késő éjszakáig tanulmányoztam a Szlovákiával kapcsolatos anyagokat. Csehszlovákiában valóban eléggé bonyolult és ellentmondásos a helyzet. Mi pedig nem teszünk semmit, csak vég nélkül szövegelünk.

Hármas csúcs a Kremlben

Május 7-én reggel, Brezsnyev dolgozószobájában, elég ideges légkörben zajlott a tárgyalás a csehszlovákiai eseményekről.[24] Gomułka és Zsivkov amellett kardoskodtak, hogy mi mielőbb lépjünk fel és normalizáljuk a helyzetet. A tanácskozáson felszólalt Ilnyickij is. Elmondta, mi történik voltaképpen Csehszlovákiában, ahol már riadót fújt a pártaktíva, és nyugtalanok az állambiztonsági testületek munkatársai. Az országban folytatódik a jobboldali elemek garázdálkodása. Nem

[24] Az öt ország vezetőinek tanácskozása május 8-án kezdődött Moszkvában. A 7-ei hármas szovjet–lengyel–bolgár titkos megbeszélés ennek előkészítő szakaszához tartozott. A szovjet vezetők ugyanis – miközben előszeretettel hangsúlyozták az „ötök" összetartását – kedvelték az ilyen *sub rosa* típusú különalkukat. Alekszej Koszigin ennek jegyében már május 6-án késő este találkozott Kádár Jánossal és kíséretével, hogy előzetesen informálja őt a Dubček vezette csehszlovák küldöttséggel folytatott megbeszélésekről, és igyekezett kipuhatolni a magyar fél álláspontját. Vondrová–Navrátil (1995. 214.).

kizárt, hogy ezekben az akciókban részt vesznek a Kelet és Nyugat közötti „hídveréssel" foglalkozó külföldi felderítők is. Ilnyickij szertefoszlatta azt a brezsnyevi illúziót, hogy [Prágában] Szlovákián keresztül kell lépnünk.[25]

Gomułka felszólalásában annyi keserű szó és logikus bizonyíték hangzott el, hogy Brezsnyev zavarba jött. A Lengyel Egyesült Munkáspárt vezetője azt mondta: „A továbbiakban bizony reménytelen vállalkozás úgy dolgozni Dubčekkel, ahogyan ezt Brezsnyev elvtárs teszi. Az ön által folytatott ‚csókolózási politika' nem vezet jóra. Csehszlovákiában most felhúzták a zsilipeket ... Dubčeknek a Szovjetunióval és a szocialista országokkal való barátságát hangoztató taktikája csak álca, amely mögött egészen más folyik."

Gomułka szerint a csehszlovák kommunista pártban egy „második központi bizottság" működik. Ez az informális testület irányít minden fontos intézményt, köztük a tömegtájékoztatási eszközöket is. Mindenféle klubokat hoz létre és megtisztítja az utat az ellenforradalom előtt.[26] A CSKP-ban és Központi Bizottságában vannak egészséges erők, de nincs, aki az élükre álljon. Dubček hiú, politikailag rövidlátó, tehetetlen ember, lényegében a jobboldali erők zászlaja lett.

Zsivkov volt a következő szónok. Felszólalásában hangsúlyozta: „A klubok tevékenysége nyílt kísérlet mindenféle pártok és irányzatok zászlóbontására. A május elsejei felvonulás – különösen Prágában – megmutatta, hogy a jobboldali revizionisták, az ellenforradalmi elemek kezdenek felülkerekedni. A CSKP Központi Bizottsága, főleg pedig annak vezetése nem tanúsít ellenállást." Ezen a tanácskozáson felvetődött még, hogy a CSKP Központi Bizottsága áprilisi plénumán jóváhagyott akcióprogram még ösztökéli is a párt jobboldali erőit, hogy előretörjenek. Az „egészséges erők" viszont úgy jellemzik a dokumentumot, hogy az „egy nagy nulla".[27]

[25] A „Szlovákián keresztül kell lépni!" koncepció – vagyis az az elképzelés, hogy Prágában a Moszkvához mindig is lojálisabb pozsonyi vezetés révén érvényesítsék a szovjet érdekeket – 1968 nyarán vörös fonalként húzódott végig a szovjet vezetők elgondolásain. Ennek a koncepciónak éppen a tervet bíráló Pjotr Seleszt volt az egyik leghangosabb szószólója.

[26] Az „ellenforradalmi" klubokkal sokat foglalkozik a KGB vezetői, valamint Mihail Szuszlov, Borisz Ponomarjov és Konsztantin Katusev által összeállított bizalmas jelentés, amelyet a szovjet pártvezetés 1968 szeptemberében küldött meg Ulbrichtnak és Gomułkának. *Isztocsnyik* (1993. 98–100.).

[27] A „nagy nulla" kifejezés, amelyet Biľak és a hozzá hasonlóan erőteljesebb szovjet beavatkozást követelő társai előszeretettel alkalmaztak az akcióprogram bírálata során, Kádár Jánosnak is megtetszett. Amikor azonban a CSKP Központi Bizottsága e dokumentumával kapcsolatban ő maga is ezt a kifejezést használta az „ötök" vezetőinek május 8-i megbeszélésén, az MSZMP első titkáránál radikálisabb Władisław Gomułka felhorkant, ő ugyanis egyenesen *ellenforradalmi dokumentumnak* tekintette Dubčekék írását. Vondrová–Navrátil (1995. 203., 208.).

Az „egészséges erők"

Május 19–21. A Koscelanskýval és Biľakkal való megbeszélésre készülve részletesen tanulmányoztam a Csehországból és Szlovákiából különböző csatornákon hozzám eljutott információkat.

Május 21. Telefonált Ilnyickij (...) Közölte, hogy május 24-én és 25-én meg lehet tartani a tervezett találkozót. Koscelanský és Biľak arra kérnek, szállásoljuk el őket a mi területünkön május 23-án a legnagyobb titokban, észrevétlenül. *(Későbbi betoldás:* Attól tartottak, hogy majd üldözni fogják őket a velünk létesített titkos kapcsolat miatt.)

Még aznap beszéltem Brezsnyevvel telefonon. Meghánytuk-vetettük a tárgyalás valamennyi mozzanatát. Szóba került, hogy már nálunk is mozgolódni kezdenek a nemkívánatos elemek: megjelentek a szovjet vezetést kifigurázó politikai pamfletek. Brezsnyev kérte, hogy a csehszlovák elvtársakkal való találkozást követően készítsek számára részletes jelentést.

Találkozás Vasil Biľakkal

Május 23. (...) Ungvárott kétszer találkoztam és hosszan elbeszélgettem Biľakkal és Koscelanskýval. Először a város határán túl, a Kárpátokban, egy házikóban majdnem az egész éjszakát végigbeszélgettük. A másik találkozóra Ungvárott, a kárpántontúli területi pártbizottság épületében került sor. Igyekeztem minél pontosabban megjegyezni a két megbeszélésen hallottakat. Ezzel egyidejűleg lehallgatókészülékekkel is rögzítettünk mindent, hiszen részletes, pontos feljegyzést kell majd összeállítanom az SZKP Központi Bizottságának. Ma számunkra ez az információ az elsőrendű, objektív és igaz forrás. Jómagam csak nagyon ritkán szóltam közbe. Inkább hallgattam, és néha kérdéseket tettem fel, hogy pontosítsak egyet s mást.

Íme a megbeszélések vázlatos összefoglalása.

Biľak és Koscelanský részletesen tájékoztattak az SZKP Központi Bizottsága májusi plénuma előtt [Csehszlovákiában] kialakult helyzetről; a jobboldal elleni küzdelem nehézségeiről. Dubček zavarban van, és nem tudja, sőt talán nem is különösebben akarja leleplezni a jobboldali elemeket. A CSKP Központi Bizottsága Elnökségében változatlanul nincs egység. A találkozón elhangzott még: „Mi, szlovákok, a végsőkig kitartunk a marxista–leninista vonalért folytatott küzdelmünkben. Egy tapodtat sem hátrálunk! Úgy véljük, hogy önökkel együtt most újra nekünk, szlovákoknak kell majd részt vennünk a csehek felszabadításában."

Biľak elmondta: „A forrófejűek lehűtésére Csehszlovákia területén sürgősen meg kell szervezni csapataink hadgyakorlatát. Ha megjelennek az orosz katonák, ezek a politikai patkányok mind visszabújnak az odújukba. Az önök Jakubovszkij marsalljának *(Későbbi betoldás:* a Varsói Szerződés egyesített erői parancsnoká-

nak) megjelenése már önmagában is sokakat lehűt. A nép pedig, beleértve a kommunistákat is, sokkal bátrabban fog viselkedni. Felveszi a küzdelmet a jobboldali elemekkel."

„A párt aktivistái és az állambiztonságiak közül a jobboldaliak részéről elhangzó fenyegetések hatására mostanában sokan öngyilkosságot követnek el", folytatta Biľak. „Ezek a jobboldaliak egészen nyíltan fenyegetőznek: ‚Nemsokára eljön az idő, amikor akasztófára juttatjuk a kommunistákat! A lábuknál fogva akasztjuk majd fel őket!' A szélsőséges elemek minden teketória nélkül követelik, hogy a kommunisták, köztük a területi, a városi pártbizottságok leninista álláspontot képviselő vezetői mondjanak le. És ezt gyakran el is érik. Sorra meggyilkolják a gyári és a termelőszövetkezeti párttitkárokat![28] Még Szlovákiában is előfordulnak ilyen esetek. A mezőgazdasági szövetkezetekbe beszivárognak az egykori kulákok. Fenyegetik a vezetőket, a párttitkárokat. Követelik, hogy adják vissza nekik a földet, ingóságaikat. A vasúti csomópontokon szabotázsakciókat szerveznek." (...)

„Mindannyian félünk a CSKP Központi Bizottsága következő plénumától", folytatta Biľak. „Nem lehetünk biztosak a győzelmünkben, mert az Elnökség soraiban nagy a széthúzás. Dubček képtelen bármit is tenni [a ‚jobboldaliak' ellen]. Még igen szánalmas jelenlegi helyzetünket sem tudja stabilizálni. Ha egy hónapon belül nem vesszük kézbe a dolgokat, akkor Dubček elbukik, és vele bukunk mi is. Sokat beszélgettem vele. ‚Szása', mondtam neki felindultan, ‚gyere vissza Pozsonyba. Ez a feladat túl nehéz neked.'

„De ha Szlovákia eltérne a CSKP vonalától, ez a Csehszlovák Népköztársaság eróziójához vezetne", vélekedett Biľak. „Mi mindent megteszünk, hogy Csehszlovákia szocialista ország maradjon. Mivel Szlovákiában a kommunista aktivisták veszélyben vannak, arra kérjük önöket, hogy ha valami rendkívüli történne, fogadják be feleségeinket és gyerekeinket Ungvárra.

Szlovákiában nem hajtják végre [Josef Pavel] belügyminiszter utasításait, mivel köztudott róla, hogy tagja a Kriegel és Špaček által irányított ‚második centrumnak."

„Csehszlovákia elveszítése a Nagy Honvédő Háborúban elért eredmények feladását jelentené", érvelt Biľak. „Nem szabad, hogy ez bekövetkezzék. Európa térképén Csehszlovákia nagyon fontos helyet foglal el. A sötét erők ezzel akarják zsarolni a szocialista tábort. De ti a barátaink vagytok, és ezért nem fogtok engedni ennek a zsarolásnak. Mi pedig hajlandóak vagyunk nyíltan fellépni a ‚lopakodó ellenforradalommal' szemben. Egészen a fegyveres összeütközésig elmegyünk. Bizonyosak vagyunk, hogy számíthatunk az önök segítségére a legnehezebb órákban. Lehet, hogy egy ilyen helyzetben még Alexander Dubček, az ‚Apostol' is képes lenne kijózanodni, s határozottan cselekedni."

[28] A külön dezinformációs részleget működtető szovjet politikai rendőrség 1968 nyarán és őszén széles körben ugyancsak terjesztette ezeket a hamis rémtörténeteket, amelyek még a belső használatra készült, hivatalos párt- és KGB-jelentésekbe is bekerültek.

Biľak ismét visszatért Dubček jellemzéséhez: „Ma ő az ország legnépszerűbb embere. A jobboldali elemek zászlajukként tisztelik, ravaszul és óvatosan felhasználják aljas céljaik érdekében. Dubček becsületes, de rendkívül hiú ember, egyáltalán nem nagy formátumú politikus. Elhitte, vagyis inkább meggyőzték, hogy Csehszlovákia a szocialista társadalom, a szocialista demokrácia újszerű fejlődésének mintája lehet, s ezáltal egy szép napon a ‚világ köldöke' lesz. De egyszer azután elvágják a köldökzsinórt, ami igen erős hasi fájdalmakat okozhat."

Biľaknak rávezető kérdést tettem fel: „Kikre támaszkodik a jobboldali erők elleni küzdelemben? Hol vannak a maguk ‚egészséges erői' és kik azok?" Válaszul Biľak a következőképpen jellemezte a CSKP és a kormány néhány vezetőjét.[29]

Drahomír Kolder. Biľak azt mondja róla, hogy becsületes, igen jó, hűséges kommunista, maga is munkás, de nem eléggé tapintatos az elvtársakkal való érintkezésben. Az utóbbi időben rászokott az alkoholra. Száz százalékig bízik Dubčekben, aki szintén megbízik benne. Igaz, [a jobboldali erők] Kolder ellen vannak. Veszélyes embert látnak benne, s ezért a legelső bonyolult helyzetben megpróbálják majd Dubček kezével lesöpörni őt a politikai porondról.

Jozef Lenárt. Becsületes ember, mérnök. Ért a műszaki dolgokhoz és a gazdasági kérdésekhez. Kissé megijesztették őt az országban és a pártban zajló események. Nem eléggé határozott fellépésű, de bizonyos körülmények között lehet rá támaszkodni, jóllehet olykor ingadozik. Fel akart szólalni a következő központi bizottsági tanácskozáson, hogy rámutasson Dubček hibáira. Szása [Dubček] azonban lebeszélte erről, és Lenárt most zavarban van. Begubózott, de gyakran tanácsot kér tőlem. Minden lehető eszközzel igyekszem támogatni.

Miloš Jakeš elvhű kommunista. Keményen képviseli a lenini irányvonalat. Úgy véli, hogy a szocialista Csehszlovákia nem lehet meg a Szovjetunió nélkül. A jobboldal ellene is elkeseredett küzdelmet folytat. Ahol csak lehetséges, sőt ott is, ahol ez képtelenség, igyekeznek ürügyet találni, olyan helyzetet teremteni, hogy kompromittálják őt.

Čestmír Císař sok éve ismeri Moszkvát. Nemegyszer járt a Szovjetunióban. Látszatra jó viszonyban van önökkel. Mostanában azonban 180 fokos fordulatot tett: lenézi az oroszokat. Magam sem értem, mi történt vele. Úgy látszik, a jobboldaliak hatására „új gúnyát" öltött magára. Císař rendkívül befolyásos Csehszlovákia-szerte. Különösen Csehországban. Bármilyen szélhámosságot képes elkövetni céljai elérése érdekében.

Alois Indra. A CSKP Központi Bizottsága titkárai közül ő a legbecsületesebb és a leginkább igazmondó politikus. 46 éves, vasúti mérnök. Volt vállalatvezetőként gyakorlati tapasztalatokkal rendelkezik, és elég jól eligazodik a gazdasági kérdé-

[29] Az eredeti Seleszt-gépiratban az itt következő cseh és szlovák nevek írása végig téves: O. Kolder (valójában D. Kolder), Zs. Lopart (J. Lenárt), I. Jasik (M. Jakeš), Zs. Indra (A. Indra) és B. Simen (Šimon) szerepel.

sekben. Kulturált, gondolkodó, elvhű ember, sajnos azonban a politikai vezetés terén nem eléggé iskolázott. Dubček támaszkodhatott volna rá, de valamilyen oknál fogva mellőzi, riválist lát benne.

Vasil Biľak jellemzését magam készítem el. Már korábbról ismertem, konspiratív körülmények között találkoztam vele.[30] Sokat hallottam róla a kárpátontúli területen élő elvtársaktól. Igen jó ember és szilárd kommunista. Ukrán, a mi *[így!]* kárpátontúli területünkön született. Édesanyja, nővérei, fivérei ma is itt élnek egy hegyi faluban. Biľak gyakran meglátogatja őket. Kiváló munkakapcsolatot teremtett a kárpátontúli terület párt- és tanácsi vezetőivel, különösen Ilnyickijjel, az ottani pártszervezet első titkárával. (*Későbbi betoldás:* A két család, az övé és az enyém ugyancsak barátságot kötött. Egyébként Biľak politikailag képzett, kulturált, olvasott ember volt. Jól ismerte hazája történetét, főleg az osztrák–magyar uralom korszakát. Elvhű ember benyomását keltette, aki helyes álláspontot foglalt el. Politikusként Biľak ravasz volt és előrelátó. „Hát igen", gondoltam akkoriban, „rá kellene ‚tenni', vele kellene stabilizálni a csehszlovákiai helyzetet." A Szovjetuniót azonban olyan „internacionalista" politikusok irányították, akiket elsősorban az illető származása érdekelt. Ukrán? Hát akkor nem! Csehszlovákia számára az ilyen vezető nem megfelelő! Ez a gondolkodásmód politikai szűklátókörűségnek bizonyult; sokat veszítünk miatta.)

Beszélgetésünk során Biľak még számos érdekes részletre felhívta a figyelmet. Alexander Dubčekről szólván azt mondta: „A jobboldaliak kedvében járva javasolta, hogy szűnjön meg a CSKP Központi Bizottságának Állambiztonsági és Védelmi Osztálya. Így a Központi Bizottságot megfosztották az adminisztratív szervek, a hadsereg meg az államvédelem irányításának lehetőségétől." Beszélgetőpartnerem részletesen jellemezte a CSKP-ban működő jobboldali „opportunista centrum" tagjait. Az alábbiakat sorolta ide: Josef Smrkovský, Ota Šik, František Kriegel, Čestmír Císař, Václav Slavík, Václav Prchlík, Martin Vaculík, Bohumil Šimon. Mint mondta, e központ tagjai dolgozzák ki a CSKP-ban folyó pártellenes küzdelem stratégiáját és taktikáját. Ez lényegében egy „második központi bizottság". A járásokban és a tartományokban pedig jól átgondolt metodikával létrejöttek [az e központnak alárendelt, informális] csoportok és sejtek (...).

Biľakkal megállapodtunk, hogy a továbbiakban is tartjuk a kapcsolatot. Kérte, nyújtsunk hathatós segítséget a csehszlovák párt és kormány „egészséges" erőinek. Biztosítottam Biľakot, hogy a tőle kapott bizalmas információt személyesen továbbítom majd Leonyid Brezsnyevnek. A csehszlovákiai helyzetről adott jel-

[30] Erről a találkozásról nem esik szó a naplóban. A Seleszt lakásában lezajlott filmforgatás után azonban szó szerint feljegyeztem Pjotr Seleszt szavait: „Annyi év után nem vagyok egészen biztos, hogy 1966-tól vagy csak 1967-től találkoztam először konspiratív körülmények között Vaszilij Mihajlovics Biľakkal. Tény, hogy egészen addig titokban összejártam vele Kárpátalján, amíg Brezsnyev le nem váltott az Ukrán Kommunista Párt első titkári posztjáról."

lemzést pedig eljuttatom az SZKP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának. Elhatároztuk Biľakkal, hogy a CSKP Központi Bizottsága májusi ülését követően feltétlenül újra találkozunk. Ő majd üzen nekem az erre alkalmas csatornákon keresztül...

A szovjetek búcsújárása Prágában

Június. Az [ukrajnai] ifjúság egy része, mindenekelőtt a diákok meg az újságírók nehezen igazodnak el a Csehszlovákiában zajló, bonyolult eseményekben. Emiatt „egészségtelenül" értelmezik az ott történteket. Például azt a kijelentést, hogy a társadalomnak „parttalan demokráciára" van szüksége. De kevesen értik, hogy ez mit jelent, és hogy teljes anarchiához vezethet.

Csernyikov festőművész, noha az SZKP tagja, levelet intézett pártunk Központi Bizottságához, és kérte, ne avatkozzunk be Csehszlovákia belügyeibe.

Fogadtam Virszkijt, az Ukrán Népi Együttes vezetőjét, aki most tért haza az együttessel csehszlovákiai vendégszerepléséről. „Kedvező visszhangot váltottak ki a fellépéseink", mondta. „Ám ugyanakkor politikai provokációk is előfordultak. Végig bizonyos feszültséget, sőt elidegenedést érzékeltünk."

Június 14. Telefonált Brezsnyev, és elmesélte a találkozását Josef Smrkovskýval, aki egy parlamenti küldöttség élén érkezett Moszkvába. A beszélgetésből kitűnt, milyen jó benyomást tett Brezsnyevre a prágai politikus. Ömlengett, milyen okos a vendége, mennyire tájékozott, és milyen egyenesen fogalmaz. (*Későbbi betoldás:* Ezek elhamarkodott és felszínes következtetések voltak. Brezsnyev rendkívül rossz emberismerő volt, az első találkozás és egy beszélgetés nyomán pozitív következtetéseket vont le az emberekről. Smrkovský esetében is ez történt.) (...)

Június 15–23. Csehszlovákiában véget értek az ukrán kultúra napjai. (...) Elvtársaink mesélik, mennyit ködösítettek prágai vendéglátóik: még azzal is előhozakodtak, hogy Antonín Novotný nem igaz barátja a Szovjetuniónak. Ez rágalom! Lehetséges, hogy Novotný egyes elvi kérdésekkel kapcsolatban valóban hangot adott az elégedetlenségének. Talán azt mondta, hogy vezetőink olykor értelmetlenül cselekszenek. Az igazság az, hogy Novotnýt – ki tudja, miért – feláldozták.[31] De a történelem majd erről is kimondja a végső szót.

A veterán Klokov járt nálam, az ukrán küldöttség tagja, a Szovjetunió Hőse, Prága díszpolgára, Ludvík Svoboda elnök háborús bajtársa és jó barátja. Tőle tudom, hogy Prágában találkozott Svobodával, és az nem valami hízelgően beszélt neki Dubčekről. Egyébként Klokov is találkozott Dubčekkel, és több ízben bizalmas, hosszú beszélgetést folytatott vele. Azt mondja, lehangolóan hatottak rá ezek a találkozások. Semmi értelmeset, hasznosat nem tudott meg arról, hogy mi folyik

[31] A naplóíró Novotný leváltására utal, amely hathatós szovjet segédlettel történt.

voltaképpen a pártban meg az országban. Dubček képtelen volt felvilágosítást adni erről. (...)

Telefonált Leonyid Brezsnyev. Szót váltottunk a Szovjetunióban, többek között a köztársaságainkban zajló eseményekről, nemzetközi kérdésekről meg a csehszlovákiai helyzetről. Beszélgetésünk során Brezsnyev korántsem hízelgően nyilatkozott a Politikai Bizottság egyes tagjairól. Megemlítette, hogy milyen hibás álláspontot foglalnak el a csehszlovák helyzet megítélésében. (Név szerint Szuszlovot és Koszigint említette.) Ugyanakkor Brezsnyev nem tárta fel előttem ennek az ellentétnek a lényegét. (*Későbbi betoldás:* A Politikai Bizottságban valóban nem sikerült megteremteni a szilárd egységet a csehszlovák kérdés megítélésében. Attól függően, hogy a Varsói Szerződés melyik tagországának vezetőjével beszélt, Brezsnyev hol az egyik szélsőséges álláspontot, hol meg a másikat képviselte. Mindenekelőtt Walter Ulbricht és Władisław Gomułka gyakoroltak rá nagy hatást. Mindketten jóval felkészültebbnek bizonyultak nála.)

Brezsnyev nyomatékosan megkért, hogy mielőbb találkozzam Vasil Biľakkal. Ez valóban fontos, mert új, objektív információt kell kapnunk arról, ami odaát történik. (...) Ám a tervezett találkozás egyre húzódik, mert Vasilnak [Pozsonyból] ismét Prágába kellett repülnie. Minden alapom megvan azt feltételezni, hogy hiába akar, nem tud találkozni velem. Dubček ugyanis mindenáron akadályokat gördít kapcsolatunk elé.

Újabb tanácskozás Moszkvában

Július 5. Moszkvában vagyok. Az SZKP Politikai Bizottságának tanácskozására hívtak, a CSKP-ban és Csehszlovákiában kialakult, rendkívül bonyolult politikai helyzet megvitatására. Sztyepan Cservonyenko, prágai szovjet nagykövet tájékoztatta az egybegyűlteket, meg Mihail Zimjanyin, a *Pravda* főszerkesztője, aki nemrég tért vissza Csehszlovákiából.

Elsőnek Sztyepan Cservonyenko szólalt fel: „...A cseh és szlovák jobboldaliak határozott szervezeti struktúrával és kipróbált taktikával rendelkeznek. Egy ‚második centrum' fogja össze őket, amelynek tagjai, vezetői és irányítói Kriegel, Šik, Slavík, Císař, Pavel és mások. E központ vidéken is szerteágazó hálózatot alakított ki. Alexander Dubček és Černík opportunista politikája a ‚lopakodó ellenforradalom' kezére játszik. (...) Ha az ‚egészséges erők' egy részét – Koldert, Indrát, Švestkát, Biľakot és másokat – a következő pártkongresszuson be is választják a Központi Bizottságba, a testület Elnökségébe minden bizonnyal nem kerülhetnek be. Szinte bizonyos, hogy a XIV. pártkongresszuson a jobboldali erők győzedelmeskednek. Megkezdődik a Csehszlovák Kommunista Párt eróziója, jobboldali lecsúszása. Az ország szocialista vívmányai elvesznek. Szlovákia kiléphet a Csehszlovák Népköztársaság [hivatalosan akkor már Szocialista Köztársaság] keretei közül, ami persze nem szeparatizmus lesz, hanem e nép megmentése a szétziláltól.

A tömegtájékoztatási eszközök jelentős része a jobboldal kezébe került. Jó fél éve emlegetik már, hogy az elektronikus sajtót és a lapokat ellenőrzés alá kell vonni. A sok locsogás mellett azonban valójában nem történik semmi. Pedig megfelelő akarat mellett mindezt egy hét alatt el lehetne intézni. (...) Közben követségünket sorra felkeresik a párt és a kormány ‚egészséges erői'. Jönnek munkások, parasztok, az értelmiség egyes rétegei, és azt kérdik tőlünk, hogy mi lesz az országukkal."

Információja végén Sztyepan Cservonyenko kifejtette konkrét javaslatait...

1. Fogalmazzunk egy levelet az SZKP Központi Bizottsága nevében a CSKP Központi Bizottságának. Ebben fejtsük ki véleményünket az országukban zajló eseményekről. Utaljunk arra, hogy a csehszlovák vezetés nem viselkedik őszintén, holott a Varsói Szerződés tagországaival szemben kötelezte magát a helyzet stabilizálására. A levélnek jól argumentáltnak, meggyőzőnek és ultimátumszerűnek kell lennie.

2. Szervezési téren el kell érni, hogy Kriegelt zavarják el a CSKP „második centrumából".[32]

3. Bátrabban és határozottan keresni kell „egészséges erőket" az országban, hogy támaszkodni lehessen rájuk a „lopakodó ellenforradalom" és a jobboldal elleni, döntő küzdelemben. Két hónapja tartó határozatlanságunk semmilyen konkrét eredményre nem vezetett, jóllehet dolgozunk Smrkovskýval.[33]

4. Nem használtuk ki a drezdai tanácskozás utáni pillanatot. Pedig a jobboldaliak aktivizálódásából már akkor látható volt, hogy ők állnak jobban. Abban a szakaszban Lenártra, Novotnýra, Lomskýra, Davidra kellett volna támaszkodnunk,[34] Dubčeket pedig politikailag el kellett volna szigetelni, és számításba sem venni, hiszen természeténél fogva demagóg.

5. Jóllehet ma ez igen bonyolult kérdés, de végig kellene gondolnunk, hogyan vigyük be Csehszlovákiába a csapatainkat, hogy ezzel megmentsük az országot.[35]

[32] Nyilvánvaló elírás. Nem a „második centrumból", hanem értelemszerűen a CSKP Központi Bizottsága elnökségéből. A misztifikált „második centrum" fogalma egyébként sok helyen szerepel a cseh és szlovák keményvonalas pártvezetők írásaiban. *Pravda pobezsdajet* (1971. 30., 57., 204., 363., 422–424.). Némi antiszemita felhanggal használták e kifejezést a szovjet pártvezetés és a KGB által összeállított, Ulbrichtnak és Gomułkának eljuttatott információs jelentésben. *Isztocsnyik* (1993. 101–102.).

[33] 1968 nyarán a szovjet vezetés egy része abban reménykedett, hogy sikerül majd kihasználni az Alexander Dubček és Josef Smrkovský közötti – az egyéni ambíciókon kívül politikai motívumok által is vezérelt – rivalizálást, amely a prágai szovjet nagykövetség és a KGB-rezidentúra feltételezése szerint napról napra mélyült. Ebbéli reményeiket növelték Smrkovský egyes kijelentései májusi és júniusi moszkvai útján. *Pravda pobezsdajet* (1971. 141., 158.).

[34] Vagyis csupa olyan leváltott pártvezetőre és miniszterre, akik Antonín Novotný környezetét alkották. Jozef Lenárt 1968 tavaszáig a csehszlovák kormány élén állt, Václav David a külügyminiszter, Bohumír Lomský pedig a nemzetvédelmi miniszter posztját töltötte be.

[35] Sztyepan Cservonyenko ma sem ismeri el, hogy 1968 nyarán a beavatkozás esélyeiről szólván ilyen keményen, a „héják" táborát erősítve lépett volna fel.

Cservonyenko felszólalása után élénken vitatkozni kezdtünk a pártunk Központi Bizottsága által a CSKP Központi Bizottsága Elnöksége részére küldött levél szövegén. Jómagam azt javasoltam, hogy dolgozzuk át, és a pártvonalon fennálló kapcsolataink mellett mondjuk el véleményünket gazdasági viszonyainkról, így a KGST keretében kialakított kontaktusokról is. Hívjuk össze a testvérpártok tanácskozását, s azon szigorúan emlékeztessük a csehszlovák vezetőket, milyen felelősséggel tartoznak a Varsói Szerződésnek, és hogy mit vállaltak ezzel kapcsolatban. (...)

A következő tájékoztatót Zimjanyin tartotta, a *Pravda* főszerkesztője: „Sokáig, részletekbe menően tárgyaltam Alexander Dubčekkel... A párt gyakorlatilag kettészakadt. Kegyetlen hajsza folyik a helyes álláspontot képviselő pártmunkások ellen. Kétszáz volt magas beosztású pártfunkcionáriust az utcára dobtak anélkül, hogy javadalmazásukról gondoskodtak volna.[36]

Dubček az összes kérdésemre rendkívül agresszíven válaszolt. (...) Tagadja, hogy Csehszlovákiában szovjetellenesség lenne. Lényegében minden kérdésünket heves ellentámadással hárította el. Moszkvába hívtam őt, hogy elbeszélgessünk, együtt meghányjuk-vessük a dolgokat. Ám Dubček erre nem reagált, és így a meghívásból nem lett semmi." Ekkor Leonyid Brezsnyev közbevetette: „Meglehetősen komor képet rajzolt fel. Mi a teendő ebben a helyzetben?" Mások is közbeszóltak: „Igen, maga a helyszínen járt, megismerkedett a körülményekkel. Mondja meg, hogy mit tegyünk?"

Zimjanyin javára írható, hogy miután némi szünetet tartott, [ugyanabban a hangnemben] folytatta a tájékoztatást: „Nem szabad késlekedni, bizonytalanságot mutatni. Ha határozott álláspontra helyezkednénk, ezzel aktivizálnánk a CSKP-ban meg az országban tevékenykedő egészséges erőket, Dubček pedig kénytelen lenne lemondani posztjáról. Reális lehetőség nyílna az Ideiglenes Forradalmi Kormány megalakítására, amely azután elrendelhetné a külföldi tömegtájékoztatási eszközök összes képviselőjének eltávolítását az országból, és ellenőrzése alá vonhatná a csehszlovák elektronikus és írott sajtót.

Továbbá meg kell jelentetni lapjainkban *A csehszlovák helyzet alakulása* című írást. E közlemény révén bizonyos nyomást gyakorolhatunk a jobboldali elemekre. Erősítsük a csehszlovákiai háborús veteránok szövetségének befolyását, és szervezzük meg számukra egy sokszorosított kiadvány publikálását, hogy lehetőségük nyíljon álláspontjuk kifejtésére a pártban meg az országban zajló eseményekről, s nyíltan felvegyék a küzdelmet a jobboldali opportunista erőkkel.

Csapataink hadgyakorlata Csehszlovákia területén elengedhetetlen volt és hasznos. Kiderült, hogy a csehszlovák hadsereg jelentősen veszített harckészültségéből; a tisztikar 20–25%-a a haderőben végrehajtandó »demokratikus reformok« híve. Gyakorlat közben gyakran akadályt gördítenek csapataink elé, durva formában felszólítják alakulatainkat, hogy hagyják el a gyakorlóteret. (...) Megesik,

[36] Ez nem felelt meg az igazságnak.

hogy megtagadják az élelmiszer beszerzését hadseregünk számára. Mégis [javaslom], hogy a díszszemle meg a gyakorlatok kiértékelése ürügyén a hadgyakorlat befejezése után még öt–hat napra hagyjuk csapatainkat Csehszlovákiában. Közben pedig pótlólag is szondázzuk meg a helyzetet, szerezzünk be új értesüléseket." (...)

Ezután Leonyid Brezsnyev szólalt fel. „Most egy igen bonyolult kérdést tárgyaltunk meg", mondta. „Elemezni kezdtük, nem követtünk-e el hibát a CSKP-ban és az országban kialakult helyzet politikai megítélésében. Arra a következtetésre jutottunk, hogy nem! (...) Fel kell készüljünk, hogy kellő választ adjunk a várható támadásokra. Azzal vádolhatnak minket, hogy állítólag ok nélkül beavatkozunk a csehszlovákiai ügyekbe. Ám kötelességünk segítséget nyújtani a csehszlovák népnek, hogy rendet teremtsen."

A megbeszélés után arra a következtetésre jutottunk, hogy feltétlenül össze kell hívni a testvérpártok találkozóját, amely megvitatja a csehszlovák kérdést. (...) Olyan vélemény is elhangzott, hogy célszerű lenne Csehszlovákiába küldeni a Brezsnyevből, Koszigin ból és Podgornijból álló „trojkát", amely ott lebonyolítaná a CSKP Központi Bizottsága Elnökségének tanácskozását. Ezen pedig ultimátumszerűen, őszintén ki kell fejteni a véleményünket a csehszlovák vezetésnek. (*Későbbi betoldás:* Persze, a „trojka" utazása elmaradt, Csehszlovákiában senki nem várta őket.)

Végül el kell érni, hogy a CSKP Központi Bizottsága Elnökségét megtisztítsák a jobboldali erőktől, a tömegtájékoztatási eszközöket pedig a demagóg, opportunista, ellenforradalmi elemektől. Meg kell szervezni „az egészséges erőket", és rájuk támaszkodni a csehszlovákiai rendteremtésben. A csapatokat nem szükségszerű hazavezényelni a hadgyakorlatok után, hanem esetleg újabb kontingensekkel kell kiegészíteni őket.

Erjedés Szlovákiában

Július 10. Késő este Kijevben felhívott Jurij Ilnyickij. Elmesélte, miről beszélgetett Ungváron Koscelanskýval, aki informálta őt a csehszlovákiai és ezen belül a szlovákiai helyzetről.

Szlovákiában valami furcsa kötélhúzás zajlik a CSKP úgynevezett „föderalizálása" kapcsán. A szlovákok követelik, hogy az új Központi Bizottságba (paritásos alapon) kerüljön be 75–75 cseh és szlovák, ezenkívül válasszanak be morvaországi képviselőket is. Amennyiben ezt az ultimátumot Prágában nem teljesítik, a szlovák küldöttség kivonul a CSKP XIV. kongresszusának üléséről.

Pozsonyban a szlovák párt kongresszusa előtt az új központi bizottsági vezetés megalakításán munkálkodnak. Új jelölt neve merült fel a szlovák Központi Bizottság első titkári posztjára: Gustáv Husáknak hívják. Az ő nevéhez fűződnek a föderalizálással kapcsolatos kombinációk. Vasil Biľakot gyakorlatilag félreállították a pártkongresszus előkészületi munkáiból. Már eldőlt, kit választanak be a párt fel-

ső vezetésébe a CSKP legközelebbi kongresszusán. Határozottan elhangzott Dubček, Smrkovský és Černík neve. Biľakról hallgatnak. Nyíltan kimondják viszont, hogy Kolder, Indra, Barbírek, Švestka nem lesz a CSKP Központi Bizottsága Elnökségének a tagja.[37] A CSKP vezetői kijelentik, hogy nem érdemes reagálni a *Kétezer szó* című kiáltványra.[38] Ők maguk, a csehek és szlovákok viszont ezt a „dokumentumot" nem használják fel hétköznapi munkájukban. [Úgy érvelnek, hogy] a „demokratikus szocializmuson" alapuló gazdasági, politikai és szociális reformok nyomán 3–4 esztendő elteltével önök is megértik Moszkvában, hogy csakis ez lehet a dolgok rendes kerékvágása. Olyan szocialista társadalmat építünk fel Csehszlovákiában, mondták [Koscelanský szerint Dubček hívei], hogy még a kapitalisták is megirigyelnek bennünket! Szemünkre hányják, hogy annak idején [a Kominform-korszakban] ezt csinálták a jugoszlávok is. De hát maguk most keblükre ölelik őket! Az információt folytatva Koscelanský hozzátette: „Az SZKP Központi Bizottsága által a CSKP Központi Bizottsága Elnökségének küldött levél felháborodást váltott ki a címzettek körében." Azt mondják, a Csehszlovákiában működő szovjet diplomatákat szinte teljesen le kellene cserélni. Nagykövetünket, Sztyepan Cservonyenkót a csehek azzal vádolják, hogy nem informálja objektíven Moszkvát a csehszlovákiai helyzetről. (...)

Vasil Biľak egyébként Ilnyickij révén megkapta a meghívásomat, hogy családjával töltse a szabadságát a Krímben vagy a Kaukázusban, a Fekete-tenger partján. Koscelanský azonban megüzente nekem: „Vasil maga sem tudja, mitévő legyen. Nagyon szívesen pihenne a Szovjetunióban, ám azt javasolták neki, hogy töltse a szabadságát Romániában." A napnál is világosabb, hogy Dubček mindenáron igyekszik elszigetelni tőlünk Biľakot.

Július 11. Reggel telefonáltam Moszkvába Leonyid Brezsnyevnek. Részletesen közöltem vele a Csehszlovákiával kapcsolatban rendelkezésemre álló valamennyi információt. (...) Brezsnyev most először vallotta be, hogy sok időt vesztegettünk el, ahelyett, hogy szervezetten és határozottan cselekedtünk volna. Azt is megértette, hogy elveszíthetjük Biľakot, aki pedig egészséges nézeteket képvisel. Nem világos viszont, mit nyerünk Husákkal. Senki nem ismeri. Ez a jelölt politikai és taktikai téren homályos a számunkra.

[37] Az akkori szlovákiai helyzet alakulásának elemzését adja: Skilling (1976. 451–493.); Štefanský (1997. 222–233.).

[38] Számos kiadvány foglalkozik a dokumentum értékelésével és a „Kétezer szó" közzétételét követő erjedés nyomán kirobbant vitákkal, amelyek mind a CSKP Központi Bizottságában, mind annak ellenzékében felgyorsították az erjedést. Skilling (1976. 261–295.); Mlynář (1983. 158–165.); Williams (1997. 89–94.). Könyvünkben mindenekelőtt a *Kétezer szó* című kiáltvány szerzőjével folytatott beszélgetésben esik róla szó.

A varsói tanácskozás

1968. július 13. Miután küldöttségünk megérkezett Varsóba, találkozott a lengyel delegációval. Először a napirendet beszéltük meg. Mindent összezavart, hogy a csehszlovák vezetők nem hajlandók részt venni a varsói tanácskozáson, a magyar küldöttséget pedig hidegen hagyják a csehszlovák események. [A tanácskozás előtt a magyarok] még azzal a javaslattal is előálltak, hogy a csehszlovák delegáció nélkül nincs értelme megtartani a tanácskozást! Ám politikailag olyan súlyos lett a helyzet, hogy lehetetlenné vált a varsói megbeszélés elhalasztása. (...)[39]

Küldöttségünk előzetes tárgyalásokat folytatott a lengyel delegációval, amelyek során Władisław Gomułka meglehetősen éles hangon kioktatott minket. Név szerint is megemlítette Leonyid Brezsnyevet, aki szerinte felelősséggel tartozik a határozatlanságunkért. Így érvelt: „Brezsnyev elvtárs, a nagypolitikában nem vezérelhetnek bennünket érzelmek. Széles látókörű, határozott, elvi, a szövetségesekkel szembeni őszinte és becsületes politikát kellene folytatni. Ön pedig, Brezsnyev elvtárs, bedől minden kitalációnak, csaliként bekapja, amit Dubčektől hall. Miközben ő egyszerűen az orránál fogva vezeti magát, ön nyugtatgat minket, pedig tudja, mi a valóságos helyzet Csehszlovákiában. Hiszen elegendő információ fut be különböző forrásokból. Sok ezer ember van – főleg az önök országában –, aki az életét áldozta a szocialista Csehszlovákia létrehozásáért, felépítéséért. És ön nem lép közbe, hogy megakadályozza a lopakodó ellenforradalom térnyerését! Mi viszont elsőként jelentettük ki a drezdai tanácskozáson, hogy Csehszlovákiában ellenforradalmi elemek tevékenykednek, akik az USA és az NSZK felderítőitől nyernek inspirációt."

Gomułka felszólalása érdes volt, helyenként kifejezetten borzolta a kedélyeket. Alapjaiban azonban igazat kellett neki adni. Mintha Brezsnyev is zavarba jött volna. Bennünket, a szovjet küldöttség tagjait szintén kellemetlenül érintett, hogy végig kellett hallgatnunk, milyen vádakkal illetik a vezetőnket. Ám Gomułka szavaiból az igazság szólt, még ha keserűen is hatott. Felszólalását folytatva egyenesen Brezsnyevnek szegezte: „Miért nem javasolta mind ez ideig, hogy csapatokat vezényeljünk Csehszlovákiába? Miért nem támogatta az ottani ‚egészséges erőket'?! Miként fordulhatott elő, hogy mind ez ideig nem kovácsolódott össze belőlük egy tekintélyes csoport, amely felhívással fordulna hozzánk, s kérné, hogy nyújtsunk segítséget a CSKP-nak Csehszlovákiában? Ezt már réges-régen meg lehetett volna lépni! Hogy ne tegyük ki ezeket az embereket veszélynek, ki kellene őket vinni

[39] A varsói találkozó során a szovjet fél terjedelmes jegyzőkönyvet készített, ám a hivatalos dokumentumok és a Seleszt által hevenyészetten leírt szöveg között igen sok az eltérés. A megbeszélés jelentőségét értékeli Skilling (1976. 667–671.); Valenta (1991. 75–83.). A „varsói levél" szövegét közli a lengyel fővárosban tanácskozó öt „testvérpárt" sajtója és a *Rudé Právo* 1968. július 18-i száma, valamint Vondrová–Navrátil (1995. 297–300.).

Csehszlovákia területéről. Ugyanakkor kötelesek vagyunk biztosítani őket, hogy felhívásukat tettek követik, nem pedig üres fecsegés."

Július 14. Délelőtt tíz órakor a Lengyel Népköztársaság Minisztertanácsa épületében megkezdődött a varsói tanácskozás, amelyet a házigazda jogán Władisław Gomułka nyitott meg.[40] „...A csehek ignorálták tanácskozásunkat. Mitévők legyünk most?" tette fel a kérdést. „...Csehszlovákia eltávolodik közös ügyünktől. Megbontja egyezségünket, miszerint konzultálunk a külpolitikai kérdésekről. Kokettál az NSZK-val, meghívja Brandtot vendégségbe. De miről tárgyal vele? Ez egyáltalán nem mindegy számunkra! Most nem úgy vetődik fel a kérdés, hogy csupa sötét színben tüntessük fel Csehszlovákiát. Meg kell értenünk ezt a rendkívül összetett helyzetet. Elemzés alá kell vonjuk mindazt, ami ebben az országban meg a CSKP-ban történik. És akkor a csehszlovák vezetés elveti a meghívásunkat! Hogyan értsük ezt?!"

(...) Kádár János szólalt fel Magyarország képviseletében.[41] Kifejezte megelégedését, hogy a tanácskozás létrejött. Majd ezt mondta: „A csehszlovákiai helyzet igen összetett. (...) Az MSZMP Politikai Bizottsága ismételten meghívta a csehszlovák vezetőket, hogy vegyenek részt ezen a tanácskozáson. [Révkomáromban folytatott kétoldalú tárgyalásaink során] azt mondtuk nekik: mi akkor is megtartjuk a megbeszélést, ha önök nem jönnek el Varsóba. [Július 12-én] este 22 órakor, mielőtt elindultunk volna Varsóba, üzenetet kaptunk Dubčektől és Černiktől, hogy személyesen, bizalmasan tárgyaljunk magyar területen. Úgy döntöttünk, találkozunk az elvtársakkal. Telefonáltunk Moszkvába és értesítettük erről Szuszlovot. Másnap a találkozó létrejött. Négy órán át [17 és 21 óra között] tartott. Négyen voltunk jelen: Kádár, Fock, valamint Dubček és Černík. Dubčekék sokáig fejtegették nekünk, hogy a *Kétezer szó* című dokumentum teljesen érdektelen, veszélytelen írás. (...) Azt is felhozták, hogy az országban meg a CSKP-ban zajló dolgokat a testvérpártok helytelenül és tendenciózus módon értékelték leveleikben. (...) Az őszinte beszélgetés alatt mindketten elérzékenyültek."

Mire Brezsnyev közbeszólt: „Ezek mindig siránkoznak." Kádár János, ügyet sem vetve Brezsnyev replikájára, így folytatta: „'Mit tehetünk?' kérdezték tőlünk a csehszlovák vezetők, 'ha úgy alakul, hogy minden ajtó bezárul előttünk?' A találkozás után az a benyomásunk, hogy Dubček és Černík zavartak és összetörtek. Keresik a kivezető utat a kialakult, bonyolult helyzetből. Azt mondták, szeretnének kétoldalú találkozót a szovjet elvtársakkal. Ők azonban állítólag kitérnek ez elől. Ezt hangsúlyozott sértődöttséggel adták elő. Úgy tűnik, ez a következő demagóg lépésük. Azt mondtuk nekik: 'A maguk hibája, hogy ilyen helyzetbe kerültek!'"

Kádár János így folytatta: „Most szeretném kifejteni véleményünket a csehszlovák politikai helyzet alakulásáról. A moszkvai tanácskozás után tartott politikai bi-

[40] Vö. Vondrová–Navrátil (1995. 269–270.).
[41] Vö. Vondrová–Navrátil (1995. 276–280.).

zottsági ülésünkön megtárgyaltuk, tanulmányoztuk és elemeztük a Csehszlovákiában tapasztalható eseményeket. Arra a következtetésre jutottunk, hogy ebben az országban veszélyes politikai, gazdasági, szociális és ideológiai folyamat zajlik. Ugyanakkor nem egészen értünk egyet azzal a megállapítással, hogy ellenforradalom van. Úgy határoznám meg, hogy Csehszlovákiában egy veszélyes folyamat megy végbe, s mindent el kell követnünk a lokalizálására. Ebben az ottani ‚egészséges erőkre' kell támaszkodnunk.

Gomułka elvtárs azt mondta: a CSKP szociáldemokrata párttá alakul át, amelyet áthat a revizionizmus. Semmi garanciát nem lát arra, hogy XIV. kongresszusán a CSKP marxista–leninista párt marad. Władisław Gomułkának ezzel az állításával aligha lehet egyetérteni. Igaz, egyre komolyabbnak látszik az ottani helyzet: a CSKP Központi Bizottsága májusi plénumának határozatai nem válnak valóra, most pedig újabb, pótlólagos nehézségek támadnak, amiért a csehek megtagadták a részvételt a jelenlegi tanácskozáson. Ez mindannyiunkat érint. (...)

Szlovákián is úrrá lett az anarchia, a széthúzás. Sok az ösztönös megnyilvánulás, hiszen több mint 7500 aláírást gyűjtöttek össze a *Kétezer szó* című felhívás alá.[42] Egészen különböző emberek neve található meg ezen a listán – munkásoké, a pártapparátus tagjaié, alkalmazottaké. Sőt, számos katona is csatlakozott a felhíváshoz. A pártszervezetek ugyancsak demoralizált helyzetben vannak Szlovákiában. A CSKP összetétele pedig eléggé sokszínű, ideológiai vonatkozásban rendkívül összetett: a pártban sok az egykori szociáldemokrata, és [annak idején] több mint 250 000 Beneš-követőt is felvettek."

Az NDK képviseletében Walter Ulbricht szólalt fel:[43] „...Számunkra világos, hogy a csehszlovák események nem csupán a csehek érdekeit érintik. Kádár János elvtárs az előbb azt állította, hogy ‚Csehszlovákiában csupán revizionista erők tevékenykednek'. Ezzel aligha lehet egyetérteni. Mit nevezünk akkor ellenforradalomnak, ha nem a *Kétezer szó* platformját? Úgy látszik, Bonn és a római pápa jobban eligazodik a csehszlovákiai helyzetben: ahhoz a feltételhez kötik a Csehszlovákiával történő diplomáciai kapcsolatfelvételt, hogy az ottani kommunista pártot végleg szétzúzzák.

Amennyiben nem teszünk határozott lépéseket a csehszlovákiai helyzet lokalizálására és stabilizálására, akkor, Kádár elvtárs, a következő csapás önöket éri majd, a magyar népet. És nehéz helyzetbe fog kerülni, ha a *Kétezer szó* platformját nem tartja ellenforradalminak. Władisław Gomułka elvtárs viszont helyesen értékeli a Csehszlovákiában uralkodó állapotokat, az ottani politikai helyzetet. (...) Higgye el, Brezsnyev elvtárs, Dubček korántsem olyan naiv, mint ahogy azt ön gondolja. Pontosan tisztában van vele, hogy merrefelé haladnak a dolgok. Az álta-

[42] A jegyzőkönyvi változatban 750 szerepel, Kádár azonban bizonyára 7500-at mondott. Vondrová–Navrátil (1995. 279.).

[43] Vö. Vondrová–Navrátil (1995. 280–285.). Ez volt talán a legkeményebb támadás Kádár ellen.

luk választott út a Nyugat-Európával való egység felé vezet, ami egyet jelent a Szovjetuniótól és a szocialista országoktól való elszakadással. (...) Úgy véljük, a munkásmilíciának el kell távolítani az összes jobboldali és káros elemet a folyóiratok, a napilapok szerkesztőségéből, a tömegtájékoztatásból. Lehet, hogy Szlovákia segítséget kér majd tőlünk. Akkor csapatainkkal hadgyakorlatot tartunk náluk, és utána otthagyjuk őket."[44]

A bolgárok nevében Todor Zsivkov kért szót:[45] „Mi, akik ezen a tanácskozáson a Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságát és Politikai Bizottságát képviseljük, osztjuk a Gomułka és Ulbricht elvtárs által kifejtett helyes véleményt. Nem értünk egyet Kádár János elvtárs alapállásával." (*Későbbi betoldás:* Mielőtt Zsivkov felszólalt volna, Brezsnyev hosszan elbeszélgetett vele. Ez kétségtelen befolyással volt beszéde vonalvezetésére, Ulbricht, Gomułka és Kádár felszólalásának értékelésére.) „Csehszlovákia sorsa most Dubček és Černík kezében van. A CSKP belső ‚egészséges erői' képtelenek bármit is tenni a mi aktív beavatkozásunk nélkül. Pártjainkra, népeinkre, a Varsói Szerződés fegyveres erőire támaszkodva segítenünk kell a CSKP marxista–leninista tartalmának és Csehszlovákia szovjet típusú intézményeinek helyreállításában." (...)

Zsivkov elvtárs a felszólalása előtt s azt követően is odajött hozzám, és megkért, mondjam meg Brezsnyevnek, hogy határozottabban kellene viselkednie. „Így is, úgy is be kell vinnünk a csapatokat", mondta. „Minél előbb megtesszük, annál jobb!" Az üzenetét természetesen átadtam Leonyid Brezsnyevnek.

Ő pedig a következőket mondta felszólalásában:[46] „...Gyökeresen megváltoztatta a körülményeket, hogy a CSKP Központi Bizottságának Elnöksége megtagadta a részvételt ezen a tanácskozáson. Ez új, sokkal összetettebb és egyre feszültebb helyzetet teremtett. Nem olyan fontos, hogy ki miként jellemzi a csehszlovákiai helyzetet, de annyi bizonyos, hogy ott nyíltan felütötte fejét az ellenforradalom." (Brezsnyev ezt Kádárnak címezte. Nem hangzott ugyan el a neve, de mindenki megértette a többé-kevésbé szépen becsomagolt célzást. Kádár hevesen reagált ezekre a szavakra, idegesen izegni-mozogni kezdett a helyén, majd megvitatta Brezsnyev szavait a magyar delegációval.) Leonyid Brezsnyev így folytatta: „Ami Csehszlovákiában történik, korántsem belső nemzeti ügy, hanem ízig-vérig internacionalista kérdés. A szocialista országok, az egész progresszív kommunista és munkásmozgalom érdekeit érinti. Az imperializmus reakciós erői nagy csapásra készülnek, s a többi országban is igyekeznek veszélyeztetni a szocialista fejlődést. Nem lehet kizárni, hogy álnok céljaik elérése érdekében katonai provokációval is élnek majd."

[44] A keményen fellépő Władisław Gomułka és Walter Ulbricht magatartásáról közvetlen megfigyeléseket adott közre. Weit (1973. 198–204., 211–213.).

[45] Vö. Vondrová–Navrátil (1995. 285–287.).

[46] Vö. Vondrová–Navrátil (1995. 287–292.).

Ezután szünet következett. Ám [a folyosón] eközben is heves vita zajlott a legégetőbb kérdésekről.

Władisław Gomułka: „Miért kell mindannyiunknak Prágába utazni [a tanácskozás után, ahogyan azt Ulbricht javasolta]? Ki hívott minket oda egyáltalán, és mit nyújt ez nekünk a gyakorlatban? Ismét orrunknál fogva vezetnek majd minket. Inkább ezen a tanácskozáson kellene konkrét javaslatokat tenni. Főleg pedig cselekedni! Miközben mi hazaindulunk, csapatainknak már meg kellene kezdenie a csehszlovákiai bevonulást. Erre azonban még sem politikailag, sem szervezetileg nem vagyunk felkészülve. Ennyit ér a mi ‚operatív' tevékenységünk!"

Walter Ulbricht:[47] „Mindenekelőtt a belső, ‚egészséges erőkre' kellene támaszkodnunk. Fejtsük ki nekik akcióprogramunkat. Csak annyit kell tennünk, hogy segítjük őket. Egyelőre azonban csupán elméleteket gyártunk, és légvárakat építünk. Arra sem volt érkezésünk, hogy megszervezzük, s közös nevezőre hozzuk [az ‚egészséges erőket']."

Leonyid Brezsnyev: „Most kizárólag Dubčeken múlik minden. Ő olyan centrista, aki láthatólag a jobboldallal köt alkut. Ebben a stádiumban azt javasoljuk, hogy küldjünk nekik egy levelet, amelyben értékeljük a jelenlegi eseményeket. Nyújtsunk támogatást az ‚egészséges erőknek', hogy azok szárnyakat kapjanak." (*Utólagos megjegyzés:* Néhány nap múlva már látható volt, hogy Brezsnyev részéről ez csupán üres szócséplés és újabb légvárak építése volt. Valójában ezek az „egészséges erők" nem léteznek. Úgyhogy nincs, ami „szárnyra kapjon". E szétzilált „erőknek" még egyáltalán nincsenek szárnyaik. S ha majd nőni kezdenek, nyomban lemetszik őket.)

Kádár János: „A CSKP Központi Bizottsága jelenlegi Elnökségével nem mehetünk sokra. Inkább egészséges, szervezett erőkre lenne szükségünk. S ha ilyenek nincsenek, nyúljunk más *organizációs eszközökhöz*!"

Władisław Gomułka és Todor Zsivkov támogatják a javaslatot, hogy a Varsói Szerződéshez tartozó öt szocialista ország nevében küldjünk levelet a csehszlovák pártvezetésnek. (...) Az összes küldöttségnek kiosztották a levéltervezetet, amelyet a lengyelek nyújtottak be. Valójában azonban ez a mi szövegünk volt, ők csak átdolgozták. Újabb szünetet követően Kádár János ismételten szót kért: „Felszólalásommal kapcsolatban az előbb itt korholó megjegyzések hangzottak el. Nem térnék vissza rájuk, mert erre nincs szükség. Annyit azonban szeretnék mondani, hogy valamennyiünknek úgy kell beszélnie, elmélkednie, ahogyan valójában gondolja. S nem úgy, hogy az valakinek a kedvében járjon. A nekem szóló megjegyzésekre inkább általános megállapításokkal válaszolok. Figyelemmel követjük a Csehszlovákiában zajló negatív eseményeket. Vezetőik ama döntése, hogy nem vesznek részt a tanácskozásunkon, még jobban összezavarja az ottani helyzetet. Veszélyt jelent a CSKP meg az egész ország számára. Egyetértünk az itt kifejtett összes aggodalommal. Azzal is, hogy ez a helyzet nem csak Csehszlovákia szá-

[47] Vö. Vondrová–Navrátil (1995. 293.)

mára járhat veszélyes következményekkel. *Készek vagyunk részt venni minden olyan akcióban, amely rendet teremt, lokalizálja a veszélyt,* és segítséget nyújt Csehszlovákia egészséges erőinek."

Július 15. Reggel kilenckor folytatódott a tanácskozás. Ezen az ülésen Todor Zsivkov elnökölt. (...) Ismét vitára került sor, amelyen Walter Ulbricht javasolta: „Ne szervezzünk kétoldalú találkozókat a csehszlovákokkal! Ugyanakkor július végén vagy augusztus első felében Prágában tartsunk újabb megbeszélést, és akkor végleg eldönthetjük, hogyan tovább! Az NDK rendelkezésére állnak olyan anyagok, amelyek tanúsítják, hogy az USA felderítésének közvetlen szerepe van a csehszlovákiai helyzet destabilizálásában. Ezeket majd közzétesszük a sajtóban. (...)" (*Későbbi betoldás:* Amit a fentiekben a varsói tanácskozással kapcsolatban leírtam, saját kezűleg vetettem papírra. Nemigen vettem észre, hogy az ülésen vezettek jegyzőkönyvet. De ha vezettek is, sok minden hiányozni fog abból, ami viszont az én feljegyzéseimben megtalálható.)

Az aligai alku

Július 20. Vasárnap van. (...) Délután Leonyid Brezsnyev hívott fel Moszkvából. Azt mondta, Budapestre kell repülnöm, ahol találkozom Kádár Jánossal. „Majd elmondja neked, mit kell tenned", mondta, s hozzátette: „A Balatonon találkozol Vasil Biľakkal, aki ott nyaral a csehszlovák elvtársak egy csoportjával. Óvatosan viselkedj, maradj észrevétlen, hogy ne vond magadra a többi csehszlovák figyelmét. A Biľakkal való találkozáskor önállóan cselekedj. A körülményekből indulj ki!"

Moszkvából 13.00 órakor el is indult értem Kijevbe a légierő katonai különgépe, amely a Déli Hadseregcsoport budapesti repülőterére vitt. KGB-sek utaztak velem, egy technikus, aki a lehallgatáshoz szükséges műszereket hozta, valamint Paharenko, a titkárságom vezetője. Öt órakor indultunk Budapestre. Ott katonai adminisztrációnk meg az MSZMP Központi Bizottságának egy-egy képviselője várt ránk. Kádár János kocsiján utaztam be a városba, hogy ne keltsek feltűnést a követségi autó használatával. (...)

Kádár Jánossal a Központi Bizottság épületében találkoztam, az ő irodájában. Kádár jókedvű volt, már várt. Megbeszéltük a Biľakkal való balatoni találkozás részleteit. Kádár mellém adta egy bizalmi emberét, az MSZMP Központi Bizottsága osztályvezetőjét. „Az én nyaralómban fog megszállni", mondta Kádár, „ez egyúttal kiváló búvóhely lesz az ön számára. Az én vendégem! Ami pedig Biľakot illeti, önállóan kell tájékozódnia. Biľak már tudja, hogy ön Budapestre érkezik, majd a Balatonra megy. De arról nincs tudomása, hogy hol és mikor lesz a találkozó. Ezt helyben kell megszervezni, miután megérkezik a Balatonra." (...)

Helyi idő szerint 19 óra körül érkeztünk meg Aligára. Már szürkült. Beköltöztünk Kádár nyaralójába; a földszintes ház elég kényelmes és lakályos; a tó partján

áll. A Balaton nem valami barátságosan fogadott minket. Hűvös volt, és hatalmas zajt csapva tarajos, piszkos-sárga hullámok tornyosultak a vízen. Tudtam, melyik nyaralóban lakik Biľak a családjával, de nem mertem felkeresni, nehogy a csehek felfigyeljenek erre.

Telt-múlt az idő. Már 21 óra volt, s még mindig nem jött létre az összeköttetés Biľakkal. (...) Kénytelen voltam annak a magyar elvtársnak a segítségét igénybe venni, akit Kádár mellém rendelt.

Végül Biľak pontosan este 22 órában jelölte meg a találkozás időpontját. (...) Először abban maradtunk, hogy a Kádár-villa előtt, a parton tartjuk a megbeszélést. Ám a szél és a balatoni hullámverés nagyon zavart minket, s ráadásul a lehallgató készüléket sem tudtuk volna működtetni.

Átmentünk hát a nyaralóba, ahol este 23 órától egészen hajnali ötig tanácskoztunk. Biľak elmondta, hogy az öt ország varsói levele után a Csehszlovák Kommunista Pártban, az egész országban, főleg a jobboldali elemek körében valami sokkszerű hatás, pánik tapasztalható. Kriegel útlevelet állíttatott ki magának, Dubček pedig kijelentette, hogy ez a levél tőrdöfés a szívébe.

(...) „Feltétlenül szükség van egy kétoldalú találkozóra magukkal, a Szovjetunióval. Az elvtársaim is emellett kardoskodnak", mondta Biľak. „De jól teszik, hogy nem utaznak Prágába. Ha odajönnének, ezek a *svejkek* még azt hinnék, hogy ők győztek. Ugyanakkor Černík, Smrkovský, Kriegel és Dubček fél a Szovjetunióba utazni, hogy ott találkozzanak magukkal. Attól tartanak, többé nem engedik őket vissza Csehszlovákiába." (...)

Megkérdeztem Biľaktól: „Kik azok, akik a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága Elnökségében helyes álláspontot képviselnek? Kikre lehet támaszkodni az ‚egészséges erők' csoportjának megszervezésében?" Biľak vagy tizenöt nevet sorolt fel. Közülük első helyen Indrát, Koldert, Švestkát, Rigót, Barbíreket, Kapeket. Persze önmagát sem felejtette ki.

Ezek után [ismét] megkérdeztem tőle: „Miért nem lépnek fel aktívabban?" Biľak kissé elgondolkodott, majd így felelt: „Félünk a hazaárulás vádjától és annak következményeitől. Minden úton-módon támogatni fogjuk magukat, de nem tudjuk, mitévők legyünk." Nyíltan feltettem neki a kérdést: „Esetleg érdemes lenne Szlovákia révén fellépni?" Biľak újra elgondolkodott és azt mondta: „Majd meglátjuk. Végszükség esetén a csehek nélkül is cselekedhetünk, hogy megmentsük Csehszlovákiát."

Végül megmondtam neki: „Szükség van maguktól egy levélre, amelyben az szerepel, hogy segítséget kérnek tőlünk. Teljes garanciát adunk, hogy nem hozzuk nyilvánosságra, és szerzőik neve sem derül ki." És azt mondtam neki: „A segélykérő levéllel nem késhetnek! Még ma szükségünk lenne erre a nyilatkozatra."

A behívólevél átadása

1968. augusztus 2. „Szerelvényünk [Csapról] megérkezett Pozsonyba. (...) [Dubčekkel és más csehszlovák vezetőkkel] szigorúan hűvös, sőt hideg volt a találkozás. Másodikán este érkezni kezdtek a többi szocialista országok küldöttségei. Addig viszont ismerkedünk a festői környékkel. A Duna folyó különösen szép ezen a szakaszon. A szlovákok azt mondják, harminc kilométernyire vagyunk Ausztria határától, s jó időben kitűnően látható innen a határ menti osztrák városka.

Késő este mégiscsak lehetőségem nyílt rá, hogy találkozzam és szót váltsak Vasil Biľakkal. A megbeszélést a legnagyobb elővigyázatossággal hoztuk létre. Emlékeztettem rá, hogy tőle és csoportjától várjuk a kért levelet. Biľak hallatlanul izgatott volt, és valamiért elkeseredettnek látszott, de az ígéretét nem vonta vissza. Csak arra kért, várjunk másnapig. Nem egészen értettem, miért? Megvitattam ezt az összekötőnkkel, Szavcsenko KGB-ezredessel, aki tudta, hogy levelet kell kapnom Biľaktól. Úgy döntöttünk, várunk, hagyunk egy kis időt még neki, hogy összeszedje magát. Hiszen felelősségteljes dolgot visz végbe. És kockáztat is.

1968. augusztus 3. Moszkvai idő szerint 12-kor Pozsonyban megkezdődött a hat szocialista párt küldöttségének általános plenáris tanácskozása, amelyet Dubček nyitott meg. (...)

Estére mégiscsak találkoztam Biľakkal. Megállapodtam vele, hogy 20 óra nulla nullakor betér a nyilvános vécébe. Vele egy időben én is megjelenek, és a KGB-sünk, Szavcsenko közvetítésével átadja nekem a levelet. Így is történt. Mintegy véletlenül találkoztunk a toalettben. Szavcsenko észrevétlenül átvette, majd továbbította nekem a levelet, amely taglalta a CSKP-ban uralkodó helyzetet, azt, hogy mennyire elszemtelenedtek a jobboldali elemek, miként zajlik a kommunistaellenes politikai és morális terror. Az országban szovjetellenes tobzódás folyik, Csehszlovákia gazdasága és politikája teljesen nyugati irányba fordult. A levélben szerepel a kérés, hogy szükség esetén avatkozzunk be, s álljunk a polgárháború, a vérontás, az ellenforradalom útjába. (...)

Később odamentem Brezsnyevhez és azt mondtam neki: „Leonyid Iljics! Jó híreim vannak az ön számára." Egész teste megfeszült, én pedig gyorsan elmondtam, hogy megkaptam a levelet Biľaktól. Rögtön át is adtam neki. Reszkető kézzel, sápadtan, teljesen zavartan, sőt döbbenten vette át az iratot.

BESZÉLGETÉS A KESERŰ MÚLTRÓL

K. M.: Mit érzett, amikor tudomására jutott, hogy Alexander Dubček nem is olyan rég autóbaleset áldozata lett?

P. S.: Hallottam, hogy meghalt. Valaha jól ismertem Dubčeket. Tudja, nálunk tanult, és kiválóan beszélt oroszul. Véleményem szerint azonban nem volt alkalmas arra a magas tisztségre, amelyet betöltött. Könnyen indulatba jött, és nemegy-

szer hatalmába kerítette a – hogy is fejezzem ki magam? – *a politikai egzotikum*. És amikor Novotnýt követően megválasztották a CSKP első titkárának, mint *[hoszszan tűnődve, gúnyosan]* demokratikus politikus próbált fellépni. Ez nem jött be, mivel az értelmiség kihasználta hallatlan hiúságát. Egyszeriben *zavaros elemek* vették körül, akik előrukkoltak az ‚emberarcú szocializmus' tézisével.

Miért, maga szerint milyen volt a szocializmus? Arctalan? Vagy farkasarcú? (...) Dubček már 1968 legelején vált ezeknek az embereknek a zászlóvivőjévé. Márpedig ezek nagyon különböző emberek voltak: ott van például Václav Havel, a jelenlegi csehszlovák elnök.[48] A szüleinek több nagy fogadója volt! Ami azt jelenti, hogy ez a Havel a kapitalista világ szülötte. És amikor hatalomra került, első dolga volt intézkedni, hogy akiktől a forradalom alatt elvették a vagyonukat, mindent kapjanak vissza.

K. M.: Térjünk vissza inkább Dubčekhez!

P. S.: Nem bánom. *[Gúnyosan.]* A mi *Szásánknak* nem volt vagyona, annyi bizonyos. De a nacionalizmus hullámán evezett be a hatalomba. A *szlovák* nacionalizmus hullámverésén! Ha a szlovákok nincsenek, akkor Novotný [1968 januárja után] tovább dolgozhatott volna. Persze, a szlovák kérdésben olykor Novotný is hibás politikát folytatott. A csehek meg a szlovákok pedig már akkor sem szívlelték egymást. Voltak ott morvák is, de hát nem túl sokan. Szóval a szlovákok *hašekeknek* hívták a cseheket. Ilyen csúnya kifejezéssel illették őket.

K. M.: Talán inkább *svejkeknek*?

P. S.: No igen. Máig kedvenc regényem ez a Hašek-mű: *Svejk, a derék katona*. A csehek már akkor is sok knédlit fogyasztottak, szerették a barna meg a világos sört. Aminek azért van hátránya, mert nagy sörhassal nem könnyű ám kergetőzni a széplányokkal. *[Szívből felkacag.]*

K. M.: Ön hogyan kezdett el Csehszlovákiával foglalkozni? És miként lett a kérdés szakembere 1968-ra?

P. S.: Amiről eddig beszélgettünk, az korábban nagyrészt az államtitkok kategóriájába tartozott. Ma már viszont sok mindent el lehet mondani. Például azt is, hogy a mi KGB-seink nagyon jó viszonyt alakítottak ki cseh és szlovák partnereikkel. *[Büszkén, elérzékenyülve.]* Többször találkoztak; előfordult, hogy a két ország határán. És őszintén beszéltek egymással. Hiszen az akkor még szocialista világ volt. Az információ tehát eljutott a [kijevi] KGB-be, ahol ezekről a beszélgetésekről mindig feljegyzést készítettek számomra.

Ez sokat segített nekem abban, hogy eligazodjam a csehszlovák dolgokban. A kárpátontúli területi pártszervezet első titkára például (...) Milyen Jura is volt?

K. M.: Ilnyickij. Jurij Ilnyickij.

P. S.: Úgy van. Ő is gyakran érintkezett szlovák partnereivel, és mindent azonnal jelentett nekem. (...) Előfordult, hogy magam is találkoztam a szlovák elvtársakkal, többek között Vasil Biľakkal. Így megtudtam, micsoda hajsza folyik a párt-

[48] Beszélgetésünk időpontjában Csehszlovákia már felbomlott.

apparátus tagjai meg az állambiztonságiak ellen. Az ellenforradalmárok keresztekkel jelölték meg azoknak a házát, akikkel le akartak számolni. Pontosan az történt, mint maguknál 1956-ban. Valóságos ellenforradalom![49]

Szóval rengeteg információ futott be hozzám. Én mindent jelentettem Moszkvába, Brezsnyevnek és Podgornijnak. Ők pedig tájékoztatták a Politikai Bizottság tagjait. *[Kihúzza magát.]* Az én jelentéseim alapján!

Azután elérkezett az idő, amikor a Brezsnyevhez befutó KGB-információ meg az én jelentéseim nyomán Moszkvában úgy döntöttek, hogy Drezdában hívjunk össze egy megbeszélést, amelyen a szovjetek mellett az NDK, Lengyelország, Magyarország, Bulgária és Csehszlovákia is képviselteti magát. Csak a románokat nem hívtuk meg. Ceauşescunak nem volt világos álláspontja ebben a kérdésben. Különben is mindig zavart keltett a jelenlétével. (...)

Drezdában sikerült megszorongatnunk Dubčeket. De hát mit is mondhatott védekezésképpen? Csak azt ismételgette: „Mindent helyre fogunk hozni..." Ezen a tanácskozáson ott volt Biľak is meg egy másik elvtárs (...)

K. M.: Kolder?

P. S.: Igen. Drahomír Kolder is szóhoz jutott. Olyan dolgokra mutattak rá, amelyekről nekem sem volt tudomásom. Őszintén beszéltek! Kiderült, hogy a helyzet még sokkal súlyosabb. Jól emlékszem, Dubček milyen keményen rájuk szólt. Ők persze erre megijedtek. Gondolja csak meg, mit érezhet az ember, ha a Központi Bizottság első titkára kiabálni kezd vele mások jelenlétében!

K. M.: Emlékszik rá, hogy Dubček mit kiabált? Ez nem szerepel a jegyzőkönyvben.

P. S.: Valami olyasmit vetett oda Koldernek, hogy „Maga nem mond igazat! És ki fogjuk vizsgálni, hogy miért beszél így!" Ezt mondta. Nekünk meg azt ígérte, hogy rend lesz, de a bajok egyre csak súlyosbodtak. (...) Hajtóvadászat indult a káderek ellen! *Ezeknek* a nyomására leváltották a [csehszlovák] nemzetvédelmimeg a külügyminisztert.[50] Pontosan úgy zajlottak a kádercserék, mint most nálunk Oroszországban!

El kellett döntenünk, hogy mitévők legyünk. Ilnyickij újra felhívott telefonon: „Pjotr Jefimovics", mondta, „nagyon elmérgesedtek a dolgok. Csehszlovákia szét fog esni!" (...)

Megint találkoztunk, ezúttal Varsóban, 1968. július 14-én és 15-én. Gomułka kérlelhetetlenül kemény álláspontot foglalt el a csehszlovák kérdésben. Ulbricht is hasonlóan vélekedett. Zsivkov szintén. Kádár ezzel szemben, ha nem is semleges, de *képlékeny* álláspontra helyezkedett. A csehszlovákok viszont meg sem jelentek. Mi pedig hosszan vitatkoztunk, mitévők legyünk.

[49] Ez a történet elejétől végig, az „egészséges erők" által egykor terjesztett szemenszedett hazugság.

[50] Bohumír Lomskýt és Václav Davidot.

K. M.: Ki kivel vitatkozott?

P. S.: Mindenki mindenkivel. S hogy áthidaljuk a vitát, amint ez ilyenkor szokás, *különbizottságot* hoztunk létre a közös közlemény megszövegezésére. Én is a tagja lettem. Két álló napon át fogalmaztuk a dokumentumot. És elhatároztuk, levelet intézünk a CSKP Központi Bizottságához, s közzétesszük a sajtóban. Nyíltan vállaltuk a konfrontációt!

K. M.: Miközben hadgyakorlat címén szovjet csapatok vonultak be Csehszlovákia területére és javában folyt a megszállás előkészítése. Igaz, a csapatokat később visszavonták. De nem vitték el messzire a határoktól.

P. S.: Még nem tartunk ott! Előbb még az ágcsernyői találkozásra került sor, 1968 júliusának végén. Ahhoz is volt némi közöm. Varsóban felmerült, hogy valamennyien, testületileg utazzunk Csehszlovákiába. Erre szót kértem. „Elvtársak, de hát önöket senki sem hívta! Megérkezünk és még szállodánk sem lesz. Megtörténhet, hogy a pályaudvaron kell majd aludnunk. Ott fogunk tárgyalni is? Ellenzem az utazást." A többiek végül egyetértettek velem.

De tárgyalni csak kellett! Ezért azt találtuk ki, hogy találkozzunk *ezekkel* a határon. Hogy *nekik* se legyen megalázó, de nekünk sem. Engem bíztak meg, találjak egy erre alkalmas helyet. Felrendeltem Ilnyickijt Kijevbe. Eljött és kiterítettük a térképet az asztalon. Először Csapra gondoltunk, de hát ott nincs megfelelő hivatalos épület. Így került szóba Ágcsernyő. Átmentünk Csehszlovákiába, megnéztük az ágcsernyői vasútállomást. Visszatértem és mindent megbeszéltem Andropovval, az akkori KGB-elnökkel. Neki csak az volt a fontos, hogy miként lehet biztosítani az őrséget. „Ott nincsenek őrbódék meg angolvécék", mondtam neki. „A vasútállomás egy nagy mező közepén található. Meg ott a Tisza. Lakjunk Csapon, vasúti kocsikban!"

Közben nagykövetünk, Cservonyenko elintézte Dubčekkel, hogy ott legyen a megbeszélés. Mi a cseheket megelőzve érkeztünk Ágcsernyőre. Ahogyan elhaladtunk az állomásépület előtt, látom ám, hogy vagy ezer ember vár ránk. És mind ordítoztak. Brezsnyev zavarba jött. „Mit kiabálnak?", kérdezte. Mivel ukrán vagyok, értettem szlovákul. „Azt ordibálják, hogy vigyázzanak Dubčekre!" mondtam. „Tán azt hiszik, azért jöttünk, hogy felakasszuk őt?" – kérdezte Brezsnyev.

Bementünk az állomás épületébe. Kettős őrség állt előtte: a mieink és a csehszlovákoké. Ma is előttem van, ahogy a hosszú asztal két oldalán farkasszemet néztünk egymással... *[abba akarja hagyni, fáradt].*

K. M.: Van még ereje, hogy folytassuk?

P. S.: Már fáradékony vagyok. A pártkongresszusokon valaha négy-öt órán keresztül szövegeltünk anélkül, hogy szünetet tartottunk volna.

Na jó. Szóval az ágcsernyői tárgyalásokat Dubček nyitotta meg, hiszen *ő volt otthon.* Azután Brezsnyev előadta, miért jöttünk, és mit akarunk tőle. Jegyzeteltem a felszólalásokat, valahol megvannak ezek az iratok. Tolmácsok is voltak velünk. Emlékszem, Svoboda elnök ült velem szemben. Első dolgom volt, hogy köszönjek

neki, ő meg némán visszanézett, és csak bámult rám. Később egy cédulát írt nekem: „Kedves Seleszt elvtárs! Elnézését kérem, hogy nem ismertem fel azonnal."

K. M.: Megvan ez a cédula?

P. S.: Igen. És annak a kemény felszólalásomnak a vázlata is, amely hideg zuhanyként hatott a csehekre. Dubčekék megkapták tőlem a magukét. Azt mondtam: „Nem akarok beavatkozni a csehszlovák belügyekbe, de Dubček elvtárs adjon magyarázatot, hogyan kerültek ellenséges röplapok hozzánk, Ukrajnába, a csehszlovák határ közelébe? Olyan nacionalista tartalmú förmedvények, amelyek ukrán területek átengedését követelik Csehszlovákiának. Itt az egyik!" És tényleg elővettem egy ilyen dokumentumot, amelyet a KGB-sektől kaptam.

Még a mieink közül sem tudta senki, hogy én mire készülök. Mintha bomba robbant volna! Dubček zavarba jött. „Erről nem tudtam", hebegte. „Majd kivizsgáljuk." Erre én: „De hiszen ön az előbb a CSKP vezetőjeként szólalt fel, és azt mondta, ura a helyzetnek. Hogy lehet ez igaz, amikor maguknál tiszta ellenforradalom folyik. És a maga tudta nélkül ilyen röplapok terjednek? Nem hiszek magának, Dubček elvtárs!" (...)

Ezután szünetet tartottunk. A CSKP küldöttségének egyik tagja, Smrkovský elsietett valahová, és felhívta Prágát. Leadta a drótot: „Seleszt felszólalása volt a legkeményebb. Szíven döfött minket!" Másnap ez meg is jelent a lapokban. A szünetben pedig odajött hozzám Biľak. „Amit Dubček mond, azt mások sugallatára teszi", magyarázta nekem. Brezsnyevnek pedig – talán az én felszólalásom következtében – hasmarsa lett. Fetrengett a vagonban és kezelte magát. Ahogy ez szokás.

K. M.: Hogyan?

P. S.: Vodkával.

K. M.: Ágcsemyő után következett a pozsonyi találkozó.

P. S.: De közben még volt egy kellemetlen epizód. A csehek meg a szlovákok elutaztak. Én nagyon elkeseredtem, éreztem, baj lesz. Pártunk vezetői a vagonok mellett téblábóltak. Volt, aki a Tiszában horgászott. Andropov pedig személyesen guggolt a vagonok alatt, hátha felfedez egy bombát. Láttam, hogy mindenki le van hangolva. Meghívtam hát őket a vagonomba, ukrán kolbászt és italt kerítettem, de nem tudtam őket jókedvre deríteni.

Le akartam kötni az elvtársakat. Volt egy vadászházunk a közelben meg két tó, tele pisztránggal. Meghívtam oda Brezsnyevet és Podgornijt, de ők nem jöttek, csak Koszigin. Alekszej Nyikolajevics ki is figurázta őket: „Le vannak sajnálva..." Amint utaztunk a vadászházhoz, katonákat pillantottunk meg. Koszigin nem is tudta, milyen sok csapatot vontunk össze a határon. Főleg tankokat. Megálltunk. A katonák meg a tisztek körülvették a kormánykocsit. Sokan tolongtak körülöttünk, hát bemutattam nekik Koszigin elvtársat. Őt nem ismerték fel a katonák, de engem igen! „Megállapodtak?" – kérdezték tőlünk. Kertelni kezdtem. Koszigin viszont legyintett: „Semmiben nem állapodtunk meg." „Akkor engedjenek minket oda! Majd mi megmutatjuk nekik!" hangzott kórusban a válasz.

K. M.: Maguk tehát már javában készültek a bevonulásra, miközben Pozsonyban, augusztus legelején a barátságról szónokoltak.

P. S.: Ne legyen naiv. Diplomácia is van a világon. Na és mi történt Pozsonyban? A csehek ott sem hátráltak meg igazán!

K. M.: És a szovjet hadseregben nem tapasztalt ideges légkört?

P. S.: Miért mindig csak a szovjet haderőt emlegetik?! A Varsói Szerződés tagállamainak egyesített erői vonultak be. Maguk, magyarok is! Ivan Jakubovszkij marsall részletesen jelentett nekem mindent Kijevben a bevonulás előtt. Nálunk pedig korábban mindenhol rend volt. A hadseregben is! A legfiatalabb újonc is vakon hitte, hogy a haza védelme mindenekfelett áll. Augusztus 21-én hajnaltájt ötezer ejtőernyősünk érkezett Prágába.

K. M.: Mit tud a bevonulás okozta emberveszteségeikről?

P. S.: A mieink részéről alig volt ilyen. Valamilyen oknál fogva a 13-as számra emlékszem. A titkos jelentésekben az szerepelt, hogy ennyien haltak meg, de nem golyó által. Egyiküket egy tank gázolta el, egy másik vízbe fúlt. Kettőnek vagy háromnak nem nyílt ki az ejtőernyője és szörnyethalt.[51]

A csehszlovák hadsereg nem mert ellenállni. Többek közt azért, mert a mieink felhívták Dzúr honvédelmi minisztert, és azt mondták neki: „Ha csak egyetlen katonátok rálő a bevonuló csapatokra, felkötünk téged a legelső póznára!"

K. M.: Ki telefonált Prágába?

P. S.: Grecsko marsall!

K. M.: Amikor a szovjet ejtőernyősök elrabolták Prágából Dubčekéket, kis kerülővel Lengyelországon keresztül Kárpátaljára vitték őket. Egyeztették ezt önnel?

P. S.: Hogyne. Andropov hívott fel. Kérdezte: „Hol helyezzük el őket?" Azt mondtam: „Egy Ungvár melletti vadászlakban lesz a legjobb. Ott jók a körülmények. Őrséget is adunk nekik, de nem egyenruhában." Így is történt. Dubček és Černík eleinte nagyon sírt a letartóztatása után. Azt hitték, kivégezni viszik őket. Két nap múlva azonban némileg megváltozott a helyzet. Moszkvába szállították *ezeket,* hogy tárgyaljanak a mieinkkel.

Együtt szállásoltuk el őket a többiekkel, akik Prágából érkeztek. Úgy marakodtak ott, mint a skorpiók egy befőttesüvegben, hogy aláírják-e a jegyzőkönyvet vagy sem; kössenek-e alkut a szovjet féllel. Ezt persze pontosan tudtuk, hiszen minden szavukat lehallgattuk. Olyasmit is mondtak egymásnak: „Mi lesz, ha aláírjuk a jegyzőkönyvet, ők meg ezután Szibériába száműznek minket?" Csak Svobo-

[51] Seleszt 1968. augusztusi naplófeljegyzéseiben egészen más adatok szerepelnek. „Egyedül augusztus 21-én és 22-én vagy húsz katonánk és tisztünk halt meg Csehszlovákiában. 65 ember megsebesült. Tíz tankunkat és egy helikopterünket felgyújtották. Előfordult, hogy rálőttek elvonuló alakulatainkra. A jobboldali illegális rádióadók változatlanul sugároznak. Kapcsolatban állnak a Nyugattal, onnan kérik a segítséget. Mi késlekedünk, nem hozzuk meg a szükséges politikai intézkedéseket, és szervezeti téren is toporgunk. Mindez beláthatatlan következményekkel járhat a számunkra." Seleszt (1995. 397.).

da nem beszélt így. A többiek szinte mind nyüszítettek. Aztán mégiscsak írásba adták: beleegyeztek, hogy a szovjet csapatok ideiglenesen Csehszlovákiában maradjanak.

K. M.: Hatvannyolc augusztusa után már nem foglalkozott a csehszlovák kérdéssel?

P. S.: Dehogynem. Csehszlovák küldöttség járt Kijevben, fogadnom kellett őket. Még Dubček volt hatalmon. Moszkvából meg Brezsnyev és Podgornij jött el. Nagy vadászatot rendeztünk nekik, de semmi jó nem jött ki belőle.[52]

[52] Erre a találkozóra 1968. december 7-én került sor a Kijev melletti Boriszpolban. Érdekes, hogy Seleszt korabeli naplójában nem esik szó a közös vadászatról. „A tanácskozás végén mindannyian együtt ebédeltünk, ám a beszélgetés akadozott. A csehek teljesen komoran reagáltak mindenre. Meghívtam a tanácskozás összes résztvevőjét vaddisznóvadászatra magaslesből. Ám a csehek ebbe nem egyeztek bele. Gyorsan összecsomagoltak és hazaindultak. Kikísértem őket a boriszpoli repülőtérre. A moszkvai vendégek viszont részt vettek a vadászaton, amely remekül sikerült." Seleszt (1995. 412.).

MAJOROV TÁBORNOK, AKI MEGSZÁLLTA CSEHSZLOVÁKIÁT

Az ősz szakállú, kitüntetésekkel teleaggatott, régi szovjet uniformisát ma is büszkén viselő hadseregtábornok hetvenedik életévén túl a „dicső múltba" menekült, mint annyi más *homo sovieticus*. Az utóbbi esztendőkben egymás után napvilágot látó írásaiban és nyilatkozataiban elérzékenyülten idézi fel azt a korszakot, amikor a szovjet birodalom határai egyre kijjebb tolódtak, amíg Jaltát és Potsdamot követően meg nem állapodtak.

Arról viszont Alekszandr Majorov nem szívesen szól, hogy a Kreml mindenkori gazdái általában a mégoly komoly geopolitikai térnyerést is kevesellték. Sztálin uralkodásának utolsó éveiben Moszkva ezért is tervezte a harmadik világháború közeli kirobbantását. És ez rejlett amögött is, hogy a szovjet vezetés – miközben meghirdette a „békés egymás mellett élés" doktrínáját –, a diktátor halála után sorra belebonyolódott a közel-keleti, a latin-amerikai lokális „antiimperialista" háborúkba, s tevékeny részt vállalt a fekete kontinensen meg Délkelet-Ázsián végigsöprő gerillaharcokban, sőt törzsi villongásokban is. „Megvalósulni látszik Nagy Péter régi álma. A szovjet hadiflotta kifutott az Indiai-óceánra", jelentette ki büszkén *gerontokrata* társai körében az agylágyulás jeleit mutató Leonyid Brezsnyev, a Szovjetunió számára oly sok véráldozatot követelő afganisztáni kaland kezdetén.

Az offenzív katonapolitika, s annak részeként a Nyugattal meg Kínával folytatott fegyverkezési verseny utolsó – a szovjet birodalom erózióját felgyorsító – szakaszában Majorov tábornok a Kreml katonapolitikai elképzeléseinek egyik kulcsfigurája volt. Pedig a káderlapja néhány fontos ponton eltért társaiétól, hiszen rögtön az elején az állt, hogy „kulák család sarja". Ezért pályája során végig görcsösen bizonyítania kellett a rendszer iránti hűségét. Az alulról jött „self-made man"-nek más téren is akadt behoznivalója, mert a szovjet–finn háború és a második világháború alatt még lovasparancsnok volt. Ez a fegyvernem azonban az 1940-es évek közepén gyakorlatilag megszűnt a Vörös Hadseregben. Majorovnak tehát szabad idejében sokat kellett tanulnia, hogy átképezze magát. Enélkül aligha lett volna belőle, az egyszerű condottieriből Csehszlovákia megszállója, majd az afgán hegyekben harcoló hadseregtábornok.

Alekszandr Majorov a hadászati ismeretek mellett minden jel szerint értett a kulisszák mögötti intrikához is. Jól érzékelte, meddig mehet el egy-egy vita során, s kire érdemes „tenni" az egymással rivalizáló elöljárói közül. A pártirodák folyosóin és a különböző hivatalokban saját bevallása szerint nagy biztonsággal manőverezett. Igaz, amint ezt moszkvai találkozásunk alkalmával elmondta, szíve mé-

lyén mindig is megvetette „a hivatásos tisztek után vizslató komisszárokat meg KGB-seket".

De arra vigyázott, hogy egy ponton túl ne konfrontálódjon velük. Különben Majorov generálist soha nem nevezték volna ki az egyiptomi vezérkar legfőbb szovjet tanácsadójává – márpedig 1965/66-ban ő készítette fel Gamal Abdel Nasszer hadseregét az Izrael elleni hatnapos háborúra. A szovjet politikai vezetés, s személy szerint Brezsnyev bizalmának jele volt az is, hogy a tábornok négy éven át irányította a Csehszlovákia területén állomásozó több mint százezres szovjet hadseregcsoportot, majd ezt követően a Moszkva által még a második világháború előtt elcsatolt három balti köztársaságot megszállva tartó haderő parancsnoka lett. Onnan egyenesen a tűzvonalba küldték, Afganisztánba. Ám eközben megtarthatta másik komoly beosztását, a szovjet hadsereg szárazföldi haderőinek helyettes főparancsnoki posztját.

Kabuli küldetéséről szólván Majorov szokatlanul őszinte „az afgán kalandról" nemrég megjent memoárjában. Elmondja, hogyan csalódott az alkoholista Babrak Karmalban, a véres zsarnokban és környezetében, miként emésztette fel energiáinak nagyobbik részét az afganisztáni szovjet nagykövettel meg az ottani KGB-sekkel való civakodás. Kortársainak gyakran idealizált tábornok- és marsallportréival szemben roppant figyelemre méltó Majorov emlékezéseiben a szklerotikus, akarnok szovjet pártpolitikusokat ábrázoló képcsarnok, köztük Jurij Andropov jellemzése. A könyv ezekkel a szavakkal fejeződik be: „Az afgán háború a Szovjetunió által folytatott hadjáratok közül a legutolsó lett. Öngyilkos akna, amelyre rálépve a hatalmas állam fel is robbant."[1]

Az afganisztáni szovjet invázió felidézése során a szerző szégyenkezésére, kései megbánására utaló mondatok általában szervesen illeszkednek a szövegkörnyezetbe. De Majorov 1998 nyarán megjelent könyvében, amely a *Bevonulás. Csehszlovákia. Az 1968-as esztendő* címet viseli, már csupán elvétve találunk ilyen jeleket. A néhány, Oroszországban szinte kötelező „vezeklő" passzus idegen testként szerepel a műben, amelyet átitat az orosz birodalmi hivalkodás, továbbá a csehek, sőt olykor az általa inkább szovjetbarátnak tartott szlovákok lenézése.[2]

Majorov tábornok, akinek neve gyakran szerepel az 1968-as „prágai tavasszal" foglalkozó szakirodalomban,[3] ma is alávaló politikusoknak tekinti ezen időszak két következetes reformer szereplőjét, František Kriegelt és Josef Smrkovskýt.

[1] Majorov (1996. 285.)

[2] A könyv egyik része a Csehszlovákiában 1968. december 31-én kis híján kirobbant „lázadással" foglalkozik. „Természetesen a legrosszabbra kell felkészülnünk. Ugyanakkor ismerve a jobboldaliak [a CSKP Dubček-barát szárnya] gyávaságát meg a csehek és szlovákok jellemét – ők ugyanis bőbeszédűek és bizonytalanok –, bizonyos voltam benne, hogy preventív módszereink meg az általunk alkalmazott erődemonstráció lehűti a legradikálisabb elemek lázálmait." Majorov (1998b. 15–22.).

[3] Benčík (1994. 93., 122., 135., 136.); Madry (1994. 46., 57., 58., 142.); Benčík–Navrátil–Paulík (1996. 276.).

Úgy ír a magyar 1956-ról, hogy az egy korabeli szovjet propagandairatban is megállná a helyét.[4] A memoár így is rendkívül informatív. Annak ellenére, hogy a kiérdemesült generális a barikád túlsó oldaláról szemléli a ma már történelemmé vált múltat. Sőt: azzal, hogy Alekszandr Majorov tábornok emlékei mellett közreadta a megszállás napjaiban Moszkvába küldött bizalmas jelentéseit, és leírta, kikkel állt kapcsolatban Csehországban és Szlovákiában a „Dunaj" hadművelet napjaiban, elsőként törte meg azt a hallgatást, amelyre a szovjet pártközpont egykor külön kötelezte a Csehszlovákia elleni katonai intervenció irányítóit.

1997 őszén egy szerényen berendezett Moszkva környéki nyaralóban, majd moszkvai lakásán találkoztam Majorov hadseregtábornokkal. A kortársaitól megszokott gyanakvás és feszélyezettség nélkül, szívélyesen fogadott. Hamarosan „atyaian" tegezni kezdett, és „a nép egyszerű, trágár gyermekének" jókedvű pózában tetszelegve kiterítette az ebédlőasztalra a saját otthoni archívumában őrzött korabeli térképeit. Beszélgetésünk azzal kezdődött, hogy katonásan elmondta, mikor látta először azt az úgynevezett „térképparancsot", amelyből megtudta: hamarosan részt kell vennie a testvéri Csehszlovákia megszállásában.

Amikor e könyv korrektúráján dolgoztam Moszkvából hívtak: Majorov tábornok meghalt. Utolsó útjára volt adjutánsa meg a gyóntató pópája kísérte.

* * *

A. M.: 1968. április 12-én engem, Alekszandr Mihaljovics Majorovot, a 38. hadsereg parancsnokát magához rendelt Vaszilij Zinovjevics Biszjarin vezérezredes, a kárpátontúli terület katonai körzetparancsnoka. Aznap délután 16 órakor a következők tartózkodtak az irodájában: Mihail Ivanovics Povalij vezérezredes, a törzskar operatív főcsoportfőnökségének parancsnoka, valamint Malcev vezérezredes, a Politikai Főcsoportfőnökség főnöke.

K. M.: Szóval három vezérezredes fogadta önt. Feszült volt a légkör?

A. M.: Ellenkezőleg. Igen szívélyes, udvarias formában elém tettek egy térképet. Egy úgynevezett „térképparancsot": „A hadsereg alakulatainak előrenyomulása a Csehszlovák Szocialista Köztársaság területére az országban kitört ellenforradalom megfékezésére, szükség esetén leverésére." Ez volt ráírva. Meghatározták a hadsereg összetételét. Észrevettem, hogy a térképen a Szovjetunió marsallja, Andrej Grecsko honvédelmi miniszter, valamint Matvej Zaharov, a Szovjetunió haderői törzskari parancsnokának aláírása található. A bal sarokban pedig függő-

[4] „Mi is történt 1956-ban?... Az ellenforradalmár fegyveresek, akiket Mindszenty bíboros megáldott, Esterházy herceg vezetésével magukhoz ragadták a hatalmat Budapesten meg egy sor más városban. Kegyetlenül akasztani kezdték a kommunistákat, a magyar népi hatalom képviselőit. Követelték, hogy a Szovjet Hadsereg különleges hadteste vonuljon ki Magyarországról. [...] Csapataink elfojtották a lázadást, és hatalomra juttatták az össznépi bizalom kormányát, Kádár Jánossal az élén. Pjotr Nyikolajevics Lascsenko tábornok páncélautón egyenesen a börtönből hozta el Kádárt a Parlament épületébe." Majorov (1998b. 3–14.).

legesen, tussal odaírva: „Készült egyetlen példányban, 1968. április 12-én. Készítette Povalij, M. I." Vagyis az operatív főcsoportfőnökség parancsnoka.

A leghatározottabban tilos volt bármit is feljegyezni erről a tervről, telefonbeszélgetésben vagy rádiókapcsolat során, esetleg levélben megemlíteni. Engem a Csehszlovákiába való *benyomulás* előkészítésével kapcsolatos összes feladat végrehajtásával bíztak meg. Hogy teljesítsem a parancsot, de nem „konkrétan", nem is érintve, hogy ez *bevonulás*. Vagyis hogy készüljek fel egy szemleútra, esetleg valamilyen hadgyakorlatra és így tovább.[5]

Tanulmányoztam a térképet. Pontosan 30 percig. Ugyanis valahová siettek vele tovább. És én a beszélgetésből rájöttem, hogy reggel Moszkvában Grecsko honvédelmi miniszter Povalij jelenlétében jelentést tett Leonyid Iljics Brezsnyevnek.

A „Šumava" hadgyakorlat

K. M.: A könyvében, amelynek kéziratába az imént belelapozhattam, azt írja: ettől kezdve „résen kellett lennie". Egyebek mellett részt vállalt az intervenció főpróbájában, ama bizonyos „Šumava" hadgyakorlatban, amely szorosan kapcsolódott az 1968. augusztusi „Dunaj" hadműveletthez.

A. M.: [Némi habozás után a hivatalos magyarázat szövegét olvassa fel az előtte fekvő füzetből.] A sajtóban közzétették, hogy a Varsói Szerződés keretében parancsnoki–törzskari hadgyakorlat kezdődik a Csehszlovák Szocialista Köztársaság területén. Törzskarok bevonásával, valamint az operatív–taktikai számítások ellenőrzésére parancsot kapott csapatok és alegységek részvételével. Ebben a csehszlovák, a szovjet, valamint a lengyel néphadsereg alakulatai vesznek részt; tehát a Varsói Szerződés három fő alkotóeleme. A hadműveleti tervvel összhangban a 38. szovjet hadsereg két hadosztállyal vonul fel a hadseregparancsnokkal az élen: a 24. szamarai-uljanovszki vashadosztály Grigorij Petrovics Jaskin,[6] valamint a 31. páncélos hadosztály Valentyin Pavlovics Djulko vezérőrnagy parancsnoksága alatt. Továbbá Ivan Osztapovics Zugyenko ezredes parancsnoksága alatt egy motoros lövész hadosztály ezredei és más alakulatok. Ezeket irányították Csehszlovákia területére.

Nézzük csak az én korabeli jelentéseim szövegét! A Varsói Szerződés tagországainak hadseregeiből a feladatra kijelölt híradós egységek és hadseregek, valamint a törzskarok és kötelékek egységei a parancsnoki–törzskari hadgyakorlat tervének megfelelően ez év május 31-én, majd június 17-én és 22-én átlépték az államhatárt. Ezt mondtam én el az előbb!

[5] Az újabb kutatások azokat a kortársakat igazolják, akik szerint a bevonulási terv még ennél is korábbi eredetű volt. Benčík (1994. 22–24.); Jaskin (1994. 74–76.).

[6] Vö. Jaskin (1994. 82–95.).

K. M.: Érezték-e már akkor is a csehszlovákiai tábornoki kar egy részének elégedetlenségét? Sejtették, hogy ez a megszállás főpróbája?

A. M.: Nem! Mert az áprilisi beszélgetésből – kérlek, fogd fel a dolog lényegét, a mélységét! – szóval a parancsnok irodájában a Povalijjal folytatott beszélgetésből én nagyon pontosan megértettem: amikor Malcev, a Katonai Tanács tagja, a Politikai Főcsoportfőnökség főnöke javasolta, hogy kezdjük el az előkészületeket célzó politikai- és pártmunkát, akkor Povalij határozottan kijelentette: „Leonyid Iljics ezt megtiltotta!" Erre Malcev felhorkant: „Hogyan?! A párt elől eltitkoljuk a feladatot?!" Povalij erre azt mondta: „Nem. Nem titkoljuk el. Leonyid Iljics a térképre bökött, és közölte a miniszterrel: ‚Andrej!' – nagyon jó kapcsolatban voltak Grecskóval, tegeződtek is –‚Andrej! Készülj a nagy feladatra!' Azután még egyszer odabökött, és azt mondta: ‚De talán megússzuk…'" *[Felemeli az ujját.]*

K. M.: Önnek talán kellemetlen e kérdés, de hadd ismételjem meg: tapasztaltak-e bizalmatlanságot a cseh és a szlovák tisztikar részéről?

A. M.: A csehszlovák tisztikar döntő többsége és a járási meg a területi pártbizottságok számos tagja – vagyis a pártelit egyik része – nagyon jóindulatúnak mutatkozott velünk. Ugyanakkor az értelmiség körében, a hadsereg politikai tisztjei között, a katonai ügyészségen éreztük az erjedést. A Csehszlovák Államvédelmi Bizottság akkor Josef Pavel belügyminiszter felügyelete alá tartozott. Ott is tanúi lehettünk némi elégedetlenségnek: majdhogynem ellenséges viszony alakult ki a Varsói Szerződéssel – tehát nemcsak a Szovjetunióval, hanem a Varsói Szerződéssel is.[7]

K. M.: Azt akarja mondani, hogy éppen a csehszlovák hadseregben meg az állambiztonsági apparátus berkeiben kezdődött volna el az „erjedés"?

A. M.: Várjon, még nem fejeztem be. *[Belelendül, egyre hangosabb.]* Csuda tudja, hol kezdődtek ezek az istenverte dolgok. Tény, hogy az „erózió", ahogyan nálunk a pojáca Gorbacsov óta mondani szokták, átterjedt a CSKP Központi Bizottságára. Erről persze mi pontosan informálva voltunk. Később jöttünk rá, hogy titokban Dubček állt a dolog mögött. A revizionizmus fő ideológusa azonban nem ő volt, hanem Čestmír Císař. És Josef Smrkovský az ellenforradalom – hogy kemény kifejezéssel éljek– és a liberalizáció között vergődött. Aki pedig különösen hevesen gyűlölte a Szovjetuniót és a Varsói Szerződést, az a bizonyos František Kriegel, az egykori nőgyógyász. Ma is undorral gondolok rá. Vele kapcsolatban egy lengyel tábornoktársamat, Florian Siwickit idézhetem magának: „Az a disznó Kriegel, a jobboldaliak szószólója jobban tenné, ha egy *vulvában* kotorászna – ő

[7] A szovjet politikai rendőrség vezetői által összeállított, az SZKP Politikai Bizottságában jóváhagyott, majd Ulbrichtnak és Gomułkának továbbított 1968. október 13-i jelentés szerint: miután Pavel miniszter átvette a belügyminisztérium vezetését, „a második centrum" utasításának megfelelően azonnal hozzáfogott az állambiztonsági szervek megtisztításához. „Eltávolították onnan a kompromittálódott személyeket." Ugyancsak ő indította el a „nyilvános leleplezési kampányt". *Isztocsnyik* (1993. 5–6., 102.).

persze más szót használt, érzékletesebbet! –, ahelyett, hogy politizál!" *[Jóízűen kacag.]* Siwicki páncélos tábornok volt, abszolút szovjetbarát, becsületes és szókimondó ember! Nem tudja, vajon él-e még?

K. M.: Nem tudom. De pár éve hivatkoztak a memoárjára egy lengyel kötetben az önök közös hadjáratával kapcsolatban.[8]

A. M.: Jó lenne elolvasni! Remélem, nem tagadja meg mindazt a szépet és jót, amiben részünk volt az életben (...) De térjünk vissza 1968-hoz! Amikor megkezdődött a hadgyakorlat – közvetlenül „Šumava" előtt –, Ivan Ivanovics Jakubovszkij, őelőtte pedig, azt hiszem, Matvej Vasziljevics Zaharov, a mi kiváló vezérkari főnökünk, tapintatosan, de úgy, hogy azért megértsem, amit mondani akar, egyszerű orosz nyelven azt mondta: „Nyisd ki a szemed és a füled, tudj meg mindent, és jelents! Főleg arról, ami odalent van. Itt fenn mi majd megtesszük, amit lehet. Te odalent dolgozz! Minél több barátot szerezz!"[9]

[8] Siwicki vezérezredes memoárjára utal Kowalski (1992. 36.).

[9] Ezek a barátok azután hellyel-közzel bizalmas értesülésekkel, máskor viszont dezinformációval szolgáltak Alekszandr Majorovnak. A hadseregtábornok forgatásunk szünetében felolvasta egyik jelentését, amelyet a „Šumava" hadgyakorlat alatt küldött Moszkvába, majd xeroxmásolatot készített a számomra: „Július 16-án Trencsén városában sor került a Csehszlovák Néphadsereg keleti katonai kerületi parancsnokságával, valamint a helyi párt- és állami vezetőkkel való találkozásra. Ezen részt vett a katonai körzet parancsnoka, Valeš altábornagy, Kodaj vezérőrnagy, a Katonai Tanács tagja, a hadsereg politikai vezetésének parancsnoka, Pošik vezérőrnagy, a katonai körzet vezérkari főnöke, Karanda, a különleges osztály helyettes parancsnoka, Prokop járási kiegészítőparancsnok, Turček elvtárs, a CSKP járási pártbizottsága első titkára [...] Benyomásunk szerint Valeš altábornagy és Kodaj vezérőrnagy helyesen értékelik a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban és a Csehszlovák Néphadseregben kialakult helyzetet. Mindketten hűek a marxizmus–leninizmus, a szocializmus építésének eszméihez. Szilárdan állnak a Szovjetunióval és más szocialista országokkal való barátság erősítésének talaján, őszintén és tiszta szívből kifejezték rokonszenvüket a szovjet nép és harcosai iránt.

Az elvtársak a csehszlovákiai helyzettel kapcsolatban aggodalmuknak adtak kifejezést. Valeš elvtárs szerint (...) ma jobboldali irányba tartanak a dolgok, s ha ez így folytatódik, akkor nem is kerül sor [a XIV., rendkívüli] pártkongresszusra. Ha azonban a tanácskozás mégis összeül, megeshet, hogy győznek a jobboldali erők. Ezt megelőzendő, a leghatározottabban fel kell lépni, hogy az ország belpolitikai helyzete egészségesebbé váljon. Kodaj elvtárs megerősítette, hogy a prágai, plzeňi és észak-morvaországi pártszervezet, amely a küldöttek több mint a felét delegálja a kongresszusra, olyan szervezetek, ahol a jobboldaliak könnyen felülkerekedhetnek. (...)

Kodaj szerint a párton belüli jobboldaliak tevékenységét Šik, Císař, Kriegel és esetleg Goldstücker professzor irányítja. Šik például kijelentette, hogy Dubček csak akkor képes megmaradni a pártvezetés élén, ha melléjük áll. (...) Miközben a jobboldaliak vezetői intenzíven folytatják szocialistaellenes tevékenységüket, Kodaj szerint személyes, önző céljaikat követik: Ota Šik kormányfő akar lenni, Císař a CSKP első titkára. Annak ellenére, hogy az országban egyre jobban kiéleződik a helyzet, Šik Londonba utazott doktori fokozatot szerezni, Císař pedig egész éjszakákat tölt a tévéstúdiókban, igyekezvén a maga oldalára állítani az éretlen ifjúságot meg az értelmiséget. (...) A jobboldali erők ügyesen felhasználják az ideológiai ráhatás eszközeit: a sajtót, a rádiót meg a tévét. Kodaj elvtárs őszintén elmondta, hogy őt lejáratják, bírálják az újság-

De hogy közvetlen beavatkozásra kerüljön sor... ilyen a számon nem jött volna ki. Akkoriban még nem éreztem, hogy tényleg bevonulunk, mert mégiscsak hatottak rám Leonyid Iljics szavai: „...talán mégiscsak megússzuk..."[10]

K. M.: Az alakulatai azonban mégis Csehszlovákiában maradtak: technikai okokra hivatkozva végig szabotálták a kivonulást. A tudatos lassítás mégiscsak politikai döntés volt, nem? Hiszen ez nem csak kivonulás volt...

A. M.: Hanem bevonulás is... *[Harsány kacaj.]* Nemcsak kivonták a csapatokat, hanem a július 4-ei értékelő megbeszélés után gyakorlatilag augusztus 2-áig ott maradtunk. Mivel ekkor folytak a politikai alkudozások.[11]

írók, miután a cenzúra eltörléséről szóló vitában felszólalt a Nemzetgyűlésben, és elítélte a *Kétezer szó* című felhívást, ellenforradalmi dokumentumként jellemezve azt. Ugyanakkor javasolta azt is, hogy készítsenek elő és fogadjanak el egy törvényt az állampolgári szabadságról. Erre azonban egyetlen újságban sem történt utalás.

Kodaj elvtárs szerint a sajtó és a rádió egyik legtöbbet szerepeltetett sztárja, Plavková asszony rendkívül alacsony erkölcsi színvonalon áll. Az apjának egy kisvállalata volt, ő maga négyszer ment férjhez, és öt családot tett tönkre. És az ilyen emberek támadják a becsületes kommunistákat! Amikor Kodaj elérte, hogy a tévé képernyőjéről válaszolhasson a személyét ért bírálatokra, csak este fél tizenkettő után kapott műsoridőt. Kodaj címére százával érkeznek levelek, ezek között sok a névtelen, főleg a cseh területekről. Azzal fenyegetik, hogy fizikailag elbánnak vele meg a családjával. Ugyanakkor számos, főleg Szlovákiából érkező levélben támogatják a fellépését.

A legtöbb jelen lévő csehszlovák elvtárs utalt arra, hogy korai volt a cenzúra megszüntetése. Sajnálatukat fejezték ki, amiért a párt már nem kontrollálja az ideológiai hatás kifejtésére alkalmas eszközöket. Kodaj elvtárs, és szavai szerint Biľak elvtárs is csak a Központi Bizottság határozott intézkedéseiben látja a kiutat a helyzetből."

[10] Nehéz hitelt adni Majorov hadseregtábornok naivitásának, különösen, mert ennek korabeli jelentései is ellentmondanak. A csehszlovákiai intervencióban fontos szerepet játszó többi szovjet katonai vezető egyébként kertelés nélkül elismeri: már 1968 tavaszán világos volt számukra, hogy hamarosan „lépni kell". Ez derül ki Jaskin tábornok emlékirataiból is, aki idézi könyvében Ivan Jakubovszkij marsallnak, a Varsói Szerződés egyesített erői főparancsnokának egy Katowicze környéki erdőben 1968. május közepén elhangzott szavait: „A hadosztály [amelynek Jaskin akkor parancsnoka volt] fő feladata a régi: bevonulás Csehszlovákiába. És nem elsősorban az ott kialakult politikai helyzet miatt. Másról van szó. Még 1966-ban, a ‚Vltava' hadgyakorlat során meggyőződtünk róla, hogy egy háború kezdeti szakaszában a csehszlovák fegyveres erők az ország nyugati határain képtelenek harci cselekményeket folytatni. Pedig ez nemcsak Csehszlovákia határa, hanem szovjet határ is. A miénk. A második világháború nyomán kialakított határ. A szocialista közösség országainak határa. És mi mindent meg fogunk tenni, hogy előretolt állásaink Csehszlovákia területén állomásozzanak. A te hadosztályod olyan, mint az első fecske. Légy készenlétben, hogy embereiddel az első jelre bevonulj Csehszlovákiába..." Jaskin (1994. 85.).

[11] A „Šumava" hadgyakorlattal részletesen foglalkozik Benčík (1994. 38–48.); Benčík–Navrátil–Paulík (1996. 111–112., 126–129.).

Cseh és szlovák politikusi portrék

K. M.: Mielőtt az 1968. augusztusi eseményekhez érünk, kérem, jellemezze e korszak legismertebb cseh és szlovák vezetőit!

A. M.: Kivel kezdjem, Miklós? Kire vagy kíváncsi?

K. M.: Talán kezdjük Antonín Novotnýval.

A. M.: Antonín Novotný vaskezű ... *vezér* volt. Nem elég művelt, de nagyon hatalomra törő. Az utolsó időben, vagyis 1966/67-ben Novotný ostoba politikát folytatott. Keménykedett ahelyett, hogy szép szóval próbálkozott volna. Nem is igazán értette a helyzetet, és megszorongatta az értelmiséget. Ekkortájt már mindenütt forrongás volt: Lengyelországban is érezhettünk némi nyugtalanságot, amely nem csak nekünk, de már Gomułkáéknak is komoly fejfájást okozott, Magyarországon szintén bajok voltak, Románia pedig állandóan „kizökkent a kerékvágásból".

Az 1967. decemberi plénumon Dubček – mint Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának első titkára – talán mert bátorságot gyűjtött, vagy valóban reálisan felmérte a helyzetet, előretört Szlovákiában ... *[Elgondolkodik.]* Szlovákia mindenképpen kisebb jogokkal rendelkezett Csehországhoz képest. A csehek mindig privilegizált helyzetben voltak. Az a hét tartomány, pontosabban öt cseh meg a két morvaországi terület, az északi meg a déli, sokkal különb helyzetben voltak, mint Szlovákia, amely a nyersanyagkészleteket, a munkaerőt adta az országnak. Dubček pedig ilyen nemzeti szempontok alapján bírálta Antonín Novotnýt [a CSKP Központi Bizottsága 1967. decemberi és 1968. januári plénumán], hogy a politikát mégiscsak *ki kellene igazítani*. S ha Dubček nem is követelt teljes decentralizálást, mindenesetre azt akarta, hogy Szlovákiának több joga legyen, Novotný pedig viselkedjen visszafogottabban, és itt-ott távolítsák el az arcképeit is.

K. M.: Ön megérezte, hogy Novotnýnak rosszul áll a szénája?

A. M.: A kárpátontúli katonai körzet felderítői ügyes fickók voltak! Semmivel sem ostobábbak, mint Andropov beképzelt KGB-sei. 1967 decemberében még ülésezett a CSKP Központi Bizottságának plénuma Prágában, de én már tudtam a fiúktól, hogy Novotný napjai meg vannak számlálva.

K. M.: És ők honnan értesültek erről?

A. M.: Megvoltak a megbízható csatornáik! És nem csak a cseh és szlovák magas rangú tisztekkel tartották a kapcsolatot. A CSKP jó néhány akkori vezetője ugyancsak bízott bennünk! Ennyire őszinte és becsületes volt akkoriban a légkör.

K. M.: E politikusok közül ki állt magukhoz a legközelebb?

A. M.: Vasil Biľak. Szlovák volt! Alacsony, hegyes orrú ember, és mint minden szlovák, kékszemű.[12] Ő is nagyon jól beszélt oroszul. Úgy maradt meg az emlékezetemben mint kiváló politikus. De nem olyan, aki a nyilvánosság előtt politizál, hanem inkább a háttérbe húzódik, viszont a háttérben sok mindent, sőt sok min-

[12] Vasil Biľak valójában ruszin nemzetiségű.

denkit keményen kézben tart. És ezek az emberek pontosan tudták, hogy lényegében Biľak tervezte és irányította az egész szervezőmunkát. A szovjet politikai életben nagyjából ilyen személyiség volt – persze más léptékű – Mihail Szuszlov. Akit – némelyek szeretettel, de a többség persze szarkasztikusan – úgy neveztek, ahogy az ilyen politikusokat szokás…

K. M.: Szürke eminenciásnak.

A. M.: Szürke eminenciásnak. Szóval Vaszil Mihajlovics Biľak volt a szürke eminenciás. Először Szlovákiában, Dubček alatt, azután Dubček prágai tevékenysége során, majd Gustáv Husák uralma idején is. Ma már kevesen tudják a nagy titkot, hogy a CSKP Központi Bizottsága nevezetes 1967-es decemberi plénumán Dubček óriási sikert aratott. De miért? Mert a beszéde megírásakor Biľakra támaszkodhatott.[13]

Én azt mondom magának, hogy használható és viszonylag objektív információt Sztyepan Vasziljevics Cservonyenkóval csakis Biľaktól tudtunk kapni. No persze *[legyint]* Gustáv Nyikogyimovics Husák mindig őszinte volt velünk, de ez egészen más kérdés.

K. M.: Biľak mellett még kivel szimpatizált 1968 és 1972 között, amikor a szovjet megszálló csapatok parancsnoka volt Csehszlovákiában?

A. M.: Talán Alois Indrával. Valami oknál fogva őt *a párt kedvencének* nevezték. Nem sok ilyen személyiség akad a történelemben. A Szovjet Kommunista Párt történetében például Nyikolaj Ivanovics Buharin volt ilyen. *[Felsóhajt.]* Igen, Buharin volt a párt kedvence. És képzelje, Indrát is a párt kedvencének nevezték. Tapasztalt pártmunkásnak ismerték, aki végigjárta az apparátusi munka valamennyi lépcsőfokát: volt területi párttitkár, azután a CSKP Központi Bizottsága Titkárságának egyik szilárd tagja. Jól emlékszem erre a magas növésű, barna, mindig frissen borotvált arcú emberre. Nagyon szép volt a szeme. A férfiakban mindig rokonszenvet keltett. Értett hozzá, hogy vonzó legyen. *[Egészen felvillanyozva.]* A női nem számára…

K. M.: Még inkább!

A. M.: Mondjuk ki: *a mi kedves Alois elvtársunk,* ahogyan mi hívtuk, egyenesen imádta a nőket. S ha az illető Indra bűvkörébe került, nem úszta meg. Úgy b——ta őket, mint röptében a legyet. Rendkívül udvariasan, elegáns fölénnyel cserkészte be a hölgyeket.

K. M.: Hadseregcsoport-parancsnok létére ön ilyen részletekbe menően ismerte Alois Indra magánéletét?

A. M.: Tisztában voltam mindennel, hiszen amikor a Csehszlovákiában állomásozó szovjet csapatok parancsnoka lettem, többek között éppen az volt a dolgom, hogy *megismerjem* őket. És nagyon jól ismertem mindannyiukat! Azt is tudtam például, hogy Indrának két hibája volt. Az egyik, hogy ivott. Igen. Ráadásul sokat.

[13] Nincs kizárva, hogy Majorov tábornok éppen Biľaktól hallotta ezt a történetet, amelyre Dubček másképpen emlékezett. Dubček (1993. 123–127.).

És töményet, például konyakot. A másik pedig, hogy miután bevonultak a csapataink, és már gyakrabban kellett találkoznom vele, valamilyen hetedik érzékkel észleltem, azután meg is bizonyosodtam róla, hogy Alois Indra titokban az első ember akar lenni.

K. M.: 1969 áprilisa után sem adta fel a reményt, amikor Gustáv Husák lett a CSKP Központi Bizottsága első titkára?

A. M.: Még azután is próbálkozott.[14] Indra eleinte látta Husák bizonyos ingadozásait, és tudván, hogy ez Moszkva előtt is ismeretes, mindenféle kerülő utakon, bonyolult módon különböző manőverekbe fogott. Nem szeretném őt haló porában bántani, de nyilvánvalóan az volt a célja, hogy kompromittálja Husákot.[15] És ha úgy adódik – ez is egy lehetőség volt! – újabb fegyveres beavatkozást provokáljon. Főleg közöttünk, katonák között igyekezett tekintélyt szerezni. És egy idő után túlságosan élénk érdeklődést tanúsított a csehszlovák haderőben folyó ügyek iránt. Sokkal gyakrabban, semmint azt a pártelnökség tagja számára a protokoll előírja, találkozott a szovjet nagykövetség képviselőivel, és így tovább. Természetesen Indra kollégái végül tudomást szereztek erről. Mi is jelentettük Moszkvának, és emellett máshonnan, tőlünk függetlenül is ment az információ.

K. M.: És akkora Kremlben ejtették Alois Indrát?

A. M.: Én a helyedben, Miklós, árnyaltabban fogalmaznék. Valóban bizonyos elhidegülés következett be Indrával szemben. Mert hát Moszkva ezt már mégsem tehette! Novotnýt leváltották, Dubčeket is leváltották, és akkor most Husákot is leváltsák? *[Értetlenkedve gesztikulál.]* Hát lehet ilyet csinálni?!

Drámai bejelentés

K. M.: Ez azonban már egy későbbi történet. Most talán térjünk rá a bevonulással kapcsolatos emlékeire! Augusztus első felében a Varsói Szerződés tagországai hatalmas mennyiségű haderőt, haditechnikát vonultattak fel Csehszlovákia határai mentén. Ön ettől kezdve kulcsszerepet játszott az eseményekben.

A. M.: [Nagyon büszkén.] Én csak részese, bár hadsereg-parancsnoki minőségemben kétségtelenül magas rangú részese voltam a 20. század második fele e

[14] Alois Indra viszonylag későn, 1968. szeptember 28-án került vissza Moszkvából Prágába. Williams (1997. 150.). Csupán 1971-ben lett teljes jogú tagja a CSKP Központi Bizottsága Elnökségének. Moszkvában a jelek szerint sokan azért „írták le" Indrát 1968 őszén, mert az augusztusi bevonulás első óráiban kudarcot vallott a rendcsinálás radikálisabb változata, amelynek szerves része lett volna az Indra-kormány létrehozása. De az Indrával szembeni „elhidegülésben" az is szerepet játszott, hogy a cseh politikus a moszkvai tárgyalások kezdetén fizikailag és idegileg összeroppant.

[15] Gustáv Husák pontosan tudta, hogy a nála is keményebb vonalat képviselő politikusok a CSKP vezetésében igyekeznek a háta mögött szoros kapcsolatot kiépíteni Milovicében, Majorov tábornok főhadiszállásán. Plevza (1991. 129.).

[széles kézmozdulattal] klasszikus hadjáratának, amelynek megszervezését, előkészítését Andrej Antonovics Grecsko vállalta, Brezsnyev megbízásából. Meg a Szovjet Hadsereg Zaharov marsall irányította törzskara.

Térjünk vissza 1968. április 12-éhez! A szó szoros értelmében a levegő ekkor még nem volt puskaporos. De az események, a körülmények, a Csehszlovákiában kialakult helyzet, minden együttvéve nyilvánvalóan azt diktálta, hogy politikailag, hadászatilag, szervezeti és egyéb szempontokból harci készenlétben álljunk. Éppen ezért a lehető legnagyobb titokban előkészítették és kimunkálták számunkra – a három hadseregparancsnok számára! – a tervet. Ezek a következők voltak: a Kelet-Németországban állomásozó első páncélos hadsereg, a 20. összfegyvernemi hadsereg – szintén a Kelet-Németországban állomásozó alakulataink közül –, és a kárpátontúli katonai körzet 38. hadserege, amelynek parancsnoka, megtisztelő módon, abban az időben én voltam.

K. M.: És Magyarországról, a Déli Hadseregcsoportból?

A. M.: A terv előirányozta, hogy bevonul Csehszlovákiába a Varsói Szerződés hadseregeinek néhány alakulata Magyarországról – többek között a Déli Hadseregcsoportból, de annak csak egy része –, valamint a lengyel hadseregből. Jelképes erővel *[önmagára mutat]* az én hadseregemhez csatlakozó 12. lövészmotoros ezreddel részt vett az akcióban Bulgária is.

K. M.: Hát a németek? Az NDK?

A. M.: A németeket a szovjet Politikai Bizottság megalapozott politikai óvatosságból nem akarta bevetni, noha Ulbricht készen állt rá, sőt kérte, hogy részt vehessen. De hát nem lehetett megismételni...

K. M.: A szudétanémetek miatt...

A. M.: ...az 1938/39-es évek eseményeit, ahogyan akkor a fasiszta Németország benyomult a Szudéta-vidékre, majd Prágába. Harcra készek voltak, hogy ha szükséges, azonnal rendelkezésre álljanak. De nem vetették be őket.[16]

K. M.: A politikai tiszteket sem?

A. M.: Senkit! Nem. Az volt a véleményünk, hogy az NDK nélkül is menni fog a dolog. Április 12-étől a törzskarunk résen volt éjjel-nappal, óramű pontossággal! A helyzet pedig – amelyet a „Šumava" hadgyakorlatban részt vevők alakítottak, de amelyet már azt megelőzően is formált a KGB, és ezt alátámasztották a követség vonalán érkező jelentések is – arra mutatott, hogy megérett az idő. Mindez alapot

[16] Majorov tábornok azt írja memoárjában, hogy a prágai szovjet nagykövetség 1968. november 7-ei rendezvényén találkozott Krolikowski keletnémet nagykövettel, aki elmondta neki: Ulbricht szeretett volna öt hadosztállyal részt venni a csehszlovákiai rendcsinálásban. Az NDK azonban enélkül is alaposan kivette részét az intervencióból. A Csehszlovákiával határos tartományokban gyakorlatilag hadiállapotot vezettek be. Lipcséből és Drezdából irányították a cseh és szlovák keményvonalas kollaboránsok fontos propagandaakcióit. Egy ideig ott nyomtatták a propagandatermékeiket, onnan szóltak az „ellenforradalminak" minősített prágai vezetés elleni rádióadásaik. Emellett a prágai NDK-nagykövetség 1968. augusztus 21-én és 22-én bábáskodott az Indra-kormány – végül is kudarcba fulladt – létrehozása körül.

adott arra, hogy a Varsóban, Ágcsernyőn folyó politikai tárgyalások, a személyes találkozások stb. ellenére mi továbbra is *készüljünk.*

És noha már javában folyt a hadgyakorlat, a csapatok diszlokációját, többek között az én 38. hadseregemét is előrelátóan módosították. Bennünket például átdobtak a Kárpátokon túlra. Egészen közel a Szovjetunió határaihoz. Két hadosztályt kaptunk a belorussziai katonai körzetből, egyet a kárpátontúli katonai körzet egy másik hadseregéből, egyet meg az odesszai katonai körzetből.

És valamikor augusztus 18-a körül – jegyezd meg ezt a dátumot, Miklós: augusztus 18-a körül! – a hadsereg átcsoportosítása befejeződött. A csökkentett létszámú hadosztályokat kiegészítettük, a teljes létszámú hadosztályok pedig – hat hadosztály! – készen állt, hogy végrehajtsa azt a bizonyos térképparancsot, amelyet április 12-én adtak át nekem betekintésre, majd egy borítékba tettek, és öt pecséttel lezártak. A borítékon ez szerepelt: „Kinyitni a VLTAVA–666 jelszóra!" *[Mutatja, hogy fél, reszket.]* Olyan démoni, ördögi szám volt ez a 666. Egészen beleborzongtam!

Hát így történt. 1968. augusztus 18-án Moszkvában voltam. Megbeszélésre hívattak a honvédelmi miniszterhez. Kilenc óra előtt tíz perccel a felső tábornoki kar, a miniszter első helyettesei, a különböző fegyvernemek, valamint a Németországban, Magyarországon és Lengyelországban állomásozó szovjet csapatok főparancsnokai, továbbá mindössze *[előrehajol, felemeli három ujját]* három hadseregparancsnok – Kozsanov, az első páncélos hadsereg, Velicsko, a 20. összfegyvernemi hadsereg és Majorov, a 38. hadsereg parancsnoka – először is aláírtuk, kötelezzük magunkat, hogy nem hozzuk nyilvánosságra az ott elhangzó államtitkokat. Kilenc órakor ez a mintegy 20–22 ember a honvédelmi miniszter tárgyalótermében ült.[17]

A miniszter nem volt sehol. Mindnyájan éreztük, hogy itt most valami rendkívüli dolog fog történni. Valamennyien olyan hangulatban voltunk, mintha egy nagy halott, egy nagy ember koporsója mellett virrasztottunk volna. Ha megszólaltunk, halkan beszéltünk. De inkább csak hallgattunk.

A miniszter csak nem jött. Eltelt egy félóra. Ötven perc. Egy óra. Az ajtó kinyílik, *[feláll, kézbe vesz egy füzetet az asztalról]* és belép Andrej Antonovics Grecsko honvédelmi miniszter. A jobb kezében egy ugyanilyen füzet, mint amilyen most a kezemben van, piros borítóban. Látszott, ahogy a középső ujját a füzet lapjai között tartja. Nyilvánvalóan ott volt az, amit közölni akart velünk.

– „Tiszt elvtársak!" – adta ki a parancsot Zaharov marsall. – „Üljenek le!"

Grecsko nagyon halkan beszélt. Magas, jó külsejű, szép arcú férfi volt, őszülő, de még határozott fellépésű ember. Kinyitotta a füzetet és szó szerint – biztosítalak, hogy pontosan idézem, hiszen a történelemben ritka az ilyen pillanat – szó szerint ezt mondta: *[Ünnepélyesen.]*

[17] Részletesebben lásd Majorov (1996. 83–88.).

– „A Politikai Bizottság üléséről jövök. Döntés született, amelynek értelmében a csapatok bevonulnak Csehszlovákiába…" – Nem, *benyomulást* mondott! – „az ellenforradalom elfojtására, s ha szükséges, szétverésére és megsemmisítésére. Ezt akkor is megtesszük, ha kitör a harmadik világháború…"

[A halántékához emeli a kezét.] Még most is futkároz a hideg a hátamon. (…) Hát még akkor…

És Grecsko folytatta.

– „A Varsói Szerződés valamennyi tagországa, azok vezetői beleegyeztek az akcióba. De [felemeli a mutatóujját] Kádár Jánosnak bizonyos nehézségei vannak a Politikai Bizottságban, ám megígérte nekünk, hogy … elsimítja a dolgot és már holnap jelenti a pozitív választ.[18] A románokkal" – mondta Grecsko – „nem törődünk. És most meghallgatom a jelentést a csapatok készenlétéről. Három-öt perces jelentéseket kérek!"

Így vezette Grecsko a tanácskozást, mert hiszen biztos volt benne, hogy minden készen áll.

Elsőnek a stratégiai rakéták parancsnokát hallgatta meg, majd a légierő, a hadiflotta parancsnokát, a légvédelmét, azután Vaszilij Tyerentyjevics Margelov hadseregparancsnokot, a légi deszant alakulatok parancsnokát, aki üvöltve jelentett. *[Üvölt.]*

– „HONVÉDELMI MINISZTER ELVTÁRS! A LÉGI DESZANT ALAKULATOK MIND A HÉT HADOSZTÁLYA KÉSZEN ÁLL!!!"

Grecsko leintette:

– „Nem kell hét! Elég lesz egy-két hadosztály! Ahogy megmondtam."

– *[Megint üvölt, utánozva Margelovot.]* „ÉRTETTEM!"

Azután Grecsko egyenként meghallgatta a hadseregparancsnokok háromperces jelentéseit.

– „Kozsanov tábornok!!!"

– „Készen állunk, miniszter elvtárs!"

– „Nagyon jó! Fő feladatuk észak–déli irányban az ellenség útját állni, megakadályozni, hogy a NATO benyomuljon Csehszlovákiába! Négy hadosztálya sorakozzon fel a nyugati határon! Két hadosztály maradjon tartalékban!"

– „Értettem, miniszter elvtárs!"

– „Velicsko! A 20. légi deszant hadsereg parancsnoka! 12–14 órán belül legalább egy hadosztállyal törjön át a ružini repülőtér környékére, Prágától délkeletre!" – „A 38. hadsereg parancsnoka! Majorov tábornok!"

– „A hadsereg készen áll!"

[18] Eddig nem sikerült ráakadnom olyan levéltári forrásra, amely szerint az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának bármely tagja annyira tiltakozott volna a magyar csapatok 1968. augusztusi tervezett csehszlovákiai intervenciója ellen, hogy emiatt Kádárnak augusztus 18-án „nehézségei" lettek volna. A tipikus *dezinformáció* összecseng az 1968. augusztusában Budapesten terjedő többi hazug híreszteléssel. Kenedi (1999).

– „Fő feladatuk: a nap végéig elérni az Ostrava–Brno vonalat! 14–16 óra múlva Trencsénben legyen a főhadiszállásuk!"

– „Értettem, miniszter elvtárs!"

– „Mindenkinek! Valamennyi alakulat kétszeres lőszerellátással rendelkezzen és a hátországban még eggyel! Élelemről öt-hét napra gondoskodjanak! Semmiféle kiegészítő parancs nincs a jelszón kívül: VLTAVA–666! A feladatot egyénileg hajtják végre az elkövetkező két napban! Van valakinek kérdése?!"

Mindenki hallgatott. Kérdés nem volt ... Valamennyiünk fejében az járt, hogy ez azt jelenti: kitört a háború!

– „Lelépni!" – mondta Grecsko.

Ahogy megyünk kifelé, valaki a vállamra csap. Hátrafordulok: Margelov volt, a légi deszant erők parancsnoka. Ismertük egymást régóta.

– „Szása!" – mondja nekem. – „Megértetted?"

– „Vaszilij Filippovics, megértettem!" – válaszoltam.

– „És mit értettél?" – kérdi.

– „Hogy célratörően, magabiztosan és pontosan kell fellépni!"

(Ja, eszembe jutott valami, ezt később majd illeszd be még a szövegbe! Grecsko honvédelmi miniszter azt mondta:

– „Tüzet csak az én parancsomra nyithatnak!"

És Ivan Jakubovszkij marsall, régi jóakaróm, akinek az irodájába rövid időre betértem az eligazítást követően, külön is óvott attól, hogy összevissza lövöldözzünk.)

Szóval azt feleltem Margelovnak, hogy megértettem a feladatot, célratörően, magabiztosan és pontosan kell cselekedni.

– „Nem értettél te semmit!" – felelte rá.

– „Hát hogy kellett volna érteni?" – érdeklődtem.

Ne haragudj, Miklós, de ez egy orosz szólásmondás:

– B—— meg őket jól anélkül, hogy megkérdeznéd, hogy ki fia-borja az illető... *[A fejét csapkodja jókedvében.]*

Hol volt a NATO?

K. M.: Nincs ellentmondás abban, hogy maguk 1968 augusztusában kemény harcokra készültek, a NATO-csapatok benyomulásától tartottak, ugyanakkor már az 1966-os „Vltava" hadgyakorlat óta tisztában voltak vele, hogy a csehszlovák haderő gyenge, képtelen ellenállni? De nyilván azt is pontosan tudták, hogy a NATO nem fog beavatkozni...

A. M.: Az egyik nem zárja ki a másikat. Hiszen ott állomásoztak a NATO-csapatok, légvonalban közel Prágához. Az amerikai meg a nyugatnémet elit hadosztályok! És ugrásra készen álltak az *általuk kiképzett fegyveresek* Csehszlovákia területén. Erre még érdemes lesz visszatérni.

Az is tény viszont, hogy mindenre gondolnunk kellett. Engem például nemcsak augusztus 18-án, hanem egy héttel korábban is raportra hívtak a Honvédelmi Minisztériumba. Augusztus 11-én először Zaharov marsallnál jártam, majd átmentem Grecsko marsall tágas irodájába.

A miniszter kihajtott ingben, zubbony nélkül fogadott. Régi lovas katona volt, mindannyian nagyon szerettük. Halkan beszélt, egész lényemmel figyelnem kellett logikus, veretes mondataira. Harminc perc állt rendelkezésemre, hogy felvázoljam, mi a helyzet Csehszlovákiában. Érdeklődve hallgatott, minden részletre odafigyelt, s észrevettem: főleg az érdekli, milyen ellenállásba ütközhetnek majd a csapataink.

– „Szervezett ellenállásra aligha kerül majd sor!" – jelentettem. – „A csehszlovák hadsereg demoralizált. Elképzelhető, hogy néhány provokátorral kisebb összeütközéseink lesznek. Meg a fanatikusokkal. És a Nyugatról átdobott fegyveresekkel."

– „Vállalod a felelősséget a szavaidért?" – kérdezte tőlem Grecsko.

– „Igenis, miniszter elvtárs" – vágtam rá. És hozzátettem valamit. *[Gondolkodik, mondja-e, majd elszánja magát.]* „Sietni kell, mert az idő a jobboldalnak dolgozik!"

K. M.: Az augusztus 18-i eligazítást leszámítva ez volt az utolsó moszkvai konzultációja a bevonulás előtt?

A. M.: Még nem fejeztem be! Grecsko után Leonyid Iljics Brezsnyev hivatott. És miközben a Honvédelmi Minisztériumból a Kremlbe hajtottam – tudod, milyen közel van a két épület, csak néhány percig tartott az út – átfutottam az amerikai Szabadság Rádió egyik orosz adásának gépiratát. Ebben az állt, hogy hamarosan leváltanak, mert a parancsnokságom alatt álló csapatok a „Šumava" hadgyakorlat során nagy károkat okoztak a cseh és szlovák lakosságnak.

K. M.: És ez önt kellemetlenül érintette?

A. M.: Hát, nagyon rossz kedvem lett tőle. De össze kellett szednem magamat. Annak viszont nagyon örültem, hogy Leonyid Iljics fogadott. Csakhogy Szuszlov is ott volt nála! A fő ideológusunk, ez a kellemetlen fráter, aki nyáron is kalocsniban járt – nemrég jutott eszembe, hogy Csehov akár róla is mintázhatta volna *A tokba bújt ember* című elbeszélését –, ott terpeszkedett Brezsnyev elvtárs irodájában. És olykor bele is kotyogott a beszélgetésünkbe.

K. M.: Mi baja volt önnel?

A. M.: Csuda tudja! Látszott, hogy „készült belőlem", elővette a családfámat. Ma már úgy gondolom, provokálni akart. De én végig igyekeztem kibújni a beugrató kérdései elől. Meg is orrolt rám, amikor őszintén elmondtam Brezsnyevnek, amit Kodaj tábornoktól és másoktól hallottam. Hogy ugyanis a Csehszlovák Néphadsereg komisszárjai között sok a jobboldali érzelmű elem, a javíthatatlan revizionista.

Leonyid Iljics elcsodálkozott:

– „Hát ide jutottunk? A komisszárok teszik tönkre a hadsereget?!"

Én meg belelendültem:

– „Ha sokáig tűrjük ezt a *vircsaftot,* a jobboldaliak mindenütt átveszik a hatalmat, és akkor Csehszlovákia a Nyugaté lesz."

Majd hozzátettem:

– „Szeptemberben NATO-hadgyakorlatot tartanak Csehszlovákia határainál!" Leonyid Iljics félbeszakított.

– „Grecsko bízta meg magát, hogy ezt jelentse nekem?"

Biztosítottam Brezsnyev elvtársat, hogy ez a saját véleményem. Úgy beszéltem előtte, mint a gyóntatóm előtt. Egy idő után már Szuszlov jelenléte sem érdekelt. *[Kihúzza magát, nagyon büszkén.]* És láttam, hogy Leonyid Iljics is egyre inkább hajlik a katonai megoldásra!

Miért vonultunk ki augusztus elején?

K. M.: De ha maguk már március óta tisztában voltak vele, hogy előbb-utóbb be kell vonulniuk Csehszlovákiába, akkor miért húzták-halasztották olyan sokáig, hogy megindítsák az intervenciót? A Kreml szempontjából sokkal kényelmesebb lett volna valamilyen ürüggyel elhúzni a „Šumava" hadgyakorlatot.

A. M.: Miklós, én a helyedben nem használnám a visszataszító „intervenció" kifejezést. Végtére is nem Afganisztánról van szó! Csehszlovákiában akkoriban ennél összetettebb volt a kép.

S hogy utolsó alakulataink miért vonultak ki 1968. augusztus 2-án az országból? Mert kénytelenek voltunk! Gyakran a nagypolitika dönt, nem pedig a katonai szempontok. És a kivonulás előtt Dubček Ágcsernyőn biztosított bennünket, hogy rendet teremt. Meg azt is mondta: „Ne tessék idegeskedni!"

Mi figyelmeztettük őt, hogy adataink szerint közel *kétszázezer* fegyveres tartózkodik Csehszlovákia területén.[19] Dubček erre azt felelte, hogy mi biztosan beszámítjuk a fegyverviselési engedéllyel rendelkező vadászokat.

K .M.: Akiktől maguk a bevonulás óráiban is tartottak...

A. M.: [Elönti a düh.] Nem féltünk a cseh vadászoktól! Csak el akartuk kerülni, hogy a csehszlovákiai események olyan irányba forduljanak, mint az 1956-os magyarországi helyzet. Tudtuk, hogy az országot elárasztó fegyvereseket Nyugaton, főleg Münchenben képezték ki, majd titokban, turistáknak álcázva és illegálisan átdobták őket cseh és szlovák területekre.

K. M.: Honnan szedtek a nyugati kémközpontokban annyi csehet?

[19] A dezinformáció politikája bumerángként hatott: ezeket az irreális számokat az intervenció után sokáig kész tényként emlegették a szovjet nómenklatúra tagjai. Lásd a közvetlenül Csehszlovákia megszállását követően készült propagandakiadványt: *K szobityijam v Csehoszlovakii* (1968. 103., 107–116.).

A. M.: [Szánakozva, amiért ilyen ostoba kérdésre kell válaszolnia.] Nem csak csehek voltak ott. Mások is. Egykori csehek a Szudéta-vidékről. Vagyis *[maga is elcsodálkozik]* ezek az izé ... szóval a szudétanémetek. Akik jól beszéltek csehül.

K. M.: És biztos benne, hogy a kétszázezer fegyveresről szóló értesülés nem legenda? Hogy önnek pontosan jelentették ezt a számot?

A. M.: Igen! Kétszázezer főre emlékszem!

K. M.: De hát ha ilyen sok fegyveres diverzáns volt, akkor miért nem csíptek el legalább néhány tucatot közülük a bevonulás óráiban?

A. M.: [Egyre kelletlenebbül felel.] Mert nem lehetett őket elcsípni. Mi mindenesetre igyekeztünk. És volt, akit el is fogtunk. Ami pedig ezt a kerek számot illeti, hát lehet, hogy csak 195 000 volt a fegyveresek száma. Az is, hogy 200 001 emberből állt ez a díszes társaság. Annyi tény: Csehszlovákiában 1968 augusztusában olyan helyzet alakult ki, amelyben a jobboldal képes lett volna átvenni a hatalmat. A prágai jobboldal meg a NATO!

K. M.: Hogy jön ide a NATO? Hiszen az illegális diverzánsok jelenlétét egyetlen levéltári forrás sem bizonyítja, NATO-csapatok meg végképp nem voltak az országban!

K. M.: De résen álltak! Ugrásra készen! És ha mi képesek voltunk 16–18 óra alatt elfoglalni Csehszlovákiát, azt hiszed, a NATO ugyanennyi idő alatt nem tudta volna ezt megtenni? Hiszen a csapataik nagyon jól ki voltak képezve, azt meg kell hagyni.

K. M.: A csehszlovák katonai hírszerzés közismerten kiváló volt. Maguk meg azután, hogy augusztus elején kivonultak az országból, elég nyíltan masíroztak a határok mentén. Hogyhogy ezt Prágában nem vették észre?

A. M.: Igazából nem is provokatív a kérdésed. Legfeljebb félig-meddig. Mert az eseményeket történelmileg kell szemlélni! Hiszen a Csehszlovák Néphadsereg élén Ludvík Svoboda államelnök állt mint főparancsnok. Ő meg a mi emberünk volt! Martin Dzúr nemzetvédelmi miniszter minden ingadozása, nem túl férfias viselkedése ellenére szintén nem volt kártékony ember. Az sem elhanyagolható körülmény, hogy az új néphadseregüket mi fegyvereztük fel a nagy honvédő háború után.[20] És az irántunk táplált szeretetet még 1968-ban is éreztük a tisztikar ... *[zavarba jön.]*

K. M.: Egyik része körében.

A. M.: Számottevő része körében. Azt se feledjük el, hogy a Csehszlovák Néphadsereget a szovjet hadtudományi elvek alapján állították fel. A három hadseregparancsnok, szinte az összes hadosztályparancsnok Moszkvában tanult. És a fontosabb katonai hírszerzők is.

[20] Ez csak részben felel meg a valóságnak. A nagy hagyományokkal rendelkező csehszlovák hadiipar termékei a második világháborút követően kiállták a nemzetközi versenyt; Csehszlovákia még exportra is gyártott fegyvert.

K. M.: És a civil felderítők? A felettesük, Josef Pavel belügyminiszter, a spanyolországi polgárháború veteránja nagyrészt a csehszlovák államvédelmiseket instruáló szovjet tanácsadóknak köszönhette, hogy Gottwald uralma alatt börtönbe csukták. Ő igazán nem állt a maguk oldalán!

A. M.: [Indulatosan] És akkor mire való a dezinformáció?! Általában a csehek és konkrétan Pavel miniszter megtévesztése! Május végétől azt a látszatot keltettük, hogy egyik hadgyakorlat a másikat követi. S közben egyre szorosabbra fontuk a gyűrűt Csehszlovákia köré.

K. M.: Az előbb Martin Dzúr nevét említette. Úgy látszik, mindmáig nem kedveli őt.

A. M.: Miért kedvelném?! Mi szeretni való volt rajta? Tipikus opportunista! Puhány alak! Valamikor 1968 decemberében egy négyszemközti megbeszélésünkön javasoltam Černík miniszterelnöknek, hogy küldjék őt el a fenébe, és nevezzék ki a helyére Alexander Mucha tábornokot.[21] De nem hallgattak rám! Valamilyen oknál fogva Svoboda elnök ragaszkodott Dzúrhoz. 1968. december 18-án például, amikor kétórás kihallgatáson jártam Ludvík Svobodánál a Hradzsinban, ő szó szerint ezt mondta:

– „Dzúr igen jó politikus és hazafi. Bízom benne. A hadseregben pedig rendnek kell lenni."

Akkor eszembe jutottak Kodaj tábornok szavait Dzúrról:

– „Olyan, mint a szőlővessző. Hol erre hajlik, hol meg amarra."

K. M.: Manapság egyre többen úgy vélik, hogy 1968 augusztusában Dzúr elárulta Dubčeket, akivel pedig korábban nagyon jó viszonyban volt.

A. M.: Én inkább azt mondanám, hogy ingadozott. De most elárulok egy titkot. Biztos, hogy még soha, senkitől nem hallottad. A beszélgetésünkben többször említett Samuel Kodaj tábornoktól tudom, hogy erre a málészájú Martin Dzúrra nemcsak Svoboda és korábban Dubček, hanem Gustáv Husák is nagy hatással volt. Amikor Moszkvába, a moszkvai jegyzőkönyv aláírásával végződő tárgyalásokra repültek, Husák azt mondta Dzúrnak:

– „Ebben az összekuszálódott helyzetben maradj meg tisztességes szlováknak. És ne azonosulj ezekkel a *svejkekkel*!"

Vagyis rögtön a bevonulásunk után óvta őt, nehogy megint Dubčekhez csatlakozzon!

K. M.: Keveset beszéltünk idáig Alexander Dubčekről. Pedig mégiscsak ő volt ezeknek az eseményeknek a főszereplője.

[21] A tábornokot Majorov a „Šumava" hadgyakorlat idején ismerte meg. Később a csehszlovák hadsereg szárazföldi csapatainak parancsnoka lett. Tevékenyen részt vett a „normalizációban" a keményvonalas politikusok oldalán. Benčík (1994. 43., 45., 47., 144.); Madry (1994. 32–33., 50., 89., 129., 156.); Benčík–Navrátil–Paulík (1996. 116., 182., 194., 196., 199., 227., 242., 254., 256., 278.); Pecka (1996. 24.); Púčik (1997. 248., 252.).

A. M.: [Hosszan gondolkodik, megmarkolja ősz szakállát.] Vegyes emlékeket ébreszt bennem. Magas, hosszú orrú, hosszúkás arcú férfi volt. Mindig mosolygott. Nem valami kemény legény: hol a szeme gyulladt be, hol allergiás nátha gyötörte. Még nekem is elmondta egyszer, hogy ez gondot okoz számára. Kiválóan tudott oroszul. Alekszandr Sztepanovicsnak hívtuk. Eleinte nálunk sokan bíztak benne. De gyenge embernek bizonyult.

K. M.: Képzelem, hogyan szidta őt önnek Indra, Biľak, Kodaj tábornok meg a többiek.

A. M.: Azért nem mindenki. 1968 júliusában találkoztam például Turčekkel, a trencséni járási pártbizottság akkori első titkárával, akivel egészen jó viszonyt alakítottunk ki. Ő azt mondta:

– „Dubček sokkal különb Novotnýnál. Okos kommunista. És kérlelhetetlen erkölcsiségű."

Turček nem titkolta, hogy Dubček jóbarátja: mindketten a trencséni járásból valók. Meglehet, éppen Dubček tanácsára találkozott velem, hogy agyba-főbe dicsérje őt.[22]

Különös emlékek

K. M.: Időnk lassan lejár. Nem mesélne egy-két konkrét epizódot a bevonulás napjaiból?

A. M.: Kettő is eszembe jut hirtelen a sok száz közül. Egy vidám és egy tragikus. Az utóbbival kezdem.

Augusztus 24-én késő este felhívott Ivan Grigorjevics Pavlovszkij hadseregtábornok, az „Észak" hadseregcsoport parancsnoka. Utasítást adott, hogy lépjek fel az ostravai revizionisták három hangadója ellen. Elsőként Jarmila Nemčová asszony nevét említette. Ő volt a CSKP Észak-Morvaországi Területi Pártbizottságának az ideológiai titkára. És két újságíró neve is elhangzott. Jaj, hogy is hívták őket? *[Fellapozza a jegyzeteit.]* Kubíček, az *Ostravská noviny* főszerkesztője és Nelepka, a lap tárcaírója.[23] „Ha úgy adódik, állítsd őket falhoz" – mondta. Majd hozzátette: „A nagyfőnökség nevében utasítalak."

Meg kellett volna tagadnom a végrehajtását. De hát parancs az parancs. Jaskin

[22] Turček korántsem volt a „prágai tavasz" lelkes szlovák híve, de valóban szoros barátságban állt Dubčekkel. 1964 áprilisában ő figyelmeztette például arra, hogy a csehszlovák állambiztonság, az StB emberei kompromittáló anyagokat gyűjtenek róla és feleségéről. Dubček (1993. 96–97.).

[23] Alekszandr Majorov egyik Moszkvába küldött júliusi jelentésében, amelyet a forgatás szünetében felolvasott, a három megnevezett személy neve közül kettő is szerepel: „Jaskin tábornok jellemezte nekem Ostrava város néhány vezető funkcionáriusát. (...) Nemčová, a területi pártbizottság titkára, aki a propagandáért felel, a ‚demokratizálás' megveszekedett híve. Viszonya a Szovjetunióhoz negatív. (...) Kubíček, a *Nová svoboda* című lap helyettes főszerkesztője szovjetellenes beállítottságú." Majorov (1998b. 7/22.)

tábornoknak meghagytam, hogy tartóztassa le őket. Mindhármukat Trencsénbe hozattam: a bevonulás után ott volt a főhadiszállásom. *[Nagyot sóhajt.]* És teátrálisan kihallgattam őket. Jól rájuk ijesztettem: „Halál fiai vagytok! Még nem tudom, felkötünk-e benneteket vagy falhoz állítanak az embereim..."

Még azt is elmondtam, milyen sorrendben halnak majd meg.

Persze nem gondoltam komolyan. Hosszú, hatásvadász szünet után, látván, hogy a három fogoly halálsápadt, „megkegyelmeztem" nekik. De csak azután, hogy megígérték, abbahagyják az ellenünk folytatott propagandát. *[Ismét felsóhajt.]* Ma is szégyellem a viselkedésemet. Főleg egy nővel, Nemčová asszonnyal, aki ráadásul szép, mutatós hölgy volt, nem kellett volna ilyen pokróc módon bánnom.[24]

K. M.: És a vidám epizód?

A. M.: [Hosszú hallgatás után.] Ez egy pikáns történet. Mintha csak tegnap lett volna. Már jócskán túl voltunk az augusztusi bevonuláson, amikor egy szép napon jelentkezett nálam Scseblakov ezredes. A Szovjetunió Hőse, jóképű, magas férfi, hullámos hajú, egyszóval vonzó fiú. Ő volt a „kommendánsom" Prágában. (...)

Ördög tudja, hogyan kezdődött a dolog, hogy szedte fel azt a nőt. De hát, aki keres, az talál. Azt sem tudom, hogy hívták a lányt (...) Nevezzük Ilonkának. Szóval Dubček mellett dolgozott. A lényeg, hogy ezek megszerették egymást, és ezen az alapon (...) azt már nem tudom, hogyan jutott eszébe, de bátran eljött hozzám, és azt mondta:

– „Parancsnok elvtárs..."

– „Beszélj egyenesen!" – förmedtem rá. – „Végtére is férfiak volnánk..."

– „Hát, ez és ez a helyzet. Nagy bűnt követtem el. Készen állok a büntetésre." – „Hohó, micsoda lehetőség!" – villant át az agyamon.

Én aztán soha életemben nem voltam KGB-s vagy besúgó, de akkor felkiáltottam: „Micsoda lehetőség!"

– „Nincs semmi baj, ha tényleg szereted ezt a nőt! Nyűheted őt!" – mondtam neki. – „És szállítsd a bizalmas anyagokat. De erről csak te tudsz meg én. Cservonyenko nagykövetnek is megmondom, de a rád való hivatkozás nélkül."

[24] Majorov tábornokkal szemben akkori beosztottja, Jaskin tábornok büszke volt egy hasonló esetre. Emlékezése szerint 1968. augusztus 28-án törbe csalta az ostravai pártszervezet Haj nevű vezetőjét és a már említett Kubíčeket. Jaskin utasítására szovjet tisztek páncélos kocsiba tuszkolták őket, egy álló éjszakán át járták velük a környéket, majd kikötöttek egy erdőben. Mindenki kiszállt, és a szovjet tisztek hangosan megvitatták, hol lesz a foglyok sírja. „Paradicsomi helyet választottunk! Jól fognak itt feküdni..." Haj és Kubiček reszkettek, féltették az életüket. Kegyelemért könyörögtek. Haj dadogva azt hajtogatta, hogy abbahagyja a politizálást, ő csupán eltévelyedett. Valami hasonlót mormogott Kubíček is. Miután a szovjet tisztek kiélték magukat, a két cseh foglyot Ostravába vitték, és bezárták a Városházába, majd elengedték őket. Az esetnek híre ment, és Jaskinnak magyarázatot kellett adnia. A viharfelhők azonban hamarosan eloszlottak a feje fölül: Pavlovszkij hadseregtábornok felhívta telefonon, és felolvasta neki a szovjet pártfőtitkár írásos véleményét: „Minél több ilyen bátor lépésre van szükségünk. L. Brezsnyev. 1968. augusztus 29." Jaskin (1994. 115–117.)

Dubčeknek öt titkárnője volt, mind kiváló gyorsírók. Ilonka minden második vagy harmadik napon jelen volt a főnöke irodájában a legbizalmasabb megbeszéléseken és jegyzetelt. Dubček általában megvárta, amíg leírja a szöveget. Azután éjfél után hazaballagott, és gondosan páncélszekrénybe zárta ezeket a titkos iratokat.

Csakhogy mibe került a Scseblakov ezredesbe fülig szerelmes Ilonkának még egy indigót tenni az írógépbe?! A lány gyakran volt ügyeletben. Azután elment Scseblakovhoz, és bebújt az ágyába. Én meg hagytam, mert nagyon szerették egymást. És ami ennél is fontosabb volt számomra, megesett, hogy még aznap nálunk voltak a legbizalmasabb adatok Dubček irodájából! Nálam, meg a nagykövetnél! És megegyeztünk, hogy ő közvetlenül továbbítja a jelentést a saját csatornáin, hogy ne hozzon kellemetlen helyzetbe engem mint hadseregparancsnokot.

K. M.: És meddig tartott ez a kapcsolat?

A. M.: Egészen addig, amíg Alekszandr Sztyepanovicsot le nem váltották.

K. M.: Kicsodát?

A. M.: Dubčeket! Ma sem hívom másként. Akkor Scseblakovra is rájárt a rúd. Sőt, már előbb kitudódott a dolog. Mármint az, hogy kedvese van Prágában. Egyszer beállított hozzám Zolotov, a főkomisszárunk, és elkezdett nekem papolni Scseblakov alacsony morális színvonaláról. Elküldtem melegebb éghajlatra, de hát a mi leleményes ezredesünknek el kellett hagynia az arany Prágát. A turkesztáni katonai körzetbe, Taskentbe került. Igaz, elintéztem, hogy soron kívül előléptessék tábornoknak. De a szép kapcsolatnak vége lett... *[Feláll, jelezve, hogy vége a beszélgetésnek.]*

A május 8-i fogadás

K. M.: Kérem, maradjon még egy pillanatig! Beszélgetésünk elején, amikor még nem kapcsoltuk be a kamerát, elkezdett egy történetet Dubček és a felesége, Anna viselkedéséről az 1969. május 8-i prágai fogadáson.[25]

A. M.: Az az igazság, hogy ez a történet nem annyira Alekszandr Sztyepanovics Dubčeket, mint inkább engem állít rossz fénybe. Belekötöttem, amit később nagyon megbántam.

Úgy kezdődött, hogy 1969. május 8-án a prágai Hradzsinban fogadást tartottak a Győzelem Napja alkalmából. Amúgy Csehszlovákiában május 8-án tartották az ünnepet, amikor *[mutatja]* Prágában a németeknek *kaput,* és létrejött a néphatalom. Szóval, ahogy ott álltunk, beszélgettünk, forgolódtunk a tömegben, pezsgőspohárral a kézben, egyszer csak katonatisztek között találtam magam. Kitüntetésekkel teleaggatott főtisztek, az a lókupec külsejű Dzúr honvédelmi miniszter és

[25] Dubček áprilisi leváltásának részleteiről, a kérdés előzményeiről l. Vondrová–Navrátil (2001. 16–17.); Vondrová–Navrátil (2003. 14–16., 242–259., 286–294., 308–321., 322–351., 353.).

mások társaságában. Félig tréfás beszélgetés folyt, amikor Dubček lépett oda hozzám, Anna Ivanovnával az oldalán.

– „Nos, Alekszandr Mihaljovics, hadd köszöntsem..." – mondta hangosan és barátságosan Dubček.

– „Alekszandr Sztyepanovics, örülök, hogy látom!"

Anna Ivanovnának *[mutatja]* kézcsókot imitáltam.

És Dubček elkezdte mondani, mennyire örül, hogy alábbhagyott közöttünk a konfrontáció. *[Utánozza Dubčeket.]* „De sajnálom, hogy nem voltam ott Milovicében, a maguk kiképzőközpontjában, hogy köszöntsem önöket a Győzelem Napja alkalmából", mondta. És így tovább.

Dubčeknek is, a feleségének is pezsgőspohár volt a kezében. Értettem én, hogy ez afféle rejtjeles, nagyvilági társalgás, tele szurkapiszkával, mondtam hát neki:

– „Alekszandr Sztyepanovics! Amennyire emlékszem, mi nagyon sokszor meghívtuk magát, de egyetlenegyszer se jött el, hogy meglátogassa a Középső Hadseregcsoportot."[26] Érti? Így, egyenesen, szembe neki. Erre ő:

– „Hát igen, tudja, elmúltak már azok az idők..."

És abban a pillanatban, Miklós, egy furcsa reccsenést hallottam. Azóta is ott fészkel a fülemben. Ránéztem Dubček feleségére, és láttam, hogy a pezsgőspoharából ki van harapva egy darab. És az asszony ajkának a két oldalán csorog a vér. Idegességében beleharapott a pohárba!

Tudod, sok mindent megértem az életben. Láttam a halált, gyilkosságokat, és még sok minden mást. De ilyet még soha! Nem tudtam, mit tegyek. Dubček, ahogyan meglátta, felkiáltott: „Ánya! Ánya!" – azután hozzám fordult: – „Bocsásson meg! A feleségem igazi orosz asszony.[27] És annyira odavan a történtek miatt! Bocsásson meg! Bocsásson meg!"

Mit mondhattam volna? Én is megdöbbentem. Összeszorult a szívem. Dubček karon fogta a feleségét, és elmentek.

[26] Ez a gesztus Dubček részéről a szovjet megszállás tüntető elismerése lett volna, amire ő nem volt hajlandó.

[27] Alexander Dubček felesége (Anna Ondrišová) szlovák volt és nem orosz. Ám ő is, férjéhez hasonlóan a Szovjetunióban gyerekeskedett, és szinte akcentus nélkül beszélt oroszul. Majorov tábornok ezért emlékszik úgy, hogy Dubček orosz asszonynak nevezte feleségét. Miután kikapcsoltuk a kamerát, elismeréssel szólt róla, hogy az asszony nagyszerűen kitartott férje mellett, amikor Dubček egy szlovákiai erdőgazdaságban dolgozott, és a csehszlovák politikai rendőrség minden lépését figyelte. Arra, hogy a „prágai tavasz" leverése mennyire megviselte Anna Dubčekovát, férje is utal a memoárjában. Dubček (1993. 249–250., 260–261.).

ALEKSZANDR JAKOVLEV, AKI CSALÓDOTT A MÚLTBAN

A szovjet hatalmi elitnek nem sok tagja volt, aki olyan messzire jutott volna „a damaszkuszi úton", mint Alekszandr Jakovlev. Ő volt, aki az 1990-es évek eleje óta minden fórumon követelte, hogy a Szovjetunió utódállamaiban állítsák bíróság elé a kompromittálódott egykori állampárti vezetőket és a szovjet politikai rendőrség irányítóit, ahogyan az antifasiszta koalíció bírái tették a második világháború után, a nürnbergi perben felelősségre vonva a német nemzeti-szocialista párt vezetőit, a háborús bűnösöket és a hitleri rendszer főhóhérait. „Oroszország elnökéhez, kormányához, főügyészségéhez, valamint szövetségi gyűléséhez fordulok", írta 1995-ben, „hogy indítson eljárást a fasiszta–bolsevik ideológia és annak hordozói ellen, tisztítsa meg Oroszországot a nemzetiszocialista mételytől."[1] És ez nem nevezhető teljesen új keletű „megvilágosodásnak". Hiszen Jakovlev a „peresztrojka" végétől szenvedélyesen hirdette: „Csupán az egész államot és társadalmat érintő, következetes debolsevizáció menti meg népünket a végső pusztulástól. A fizikai és lelki megsemmisüléstől."[2]

Igaz, a gorbacsovi glasznoszty-korszakban, amelynek Jakovlev egyik elindítója, majd elismert ideológusa lett, eleinte még igyekezett óvatosan fogalmazni. Bevallása szerint *a rendszer bástyáin belül* vívta meg első nagy ütközeteit, a Kreml meg a szovjet pártközpont tanácskozó termeiben. Nagymértékben neki köszönhető a cenzúra eltörlése, az egypártrendszer fokozatos felszámolása, a „máltai szellem" felülkerekedése a szovjet külpolitikában. Ugyancsak Jakovlev irányította ama – rajta kívül paradox módon kizárólag idős, dogmatikus párthivatalnokokból álló – bizottságot, amelynek döntései nyomán mégiscsak lehetővé vált a szovjet rendszer áldozatainak rehabilitálása. S a bizottság ülésein kollégái nemtetszése közepette is konokul ismételgette: több millió ártatlanul elpusztított emberről van szó![3]

Aztán újabb Rubicon következett. 1990-ben Jakovlev az erre akkor még megle-

[1] Jakovlev (1995. 187.). „Amíg csak élek, mindent megteszek, hogy a fasiszta mocsok ne piszkítsa be földünket", üzente 1995. április 25-én kritikusainak az *Izvesztyija* hasábjairól. Másutt azt írta: „A bolsevik elit különböző változataiban (megújult kommunisták, náci kommunisták, Zsirinovszkij-pártiak, agráriusok, soviniszták stb.) ügyesen felhasználják a demokratikus elveket és ezek révén pimaszul hatalomra törnek. Ha sikerrel járnak, elpusztítják Oroszországot." Jakovlev (1995. 187.)

[2] Jakovlev (1995. 12.).

[3] A rehabilitációs bizottság munkatársai által felkutatott, döbbenetes adatok szerepelnek több későbbi munkájában. Jakovlev (1994. 163–167.); Jakovlev (1995. 114–128., 173–181.).

hetősen felkészületlen nyilvánosság előtt vállalta, hogy többé nem kommunista, hanem a pluralizmus és a többpárti parlamentáris demokrácia híve. Ez a radikális fordulata mindmáig dühödt támadásokat vált ki régi munkatársai s szinte az egész egykori állampárti elit részéről.[4] A KGB berkeiben pedig közben megszületett a legenda, hogy Jakovlev az 1950-es évek vége óta amerikai ügynök.[5] Krjucskov KGB-főnök ezt hivatalosan is közölte Mihail Gorbacsovval, aki nem utasította vissza határozottan a feltételezést. Az SZKP utolsó főtitkára akkor sem állt ki első számú szövetségese, tanácsadója és beszédírója mellett, amikor Jakovlevet 1991 nyarán kizárták a kommunista pártból.

Azután Moszkvában fellobbant, majd kihunyt az 1991-es augusztusi „nómenklatúra-puccs". És Borisz Jelcin, akinek akkori politikai kurzusa közel állt Jakovlev felfogásához, a szovjet-orosz föderáció egész területén feloszlatta az SZKP-t. Úgy látszott, ennek romjain Alekszandr Jakovlevnek sikerül majd létrehoznia egy mensevik típusú szociáldemokrata pártot. Ám kiderült, hogy a 21. század küszöbén az orosz társadalomban erre nincs komoly igény. Így ő csupán egy alig néhány száz főt tömörítő szervezetnek, a Szociáldemokrácia Oroszországi Pártjának lett átmenetileg az elnöke. Az aktív politikust ezért némileg háttérbe szorította benne a könyvkiadó és történész, időnként a politológus közíró. Életének számos eddigi fordulata után – így döntött –, hátralévő éveit az általa „debolsevizációnak" elnevezett felvilágosító munkának szenteli.[6] Ez a program először *A bolsevizmus mint jelenség* címmel az egyesült államokbeli Harvard Egyetemen 1991. november 17-én tartott előadásában hangzott el. Ekkor üzent hadat a „lumpenpszichológiának" is, amelynek képviselői szerinte „hajlamosak utópiáért rajongani".[7]

Korábban viszont Jakovlevet is megsuhintotta a bolsevik utópia szele. Tizenévesen tanárnak készült, ám közbeszólt a második világháború, amelynek poklában elveszítette a fél lábát. Csak felnőttként kerülhetett a tanárképző padjaiba, amelynek elvégzése után egyik pillanatról a másikra kiemelték, és végigjárta a pártapparátus szamárlétráját. Szülőföldjén, az ősi orosz Jaroszlavlban a területi pártbizottság instruktora, majd osztályvezetője lett. Onnan Moszkvába, a pártközpontba vitték. Jakovlev azonban az aktatologatást nem érezte egy igazi karrier kezdetének, s így – az SZKP XX. kongresszusán hallottak hatására, lelkileg összeomolva – a pártbeli előmenetel helyett a továbbtanulást választotta.[8] A moszkvai Társadalomtudományi Akadémia óráit kezdte látogatni, majd a New York-i Columbia Egyetemre került, néhány diáknak álcázott fiatal szovjet hírszerzővel, köz-

[4] Rizskov (1995. 145.); Vorotnyikov (1995. 200–201., 331–332., 335., 398–399.); Krjucskov (1996. II/45–46., 93.); Szmirnov (1997. 160–166., 169., 243.).

[5] Bolgyin (1995. 263–266.); Sironyin (1996. 316.).

[6] Jakovlev (1997. 3–9.).

[7] Jakovlev (1992. 226.). Pályájának másik újabb szakasza a filozofikus indíttatású, vallásos útkeresés, amelynek átfogó tanulmányt szentelt. „Ortodox keresztény vagyok. Azt nem állítom, hogy hívő lennék, ám sohasem voltam ateista", állítja ebben talányosan. Jakovlev (1998. 140.).

[8] Open Society Archives (Budapest) 314/98 – 07:15.

tük Oleg Kaluginnal, a KGB későbbi „árulójával".[9] Ez volt Jakovlev első találkozása a vasfüggönyön túli világgal, amelyet akkor még többnyire ellenszenvvel figyelt. Sőt, később hosszú éveken át terjengős művekben ostorozta az amerikai monopolkapitalizmust. Nem elképzelhetetlen azonban, hogy az 1950-es évek végén Manhattan szívében némi „eretnekség" csakugyan megérintette a lelkét.

Hazatérve Jakovlev mindenesetre ismét a pártközpontba került. Pályája, ha nem is túl gyorsan, felfelé ívelt: instruktor, alosztályvezető, majd a főosztályvezető első helyettese lett, akinek feladatköre az agitáció meg a hazai és nemzetközi propaganda volt. Minden szava súlyosan nyomott a latban, hiszen gyakran ő készítette elő az „anyagokat" a szovjet Olümposz általa egyre inkább lenézett lakóinak. S ha kellett, hivatalból fellépett az ellenzékiség megnyilvánulásaival szemben.[10]

Nem csoda, hogy 1968 augusztusában, a Csehszlovákia elleni intervenció legelső óráiban egy „agitprop-különítmény" vezetőjeként éppen őt küldték Prágába. Erről szóló elbeszélése jó néhány perdöntően fontos információt tartalmaz: Dubček és társai erőszakos elhurcolását követően, a hatalmat szovjet katonai támogatás segítségével megragadni készülő Indra-kormány reménybeli tagjai később ugyanis egyáltalán nem dicsekedtek azzal, hogy milyen szánalmasan viselkedtek a szovjet nagykövetségen bujkálva. A Kremlben sem verték nagydobra, hogy ezekben a napokban a szovjet fővárosból repülőgépen mázsaszám szállították Prágába az egyik titkos moszkvai nyomdában jó előre kinyomtatott röplapokat, amelyeken az új, „forradalmi" csehszlovák vezetés a tervek szerint bejelentette volna az 1956-os magyar mintára létrehozott „Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány" első intézkedéseit.

A kormány azonban nem alakult meg, annak ellenére, hogy a cseh és szlovák dogmatikus politikusok néhány nappal az intervenció előtt részletes tervvel álltak elő: melyikük milyen feladatot kap, ki foglalja el a rádió- meg a televízióstúdiókat stb. Ehhez azonban szükség lett volna arra, hogy az „egészséges erők" akármilyen csekély többséget mutassanak fel a CSKP Központi Bizottsága Elnökségének augusztus 20-i ülésén. Es csak akkor indulhatott volna be a gépezet: a „csonka" központi bizottság és az „Indra-kormánynak" engedelmeskedő parlament szentesítette volna a szovjet fegyverekre támaszkodó keményvonalasok hatalomátvéte-

[9] Kalugin (1995. 63., 69.).

[10] Bukovszkij (1996. 107–109.); *Isztorija szovjetszkoj polityicseszkoj cenzuri* (1977. 153–155., 155–159., 194–195., 201–202.). Politikai kudarcát egy 1972 őszén, a *Lityeraturnaja gazeta* című lap hasábjain közzétett kolumnás publicisztikájának köszönhette, amelyben szokatlanul kemény hangot használt az orosz nacionalista és soviniszta, „neoszlavofil" szerzőkkel szemben. Ezért a következő év elején Kanadába száműzték nagykövetnek, ahonnan csupán egy évtized múlva térhetett vissza Moszkvába.

[11] Néhány órával a bevonulás előtt, az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottsága tanácskozásán Kádár János ismertette a Biľak–Indra csoport tervét. Ennek az ülésnek a jegyzőkönyve azonban csak kivonatosan, szűkszavúan maradt fenn: „A csehszlovák vezetőségen belüli baloldal ('egészséges erők') arra az elhatározásra jutottak, hogy kimerültek a politikai lehető-

lét.[11] Amit persze a Moszkva által többször módosított tervek szerint Ludvík Svoboda köztársasági elnöknek írásban jóvá kellett volna hagyni.[12]

Ez a terv azonban az intervenció első óráiban megbukott. 1968. augusztus 21-én este 7 órakor Kádár János már minden optimizmust nélkülöző szóbeli üzenetet kapott Leonyid Brezsnyevtől: „Miután az egészséges erők egyes képviselői ingadozást tanúsítottak, Barbírek[13] pedig váratlanul elhagyta a többséget, az Indra vezette kezdeményező csoport tevékenységében bizonyos megtorpanás történt. Tartjuk a kapcsolatot Indra és Biľak elvtárssal. Ők azt ígérték, hogy folytatják a tervezett program realizálását, s a csapatok bevonulásával összefüggésben aktivizálják tevékenységüket".[14]

Újabb nap elteltével Leonyid Brezsnyev már felháborodott levélben panaszkodott Kádár Jánosnak: hiába ígérték neki a behívólevelet Moszkvába eljuttató „egészséges erők", hogy „augusztus 20-áról 21-ére virradó éjjel az aláírások száma 50-re növekedik. Augusztus 20-án Štrougal teljesen váratlanul megtagadta a felhívás aláírását, bár a szervezők biztosan számítottak rá."[15]

Ugyanebben a levélben szó esik a leendő Indra-kormány magját képező „egészséges erők" segítségére küldött politikusok – a Jakovlev-csoport – Prágába érkezéséről: „...Indra, Biľak, Kolder és Lenárt eljött a szovjet nagykövetségre. Később Švestka, Kapek, Pavlovský és mások csatlakoztak hozzájuk. Terveik meghiúsulá-

ségek. Már Bratislavában levelet adtak át Biľakék. Augusztus 17-én újabb levelet adtak át, amelyben közlik: elhatározták, hogy szakadásig viszik a dolgot... E harchoz az öt testvérpárthoz fordulnak segítségért, beleértve a katonai segítséget is. Augusztus 19-ig kértek levelükre választ." Az augusztus 17-i részletes behívólevélhez az „alapanyagot" valójában Moszkvában állították össze, és Cservonyenko nagykövet útján küldték ki Prágába. A magyar párt vezetői előtt azonban Kádár azt mondta, hogy „az Elnökség többsége (11-ből 6) és kb. 50 központi bizottsági és kormánytag felhívással fordul a csehszlovák néphez és katonai segítséget kér az öt testvérpárttól; elfoglalják a TV-t, a rádiót, a nyomdákat, megjelentetik a *Rudé Právo* különkiadását, felhívást intéznek az értelmiséghez. Augusztus 21–22-én összehívják a Központi Bizottságot, új pártvezetőséget választanak, majd a Nemzetgyűlés megválasztja az új kormányt". MOL 288. fond, 5. cs., 471.

[12] Skilling (1976. 760–764.); Benčík (1994. 150–151.); Williams (1997. 133–135.).

[13] František Barbírek, a CSKP Központi Bizottsága Elnökségének tagja, korábban inkább keményvonalas politikusnak számított, akárcsak jó barátja és kollégája, Jan Piller. Ezért az intervencióra készülve a Kreml végig számolt velük. A szovjet csapatok bejövetele azonban pillanatnyi negatív reakciót váltott ki belőlük, s a drámai éjszakai szavazás idején váratlanul szembefordultak Biľakkal és Indrával. Bátorságuk azonban nem tartott sokáig. Mlynář (1988. 173–174.)

[14] MOL. 288. fond, 47. cs., 743.

[15] Ez a Brezsnyev-levél igen fontos a mind ez ideig tartó viták szempontjából, nevezetesen, hogy végül *hányan írták alá* az utolsó „behívólevelet". A Kádárnak eljuttatott információ szerint, miután Štrougal nem szánta rá magát a csatlakozásra, az aláírásgyűjtést beszüntették, majd „augusztus 21-én akarták folytatni. Feltételezhetően abból indultak ki, hogy ebben az időben már ott lesznek csapataink. De ezt ők nem tudták megtenni. A felhívást mindössze 18-an írták alá." MOL 288. fond, 47. cs., 471.

sa negatívan befolyásolta hangulatukat, határozatlanság, bizonytalanság jelentkezett náluk. A szükséges munkát folytatjuk velük. (...) Miután a „kezdeményező csoport" tájékoztatási eszközök nélkül maradt, e téren segítséget nyújtunk neki: teherautón rádióadókat szállítottunk Prágába, augusztus 23-án pedig egy vonatra szerelt rádió érkezik oda. A szovjet képviselők kitartóan (köztük Jakovlev – K. M.) azt javasolják a „kezdeményező csoportnak", hogy a Nemzetgyűlés és a Központi Bizottság ülésének összehívása előtt kezdjék meg a forradalmi vezetés létrehozására irányuló munkát. Komoly ingadozások után barátaink megkezdték a konzultációkat e kérdésben. Találkoztak Svoboda elnökkel is, akivel ezt megelőzően Brezsnyev elvtárs beszélt telefonon. Szavaik szerint Svoboda korrekt álláspontot volt, de a találkozó nem járt gyakorlati eredménnyel".[16] Közel harminc évvel a történtek után Jakovlev is beszélt erről. Mondanivalója azonban ironikussá vált.

Jakovlev ugyancsak egyedülálló információval szolgált a közte és Leonyid Brezsnyev között lezajlott szeptemberi moszkvai találkozásról is. Ekkor – a csehszlovák fővárosban látottak hatására – javasolta az SZKP Központi Bizottsága főtitkárának, hogy a Kreml egyelőre inkább egyezzen ki Alexander Dubčekkel, és ne kísérletezzen az olyan csúfosan leszerepelt, népszerűtlen politikusokkal, mint amilyen Alois Indra és Vasil Biľak voltak. Más források is igazolják azt, amit Jakovlev sejtet: hogy korábban a „félős" Leonyid Brezsnyev sokáig nem szánta rá magát a saját „héjái" által annyira szorgalmazott intervencióra.

Ellenkező esetben a pártvezetővel folytatott beszélgetése során Jakovlev aligha vállalta volna a „békegalamb" szerepét. Annál is kevésbé, mert prágai útjáról – Eduard Mamedovval, a szovjet Állami Rádió- és Televízió Bizottság első elnökhelyettesével együtt – a szovjet pártvezetés számára 1968. szeptember 7-én papírra vetett bizalmas jelentését akár a Kreml valamelyik „héjája" is írhatta volna. „Az SZKP Központi Bizottsága által kapott feladatot végrehajtó propagandacsoportunk az augusztus 21 és 30 közötti időszakban az alábbiakat végezte. Megszövegeztünk több mint 20 röplapot, amelyet 2 millió 500 000 példányban kinyomtattak és terjesztettek. Három lapot adtunk ki, köztük a *Rudé Právo* egy számát (...) Megszerveztünk egy éjjel-nappal működő rádióadást és a televízió két csatornájának adásait (...) Tekintettel a csehszlovák lakosságnak a szovjet sajtó, mindenekelőtt a *Pravda* iránt megnyilvánuló érdeklődésére, javasoljuk, hogy emeljék félmillióra a katonai alakulataink által Csehszlovákiában ingyen terjesztett *Pravda* példányszámát, és küldjenek más kiadványokat is Csehszlovákiába."

Jakovlev és Mamedov javasolták azt is, hogy az APN folytassa cseh nyelvű propaganda anyagainak közreadását, és indítson egy hasonlót szlovák nyelven is. Jelenjen meg „Fehér könyv" a „csehszlovákiai ellenforradalom" eseményeiről. A KGB pedig írasson és publikáltasson cikkeket a nyugati sajtóban a csehszlovákiai „földalatti és ellenforradalmi" mozgalom, valamint a külföldi, mindenekelőtt

[16] MOL 288. fond, 47. cs., 743.

amerikai és nyugatnémet kémszolgálatok kapcsolatáról. Másfél–két hónapra vonultassák be továbbá a szovjet hadseregbe a Komszomol aktivistáit, főleg a területi, városi és járási titkárokat, s irányítsák őket a Csehszlovákia területén állomásozó szovjet katonai alakulatokhoz, a cseh és szlovák fiatalok között folytatandó propaganda végzésére.[17] Erről a jelentésről Alekszandr Jakovlev nem tett említést moszkvai irodájában folytatott beszélgetésünkben, amelynek során először arról kérdeztem, milyennek látta Prágát 1968. augusztus 21-én, megérkezése pillanatában.

* * *

A. J.: Azt hiszem, ezt a történetet egy kicsit korábbról kell kezdeni. *[Bizonytalanul.]* Talán ott, hogy ez az utazás nem volt tervbe véve: nem szándékoztam Prágába menni. Nem is tudtam, hogy egészen pontosan mi történik Csehszlovákiában.

K. M.: De hát egyáltalán nem volt titok, hogy a szovjet csapatok és szövetségeseik ugrásra készen álltak!

A. J.: Nekem fogalmam sem volt róla. Ezzel kapcsolatban én nem kaptam semmilyen feladatot. Eleinte arról sem volt szó, hogy a Központi Bizottság részéről én vezetem majd ezt az újságíró-küldöttséget. Tudom, hogy egy időben Sztyepakovnak, a helyettesemnek a neve állt az utazók listájának élén. De hirtelen, egyetlen nappal az indulás előtt hívattak. Gyemicsev magához kéretett, és azt mondta: „Ez és ez a helyzet. A Politikai Bizottság így döntött."[18]

Én meg csak értetlenül álltam: *hová* kell nekem utaznom? És *mi végre*? De senki nem mondott semmi értelmeset... Annyit azért megtudtam, hogy Mazurov már Csehszlovákiában tartózkodik.[19] Meg ott a nagykövet.

K. M.: Sztyepan Cservonyenko.

A. J.: Igen. Azután valami kérdőíveket kezdtek velem kitöltetni, hogy a hadsereg szállító repülőgépével mehessünk. És odaadták a csoport tagjainak akkor már régóta kész névsorát. Az utazók között volt Sztukalin, a *Pravda* főszerkesztőjének első helyettese...

[17] Csernyev (1993. 103–107.).

[18] Pjotr Gyemicsev 1961 és 1974 között az SZKP Központi Bizottságának titkára volt. 1968 tavaszán a párt Politikai Bizottsága által a halaszthatatlan ideológiai kérdések megoldására kijelölt különbizottság tagja lett. Pihoja (1994. 9.).

[19] Kirill Mazurov (1914–1989) belorusz paraszti családból származott. Garázsmesterként, technikusként kezdte pályáját, majd 1938-tól függetlenített pártmunkás. A háború idején részt vesz a belorussziai partizánmozgalom irányításában. 1953 és 1956 között Minszkben a belorusz kormány feje, 1956 és 1965 között a köztársasági pártszervezet első titkára. 1965 és 1978 között a Központi Bizottság elnökségének, majd a Politikai Bizottságnak tagja. Mivel időről időre konfrontálódott Brezsnyevvel, az 1960-as évek végére háttérbe szorult, jóllehet a Szovjet Minisztertanács első elnökhelyetteseként ő felelt a hadiiparért. A prágai küldetés váratlanul érte Mazurovot. 1968. augusztus 21-én hajnali 5-kor érkezett a csehszlovák fővárosba Trofimov tábornok néven. Pecka (1996. 17.).

K. M.: ...a leendő magyarországi szovjet nagykövet...

A. J.: ...azután Mamedov, az Állami Rádió- és Televízió Bizottság első elnökhelyettese, Juskiavicus, a Televízió elnökhelyettese. És velünk jött az APN elnökhelyettese, akinek a nevére, őszintén szólva már nem emlékszem. Meg persze velünk voltak a tudósítók.

K. M.: Voltaképpen az új csehszlovákiai propagandagépezetet kellett beindítani? Vagy éppen fordítva: az ottani eseményeket megvilágítani a szovjet álláspontnak megfelelően?

A. J.: Azt hiszem, ezt is, azt is. De éppen az volt a furcsa, hogy az egész olyan hirtelen, kutyafuttában történt. Senki nem közölte velem pontosan, mire jó az egész. Ezt már csak Prágában értettem meg. Mi ugyanis akkor érkeztünk, amikor már ott voltak a csapatok. Nem velük együtt érkeztünk!

Egyébként is, a csehszlovákiai intervenció számomra egy újabb esemény volt a magyar 56-ot követően, amely ... *[idegesen keresi a szavakat.]* Tudja, néha úgy éreztem magam, mintha egy kalapáccsal fejbe kólintottak volna. És ez már a repülőtéren elkezdődött. Milovice volt a helység neve, ugye? Amikor leszálltunk a repülőgépről, és elindultunk a váróba, láttunk egy plakátot. *[Mutatja.]* Ilyen megtermett, magas fiúk álltak ott, határőr csehszlovák katonák. Mellettük a plakáton meg ez a felirat: „Ivánok! Takarodjatok haza a Másátokhoz!"

Az egész nagyon nyomasztó benyomást tett rám. Az abszolút értelmetlensége mindennek, ami történt. Senki nem tudta, mit kell tennie, hová menjen, kit kérdezzen ... igen ... Mamedovval meg Sztukalinnal kimentünk a térre, ahol a diákok folytatták tiltakozó tüntetésüket... *[Grimaszol és nem fejezi be a mondatot.]*

K. M.: Csak úgy sétáltak a városban, minden kíséret nélkül?

A. J.: Igen. Én még azt is megkockáztattam, hogy elmenjek egy étterembe. Egyszerűen érdekelt, mi fog történni. Nem tudtam megszabadulni ettől a szörnyű érzéstől. Hiszen itt semmiféle ellenség nincs, emberek lázadtak fel... Igaz, később voltam másutt is, felkerestem néhány falut, ahol egészen más viszonyokat találtam, de hát édes istenem... Ez az érzés még Prágában fogott el.

Az étteremben oroszul szólaltam meg. A pincér végighallgatott, rám nézett, azzal megfordult és otthagyott. Többet nem is láttam. Mindent megértettem, és átültem egy másik asztalhoz. Odajött egy másik pincér, azzal angolul kezdtem beszélni, ő meg olyan alázatosan válaszolt... Kellemetlen volt látni, ahogyan hajbókolva kiszolgált, azt leste, hogyan járjon a kedvemben. Végül megkérdeztem, honnan tud angolul. Törve beszélte a nyelvet, nyilván iskolában tanulta. Ő meg visszakérdezett, hogy én hová való vagyok? Megmondtam, hogy a Szovjetunióból jöttem. Hát ettől azután nagyon elkeseredett...

K. M.: Ezek mai érzések vagy harminc évvel korábban is így gondolta?

A. J.: Akkori érzések! Persze nagyon rosszul esett, hogy nekünk kell megfizetni [az elődök politikájáért] ... Ismétlem, Csehszlovákia számomra óriási lecke volt! Minden összeomlott bennem: a barátságról, a kölcsönös szeretetről hangoztatott szólamok. (...) Elnéztem a fiúkat, a katonáinkat ... ott aludtak a nyílt utcán, pisz-

kosan, a tankok alatt... Igaz, nemsokára megérkezett Ogarkov, és részben lecserélték a bevonuló egységeket.[20] Másokat vezényeltek oda, azok pedig legalább már kinéztek valahogy.

„Minek hoztak ide bennünket?"

K. M.: Emlékszik másra is az első nappal kapcsolatban?

A. J.: Katonai szállítógépen utaztunk. Amint leszálltunk, találkoztam Mazurovval, és megkérdeztem tőle: „Minek hoztak ide bennünket?" „Hát meg kell írni, mi van itt!" „Jó", mondtam, „ez a tudósítók dolga." Eleinte mellébeszéltek, de később azután megtudtam, hogy a mi utazásunk az új csehszlovák kormány megalakítása körüli kudarcokkal volt kapcsolatban.

K. M.: Amelyet csupa Moszkva-barát keményvonalas apparatcsikból akartak megalakítani.

A. J.: Én ezt csak jókora késéssel, körülbelül a Prágában töltött harmadik napon értettem meg. Addigra rájöttem, hogy nekünk ott a világon semmi dolgunk nincs. A tudósítók járták az utcákat, gyűjtötték az anyagot, de nekünk... És akkor az igen merev álláspontot képviselő Ivan Udalcov követtanácsos, akinek a lakásába beköltözött a majdani ... hogy is hívták ... Munkás-Paraszt Kormány vagy valami ilyesmi volt a feltételezett neve, szóval Udalcov elmondta az igazat. Nála lakott a csehszlovák kormány leendő vezetője, az új miniszterelnök.

K. M.: Alois Indra.

A. J.: Igen. A tervek szerint ő lett volna az első számú csehszlovák vezető.

K. M.: És nem mert a saját prágai lakásában aludni?

A. J.: Persze, hogy nem. De mind féltek otthon maradni, és ezért beköltöztek hozzánk, a követségre. A követtanácsos dolgozószobájába beraktak néhány vaságyat, azon aludtak.

K. M.: Maga látta őket?

A. J.: Mindennap.[21]

K. M.: Vasil Biľakot is?

A. J.: Az volt a legérdekesebb az egészben, hogy éppen Biľak nem a szovjet követségen lakott. Bejárt a követségre, de aludni hazament. Azt mondják, érték bizo-

[20] Nyikolaj Ogarkov tábornok, a leendő marsall és a szovjet hadsereg későbbi vezérkari főnöke 1968 augusztusában diplomáciai feladatokat is teljesített Prágában. A kortársak szerint pallérozottabban viselkedett, mint legtöbb bajtársa. Ugyanakkor a vele kapcsolatban álló szovjet diplomaták állítják, hogy a legkeményebb megoldások híve volt. Még akkor is szorgalmazta az Indra-kormány létrehozását, és vállalta volna a véres polgárháborút, amikor már a Kreml rég lefújta e tervet.

[21] A politikus emlékezetében kissé kitolódott az Indra-kormány „regnálásának" időszaka: augusztus 26-ára az ott bujkáló cseh és szlovák politikusok többsége már elköltözött a követségről. A Kremlben pedig az előző nap reggelén lemondtak a „Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány" létrehozásának tervéről.

nyos atrocitások – lehet, hogy ez nem igaz, de állítólag betörték az ajtaját, fenyegették. Meg kell hagyni azonban, hogy ennek ellenére sem költözött el a prágai szolgálati lakásából.

K. M.: Kire emlékszik még Indrán kívül azok közül, akik a követségen laktak?

A. J.: Pavlovskýra[22] és Švestkára.

K. M.: És ez a csoport végig a követségen tartózkodott?

A. J.: Végig. Nézze *[kezd felengedni a merevsége]*, Švestkának azt mondtam: „Ide figyelj, a *Rudé Právo* főszerkesztője vagy, jelentesd meg a lapodat!" Erre azt válaszolta nekem: „Nem, Alekszandr Nyikolajevics, én be nem teszem a lábam a nyomdába, de a szerkesztőségbe sem! Provokáció érhet! Nem fogják eltűrni, nem fogadnak el."[23]

Ez újabb csapás volt számomra. Hiszen kiderült, hogy mi voltaképpen ennek a munkás-forradalmi vagy milyen Indra-kormánynak a hatalomra kerülését segíteni érkeztünk Csehszlovákiába, hogy megteremtsük ennek az információs és propagandahátterét. De a dolgok másként alakultak: eltelt egy nap, majd még egy, és nekünk semmi dolgunk nem volt. Azután a harmadik nap is véget ért... És kiderült, hogy Svoboda nem egyezett bele [az Indra-kormány megalakításába].

K. M.: És ön akkor újra elment Mazurovhoz.

A. J.: Igen. És Mazurov azt mondta, hogy kudarcba fulladt a terv. Mert Svoboda nem hajlandó! *[Felháborodottan.]* Tudja, ezek ott bent a követségen kifejezetten gyűlölködtek, acsarkodtak *a felkelőkre.* Az egész társaságot mindennek elnevezték, cionista bandának, meg amit akar. Cionista meg imperialista világösszeesküvésnek.

K. M.: Goldstückert meg Kriegelt nevezték cionistának?

A. J.: Még Smrkovskýt is [aki nem volt zsidó]...

K. M.: Kriegelt ráadásul még amerikai kémnek is tartották.

A. J.: Hát persze. És azután a teljes tehetetlenség: most mit csináljunk?! Kútba esett a terv! Svobodáról mindenki azt hitte, hogy vele nem lesz probléma, ő bele-

[22] Oldřich Pavlovský 1968-ban a prágai kormány kereskedelmi minisztere volt, korábban Csehszlovákia moszkvai nagykövete. A Kreml bizalmasának számított. Augusztus közepén Brezsnyev egy ideig őt szánta a leendő „Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány" elnökének *The Prague Spring* (1968, 1994. 46.).

[23] A cseh politikus némileg eltérően nyilatkozott félelmeinek eredetéről a magyar nagykövetségen tett látogatásain. Kovács Imre akkori prágai magyar nagykövet jelentése szerint 1968. szeptember legelején Oldřich Švestka így magyarázta az augusztus 20-ról 21-re virradó éjszakán vele történteket: „A szovjet egységek a *Rudé Právót* körülzárták, meg akarták akadályozni a *Rudé Právo* különkiadását, amely közölte az Elnökség [intervenciót elítélő] álláspontját. Ezt egy szovjet tábornok Švestka elvtárson keresztül akarta végrehajtani, kényszeríteni akarta arra, hogy állítsa le a különkiadást. A szovjet tábornok feladata az volt különben, hogy vigyázzon Švestkára, miután azonban Švestka nem tudta a kialakult helyzetet neki megmagyarázni, a tábornok Švestkát erőszakkal elvitte a vezérkarhoz. Ennek következtében terjedt el annak a híre, hogy Švestkát a szovjetek letartóztatták." MOL 288. fond, 47. cs., 471.

megy, és erre kiderült... A követségen közben kikapcsolták a villanyt. Svoboda közbelépett, és visszakapcsolták az áramot.

A cseh és szlovák vezetők pedig a követség második emeletén ki-be szaladgáltak [Udalcov] követtanácsos szobájából. A folyosón volt egy városi telefonkészülék, ahhoz rohangáltak, jó ittasan persze. Mert alkoholt kaptak, amennyi kellett, ez volt az egyetlen vigaszuk. Folyt róluk az izzadság, amikor kirohantak a folyosóra, felhívtak valakit, azután visszamentek...

K. M.: Haza telefonáltak?

A. J.: Talán igen. Ki tudja?

K. M.: A családtagok nem laktak a követségen?

A. J.: Nem! Nem! Csak ők. Némelyikük a családját addigra már kimenekítette a Szovjetunióba... Tudja, nekem már akkor az volt a benyomásom, hogy ezt az egészet nem annyira Cservonyenko nagykövet, sőt még csak nem is a Moszkvából küldött Mazurov irányítja – bár ezt nehéz volt megítélnem –, hanem a katonák. Meg a KGB. A KGB-ből Zaharov első elnökhelyettes tartózkodott akkor Prágában. Meg Cinyov. És nekem az volt az érzésem, hogy Cinyov irányítja az egészet!

K. M.: Brezsnyev régi bizalmasa.

A. J.: [Suttogva, magába roskadva.] Cinyov irányította az egészet. Eltelt némi idő, és azt mondták nekem: „Most égetik az udvaron a maguk röplapjait!" Mert az emberek azt hitték, hogy ezeket mi hoztuk. Pedig mi nem hoztunk magunkkal semmit: az előre elkészített propagandaanyagot a katonák szállították Csehszlovákiába. Kérdem tőlük, miféle röplapokról van szó? Hát azokról, amelyek követelik, hogy Indra vegye át a hatalmat. Meg hogy mindenki támogatja Csehszlovákiaszerte Indrát! Az egészet előre kinyomtatták és Moszkvából Prágába szállították. Az összes röplapot![24]

Kimentem a nagykövetség udvarára, és láttam, ahogy az egyenruhások – ezek nyilván KGB-sek voltak és nem katonák – egyik köteget a másik után tűzre vetik. Egyetlenegyet sem tudtam elolvasni, pedig el kellett volna tenni belőlük. Ma már érdekes lenne elolvasni ... de talán akadt, aki megőrzött egy-két ilyen röplapot emlékül. Lehet, hogy megtalálja valakinél...

K. M.: Meg kell legyenek a levéltárakban.

A. J.: Talán. Mi mindenesetre dolgunk végezetlenül üldögéltünk Prágában...

K. M.: Alekszandr Nyikolajevics, bocsásson meg, hogy félbeszakítom. 1956-ban – egyébként szintén Moszkvában – Kádár János kormányát is Forradalmi Munkás–Paraszt Kormánynak nevezték el. Van, aki úgy emlékszik, hogy Vjacseszlav Molotov találta ki ezt az elnevezést. Mindenesetre évekig így hívták, még

[24] Ennek éppen az ellenkezőjét állította Jakovlev és Mamedov az SZKP vezetői számára írt 1968. szeptember 7-i bizalmas jelentésében. A vágyat a valósággal elegyítő szövegből úgy látszik, mintha a „Jakovlev-brigád" egész Csehszlovákiát elárasztotta volna röplapokkal és a szovjet propagandairodalom más termékeivel. Csernyev (1993. 103., 105.).

akkor is, amikor már Kádár elkezdte liberalizálni a rendszert. 1968 augusztusában Moszkvában „leporolták" volna a régi elnevezést?

A. J.: Lehet. Valószínűleg ez történt.

Jelentéstétel Brezsnyevnek

K. M.: Szóval 1968 augusztusában úgy érezte, hogy dolga végezetlenül kell távoznia Prágából?

A. J.: Hat nap prágai tartózkodás után haza is tértem.[25] Nekem ott már semmi dolgom nem volt. De még Prágából küldtem néhány táviratot Moszkvába. Ezek, mint később elmondták nekem, némi ingerültséget váltottak ki. Még Prágában azt olvastam például a szovjet sajtóban, hogy Smrkovský vagy Kriegel provokációs célzatú beszédet mondott. Olyan vádakat hangoztattak, hogy a szovjet katonák megerőszakolják a nőket, lopnak, rabolnak meg ilyesmi.[26] De hát én tudtam, hogy nem mondtak ilyen beszédeket! Ezért táviratot küldtem Moszkvába, hogy ismerem Smrkovský vagy Kriegel említett beszédét, de abban semmi ilyesmiről még csak szó sem volt!

Amikor hazatértem Moszkvába, eszembe jutott, hogy ez azért mégsem lesz így jó, jelentést kell tennem. Felhívtam hát Csernyenkót, a Brezsnyev-titkárság vezetőjét. Annak idején valami fontos politikai dokumentumot készítettünk a zubalovói nyaralóban...

K. M.: Csehszlovákiával kapcsolatban?

A.J: Nem (...) Valami pártplénum készült, már nem emlékszem rá, milyen dokumentumokat kellett megszövegezni... Talán valakinek a beszédét írtuk, nem tudom. Szóval, elutaztam Zubalovóba, Sztálin titkos nyaralójába, az úgynevezett „közeli dácsába". És felhívtam onnan Csernyenkót, az általános főosztály akkori vezetőjét.[27]

– „Hát megérkeztem" – mondtam neki.

[25] A Jakovlev és Mamedov által írt jelentés szerint 1968. augusztus 21-től 30-ig, vagyis kilenc napig tartózkodtak Prágában.

[26] Itt két emlékfoszlány mosódik össze. A szovjet sajtó a csapatok bevonulását követően hevesen támadta „a revizionista" Smrkovskýt és még inkább „a cionista" Kriegelt. Ők azonban ekkor közel egy hétig szovjet területen tartózkodtak – lényegében internálva. Csupán 1968. augusztus 27-én érkeztek vissza Prágába, ahol mind szűk körben, mind nagyobb nyilvánosság előtt számos beszédet mondtak. Mire azonban a szovjet propagandagépezet ismét reagált politikai jelenlétükre, Jakovlev már elutazott Prágából.

[27] Konszantyin Csernyenko (1911–1985), az SZKP Központi Bizottsága leendő első titkára 1956 és 1960 között a pártközpontban dolgozott; innen az ismeretség meg a tegeződés Jakovlevvel. 1960-tól 1965-ig a Legfelső Tanács Elnöki Titkárságát vezette. Karrierjét régi patrónusa, Leonyid Brezsnyev egyengette. 1968-ban bizalmi feladatként a Központi Bizottság általános főosztálya, s egyben a pártfőtitkár irodája élén állt.

– „De miért olyan hamar?"

– „Mert láttam, hogy ott semmi dolgom nincs" – válaszoltam. „Ott már más feladatokat kell végrehajtani, teljesen más feladatokat..."

Erre ő:

– „Mégis, mondd el, mit láttál?!"

Elkezdtem neki mesélni, mennyire nem értem az egészet. Őszintén beszélhettem vele, mert Csernyenko korábban a mi osztályunkon dolgozott. Én Kosztyának hívtam őt, ő meg engem Alekszandrnak. Nos hát kipakoltam neki: érthetetlen, hogy miért nem tudjuk megtalálni a közös nyelvet a csehekkel, miért nem értjük meg, mit akarnak. Mert – azoknak az időknek a kontextusában szólva – nem akartak ők kilépni a Varsói Szerződésből meg ilyesmi... Végső soron *akarták* a megegyezést velünk.

Csernyenko végighallgatott és azt mondta: „Ezt mind el kell mondanod Brezsnyevnek!" Nem telt el fél óra, és visszahívott. Azt mondta: „Most rögtön gyere Leonyid Iljicshez!" „De hát előbb megfelelően fel kell öltöznöm!" Erre ő: „Na jó, öltözz át!" És parancsba adta: „Két óra múlva Brezsnyevnél legyél!" Ő állt az élén a *[gúnyosan]* beosztáskészítő csoportnak.

Én meg azt gondoltam: ugyan mit mondjak Brezsnyevnek?! Hiszen nem lehetek vele olyan őszinte, mint Csernyenkóval. De hát Csernyenko már mindent elmondott neki! *[Nyomatékkal.]* Nem gyerekjáték, hogy azonnal magához rendelt! Csernyenkónak tájékoztatnia kellett őt. És én úgy döntöttem, hogy mégiscsak mindent kitálalok Brezsnyevnek, ahogy korábban Csernyenkónak. Csak talán egy kicsit jobban megválogatom a szavaimat.

Bementem hát Leonyid Iljicshez. Barátságosan fogadott. „Na, mesélj, mi mindent láttál Csehszlovákiában?!" Elmondtam, hogyan fogadják a hadseregünket. Milyen mélységesen félreértik Moszkvában, ami ott történik. „Azt hiszem, önt félretájékoztatják", mondtam. „Mi lényegében nem folytatunk megfelelő propagandát." És elmeséltem, hogy a fél csehszlovák vezetés a szovjet nagykövetségen dekkolt, és milyen gyáván viselkedett.

K. M.: Fontos lenne tudni, mikor került sor erre a beszélgetésre: közvetlenül Alexander Dubček augusztusi moszkvai tárgyalásai és hazatérése után? Vagy ön szeptemberben, esetleg október legelején járt Brezsnyevnél, amikor Černík, majd Dubček ismét a Kremlben tárgyalt?

A. J.: [Gondolkodik.] Azt hiszem, ez valamelyik kora őszi megbeszélés idején lehetett. Akkoriban minden összekeveredett: valaki mindig éppen elutazott vagy visszatért. A tárgyalásokról engem egyébként sem tájékoztattak.[28]

[28] 1968 szeptemberében és október elején, a Kreml által kikényszerített moszkvai jegyzőkönyv aláírását követően, a csehszlovák és a szovjet fél között mind Prágában, mind Moszkvában igen intenzíven zajlottak az egyeztető tárgyalások. Szeptember 9-én Vaszilij Kuznyecov, a szovjet külügyminiszter első helyettese utazott a csehszlovák fővárosba, négy nappal később pedig Černík csehszlovák kormányfő Moszkvába. Szeptember 16-án és 17-én Dzúr tábornok ve-

K. M.: Szóval Brezsnyev kedvesen fogadta...

A. J.: És én mégis elmondhattam, amit akartam! Mindent elmondtam Brezsnyevnek. Ő ellenvetés nélkül végighallgatott. Azt mondta: „Köszönöm. Csak egyvalamire nagyon kérlek: ne meséld el ezt Kosziginnek!" „Jó!" mondtam. Magamban meg azt gondoltam, hogy miért éppen Kosziginnek? Nem is szándékoztam beszélni vele, hiszen én a pártközpontban dolgoztam, ő meg a Minisztertanács elnöke volt. Nálunk az ilyesmi nem volt divatban, nem is szerették, ha [a pártközpontban] valaki ilyen kapcsolatokat létesített... Szóval eszemben sem volt elmondani Kosziginnek.

Amikor ezt elmeséltem a barátaimnak, valamelyiküknek eszébe jutott, hogy Brezsnyev és Koszigin viszonya gyakran változott: eleinte szemben álltak, azután közeledtek egymáshoz és így tovább. De nem is ez volt a Brezsnyevvel való találkozás végső következménye. A legfontosabbat még nem mondtam el, pedig máig zavarba ejt. Akkor kijelentettem neki: „Leonyid Iljics! Dubčekre kell orientálódnunk! Különben semmi nem fog sikerülni. Ellenkező esetben Csehszlovákiában polgárháború lesz és mi hosszú időre belekeveredünk... Hiszen az Indra-kísérlet kudarcot vallott. És ha most állunk oda keresni valakit... Biľakot nem fogadják el, hiszen ruszin, még csak nem is szlovák..."

K. M.: Indrát pláne nem...

A. J.: Indrát addigra már el is utasították! Svoboda igencsak negatívan reagált a vele kapcsolatos tervre. Smrkovský aligha jön be, őt sem fogadják el a mieink, pedig komoly tapasztalata van. Igen ... egyszóval nagy-nagy viharok árán mégis rászántam magam, hogy elmondjam: ki kellene egyeznünk Dubčekkel!

K. M.: Ezt így meg merte mondani Brezsnyevnek?

A. J.: Igen. De azért csodálkoztam, hogy Brezsnyev milyen nyugodtan fogadta. Valószínűleg mégiscsak ekkor folytak az újabb tárgyalások a csehszlovák vezetőkkel; mindenesetre nagyon nyugodtan fogadta azt a javaslatomat, hogy nekünk Dubčekre kell tennünk. Dubčekre!

Egyébként lehet, hogy érdekelni fogja magát: egy csehszlovákiai utam során, már a peresztrojka idején, amikor Dubček az ő – mondjuk így – parlamentjük elnöke volt, prágai szállodai szobámban egyszer csak megszólalt a telefon. Valaki azt kérdezte, ebédelnék-e Dubčekkel? Készséggel igent mondtam. „De jobb lenne", folytatták a vonal túlsó végén, „ha ez magánjellegű, négyszemközti találkozó volna." „Kérem, semmi akadálya", válaszoltam.

K. M.: Ki telefonált?

A. J.: Dubček titkára. Elvittek a parlamentbe, Dubček fogadott és bevitt abba a helyiségbe, ahol pihenni szokott. Ott kettesben felidéztük a régi szép időket. Azzal kezdte: „Látja-látja, maguk most azt csinálják, amit én akartam tenni..." Dubček

---

zetésével népes csehszlovák katonai küldöttség tárgyalt Munkács környékén Grecsko marsallal és Ogarkov tábornokkal; október 3-án és 4-én Dubček, Černík és Husák találkozott Moszkvában a Brezsnyev vezette szovjet tárgyalóküldöttséggel.

ugyanis támogatta a szovjet peresztrojkát... De ami a legfontosabb, amiért én ezt most elmesélem önnek, egyszer csak azt mondta: „Alekszandr Nyikolajevics, tudom, hogy maga akkor mellém állt. Hogy támogatott engem Brezsnyevnél." Borzasztóan meglepett, hogy honnan tudja. Talán Csernyenko vagy Brezsnyev beszélt valakinek erről?

Kinek mi volt a szerepe?

K. M.: Még egy percre térjünk vissza 1968 augusztusához. Nem értem, miért éppen Mazurovot küldték Csehszlovákiába álnéven. Miért nem a kérdés „szakértőit", például Selesztet, aki jobban illett erre a szerepre, hiszen „héja" is volt, és korábban sokat foglalkozott Csehszlovákiával. Vagy Andropov KGB-elnököt, esetleg Katusevet, aki a Központi Bizottság titkárságán a szocialista országokkal foglalkozott? Mazurovot általában technokratának tekintették.

[Hallgat.]

K. M.: Ismerte őt, ugye?

A. J.: Hogyne, persze!

K. M.: Milyen embernek látta Prágában?

A. J.: Egyáltalán nem tűnt „héjának". Egyszer, emlékszem, a jelenlétében vitába keveredtem Cservonyenko nagykövettel, aki mint „melléje rendelt" embernek, megpróbált nekem dirigálni. De Mazurov az én oldalamra állt. „Te csak foglalkozz a diplomáciával, ő meg a politikával!" mondta neki. Egyszóval nem tapasztaltam, hogy Mazurov „héja" lett volna. Nem. Még az Indra-féle kísérlet kudarcára is nyugodtan reagált.

K.M: Megfelelően informálták Mazurovot, mielőtt Prágába ment?

A. J.: Azt hiszem, egyáltalán nem informálták. Vagy nagyon felületesen. A nagykövet feljegyzései meg a központi bizottsági referensek elemzései alapján készült fel. És nyilván kapott információt a KGB-től is, amely kulcsszerepet játszott a csehszlovákiai helyzet kiélezésében. Tudja, már Sztálin halála után, a csúcson folyó nagy torzsalkodások éveiben is az volt a mi legnagyobb bajunk, hogy a *KGB gyakorlatilag átvette a hatalmat!* Úgy vélem, számos magyarországi meg csehszlovákiai fejlemény és a velük kapcsolatos szovjet reakció jelentős mértékben alapult provokatív KGB-jelentésekre. Csehszlovákiában láttam, tapasztaltam, hogyan „készítették" az információt. Például azt állították, hogy valahol az ország területén illegális rádióállomást fedeztek fel. Nem volt igaz. De hát így mentek a dolgok. *[Legyint.]*

K. M.: Brezsnyev és Szuszlov hitt a politikai rendőrség vezetőinek?

A. J.: Azt én nem tudhatom.

K. M.: De hát mégiscsak tőlük kapták a legfontosabb információkat!

A. J.: Így nem merült fel a kérdés. Mindenki abban hitt, amiben akart. Brezsnyev, azt hiszem, megértette – inkább az ösztöneivel, mintsem az agyával –, hogy

valamit korrigálni kell a rendszeren. És végül is nagy vonalakban, átmenetileg megegyeztek Dubčekkel.[29]

K. M.: Talán inkább diktátum volt, nem? Ön szerint egyébként, ha a moszkvai jegyzőkönyv nem születik meg, a KGB vajon elment volna egy polgárháború kirobbantásáig is Csehszlovákiában?

A. J.: Kénytelen lett volna kirobbantani, hogy a bőrét mentse. Meg a szovjet birodalom presztízsét. A „tan" tisztaságát.

De aki igazán dogmatikus nézeteket vallott, az Mihail Szuszlov volt. Bár éppen róla nem lehetett azt mondani, hogy a KGB-vel jó kapcsolatokat ápolt. Megvolt a saját elképzelése a dolgokról, és Andropovval élesen szemben állt.

K. M.: Szuszlov milyen szerepet játszott 1968 augusztusában?

A. J.: Nézze, ő még a hétköznapi dolgok megítélésében is mindig a *dogma rabja* maradt. Neki a tanítás tisztasága és a csúcson elfoglalt hely volt a lényeg. A taktikával már nem törődött. Számára az volt a fontos, hogy minden úgy legyen, ahogy Marxnál meg van írva. Marx, Engels és Lenin volt számára az egyedüli mérce. És Sztálin, aki őt előtérbe állította és megtartotta a hatalomban. De Szuszlovnak minden dogmatizmusa ellenére sem volt valóságos, intellektuális gyökerű meggyőződése. Ezért néha be is lehetett csapni. Az embernek csak elő kellett bányászni egy pozitív idézetet Lenintől és találni egy központi bizottsági határozatot. Ha akadt *hivatkozási alap,* akkor Szuszlov támogatta az embert! Írtam egyszer neki egy feljegyzést, hogy az *Oktyabr* című folyóirat értelmiségellenes, sőt antiszemita álláspontot képvisel. És rögtön hivatkoztam is a Központi Bizottság valamilyen 1932-es határozatára, amelyben szó esett egy hasonló esetről. Szuszlov rögtön mellém állt. Nem mintha nem szerette volna a folyóiratot, de *megsértették a párthatározatot!*

K. M.: Dubček viszont Szuszlov szemében aláásta a pártapparátus hatalmát és tekintélyét!

A. J.: Természetes, hogy revizionistának tartotta.[30] Nálunk Dubčeket eleinte mások is revizionistának, pontosabban a revizionisták bérencének tartották, mivel ismerték a természetét – mert hát gyenge jellemnek tűnt, aki hajlamos volt egyszer hűséget esküdni, másszor meg... De valahol odabenn mindig megsúgta Dubčeknek valami, hogy mikor nem hátrálhat tovább.

[29] Magának Dubčeknek nem ez volt a véleménye. Dubček (1993. 215–223., 227–232.).

[30] Ennek ellenére Mihail Szuszlov talán még Brezsnyevnél is sokkal óvatosabb álláspontra helyezkedett az 1968-as csehszlovákiai intervencióval kapcsolatban. Egészen augusztusig a politikai, vagyis a párt-, az állami apparátus révén megvalósítandó békés megoldás, valamint a hadgyakorlatok által gyakorolt nyomás híve volt, mert tartott a magyar 56-os példa újjáéledésétől. Emellett, mint a nemzetközi munkásmozgalommal való kapcsolatokat irányító szovjet pártideológusnak tudnia kellett, milyen nagy szakadást vált ki a megszállás a kommunista és munkáspártok tervezett világtalálkozója küszöbén. „Egyedül M. A. Szuszlov javasolta, hogy várjunk még a csapatok Csehszlovákiába vezényelésével." Grisin (1996. 39.)

K. M.: Adós maradt még Jurij Andropov jellemzésével. Őt igazán jól ismerte!

A. J.: Ha Sztálint leszámítjuk, Andropov volt jelenkori történelmünk legszörnyűbb alakja. Azon lehet vitatkozni, hogy ki volt a nagyobb sztálinista: Szuszlov, Molotov vagy ő. De tény, hogy amikor Andropov pártfőtitkár lett, egyetlen eszme mozgatta: hogy véghezvigye a társadalom *megtisztítását*. Olyan volt ez, mint a személyszállító repülők a háborúban: mielőtt felengedték az embereket, fertőtlenítették a gépeket. Emellett Andropov azt tartotta, hogy el kell takarítani az útból a másként gondolkodókat. Mivel azonban a lágerek ideje lejárt, hát kiutasíttatta, elmegyógyintézetekbe záratta őket.[31]

K. M.: Csehszlovákiát is „fertőtleníteni" akarta 1968-ban?

A. J.: Igen, de frissen kinevezett KGB-elnökként akkoriban ehhez még nem volt elég erős. Hajlamos vagyok azt gondolni, hogy annak idején nagykövetként nagymértékben ő provokálta ki a magyarországi eseményeket… Különben Magyarországról való visszatérése után nem került volna rögtön a Központi Bizottság apparátusába. Nagyon gyorsan *zsákutcába vitte* Magyarországot, ahogy nálunk, a pártközpont szakmai zsargonjában mondták. És mivel közben rájött, hogy túlságosan sok tanácsot adott a moszkvai vezetésnek, keresni kezdte az utat, miként juttathatna valakit hatalomra a kreatúrái közül. Kádár voltaképpen az ő ötlete volt.

[31] Bukovszkij (1996. 144–161.).

EGY KALAP ÉS AMI MÖGÖTTE VAN – BOHUMIL ŠIMON

Prágai ismerősei, köztük Eduard Goldstücker, beszélgetésünk előtt szinte egybehangzóan így jellemezték a találkozásunk idején hetvennyolc esztendős Bohumil Šimont: „Ő az a tipikus jókedélyű cseh öregúr, akit agyon sem lehet ütni! Az ilyeneknek köszönhető, hogy 1968 után Husák és Biľak nem tudták igazán ‚pacifikálni' országunkat. Fanyar humorú ember, aki szívesen elüldögél a prágai kocsmákban, Svejk arcképe alatt. Emellett kiváló koponya, az 1960-as évek gazdasági reformkísérleteinek egyik elindítója."

Bohumil Šimon hosszú évekig főhivatású pártfunkcionárius volt,vagyis bürokrata. Ami azt jelentette, hogy nap mint nap meg kellett alkudnia a lelkiismeretével. Igaz, mint tipikus technokratától, idegen volt tőle az „agitpropos apparatcsikok" ködevő világa. A második világháború után, mint nemzedékének legtöbb tagja, igen lelkesen vetette magát a politikába,[1] és egy marxista „gyorstalpaló" elvégzését követően 1947-ben a területi pártszervezet mezőgazdasággal foglalkozó titkára lett a České Budějovice-i területen. Mégsem vált agrárszakemberré, mert sokkal inkább vonzották a hazája számára rendkívül fontos iparpolitikai problémák: egyszerre tekintette magát pártmunkásnak és közgazdász-mérnöknek. Az évek folyamán megvédte kandidátusi disszertációját, és szabad idejében docensként tanított egy műszaki főiskolán.

Az eszes politikus eközben elég jól kijött Csehszlovákia akkori urával, Antonín Novotnýval. Részben éppen e „kétarcúságának" köszönhetően vált a csehszlovák új gazdasági mechanizmus egyik motorjává. 1967 végén a CSKP Központi Bizottsága Gazdasági Főosztálya vezetőjeként Šimon számos társa reformelgondolásait összefoglaló, gondolatébresztő cikksorozatot közölt a *Nová mysl* című kiadványban a tervutasításos rendszer és a piacgazdaság lehetséges szimbiózisáról.[2] „Képes volt ügyesen lefordítani a mi eretnek piacpárti nézeteinket az apparátus ósdi nyelvére. Neki köszönhető, hogy a tanulatlan, régi vágású funkcionáriusok olykor nem gördítettek elénk akadályokat. Šimon felerősítette bennük az érzést, hogy ennyi kudarc után nem érdemes szolgai módon másolni a szovjetek agyoncentralizált tervgazdaságát", hallottam egykor a „prágai tavasz" egyik legvilágosabb elméjé-

[1] Šimon (1997. 58–59.).
[2] Skilling (1976. 124.).

től, Radoslav Seluckýtól, egy Buharin munkásságáról rendezett tudományos tanácskozás szünetében.[3]

Akárcsak a prágai tavasz valamennyi szereplője a „hivatalos" politikusok közül, Bohumil Šimon és rendkívül összetett személyiségnek tűnik. A saját árnyékát ő sem léphette át. A „prágai tavasz" többi emblematikus személyiségéhez hasonlóan hajlamot érzett, hogy évtizedek múlva megszépítse a messzeséget. Olykor fantáziált. Jómódú földbirtokos családból származott, ám még napjainkban is, közel a 90-hez, büszkén állítja, hogy „a dolgozó nép sűrűjéből jött". Azt sem hajlandó elismerni, milyen hiba volt, hogy idejének nem kis részében a Prágában dolgozó diplomaták társaságában hirdette az igét.[4] Ebben persze volt jó adag taktika Simon részéről. Ő dolgozta ki például az ún. „offenzív népi diplomácia" elvét, amely szerint a prágai pártbizottság vezetőjétől a legjelentéktelenebb beosztásban dolgozó kazánszerelőig mindenkivel leveleket kell íratni a „testvéri országok" hatóságainak és egyszerű állampolgárainak, kifejtendő, hogy Csehszlovákiában egészséges reformfolyamat zajlik.[5]

Emellett azonban Bohumil Šimon rendkívül hiú ember volt. A „testvéri országok" diplomatái pedig előszeretettel rájátszottak erre a tulajdonságára. A ravaszkás, „mókás", gyakran trágárul beszélő politikus, amikor érezte, hogy fontos embernek tartják, képes volt „kipakolni". Ezáltal túl sok felesleges információt árult el. Ez történt, amikor Cservonyenko szovjet nagykövet körüludvarolta őt, állandóan ismételgetve, mennyire fontos számára a véleménye.[6] Hasonlóan meggondolatlanul viselkedett 1968. május 20-án a prágai magyar nagykövettel, Kovács Imrével beszélgetve, amikor, akárcsak egy „vérbeli informátor" – holott valójában nem volt az! –, lediktálta neki a vezető cseh és szlovák politikusok jellemrajzát. És kifejtette, „a felső pártvezetés személyi problémáit érintve, hogy a jelenlegi felső vezetés legnagyobb problémája az, hogy a korábbi vezetéstől eltérően, nincs egy-két markáns, átgondolt politikai koncepciót képviselő politikus. Sőt, sajnos, egy sincs. Igaz, hogy a korábbi vezetés helytelen politikát folytatott. Azonban sen-

[3] Ezen a tanácskozáson (Wuppertal, 1988) az emigrációba kényszerült, Kanadában élő tudós érdekes előadást tartott: *Bucharins alternatives Modell der ökonomischen und politischen Entwicklung der Sowjetunion* címmel.

[4] A többi akkori cseh és szlovák neves politikus, akikkel sokat beszélgettem erről, sem érti, még napjainkban sem, mennyire holtvágány volt magyarázni a bizonyítványt a Prágában dolgozó szovjet és más diplomatáknak. Čestmir Císařtól például a minap hallottam ezt a történetet: „A besztercebányai ünnepségen történt, amelyet szlovák barátaink, a Szlovák nemzeti felkelés soron következő évfordulója alkalmából rendeztek meg. Félrehívtam a jelenlévő Ivan Udalcov követtanácsost, és megkérdeztem tőle, miért nem a tanult barátaimtól informálódik a nálunk zajló fejleményekről? Miért az olyan csökönyös koponyák, műveletlen emberek véleményére támaszkodik, mint amilyen Biľak és Kolder?" Mondani sem kell, hogy Udalcov grimaszokat vágott és félreállt.

[5] A levelek címzettjei néha félelmükben elküldték ezeket az MSZMP-központba, sőt a Kádár-titkárságra. MOL M-KS 288. f. 47. cs.

[6] Latis (1998. 53.).

ki sem tagadhatja, hogy Novotný vagy Hendrych nem voltak tapasztalt és a maguk módján ügyes politikusok. Korábban a jobboldaliságot és baloldaliságot a vezetésen belül Novotný határozta meg. Ő volt az, aki a mandinereket felállította. Igaz, ez ahhoz vezetett, hogy a felső vezetés döntő többsége igazi véleményét nem merte előadni, aki pedig ezt megtette, azt most kell rehabilitálni. Az új vezetésnek ezek a határok, korlátok kibővültek. Ezért a nézetek igen széles skálája érvényesül."[7]

Majd a prágai pártbizottság első embere egészen részletesen nevesítette az elmondottakat. Szavaiból kitűnik, hogy 1968. május végén még korántsem volt olyan radikális reformer, mint néhány hónappal később (igaz, akkor is igyekezett kifelé a „jobbik arcát mutatni", a Kovács Imréhez hasonló diplomata ismerőseinek). A végtelenségig szubjektív módon jellemezte társait. És ekkor még – a hozzá hasonlóan 1968. augusztus 21-én szovjet fegyveresek által elhurcolt – ismert reformerekről olykor negatívan nyilatkozott. Az „egészséges erők" üzelmeit pedig nem vette elég komolyan: „A régi értelemben vett ortodox vonalat Biľak elvtárs képviseli. A másik póluson Špaček és Císař elvtársak állnak, akik a leghajlamosabbak a liberális nézetekre. Smrkovský 10-12 évig volt távol a politikától, ezért még nincs meg neki a szükséges politikai tapasztalata.[8] Ugyanez vonatkozik Kriegelre, akinél a helyzetet súlyosbítja az, hogy lengyel származású, Csehszlovákiába csak a háború után került, akkor is többet volt külföldön, mint itthon.[9] Kolder lehet, hogy jó kommunista, de politikusnak, jó vezetőnek egyáltalán nem mondható, nincs meg az a képessége, hogy az egészséges erőket maga köré tömörítse.[10] Nem titok, hogy Dubček elvtárs is kompromisszumként lett első titkár. Černík talán a legkoncepciózusabb és -tapasztaltabb az egész vezetésben. Ő viszont talán, éppen ezért, túlzottan óvatos és inkább hallgat. Indra az a vezető, aki a legvilágosabban látja a problémákat és a feladatokat".[11]

Máskor Šimon egészen cinikusan nyilatkozott magyar ismerősei jelenlétében. Amikor 1968. szeptember legelején szóba került, hogy Ágcsernyőn milyen negatívan ítélte meg a szovjet vezetés a Csehszlovákiában szókimondó módon megjelenő cseh és szlovák kiadványokat a tréfás kedvű politikus a svejki hagyományok je-

[7] MOL M-KS 288. f. 47. cs.

[8] Egészen képtelen állítás. Smrkovský, az illegális CSKP egyik vezetője volt, az 1945. májusi prágai antifasiszta felkelés irányítója. Később a politikától azért volt olyan sokat távol, mert hosszú évekig Novotný börtönében ült ártatlanul.

[9] Šimon itt arra utal, hogy a Moszkva-barát dogmatikus erők másként sem hívták Kriegelt, mint „galíciai zsidónak". A politikus egyébként 1968 áprilisában nem azért került be a Központi Bizottság Elnökségébe, mivel Dubček vagy más pártvezér környezetéhez tartozott. Kriegel inkább a „reformer tömegek" körében volt népszerű. S a pártvezetés, amely főleg a Šimonhoz hasonló apparatcsikokból állt, megválasztásával a „népakarat" jegyében járt el.

[10] Milyen érdekes, hogy 1968. májusában Bohumil Šimon még pozitív töltéssel használja az „egészséges erő" kifejezést, amely hamarosan a Moszkva-barát puccsisták szinonimája lett!

[11] MOL M-KS 288. f. 47. cs. Alig két és fél hónap múlva, éppen Alois Indra volt az, aki az „egészséges erőkhöz" tartozó elvbarátaival együtt felvette Šimont a letartóztatandó – és az sem kizárt, hogy kivégzendő – „árulók" listájára.

gyében így szólt erről: „...minden ágcsernyői kérdésre itthon gyakorlattal (a cenzúra szigorával – K. M.) tudott volna válaszolni, ha például betiltják a *Student* és *Literární listy* című lapokat. Hiszen az írók népszerűsége a széles néprétegek között valahol a cigányok, zsidók és a pártfunkcionáriusok között mozgott."[12]

A prágai pártbizottság első titkárának taktikájához hozzátartozott az is, hogy esetenként „elkente" a vitás kérdéseket. Néha azonban egészen őszintén fogalmazott. Ez történt, amikor 1968. szeptember elején a magyar nagykövetségen megkérdezték tőle, milyen a viszony Prágában a megszállást követően, Kádár János iránt: „Kádár elvtárs személye körül igen élénk vita folyik a párttagság körében" – válaszolt Šimon. „A legkülönbözőbb módon értékelik közvetítő szerepét. Egyesek nem kételkednek jóindulatában és hangsúlyozzák, jó lett volna rá hallgatni. Mások viszont azt hangsúlyozzák, hogy a szovjet vezetés Kádár elvtársat felhasználva akarta a csehszlovák vezetés figyelmét elterelni a [készülő] katonai akcióról." Ezt az érdekes gondolatmenetet folytatva, Šimon kifejtette: „katonai szakértőik megállapították, hogy a megszállási terv a politikai és stratégiai objektumok [1968] januári diszlokációi alapján lett kidolgozva és végrehajtva, tehát: már január óta foglalkozott a katonai akcióval a szovjet vezetés. Másrészt egy ilyen akció előkészítéséhez legalább egy hónapos operatív felkészülésre volt szükség, tehát: az ágcsernyői és bratislavai találkozók is csak szemfényvesztésként lettek megtartva."[13]

Az évek során Bohumil Šimon világlátása fokozatosan módosult. Ennek jele, hogy végül eljutott a Charta 77' polgári demokratikus platformjáig. Aminek nem mond ellent, hogy Alexander Dubčekért beszélgetésünk idején is rajongott. Bevallása szerint a „prágai tavasz" óta Šimon – sokakkal ellentétben! – Dubček lelkes és őszinte híve maradt.[14]

1968 tavasza pedig élete legszebb élménye, saját szavai szerint. A technokrata gazdaságpolitikus ekkoriban levetette magáról a dogmatikus pártmunkás béklyóit. Két új funkciója – szinte egyidejűleg lett a prágai pártbizottság első titkára és a Központi Bizottság Elnökségének póttagja – lehetővé tette számára, hogy részt vegyen az országos döntések kialakításában. 1968 májusában egy cseh és szlovák konzervatív erők nézeteit visszhangzó magas rangú diplomata Šimont, František Kriegellel együtt már a legfontosabb „revizionista jobboldali bajkeverők közé" sorolta.[15]

[12] MOL M-KS 288. f. 47. cs.

[13] Uo. A bevonulás története szempontjából Šimon még egy nagyon fontos tényt közölt a prágai magyar nagykövettel, amely nem szerepel a szakirodalomban: „(...) a katonai akció első napjaiban, a legkritkusabb időben három, létszámában és befolyásban jelentéktelen ellenforradalmi csoport szervezkedett, hogy a helyzetet a kommunisták ellen használja ki. A Városi Pártbizottság tudott létezésükről és intézkedéseivel fel is számolta azokat. Ezek a csoportok a második világháborúban idegen hadseregben (a Wehrmachtban – K. M.) harcoló tisztekből álltak." MOL M-KS 288. f. 47. cs.

[14] Az ő emlékének ajánlotta *Klobouk od Brežněva* (Egy kalap Brezsnyevtől) című könyvét, amelyhez a „prágai tavasz" másik kulcsszereplője, Zdeněk Mlynář írt baráti hangú előszót.

[15] Vondrová–Navrátil (1995. 238.).

Külügyminisztérium
II. Területi Osztály
oo455/5

Szigorúan titkos!
Készült: 4 pld.-ban

Csehsl.

F e l j e g y z é s

B. Simonnal folytatott beszélgetésről.

Korábbi, több éves ismeretségünk alapján folyó hó 21-én este lakásomon vendégül láttam B. Simon elvtársat, a CsKP KB. elnökségének tagját, a prágai Városi Pártbizottság első titkárát.

Beszélgetésünk érdekesebb részleteit az alábbiakban foglalom össze:

- Az ország belpolitikai helyzetét komplikáltnak nevezte annak ellenére, hogy csökkenő irányu az a nagyfoku belső feszültség, amely Smrkovsky leváltása körül az elmult év utolsó hónapjaiban kialakult. Szerinte ez egyik megjelenési formája azoknak a belső nehézségeknek, amelyek a jobboldali csoport intenziv tevékenysége és a párt elleni támadása, az ország nehéz belső gazdasági helyzete, a dolgozó tömegek részéről a januári politika folytatása iránti félelem következtében állott elő. Ezt a feszültséget fokozták továbbá a XIV. kongresszus összehivására az egyes értelmiségi csoportok részéről jelentkező törekvések, a Cseh Kommunista Párt kongresszusának elhalasztása és az ország föderativ elrendezésének kérdése.

Részletesen beszélt a KB. elnökségének arról az üléséről, amelyen Smrkovsky leváltásával és Colotka jelölésével kapcsolatos kérdéseket tárgyalták meg. /Erről nagykövetségünk több alkalommal részletesen jelentett./

A belső helyzet értékelése kapcsán jellemezte az országon belüli társadalmi rétegek helyzetét, amelyek tevékenységükkel befolyásolják a belpolitikai helyzet alakulását.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

./.

65

A joviális, mindig mosolygó politikust, aki magánemberként rendkívül népszerű volt Prágában, s aki mint következetes reformer, fokozatosan a CSKP egyik legbefolyásosabb funkcionáriusa lett,[16] a nyári közéleti csatározások során még jobban meggyűlölték az akkor átmenetileg hátrálni kényszerülő keményvonalasok. Egyikük, Oldřich Švestka 1968 szeptemberében így jellemezte Šimont: „Célratörő, de háttérben álló politikus. A prágai pártbizottság a vezetése alatt ‚második centrummá' alakult át. E jobboldali centrumnak fő alakjai Litera és Lys titkárok. Šimon adott [augusztus] 21-én, korán reggel utasítást a városi pártbizottságnak a rendkívüli kongresszus azonnali összehívására. A városi pártbizottság lassan átvette a K[özponti] Bizottság] egyes feladatait, tárgyaltak a szociáldemokratákkal, KAN-nal, a K–231-es klubbal. Kapcsolataik révén ők irányították közvetlenül a katonai beavatkozás után a tájékoztatási eszközöket és szervezték a nemzeti ellenállást."[17]

Ennek hamarosan meglett a böjtje. A szovjet vezetők, Brezsnyevvel az élen, 1968. november elején tüntetően körüludvarolták ugyan Šimont, és meghívták a november 7-ei moszkvai rendezvényekre, mintegy ezzel is jelezve a külvilágnak, hogy Csehszlovákiában „normalizálódik" a helyzet.[18] Ugyanakkor a Prágában dolgozó szovjet KGB-tisztek és diplomaták minden lépését figyelték, és a lehető legrosszabb véleményt küldték róla a Kremlbe. „Szeptember 9-én Šimon, a CSKP Központi Bizottsága Elnökségének tagja[19] beszédet mondott az egyik prágai gyárban. Mint kifejtette, ellenzi, hogy a csehszlovák állampolgárok bármilyen kapcsolatba lépjenek a szovjet katonákkal, és kijelentette, hogy miután a szovjet csapatok kivonulnak Csehszlovákiából, ki fogják vizsgálni a ‚megszállókkal' kapcsolatot tartó személyek tevékenységét", jelentette Szaharovszkij tábornok, a szovjet felderítés vezetője Andropov KGB-elnöknek.[20]

Gustáv Husák szovjet tanácsadóinak nagy szerepük volt abban, hogy Bohumil Šimon kiszorult a párt vezetéséből. 1970-ben egy újabb kellemetlen vizsgálatot követően a CSKP-ből is kizárták. Mivel pedig rendszeresen találkozott régi elvba-

[16] Skilling (1976. 517.).

[17] „Švestka elvtárs elmondása szerint a KB épületében maradtak – Dubček, Smrkovský, Kriegel és a többiek – letartóztatására és elszállítására 21-én reggel 9 órakor került sor. De azelőtt két órával, 7 órakor Šimon, a városi pártbizottság első titkára utasítást adott a városi pártbizottságnak a XIV. Kongresszus összehívására, akkor, amikor a párt vezetői még a helyükön voltak", olvashatjuk Kovács Imre prágai magyar nagykövet 1968. szeptember 4-én Budapestre küldött jelentésében. MOL 288. fond, 47. cs., 744.

[18] Šimon (1997. 146–160.).

[19] A Központi Bizottság Elnökségének póttagjából Šimon azután lett „rendes tag", hogy Dubčekkel és a többi, vele együtt 1968. augusztus 21-én a Szovjetunióba hurcolt politikussal együtt visszatért Prágába. A dogmatikus erők ezt a kooptálást felháborodással fogadták. „Šimon politikai manővereiből arra lehet következtetni, hogy magasabb pozícióra tör", írta, rájuk hivatkozva Kovács Imre prágai magyar nagykövet. MOL 288. fond, 47. cs., 744.

[20] *Isztocsnyik* (1994a. 65.).

rátaival, később pedig aláírta a „Charta–77" című ellenzéki kiáltványt, figyeltették, és házkutatást is tartottak nála.

A történtek után ennyi évvel, prágai otthonában a keményvonalas és a reformer erők között 1968 nyarán a hatalom csúcsain folyó küzdelemről faggattam Bohumíl Šimont. Első kérdésem az volt, kikről tudták, hogy együttműködnek a KGB prágai rezidentúrájával?

* * *

B. Š.: Azt biztosan tudtuk, hogy Alois Indra és Oldřich Pavlovský, aki akkoriban a belkereskedelmi minisztérium élén állt – és csak névrokona volt a Csehszlovákiát megszálló szovjet csapatok Pavlovszkij nevű tábornokának – Moszkvának dolgozik. Rajtuk kívül roppant gyanúsan viselkedett Biľak és Kolder is. Tudtuk, hogy a szovjet nagykövetség kapuja mindig nyitva állt előttük, és éltek is ezzel a vendégszeretettel. Csak sejthettük, miről tárgyaltak ott, de akkoriban még nem gondoltuk, hogy már át is adtak az oroszoknak valamilyen behívólevelet. Főleg Cservonyenko pátyolgatta őket, aki nagyon összemelegedett a csehszlovák párt dogmatikus vezetőivel, főleg Biľakkal. Róla már akkoriban is mindenki azt mondta, hogy az oroszok embere. A befolyásolást illetően azonban Indrának szerintem a többieknél nagyobb szerepe volt. *[Gúnyosan.]* Hát igen, Indra meg Pavlovský, a híres páros…

K. M.: Pavlovskýt is KGB-ügynöknek tartották?

B. Š.: Ahhoz semmilyen kétség nem fért.

K. M.: Amikor Josef Pavel lett a csehszlovák belügyminiszter, a Prágában működő szovjet KGB-seknek nehezebb lett a dolguk?

B. Š.: Persze. Hiszen Pavelnek az ötvenes évekből elég kellemetlen emlékei voltak a szovjet belügyes tanácsadókról. Másrészt Pavel sejtette, hogy napirenden van a katonai megszállás, és valószínűleg tájékozottabb is volt, mint mi. Így nem is foglalta el igazán a belügyminiszteri posztot, nem végezte túl nagy lelkesedéssel a tisztségével járó feladatokat. Erről beszéltem is vele. Az volt a véleménye, hogy „nem éri meg, úgyis rossz vége lesz az egésznek…" Emlékszem, 1968 nyarán Pavel nagyon sok időt töltött a víkendházában, s csak ritkán jelent meg Prágában.

K. M.: Pavelről mindenkitől azt hallottam, hogy gerinces ember volt. Ebből a szempontból milyennek látta Martin Dzúr nemzetvédelmi minisztert, akinek augusztus 20-án fontos szerepe volt abban, hogy a csehszlovák hadsereg nem állt ellen a megszálló csapatoknak?

B. Š.: Eleinte Dzúr kihasználta, hogy szegről-végről Dubček rokona. Azt hiszem, átlagos katona volt. És nem valami nagy politikus. Emberileg nem túl rokonszenves – az a nagyzoló fajta. Szeretett vadászatokra járni, a néphadsereg bázisait is erre használta. Azt beszélték róla, hogy miután kilőtt egy szarvast, telefonáltatott az agancsért meg az állat májáért. Persze nem ez volt a legnagyobb baja, hanem az, hogy nagyon függött a szovjetektől.

Látogatás Cservonyenkónál

K. M.: Ismeretes, hogy Cservonyenko szovjet nagykövet 1968 tavaszán és nyarán szinte vadászott a befolyásos csehszlovák politikusokra, igyekezett hatni rájuk, megnyerni őket. Ön fekete bárány volt a szemében, de mégiscsak a prágai pártbizottság első titkára. Megkereste azért?

B. Š.: [Nevet.] Éppen fordítva történt. A prágai pártszervezet júliusi értekezletén olyan határozat született, hogy megújítjuk a kapcsolatot a többi szocialista ország fővárosi pártszervezeteivel. Hatni akartunk rájuk... Leveleket írtunk nekik, amelyeket személyesen nekem kellett volna kézbesítenem. Magyarországon erre csak megkésve, 1969 januárjában került sor. Berlinben viszont éppen a megszállás előtti, sorsdöntő napokban jártam. Moszkvába is készültem.

Valamikor júliusban a határozatot ismertető levelünket elvittem Cservonyenkóhoz, a prágai szovjet nagykövetségre. Ő olvasni kezdte, és amikor ahhoz a mondathoz ért, hogy „kérjük szovjet barátainkat, legyenek megértéssel a nálunk zajló folyamatok iránt", megállt, és azt kérdezte *[felemeli a hangját, utánozza Cservonyenkót]*: „Szóval maguk azt akarják, hogy megértéssel legyünk az ellenforradalmuk iránt?! Jöjjön", mondta nekem, „mutatok valamit!" Elvitt egy vetítőterembe, elsötétített, és vagy három órán keresztül azzal kínzott, hogy csehszlovák filmeket nézetett velem. Pontosabban film- és tévéhíradó-kockákat, továbbá mindenféle gyűléseken – nyilván az ügynökei által – készített felvételeket. Gyakran csak egymondatos „kiszólások" voltak ezek, mint például, hogy „a kommunisták lábát ki kell tépni, mint a legyekét!" Ezt valahol Litoměřicében mondta egy részeg ember a tömegben. Vagy gúnyolódások Brezsnyevvel kapcsolatban – valamennyi a szövegkörnyezetből kiemelve.

Három álló órán át mutogatta nekem a tőmondatos filmkockákat! Én nagyon megrémültem, hiszen nem kísérhettem figyelemmel az összes médiumot, és különben is sok mindenen átsiklik az ember. A szovjetek meg erre utaztak és kiszemezték a hasonló kijelentéseket. „Szóval ilyeneket küldenek maguk Moszkvába?" kérdeztem Cservonyenkótól. „Igen", felelte, „és még sok minden mást!"

K. M.: Ön hogyan élte meg augusztus 20-át, a megszállás napját?

B. Š.: Még egy héttel korábban, augusztus 12-én a hat szocialista ország pozsonyi találkozása után óriási nagygyűlést tartottam Prágában, az Óváros téren. Megnyugtattam a prágaiakat *[keserűen legyint]* és magamat is, hogy van még egy kis lélegzetvételnyi időnk. Majd elutaztam Berlinbe. Mert amint már említettem önnek, a júliusi városi pártkonferenciánkon megbeszéltük, hogy felújítjuk a „testvéri" kapcsolatokat a szomszédos szocialista országok fővárosi pártbizottságaival. Azt hittük, akkor lesz rá lehetőségünk, hogy megértessük velük a reformjaink lényegét.

Visszaminősítve: 0012/30-1/1994. I. M.
1994. július 25.
MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

Szigorúan Bizalmas!
Sajátkezű Felbontása!

A legközelebbi hapok intézkedési terve

1. Felszólitani a kerületi és járási pártbizottságok elnökségeit hogy permanensen ülésezzenek és állandó kapcsolatba legyenek az alsó foku pártszervekkel és alapszervezetekkel. E célból ideiglenesen függetleniteni kell a pártaktiva egy részét. Az intézkedés célja a helyzet állandó befolyásolása és a felmerülő kérdések operativ megoldása.

Végrehajtják:
a ker.PB első titkárai
Határidő: azonnal

2. 1968.augusztus 31-én lo órára a prágai várba összehivni a CSKP Központi Bizottságának plénumát.

Résztvevők: 1. a Központi Bizottság tagjai és póttagjai
2. a Központi Ellenőrzési és Rev.Biz. tagjai
3. a XIV.rendkivüli kongresszus meghivott küldöttei, akiket a kerületi és járási konferenciákon a KB tagok jelölő listájára felvételre javasoltak.

Program: 1. a párt és az ország felső helyzetének elemzése és a párt legfontosabb feladatai.
2. A határozat jóváhagyása
3. A CSKP KB szerveinek felujitása.

A belső helyzettel kapcsolatos anyagot belső tájékoztatóként kiadni.

Az ülés előkészitése

1. A helyzet elemzést és a határozat-tervezetet a Központi Bizottság tagjaiból létrehozott munkabizottság késziti el, amelynek tagjai azok a KB tagok, akik idehaza voltak és résztvettek azon az aktiva-ülésen, amely kapcsolatban állt a párttal.

A csoport vezetője: Mlynar
Határidő: 1968.VIII.31.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

A szovjet ejtőernyősök fogságában

Szóval Berlinből visszatérve, éjfélkor – az augusztus 20-áról 21-ére virradó éjszaka – már nem mentem a munkahelyemre, a városi pártbizottságra, hanem egyenesen hazaindultam. A lépcsőházban hallottam, hogy a lakásomban cseng a telefon. Berohantam, felvettem a kagylót, és ezt hallottam: „Gyere be gyorsan, megszálltak bennünket!" Közben már elküldték értem a kocsit. Bementem a pártbizottságra, meghallgattam, mi történt, majd átmentem Dubčekhez. Tudja, a városi meg a megyei pártbizottság és a Központi Bizottság egy épületben volt: a jelenlegi közlekedési minisztérium épületében, amelyet „barakknak" csúfoltunk. Az épületben egy titkos folyosón közlekedtünk, amelyet „Slavík-ösvénynek" neveztünk. Rejtett ajtókon az utcára is ki tudtunk jutni. És az épület másik szárnyába is át tudtunk menni.

Tehát a „Slavík-ösvényen" Dubček titkárságára mentem, és megkérdeztem a jelenlévőket, hogy mit határoztak. Hiszen tudtam, hogy a Központi Bizottság Elnöksége folyamatosan ülésezett. Dubček azt mondta, elutasítjuk a megszállást. „Éppen most hívjuk Cservonyenkót, adjon magyarázatot, hogy ez mit jelent!" Csakhogy mielőtt a mondatot befejezte volna, kivágódott az ajtó, és berontott egy csoport piros sapkás szovjet ejtőernyős. Szó nélkül kitépték a falból a telefonvezetékeket, néhány ökölcsapással használhatatlanná tették az írógépeket. És szétvertek minden tárgyat, amelyet gyanúsnak tartottak. Megparancsolták, hogy álljunk fel és forduljunk arccal a falnak.

K. M.: Igaz, hogy a szovjet katonákat csehszlovák állambiztonsági tisztek vezették az épületbe?

B. Š.: Nem. Akkor még nem voltak velük.

KM: Csak később léptek be a szobába?

B. Š.: [Gondolkodik.] Abban a pillanatban mindenesetre nem voltak velük. Biztosan emlékeznék rájuk. Két hadnagy érkezett utánuk, tengerészgyalogosok. Ők már valamivel civilizáltabban beszéltek. Dubček újra szerette volna felhívni Cservonyenkót, de nem hagyták. Én rájuk szóltam: „Mit csinálnak?! Tudják, hogy a CSKP központi bizottsága első titkárának irodájában vannak?!" Erre ők: „No ne tréfálkozzon velünk az elvtárs!" Talán tényleg nem tudták, hogy hol vannak; vakon végrehajtották a kapott parancsot.

K. M.: De a tiszteknek csak tudniuk kellett, hogy kivel állnak szemben?

B. Š.: A tisztek azt mondták, hogy már harmadik napja talpon vannak, és nem is ettek, mert késik az ellátás. Egy darabig valamennyien zavartan álldogáltunk, majd azt mondtam, hogy ha így áll a helyzet, akkor nekem át kell mennem a városi pártbizottságra, hogy elintézzek egyet s mást. Az őrség furcsa módon kiengedett. Visszamentem a helyemre, ahol a munkatársaim már üléseztek. Elhatároztuk, hogy ezt nem hagyjuk annyiban! Jogunk van összehívni a pártkongresszusi küldötteket! Hiszen a júliusi [rendkívüli] városi pártkonferencia úgy döntött, hogy kiélezett helyzetben összehívhatjuk a prágai delegátusokat. De ha már egyszer

összehívtuk a prágaiakat, a többi megyét is értesítettük erről. Erre a megyék – részben a szlovákok is – elküldték az őket képviselő párttagokat. Annyian egybegyűltek, hogy összehívhattuk a XIV. rendkívüli pártkongresszust.

K. M.: Ez azonban már később, az ön távollétében történt.

B. Š.: Igen, 21-én hajnalban végeztem ezzel a munkával, és visszamehettem Dubček irodájába. Beengedni persze beengedtek, de már nem hagyhattam el a szobát. Később belépett hozzánk egy alacsony szovjet ezredes, két-három emberrel a társaságában, akikről rögtön látni lehetett, hogy csehek. *[Undorodva.]* Vagyis nem annyira csehek, mint cseh belügyesek. A szovjet tiszt magához kérette Dubčeket, Smrkovskýt, Kriegelt és Špačeket. Černík miniszterelnök nem volt jelen, őt a saját irodájából hurcolták el.

K. M.: A szovjet ezredes és a cseh belügyesek belépésével nyilvánvalóvá vált, hogy maguk le vannak tartóztatva?

B. Š.: Hát Dubčeknek meg a többieknek megmondták, hogy le vannak tartóztatva, de nekem akkor még nem szóltak. Jó pár óráig még az épületben maradhattam. Emlékszem, Smrkovský azonnal megkérdezte: „És kik tartóztatnak le bennünket?" Mire az egyik cseh belügyes azt felelte: „A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány nevében!" „És ti kik vagytok?" kérdezte tőlük Smrkovský. „Ennek a kormánynak" – vagy talán belügyminisztériumot mondott? – „a képviselői."

K. M.: A jelen lévő Zdeněk Mlynář a „forradalmi tribunálé" kifejezésre emlékezett és arra, hogy a belépők Indrára hivatkoztak.

B. Š.: Valami ilyesmi volt, igen. Arra jól emlékszem, hogy a csehek közül csak egy szólt hozzánk. Azután elváltunk Dubčekéktől, de este hat óra tájban – persze lehet, hogy jóval korábban, tudja, olyan rég volt – visszajöttek értem. Talán megfeledkeztek rólam, és csak később jutott eszébe valakinek – alighanem Cservonyenkónak – hogy én is a többiek közé tartozom. Azután újabb kalandok következtek... Kikeveredtünk a repülőtérre, ahol az őreimmel együtt éjfélig várakoztunk egy Volgában. A többieket ezalatt valahol máshol tartották.

Éjfélkor kiszállítottak a kocsiból, és felkísértek egy katonai repülőgépre. Létrán kellett felmászni, nagyon kényelmetlen volt. Amikor felértünk, végigvittek a gép fedélzetén és a farokrészen. A vizelde melletti folyosón egy zsámolyra ültettek. Három állig felfegyverzett katona vett körül. Hallottam, hogy még valakit hoznak. Az illető cseh–orosz keveréknyelven azt mondta: „Legalább a szülőföldemen öljetek meg!" Felismertem Černíket. Harmadikként Dubčeket hozták.[21]

K. M.: Az őrök hogyan bántak önnel?

B. Š.: Többé-kevésbé udvariasan, de voltak kemény pillanatok is. A gépen mindenki elcsendesedett. Leültettek minket, kit ide, kit oda. Majd felszálltunk, de a gép szinte azonnal landolt, nem tudtuk, hogy hol. Mint később kiderült, Legni-

[21] A horrorregénybe illő epizódról a letartóztatott cseh és szlovák politikusok közül Šimont leszámítva Dubček számolt be legrészletesebben. Utólag az improvizáció elemeit fedezte fel szovjet KGB-s fogvatartói magatartásában. Dubček (1993. 183–185.).

cében, lengyel területen voltunk, egy nagy katonai támaszponton. A katonapilóták laktanyájába, a kantinba vittek minket. Dubček fázott, teát kért, de nem adtak neki. Aki letartóztatott bennünket és azóta is velünk volt, elment valahová megtudni, mi legyen velünk. Miután visszatért, közölte: *szicsasz*, húsz perc múlva továbbrepülünk. Csodálkoztunk, nem értettük, mi ez. A tiszt csak azt hajtogatta, hogy neki Moszkvából telefonáltak. Szóval nem tudták, hová kell vinni minket.

K. M.: Ezt miből gondolja?

B. Š.: Abból, hogy később a börtönőröm – vagyis a KGB-tiszt, aki Kárpátalján őrzött – megerősítette, hogy Brezsnyev előzetesen felhívta őket Moszkvából, és azt mondta: „Küldök neked néhány embert. Az akció szigorúan titkos. Gondoskodj róluk, legyen hol aludniuk; valami tiszta helyen, ahol nincsenek bogarak. Etessétek meg őket és hallgassatok: erről senkinek egy szót sem!"

A fogság napjai

B. Š.: De még nem fejeztem be utazásunk történetét. Mindmáig nem tudom, milyen kerülőt tettünk *[széttárja a karját]*, mert Legnicéből Munkácsig körülbelül négy órát tartott az utunk. Pedig ejtőernyősök szállítására alkalmas, korszerű katonai gép volt, kétoldalt padokkal. Vagy húsz katona kísért minket. Černíket, Dubčeket meg engem egymástól távol ültettek le, hogy ne beszélgethessünk.

Miután leszálltunk, sokáig nem tudtuk, hol vagyunk. Sütött a hold, ezüstszínűre festette a tájat. Számoltam. Négy óra annyi, mint kilencszáz kilométer: bizonyára valahol az Urálon túl vagyunk. Úgy is nézett ki a hegyi táj.

K. M.: Pedig a magyar határnál jártak, légvonalban alig egy órára Legnicétől.

B. Š.: Nekünk azonban fogalmunk sem volt, hol vagyunk. Dubček és Černík is látta, hogy nagy baj van. Megfogták egymás kezét. Ugyanis őket szállították le elsőnek, engem még fenntartottak a fedélzeten. Vagy 15 ember állta körül a géphez tolt létrát, valamennyien hosszú, földig érő köpenyekben. Annak idején a KGB vásárolt ilyen sötétkék esőköpenyeket Olaszországban. Nem tudom, látott-e már ilyet?

K. M.: Láttam.

B. Š.: Rémes jelenet volt. Dubček és Černík kézen fogva álltak, nem akartak elválni. A tiszt, aki letartóztatta őket, egy darabig megpróbálta őket meggyőzni, majd odaküldött két embert, akik egy határozott mozdulattal szétválasztották őket. Láttam, ahogy betuszkolják őket egy-egy Volgába, a hátsó ülésre. Majd a ránk várakozó kocsisorból elindult egy katonákkal teli teherautó és egy terepjáró, rajta géppisztolyosokkal. Ezeket a kocsikat követve mi is elindultunk. Egyetlen útjelző táblát sem láttunk, nem akarták, hogy rájöjjünk, hol vagyunk.

K. M.: Mi értelme volt ennek?

B. Š.: Ma sem tudom. Emlékszem, hajnalodott, már augusztus 22-e volt. Az autó megállt egy ház előtt. Eleinte egy erdészlaknak hittem, mert nem nagyon lát-

tam. Lefékeztünk a ház előtt, engem kilöktek a kocsiból és bevittek. A Szovjetunió összeomlása után szlovák tévésekkel jártam ebben az épületben; nehezen ismertem rá. Holott 1968 augusztusában egy teljes napot és egy éjszakát töltöttünk itt. Másnap jött valaki, azt hiszem Harkovból. Később kiderült, hogy ő az állambiztonság főnöke Ukrajnában.[22] Az volt a feladata, hogy kihallgasson minket. Három-négy órán át tartott a beszélgetés; nagyon udvariasan viselkedett. Érezni lehetett, hogy őszintén érdeklődik a csehszlovákiai események iránt; semmit sem tudott rólunk.

K. M.: Még tőle sem tudták meg, hogy hol vannak? Újságot sem kértek? Legalább egy *Pravdát*?

B. Š.: Egyetlen lapot sem adtak. Követeltük, de nem kaptunk semmit.

K. M.: Teljes elszigeteltségben voltak?

B. Š.: Igen. Mindenütt őrök álltak és a környező bokrokban KGB-sek lapultak. Mindent ellenőrzésük alatt tartottak. Egyikük azonban egyszer csak azt mondta nekem: „Nem akar beszélni azzal a ... na, hogy is hívják? Alekszandr Sztyepanoviccsal?" Erre én: „Az kicsoda?" „Hát Dubček", hangzott a válasz. Nem tudtam, hogy a szovjetek így nevezik. „Szívesen beszélnék vele", mondtam.

Felvittek a lépcsőn, mert Dubček felettem lakott, az első emeleten. *[Csodálkozva.]* Ugyanabban a házban voltunk bezárva, mégsem tudtunk egymásról. Dubček persze mérges volt. Engedélyeztek egy sétát a számunkra, de a szovjet vizsgálótiszt is velünk tartott, és folyton kérdezősködött. Ismét újságot kértünk meg telefont, de ebből nem lett semmi. Azt végül megengedték, hogy nézzük a televíziót,

[22] Az illető neve Nyikitcsenko volt. A jelek szerint színészkedett Šimon előtt, amikor naiv kérdéseket tett fel, ugyanis hónapok óta gyűjtötte és rendszerezte moszkvai KGB-s felettesei számára a Csehszlovákiából befutó információkat. Ami pedig Dubček és társai kárpátaljai fogságát illeti, az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottsága első titkára, Pjotr Seleszt – Bohumil Šimontól eltérően – így emlékezett a történtekre korabeli naplófeljegyzéseit rendezve: „Végül Brezsnyev ‚rászánta' magát: utasította a felderítőket, hogy szállítsák el Csehszlovákiából titkos katonai módon *[így!]* Dubčeket, Černíket, Smrkovskýt, Kriegelt, Šimont, Špačeket. Mit sem törődve azzal, hogy mik a vágyaik meg az elgondolásaik. Ekkor Nyikitcsenko, az ukrán KGB főnöke parancsba kapta a szovjet KGB vezetésétől, készítsen elő egy olyan helyet (de nem börtönt), amely alkalmas lenne 6–8 fő internálására, és biztosítson megfelelő őrséget, hogy a foglyok biztonságban legyenek. Meg hogy jó legyen a kosztjuk. Nyikitcsenko hozzám fordult tanácsért, vajon hol szállásolja el ‚emezeket'. (Fogalma sem volt, kikről van szó.) Meg elmondta, hogy ‚az illetők' először Ungvárra érkeznek. S valahol el kell szállásolni őket, amíg nem érkezik meg a következő utasítás. Javasoltam neki, hogy a különleges rendeltetésű villákban *[így!]* szállásolja el őket az Ungvár melletti hegyekben. Mind a hat embert páncélautókon vitték Ungvárra, titokban. Majd egymástól elkülönítve, a Kárpátokban lévő Kamenyec nevű helységben szállásolták el. ‚Szállításuk' közben Dubček és Černík rendkívül idegesen viselkedtek. Zokogtak, és magyarázatot követeltek, mi történik majd velük. De ki akadt volna, hogy elmagyarázza ezt nekik, és vajon mit? Smrkovský és Kriegel majdhogy szemtelen volt. Tüntetően viselkedtek, állandóan tiltakoztak. Špaček és Šimon pedig szenvtelen és ijedt magatartást tanúsítottak. Ugyanakkor méltóságteljes volt a viselkedésük". Seleszt (1995. 397–398.).

de én csak a híreket néztem. A filmekhez semmi kedvem nem volt. A tévéhíradóban felbukkanó városok alapján arra lehetett következtetni, hogy valahol Ukrajna és az Észak-Kaukázus közötti térségben vagyunk. De hogy pontosan hol, arról fogalmunk sem volt.

Dubčekért később eljöttek, hogy valaki beszélni akar vele. Elvitték Ungvárra. Az ottani fickónál, a helyi párttitkárnál...

K. M.: Jurij Ilnyickijnél, a kárpátontúli területi pártszervezet első titkáránál?

B. Š.: Nála. Hozzá vitték, és az irodájából Dubček kapcsolatba léphetett Podgornijjal. Pontosabban ő hívta fel Dubčeket Moszkvából, és közölte vele, hogy a moszkvai tárgyalásoknál szükség van rá. Repülőn odaviszik majd, mert éppen ott van egy prágai küldöttség. Dubček azonban közbevetette: „Mi itt többen vagyunk." Hiszen legalább Černíkről és rólam tudott. A szovjet politikus azonban rá se hederített. Azt mondták, „Csak rád van szükség Moszkvában!".[23]

Dubček elrepült, de Moszkvában első dolga volt, hogy követelte a mi „csatlakozásunkat". De csak Černíket vitték utána. Minket egy ideig még nem engedtek el.

K. M.: Ön látta az összes internált cseh és szlovák politikust. Ki hogyan reagált a történtekre?

B. Š.: Dubček reagálása volt a leghevesebb. Egyszerűen képtelen volt elhinni, hogy ezt tették vele. Olyanokat mondott, hogy meg sem merem ismételni. „Mit tettek velem ezek a kib—ottak!" Meg ilyesmit. Moszkvában is így viselkedett. Merő dacból tárgyalni sem akart. Černík viszont igyekezett kiutat találni a helyzetből. Ő volt az, aki végül a mi oldalunkról a moszkvai tanácskozást irányította. Legalábbis a megbeszéléseknek azt a szakaszát, amely az én megérkezésem előtt zajlott. Kriegel egyáltalán nem állt szóba a szovjetekkel. De ők sem vele (...) Meg sem hívták a tárgyalásokra.

Meg aztán ugye, Špaček is velünk volt, aki röviddel korábban súlyos balesetet szenvedett, agyrázkódást kapott, és még nem volt teljesen egészséges. A szovjetek vele aztán végleg nem tudtak szót érteni. Ahogy Smrkovskýval sem. Ő egyszerűen leteremtette a mi dogmatikusainkat – akik Prágából érkeztek –, és mielőtt egyáltalán fontolóra vettük volna, hogy kell-e valamilyen jegyzőkönyvet írni, Smrkovský megkopogtatta az asztalt, és azt mondta: „Fiúk, most szépen sorjában megkérdezem valamennyiőtöket, hogy melyikőtök hívta be a csapatokat?" Mindenki tagadólag válaszolt. Indra viszont felállt az asztaltól, hogy nem érzi jól magát és elment. Biľak pedig nem volt jelen. Ő ugyanis a másik félnek dolgozott. Ellenünk. Ők külön írtak jegyzőkönyvet – a saját változatukat – mi pedig a miénket.[24]

[23] Szinte ugyanez áll Dubček memoárjában, azzal a különbséggel, hogy a CSKP első titkára nem idézi könyvében Podgornij e szavait. Dubček (1993. 186.).

[24] Nem sokkal a történtek után Oldřich Švestka, aki Svoboda tábornok kíséretében érkezett Moszkvába, így idézte fel az ott tapasztaltakat: „A tárgyalások vasárnapig, 25-éig külön-külön, egyenként, csoportonként folytak; Svoboda elnök határozott volt, élt azzal, hogy a szovjet veze-

K. M.: A kárpátaljai fogság után Moszkvában hol szállásolták el önöket?

B. Š.: A Kreml egyik épületében laktunk. Nem tudom, eredetileg mi lehetett a rendeltetése. Vendégszobák voltak ott meg egy étkezőféle.

K. M.: Mlynář megérkezése azt jelentette, hogy friss híreket kaptak Prágából?

B. Š.: Miután a szovjetek azt akarták, hogy közös jegyzőkönyvet írjunk alá, mi azt mondtuk, ehhez nem rendelkezünk elegendő információval. Mlynářt ezért a mi követelésünkre hívták Moszkvába. Ő nem Svobodával meg a „kezdeményező csoport" tagjaival, vagyis Indrával, Biľakkal meg a többiekkel érkezett.

Jó okunk volt rá, hogy Moszkvába kéressük. A szovjetek ragaszkodtak a vysočanyi pártkongresszus semmissé nyilvánításához. Mi meg erre azt mondtuk, azt sem tudjuk, hogy mi történt ott. Erre ők azt válaszolták, hogy „ellenforradalmi összejövetel" volt. Mi viszont azzal kontráztunk: hogyan lett volna ellenforradalmi tanácskozás, amikor éppen azokban a napokban akartuk megtartani a pártkongresszust? Már a napirend is elő volt készítve, így kötve hisszük, hogy ez egy ellenforradalmi akció lett volna.

Mégis, mielőtt belefogtunk volna a jegyzőkönyv megfogalmazásába, egy szovjet különgépen odahozták Mlynářt. Vagy *[elbizonytalanodik]* talán nem jól emlékszem? Talán menetrendszerű gép volt? Mindenesetre az ő érkezése után kezdődtek az érdemi tárgyalások.[25]

Mlynářtól megtudtuk, mi történt a vysočanyi kongresszuson és általában Prágában, a Munkás-Paraszt Kormány megalakítására irányuló próbálkozásokat is beleértve. Azokban a napokban ő volt számunkra a legfontosabb információs forrás. Azután Mlynář érkezését követően Štrougaltól is kaptunk egy levelet. Ő helyettesítette Černíket Prágában. Levelének lényegében az volt a mondanivalója: srácok, mi kitartunk, ti is tartsatok ki! Štrougal akkoriban még ilyen volt (...)

---

tők nagy tiszteletben tartják és nagyra becsülik. Másrészt megértette a helyzetet és reális politikai álláspontra helyezkedett, és az adott realitás elismerése alapján és ebből kiindulva kereste a megegyezést és a kiutat. Az egész csehszlovák csoport együtt csak vasárnap került egy tárgyalóasztalhoz, Kriegel kivételével. Ez az első együttlét drámai feszültségekkel, viharos kitörésekkel és tragikomikus jelenetekkel volt tele. Svoboda elnök nagyon kemény, keresetlen, szemrehányó szavakkal szidta az elnökséget, elsősorban Dubčeket, Smrkovskýt és Černíket, felelőssé téve őket azért, hogy politikájukkal ilyen helyzetet idéztek elő. Határozottan kiállt a szovjet követelések megértése és elfogadása mellett. Súlyos veszekedésre került sor az egyes elnökségi tagok: Dubček, Černík, Smrkovský, Špaček, valamint a jobboldal és a baloldal egyes tagjai között. Dubček és Černík négyszemközt is keményen összevesztek. Egyesek tudni vélik, hogy össze is pofozkodtak. Mások, többek között Dubček, Mlynář, sírógörcsöt kaptak. (...) Érdekes momentum az, hogy amidőn Švestkáék először találkoztak Moszkvában Dubčekékkel, Černíkkel ösztönösen összeölelkeztek, míg a többiekkel [köztük Bohumil Šimonnal] elfordított fejjel, kézfogással üdvözölték egymást." MOL 288. fond, 47. cs., 743.

[25] „Katonai gépen repültünk Moszkvába, rajtunk kívül csupán néhány tiszt volt a fedélzeten." Mlynář (1983. 242.).

K. M.: Azután önök mégis kénytelenek voltak beleegyezni, hogy aláírják a moszkvai jegyzőkönyvet. Mindannyiuknak ott van az aláírása ezen a dokumentumon, Kriegel kivételével.[26]

B. Š.: Igen. De a hazautazás előtti napon a szovjetek még tettek egy kísérletet, hogy Kriegellel is aláírassák. A Kremlben voltunk. Délben kaptunk enni valamit, és én véletlenül éppen Kriegellel meg Svobodával ültem egy asztalnál. Kriegel azonban velünk sem állt szóba. Nagyon mérges volt. Mivel pedig nem volt hajlandó aláírni a jegyzőkönyvet, a szovjetek ott akarták tartani, nem engedték velünk. Mi viszont, ugye, mégsem mehettünk haza nélküle. Így azután a jegyzőkönyvvel kapcsolatos tárgyalások megszakadtak. Mintegy két-három órás huzavona következett, amelynek során Husák is megpróbálta meggyőzni a szovjeteket, hogy Kriegel nélkül nem térhetünk vissza Prágába. Képzelje el, éppen Husák jelentette ki, hogy akkor inkább valamennyien Moszkvában maradunk!

Svoboda még Husáknál is többet rimánkodott a szovjeteknek emiatt. Amikor pedig megérkeztünk a repülőtérre, a kísérőink azt mondták nekünk, hogy valahonnan már korábban elővezették Kriegelt, feltették a gépre, ott vár ránk. Mivel nem bíztunk bennük, Mlynář és én elmentünk megnézni, tényleg ott van-e. Hát ott volt.

K. M.: Látom, elfáradt. De még szeretnék kérdezni valamit!

B. Š.: Nekem van időm bőven.

Brezsnyevvel a Lenin-mauzóleum emelvényén

K. M.: Ön a hazatérése után tovább szervezte az ellenállást. A szovjet megszállók valósággal gyűlölték. Hogyan kerülhetett mégis 1968. november 7-én a moszkvai Lenin-mauzóleum mellvédjére?

B. Š.: Álságos dolog volt ez a szovjetek részéről, mint akkoriban minden. Váratlanul távirat érkezett a prágai pártbizottságra. A nevemre szóló meghívó volt, hogy jelenjek meg a nagy októberi forradalom tiszteletére rendezett moszkvai ünnepségen. Természetesen nem dönthettem egyedül, hogy elfogadjam-e a meghívást vagy sem. Összehívtam a városi pártbizottság tagjait, akik előtt felolvastam a szokásos közhelyek tömkelegében bővelkedő meghívót. „Menjek vagy ne menjek?" tettem fel a hamleti kérdést. A többségnek az volt a véleménye: ha idegileg kibírom – hiszen moszkvai fogságom óta alig három hónap telt el –, akkor menjek. „Érdekes lenne megtudni, mit akarnak tőled", mondták nekem.[27] Moszk-

[26] Mlynářral, Lenárttal és Husákkal együtt Bohumil Šimon is tagja lett a csehszlovák munkacsoportnak, amelynek az volt a feladata, hogy „összeolvassa" a szovjet fél által benyújtott szöveget. Vondrová–Navrátil (1996. 270.).

[27] A küldöttség tagja volt M. Hofman, a Motorlet prágai üzem repülőgép-szerelője és J. Kilian, a csehszlovák főváros polgármester-helyettese. A hivatalos programok mellett Šimon és küldött-társai véletlenül betértek a moszkvai Manézsba, ahol éppen ki voltak állítva a „csehszlovák ellenforradalmároktól zsákmányolt fegyverek". Šimon (1997. 147–148.).

vában kiderült, hogy lényegében „udvarolni" akartak, mert már Dubček utódát keresték.

K. M.: Nemrég Oroszországban napvilágot láttak Viktor Grisinnek, a szovjet főváros akkori párttitkárának visszaemlékezései. Azt állítja, ő kétszer is felkereste önt Prágában Brezsnyev megbízásából, és nagyon csalódott, amikor megtudta, hogy „meg van fertőzve revizionizmussal".[28]

B. Š.: Amikor Moszkvában jártam, Grisin mindenesetre nyájas volt velem, sőt hízelgett. Mindenhová elkísért. Sok időt töltöttem vele, együtt mentünk például a moszkvai pártbizottságnak az októberi forradalom évfordulója alkalmából összehívott rendkívüli ülésére. November 7-én pedig ugyancsak az ő kíséretében mentem a mauzóleumba, ahol az emelvényre vezető lépcső előtt volt egy elkerített rész a moszkvai pártbizottság tagjai és más alantasabb népek számára. Mert a bizánci protokoll az oroszoknál sokat számít: minden évben újra elosztják a helyeket, ki hol álljon az éppen érvényes rangsor szerint.

Grisinnek fel kellett mennie az emelvényre, a Politikai Bizottság tagjai és a Központi Bizottság titkárai közé. Kisvártatva azonban értem jött Leszecsko, a KGST legfőbb szovjet képviselője és azt mondta: „Šimon elvtárs, azt üzenik, menjen fel!" Elkísért a mauzóleum mellvédjére, ahol Brezsnyev meg Koszigin közé álltam. Elkezdődött a felvonulás, és Brezsnyev odaszólt nekem: *„Davaj, integess!"* Ott álltam – no, nem akarom megmondani–, mint egy jó nagy lőcs (...)

K. M.: A fennmaradt fényképeken látszik, hogy míg a többiek jó melegen felöltöztek, ön vékony kabátban álldogált. Nagyon hideg volt?

B. Š.: Nem, napos volt az idő, mint ma itt, Prágában. Mínusz négy fok lehetett. Emlékszem, semmi kedvem nem volt ripacskodni, főleg mert filmeztek is bennünket. Ezért a kétoldalt mellettem állók emelgették a karomat, és helyettem integettek vele, mint valami zászlóval.

Brezsnyev észrevette, hogy hajadonfőtt vagyok. Nem tudom, elő volt-e írva ilyen alkalmakra valami fejfedő, vagy csak előzékeny akart velem lenni, de mindenesetre hozatott egy ponyvát, tele szőrme usankákkal. Ott helyben, a tribünön rápróbálták őket a fejemre. De mindegyik legfeljebb ötvenötös volt, nekem meg hatvankettes a kalapméretem. Egyik sem illett a fejemre!

Abban a pillanatban Vaszka Biľak jelent meg a tribünön, akit ugyan senki nem hívott, de ő úgy járt oda, mint haza. Eredetileg ő hátrébb állt, a másodrendűek között, mögöttünk. Ekkor odalépett, megfogta az egyik usankát, a fejébe csapta. Egy másikat *[mutatja]* pedig a kabátja alá dugott.

Látva, hogy nekem nem jó a fejrevaló, Brezsnyev körülnézett. Tőle balra álltak a civil politikai bizottsági tagok, jobbra a marsallok. Egyesek közülük, nyilván a régi – talán még a cári – idők veteránjai, szintén civilben voltak. Brezsnyev észrevette, hogy a civilek közül valakinek egy kicsit nagyobb a feje. Hozzálépett, levette a fejéről a kalapot, ezt a kalapot *[mutatja]*, odahozta nekem és feladta rám. És

[28] Grisin (1996. 38.).

mivel úgy-ahogy jó volt rám, megtartottam. Azóta vagy tízszer felejtettem különböző kocsmákban. Még a prágai Vigadóban is: idén tavasszal otthagytam a borozóban, és amikor ősszel újra ott jártam, a kalap ott árválkodott a ruhatári fogason. *[Nevet.]*

A szovjet vezetők mulatozása

K. M.: Maradjunk még egy kicsit a november 7-ei ünnepségnél! A moszkvai pártközpont egykori munkatársai körében az a legenda járja, hogy a szovjet vezetők külön politikai bizottsági tanácskozást hívtak össze az ön tiszteletére. Ki akarták kérdezni, nehogy megint melléfogjanak, mint Dubčekkel. Kiderült azonban, hogy ön legalább olyan nehéz eset. Ez igaz?

B. Š.: Ez mind igaz, de nem szabályos politikai bizottsági ülés volt, hanem egy vacsora, amelyet összekötöttek a hivatalos tárgyalásokkal. Brezsnyev, aki szeretett kérkedni a hatalmával, akkor azt mondta nekem: „Most megláthatod, milyen demokrácia van nálunk!" Egy rögtönzött, félig-meddig komoly tanácskozást szervezett, három napirendi ponttal. Az első a vendég köszöntése és a Bohumil Šimonnal való megismerkedés azok számára, akik még nem ismerik. Továbbá az itt tartózkodására szánt apanázs megemelése.

Ez a gúnyos hangnem persze magyarázatra szorul. A szovjet pártvezetés éppen takarékoskodni kezdett. A külföldieknek nem osztogattak pazar ajándékokat, bár közben ők maguk mindent elfogadtak. A tanácskozáson úgy döntöttek, hogy egy Szokol rádiót adnak nekem, és még a rövidhullámot sem szedik ki belőle, hogy hallgathassam Amerika Hangját meg a Szabad Európát, ne maradjak le a többi jobboldali elem mögött Csehszlovákiában.

Ez volt az ülés első napirendi pontja. És a rádiót később tényleg megkaptam. A második pont: Ludvík Svoboda kinevezése a Szovjetunió marsalljává. Marsallkardot és más ajándékokat küldtek volna velem neki. Itt azonnal szót kértem, és azt mondtam: „Ezt nem tehetik meg Svobodával! Nálunk ezek a hagyományok nem élnek! Nálunk csak egy marsall volt, egy bizonyos Radetzky, és nem mondhatnám, hogy a neve túl jól cseng Csehszlovákiában." A szovjetek hagyták magukat lebeszélni, de azt mondták, hogy a kardot azért elküldik neki. Utána elmeséltem a dolgot Svobodának, aki nagyon megköszönte, hogy megmentettem ettől a szörnyűségtől.

K. M.: És mi volt a harmadik napirendi pont? Mert az első kettő bizony groteszk gúnyolódásnak vagy marionettjátéknak látszik.

B. Š.: Hát a harmadik még inkább az volt. Kirilenko elvtárs két hét szabadságot vesz ki, mondták, hogy rénszarvast lőjön az Urálban. Nagy volt az egyetértés. Kirilenko váratlanul kijelentette: „Bohumil, utazz csak velem!" Ekkor ő és a többiek is tegezni kezdtek.

Megrémültem, amikor magam elé képzeltem, hogy most télen, az Urálba utazom. Isten ments! Azt mondtam, én nem vadászom, a világ minden kincséért sem

tudnék lelőni egy rénszarvast. Hagyjatok békén, haza akarok menni Prágába! Egy csomó munka vár rám!

Brezsnyev felnevetett, és azt mondta *[utánozza]*: „Ne izgulj, majd én vigyázok a te prágai ügyeidre! Vannak ott nekem embereim!"

K. M.: Hogyan viselkedett ezen az összejövetelen Mihail Szuszlov, a szovjet pártvezetés második embere? Nehéz elképzelni őt, amint bohóckodik...

B. Š.: Nem volt neki sok beleszólása a dolgokba. Én végig Brezsnyev mellett ültem, de ő rendre felugrált, s elment valahová. Szuszlov ezt kihasználva mellém telepedett, és azt mondogatta: „Hát igen, ez a Prága... Bizony, nehéz ügy... Sok ott a művész meg a filozófus, nagy az idegen hatás. Ernst Fischer meg Marcuse népszerű ott... Tudom én ezt nagyon jól! De ezek itt", tette hozzá gúnyosan, „semmit nem tudnak róluk!"

Brezsnyev nyilván gyanakodni kezdett, hogy Szuszlov telebeszéli valamivel a fejemet, mert hozzánk lépett, megfogta Szuszlov karját, ellökte, s visszaült mellém, miközben hangosan azt mondta: „Ne beszélgess vele, nagy opportunista és vén dogmatikus!"

Kegyvesztetten

K. M.: Miután azonban hazatért, érzékelnie kellett, hogy a Prágában tartózkodó szovjet politikusok és katonai vezetők továbbra is ellenszenvvel viseltetnek ön iránt, amiért Moszkvában nem állt kötélnek. 1969 tavaszán pedig az új csehszlovák vezetés, Husákkal az élén, megvált öntől.

B. Š.: [Keserűen felnevet.] Nem ment ez nekik olyan egyszerűen... Štrougal és Husák húzták-halasztották a leváltásomat. Nem akartak visszahívni a prágai városi pártbizottság első titkári székéből, mert nagyjából olyan helyzet volt akkor nálunk, mint most, és nem volt megfelelő emberük a helyemre.[29] De biztosan emlékszik, hogy 1969 júniusában ezek a jóemberek elmentek Moszkvába, a testvérpártok tanácskozására. És ott nagy botrány tört ki amiatt, hogy Bohumil Šimon még mindig a prágai pártbizottság élén áll. Štrougal és Husák arra jött haza, hogy engem kikészítsenek. Fél napot kaptam rá, hogy összehívjam a pártbizottsági ülést. Husák eljött hozzám és azt mondta: „Az lenne a legjobb, ha az egész elnökséggel együtt lemondanál. Azután majd felállítjuk az új vezetést, és túl leszünk az egészen."

Egyetértettem vele, hiszen úgysem tudtam már semmit sem csinálni a dogmatikus visszarendeződés miatt. Csakhogy a városi pártbizottság nem fogadta el a lemondásomat. Az ülésen fel kellett szólalnia Husáknak, Štrougalnak, Jan Pillernek – szinte az egész új pártvezetés jelen volt! Majdnem egész éjszaka tartott a tanácskozás. Végül egyetlen szavazattöbbséggel úgy döntöttek, hogy elfogadják a le-

[29] A beszélgetés a csehországi kormányválság napjaiban zajlott, 1997 őszén, amikor Václav Klausszal sorra konfrontálódtak a prágai kormány tagjai.

mondásomat. De a jelenlévők rákényszerítették Husákot, ígérje meg, hogy megfelelő állásba kerülök, a mostaninál semmiképp sem kisebbe. Erre Husák azt mondta, hogy első miniszterelnök-helyettes leszek vagy valami ilyesmi. Ezzel sikerült megtörnie az ellenállást.

Persze az ígéretből nem lett semmi. Három vagy négy hónapig munka nélkül hagytak, és akkor én kerestem magamnak állást. Egy nagyszerű intézményhez kerültem, a Műemlékvárosok és Műemléképületek Felújítását Gondozó Állami Intézetbe. Ez a terület úgyis vonzott. Át kellett magamat képeznem közgazdásznak és városfejlesztési szakembernek. Olyasmivel foglalkoztam, mint a gyalogosjárdák és kerékpárutak telepítése, az idevágó állami szabványok, az épületek rehabilitációja. 75 éves koromig dolgoztam ebben az intézményben. Közben végig figyeltettek, házkutatást is tartottak nálam. Az 1989. novemberi „bársonyos forradalom" engem személyesen már nem érintett. Bár korábban dolgoztam az ellenzéki mozgalomban, és aláírtam a *Charta–77* című kiáltványt is. Csakhogy a mi eszménk a reformszocializmus volt. És ebből megőrizni valamit... *[Keserűen legyint.]*

K. M.: Ma megbecsülik?

B. Š.: Nézzen körül. *[A szerény lakásra mutat.]* A hozzám hasonlóak, akiket kizártak a pártból és kettétörték a pályájukat, csak olyan helyre mehettek dolgozni – ezt tudatosan így alakították –, ahol a fizetés nem érte el az akkori átlagot. Az ilyen ember legfeljebb havi háromezer koronát kereshetett. És ez persze a nyugdíjunkat is meghatározta. Így történt velem is. Az új cseh vezetés sem volt velünk valami bőkezű. Úgyhogy a hozzám hasonló emberek körülbelül ötszáz koronával kevesebb nyugdíjat kapnak, mint ami járna nekik.

A REBELLIS KÖZGAZDÁSZ, AKI NÉHÁNY NAPRA DUBČEK HELYÉRE KERÜLT

Věněk Šilhán, a barázdált arcú, koránál jóval idősebbnek látszó prágai közgazdász kettétört pályája jól tükrözi, milyen károkat okozott a Dubček örökségébe lépő cseh és szlovák keményvonalas pártvezetők által fennkölten „normalizációnak" nevezett folyamat, amely lényegében leplezetlen bosszúhadjáratnak bizonyult. 1969 után hozzá hasonlóan e boszorkányüldözés során sok ezer embert távolítottak el a munkahelyéről.[1] Egyetemi tanárokból gyakran kubikosok lettek, gyárigazgatókból kocsimosók, újságírókból piaci árusok.

A „prágai tavasz" reformer főszereplői közül a legtöbben a társadalom peremére kényszerültek; még azok sem kerülték el ezt a sorsot, akik megalázó önkritikát gyakoroltak. Csupán keveseknek sikerült időben emigrálniuk. Az otthon maradottaknak minden lépését lesték az StB., a hatalmasra duzzadt politikai rendőrség ügynökei. A kelet-európai rendszerek viharos legújabb kori történetében is párját ritkító „hadiállapot" Csehszlovákiában nagyon sokáig, közel két évtizeden át tartott. A megbélyegzett családokban ezalatt felnőtt egy új generáció – és ezeknek a fiataloknak, akárcsak a Šilhán-házaspár három gyermekének is bűnhődniük kellett szüleik politikai „ballépéséért".[2]

De bármilyen nehéz sors jutott is osztályrészül Věněk Šilhánnak, az 1968 utáni korszak egyik legismertebb cseh ellenzéki személyiségének, sohasem tagadta meg azt a rövid időszakot, amikor rivaldafénybe került az 1968 augusztusában felgyorsult történelmi időkben.[3] A CSKP rendkívüli, XIV. kongresszusának küldöttei a szovjet kommandósok által elhurcolt Alexander Dubček távollétében ugyanis éppen őt választották megbízott első titkárnak a Csehszlovák Kommunista Párt új Központi Bizottsága élére.

Ha a szovjet tankok nem nyomulnak be Csehszlovákiába, Věněk Šilhán élete talán egészen másképpen alakult volna. Az eredetileg szeptember elejére összehívott pártkongresszusi küldöttek a kontinuitás jegyében minden jel szerint megerősítették volna tisztségükben a „prágai tavasz" reformpárti politikusait. Ezt köve-

[1] Skilling (1976. 813–824.); Dubček (1993. 242–262.); Barta–Felcman–Belda–Mencl (1993. 5–50., 51–83., 83–122., 123–130.); Williams (1997. 226–254.); Vondrová–Navrátil (2003. 405., 500., 526., 527.).

[2] Věněk Šilhán felesége a férjével együtt aláírta a Charta–77 című kiáltványt, sőt egy ideig a mozgalom egyik szóvivője volt.

[3] A cseh és szlovák értelmiség akkori és későbbi ellenállásával foglalkozik Kusin (1978) Prečan (1994); Otáhal (1995).

tően még erőteljesebben hallatta volna hangját a CSKP vezetésében a Dubčeknél is jóval radikálisabb František Kriegel, Čestmír Císař és Václav Slavík. Nem történelmietlen feltételezés, hogy az akkori politikai hangulatban az olyan keményvonalasok, mint Alois Indra, Drahomír Kolder és Oldřich Švestka nem kerültek volna be a Központi Bizottság új Elnökségébe, és az 1968. augusztus 26-ára összehívott szlovákiai pártkongresszuson kihullott volna „a rostán" Moszkva bizalmi embere, Vasil Biľak is. A szovjet politikusokkal folytatott titkos tárgyalásaik fennmaradt dokumentációjából egyértelmű, hogy ezt ők maguk is tudták; éppen ezért kérték az idegen csapatok bevonulását.

A legtöbb kortárs szerint a pozsonyi, majd a prágai pártkongresszus legitimálta volna a reformfolyamatot, utat engedve a további gazdasági és társadalmi átalakulásnak, sőt a politikai pluralizmusnak is. (Más kérdés, hogy sokak számára már szűk volt a dubčeki reformok kalodája.) A brezsnyevi vezetés pontosan tisztában volt ezzel.[4] Ezért is időzítették a Kremlben a fegyveres beavatkozást augusztus 20-ára, hogy az egyszer már bevált 1956-os magyarországi forgatókönyv szellemében Prágában idejében létrehozhassák a Kremlnek szolgaian engedelmeskedő csehszlovák Munkás–Paraszt Forradalmi Kormányt.

Első látásra megvolt ennek az esélye. Hiszen a kollaboráns cseh és szlovák politikusok már jó ideje készültek erre a napra. Mintegy a siker zálogának látszott, hogy azokban az órákban szovjet kommandósok Prágából, majd később Pozsonyból elhurcolták a legveszélyesebbnek ítélt cseh és szlovák vezetőket. Számos reformpárti közéleti ember bujkálni kényszerült. Ezért jelent meg a vysočanyi rendkívüli kongresszuson mindössze 29 központi bizottsági tag és a CSKP Központi Ellenőrző Bizottságának csupán kilenc képviselője.

Ám éppen ekkor léptek a távollévők helyére az olyan, „mezei" reformpártiak, mint Šilhán. Az általuk összehívott tanácskozás, amely végül is sok tekintetben meghiúsította az Indra-kormány zászlóbontását, a Csehszlovákia-szerte kibontakozó polgári ellenállás fontos mérföldkövének bizonyult. 1968. augusztus 22-én délelőtt 10 órakor Vysočanyban, Prága egyik munkáskerületében nyílt meg a rendkívüli, XIV. pártkongresszus.[5] Összehívását a megszállás legelső óráiban maguk a kongresszusi küldöttek határozták el. A spontán akcióval párhuzamosan Bohumil Šimon, a prágai városi pártbizottság első titkára, augusztus 21-én kora reggel hivatalosan is szervezni kezdte ezt a rendkívül hatásosnak bizonyult „akciót".[6] Miután azonban Šimont – Dubčekhez és társaihoz hasonlóan– elhurcolták a szovjet KGB-sek, helyettese, Jaromír Litera, valamint Václav Slavík, a Központi Bizottság egyik titkára jelentették a Csehszlovákia minden részéről Prágába érkező kongresszusi küldöttek számára a „felső kapcsolatot".

[4] *The Prague Spring 1968* (1994. 63–65.).
[5] Pelikán (1971b); Šilhán–Šimon (1988. 3–82.).
[6] Šimon (1997. 114–116.).

A vysočanyi gyár területére sietett ezekben az órákban a szovjet politikusok által különösen gyűlölt Jiří Pelikán, a csehszlovák televízió „revizionista" elnöke. Ott volt a Tito-barát nézeteiért az 1950-es években többször is meghurcolt Zdeněk Hejzlar, a csehszlovák rádió elnöke, és a keményvonalasok által a revizionizmus egyik főideológusának tartott Jaroslav Šabata, a brnói reformerők népszerű vezetője. Mindhármuknak fontos szerepe volt abban, hogy Csehszlovákiában rövid idő alatt kikristályosodott a megszállással szembeni ellenállás frappánsan megfogalmazott – bár mai szemmel archaikusan „reformkommunista" kitételekkel élő – útmutatója.

E kongresszusi dokumentumok megszövegezésében, akárcsak az ülés levezetésében, az első pillanattól részt vevő Věněk Šilhán ezekben az órákban állt Dubček helyére. Először azt kérdeztem tőle: miért éppen ő került ennyire előtérbe a vysočanyi kongresszuson?

* * *

V. Š.: Augusztus 21-én kora reggel nem Prágában, hanem Přerovban, Észak-Morvaország egyik iparvárosában voltam. Megbeszélést tartottam a helyi gépipari gyárban. Nem tudtam aludni, korán felébredtem, és kimentem a szállodából, hogy járjak egyet. Hirtelen észrevettem, hogy az emberek az utcán olyan izgatottak, sőt idegesek. Azt hallottam: „Bevonultak..." Hogy az orosz csapatok az ország területén vannak. Azonnal Prágába indultam, és délután négy órakor már ott voltam.

K. M.: Milyen kép fogadta a csehszlovák fővárosban?

V. Š.: Az idegen katonák... Ez tűnt szembe legelőször. Azután a tankok. És persze, az izgatott lakosság. Idehaza, ebben a lakásban *[körbemutat]* néhány üzenet várt rám, hogy este menjek egy megbeszélésre, amelyet a következő pártkongresszus küldöttei tartanak. Ezekben az órákban mindnyájan úgy gondoltuk, hogy most egyedül a küldötteknek van joguk cselekedni. Még nem láttuk világosan, kik azok, akik együttműködnek a szovjet csapatokkal. Azzal viszont tisztában voltunk, hogy a politikai vezetésnek egyértelmű állásfoglalással kell a nemzet elé állnia. Ez volt a vélemény, és úgy véltük, hogy a többi már csak szervezés kérdése. *[Büszkén.]* Augusztus 21-éről 22-ére virradóra, egyetlen éjszaka leforgása alatt megszervezni a küldöttek találkozóját! Pedig eredetileg a küldöttek csak szeptemberben találkoztak volna a CSKP XIV. pártkongresszusán. Nagyon fontos, mindenekelőtt személyi változásokat terveztünk az országot irányító politikai testületekben. Úgy látszott, a dubčeki irányvonal győz, és minden békésen, törvényesen lezajlik. Most azonban, amikor már nyakunkon voltak az idegen csapatok, rájöttünk, hogy ezeket a változásokat *már most és nekünk* kell végrehajtanunk.

K. M.: Ezért hozták előre a rendkívüli pártkongresszust?

V. Š.: Ezért. Felmerült a kérdés, hogy hol tartsuk meg a tanácskozást. Prága egyik legnagyobb ipari üzemét, a vysočanyi gépipari műveket választottuk. Reggel egymás után érkeztek a kongresszusi küldöttek. Telefonokkal, távirattal, sze-

mélyes kapcsolatokkal mozgósítottuk az egész országot Kassától Cheb városáig, hogy valamennyi küldött, mintegy 1500 ember megjelenjen.[7]

K. M.: A szlovák delegátusok is?

V. Š.: Igen.[8] Szerettük volna, ha valamennyi küldött megérkezik, és elmondja a véleményét. És ezt sikerült is elérnünk! Augusztus 22-én nagyon sok küldött eljutott Vysočanyba a legkülönbözőbb utakon: volt, aki saját kocsiján érkezett, vagy más hozta – előfordult az is, hogy valaki mentőautón jött. Ahol jártak a vonatok, onnan vasúton érkeztek a küldöttek. Fel voltak rá készülve, hogy kijelentsék: nem értenek egyet a megszállással, és hogy ez a demokráciánkat és önrendelkezésünket veszélyeztető, jogtalan lépés!

A vysočanyi kongresszus néhány fontos határozatot fogadott el, köztük a szovjet csapatok bevonulását elítélő politikai nyilatkozatot. Kapcsolatba léptünk a külföldi politikai pártokkal és diplomatákkal is. Felhívással fordultunk a szlovák nemzethez, hogy szinkronba hozzuk a cseh és a szlovák politikusok fellépését, mivel megszakadt közöttünk a kontaktus. Egy idő után ugyanis nem működtek az akkor még mással nemigen pótolható telefonok. De mi áthidaltuk ezt: például az energetikai diszpécser- és a vasúti telefonhálózat felhasználásával. Ezek segítségével később sikerült helyreállítani a kapcsolatot Pozsonnyal, és megbeszéltük a szlovák politikusokkal a közös fellépés részleteit.

K. M.: Hogyan sikerült elhelyezni a vysočanyi kongresszusra érkező közel másfél ezer embert?

V. Š.: A kongresszusnak otthont adó üzemben volt egy nagy étkező. Egyetlen éjszaka átalakítottuk ülésteremmé: székeket, asztalokat kerítettünk. Nagyon fontosnak tartottuk, hogy jelen legyenek a kongresszuson a sajtó, a rádió, a televízió és a filmhíradó képviselői, hiszen akkoriban ezek a médiumok óriási szerepet játszottak a közvélemény formálásában. Erre is egyetlen éjszakánk volt (...)

K. M.: A megszálló hatóságok meglepően passzívak voltak a kongresszus alatt.

V. Š.: Mert csak lassan, fokozatosan szereztek róla tudomást. Először csak sejtették, mi zajlik, és még nem avatkoztak be. Bár annyiban veszélyeztették a tanácskozást, hogy tankokkal és katonai alakulatokkal vették körül Vysočanyt. Ennek ellenére a tanácskozás alatt nem avatkoztak be, csak a jelenlétükkel teremtettek fenyegető légkört. Mi persze minden rosszra felkészültünk. Ma már úgy gondolom azonban, hogy a közvetlen fegyveres beavatkozás, esetleg a kongresszus feloszlatása még a szovjetek számára is nehézséget jelentett volna, hiszen a *szocializmus védelme* ürügyén léptek fel Csehszlovákia területén. Furcsa lett vol-

[7] A kongresszus színhelyén a tanácskozás végéig – az egyik verzió szerint – legkevesebb 1219 küldött jelent meg az országszerte addig megválasztott közel 1500 delegátusból. A megnyitásnál 1112-en mutatták fel küldött-igazolványukat. Skilling (1976. 767.). (Azóta más számokat is szoktak emlegetni.)

[8] A tanácskozás végén mindössze közel ötven vagy még kevesebb szlovákiai küldött tartózkodott Vysočanyban.

na ezt a védelmet a pártkongresszus elleni fellépéssel kifejezésre juttatni. Még akkor is, ha a megszállás első napjaiban voltak áldozatok: a bevonuló csapatok legkevesebb nyolcvan csehszlovák állampolgár életét oltották ki. Agyonlőtték őket. Csak Prágában több tucat ember halt meg.

K. M.: Még mielőtt megkezdődött volna a vysočanyi kongresszus, néhány politikus – Indra, Biľak, Kolder stb. – a szovjet nagykövetségre ment, ahol szovjet diplomaták és KGB-sek segítségével meg akarták alakítani a Forradalmi Munkás–Paraszt Kormányt. A tárgyalásokon jelen lévő Zdeněk Mlynář úgy emlékezik, hogy egy magas rangú KGB-tiszt engedélyével ő állítólag telefonálhatott a városba, és értesítette a vysočanyi kongresszus küldötteit a fejleményekről. Mit tud ön erről?

V. Š. [Sokáig gondolkodik.]: Az ülés kezdetén mi persze nem tudhattunk részleteket a kollaboránsok által kezdeményezett tárgyalásokról. Csak gyanakodtunk, hogy valami ilyesmi folyik. Hogy van egy „ötödik hadoszlop" a sorainkban. Felmerült bennünk: a szovjet csapatok azért vonultak be, hogy esélyt adjanak a kommunista pártban tevékenykedő dogmatikus erőknek a hatalom megragadására. Mert 1968 folyamán ezeknek a helyzete hihetetlenül megrendült: többen kompromittálódtak és távoztak a politikai életből. Tudtuk róluk, hogy Moszkvával együttműködve hajlandók részt venni a restaurációban. Bennünket ezért nem lepett meg, hogy *[nyomatékosan]* a kommunista párt csúcsán, igen, a legfelső vezetésben van egy csoport, amely lepaktált a szovjetekkel: Lenárt, Jakeš, Biľak, Kolder és mások.

K. M.: Meg Indra.

V. Š.: Indra meghatározó szerepet játszott közöttük! Ma már nem él, és ezért senki nem kérdezheti meg. Ezért nehéz rekonstruálni a történteket. De én meg vagyok győződve róla, hogy ezek az emberek *[felemeli a hangját]* árulók voltak. Minden jel arra utal, hogy elárulták a hazájukat.

K. M.: Volt-e tudomásuk a vysočanyi kongresszus résztvevőinek arról, hogy milyen körülmények között hurcolták el Dubčeket?

V. Š.: Igen, erről azon nyomban értesültünk. Amint letartóztatták Dubčeket – és rajta kívül Černíket, Kriegelt, Smrkovskýt, Špačeket, majd később Šimont – pillanatokon belül tudomást szereztünk a történtekről. Tudtuk, ez végzetes fordulat (...) Mert ha ezeket az embereket a szovjetek elhurcolhatták, akkor akár falhoz is állíthatják őket. Megtörténhetett volna velük az, ami Magyarországon 1956-ban. Ez annak a jele volt, hogy Moszkva semmitől nem riad vissza.

Az volt a véleményünk, hogy közbe kell lépnünk. És itt nem csak arról volt szó, hogy a legfőbb politikai vezetőinket hurcolták el: Černík miniszterelnök volt, Smrkovský a parlament elnöke, Kriegel a nemzeti front vezetője, Dubček pedig a párt első embere. Ettől függetlenül is mélységes felháborodást váltott ki, hogy 1968 augusztusában ilyen durván bántak velük.

K. M.: Hogyan választották meg önt Dubček távollétében a Központi Bizottság első titkárának, a CSKP első emberének?

V. Š. [Kissé zavarban.]: Igazán nem készültem ilyen, vagy akár csak ehhez hasonló szerepre. Nem volt meg bennem az ehhez szükséges becsvágy. Egyetemi

oktató vagyok. Akkoriban is az egyetemen tanítottam, és meg voltam elégedve ezzel. A véletlenek összejátszásának tulajdonítható, ami velem történt. Jóval a megszállás előtt egyszerű kongresszusi küldöttnek jelöltek. Vysočanyban beválasztottak a tanácskozás elnökségébe, és rám bízták az ülés vezetését. Én igyekeztem elvégezni ezt a feladatot, és lehetővé tenni, hogy a jelenlévők megfogalmazzák a szükséges politikai nyilatkozatokat, amelyek néhány órával később olyan nagy riadalmat keltettek Moszkvában.

Azután megválasztottuk az új Központi Bizottságot, amelyben már Biľak meg a hozzá hasonlóak nem kaptak helyet. És mindezt sikerült elvégezni egyetlen nap alatt (...) A kongresszus éjjel tizenegy óra körül ért véget azzal, hogy felolvastuk politikai állásfoglalásunkat és a nemzethez szóló felhívást. Hiszen mindenkinek tudtára kellett adni, hogy van olyan erő, amely nem nyugszik bele a történtekbe.

Kapcsolatba léptünk a kormány bujkáló tagjaival és a parlament megmaradt részével, amely időről időre szállodákban és magánlakásokon ülésezett. Szervezni kezdtük a tiltakozást. Közben egyre több információt kaptunk Dubčekék internálásáról. Augusztus 21-én kora reggel eltartott néhány óráig, mire a Központi Bizottság épületében letartóztatták őket a csehszlovák állambiztonsági szervek embereinek kíséretében megjelent szovjet ejtőernyősök – több szemtanú szerint az úgynevezett [Forradalmi] Munkás-Paraszt Kormány nevében. Onnan egyenként, külön-külön páncélkocsin a repülőtérre szállították, majd a rájuk várakozó gépeken külföldre vitték őket. A foglyok eleinte nem tudtak egymásról. Dubčeknek fogalma se volt, hol van Smrkovský, aki viszont nem tudta, hová vitték Dubčeket. Arról sem volt tudomásuk, hogy nálunk spontán mozgalom indult el, hogy a letartóztatottakat – Csehszlovákia törvényes vezetőit – engedjék szabadon a szovjetek. E mozgalomnak szerepe volt abban, hogy Moszkvának nem sikerült megalakítani a „[Forradalmi] Munkás-Paraszt Kormányt", amely átvehette volna a letartóztatottak szerepét. A nemzet egy emberként támogatta Dubčekéket. Egészen új helyzet alakult ki tehát. Az oroszok fokozatosan arra a felismerésre jutottak, hogy tárgyalniuk kell foglyaikkal. Így azután fogva tartásuk helyéről egymás után Moszkvába szállították őket. Ott látták viszont egymást.

K. M.: Ivan Udalcov, a néhai keményvonalas szovjet diplomata egyszer azt mondta nekem, hogy az általa egyébként szívből gyűlölt Dubčekkel és társaival valamilyen módon mégiscsak zöldágra lehetett jutni Moszkvában, magukat Prágában viszont még csak tárgyalóasztalhoz sem tudták ültetni. Magáról például azt sem tudta, hogy ki fia-borja. Legalábbis ezt mondta.

V. Š.: Valóban keveset tudtak rólunk a Prágát augusztus végén elözönlő szovjet politikusok és KGB-sek. De hamar rájöttek arra, hogy velünk nehezebb dolguk lesz. Fogalmuk sem volt például, hogyan kell tárgyalni a vysočanyi kongresszuson megválasztott új tisztségviselőkkel. Ezért terelték egybe Moszkvában a régi vezetést, még egymástól egészen eltérő politikusokat is. Indrát, Husákot és Biľakot is a Kremlbe rendelték, Dubček, Smrkovský és Černík mellé. Azt mondták nekik: *ti vagytok a mi partnereink!* És mi csak veletek fogunk tárgyalni! Tehát nem a vyso-

čanyi vezetéssel, nem azokkal, akik odahaza irányították az ellenállást, hanem velük. És a Moszkvába terelt cseh és szlovák vezetők között olyan emberek is voltak, akik szívesen tagjai lettek volna a tervezett Forradalmi Munkás-Paraszt Kormánynak. Az oroszok tudták, hogy a Moszkvában tartott politikusok megtörésére komoly esélyük van. Minket viszont nehéz lett volna rákényszeríteni, hogy aláírjuk a jegyzőkönyvet.

K. M.: František Kriegel így sem írta alá. Ön szerint miben különbözött a többiektől?

V. Š.: Ezzel a tettével mindenesetre megmutatta, hogy jellemes ember. *[Meghatottan.]* Egyértelműen ennek a jele volt. Egy tapasztalt ember döntése, aki tudta, mi forog kockán. És még az élete árán is meg akarta akadályozni.

K. M.: A szovjetek már ezt megelőzően is gyűlölték Kriegelt.

V. Š.: Ez közismert volt. Úgy emlegették, hogy „az a galíciai zsidó". Ha nem tévedek, Podgornij engedte meg magának ezt a minősítést. Revizionistának, a szovjet hatalom ellenségének, meg még ki tudja, minek mondták. Valójában azonban František Kriegel valahol mélyen demokratikus gondolkodású, művelt és nagy élettapasztalattal rendelkező ember volt. Spanyolországban és Kínában jó néhány próbát kiállt. Az akkori időkben természetes volt, hogy a forradalmi gondolat hívéül szegődött. De éppen mert oly sokszor próbára tette az élet, ragaszkodott a nehéz döntéshez. És nem volt hajlandó aláírni a moszkvai jegyzőkönyvet.

Ne felejtse el, hogy a Kremlben folytatott tárgyalások kezdetén Dubček sem volt hajlandó erre. Először az ő felszólalása miatt esett kútba a megegyezés! És csak néhány köpönyegforgató politikus: Svoboda, Husák és mások nyomására írta alá az utolsó pillanatban.

K. M.: Ha már Svoboda elnök nevét említette: mi a véleménye az ő ellentmondásos magatartásáról?

V. Š.: 1968 tavaszán, miután megválasztották Csehszlovákia elnökének, sokan nagy reményeket fűztek hozzá. Annál is inkább, mert nem volt kommunista funkcionárius a szó akkoriban megszokott értelmében. Gyakran emlegették, hogy Klement Gottwald alatt elveszítette a nemzetvédelmi miniszteri tárcát, és ezzel lényegében a totalitárius rendszer áldozata lett. Vidéki könyvelőként tengette tovább életét. Sokak szemében erkölcsi hitele volt. 1968 végére azonban ez lassan szertefoszlott. Talán rájöttek, hogy nem keres elvszerű kiutat a nehéz helyzetből. Ezt olyan kijelentésekkel leplezte, mint például, hogy „elég halottat láttam már életemben, újabbakat nem akarok..."

K. M.: Ön szerint 1969 tavaszán miért éppen Gustáv Husák került szovjet segítséggel a CSKP élére? Hiszen kéznél volt Štrougal, Biľak és Lenárt is, akik nála nem kevésbé pályáztak volna erre a tisztségre. És Husákkal szemben Moszkvában jól ismerték őket.

V. Š.: Azt hiszem, Husák jellemvonásai játszották a döntő szerepet ebben a kinevezésben. Ő ebben az időszakban rendkívül becsvágyó, tekintélyelvű politikus volt, aki hajlandónak bizonyult kiszolgálni Moszkvát. Tapasztalt emberként jól

tudta, mikor, hogyan, kivel és ki ellen kell fellépni. Nem jelentett számára gondot, hogy megváltoztassa a véleményét. Moszkvában pedig 1968 augusztusában kompromisszumkész viselkedésével jelezte a Kremlnek: éppen ő az az ember, akire támaszkodni lehet.

K. M.: Husák személyes utasítására 1969-ben végül önt is kizárták a pártból és elveszítette a munkáját. De milyen szerepet játszott abban az időszakban, amikor Dubček már hazakerült Moszkvából, ön pedig még hivatalosan a pártvezetés tagja volt?

V. Š.: Ez az *átmeneti korszak* nagyon rövid ideig tartott. Tisztában voltam azzal, hogy a politikában nem kaphatok komoly szerepet. Hiszen 1968 szeptemberétől kezdve a fontosabb tisztségeket újra az „augusztus előtti" időszak cseh és szlovák vezetőivel töltötték be. A vysočanyi kongresszustól kapott megbízatásom – hogy ugyanis távollétében helyettesítsem Dubčeket – az ő visszatérésével lejárt. Nem esett nehezemre azt mondani neki, hogy „tessék, itt van minden hatásköröd, amelyet eddig én gyakoroltam. Mostantól kezdve megint te vagy az első titkár!" Nem esett nehezemre…

K. M.: Hogyan zajlott le az első találkozása Dubčekkel?

V. Š.: Rögtön az érkezése után találkoztunk a prágai Várban. Dubček ugyanis néhány óráig ott pihent, miután Moszkvából megérkezett. De várjon csak … *[elgondolkodik]*. Először nem is Dubčekkel, hanem Smrkovskýval találkoztam. Köszöntöttük egymást, majd Smrkovský halkan megkérdezte: „Věněk, neked mi a véleményed? Árulók vagyunk, amiért aláírtuk a moszkvai jegyzőkönyvet?"

„Josef, ezt én most nem tudom megmondani", válaszoltam neki. „Ezt majd a jövő dönti el. Minden attól függ, hogyan viselkedtek holnap, holnapután, és milyenek lesztek ezentúl?" És meg kell mondanom, hogy többen, köztük Husák, tényleg árulóknak bizonyultak. Smrkovský azonban nem tartozott közéjük.

K. M.: Az utóbbi hónapokban többekkel találkoztam Prágában és Pozsonyban, akik azt mondták, hogy Husákék soha nem bocsátották meg önnek 1968. augusztusi magatartását, és azt, hogy utána a feleségével együtt az ellenállást választották mint a *Charta–77* aláírói. Kérem, beszéljen erről az időszakról.

V.Š. [Mosolyog]: 1968 augusztusát követően még néhány hónapra visszatértem az egyetemre. Tanítottam és ezzel párhuzamosan egy kutatóintézet élén álltam. Ez nagyjából 1969 közepéig tartott. Akkor azonban kizártak a pártból és megfosztottak minden politikai lehetőségtől. Sőt, elbocsátottak az állásomból. Annak jeléül, hogy mintegy elárultam azt a társadalmat, azt a szocializmust, amelyet ők építettek. Kénytelen voltam más állás után nézni: munkásként dolgoztam tovább. Megtanultam kotrógépet, buldózert vezetni. Négykerekű lakókocsiba költöztem, és halastavakat építettem, szennyvízcsatornákat tisztítottam. Azután gyomorbeteg lettem, és át kellett mennem az építőiparba: családi házak, iparcsarnokok szerkezetét szereltem, így kitanultam a hegesztő szakmát is. Emellett kotrógép- és buldózerkezelőket vizsgáztattam. Ebből éltem.

A feleségemet is elbocsátották a munkahelyéről. Nem talált más állást: évekig pulóvereket kötött idehaza *[mutatja]* egy ilyen kis gépen. Sálat, kesztyűt is készített, ezzel kereste a kenyerét. A három gyermekünket iskolázni kellett, ruhát venni, enni adni nekik, felkészíteni őket az életre. Miután elvégezték az iskolát, mindhárman egyetemre jelentkeztek, de nem vették fel őket. *[Nagyon keserűen.]* Kačenka lányom évekig nem jutott be az orvosi egyetemre, pedig a középiskolában a legtehetségesebb diákok között tartották őt számon. Mégsem vették fel! Hat éven keresztül minden évben sikeresen felvételizett, de nem jutott be.

K. M.: Sok értelmiségi sorsa alakult így?

V. Š.: Sajnos az egész országban ez volt a helyzet. Rengeteg embert érintett a megtorlás! A rendszer a felnőttek mellett több tízezer gyerek életét is tönkretette, így bosszulva meg anyjuk vagy apjuk tetteit. És ez volt az egészben a legszörnyűbb: ha az ember kitartott a nézetei mellett, hű maradt az eszméihez, akkor ennek a gyerekei itták meg a levét. Nekem cinikusan meg is mondták a „jóakaróim": „Meg kell változnod, ezzel egyengetheted a gyerekeid útját!"

Szóval túszként kezelték a gyerekeinket, és voltak olyan esetek, amikor éppen a gyerekek révén sikerült megtörniük a szülőket.

K. M.: Mielőtt a kamerát bekapcsoltuk, ön több ízben pozitív értelemben említette a szocializmus eszméjét. A saját sorsának felidézésekor viszont úgy tűnik, bűnösnek tartja azt a rendszert. Végül is hogyan látja ezt ma?

V. Š.: Ami „a prágai tavasz" előtt és utána történt, az sok tekintetben kétségtelenül bűnös rendszerhez kapcsolódott. A közbeeső időszak azonban, amelyet Dubček neve fémjelez, az én felfogásom szerint némileg más megítélés alá esik. Ez az időszak korántsem csupán a pártvezetés csúcsain zajló hatalmi harc volt. Nem pusztán a párt- és állami vezetők cseréjéről volt szó. Óriási társadalmi mozgás indult el, amely láthatólag magában hordozta a demokratikus változások ígéretét. Felcsillant a szabadság reménye. És erről 1968-ban nem csupán szép szavak hangzottak el. Számos intézkedésre is sor került. Új törvényeket fogadtak el a csehszlovák törvényhozásban, amelyek garantálták, hogy folytatódni fog ez az irányzat, növekedni fog a szabadság. Ma nehéz megítélni, meddig ment volna el ez a folyamat, ha nem jön közbe a megszállás. Hogy hol és mikor ütközött volna belső korlátokba. Erről nehéz beszélni, hiszen nem jutottunk el idáig: jött augusztus 20-a és megérkeztek a megszálló csapatok. Meggyőződésem szerint azért vonultak be, mert a szovjet vezetésben és a csehszlovák vezetés egy részében félelmet keltett ez a fejlődés. Félelmet keltettek a demokratikus változások, amelyeket egyre többen magukénak tekintettek az országban. Ebben ők fenyegetve érezték magukat.

A *KÉTEZER SZÓ* SZERZŐJE – 40 ÉV MÚLTÁN

A jeles író, publicista és lapszerkesztő Ludvík Vaculík egyike a cseh szellemi élet nagyjainak. Több regénye, köztük a merész stiláris újításaival feltűnést keltő *Szekerce* (1968), valamint a Franz Kafka és George Orwell hatását tükröző allegorikus műve, a *Tengeri malacok* (1977) külföldön is nagy sikert aratott. Szülőhazája határain kívül azonban főleg 1967 júniusában lett közismert, amikor a csehszlovákiai Írószövetség IV. kongresszusán bátran és szellemesen bírálta a Novotný-rendszert. Ennek nyomán a CSKP Központi Bizottsága szeptember 17-i elnökségi ülésén több párttag íróval és publicistával, köztük Antonín Liehmmel és Ivan Klímával együtt Ludvík Vaculík is támadások kereszttüzébe került. Még a reformernek számító pártvezetők is szembefordultak velük, pedig korábban élvezték Černík, Dubček, sőt a későbbi keményvonalas, kollaboráns Drahomír Kolder, valamint a prágai pártelit egyik legműveltebb képviselője, Jaromír Dolanský támogatását. Ez a régi kapcsolat segített talán a központi bizottsági tanácskozáson letompítani a Jiří Hendrych által javasolt „határozott kultúrpolitikai fordulat" élét. Ekkor ugyanis a csehszlovák pártvezetés ideológiai ügyekben illetékes második embere – Vaculíkék „megfegyelmezése" ürügyén – kemény értelmiségellenes határozatokat akart kierőszakolni.[1] Mivel egy ilyen lépés valószínűleg komoly társadalmi megrázkódtatást váltott volna ki, ebbe még a független gondolkodású értelmiséget gyűlölő Antonín Novotný sem egyezett bele. A kompromisszum jegyében viszont Vaculíkot, Liehmet és Klímát mégis kizárták a pártból – amelynek a második világháború utáni újjáépítést leszámítva, Ludvík Vaculík egyre inkább csak formálisan volt tagja. Az írószövetségi közgyűlés után pedig az őt korábban is megfigyelő csehszlovák politikai rendőrség emberei mindenüvé követték.

1968 februárjától a változásokat elősegítő többi „kiművelt emberfővel" együtt Ludvík Vaculík helyzete is jobbra fordult. Ő azonban nem elégedett meg azzal, hogy a *Literární noviny* szerkesztőjeként most már mindent megírhatott, amit korábban a cenzúra miatt el kellett hallgatnia. Mivel a politikai és társadalmi változások közepette mindvégig tartott a dogmatikus visszarendeződéstől, szenvedélyesen kereste azokat a módszereket, amelyekkel az értelmiség és általában az ország lakossága – beleértve az erre hajló párttagságot is – megakadályozhatná, hogy újból megerősödjön az 1948 februárjában látványosan diadalt aratott, ám húszéves uralkodása során „elhasználódott" diktatórikus rendszer.

[1] Williams (1997. 55.).

Néhány neves prágai tudós kérésére ezért fogalmazta meg veretes mondatokkal, szívhez szólóan a *Dva tisíce slov* (Kétezer szó) című felhívást. „Az utóbbi időben nagy nyugtalanságot kelt az a lehetőség, hogy fejlődésünkbe külföldi erők avatkozhatnak be", írta. „Szemtől szemben a túlerővel nem tehetünk egyebet, mint hogy tisztességgel kitartunk álláspontunk mellett, és nem kezdeményezünk. Kormányunknak tudomására hozhatjuk, hogy ha kell, fegyverrel is támogatjuk, amíg azt teszi, amit várunk tőle. Szövetségeseinket pedig biztosíthatjuk, hogy a szövetségi, barátsági és kereskedelmi szerződéseket betartjuk. Az alantas szemrehányások és indokolatlan gyanúsítgatások csak kormányunk helyzetét nehezítik, nekünk pedig ártanak. Az egyenrangú kapcsolatokat csak úgy biztosíthatjuk, ha belső körülményeinket javítjuk, és olyan messzire jutunk a megújhodásban, hogy megválasztjuk az államférfiakat, akik elég tapasztalt, tisztességes és bölcs politikusok lesznek, hogy ilyen kapcsolatokat kiépítsenek és fenntartsanak. (...) Az idei tavaszon a háború utáni első igazi nagy lehetőség tért vissza. Újra módunk van rá, hogy magunk vegyük kézbe közös ügyünket."

A létező szocializmus kudarcának kritikájához, a plurális polgári társadalom alapjainak újbóli lerakását követelő, s egyben az ellenállás módszereit részletesen kidolgozó felhíváshoz igen rövid idő alatt csatlakoztak a cseh és szlovák értelmiség legjobbjai. Újból megmozdult a diákság, a középrétegek bízni kezdtek a „masaryki idők" reinkarnálódásában. Ludvík Vaculík népszerűsége Csehszlovákiaszerte szinte az egekbe szökött.[2]

A dogmatikus erők viszont Csehszlovákiában és külföldön elkezdték „démonizálni" az írót. Ezek után nem volt a „prágai tavasznak" véget vető öt ország vezetőinek olyan tanácskozása, amelyen a szovjet, keletnémet, lengyel, bolgár és magyar politikusok ne intéztek volna kirohanást a *Kétezer szó* ellen.[3]

Az évek múlásával azonban már akadt, aki megpróbálta lefejteni a „Kétezer szóról" a legendák fátylát. Petr Pithart, az események szemtanúja és későbbi analitikusa *Hatvannyolc* című könyvében így írt: „A *Kétezer szó* nem tért el különösebben a korabeli politikai publicisztikától. Esetleg csak abban, hogy láthatólag a helyi és vállalati problémák pozitív megoldására összpontosított, művelt és józan volt. A megfogalmazás néhány helyen a felhívás formáját öltötte, noha elsősorban kisebb, kezeletlen problémák megoldására serkentett, és gyakran szokatlan eszközöket javasolt: például azt, hogy ha másképp nem megy, az emberek függesszék ki álláspontjukat a gyárkapukra, s alakítsanak bizottságokat azon problémák kezelésére, amelyekkel senki sem akar foglalkozni... Politikailag okos és jó szöveg volt ez, amelyhez foghatót keveset olvashattunk. Az indulatokat inkább csillapította, semmint szította. Kezdeményezői és szerzői nem tehetők felelőssé a politikusok rémületéért – talán az válthatta ki belőlük a heves reagálást, hogy a szöveg egyszerre négy lapban jelent meg, ezt a trükköt pedig korábban kizárólag a legfőbb

[2] Skilling (1976. 517.).

[3] Vondrová–Navrátil (1995. 254., 258., 259., 261., 262., 278–281., 293., 298., 301., 308., 314.).

hatalom képviselői engedhették meg maguknak. A rémület figyelmeztető jel volt, de [Vaculík és társai] ezt nem értették meg. Azt tanúsította, hogy a pártvezetés progresszív erői sem képesek elfogadni az alulról induló kezdeményezések puszta lehetőségét, s azt, hogy ne ők, hanem mások legyenek ezek elindítói."[4]

Ha az „emberarcú szocializmus" ideológusai sorra elhatárolódtak a *Kétezer szó* szövegétől és szerzőjétől – Alexander Dubček a számára rendkívül megalázó 1970. május 30-i Jakeš-féle kihallgatás során maga is elítélte a Sviták és Vaculík képviselte „bomlasztó" nézeteket[5] – el lehet képzelni, milyen riadót fújtak 1968 júliusától a keményvonalas csehszlovák pártbürokraták. Vaculík manifesztumát egyenesen ellenforradalmi röpiratnak minősítették, amelynek elítéléséhez megkísérelték megnyerni Alexander Dubčeket és Josef Smrkovskýt is.

Eleinte úgy látszott, ez nem lesz nehéz. „Az a tény, hogy a *Kétezer szó* szerzője Ludvík Vaculík volt, már önmagában biztosította a felhívás hatását", emlékezett évek múlva Zdeněk Mlynář. „Olyan nyelven íródott, hogy a párthatározatok stílusában ezzel polemizálni egyet jelentett a biztos vereséggel."[6] Ugyancsak Mlynář emlékeztet rá, hogy Vaculík felhívása már csak azért is frenetikus hatást gyakorolt a csehszlovák társadalomra, mert az aláírók személyes elképzelésein túl pontosan kifejezte a legszélesebb rétegek reformtörekvéseit. A történelmi dokumentum konnotációja azonban már megjelenését követően törvényszerűen pánikot váltott ki a CSKP Központi Bizottságának Elnökségéből és Titkárságából, talán František Kriegelt és Václav Slavíkot leszámítva.[7] Alexander Dubček, Josef Smrkovský és reformer társai a *Kétezer szó* megjelenését követő társadalmi mozgásból érzékelhették, hogy a kezdeményezés, sőt lassan a hatalom is kicsúszik a kezükből. Meg talán tényleg azt is érezhették, hogy Csehszlovákiában a masaryki liberális és demokratikus hagyomány a reformkommunista fügefalevél nélkül is életképes. Hozzájuk hasonlóan vélekedett Zdeněk Mlynář is. A „prágai tavasszal" foglalkozó máig egyik legnépszerűbb kiadvány említi, hogy a *Kétezer szó* című kiáltványt megvitató, hajnalig tartó tanácskozáson a CSKP Központi Bizottsága Elnöksége és Titkársága tagjai közül a leghatározottabban az akkor nemrég Moszkvából hazatért Josef Smrkovský kelt ki Vaculík ellen. 1988. december 8-i budapesti találkozásunk alkalmából Mlynář még keményebben és önkritikusabban fogalmazott. „Sajnos bennem is felmerült, hogy ha ez így folytatódik, akkor az ügyészségnek kell foglalkozni Vaculík tevékenységével", mondta. „Ezen az ominózus éjszakai ülésen kifejezésre juttattam, hogy sokkal kisebb a távolság köztem és Indra, mint a *Kétezer szó* aláírói és a dubčeki ‚emberarcú szocializmus' hívei között."

A *Kétezer szó* megjelenése után a moszkvai sajtó szinte azonnal össztüzet nyitott a kiáltványra és szerzőjére, jóllehet a szöveg – „szamizdatban", illetve „tamiz-

[4] Pithart (1993. 74–75.).
[5] Williams (1997. 242–243.).
[6] Mlynář (1988. 158.).
[7] Mlynář (1988. 160–164.).

datban" közölt, gyakorlatilag elérhetetlen változatait leszámítva – még kivonatos formában sem láthatott napvilágot a Szovjetunióban. Ahogyan azt is elhallgatták Moszkvában, hogy Ludvík Vaculík manifesztuma nem egyéni partizánakció: számos neves cseh és szlovák tudós, művész és közéleti személyiség aláírta. A *Pravda* a szocialistaellenes és antikommunista erők „ acsarkodó, felforgató" termékének aposztrofálta.[8] A *Kétezer szó* kiváltotta sokkot mi sem jellemzi jobban, mint hogy a csehszlovákiai helyzetet korábban viszonylag békülékenyen megítélő Kádár János felháborodottan „ellenforradalminak" minősítette az írást. 1968. július 3-i moszkvai tárgyalásain többek között Vaculík röpiratára hivatkozva utalt Leonyid Brezsnyevnek arra, hogy elérkezett az idő Csehszlovákia megszállására.

Maga az író azonban jóhiszeműen azt hitte, hogy az idegen tankok nem merik átlépni Csehszlovákia határát – főleg ha a prágai vezetés határozott magatartást tanúsít. Amikor pedig ez megtörtént, először a legális sajtóban, majd a cseh szamizdat kiadványok hasábjain szembeszállt az intervencióval és a kollaboránsokkal. Jelentős szerepe volt abban, hogy 1972. december 4-én egy illegális nyomdában megjelent 39 neves író Ludvík Svoboda elnökhöz intézett petíciója, amely amnesztiát követelt politikai elítéltek számára. Ennek aláírói közül négyet rövid időre őrizetbe vettek – Havelt, Klímát, Klementet és magát Vaculíkot.[9]

Ludvík Vaculík a már-már élethosszúságúra nyúlt Husák-korszakban mesterien művelte a cseh szamizdatirodalom jellegzetes műfajait: a politikai szatírát és a nyílt levelek írását. Kurt Waldheim ENSZ-főtitkárnak címzett, 1975. július 31-i keltezésű folyamodványa egyenesen a hašeki tradíciót idézi. Abból az alkalomból íródott, hogy Prágában, Brnóban, Ostravában és Pozsonyban házkutatásokat tartottak a „prágai tavasz" számos szereplőjénél. Vaculík ebben maró gúnnyal számolt be a nagyvilágnak a hazáján végigsöprő megtorlási hullámról, és azon is ironizált, hogy – a csehszlovák fővárosba látogatván – az ENSZ főtitkára frázisokat pufogtató beszédével mintegy legitimálta a szovjet fegyverekkel hatalomra került konzervatív pártnómenklatúra uralmát.[10] Később Vaculík tevékeny részt vállalt a Charta–77 mozgalomban, az ellenállás általa képviselt módszerét azonban nem mindenki fogadta el; így Václav Havel sem.[11]

Szinte jelképes, hogy Ludvík Vaculíkkal a prágai Letná dombon beszélgettünk, az egykori csehszlovák Belügyminisztérium épülete előtt, ahová az írót az 1960-as évek végén, majd az 1970-es évek elején többször berendelték kihallgatásra.

* * *

[8] Alekszandrov (1968). Az „Alekszandrov" álnéven megjelent cikk megírásáról és hangvételéről az SZKP Központi Bizottságának Politikai Bizottsága döntött. Pártmunkásokból és „mozgalmi publicistákból" álló népes kollektíva írta, csiszolta és szerkesztette, végső formájában pedig a rendszer főideológusa, Szuszlov hagyta jóvá. A cikkel foglalkozik: *Polityicseszkij dnyevnyik* (1972. 399–401., 430–461.).

[9] Kavan–Daniel (1976. 70.).

[10] Kavan–Daniel (1976. 215–226.).

[11] Charta–77 (1990. 52–58.).

K. M.: Kérem, beszéljen először a mindmáig számos részletében ismeretlen 1967 végi és 1968 eleji csehszlovákiai változásokról! Arról az időszakról, amikor a Kreml hallgatólagos jóváhagyásával a csehszlovák pártvezetés menesztette a CSKP éléről Antonín Novotnýt, és helyébe az akkori szlovákiai pártszervezet első titkárát, Alexander Dubčeket állította. Önök érezték akkoriban, hogy ez több, mint egy egyszerű vezetőváltás a párt élén?

L. V.: Nem, a decemberi–januári pártplénumnak ez a döntése nem látszott többnek, mint egyszerű váltásnak a pártvezetés élén. Akik ezt végrehajtották, nem is sejtették, milyen lavinát indítanak el vele.

K. M.: Hogyan érintette ez önt személy szerint?

L. V.: Magam sem vélekedtem másképp: azt hittem, *[gúnyosan]* a változás csak az urakat érinti, odafönt. És nekem semmi közöm hozzá. Sokkal később vált nyilvánvalóvá, hogy a politikai változásoknak az ország minden polgárát érintő, messzemenő következményei lesznek.

K. M.: De ez szinte félelmetes gyorsasággal, már 1968 tavaszára kiderült. Mire számított, miben reménykedett a prágai értelmiség? A tanárok, írók, színészek hittek az „emberarcú" szocializmusban, a diktatúra enyhülésében? Vagy az értelmiség tagjai közül sokan esetleg már akkor szerettek volna továbblépni ezen?

L. V.: Alapvetően kétféle reagálás volt. Sokan úgy érezték, most itt az alkalom az igazi, tiszta, eszményi szocializmus megvalósítására, amiért annak idején voltaképpen beléptek a kommunista pártba. De jó néhányan nem hittek ebben. Ők már akkor is tudták, hogy az első lépés szükségszerűen maga után vonja majd a többit. És ha egyszer megérint bennünket a szabadság szele, a folyamatot már képtelenség feltartóztatni.

K. M.: Ön hogy élte meg a „prágai tavaszt"?

L. V.: Akkoriban kihasználtam, hogy megszűnt a cenzúra, és mint a *Literární noviny* munkatársa, igyekeztem minél többet beszélni mindarról, amiről addig tilos volt. És lehetővé tenni, hogy mások is beszélhessenek erről. Az események sodrában még nem volt világos jövőképem, de azt hittem, hogy a fejlődés majd ... *[keresi a szavakat]*. Azt nem gondoltam – nem gondolhattam –, hogy a kommunista párt önként lemond a hatalomról. Hittem azonban, hogy kialakul valamiféle kollégium, egy hatalmi grémium, amelynek révén a többi párt is részt vehet a döntéshozatalban. Megismétlem: nem mertem gondolni rá, hogy a kommunista párt esetleg teljesen elveszítheti a hatalmát.

K. M.: Korabeli írásaiból úgy látszik, hogy 1968 tavaszán, illetve nyarán kezdett körvonalazódni az első Csehszlovák Köztársaság masaryki hagyománya. Valóban így volt?

L. V.: Miután megszüntették a cenzúrát, amit egyébként mindenki a folyamat legfontosabb lépésének tartott,[12] újra szabadon lehet gondolkodni, és így szóba ke-

[12] Hivatalosan és teljes egészében a cenzúra csupán 1968 nyarán szűnt meg Csehszlovákiában. A gyakorlatban azonban a cenzúrahivatalnak és a CSKP Központi Bizottsága illetékes

rült mindaz, ami korábban tabunak számított. A masaryki hagyomány: a többpártrendszer, az igazi parlament nem az olyan, amelyik 1968-ig működött ... no meg Masaryk személyisége, aki olyan politikusi példaképpé vált, aki erkölcsi és nem hatalmi fölényre alapozta a tekintélyét...

K. M.: Érezte-e a nyomást 1968 áprilisában–májusában Moszkva, illetve a párt konzervatív politikusai: Alois Indra, Vasil Biľak és társaik részéről?

L. V.: Persze, hogy éreztem. Ahogy mindenki, így az egész pártközvélemény is. Akkoriban éppen közeledett a területi pártértekezletek időszaka, küszöbön állt az új pártvezetés megválasztása. Emiatt íródott a *Kétezer szó:* sokan eljöttek hozzám, hogy mozgósítsunk egy kicsit, rázzuk fel a közvéleményt. Általában és a pártban is. Azért hogy aktivizáljuk azokat, akik meg tudják akadályozni a konzervatívok törekvéseit, a visszarendeződést.

K. M.: Hogyan jött létre a *Kétezer szó?*

L. V.: Eljött hozzám néhány köztiszteletben álló, ismert közéleti személyiség. Főleg egyetemi tanárok, ketten közülük orvosok, egyikük a híres Wichterle akadémikus. Tehát nem politikusok voltak. Egyszerű állampolgárként jöttek hozzám, minden személyes politikai ambíció nélkül. Attól tartottak, hogy ennek a reményteljes politikai-társadalmi légkörnek vége szakad, ha nem csinálunk valamit.

Azt mondták: *Vaculík úr, nem gondolja, hogy valamit tenni kellene?* A dogmatikusok nagyon készülnek a pártkonferenciára. Meg akarják szilárdítani hatalmukat. Ezzel szembe kellene szállnunk, és valamiféle össznemzeti nyilatkozatban világosan megfogalmaznunk, mit kívánunk.

Azért fordultak hozzám, mert jól ismertek az irodalmi újság, a *Literární noviny* egyik szerkesztőjeként, és emlékeztek az 1967-es írószövetségi kongresszuson elmondott felszólalásomra. Ennek alapján úgy gondolták, hogy én meg tudnék írni egy ilyen nyilatkozatot. Én igent mondtam, de csak a távozásuk után döbbentem rá, hogy nem mondták meg, mit is írjak. Mert amikor az ember felhívással fordul a polgártársaihoz, nem elég kijelenteni, mi ellen tiltakozunk: meg kell fogalmazni egy pozitív programot is. Kénytelen voltam hát végiggondolni, mit tehetnek azok, akik fel akarnak lépni a konzervatív reakció ellen. Így született meg valami útmutatóféle a polgári kezdeményezéshez: polgári bizottságok, társulások létrehozása, és annak a leírása, miként forduljanak szembe az emberek a keményvonalas pártvezetőkkel. Ezt minősítették később „ellenforradalomra való buzdításnak".

K. M.: Tudott-e ön ebben az időben arról, hogy Leonyid Brezsnyev szovjet pártfőtitkár személyesen igyekezett rávenni Dubčeket, hogy söpörje önöket félre? Sőt, a magyar párt Politikai Bizottsága 1968. július 5-i levelében így írt: „A közelmúltban jelent meg a *Mladá frontá*ban, a *Práce*ban, a *Zemědelské novin*yban, a *Literární list*yben és az összes csehszlovák hírközlő szervekben, a csehszlovák rádióban, a televízióban a *Kétezer szó* című felhívás. Véleményünk szerint ez egy olyan

---

munkatársainak hatása márciustól alig érvényesült. Lényegében az írott sajtó és az elektronikus média vezetőinek bátorságán vagy óvatosságán múlt, mennyire feszíthették a szerzők a húrt.

szervezett, előkészített fellépés, amely programot ad minden szocialistaellenes erőnek a rendszer elleni támadásra. Megítélésünk szerint ez a felhívás tendenciájában ellenforradalmi, mert a Csehszlovák Kommunista Párt és az állam szocialista, törvényes rendjének aláásására és szétrombolására hív fel. [...] Véleményünk szerint a *Kétezer szó* című párt- és rendszerellenes cikk, illetve felhívás a párt, a kormány, a hatóságok részéről az elvi állásfoglaláson túlmenően hatékony, nyílt, szervezett és más célszerű intézkedést is megkövetelt volna. Ennek elmaradása elbátortalanítja a kommunistákat, a szocialista erőket, bátorítja viszont a pártellenes, szocialistaellenes erőket..." Kádár János és az általa vezetett magyar párt tehát teljesen nyíltan a retorziót kérte számon. Ön érezte akkoriban, hogy hamarosan bekövetkezik az öt ország „rendcsináló" katonai intervenciója?

L. V.: Be kell vallanom, annak ellenére, hogy számos nyugati újságíró, aki Csehszlovákiában járt, meg volt győződve a küszöbön álló szovjet beavatkozásról, én nem hittem nekik. Azt gondoltam, hogy Brezsnyev viselkedése afféle pártrítus. Tiltakozik, mert ezt kell tennie, de ha a csehszlovák vezetés elég szilárd lesz, végül nem tehetnek velünk szemben semmit. Mint kiderült, tévedtem.

K. M.: Moszkvában és Budapesten egyaránt nagyon hevesen reagáltak a Nagy Imrét méltató cikk prágai megjelenésére is.[13]

L. V.: Erre nem emlékszem. Én akkoriban azt gondoltam, hogy Csehszlovákiában valóságos többpártrendszer alakulhat ki. Hogy a teljesen formálisan működő Népfront valóban egyenrangú politikai pártok tömörülésévé válhat. Én ezt szerettem volna elérni. Tehát – ezen a téren legalábbis – nem a nyugati értelemben vett *liberalizmus* eljövetelét vártam, hanem egy *megreformált szocializmusét.*

K. M.: Milyennek látta akkor Alexander Dubček szerepét? A volt szovjet tárgyalópartnerei, sőt egyes egykori hívei is ingadozó egyéniségnek mondják, aki megígért valamit, azután egészen mást csinált. Mások ma is istenítik.

L. V.: Azt hiszem, Dubček sem nagy politikus, sem igazi vezéregyéniség nem volt. De jellemes, becsületes ember igen. Mint sokan mások, eszmei okokból lé-

[13] Mint az MSZMP KB Politikai Bizottságának Kádár János által aláírt 1968. július 5-i tiltakozó levele jelzi, a tabutémát nyilvánosan tárgyaló prágai cikk a magyar politikai vezetésben különösen nagy vihart kavart. „A Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága Elnökségének, Alexander Dubček első titkár elvtárs kezeihez, Prága. Kedves Dubček elvtárs! Politikai Bizottságunk szükségesnek tartja, hogy az utóbbi időben Csehszlovákiában történt események miatt e levéllel forduljon az Önök Elnökségéhez. [...] A csehszlovák párt- és kormányküldöttség Magyarországon való tartózkodása alatt jelent meg a *Literární listy*ben a ‚Szintén egy évforduló' című írás, amely általános támadás pártunk 12 éve folytatott politikája ellen. Ez a cikk hazug és torz megvilágítása annak a harcnak, melyet a Magyar Szocialista Munkáspárt hazánkban, a testvéri kommunista pártok és az összes haladó erők nemzetközileg vívtak az 1956-os magyarországi ellenforradalom ellen. Mellesleg megjegyezve, az a tény, hogy ez az írás barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződésünk megkötésének napjára időzítve jelent meg, nyilvánvalóvá teszi, hogy támadást jelentett a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága és a csehszlovák kormány hivatalos politikája, a csehszlovák–magyar barátság és együttműködés ellen is." MOL 288. fond, 11. cs., 2436.

pett be a kommunista pártba, de mivel volt lelkiismerete, meghallotta és ha kellett, elfogadta a közvélemény szavát. Azonban nem tudott a folyamat élére állni. *[Hangsúlyosan, egyre keményebben.]* Nem ő irányított, inkább hátrált az élen. Nem előre vezetett, hanem visszariadt. Gyengének bizonyult.

K. M.: Hogyan emlékszik arra a két történelmi napra: 1968. augusztus 20-ára és 21-ére?

L. V.: Éppen a szülőfalumban, a kelet-morvaországi Brumovban voltam. Az unokatestvéremnél szálltam meg, aki reggel, miközben készülődött a munkahelyére, bekapcsolta a rádiót. Meghallotta, mi történt, és felébresztett engem. „Ludvík!" mondta, „Ludvík! Kelj fel, bejöttek az oroszok!" Erre én megkérdeztem: „Mit keresnek itt? Mi az, hogy bejöttek az oroszok?" „Itt vannak", ismételte meg. Rágyújtott, gondolkodott egy sort, és felsóhajtott: „Vajon mivel fogjuk köszönteni őket? A szilvóriumot megittuk, gránátunk meg egy szál se..." Hát így történt.

K. M.: Önt kereste a szovjet politikai rendőrség?

L. V.: Nem, nem. Pedig ott Brumovban minden barátom felajánlotta, hogy elrejt az erdőben, valami erdészházban, és majd rendszeresen hozzák nekem titokban az ennivalót meg a híreket. De én nem akartam bujdosni. És hamarosan kiderült, hogy talán nem is lesz olyan vészes a helyzet. Kezdetben ugyanis azt hittük, hogy a szovjet megtorlás ugyanolyan lesz, mint 1956-ban Magyarországon volt, hogy elkezdődnek a letartóztatások, az internálások, egy csomó ember eltűnik. De kiderült, hogy ilyesmire nem kerül sor; akkor úgy gondoltuk, azért, mert a csehszlovák politikai és állami vezetés fokról fokra, lépésről lépésre meghátrált az oroszok elől. Egyfajta kimondott-kimondatlan garanciát nyújtottak Moszkvának, hogy saját maguk megoldják a problémát, és a helyzet *az országon belül* rendeződni fog. És nem következik be a számunkra legrosszabb, mint annak idején Magyarországon.[14]

Kezdetben bizony magam is azt hittem, hogy a csehszlovák belügy *meg akar engem védeni* a szovjet államvédelmisektől. Hosszú ideig rendszeresen ide, a belügyminisztérium épületébe hívtak kihallgatásra. És én örültem, hogy velük van dolgom, mert azt gondoltam: ők talán nem tesznek velem olyan nagyon rosszat, viszont ha a szovjet politikai rendőrség kezébe kerülök, megnézhetem magam! Valamennyien így gondoltuk, ezért kezdetben még Gustáv Husáknak [a párt új első titkárának] is hittünk. Meggyőződésünk volt, hogy valami ravasz módon *átveri* az oroszokat. De nagyot tévedtünk. Husák alávaló árulónak bizonyult.

K. M.: Milyen szerepet játszott azokban a napokban Cservonyenko prágai szovjet nagykövet? Nagyon befolyásos embernek számított Prágában?

L. V.: Minden bizonnyal, de erről én nem tudok semmit. Soha életemben nem találkoztam vele.

[14] Ludvík Vaculík a Varsói Szerződésből való kilépésre és a magyar semlegesség bejelentésére utal.

K. M.: A kollaboráns csehszlovák politikai vezetők közül kik voltak azok, akik leginkább igyekeztek felszámolni „a prágai tavasz" vívmányait?

L. V.: Indra és Biľak, de Štrougal már nem annyira. Inkább Fojtík, Hoffmann, Kapek, Kolder.

K. M.: A kollaboránsok el voltak szigetelve a társadalomtól?

L. V.: A néptől igen. De megvoltak a maguk pártcimborái. Az elvtársaik.

K. M.: Az új csehszlovák vezetés mikor kezdett nyomást gyakorolni önre?

L. V.: Rögtön az elején. Már 1969-ben. A megszállás első évfordulója körüli napokban; 1969 augusztusában ugyanis néhány barátommal megjelentettük az úgynevezett *Tíz pontot,* amelyben elmondtuk, hogyan látjuk a pillanatnyi helyzetet. Ezt a petíciót elkezdtük terjeszteni. Kihallgattak minket, eljárást indítottak ellenünk, és volt, akit letartóztattak. Battěket és Luděk Pachman nemzetközi sakknagymestert például börtönbe csukták.[15] Ebben az időben, tehát az 56-os magyarországi fejleményekhez képest viszonylag nagy késéssel, már elkezdődtek az üldözések. Az értelmiség legjobbjai sorra munkanélkülivé váltak. És ez hosszú évekig tartott.

K. M.: Ma, harminc év távlatából miben látja 1968 jelentőségét? S mi az oka annak, hogy a „prágai tavasz" sokat szenvedett képviselőinek nem sikerült bekapcsolódni a politikai életbe az 1989-es „bársonyos forradalom" után?

L. V.: 1968 számunkra, Csehszlovákiában élő emberek számára még idejében lehetővé tette, hogy emlékezzünk rá, mi is a demokrácia, a szólásszabadság. S még megszólalhattak azok, akik az első köztársaságban éltek. Olyan volt, mint amikor valaki a víz alá nyomva él, és egyszer csak megengedik neki, hogy egy pillanatra kidugja a fejét a vízből és levegőt vegyen – hogy kibírja az újabb alámerülést. Az idősebb nemzedékeknél ez volt a szerepe. A fiatalok számára pedig lehetővé vált, hogy olyan dolgokat tudjanak meg, amelyekről húsz évig nem beszéltek nekik. Hogy ki volt egyáltalán Masaryk, mi is a demokrácia, milyen volt az élet az első Csehszlovák Köztársaságban. Ezt meg talán ahhoz hasonlítanám, amikor az ember zord időben útra kel, de visz magával egy elemózsiás csomagot, amely hidegben-fagyban biztosítja a túlélését.

1968-nak óriási jelentősége volt. De húsz évvel később már sokan láttuk, hogy a dubčeki típusú szocializmushoz való visszatérés egyszerűen lehetetlen. Nonszensz. Európának pedig a „prágai tavasz" talán még fontosabb volt, mint nekünk. Hiszen megmutatta, hogy mi a Szovjetunió. Megmutatta, hogy a kommunizmus *megreformálhatatlan.* A valamennyire is józan nyugati értelmiségnek be kellett látnia, hogy a „megreformált" kommunizmus egyszerűen ostobaság. 1989-ben, amikor félmillió ember gyűlt össze Prága utcáin, én csak attól rettegtem, hogy az

[15] A felhívás aláírói közül ketten egykori funkcionáriusok voltak (Battěk, Wagner), négyen jól ismert publicisták (Kyncl, Lakatoš, Nepras és Pachman), ketten írók (Vaculík és Havel), egy politológus (L. Kohout) és egy történész (Tesař). Lásd Kusin (1978. 148.).

„emberarcú" szocializmust fogják követelni. Mert sokan azt hitték, megnyertük a harcot, és most végre azt fogjuk csinálni, amit 1968-ban szerettünk volna, ha ebben [a szovjetek és szövetségeseik] nem akadályoznak meg bennünket. Ettől óvni akartam őket, de ilyen véleménnyel nem engedtek beszédet mondani. Nem hagyták, hogy felszólaljak, pedig nagyon szerettem volna elmondani, hogy a dubčeki idők végérvényesen elmúltak.

GONDOLATOK AZ ÉVFORDULÓN

Duray Miklós

TAVASSZÁ LETT A TELÜNK, ŐSSZÉ VÁLT A NYARUNK

A tavasz előhírnöke a télutó, ezért talán nem véletlen, hogy a Prágai Tavasz, kissé sietősen, nehogy valaki idejekorán megállítsa, már a tél derekán, 1968. január 5-én kezdődött, a keményvonalas sztálinista Antonín Novotný lemondatásával Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának első titkári tisztségéről. Egyik fontos előjátéka ennek az eseménynek az előtte való őszön zajlott, a Csehszlovákiai Írók Szövetségének kongresszusán, ami politikai tüntetéssé alakult át, mert néhány felszólaló, civil kurázsival bíró író nyíltan bírálta az ország hivatalos politikáját, főleg a csehszlovák pártvezetést, mert vakon követi a Szovjetunió vezetőinek utasításait. Ebből azonban szapora pengeváltás lett, mert akadt néhány más író, aki viszont a hivatalos pártvonalat védelmezte. Ennek a rendhagyó párbajnak a következménye a nagy népszerűségnek örvendő, reformista, cseh nyelven megjelenő, de az egész országban olvasott *Literární Noviny* (Irodalmi Újság) betiltása lett, ami elsősorban a cseh értelmiség körében általános felháborodást váltott ki. De már 1965 decemberében az egyetemisták és főiskolások prágai tanácskozásán is '68 előszele fújt. Ott a másként gondolkodó prágai és brünni műegyetemisták az egyöntetű Csehszlovákiai Ifjúsági Szövetséget akarták átalakítani, „emberarcúvá" tenni – szlovákiai kollégáiktól vajmi kevés támogatást kapva. Az ott fellépő cseh reformista fiatalokat kizárták azt egyetemről, és azonnal elvitték sorkatonai szolgálatra. Ez akkor volt, amikor a szlovák nyelvészek még azt gondolták, hogy a „műszaki egyetem" kifejezés a szlovák nyelvben nyelvhiba, hiszen Szlovákiában addig csak „technikai főiskola" létezett.

Ebben az időben Csehszlovákiában a világtörténelmi eseményeken túl, valamint a cseh és a szlovák történelem zajlása mellett, a magyar történelem is íródott. Nem arra utalok, hogy augusztus 21-én a kádári Magyar Népköztársaság Néphadserege bevonult Csehszlovákiába, karöltve a Szovjet Hadsereggel – ez csak a kommunisták Magyarországának, illetve az idegenek magyarországi uralmának a történelme. Hanem arra gondolok, hogy 1968-ban az akkori Csehszlovák Szocialista Köztársaság szlovákiai részében és Prágában is a felvidéki magyarságnak egy egészen sajátos önrendelkezési nemzeti küzdelme folyt, melyhez a Prágai Tavasz teremtett megfelelő körülményeket.

Aki csehként vagy szlovákként élte meg az 1968-as esztendőt, hasonló fűtöttséggel emlékezhet az eseményekre, mint egy magyar '56-ra, vagy egy lengyel a gdański felkelésre vagy a Solidarnośćra, bár jelentős különbség volt közöttük. A felvidéki magyarokban azonban 1968 egy sokkal összetettebb emlékképként ma-

radt meg, mert csak részben idézi a kommunizmus, illetve a szocializmus demokratizálási lehetőségének a hiú ábrándját, az „emberarcú szocializmus" megteremthetőségébe vetett hamis hitet, vagy egy korai rendszerváltozásnak a remélt, de csalóka lehetőségét. A felvidéki magyarok közemlékezetébe legalább ennyire befészkelte magát a szlovák szélsőséges nacionalizmusnak a megjelenése, és a tőle való rettegés.

Ebben az időben szinte egyszerre jelent meg a kommunista vagy inkább sztálinista köntösbe öltözött cseh Novotnýtól elszenvedett szlovák sérelmek sorozata, a sértett szlovákok uralta helyi hatalom által eredményesen működtetett szlovákiai magyarellenesség, a csehek kételyei a beneši és a gottwaldi politikával kapcsolatban, valamint a cseh írótársadalom egy részének Izrael állammal való, ezért szovjetellenesként értelmezhető szolidaritási tüntetése.

Arról, hogy mi váltotta ki a Prágai Tavaszt, két rágalomszerű híresztelés kapott lábra annak idején és egy máig fel-felbukkanó áltudományos magyarázat.

A rágalmazásnak is minősíthető híresztelések még 1969 vége felé bukkantak föl, az akkori „normalizáció" és „konszolidáció", a politikai újraszabványosítás és az egypárti hatalom újraszilárdításának kezdeti időszakában. Ebből a legendáriumból nyilvánvaló, hogy a husáki pártközpont – a „marskommander" vagy inkább „tamburmajor" ekkor már Gustáv Husák volt – helyzetismerő propagandistái szorosan működtek együtt a szovjet szakemberekkel, mert aligha merték volna a szovjet politika céljait vagy az antiszemitizmust felhasználni meggyőző érvként – noha ez utóbbi Husáktól nem állt messze. Barátját, a fasiszta Szlovák Köztársaság propagandaminiszterét állítólag – Husák közbenjárásának köszönhetően – azért nem ítélte halálra a szlovák Nemzeti Bíróság, mivel védelme arra hivatkozott, hogy a zsidóellenesség tulajdonképpen a magyarok elleni védekezésből keletkezett, mert a zsidók a magyarosítás terjesztői voltak. Ezúttal is a pozsonyi és a prágai pártközpont által kiadott brosúrákban sűrűn utaltak a cionista veszélyre.

Az egyik híresztelés arról szólt, hogy a Prágai Tavasz a szovjet titkosszolgálat tervei szerint zajlott, és az egész eseménysort előre megtervezték. A reformkommunisták nem voltak mások, mint a szovjet titkosszolgálat ügynökei, akik azért készítették elő a tavaszi eseményeket, hogy a kommunista nemzetköziséget talpra állítsak, azaz megteremtsék a megszállás ideológiai okát. A Szovjetunió hatalmi politikájában ekkor élte virágkorát a brezsnyevi doktrína, amely arról szólt, hogy a hatalmi és a befolyási övezetet totálisan és fel nem adhatóan kell elfoglalni. A doktrína működtetése érdekében a bolsevista kornak megfelelő szellemiségben a kommunista rendszer nemzetközi védelmére kellett megteremteni az összefogást. A testvérpártok figyelmeztetései 1968 májusától pont arra utaltak, hogy Csehszlovákiában veszélybe került a néphatalom, ezért résen kell lenniük a szocialista országoknak, és ha más megoldás nem marad, segítséget kell nyújtani a csehszlovák elvtársaknak a néphatalom megtartásához. A gondolatmenetbe épített logikai csavar szerint minderre azért volt szükség, hogy a Szovjetunió állandó jelleggel szállhassa meg Csehszlovákiát, az egyetlen, Nyugattal határos szocialista országot,

ahol a Szovjet Hadsereg egységei még nem állomásoztak. Csehszlovákia lakosságának arra a részére akartak ezzel lélektani hatást gyakorolni, akik annyiban azonosultak a kommunista hatalmi renddel, hogy tudatosították, a csehszlovák államot a Szovjetunió támogatása nélkül a létező keretek között nem állíthatták volna helyre, ugyanakkor nem tudták elfogadni a szovjet megszállást, mert még mindig abban a tévhitben éltek, hogy a Szovjetunió a cseh/szlovák nemzet szövetségese. A Prágai Tavasz iránt rokonszenvező tömegekkel tehát azt kellett elhitetni, hogy az események tulajdonképpen ellenük irányultak, a reformkommunisták elárulták őket. A helyreállított néphatalom új képviselőinek emiatt kell kiszolgálniuk a Szovjetuniót. A túlerővel szemben – ha a nép érdekeit akarják képviselni – nincs is más választásuk.

A másik rágalmat – a jól értesültség látszatát keltve – a suttogó propaganda eszközével akarták elhinteni a lakosság között, miszerint a Prágai Tavasz tulajdonképpen a cionisták műve volt, akik azért esküdtek össze a szocialista rendszer ellen, mert a Szovjetunió az arabok oldalára állt a történelmi jogra hivatkozó és területfoglaló Izraellel szemben. Jól átgondolva célozták meg ezzel a cseheket és a szlovákokat. Hiszen csak harminc év telt el a csehországi németek szülőföldjének, a Szudéta-vidéknek a birodalmi németek általi bekebelezése, vagy a magyarlakta területnek a Magyarországhoz való visszacsatolása óta. Ne felejtsük, ennek a hírkeltésnek az időszerűségét az teremtette meg, hogy nem sokkal a Prágai Tavaszt megelőzően zajlott az 1967-es egyiptomi-izraeli hatnapos háború, amit akár egy kicsinyített szovjet-amerikai háborúként is lehetett értelmezni, hiszen akkor ott szembesült a világunk hatalmi kettéosztottsága – mint 1956-ban a szuezi válság idején. Elsőként éppen Csehszlovákia szakította meg Izraellel a diplomáciai kapcsolatokat, és azon év őszén Prágában a Csehszlovákiai Írók Szövetségének IV. kongresszusán indult egy Izraellel rokonszenvező kezdeményezés. Az írók szövetségének ez a kongresszusa, mint említettem, egyéb vonatkozásai miatt is a Prágai Tavasz egyik előjátékának tekinthető. Ebben az összefüggésben ezt a hírkeltést úgy kell/kellett értelmezni, hogy a cionisták Csehszlovákiát akarták ütközőzónaként felhasználni a Szovjetunió felé a Prágai Tavasz rendszerfelforgató eseményeivel. Ha tehát nincsenek (a szudétanémet területeket elfoglaló németekhez vagy a magyarlakta területeket elfoglaló magyarországiakhoz hasonlítható) cionisták, nyugalom van az országban és nincs szovjet megszállás.

A harmadik híresztelés vagy inkább áltudományos magyarázat, miszerint a Prágai Tavasz és a csehszlovákiai események beilleszthetők lennének az 1968-as párizsi és nyugat-berlini zavargások, tüntetések sorába, inkább a helyzet ismerete nélküli tudálékosságnak tekinthető. Az akkori hivatalos csehszlovák propaganda sem merészkedett addig, hogy ilyen párhuzamokat keressen. Ezzel ugyanis teljesen hiteltelenné vált volna, hiszen senki sem értette volna, hol itt az összefüggés. Ez a párhuzam azonban azért is kerülendő volt, mert a belgiumi zavargások hasonló okokban – a flamand-vallon ellentétben – gyökereztek, mint Csehszlovákiában a szlovák-cseh feszültség, amit a husáki pártvezetés éppen belga mintára, föderá-

cióval kívánt rendezni. Tény és való, hogy 1968 tavaszán – a brüsszelitől eltérő okokból – lázongások és utcai zavargások törtek ki Nyugat-Európa számos nagyvárosában. Ezek az ideológiailag többnyire zavaros, céljaikban szerteágazó mozgalmak – a szélsőbaltól kezdve a maoizmuson és a szexuális szabadságnak vagy inkább gátlástalanságnak a hirdetésén át a céltalanságig – azonban csak Nyugat-Európában jelentek meg. A volt szovjet-blokkban semmilyen társadalmi mozgósító hatást nem váltottak ki. Negyven év távlatából ismét ilyen párhuzamokat keresni a Prágai Tavasz és az akkori nyugat-európai lázongások között – a brüsszelitől eltekintve – enyhén szólva szakszerűtlenség. Hiszen 1945 és 1989 között minden lázadás, felkelés és forradalomkísérlet a Szovjetunió által megszállt vagy felügyelt területen az ottani sajátos hatalmi, politikai, parancsuralmi és társadalmi körülményekből fakadt. A keleti blokkban nem az apák és a fiaik társadalma között dúlt a harc – még ha létezett is generációs szemléleti és ennek következtében magatartásbeli különbség is –, hanem az elnyomó rendszerrel álltak szemben az emberek, korosztályra való tekintet nélkül. A barikád ugyanazon oldalán érezhette magát sok nyugdíjas és sok egyetemista. Paradicsomi állapotnak tűnik ez, nemde? Akkor annak hittük. Később kiderült, hogy a fiatalabb nemzedék abban különbözik az apákétól, hogy könnyebben megvehető. Az apák a családjukat vetették latba – ha ellenálltak a családjukat hozták veszélybe, ha együttműködtek a hatalommal, védelmezték. Az utánuk következő generáció azonban a jövőt tette kockára – akik ellenálltak, saját és gyermekeik jövőjét veszélyeztették, akik együttműködtek, mindnyájunkét.

A vízválasztó 1968 volt, illetve azzá lett. '68-ról a negyven évvel későbbi, a valamikori csehszlovákiaiak köztudatában vajmi keveset fedezhetünk fel, csakúgy, mint '56-ról a magyar köztudatban. Az oka azonos: a kommunista rendszerben a hatalom megtett mindent annak érdekében, hogy kisöpörje az események emlékeit az emberek agyából. A furcsa az, hogy sem a szlovákok, sem a csehek emlékezetében nem is igyekeznek felfrissíteni a történéseket és megtartani az emlékeket, mintha egy nem létező múltról lenne szó. Ezért kell tudományos és közszolgálati tettként értékelni Kun Miklós „A Prágai Tavasz titkos története" című könyvét, mert amellett, hogy feleleveníti az akkori eseményeket, érthetővé is teszi. Nem csak azáltal, hogy az elmondott történelem az oral history eszközével megszólaltatja a Prágai Tavasz jeles szereplőit és hírhedt „normalizálóit", hanem számos, eddig ismeretlen levéltári dokumentum révén derít fényt az eddigi szóbeszéd helyett a valóságra. Kun Miklós a tőle megszokott hitelességgel és alapossággal tárja elénk közös közép-európai történelmünknek ezt a fejezetét.

A Prágai Tavasznak mintegy kilencéves előjátéka volt. Az 1948 után a különböző koncepciós perekben elítélt főbűnösöket és a szlovák „burzsoá nacionalistákat" 1959-ben kezdték szabadlábra helyezni, majd 1963-ban megkezdődtek a rehabilitálások. Ezt követően ezeknek a kommunista hatalom által korábban nem kívánatos vagy ellenségként nyilvántartott értelmiségieknek egy része publikálni kezdett.

Szlovákiában és Csehországban eltérő erővonalak találkozásából alakultak ki az erjedés gócai. Míg Csehországban inkább a liberális vagy nemzeti liberális szépírók, közírók, hozzájuk közelálló szociáldemokrata, polgári jobboldali és baloldali demokrata közgondolkodók és a velük rokonszenvezők körében jöttek létre a gyújtópontok, Szlovákiában a szabadon bocsátott és rehabilitált nemzeti kommunisták körül.

Csehországban az említett körök tudatalattijában leginkább Ján Masaryk moszkvai tapasztalatainak lecsapódása munkálkodott, miszerint a Csehszlovák Köztársaság újraalkotása érdekében folytatott ottani tárgyalásokon utolsó cselédként érezte magát („Cítil sem se jak paholek"). Amit úgy kell érteni, hogy a csehek a többi szlávval szemben érzett felsőbbrendűségükből a csehszlovák nemzeteszme érdekében túl sokat áldoztak fel – Sztálin a saját hatalmi érdekének szolgálatába állította őket, és a cseheket is csak felmosórongynak tartotta.

Szlovákiában azonban egy másfajta sérelem sűrűsödött: a csehek (korábban T. G. Masaryk, majd Edvard Beneš és Klement Gottwald) által a szlovákokra – az alsóbbrendű szláv testvérre – mért övön aluli ütések, a szlovákok egyenjogú államalkotói státusának elutasítása, az amerikai szlovák emigráció és Masarykék között 1916-ban Pittsburghban megkötött egyezmény be nem tartása miatt. Kútba esett a II. világháború végén az egyik oldalon a moszkvai szlovák kommunista emigráció, másik részről a londoni csehszlovák kormány közötti, de a cseh kommunisták által is elfogadott megegyezés, hogy az újra és újjáalakuló Csehszlovákiában Szlovákia és Csehország között egyenrangú partneri viszony jön létre. A szlovák „burzsoá nacionalistákat", azaz nemzeti kommunistákat 1948 után amiatt zárták börtönbe, hogy ezt az egyezséget számon kérték.

Mindezen sérelem és kudarc ugyan elégséges lett volna egy-egy, országon belüli regionális lázadozáshoz, de önmagában egyik sem volt elegendő ahhoz, hogy országos eseményt váltson ki. A különböző sérelmeknek egészen 1967 őszéig nem volt közös nevezője, ezért nem válthattak ki együttes (synergikus) hatást.

A Prágai Tavasz előzményeiben tehát megtalálható a csehszlovák államalkotás addigi ötven évének szinte mindegyik buktatója. Új elemként azonban, a csehek és a szlovákok első közös, egységesítő negatív élményeként Antonín Novotný bunkó kommunistasága, cseh nemzeti érzéketlensége és szlovákellenessége jelenik meg.

Ha Novotný 1967-ben Turócszentmártonban és Kassán nem sértette volna vérig a szlovákokat és ezért személye a párt élén a szlovákok számára nem vált volna elfogadhatatlanná, és ugyanebben az időben nem szegült volna szembe a cseh értelmiséggel valamint a reformpárti kommunistákkal, a pártvezetés cseh részének többségével, nem következik be a Prágai Tavasz. E két energia összeadhatóságának köszönhetően indult el az az országos eseménysorozat, amelynek első lépése volt Antonín Novotný lemondatása a párt éléről, majd három hónap múlva az állam éléről. Tudatosítanunk kell a csehszlovák '68 kapcsán, hogy a gyutacsot a szlovákok sértettsége jelentette, de az általános sérelmek orvoslására a párt szlovákiai első titkára tette meg az első lépéseket. Ezért kerülhetett a csehszlovák párt

élére először a történelemben egy szlovák, Alexander Dubček. De az eseményeket – ennek ellenére – szellemileg a cseh reformkommunista és reformista értelmiség irányította, legalábbis '68 tavaszától, a Ludvík Vaculík által fogalmazott „2000 szó" c. kiáltványtól számítva, ami magyarázatot ad arra is, miért kapta ez a történelmi eseménysorozat a Prágai Tavasz elnevezést. Az eseményeknek ez a felvonása azonban a dubčeki pártvezetés kezéből már kicsúszott.

Hogyan viselkedtek ilyen körülmények között a csehszlovákiai magyarok? Kisebbségi (nemzetiségi) voltukat tudatosító másodrendű állampolgárként vagy öntudatos polgárként?

A felvidéki magyarság ebben az időben nemzeti érzéseiben szinte egységes volt, még túl közeliek voltak a háború utáni hosszan tartó üldözés emlékei. Ennek ellenére politikailag ketté volt szakadva, ami a kommunista rendszernek a társadalmat – egyik oldalon az öntudatos proletariátusra, a másik oldalon klerikális, burzsuj és kulák osztályellenségre, megtévesztett, éppen ezért veszélyes középosztályra, kispolgárokra és nyárspolgárokra – felosztó taktikájának volt a következménye. Viselkedésében azonban három részre szakadt a felvidéki magyarság. Egyik része a nemzetet szolgálta, szinte szolgamódon végezve a munkát. Ezek voltak azok, akik 1945 után nem „reszlovakizáltak", 1948 után nem váltak a kommunista párt tagjává és templomba járók voltak. A másik része ugyancsak a nemzetet szolgálta, de figyelembe vette a felsőbb elvárásokat, részt vett az ideológiai oktatásokon, templomba nem járt vagy csak titokban, gyerekeit még magyar iskolába járatta, de hittanra már nem, fontolgatta, hogy belépjen-e a pártba vagy már be is lépett, viszont jelen volt az akkori magyar kulturális közéletben, amitől hősnek érezte magát. A harmadik része opportunista volt, csak azt végezte el a nemzet érdekében, amire engedélyt vagy utasítást kapott a kommunista párt helyi vagy felsőbb vezetésétől, ritkán lépve túl ezt a határvonalat.

Vizsgáljuk meg, jelentett-e társadalmi – netán nyomásgyakorlási – erőt a felvidéki magyarság 1968-ban a Prágai Tavasz idején?

Válaszunk elszomorító lesz: semmilyen társadalmi nyomásgyakorlást nem tudott kifejteni, mert önállótlan és társadalmilag szervezetlen volt. Ekkorra eszmélt fel az üldöztetése okozta tetszhalálból. Egyetlen egyesülete volt, a Csemadok, amelynek viszont kiterjedt szervezeti hálózata felölelt minden, magyarok és részben a szlovák reformátusok által lakott települést. A szervezési feladatokat egy kevéssé képzett, de hivatásos, és a hivatalnoki és szervezési feladatokra alkalmas titkári hálózat látta el. A hivatalos hatalomnak a Csemadok volt a „csinált" partnere (a pártutasításokat leosztó szervezete), nem véletlenül, hiszen 1949-ben Szlovákia Kommunista Pártja hozta létre a „Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szervezete"-ként. Szerkezeti felépítése ezért volt pártszerű, ami 1968-ban előnyére vált. A Csemadok segítségével – ami a sztálinizmus legsötétebb közép-európai időszakában két úr, a hatalom és a nemzet szolgája volt – az 1960-as évek közepére a magyar ifjúsági klubokból kialakulhatott a felvidéki magyar fiatalok nem hivatalos szervezete, ami 1968-ban önállóvá és legitimmé vált, és az 1969 őszén be-

következett betiltásáig részt vett a felvidéki magyarság jogteremtő, valamint önvédelmi harcában. Ha beszélhetünk ebben az időben a felvidéki magyarság köreiben megnyilvánuló reformtörekvésről, akkor ez éppen maga a Magyar Ifjúsági Szervezet létrejötte és tevékenysége volt. Nem kötődött semmilyen korábbi politikai kapcsolathoz, viszont új, és új típusú kapcsolatokat hozott létre. Vezetőinek nagy része pártonkívüli volt, néhányukat beválasztották a Csemadok országos szerveibe, akik ott kikényszerítették a pártonkívüliek csoportosulását, szemben a hagyományosan működő párttagok csoportjával.

A felvidéki magyarok társadalmára az 1968-ban tanúsított magatartása miatt is a felülről irányítottság volt a jellemző. Ennek azonban nem szabad kizárólagosan egy időszerű politikai értelmét keresni, okát nagyrészt a közelmúlt történelmi eseményeiben találjuk. A felvidéki magyarok közössége 1945 után, az üldöztetések miatt elvesztette társadalomvezető rétegét. Részben ennek a pótlására hozta létre a kommunista párt a Csemadokot, hogy a már semmiben sem hívő magyarokat megszerveztesse a kommunizmus építésére. Az akkori rendszer hivatalos szóhasználatát alkalmazva: a szocialista csehszlovák nemzet magyarul beszélő tagjainak a Csemadok volt a vezető ereje. Vitathatatlan tény, hogy a Prágai Tavasz idején is a Csemadok országos elnöke, aki mindaddig az SZLKP KB elnökségének a tagja volt, ügyelt arra, hogy a magyarok elképzelései semmiben se haladják meg a párt által megfogalmazott reformokat, nehogy zavart keltsenek és veszélyeztessék a párt elképzeléseit. De hozta a híreket is a pártközpontból, többek között arról, hogy 1968 februárjában a szlovákok Csehszlovákia föderációvá való átalakítását fogják kezdeményezni. Ez a hír elsősorban azt jelentette, hogy Gustáv Husák előretör, és ez rossz jel volt. Husákot a felvidéki magyarok nem ok nélkül tartották esküdt ellenségüknek. Szlovákiában a II. világháború után ő irányította Beneš elnök magyarellenes jogfosztó rendeleteinek a végrehajtását, a Szlovák Nemzeti Tanács ezekkel összefüggő határozatainak megvalósítását és őt terheli lemoshatatlanul Esterházy János letartóztatásának a bűne, 1945 áprilisában. A Csemadok elnöke azt is előrevetítette, hogy erősödni fog a szlovák nacionalizmus, azaz kilép a pártközpontból az utcára. Ezekből a hírekből azt a határozott üzenetet lehetett kiolvasni, hogy a magyaroknak, azaz a Csemadoknak is papírra kell vetni a követeléseit, egyúttal hitet kell tennie a párt által megfogalmazott reformok mellett. Ennek következtében láthatott napvilágot 1968. március 12-én a Csemadok elképzelése a felvidéki magyarok helyzetének a rendezésére. Ez volt a Trianonban elszakított felvidéki magyarság részéről, a rákényszerített új állam keretei közötti helyzetének és jogállásának a javítására vonatkozó első, átfogó elképzelés. Ezt akkor csak a magyar „nómenklatúra" tudta megfogalmazni.

A Prágai Tavasz a magyarok számára valóban tavasszal, márciusban kezdődött.

Azzal, hogy napirendre került a cseh-szlovák szövetségi állam kialakítása, valamint megjelentek a magyar kívánságlisták, mert a Csemadokén kívül nyilvánosságot kapott a Szlovák Írók Szövetsége magyar szekciójának, többek a között a magyar kőszínházra igényt tartó követelése is, valamint megalakítottuk az önálló (de

nem független) magyar ifjúsági szervezetet, aminek következtében megkezdődött a vég nélküli szlovák-magyar huzavona az ifjúsági mozgalomban is, érezhetően kezdett ismét szétválni az események sora Csehország és Szlovákia között.

Csehországban a demokratizálás és a kommunista párt korábbi vezető szerepének a fokozatos leépítése került előtérbe. Egyre kevesebb szó esett a kommunista pártról, egyre több elmélkedés látott napvilágot a többpártrendszerről, a demokráciáról, a cseh nemzeti hagyományokról, az első Csehszlovák Köztársaságról és megjelentek a nosztalgikus eszmefuttatások arról, hogy miért nem az amerikaiak szabadították fel az egész országot, miért csak Pilsent és környékét, valamint sajtóvita kerekedett arról, hogy Ján Masaryk öngyilkos lett-e vagy a szovjet titkosszolgálat dobta ki őt az ablakon – nyár elejére rendszerváltoztató hangulat kezdett uralkodni.

Szlovákiában az „emberarcú szocializmus" lényegét a szlovák nemzeti célok, elsősorban a föderáció, a csehek szószegéseinek felhánytorgatása, és az elemi erővel kitörő magyarellenesség jelentette. A szlovák nyelvű sajtó uszított a magyarok ellen, a szlovák neofasiszták magyarellenes meneteléseket rendeztek a magyar falvakon át, a magyarok pedig sok helyen félelmükben deszkákkal szögezték be házaik ablakát és ajtaját. A politikai rendszert érintő kérdések mintha háttérbe szorultak volna.

Csehszlovákia államjogi átalakításáról és az ún. nemzetiségi alkotmánytörvényről kezdetben Prágában, majd Pozsonyban és Prágában folytak a viták. Pozsonyban a szlovákok és magyarok közötti küzdelem tétje elsősorban az volt, hogy benne foglaltassék-e a törvényben a nemzetiségi önkormányzásra való jog. Prágában pedig elsősorban a szlovákok és a csehek folytattak jogköri és hatásköri vitákat a föderációról. Ekkor még az eldöntetlen szlovák-magyar vitákban Prágában igyekeztek dönteni, és nemegyszer a magyarok javára billent a mérleg nyelve.

Nyáron az a hír járta be az országot, hogy a Szovjetunió elzárja a Csehszlovákiába vezető Barátság gáz- és kőolajvezeték csapjait, ezzel kényszerítve ki a pártvezetés visszatérését a kemény vonalhoz – ezt szinte mindenki csak vakhírnek tartotta. A lapok arról számoltak be, hogy Dubček a Lévához közeli Szántó strandjára jár fürdeni. A vérre menő viták csendesülni látszottak, a sajtóban a vélemények sokszínűsége jelent meg, állandósulni látszott a szabadság. Úgy tűnt, hogy az ágcsernyői tárgyalások a csehszlovák és a szovjet pártvezetők között, majd a testvérpártok pozsonyi találkozója sikeresek voltak. Sokan így értelmezték Brezsnyev és Dubček csókváltását a pozsonyi pályaudvaron. A prágai televízióban nyíltan elmondták, hogy a pártvezetésből kinek nem hisznek – Švestka, Biľak, Kapek... soroltak a neveket. Augusztus a nyugalom hónapjának tűnt. A „csehszlovákok" ellepték a romániai és a jugoszláviai tengerpartot meg a Balatont. Az országutakon pöfögtek a trabantok és a wartburgok, „repesztettek" az MB 1000-sek és szántottak a moszkvicsok. A budapesti alkotmánynapi ünnepi tűzijátékot a Bocskai úti piaccal szemközti oldalról néztem barátaimmal. Este tizenegy tájban bandukoltunk hazafelé Lőrincze Lajosékhoz. Nem tudhattuk, hogy a szovjet vadászgépek

és a csapatszállítók éppen akkor foglalták el a prágai repülőtereket és kezdtek dübörögni Csehszlovákiába befelé a baráti segítségnyújtás tankjai.

A nyarunk hirtelen őszbe fordult.

Mit tehettünk ebben a helyzetben? Falragaszokat és röplapokat írtunk, hogy legyen magyar nyelvű tiltakozás is. Tüntettünk a megszállók ellen és a vágyálmainkért. A néhány hónapnyi szabadságérzet elegendő volt arra, hogy valóban szabadnak érezhessük magunkat. A szlovák neonácik hőbörgéseit mulandónak tartottuk, a szabadság vadhajtásának. A helyzet azonban sokkal komolyabb volt, ezt a megszállás kezdetekor még sokan nem tudatosították.

Augusztus 21-edikét követően egyértelművé vált, hogy sem a kommunizmus, sem a szocializmus nem reformálható, mert nincs emberi arculata. Sem a kommunisták, sem a szocialisták nem alkalmasak a változásra – ezt csak hazudják. Aki megváltozik és képes a változtatásra, az soha sem tartozott közéjük, még ha közöttük is volt. Ez a felismerés sokak számára a teljes kilátástalanságot jelentette, akik egyetlen lehetséges megoldásként az emigrációt választották – nem az életüket mentették, hanem a jövőjüket.

Augusztus végén Pozsonyban a párt szlovákiai első titkárává választották Gustáv Husákot, aki szeptember vége felé bőralámászó beszédet mondott a Csemadok Központi Bizottságában: emberek, ez van, mit lehet tenni?! A jelenlegi helyzetben a szlovák dolgozó nép nincs felkészülve arra, hogy a korábbi elképzeléseknek megfelelő nemzetiségi alkotmánytörvényt fogadjunk el.

A szlovákok nagy részét csak az érdekelte, hogy meglesz-e a föderáció. Annak is örültek, hogy 1969 áprilisában Husák lett a CSKP KB főtitkára. „Végre szlovák irányítja a csehszlovák politikát. Ha más hasznunk nem lesz, legalább ennyi." A szlovákok érezték, hogy egyedül ők húztak hasznot a Prágai Tavaszból, hiszen létrejött a szövetségi állam. Elégedettségük jele a népesedési mutatókban is mérhető volt – 1970 és 1977 között 11,4%-kal nőtt a szlovák nemzetiségűek száma Szlovákiában. Csaknem tízszer nagyobb volt a szlovákok szaporulata a magyarokénál. A nemzetiségi önkormányzást az utolsó pillanatban, október 28-ára virradóra kivették az alkotmányból. A Nemzetgyűlés képviselői nem is tudtak erről, amikor szavaztak az új alkotmányról.

Számomra a felvidéki magyarok magatartása volt a váratlan, talán megdöbbentő, de érthető is. Több csallóközi településen a helyi vezetők lakomával fogadták, vagy vendégségbe hívták a Szovjet Hadsereg tisztjeit. De a több mint két évtizedig a szorongások közepette élő felvidéki magyarok többsége, a Prágai Tavaszból és hamvaiba hullásából azt a tanulságot vonta le, hogy Csehszlovákia megérdemelte a sorsát. Nem lehet mindig a történelem nyertese. „A megszállók a felszabadítóink, az életünket mentették meg. Ha nem jönnek be, a szlovákok ismét olyan sorsra juttattak volna minket, mint 1945-ben." Többen arról kezdtek ábrándozni, hogy a Szovjetunió úgy bünteti meg Csehszlovákiát, hogy a magyarok által lakott területet Magyarországhoz csatolja.

Az augusztus 21-én kezdődött végjáték azzal folytatódott, hogy Husák leváltotta Dubčeket, 1969 végén elkezdődtek a hátvédharcok, visszavonulások, visszahívások, lemondások és lemondatások, majd az egymásra való ujjal mutogatások, kizárások. Létrehozták az átvilágító bizottságokat, amelyek Csehországban tízezreket, Szlovákiában néhány száz személyt állítottak félre, azaz törték derékba életpályájukat; 1971-ben névjegyzéket készítettek a politikailag megbízhatatlan személyekről – életkorom szerint én voltam a negyedik legfiatalabb ebben a névsorban.

Az eszme itt zárult és foszlott szerte. Láthatóvá váltak a hibái, a reformeszmét képviselők alkalmatlansága, sok-sok ember jellemtelensége és a rendszer megváltoztathatatlansága.

Utóirat:

A Prágai Tavasz volt Csehszlovákia végjátékának a kezdete, de ezt akkor még senki sem sejtette. Az államszövetség szlovák hívei elfoglalták a prágai várat, de semmivel sem voltak különbek Novotný embereitől. A '68-as események kilencedik évfordulóján – ugyancsak január első napjaiban – létrejött a Charta '77, hasonló okból, mint a Prágai Tavasz. Akkor Novotnýt utasították el zsigerileg a szlovákok, 1977-ben Husákot a csehek. Csakhogy '68-ban a nemzetileg vérig sértett szlovákok és a reformista csehek összefogtak, '77-ben a chartát egy tucatnyi szlovák sem írta alá, a szlovákiai csatlakozók egyötöde így is magyar volt. De a csehek azt is bizonyítani akarták, hogy semmi közük a Prágai Tavaszt leverő bandához. '68 előtt a prágaiak érdeklődése csak állampolitikai ügyekben terjedt a Morva folyón túlra, utána már nem követték figyelemmel, mi történik az ezeréves történelmi határt jelképező folyó bal partján – hiszen innen keletre a múltban is csak akkor figyeltek, ha valamit szerezni akartak. A prágai központú polgárjogi mozgalom is amolyan „terra incognita"-ként tekintett Szlovákiára. Ezért érthetetlen és elmulasztott lehetőségként éltem meg, hogy 1990-1992-ben az önálló szlovák állam kialakulásának idején a felvidéki magyarok politikai vezetői miért voltak csehszlovákisták, miért nem támogatták Szlovákia önállósodását – ha valamit nem akadályozhatok meg, az élére kell állnom.

A Prágai Tavasz egyetlen maradandó eredménye a föderáció, valamint a holttá nyilvánított, azaz a soha végre nem hajtott „nemzetiségi" alkotmánytörvény volt. A magyarok emlékeiben pedig sokáig rögződött a szlovák neofasiszták masírozása a magyar falvakon át. De már csaknem elfelejtették, mikor a rendszerváltozás visszaidézte emlékeikben, hiszen ismét megjelentek és azóta is megjelennek az utcákon, hirdetve a szlovák kizárólagosságot. Az ún. nemzetiségi alkotmánytörvény 1991-ben szűnt meg arra való hivatkozással, hogy azt felváltja az Emberi Jogok Alkotmánylevele, a csehszlovák államszövetség pedig 1993. január elsején vált a történelmi múlt részévé.

Gondolhatjuk, remélhetjük és bizonygathatjuk, hogy mind az 1953-as berlini felkelés, a magyarországi '56, a csehszlovákiai '68, a lengyelországi lázadások

'56-tól a Solidarność-ig hozzájárultak a kommunista hatalmi rendszer bukásához. De nincs benne bizonyosságunk. Amikor 1989-ben megbukott a kommunista hatalmi rendszer, még mindig volt elég katonai és rendőri ereje ahhoz, hogy fennmaradjon. Megváltoztathatatlansága és életképtelensége okozta a bukását. Ha meghosszabbítja haldoklásának idejét – megtehette volna –, csökkenti a lehetőségét hírszerzői és gazdasági struktúráinak átmentéséhez. Ezért saját maga döntötte el, mikor válik tetszhalottá, hogy újraéledhessen a pluralista szerkezetben. Azóta is itt él és jár közöttünk. Ami biztos, és ami tapasztalható, hogy az örökölt gyűlöletek, árulások és a társadalom megosztottsága tovább él. Átível korokon és változásokon.

Pozsony, 2008. június 10.

Čestmír Císař

A REMÉNY HAL MEG UTOLJÁRA

Jelen könyv szerzője abban a megtiszteltetésben részesített engem, hogy felkért: az emlékezetes 1968-as „prágai tavasz" egyik közvetlen szereplőjének személyes látásmódját tükröző adalékkal járuljak hozzá művének teljessé tételéhez.

Negyven évvel ezelőtt alapélményemmé vált a hazámban zajló össznépi mozgalom, valamint az azt kísérő nagyfokú érdeklődés a külföld részéről, ahol abban a mágikus évben ugyancsak viharos eseményekre került sor.

Hogy mennyire lesz Csehszlovákia a 20. század egyik kiemelkedő jelenségévé, azt azután kezdtem teljes egészében felismerni, hogy reformfolyamatunkat Moszkva kezdeményezésére katonai beavatkozással elfojtották. Miután kiűzettem az aktív politikából, jómagam történészként és szociológusként erőteljesen érzékelhettem államunk létének és sorsának európai vonatkozásait. Ezért őszinte örömmel üdvözlöm mind az európai, mind a földrészünkön kívül eső országok tudósainak, közíróinak és közvéleményének a Prágai Tavasz iránt tanúsított érdeklődését. Hálával gondolok az 1968. évet folyamatosan és kitartóan tanulmányozó, több könyvében az érdeklődés középpontjába állító Kun Miklós budapesti történész értékes, koncentrált erőfeszítésére, hiszen hazámat a közép-európai drámai fordulatok ezeréves története köti össze Magyarországgal, egészen az immár napjainkban elért közös EU-tagságig.

Vajon miért éppen Csehszlovákiában zajlott le az az erőteljes társadalmi folyamat, amely politikai gyakorlatában ellene fordult „a szabad társadalomban élő szabad ember" eszméjét eláruló rendszernek? Vajon miért kellett megtagadni az ellentétes hatások és érdekek metszéspontjában való léthez, a civilizáció legkiválóbb eszmei, anyagi és szellemi értékeinek átvételéhez, ugyanakkor mindig a saját egyedi hozadékkal való gazdagításukhoz is szokott nemzetközösségünket ékesítő humanista hagyományokat?

Erre a kérdésre nem egyszerű válaszolni. Fel kell hozzá tárni a cseh történelem értelmét, úgy, ahogy azt Tomáš Masaryk, az első csehszlovák elnök megkísérelte. E helyütt csak a saját nemzedékem által megélt korszakokra szeretnék szorítkozni. Ilyen volt a Habsburg Birodalom széthullása, a csehek és a szlovákok közös önálló államának létrejötte 1918-ban. Csehszlovákia szétverése a müncheni diktátum által 1938-ban. A náci megszállás és a második világháború. A felszabadulás és az állam helyreállítása 1945-ban. A Csehszlovák Kommunista Párt diktatúrájának zöld utat adó fordulat 1948-ban. A demokratizálódást célul kitűző és a Prágai Tavaszban csúcsosodó megújulási mozgalom 1968-ban. A reformmozgalom fegyve-

res leverése és a totalitárius rendszer ezt követő visszaállítása, majd e rendszer leépülése és megszűnése 1989-ban.

Mindez együtt járt a szabad polgári társadalommá való átalakulás átmenetével, a kapitalista társadalmi viszonyok újbóli bevezetésével; ezt kísérte Csehszlovákia kettészakadása, az önálló Cseh Köztársaság és Szlovák Köztársaság megalakulása. Egyetlen évszázad alatt tízszer megváltoztak a lakosság életfeltételei. Úgy vélem, ez jóval több gyökeres változás, ráadásul jóval több anyagi és erkölcsi veszteség, mint amennyit egy kis ország képes elviselni. Nem csoda hát, hogy a csehek lassan már belefáradtak, hogy állandóan alkalmazkodniuk kell az egymást váltó, általában az előzővel éppen ellentétes feltételrendszerekhez. Ehelyett stabil, ésszerű és termékeny állapotokra vágynak.

A „prágai tavaszhoz" vezető szövevényes fejlődés az 1945 utáni európai átrendeződésben gyökerezik. Abban, hogy a három győztes nagyhatalom, a Szovjetunió, az USA és Nagy-Britannia megállapodott az európai érdekszférák felosztásáról. A szovjet befolyási övezetbe eső Csehszlovákia ettől kezdve osztozott a náci uralomtól a Vörös Hadsereg által felszabadított, egyazon szövetségi rendszerhez tartozó országok sorsában. Az így keletkezett „blokk" valamennyi országa elindult a sztálini személyi kultusz által kísért szocialista társadalmi modell útján, amely később a Kreml végzetes ballépésének bizonyult: ez okozta az összes későbbi konfliktust, válságot, s végül ez vezetett az egész rendszer összeomlásához, Amellyel azután a Szovjetuniónak a náci hadsereg, a Wehrmacht legyőzésében vállalt részvétele, az ebből fakadó presztízs is semmivé vált.

A szovjet modell csehszlovákiai meghonosítása a CSKP számára is súlyos veszteségekkel járt. A kommunista párt a háború után az átlagemberek mellett az alkotó értelmiség döntő részét is a maga oldalára állította. A nemzetköziséget hirdető sztálini típusú rendszer szorításában azonban a CSKP szembefordult a nemzeti történelem hagyományos – masaryki – „értelmével", és mind mélyebbre süllyedt a csak nehezen megoldható gazdasági és kulturális problémák posványába is. A Nyugattal fennálló kapcsolatok hanyatlásáról nem is beszélek. A háború utáni Nyugaton ugyancsak rohamosan terjedtek az „emberibb emberi élet" elérését célul kitűző eszmék, a szabadság, az igazságosság, a szolidaritás gondolata. De emellett megújították a demokratikus együttélés rendszerét úgy, hogy közben nem szakították meg a múlt reformtörekvéseit is magába foglaló folytonosságot.

Európa két, egymással versenyző tömbre válását természetesen nem csak a háborús károk helyreállításának szükségessége magyarázta, annak politikai és markáns szociális szempontjaival együtt. Lassanként elkoptak az egykori szövetségeseket összekötő érdekek és egyéb kapcsok. Mindinkább előtérbe kerültek az ideológiai és hatalmi ütközések, amelyek újjáélesztették a feszültséget és a kardcsörtetést. Ez robbantotta ki a hidegháborút. Csak az 1950/1960-as évek fordulóján kerültek újra előtérbe a nemzetközi feszültség enyhítésére, a fegyverkezés korlátozására, a diplomáciai tárgyalások elsődlegességének elfogadására, a kereskedelmi, kulturális, majd a politikai kapcsolatok újjáélesztésére irányuló tendenciák. Ehhez hozzá-

járult egyfelől Nyikita Hruscsov kezdeményezése, másfelől Willy Brandt, Olof Palme, Bruno Kreisky és más nyugati politikusok, így Charles de Gaulle előrelátó „keleti politikája". A „békés együttélés és verseny" jelszava pontosan kifejezte az új európai helyzetet, amely jelentős előnnyel járt: lehetővé tette, hogy a diktatórikus szocialista rendszer keretei között elkezdődjenek a változások.

A „détente", vagyis az enyhülés légköre háttérbe szorította a konfliktusveszély érzését. A csehszlovák állampolgárok többé már nem tartottak tőle, és fontolóra vették az esetleges reformlépések lehetséges módozatait. Miközben élénk figyelemmel kísérték a reformer erők szándékait a hatalom csúcsán és a CSKP alsóbb szerveiben, ki-ki önállóan is megpróbálta meghatározni a kívánatos változások tartalmi és alaki jegyeit. Ezt nagyban segítette a szabadságjogok érvényre juttatására törekvő értelmiség fokozódó aktivitása. Az „alulról jövő" kezdeményezések táplálták a CSKP változásra hajló szárnyának reményeit, növelték elszántságát. Máig – talán túlzott nosztalgiával is – emlékezünk „az arany 1960-as évekre", annak ellenére, hogy a kívánatos változások felé vezető úton akkoriban még nagyon sok akadály tornyosult.

Mind a központi, mind a területi szinteken megélénkült a munka- és alkotókedv. Komoly szellemi pezsgés kezdődött, és ennek jegyében felerősödött a kritikai hangvétel a háború utáni csehszlovák fejlődés értékelésében. Mind erőteljesebben megfogalmazódott az igény a korábbi túlkapások, a hibák, az elkövetett sérelmek rendbehozatala iránt. Az erjedés részeként új vezetők bukkantak fel a pártban, a nemrégiben még a párt által kemény kézzel irányított szakszervezeti berkekben és más érdekvédő szervezeteknél.

Ezért állítom, hogy hazánkban nem az 1950-es évek NDK-beli, magyarországi vagy lengyelországi megmozdulásaihoz hasonló „lázadásról" volt szó. Sokkal inkább egyfajta békés, igaz, rendkívül mozgalmas, olykor drámai fordulatokban bővelkedő, de ezzel együtt céltudatos fejlődésről. Talán úgy lehetne jellemezni mint a diktatórikus rendszernek a polgári társadalommá való demokratikus átalakulását előkészítő, elemi erejű nyitányt. Az emberek teljesen spontán módon éltek a szólásszabadság nyújtotta lehetőségekkel. A gyűléseken, az utcákon élénk viták folytak. A média híradásaiba, kommentárjaiba is hamar beszivárgott a megújhodás hozta frissesség. (A népakarat által kiváltott fordulatok egyébként nem ismeretlenek a történelmünkben: ha valamelyest előre szaladunk az időben, ilyenek voltak az utcai tömegtüntetések, népgyűlések kíséretében megtartott 1989-es kerekasztal-tárgyalások.)

Úgy vélem, hogy az 1968-as reformtörekvések megértéséhez a magyar olvasónak valamelyest ismernie kell a velem egykorúak által vállalt szerepet. A mi nemzedékünk akkor középkorú, 40-50 éves tagjai nem kevés történelmi tapasztalattal rendelkeztek, és azt hiszem, szellemi bátorság és gyakorlati elszántság is volt bennünk a változásokhoz. Engedjék meg nekem, hogy saját politikai utam felvázolásával illusztráljam ezt.

A hazai és franciaországi iskolákban folytatott 1930-as évekbeli tanulmányaim során kifejlődött bennem némi romantikával fűszerezett realitásérzék, valamint az eszményi emberi életről való álmodozás hajlama. Magamba szívtam az első csehszlovák elnök, Tomáš Masaryk humanista filozófiáját. Mohón habzsoltam az ókortól a modern időkig felbukkant gondolkodók bölcsességét, beleértve Marx Károlyt is. A tudomány, az oktatásügy és a kultúra területén dolgozó pártmunkásként később részese voltam a szocialista építés kezdeteinek, átéltem e korszak megannyi sikerét és tragédiáját. A megújhodási folyamat elején a médiában dolgoztam mint publicista és szerkesztő. Jó kapcsolatokat alakítottam ki az értelmiséggel, amelynek számos tagja a reformok szükségességét hangoztató politikust látta bennem. Az ő bizalmukból merítettem erőt és elszántságot, hogy továbbhaladjak ezen az úton, és ne hátráljak meg a hanyatlóban lévő diktatúra hívei előtt, akik olcsó népszerűség hajhászással vádoltak engem.

1963-1965 között olyan fordulat következett be a pályámon, amelynek eredményeképpen már befolyásos reformernek tekintettek. Ekkor – miután öt hónapig a CSKP KB egyik titkára voltam – oktatási és kulturális miniszterként a kormány tagja lettem. Munkakapcsolatba kerültem valamennyi szakterület értelmiségével, tudósaival, a pedagógusokkal, a művészekkel, de a diáksággal: a középiskolásokkal és az egyetemistákkal is. Csakhamar meggyőződtem róla, mekkora alkotóerő szunnyad az emberekben, és milyen potenciált jelenthet ez a megújhodás folyamatában. A minisztériumban számos intézkedést hoztunk, amelyek révén a ránk bízott területek korszerűbben és hatékonyabban működhettek. Így esett, hogy amikor a „liberalizmusom" miatt a pártvezetés visszahívott a kormányból, az értelmiségi körök ezt a lépést az „ő miniszterükön" esett sérelemnek tekintették.

Romániába küldtek nagykövetnek, hogy ne szólhassak bele hazánk belügyeibe. Így viszont bepillantást nyerhettem a diplomácia szövevényes világába. Azt tapasztaltam, hogy a többi nagykövetet egyre jobban érdeklik a Csehszlovákiában végbemenő reformfolyamatok. Keresték a társaságomat, és igyekeztek tájékozódni.

1968 januárjában a dogmatikus Antonín Novotnýt leváltották a párt első titkári tisztségéből. Utóda, Alexander Dubček márciusban visszarendelt Prágába, hogy a CSKP KB titkáraként az értelmiséggel tartsam a kapcsolatot. Alighogy visszatértem Bukarestből – már másnap –, Novotný távozni kényszerült az államfői székből is. Az ennek kapcsán kibontakozott parázs utódlási vitában az én nevem is felmerült mint lehetséges köztársaságielnök-jelölté. Mindenekelőtt a fiatalok támogattak: a diákok még szimpátiatüntetéseket is szerveztek mellettem. Én azonban elhárítottam a jelöltséget, mert szerettem volna szívemhez mindig is legközelebb álló területen tevékenykedni. Az elnökjelöltek közül Ludvík Svobodát támogattam, aki múlhatatlan érdemeket szerzett a nemzeti függetlenségünkért vívott 1918. évi és az 1945. évi náciellenes felszabadító harcban is.

Én végül a párt központi bizottsági titkára lettem, de megbízatásom, akárcsak öt évvel korábban, mindössze öt hónapig tartott. Ezalatt minden erőmmel támogat-

tam a reformfolyamatot, amelynek célja az volt, hogy megteremtse a teljes szólásszabadságot, és valamennyi cseh állampolgár számára egyenlő mértékben szabad utat nyisson a reformok megvalósításában való közreműködéshez. Az így kialakított légkörben, a napról napra fokozódó demokratizálódás közepette elkezdődhetett az avítt dogmák és a káros gyakorlat békés felszámolása.

Ekkoriban történt, hogy a Marx Károly születésének 150. évfordulója alkalmából rendezett gyűlés szervezői rám osztották az ünnepi szónok szerepét. Tisztelettel szóltam Marx történelmi jelentőségéről, de elmondtam azt is, hogy sem ő, sem követői nem láthattak el bennünket a 20. század második felére kialakult történelmi helyzetre vonatkozó tanácsokkal. A Kremlben elítélték a beszédemet, és ettől kezdve – amint azt a moszkvai *Pravda* megírta – a Kautsky és társai nevéhez fűződő, „bűnös revizionizmus" képviselőjeként könyveltek el.

Némileg meglepődtem, amikor Alexander Dubček egy szép napon közölte velem, hogy engem akarnak megválasztani az akkor felállítandó Cseh Nemzeti Tanács elnökének. Ezt a szervezetet azzal a céllal hozták létre, hogy a Szlovák Nemzeti Tanáccsal együttműködve előkészítse a reform egyik legfőbb célkitűzésének teljesítését: alakítsa ki a csehszlovák szövetségi állam szerkezetét, amelyben a két nemzeti köztársaság saját csúcsszervekkel rendelkezik, míg a szövetségi szint a közös – elsősorban a nemzetközi és védelmi jellegű – ügyek irányítására, illetve a nemzeti szervek tevékenységének koordinálására szolgál.

Ez komoly előrelépés volt a pályámon, de egyben azt jelentette, hogy kikerültem a reformfolyamat irányítási és döntéshozatali központjából. Joggal gondolhattam arra, hogy áthelyezésem mögött a Kreml áll, hiszen a szovjet vezetők folyamatosan bírálták a hazánkban zajló demokratizálódási folyamatot. Óriási nyomást gyakoroltak ránk, hogy állítsuk vissza a párt vezető szerepét, szorítsuk háttérbe a szabadságjogok radikális híveit, és ne veszélyeztessük hazánk szocialista jövőjét. A bírálatok egyik célpontja szerény személyem volt.

Köztudott, hogy végül elfogyott a türelmük, és 1968. augusztus 20-án késő este megszállták az országot. Éppen a CSKP XIV. kongresszusa előtt, amely megerősítette volna az addig kivívott reformokat, és célul tűzte volna ki azok folytatását. Sőt, az időközben lezajlott megyei konferenciák határozataira támaszkodva meg is választotta volna a párt reformszárnyához tartozó jelöltekből álló új vezetést, kiszorítva onnan a visszarendezéshez ragaszkodó, dogmatikus politikusokat.

Csehszlovákia katonai lerohanása mindenben megfelelt az éjszaka leple alatt végrehajtott ellenséges megszállás ismérveinek. Azokban az éjszakai órákban azonban a pártvezetés még ülésezett: a kongresszus előkészítésével és az ország helyzetével kapcsolatos kérdésekről tárgyalt. Miután a párt reformbarát szárnya hírét vette a tankokkal és légierővel megtámogatott hatalmas seregek betörésének, elhatározta, hogy tiltakozó nyilatkozatot ad ki, amelynek a megszövegezésében Zdeněk Mlynářzsal együtt én is részt vettem. A nyilatkozat lényege az volt, hogy a beavatkozást a szövetségeseinkkel kötött szerződések és a nemzetközi jog súlyos megsértésének tekintjük. A szavazati joggal rendelkező központi bizottsági elnök-

ségi tagok 7 igen szavazattal 4 nem ellenében jóváhagyták ezt a szöveget. A nemmel szavazók között voltak a titkos behívólevél szerzői, akik előzőleg segítségért fordultak a szovjet vezetőkhöz.

A katonai szempontból sikeres, de politikailag tragikus következményekkel járó lépés a bevonuló országok részéről erőszakosan elfojtotta a csehszlovákiai reformfolyamatot, és lehetetlenné tette a programadó kongresszus megtartását. Arról nem beszélve, hogy a szocialista eszmére nézve is katasztrofális következményekkel járt: távlatilag a Szovjetunió és a szovjet rendszer hanyatlásához, majd bukásához vezetett. Hazámban a „prágai tavasznak" a szovjetek által patronált „lebontói" jeleskedtek ebben. Először visszataszító formában újjáépítették a diktatúrát, majd röpke 20 év alatt válságba juttatták az egész országot, hogy utóbb, 1989 novemberében, a civil ellenállási mozgalommal szemben alulmaradva, önként lemondjanak a hatalmukról.

Miben látom 40 év távlatából a „prágai tavasz" történelmi jelentőségét? A két egymással versenyző, egymással farkasszemet néző – kapitalistának és szocialistának nevezett, ám országonként eltérő típusú, hol a demokrácia bizonyos jegyeit mutató, hol határozottan diktatórikus rendszerekben élő – táborra osztott Európában a „prágai tavasz" merőben új típusú reformfolyamattal jelentkezett, amely a társadalmi forradalom új változata volt. Programjában megjelent a két ellentétes társadalmi berendezkedés egyfajta konvergenciája: a demokratikus rend keretein belül az emberi szabadságjogok, a jólét és a szociális biztonság megalapozott, reális biztosítására törekedett. A CSKP a korabeli elképzelések szerint átalakult volna a demokratikus szocializmus pártjává, amely a szabad polgárok által demokratikusan megválasztott állami és közigazgatási szervekben részben versengett, részben együttműködött volna a civil társadalom más szervezeteivel.

Eszménykép? Utópia? Valós lehetőség? Nehéz megmondani. De a remény hal meg utoljára.

2008. június 8.

FÜGGELÉK

MI TÖRTÉNT CSEHSZLOVÁKIÁBAN ÉS A NAGYVILÁGBAN?

(1967. június – 1969. április)

1967

Június 5–10. A harmadik, „hatnapos" néven ismertté vált arab-izraeli háború során Izrael győzelmet arat. Az Egyiptom és Szíria mögött álló Szovjetuniót komoly presztízsveszteség éri. A Varsói Szerződés országai – Romániát leszámítva – sorra megszakítják a diplomáciai kapcsolatot Izraellel.

Június 17. Kínában felrobbantják az első hidrogénbombát.

Június 23–25. Alekszej Koszigin szovjet kormányfő látogatást tesz az Egyesült Államokban, ahol tárgyal Lyndon B. Johnson amerikai elnökkel.

Június 27–29. A Csehszlovák Írók Szövetsége IV. kongresszusán heves bírálat éri a CSKP kultúrpolitikáját. A felszólalók panaszkodnak a cenzúrára és a könyvkiadást sújtó gondokra.

Június 29. A Batsányi János Irodalmi Kör követelésére Kassán visszahelyezik a Szent Erzsébet székesegyház falára az 1945-ben onnan eltávolított, II. Rákóczi Ferencet ábrázoló domborművet.

Július 23–27. Charles de Gaulle francia elnök Kanadában nyíltan hitet tesz az ottani francia lakosság szeparatista törekvései mellett.

Augusztus 12.: Az *Új Szó* pozsonyi sajtóorgánum részleteket közöl Fábry Zoltán 1946-ban született, *A vádlott megszólal* című írásából, amelyben a jeles felvidéki író a csehszlovákiai hatóságok magyarellenes politikája ellen tiltakozott.

Szeptember 26–27. Tanácskozik a CSKP Központi Bizottsága. Az ellenzékinek tartott írókat, Klímát, Liehmet és Vaculíkot kizárják a pártból. Ezzel párhuzamosan a pártvezetésben megerősödnek a gazdasági reformok hívei. Alexander Dubček, a szlovák pártszervezet első embere keményen bírálja Antonín Novotnýt, a csehszlovák kommunisták vezetőjét.

Október 9. Bolívia hegyeiben fogságba esik Ernesto Che Guevara argentin orvos, a kubai baloldali rendszer egyik szimbóluma, az 1968-as diáklázadások későbbi jelképe. Fogvatartói kivégzik őt.

Október 10–14. Kádár János, az MSZMP Központi Bizottságának első titkára és Fock Jenő magyar kormányfő vezetésével magas rangú küldöttség látogat el Csehszlovákiába. A hivatalos Budapest kezdeményezésére a két fél megállapodik, hogy a szomszédos ország vezetői között ezentúl rendszeressé teszik a nem hivatalos találkozásokat.

Október 30–31. Tanácskozik a CSKP Központi Bizottsága. Alexander Dubček hevesen bírálja Antonín Novotný pártvezér-elnök belpolitikáját.

Október 31. Diáktüntetések kezdődnek Prágában, amelyeket a rendőrség brutálisan lever.

December 8–9. Brezsnyev prágai útja. Meghallgatja az egymással szemben álló csehszlovák pártvezetőket, de nem áll ki Novotný mellett. 4 és fél órás tárgyalást folytat Dubčekkel.

December 11. A CSKP Központi Bizottsága Elnökségének rendkívüli ülése. Felmerül az első titkári és az államelnöki tisztség kettéválasztása. Bírálat éri Novotný Szlovákia-politikáját. Az Elnökség öt-öt arányban foglal állást a politikus mellett, illetve ellene. Novotný szlovák szeparatizmussal vádolja Dubčeket.

December 19–21. Tanácskozik a CSKP Központi Bizottsága. Novotnýt egyre hevesebb bírálat éri. Az ülés folytatását a karácsonyi szünet miatt a következő év elejére halasztják. Antonín Novotný és környezete főleg közvetítők útján, titkos tárgyalásokat folytat hozzájuk közel álló dogmatikus főtisztekkel.

1968

Január 1. Magyarországon életbe lépnek az „új gazdasági mechanizmus" néven ismertté vált gazdasági irányelvek.

Január 3–5. Folytatódik a CSKP Központi Bizottságának decemberi ülése. Novotný ellenfelei többségbe kerülnek a Központi Bizottságban és annak Elnökségében.

Január 4. Novotný hívei a belügyminisztériumban és a hadseregben az utolsó pillanatban lemondanak a fegyveres puccskísérletről.

Január 5. Alexander Dubčeket megválasztják a CSKP Központi Bizottsága első titkárának. Antonín Novotný a Csehszlovák Szocialista Köztársaság elnöke marad.

Január 20. Informális találkozó Kádár János és Alexander Dubček között Topolcsányban.

Január 22–23. A Szlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága Vasil Biľakot választja első titkárnak. A tanácskozás résztvevői egyhangú támogatásukról biztosítják Alexander Dubčeket és a januári demokratikus reformfolyamatot.

Január 24. A Csehszlovák Írók Szövetsége rendkívüli tanácskozást tart, amelyen Eduard Goldstückert választják elnökké. A *Literární listy* című hetilap az írószövetség orgánumává válik.

Január 29–30. Dubček Moszkvába látogat. Találkozik Leonyid Brezsnyevvel és Nyikolaj Podgornijjal.

Február 4. Dubček Révkomáromba utazik, ahonnan a magyarországi Komáromba látogat. Mindkét városban Kádár Jánossal és Komócsin Zoltánnal tárgyal.

Február 7. Dubček találkozik Władisław Gomułkával az észak-morvaországi Ostravában.

Február 20–22. Az 1948-as kommunista hatalomátvétel évfordulója alkalmából színpompás ünnepségeket rendeznek Prágában. A vendégek között ott van Brezsnyev, Kádár, Ulbricht, Gomułka, Zsivkov és Ceauşescu. A szocialista pártvezetők közül egyedül Tito nincs jelen.

Március 4. A CSKP Központi Bizottságának Elnöksége határozatot hoz az előzetes cenzúra eltörléséről. Megkezdődnek az előkészületek egy új sajtótörvény kidolgozása ügyében.

Március 5. A CSKP Központi Bizottságának Elnöksége elmozdítja helyéről Jiří Hendrych ideológiai titkárt, Novotný régi munkatársát. Helyére Josef Špaček, a reformpárti brnói pártvezető kerül.

Március 8. A cenzúra enyhül. A cseh és a szlovák sajtó támadni kezdi Antonín Novotnýt, követeli, hogy mondjon le köztársasági elnöki tisztéről.

Március 12. A Csemadok Központi Bizottsága a prágai és pozsonyi pártvezetés januári határozatára hivatkozva olyan javaslatot fogad el a nemzetiségi kérdés megoldására, amely elvileg különbözik a korábbi hasonló dokumentumoktól.

Március 13–20. Prágában időről időre tüntet a diákság. Nem törődnek azzal, hogy a hatóságok nem engedélyezik az utcai gyülekezést.

Március 18. Az NDK vezetése megtiltja az újságíróknak, hogy felkeressék a kelet-berlini csehszlovák nagykövetséget és a Csehszlovák Kultúra Házát.

Március 19–23. Lengyelországon diáktüntetések söpörnek végig.

Március 22. Prágában zászlót bont a szociáldemokrata párt újjáalakítását szorgalmazó akciócsoport.

Március 23–24. Drezdában tanácskoznak a „hatok": Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, NDK, Magyarország és a Szovjetunió vezetői. A „január utáni" prágai vezetést, elsősorban Alexander Dubčeket heves támadások érik.

Március 24. A londoni *Sunday Express* első ízben veti fel a szovjet fegyveres beavatkozás lehetőségét Csehszlovákiában.

Március 25. A sokáig üldözésnek kitett František Tomášek prágai érsek a csehországi és szlovákiai katolikus püspökök nevében felszólítja a hivatalos csehszlovákiai hatóságokat, hogy rendezzék az állam és egyház viszonyát, engedélyezzék a szerzetesrendek és a szovjet nyomásra betiltott görögkatolikus egyház tevékenységét. Vezessék be a szabad vallásoktatást és orvosolják a korábbi egyházellenes megtorlásokat.

Március 28. Tanácskozik a CSKP Központi Bizottsága. Elfogadják a már korábban lemondott Antonín Novotný távozását, és javasolják Ludvík Svoboda tábornok köztársasági elnökké választását.

Március 30. A Csehszlovák Nemzetgyűlés Svobodát köztársasági elnökké választja.

Március 31. Prágában – a Szláv szigeten megtartott – népes rendezvény keretében létrejön az egykori politikai elítéltek K-231 nevű klubja. A rövidítés a

231/1948. számú törvényt takarja, amelynek nyomán a politikai rendőrség elhurcolta a többnyire ártatlan embereket. Az elkövetkezendő hónapokban a K-231-es klub tagjainak és szimpatizánsainak száma elérte a 80-90 ezer főt.

Április 1–5. Tanácskozik a CSKP Központi Bizottsága. Elfogadják a párt akcióprogramját, amelyben szó esik a nemzetiségek önigazgatásának lehetőségéről. Rehabilitálják a „személyi kultusz" áldozatait, megválasztják az új elnökséget. Tagjai Barbírek, Biľak, Černík, Dubček, Kolder, Kriegel, Piller, Rigo, Smrkovský, Špaček, Švestka.

Április 3. Leváltják tisztségéből Bohumír Lomský honvédelmi minisztert, Novotný régi munkatársát. Helyére Martin Dzúr kerül, aki akkor még Dubček szövetségesének számít.

Április 4. Az amerikai Memphisben egy orvlövész megöli Martin Luther King Nobel-békedíjas polgárjogi aktivistát.

Április 6–8. Lemond a Jozef Lenárt vezette csehszlovák kormány. Az új miniszterelnök a Dubčekhez közel álló technokrata Oldřich Černík. Az új kormányban helyet kapnak az olyan neves politikusok, mint Ota Šik, Peter Colotka, Gustáv Husák, Lubomír Štrougal, akik akkor a reformfolyamat hívei voltak. Akárcsak az új, fontos miniszteri tárcák élén álló Martin Dzúr honvédelmi miniszter, Jiří Hájek külügyminiszter és Josef Pavel belügyminiszter. Dubček javaslatára összehívják a korábban teljesen formális társadalmi szervezetként működő Nemzeti Frontot. A pártvezetés az ismert reformert, František Kriegelt támogatja a lemondani kényszerült Antonín Novotnýval szemben.

Április 8. František Kriegelt a Csehszlovák Nemzeti Front vezetősége elnökévé választja.

Április 10. A református egyház irányítói a cseh és szlovák pártvezetéshez írott levelükben a 310 gyülekezet nevében megértő támogatásukról biztosítják az országban zajló reformfolyamatot.

Április 18. A Csehszlovák Nemzetgyűlés Josef Smrkovskýt elnökévé választja a Novotnýhoz közeli Bohuslav Laštovička helyett.

Április 27–28. Fábry Zoltán közzéteszi az *Új Szó* című pozsonyi lap hasábjain *A magyar kisebbség nyomorúsága és nagysága* című írását arról, hogy még senki nem ítélte el szlovák részről az 1945 és 1948 közötti magyarellenes intézkedéseket.

Május 3. Párizsban fellázadnak a Sorbonne diákjai, amiatt, hogy a rektor bezáratta az egyetem egyik karát. 4000 prágai lakos egész napon át vitatkozik a belvárosban, követelve az ellenzéki pártok életre hívását és szolidaritásukat fejezik ki a lengyel diákok tiltakozó megmozdulásaival.

Május 4–5. Tárgyalások kezdődnek Moszkvában szovjet és csehszlovák politikusok között. Brezsnyev társaival együtt hevesen támadja a jelen lévő Dubčeket, Černíket és Smrkovskýt, míg Biľak láthatólag a szovjet félhez húz.

Május 6–7. Csehszlovákia új külügyminisztere, a reformer nézeteiről ismert Jiří Hájek látogatást tesz a Szovjetunióban, ahol hűvösen fogadják.

Május 7. Josef Pavel, az új belügyminiszter elrendeli, hogy hagyják abba a nyugati rádióállomások zavarását.

Május 8. Az „ötök" moszkvai tanácskozásán – bolgár, keletnémet, lengyel, magyar és szovjet vezetők részvételével – megvitatják a csehszlovák helyzetet.

Május 8–14. Konyev és Moszkalenko marsall hivatalos meghívás nélkül megérkeznek Csehszlovákiába, veterán katonatisztekkel együtt.

Május 10–23. Lengyelország területén nagyszabású katonai hadgyakorlatok kezdődnek, melyekben 80 000 gyalogos és 2800 szovjet meg lengyel tank vesz részt azzal a céllal, hogy nyomást gyakoroljanak Csehszlovákiában.

Május 13. A párton kívüli ellenzékieket tömörítő politikai klub – a KAN – kiáltványban követeli a politikai pluralizmus érvényesítését.

Május 15. A csehszlovák kormány komoly jogosítványokkal felruházott bizottságot állít fel a föderációs törvény megalkotására. A bizottság elnöke Gustáv Husák, a kormány elnökhelyettese.

Május 17–22. Alekszej Koszigin szovjet miniszterelnök gyógykezelés ürügyén rövid látogatást tesz Prágában és Karlovy Varyban. Találkozik Svobodával, Dubčekkel, Černíkkel, Císařzsal, Kriegellel és Cservonyenko prágai szovjet nagykövettel. Azzal a benyomással tér vissza Moszkvába, hogy Csehszlovákiában Dubček a legnépszerűbb politikus.

Május 22–24. Ülésezik a szlovák kommunista párt Központi Bizottsága, amely elfogadja a CSKP akcióprogramjával sokban megegyező alapdokumentumot. A szövegből azonban kimaradnak a nemzetiségek önigazgatásának lényeges kérdései.

Május 29. – Június 1. Ülésezik a CSKP Központi Bizottsága. Kizárják a pártból Antonín Novotnýt, Karol Bacíleket, Viliam Širokýt és másokat. Az egybegyűltek 1968. szeptember 9-ére összehívják a CSKP XIV., rendkívüli kongresszusát. A tanácskozás elveti a Szociáldemokrata Párt újjáalakításának lehetőségét.

Május 30. Több ezer szovjet katona lépi át Csehszlovákia határát: elkezdődik a Šumava hadgyakorlat, amelyben keletnémet, magyar, lengyel és csehszlovák alakulatok is részt vesznek.

Június 4. Alexander Dubček felszólal a brünni pártértekezleten. Utal a csehszlovák–szovjet barátság erősítésének fontosságára, azt remélve, hogy ezután enyhül Moszkva politikai nyomása.

Június 5. Los Angelesben merénylet áldozata lesz Robert F. Kennedy, a meggyilkolt amerikai elnök testvére, a Demokrata Párt elnökjelöltje.

Június 4–15. Josef Smrkovský népes parlamenti képviselőcsoport élén a Szovjetunióban jár. Kedvező benyomást tesz Brezsnyevre, aki elhatározza, hogy kijátssza őt Dubčekkel szemben.

Június 6. A csehszlovák kormány megszünteti a cenzúra-korlátozásokat, amelyek az ezt megelőző hónapokban már csak papíron voltak érvényesek.

Június 13–15. Dubček és Černík hivatalos látogatást tesz Budapesten. Kádár János meleg fogadtatásban részesíti őket.

Június 14. Aláírják az új csehszlovák-magyar együttműködési, kölcsönös segítségnyújtási és barátsági szerződést. A hivatalos Budapest nem áll ki a felvidéki magyarok önigazgatása mellett. A szerződésben prágai kezdeményezésre szerepel viszont, hogy a két fél minden következményével együtt érvénytelennek minősíti az 1938-as évi müncheni egyezményt. Ez a tétel gyakorlatilag a magyarlakta területek Budapest fennhatósága alá történő egykori visszatérésének elítélését jelenti.

Június 19–30. Folytatódik a Šumava hadgyakorlat. Több ezer szovjet tiszt és katona tartózkodik csehszlovák területen: ez a megszállás főpróbája.

Június 27. A *Literární listy*, a *Práce*, a *Zemědelské noviny* és a *Mladá fronta* című lapok közzéteszik Ludvík Vaculík *Kétezer szó* című kiáltványát, a demokratikus társadalmi fejlődés melletti hitvallást.

Június 27. – július 4. Kádár János, Fock Jenő és Aczél György találkoznak Brezsnyevvel és Koszigginnel Moszkvában. Kádár felveti a szovjet vezetőknek, hogy eljött az idő bevonulni Csehszlovákiába.

Június 30. A franciaországi parlamenti választásokon a heves diáktüntetések és a sztrájkoló munkások kormányellenes menetelései ellenére fölényes győzelmet arat a gaulle-ista UDR (a Demokraták Köztársasági Egyesülete).

Július 1. A cseh és szlovák lapok közzéteszik a CSKP létszámára vonatkozó új hivatalos adatokat. Az állampártnak 1 677 564 tagja volt, 1968 első hat hónapjában 18 282-en léptek be a pártba és 6956-ot zártak onnan ki.

Július 6. Leonyid Brezsnyev meghívja Alexander Dubčeket, hogy vegyen részt a „hatok" közelgő varsói tanácskozásán, ahol alkalmuk lesz megvitatni a csehszlovákiai helyzetet. Dubček némi időhúzás után elzárkózik a találkozótól.

Július 10. A moszkvai *Lityeraturnaja gazeta* támadja a *Kétezer szó* című manifesztumot.

Július 10. A moszkvai *Pravda* durván bírálja Ludvík Vaculík kiáltványát. Egyenlőségjelet tesz a csehszlovákiai helyzet és az 1956. őszi magyarországi forradalom közé.

Július 13. Alexander Dubček és Oldřich Černík Révkomáromban találkozik Kádár Jánossal és Fock Jenővel. A magyar politikusok megpróbálják őket rávenni a varsói találkozón való részvételre.

Július 14–15. Varsóban tanácskoznak az „ötök". Megállapítják, hogy Csehszlovákiában ellenforradalmi veszély fenyeget. Ezt levélben közlik a prágai vezetéssel.

Július 20. Balatonaligán Pjotr Seleszt ukrán pártvezető nyomatékosan kéri Vasil Biľakot, hogy társaival együtt fogalmazzon egy katonai intervenciót kérő levelet Moszkvának.

Július 21. Ludvík Svoboda köztársasági elnök Javorinában tartott beszédében hűségéről biztosítja a Varsói Szerződést.

Július 23.- augusztus 10. Nagyszabású logisztikai hadgyakorlat kezdődik a Szovjetunió területén, Belorussziában, Ukrajnában és Lettországban.

Július 26. Pozsonyban magyar fiatalok elfogadják a Magyar Ifjúsági Szövetség programját.

Július 29. – augusztus 1. A szovjet határ közelében lévő Ágcsernyőn tanácskozik a CSKP és az SZKP politikai vezetése. Brezsnyev, Koszigin és Podgornij kierőszakolja Dubček ígéretét, hogy belátható időn belül személyi változtatásokat hajt végre „a szocialista rend megerősítésére".

Július 30. A varsói csehszlovák nagykövetség jelzi Prágának, milyen sok szovjet tank sorakozik Lengyelország déli határain. Hasonló információ érkezik a berlini és a budapesti csehszlovák követségekről.

Augusztus 3. A prágai rádió és a ČTK hírügynökség bejelenti, hogy az utolsó szovjet katona is elhagyta Csehszlovákia területét. Ugyanezen a napon Pozsonyban összeülnek a „hatok" vezetői. Közleményük szerint a szocializmus építése során minden ország figyelembe veheti a saját viszonyait, de ha a szocialista vívmányok veszélybe kerülnek, a többi testvéri országnak kötelessége azokat megvédeni. Ezzel megtörtént a Brezsnyev-doktrína néven ismertté vált szovjet külpolitikai program elfogadása. A tanácskozás szünetében Radko Kaska, a keményvonalas Drahomír Kolder titkára átadja Brezsnyevnek az „egészséges erők" behívólevelét. Ugyanakkor Vasil Biľak egy másik, hasonló tartalmú dokumentumot juttat el Pjotr Selesztnek.

Augusztus 6. A csehszlovákiai reformfolyamattól való elhatárolódása eredményeképpen a hivatalos Budapest lemondja a magyar országgyűlési küldöttség augusztus 5-ére tervezett, majd augusztus 12-re halasztott csehszlovákiai látogatását.

Augusztus 9. Hosszú telefonbeszélgetés Brezsnyev és Dubček között. A szovjet vezető felszólítja kollégáját, hogy az mielőbb teljesítse Ágcsernyőn tett ígéretét.

Augusztus 9–11. Tito népes jugoszláv küldöttség élén Prágába látogat, ahol kitörő lelkesedéssel fogadják.

Augusztus 12. Ulbricht és Honecker Karlovy Varyban Dubčekkel és más csehszlovák politikusokkal tárgyal.

Augusztus 12–15. Jaltában Kádár János jelenlétében szovjet vezetők, köztük Brezsnyev, Koszigin és Podgornij megbeszélik Csehszlovákia megszállásának részleteit.

Augusztus 13. Brezsnyev és Dubček telefonbeszélgetése. A CSKP Központi Bizottságának első titkára a korábbi időhúzás helyett határozottan ellenáll: semmiféle ígéretet nem tesz a személyi változásokra.

Augusztus 15–17. Ceauşescu Prágába látogat. A csehszlovák vezetés és a főváros lakossága meleg fogadtatásban részesíti.

Augusztus 16. Pavlovszkij hadseregtábornok szovjet honvédelmi miniszterhelyettest kinevezik a megszálló csapatok parancsnokának.

Augusztus 17. Kádár és Dubček találkozik Révkomáromban. A magyar vezető Brezsnyev kérésére megpróbálja letéríteni prágai kollégáját a függetlenségi törekvések útjáról. Az akció sikertelen.

Augusztus 18. Moszkvában tanácskoznak az „ötök" vezetői. Megbeszélik a közös bevonulás részletes tervét.

Augusztus 19. Népes „turistacsoportok" érkeznek Csehszlovákiába, melyek kivétel nélkül KGB tisztekből állnak. Napközben egy részük Prágában gyülekezik a szovjet nagykövetség és a csehszlovák néphadsereg vezérkarának épülete környékén. Este 10 órakor Cservonyenko nagykövet Dubček és Černík jelenlétében átadja a szovjet pártvezetés levelét Svoboda köztársasági elnöknek. A levél félreérthetetlen utalásokat tartalmaz a várható fejleményekre. Éjszaka a Varsói Szerződés csapatai elfoglalják a kijelölt helyeket a csehszlovákiai határok mentén.

Augusztus 20. Délután két órakor elkezdődik a CSKP Központi Bizottsága Elnökségének tanácskozása. Dobrinyin washingtoni szovjet nagykövet találkozik Johnson amerikai elnökkel, és a prágai behívólevélre hivatkozva utal Csehszlovákia küszöbön álló megszállására. Egy névtelen telefonáló Budapesten figyelmezteti a csehszlovák követséget a közelgő fegyveres akcióra. Késő délután egyre több hír érkezik Prágába az ország határain végbemenő csapatmozgásokról. Este 11 óra körül Černík miniszterelnök közli a pártelnökség tagjaival, hogy a Varsói Szerződés csapatai több ponton átlépték az államhatárt. A fegyveres intervencióban a Szovjetunió, az NDK, Lengyelország, Magyarország és Bulgária vett részt. Valamivel 1/2 12 előtt Cservonyenko prágai szovjet nagykövet ráveszi Svoboda elnököt, mint a Csehszlovák Néphadsereg parancsnokát: adjon ki utasítást, hogy az alakulatok ne tanúsítsanak ellenállást. Éjjel 11.40-kor Černík informálja az elnökség tagjait, hogy Dzúr honvédelmi miniszter szerint folyik a „szövetséges csapatok" bevonulása Csehszlovákia területére.

Augusztus 21. Kora hajnalban Dzúr honvédelmi miniszter Svoboda álláspontjának megfelelően, a szovjeteknek tett korábbi ígéretét teljesítve, elrendeli, hogy minden csapategység maradjon a kaszárnyákban. Reggel 8.30-kor véres összetűzések zajlanak a csehszlovák rádió birtoklásáért a szovjet megszálló csapatok és a prágai tüntetők között. 17 ember meghalt és 52-en súlyosan megsebesültek. A szovjet csapatok megszállják Prága repülőterét, majd belvárosát. A CSKP Központi Bizottsága Elnöksége 7:4 arányban felhívást fogad el, amelyben elítéli az ország megszállását. Černík miniszterelnök az elnökségi ülésről visszatér hivatalába, ahol később szovjet fegyveresek letartóztatják. A pártközpont épületéből a megszállók elhurcolják Dubčeket, Smrkovskýt, Kriegelt, Špačeket és Šimont. Kirill Mazurov, az SZKP Politikai Bizottságának tagja Trofimov tábornok néven Prágába érkezik, hogy részt vegyen a kollaboráns Indra-kormány megalakításában. A kísérlet kudarcba fullad. A magyar csapatok bevonulnak Párkányba, Érsekújvárra, Nyitrára, Nagytapolcsányra, Pöstyénbe, megszállják az Ipolyságot. Országszerte titkos rádióadók tiltakoznak a megszállás ellen. Pozsonyban *Gabonaváros* néven titkos magyar rádióstúdió létesül.

Augusztus 22. Prága egyik külső kerületében összeül a CSKP XIV., rendkívüli kongresszusa. Egyes adatok szerint a korábban megválasztott 1543 küldött kö-

zül végül 1192 megjelent. Más források más adatokat említenek. Az új központi bizottságba kizárólag reformer politikusok kerülnek be. Az elhurcolt Dubček távollétében Věněk Šilhánt választják meg első titkárnak.

Augusztus 23. Dubčeket, majd Černíket fogva tartásuk helyéről, egy Ungvár melletti hegyi faluból, Moszkvába szállítják. Ott találkoznak Brezsnyevvel, Koszigginnel és Podgornijjal. A szovjet fővárosba repül a Svoboda elnök vezette, főleg dogmatikus politikusokból álló csehszlovák küldöttség is. A Csemadok Központi Bizottságának Elnöksége Csehszlovákia magyarságához szóló felhívásában kimondja: „nálunk nem volt ellenforradalom, és erre hivatott szerveink nem hívták be a Varsói Szerződés csapatait. Követeljétek, hogy e csapatok hagyják el hazánk területét". New Yorkban az ENSZ biztonsági tanácsának tagjai vitatkoznak a csehszlovákiai intervenciót elítélő határozat szövegén. A szavazásnál a szovjet és a magyar delegátus tiltakozást jelent be.

Augusztus 23–26. A Kremlben több szakaszban folynak a megszállás legitimálását célzó tárgyalások. Csehszlovák részről Svoboda, Dubček, Černík, Smrkovský, Biľak, Barbírek, Piller, Rigo, Jakeš, Švestka, Husák, Indra, Dzúr, Špaček, Mlynář, Kučera, Koucký, Lenárt és Šimon; szovjet részről Brezsnyev, Koszigin, Podgornij, Seleszt, Kirilenko, Voronov, Poljanszkij, Katusev, Ponomarjov, Gromiko és Grecsko vannak jelen.

Augusztus 26. A felek aláírják a történteket szentesítő ún. moszkvai jegyzőkönyvet. Dubček és Mlynář csak az utolsó pillanatban csatlakoznak. Kriegel végleg megtagadja az aláírást, amiért a szovjet vezetők eleinte nem akarják hazaengedni a többiekkel.

Augusztus 26–29. A Szlovák Kommunista Párt Pozsonyban folyó XIV. kongresszusán Gustáv Husákot választják a központi bizottság első titkárává. A 107 tagú központi bizottságba csupán 4 magyart választanak.

Augusztus 27. A csehszlovák politikusok hazatérnek Moszkvából.

Augusztus 28. A prágai Nemzetgyűlés nyilatkozatban elítéli a Varsói Szövetség tagországainak törvénytelen katonai jelenlétét, és követeli a megszálló csapatok távozását. A csehszlovák kormány azonban számos intézkedést hoz a moszkvai jegyzőkönyv előírásainak azonnali teljesítésére. A civil szféra felszámolására többek között betiltják a Nemzeti Fronthoz nem tartozó klubokat, köröket és mozgalmakat.

Augusztus 30. A szovjet megszálló csapatok megjelentetik a *Zprávy* (Hírek) című kiadványt, amelyet egy drezdai nyomdában készítenek és egész Csehszlovákia területén ingyen terjesztik.

Augusztus 31. Tanácskozik a CSKP Központi Bizottsága. Személyi változásokról döntenek. Josef Pavel belügyminiszter helyére Josef Pelnář kerül. A Nemzeti Front éléről leváltják a Kreml urai által különösen gyűlölt Františe Kriegelt. A központi bizottság elnökségébe bekerül Gustav Husák és Ludvík Svoboda. A központi bizottságot 87 új taggal egészítik ki. A testület új tagjai között csupán egy magyar található.

Szeptember 2. Ota Šikot, a csehszlovák gazdasági reformok atyját elmozdítják miniszterelnök-helyettesi beosztásából.

Szeptember 6. Prágába megérkezik Kuznyecov, a szovjet külügyminiszter első helyettese. A következő napokban szinte valamennyi fontos cseh és szlovák vezetővel tárgyal. Megkísérli kipuhatolni, ki a legalkalmasabb Dubček helyére.

Szeptember 10. Oldřich Černík miniszterelnök vezetésével küldöttség utazik Moszkvába, ahol Brezsnyevvel, Koszigginel és Podgornijjal a szovjet csapatok csehszlovákiai jelenlétéről folytatnak megbeszélést.

Szeptember 12. Alexander Dubček bejelenti, hogy a csehszlovák vezetés elismeri a moszkvai jegyzőkönyvet, ugyanakkor már soha nem tér vissza a „január előtti" politikához.

Albánia bejelenti kilépését a Varsói Szerződésből.

Szeptember 16–17. Dzúr honvédelmi miniszter Munkácsra utazik, ahol Grecsko marsall, szovjet honvédelmi miniszterrel bizalmas tárgyalásokat folytat.

Szeptember 17. Jiří Pelikánt, a reformerők egyik ideológusát menesztik a csehszlovák televízió éléről.

Szeptember 19. Moszkva nyomására lemond külügyminiszteri posztjáról Jiří Hájek.

Szeptember 27. Moszkvában összeül az „ötök" tanácskozása. Brezsnyev, Kádár, Gomułka, Zsivkov és Ulbricht elégedetlen a csehszlovákiai „normalizáció" ütemével.

Október 3–4. Csehszlovák–szovjet tárgyalások Moszkvában. Dubček, Černík, Husák, valamint Brezsnyev, Koszigin és Podgornij megbeszélésein a Kreml lépésről lépésre rákényszeríti a prágai vezetést, hogy beleegyezzen a szovjet csapatok tartós jelenlétébe.

Október 12. Mexico Cityben megkezdődnek a nyári olimpiai játékok.

Október 14–15. Černík miniszterelnök Moszkvában tárgyal a szovjet csapatok csehszlovákiai tartózkodásának jogi és anyagi részleteiről.

Október 16. Prágában Alekszej Koszigin szovjet kormányfő aláírja a szovjet csapatok jelenlétét szabályozó kétoldalú megállapodást.

Október 24. A prágai kormány jóváhagyja a föderációs, illetve a nemzetiségi törvénytervezetét.

Október 28. A Csehszlovákia megalakulásának 50. évfordulóját ünneplő állami rendezvényekkel párhuzamosan Prágában, Brünnben, Pozsonyban és más egyetemi városokban sokan, köztük főleg diákok, elítélik a megszállást. A hivatalos megemlékezések egy része is botrányba fullad.

November 1. Az Egyesült Államok abbahagyja Észak-Vietnam bombázását.

November 5. Richard Nixon republikánus jelölt győz az amerikai elnökválasztáson.

November 7. Keményvonalas cseh és szlovák kommunisták az októberi forradalom évfordulóját ünneplik Prágában. A reformerők ezzel szemben országszerte a megszállás ellen tiltakoznak. A tüntetők közül csaknem kétszáz személyt őrizetbe vesznek.

November 14–17. Ülésezik a CSKP Központi Bizottsága. Tagjai, nagyrészt szovjet nyomásra, elfogadják a „normalizáció programját". A tanácskozás határozata elítéli a „szocialistaellenes erőket".

December 27. A szovjet kormány jegyzékben tiltakozik az ellen, hogy a Csehszlovák Tudományos Akadémia ún. *Fekete könyv*et adott ki az 1968. augusztus 21-e és 27-e között történtekről.

December 29. A szlovák Nemzeti Tanács ülésén személyi ügyekről döntenek. A testület létszámát 150-re bővítik, köztük 17 a magyar.

1969

Január 1. A Csehszlovák Szocialista Köztársaság föderációvá válik. Ludvík Svoboda köztársasági elnök marad, Oldřich Černík az első föderációs kormány miniszterelnöke lesz. A kormány külügyminisztere Ján Marko, honvédelmi minisztere Martin Dzúr, belügyminisztere Josef Pelnář.

Január 16. A prágai Vencel téren, a Nemzeti Múzeummal szemben a megszállás, a restauráció és az újból bevezetett cenzúra ellen tiltakozva felgyújtja magát Ján Palach, a Károly Egyetem bölcsészhallgatója. Három nappal később belehal égési sérüléseibe. Az esetet több hasonló öngyilkosság követi Csehszlovákia más városaiban.

Február 21.– március 2. Martin Dzúr honvédelmi miniszter Moszkvába repül. Leonyid Brezsnyevvel folytatott megbeszélésein biztosítja a szovjet vezetőt, hogy a Csehszlovák Néphadsereg támogatja a „normalizációt".

Március 2–5. Súlyos harcok törnek ki szovjet és kínai fegyveres alakulatok között a szovjet-kínai határon.

Március 16. Tanácskozás a csehszlovákiai cserkészmozgalom újjászervezéséről Pozsonyban.

Március 21–28. A stockholmi jégkorong-világbajnokságon Csehszlovákia válogatottja legyőzi a szovjet csapatot. Prágában és más városokban örömünnepet tartanak, amelyet csehszlovák és szovjet államvédelmisek provokációra használnak fel. Sok helyütt véres verekedés tör ki.

Március 31. Váratlanul Prágába érkezik Grecsko marsall és Szemjonov külügyminiszter-helyettes. A csehszlovák vezetéstől követelik, hogy lépjen fel határozottabban „az ellenforradalmi elemek" ellen. Ezzel párhuzamosan az NDK-ból újabb szovjet elitalakulatok vonulnak be Csehszlovákiába. A helyzet súlyosbodását látva Dubčekben megérik a lemondás gondolata. Grecskóék látogatását követően újabb 8000 szovjet katona vonult be az NDK-ból Csehszlovákia területére.

Április 3. A Csehszlovákiai Magyar Pedagógusok Országos Szövetsége Pozsonyban létrehozza alapszabály-tervezetét. A szövetség később már nem jöhetett létre.

Április 17. Tanácskozik a CSKP Központi Bizottsága. Dubčeket lemondásra kényszerítik. Helyére Gustáv Husákot választják, akit Svoboda elnök és a szovjet vezetés is támogat. A Központi Bizottság új Elnökségének tagjai: Husák, Dubček, Svoboda, Štrougal, Biľak, Černík, Colotka, Erban, Poláček, Sádovský, Piller. A „normalizáció" új szakaszába lép.

Április 28. A Franciaország területi közigazgatásának átszervezéséről megtartott népszavazáson De Gaulle elnök vereséget szenved, és lemond hivataláról.

Május 4. Miután Gustáv Husákot korábban megválasztották a CSKP Központi Bizottságának első titkárává, helyére Štefan Sádovský került.

Dubček, Hruscsov és Novotný 1964-ben

Husák, Svoboda, Dubček és Kriegel 1968. május 1-jén

Pjotr Seleszt és Leonyid Brezsnyev

A prágai szovjet helytartó Sztyepan Cservonyenko

A hála jele: Leonyid Brezsnyev kitünteti Vasil Biľakot

Vasil Biľak Kádár János dolgozószobájában

Molotov-koktél a bevonulás reggelén

Az általános sztrájk egy pillanata

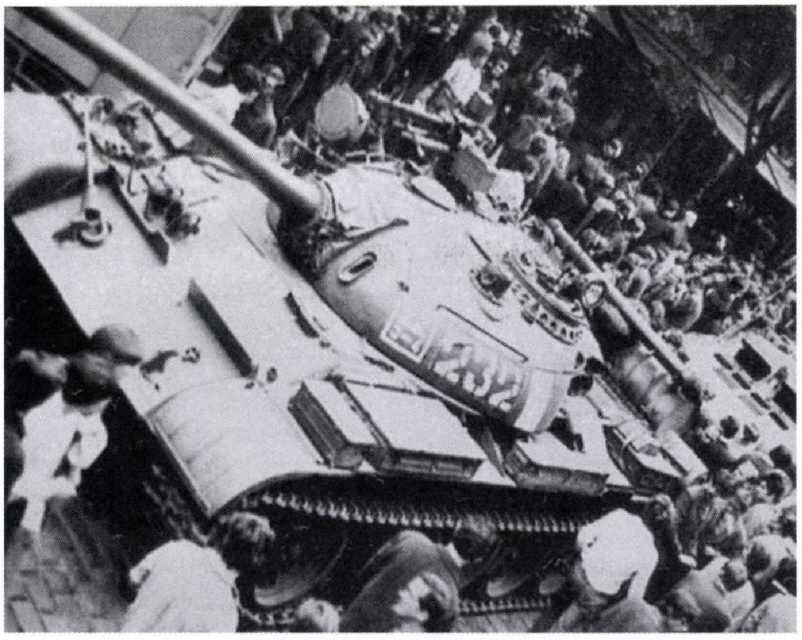

Rögtönzött népgyűlés egy tank körül

Ahol már a tűzoltás sem segített

A vértelen bevonulás legendája – és a véres valóság

Történelmi parabola egy kerítésen

Az elkeseredés pillanatai

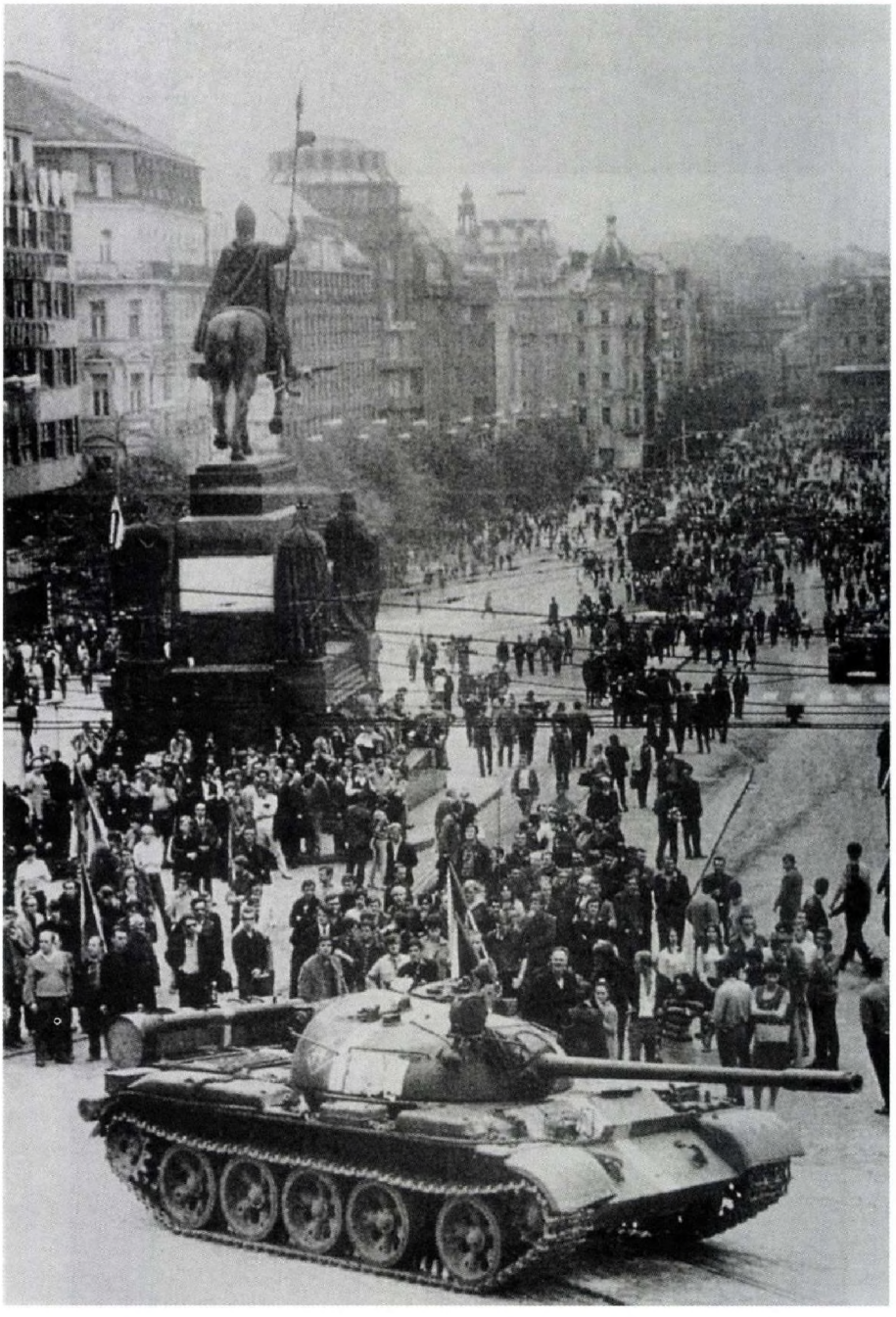

A prágai Vencel tér 1968. augusztus 21-én

Alexander Dubček fiaival az 1950-es években

A „prágai tavasz" politikusi palettája: František Kriegel és Alois Indra

A két ellenfél: Alexander Dubček és Gustáv Husák

„Revizionisták" egymás között: Čestmír Císař és Josef Smrkovský

Dubčeknek végig alakoskodnia kellett 1968-ban (balról jobbra: Dubček, Svoboda és Brezsnyev)

1968 augusztus elején a Pozsonyban tanácskozó szocialista országok vezetői
már eldöntötték, hogy leszámolnak a „prágai tavasszal"

Lyndon B. Johnson amerikai elnök halálos nyugalommal reagált
a közeli intervencióról szóló hírre.
A szovjet tankok akkor még nem indultak el

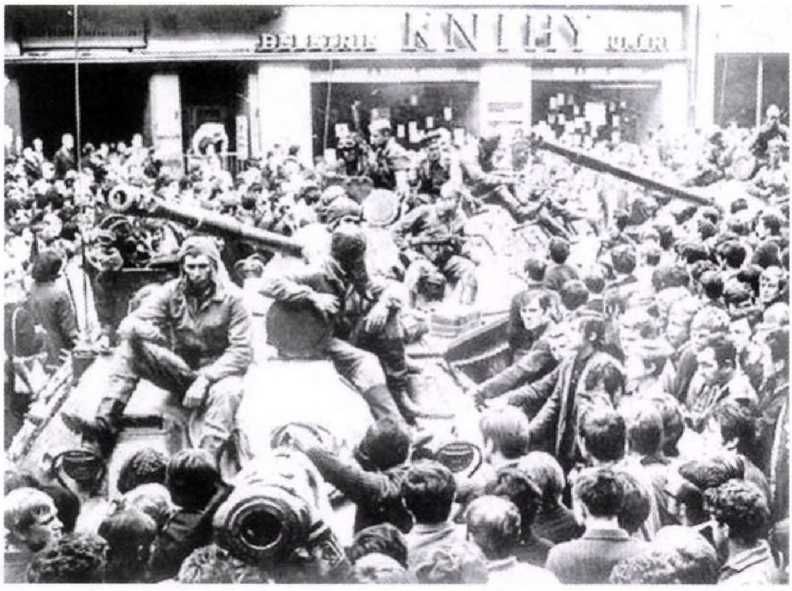

Amikor a tankok nem boldogultak a tömeggel

Több szovjet alakulatot gyorsan ki kellett vonni Prágából,
mivel nem értették, miért jöttek ide

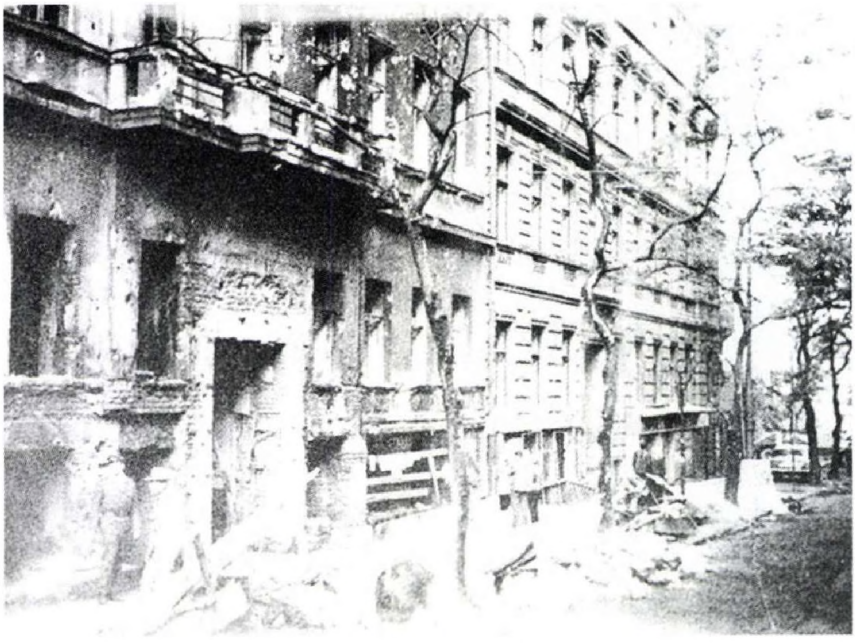

A szétlőtt régi prágai házak egyike

A tankok még a fákat sem kímélték

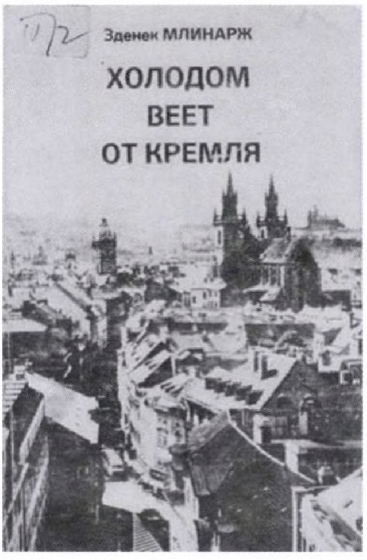

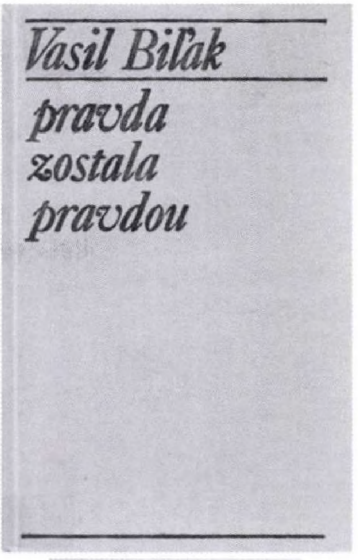

Kétféle koncepció a „prágai tavaszról": Zdeněk Mlynář és Vasil Biľak könyve

És a meztelen valóság…

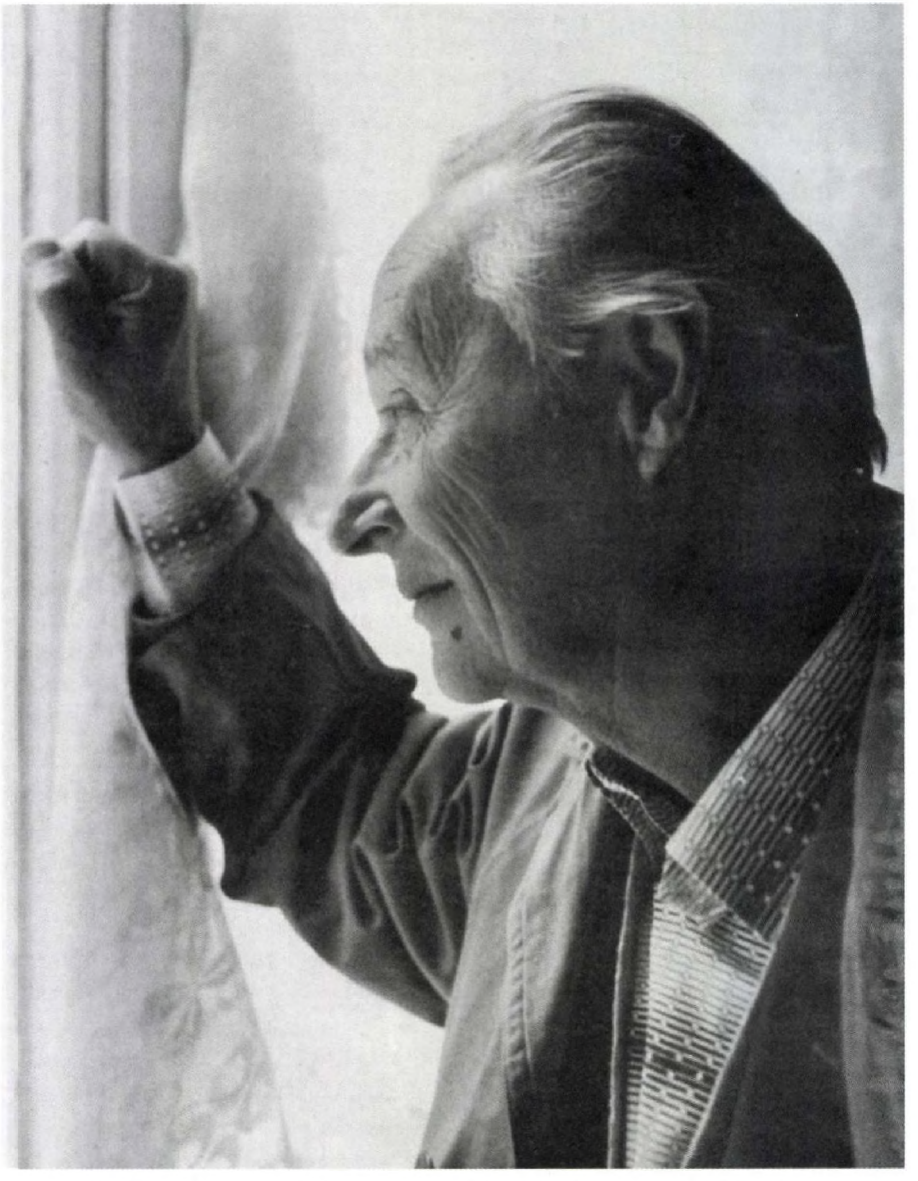

Dubčeket egészen a „bársonyos forradalomig" több tucat ügynök figyelte

BIBLIOGRÁFIA

Adamová–Mateš (1996) Adamová, Karolina – Mateš, Pavel: Stručný přehled světovych dějin v datech. 1945–1995. Praha, Alba

Adibekov (1994) Adibekov, G. M.: Kominform i poszlevojennaja Jevropa. 1947–1956. Moszkva, Rosszija Molodaja

A Jelcin-dosszié (1993) A Jelcin-dosszié. Szovjet dokumentumok 1956-ról. Budapest, Századvég–56-os Intézet

Alekszandrov (1968) Alekszandrov, I.: Ataka protiv szocialisztyicseszkih usztojev Csehoszlovakii. Pravda, 1968/ VII/ 11

Alekszandrov-Agentov (1990) Alekszandrov-Agentov, A. M.: Ot Kollontaj do Gorbacsova. Moszkva, Mezsdunarodnije otnosenyija

A Mitrohin–arhivum (2000) Andrew, Christopher – Mitrohin, Vaszilij: A Mitrohin–arhivum. A KGB otthon és külföldön. Budapest, Talentum

Andrew–Gordievskii (1990) Andrew, Christopher – Gordievskii, Oleg: The KGB. Inside Story of its Foregn Operation from Lenin to Gorbachev. New York, Harper and Collins

Andrew–Gorgyijevszkij (1999) Andrew, Christopher – Gorgyijevszkij, Oleg: Razvedovatyelnije operacii ot Lenyina do Gorbacsova. Moszkva, CENTROPOLIGRAF

Arbatov (1990) Arbatov, Georgij: Iz nyedavnevo proslovo. Znamja, 1990/9

Arbatov (2002) Arbatov, Georgij: Cselovek SZISZTYEMI. Moszkva, Vagriusz

Avtorhanov (1959) Avtorhanov, A.: Tyehnologija vlasztyi. Processz obrazovabyija KPSZSZ. München, COPE

Babnič (1998) Babnič, Vladimír: Na večné časy: spomienky na august 1968. Bratislava, Vyd. Spolku slovenských spisovateľov

Bárta–Felcman–Belda–Mencl (1993) Bárta, Miloš – Felcman, Ondřej – Belda, Josef – Mencl, Vojtěch: Československo roku 1968. Praha, Parta

Bartošek (1998) Bartošek, Karel: Občanská společnost v Československu a revolta roku 1968. Praha, Ústav pro soudobé dějiny

Bartošek (2003) Bartošek, Karel: Vallanak az archívumok. Prága–Párizs (1984–1968). Budapest, Hamvas Intézet

Belda–Benčík–Pecka (1994) Belda, Josef – Benčík, Antonín – Pecka, Jindřich: Polsko a vojenská intervence v Československu 1968. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR

Benčík (1993) Benčík, Antonín: Ludvík Svoboda a srpen 1968. Soudobé Dějiny, 1993/1

Benčík (1994) Benčík, Antonín: Operace „Dunaj". Vojáci v Pražské jaro 1968. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR

Benčík (1998) Benčík, Antonín: Rekviem za Pražské jaro: Důvěrná informace o přípravě a provedení srpnové intervence varšavské pětky v Československu 1968. Třebíč, Tempo

Benčík–Paulík–Pecka (1999)

Benčík–Navrátil–Paulík (1996) Benčík, Antonín – Navrátil, Jaromír – Paulík, Jan: Vojenské otázky Československé reformy 1967–1970. Praha–Brno, Nakladatelství DOPLNĚK

Bethel (1969) Bethel, Nicolas: Gomułka. His Poland, His Communism. New York – San Francisco, Holt, Rinehart and Winston

Biľak (1974) Biľak, Vasil: Pravda zostala pravdou. Prejavy a články. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda
Biľak (1991) Biľak, Vasil: Pamäti Vasila Biľaka. I–II. Bratislava, Agentúra Cesty
Boldin (1995) Boldin, V. I.: Krusenyije pjegyesztala. Strihi k portretu M. Sz. Gorbacsova. Moszkva, Reszpublika
Bovin (2003) Bovin, Alekszandr: XX vek kak zsizny. Moszkva, Zaharov
Brutenc (1998) Brutenc, K. N.: Tridcaty let na Sztaroj ploscsagyi. Moszkva, Mezsdunarodnije otnosenyija
Buharkin (1991) Buharkin, J. V.: Sel avguszt 68 goda. Pravda. 1991. /II/ 18
Bukovszkij (1996) Bukovszkij, Vlagyimir: Moszkovszkij processz. Moszkva–Paris, Russzkaja miszl
Charta–77. (1990) Charta 77. 1977–1989. Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace. Uspořádal Vilém Prečan, Čs. Středisko nezávislé literatury, Scheinfeld–Schwarzenberg, a ARCHA – Bratislava
Chňoupek (1998) Chňoupek, Bohuslav: Memoáre in claris. Bratislava, Belimex
Cigánek–Felcman (2002) Cigánek, František – Felcman Ondřej: Národní Shromáždění. Květen 1967 – červenec 1968. Praha–Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a nakladatelství DOPLNĚK
Císař (1998) Císař, Čestmír: Člověk a politik: kniha vzpomínek a úvah. Praha, ETC
Císař (2005) Císař, Čestmír: Paměti: nejen o zákulisí Pražského jara. Praha, SinCon
Císař (2006) Císař, Čestmír: Moji českoslovenští prezidenti. Praha, Nakladatelství SLÁVY DCERA
Craig–Gillespie (1977) Craig, B. Richard – Gillespie, J. Davis: Yugoslav Reaction to the Czechoslovakian Liberation Movement and the Invasion of 1968. Australian Journal of Politics and History, 1977/2
Croan (1968) Croan, Melvin: Czechoslovakia, Ulbricht an the German Problem. Problems of Communism, 1969/1.
Czerwinski–Piekalkiewicz (1972) Czerwinski, E. J. – Piekalkiwicz, J. (szerk): The Soviet Invasion of Czechoslovakia: Its effects on Eastern Europe. New York, Prager Publischers
Csazov (1992) Csazov, Jevgenyij: Zdorovje i vlaszty. Moszkva, Novosztyi
Csernyajev (1995) Csernyajev, Anatolij: Moja zsizny i moje vremja. Moszkva, Mezsdunarodnije otnosenyija
Csernyev (1993) Csernyev, A. D.: „Ot raszkrityija arhivov po 'Prazsszkoj vesznye' nyikuda nye ujtyi…", Otyecsesztvennije arhivi, 1993/3
Csernyev (1993/4) Csernyev, A. D.: „Ot pravdi nyikuda nye ujgyos…". Novije dannije o szobityijah v Csehoszlovakii v 1968 g., Kentavr. 1993/4
Csernyev (1993/5) Csernyev, A. D.: „Ot pravdi nyikuda nye ujgyos …". Novije dannije o szobityijah v Csehoszlovakii v 1968 g., Kentavr. 1993/5
Csernyev (1996) Csernyev, A. D.: 229 kremljovszkih vozsgyej. Politbjuro, Orgbjuro, Szekretariat CK Kommunyisztyicseszkoj partyii v licah i cifrah. Moszkva, Rogyina–Russzika
Černy (1994) Černy, Václav: Paměti. I–III. Brno, Atlantis
Dienstbier–Lánský–Šilhán–Šimon (1988) Dienstbier, Jiří – Lánský, Karel – Šilhán, Věněk – Šimon, Bohumil: Srpen 1968. Praha, a szerzők kiadása
Dobrinyin (1997) Dobrinyin, Anatolij: Szugubo dovervityelno. Poszol v Vasingtonye pri sesztyi prezigyentah SZSA (1962–1986 gg.) Moszkva, Avtor
Dubček (1993/a) Hope Dies Last. London, Harper–Collins Publisher
Dubček (1993/b) Dubček známy neznámy. Bratislava, Bradlo
Dubček (2002) Alexander Dubček: Od totality k demokracii. Prejavy, články a rozhovory. Výber 1963–1992. Bratislava, VEDA. Vydavateľstvo Slovenskej akademie vied.

Duray (1993) Duray Miklós (szerk.): Kettős elnyomásban. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről. 1978–1989. Pozsony/Bratislava, Madách–Posonium

Eidlin (1980) Eidlin, Fred H.: The Logic of „Normalization". The Soviet Intervention in Czechoslovakia of 21 August and the Czechoslovak Response. New York, Columbia University Press

Évkönyv (1998) Évkönyv, 1998. Sztálin és Európa. 1944–1953. Magyarország és a Kreml, 1949–1965. Dokumentumok. Budapest, 1956-os Intézet

Felcman (2000) Felcman, Ondřej a kol.: Vláda a prezident. Období pražského jara (prosinec 1967–srpen 1968). Praha–Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a nakladatelství DOPLNĚK

Garlicki–Paczkowski (1995) Garliczki, Andrzej – Paczkowski, Andrzej: Zaciskanie petli. Tajne dokumenty dotyczace Czechoslowacji 1968 r. Warszawa, Wydawnictwo Sejmowe

Geller (1999) Geller, Mihail: Rosszijszkije zametki. 1969–1979. Moszkva, Izdatyelsztvo „MIK"

Golan (1971) Golan, Galia: The Czechoslovak Reform Movement. Communism in Crisis. 1962–1968. Cambridge, Cambridge University Press

Golan (1973) Golan, Galia: Reforme Rule in Czehoslovakia: The Dubček Era, 1968–1969. Cambridge, Cambridge University Press

Goldstücker (2005) Goldstücker, Eduard: Vzpomínky 1945–1968. Praha, G plus G

Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel (2000) Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból. 1985–1991. Budapest, 1956-os Intézet

Gorjajeva (1997) Gorjajeva, T. M. (szerk): Isztorija szovetszkoj polityicseszkoj cenzuri. Moszkva, ROSZSZPEN

Grisin (1996) Grisin, V. V.: Ot Hruscsova do Gorbacsova Moszkva, Aszpol.

Gyelo Szlanszkovo (1997) Gyelo Szlanszkovo, Voproszi Isztorii, 1997/4

Hacsaturov (1996) Hacsaturov, Karen: Zapiszki ocsevidca. Moszkva, Novosztyi

Hájek (1994) Hájek, Jiří: 1968: mezník dějin. Praha, Logos

Hájek (1997) Hájek, Jiří: Paměti. Úvod František Janouch. Praha, Ústav mezinárodních vztahů

Hamsík (1971) Hamsík, Susan: Writers against Rulers. London, Hutchinson and Co. LTD

Havel (1989) Havel, Václav: Do různych stran. Eseje a články z let 1983–1989. Uspořádal Vilém Prečan. Scheinfeld–Schwarzenberg, Čs. středisko nezávislé literatury

Havlíček (1998) Havlíček, Dušan: Jaro na krku. Zážitky ze zákulisí sekretariátu ÚV. KSČ od června do prosince 1968. Praha, Ústav pro soudobé dějiny

Hejzlar (1991) Hejzlar, Zdeněk: Praha ve stínu Stalina a Brežněva: vznik a porážka reformního komunismu v Československu. Praha, Práce

Henkin (é. n.) Henkin, Kirill: Ohotnyik vverh nogami. Frankfurt am Main, Possev. é. n.

Hódos (2005) Hódos, György: Tettesek és áldozatok. Koncepciós perek Magyarországon és Közép-Kelet-Európában. Budapest, Noran.

Hoppe (2004) Hoppe, Jiří: Pražské jaro v médiích. Výběr z dobové publicistiky. Praha–Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a nakladatelství DOPLNĚK

Husák (1970) Husák, Gustáv: Tanúságtétel a szlovák nemzeti felkelésről. Budapest, Kossuth

Husák (1971) Husák, Gustáv: Beszédei és nyilatkozatai. 1969 április – 1970 április. Bratislava, Nakladatelstvo Pravda

Isztocsnyik (1993) Eho prazsszkoj veszni. Antyiszovetszkoj gyejatyelnosztju rukovogyili partyijnije organi. Isztocsnyik, 1993/5–6

Isztocsnyik (1994/a) Eho prazsszkoj veszni. Antyiszovetszkoj gyejatelnosztju rukovogyili partyijnije organi. II. Isztocsnyik, 1994/1

Isztocsnyik (1994/b) „Poka u rukovodsztva szljuntyaj Dubček, porjadka nye bugyet...". Isztocsnyik, 1994/4

Isztocsnyik (1994/c) „Mi szpaszli szocializm v etoj sztranye...". Iz zapiszi peregovorov gyelegacii CK KPSZSZ sz gyelegacijej italjanszkoj kompartyii. Isztocsnyik, 1994/5

Jakovlev (1992) Jakovlev, Alekszandr: Pregyiszlovije. Obval. Poszleszlovije. Moszkva, Novosztyi

Jakovlev (1994) Jakovlev, Alekszandr: Gorjkaja csasa. Jaroszlavlj, Verhnye-Volzsszkoje knyizsnoje izdatyelsztvo

Jakovlev (1995) Jakovlev, Alekszandr: Po moscsam i jelej. Moszkva, Jevrazija

Jakovlev (1996) Jakovlev, Alekszandr: K szocialnoj gyemokratyii. Moszkva, Matyerik

Jakovlev (1997) Jakovlev, Alekszandr: Obrascsenyije k obscsesztvennosztyi. Volja, 1997/6–7

Jakovlev (1998) Jakovlev, Alekszandr: Posztyizsenyije. Moszkva, Vagriusz

Janýr (1998) Janýr, Přemysl: Neznámá kapitola roku 1968: zápas o obnovení činnosti československé sociální demokracie. Praha, Ústav pro soudobé dějiny

Jaskin (1994) Jaskin, Grigorij: Etu zsizny nye perepises zanovo. Moszkva, Mif-Pobeda – 1945 god

Kaganovics (1996) Kaganovics, Lazar: Pamjatnije zapiszki. Moszkva, Vagriusz

Kalinova–Bajeva (2000) Kalinova, J. – Bajeva, I.: Belgarszkite prehodi. 1944–1999. Szofia, k. n.

Kalugin (1995) Kalugin, Oleg: Proscsaj Lubjanka! Moszkva. Olimp

Kaplan (1989) Kaplan, Karel: Mocní a bezpomocní. Toronto, Sixty-Eight Publishers

Kaplan (1992) Kaplan, Karel (szerk.): Kadrová nomenklatura KSČ. 1948–1956. Sborník dokumentů. Praha, Ústav pro soudobé dějiny ČSAV

Karaulov (1998) Csasztuski. „Plohoj malcsik". Novij variant izvesztnoj knyigi. Moszkva, Szoversenno szekretno

Karjagin (1994) Karjagin, V. V.: Gyiplomatyicseszkaja zsizny za kuliszami i na szcenye. Moszkva, Mezsdunarodnije otnodenyija

Kavan–Daniel (1976) Kavan, Jan – Daniel, Jan (szerk.): Szocialisztyicseszkaja oppozicija v Csehoszlovakii. 1973–1975. podborka dokumentov. London, Overseas Publikacions Interchange Ltd

Kenedi (1999) Kenedi, János: Kismester dalnokok. Egy-két szó Kun Miklós könyve ürügyén. Évkönyv. 1999. Magyarország a jelenkorban – 1999. Budapest, 1956-os Intézet

Kevorkov (1997) Kevorkov, Vjacseszlav: Tajnij kanal. Moszkva, TOO „Geja"

Klusáková-Svobodová (2005) Klusáková-Svobodová, Zoe: Ludvík Svoboda: Životopis. Kroměříž, Město Kroměříž.

Kolman (1982) Kolman, Arnost: Mi nye dolzsni bili tak zsity. New York, Chalidze Publications

Kornyijenko (1994) Kornyijenko, G. M.: Holodnaja vojna. Szvigyetyelsztvo jejo ucsasztnyika. Moszkva, Mezsdunarodnije otnosenyija

Kotek (2005) Kotek, Joel: Az ifjú gárda. A világ ifjúsága a KGB és a CIA között. 1917–1989. Budapest , Nagyvilág

Kotek–Rigoulot (é. n.) Kotek, Joel–Rigoulot, Pierre: A táborok évszázada. Budapest, Nagyvilág

Koudelka–Suk (1996) Koudelka, František – Suk, Jiří: Ministerstvo vnitra a bezpečnostní aparát v období Pražského jara 1968 (leden–srpen 1969). Praha–Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a nakladatelství DOPLNĚK

Kowalski (1992) Kryptonim 'Dunaj': Udzial wojsk polskich w interwencji zbronej w Czechoslowacji w 1968 roku. Warszawa, Ksiazka i Wiedza

K szobityijam v Csehoszlovakii (1968) K szobityijam v Csehoszlovakii. Fakti, dokumenti, szvigyetyelsztva presszi i ocsevidcev. Moszkva, Pressz gruppa szovetszkih zsurnalisztov

Kun (1997) Kun Miklós: Ő volt a mi trójai falovunk Csaptól nyugatra. Kádár János 1968-as pókerjátszmája. Magyar Nemzet, 1997, XII/ 24

Kun (1998/a) Kun Miklós: Magyar politikusok a prágai hatvannyolcról. Magyar Napló, 1998/8

Kun (1998/b) Kun Miklós: A világ már továbblépett. Négyszemközt Ludvík Vaculíkkal, a Kétezer szó szerzőjével. Magyar Hírlap, 1998. I/17

Kun (1998/c) Kun Miklós: Brezsnyev: Csehszlovákia az én országom! Népszava, 1998. III/14

Kun (1998/d) Kun Miklós: Antonín Novotný dicstelen távozása. Magyar Nemzet, 1998. I/17

Kun (1998/e) Kun Miklós: Hogyan mozdították el Prágában Dubčeket? Magyar Nemzet, 1998. V/23

Kun (2005) Kun Miklós: Oroszország válaszúton. Budapest, Akadémiai Kiadó

Kurlansky (2006) Kurlansky, Mark: 1968. Egy év, amely felrázta a világot. Budapest, HVG könyvek

Kusin (1971) Kusin, V. Vladimír: The Intellectual Origins of the Prague Spring: The Development of Reformist Ideas in Czehoslovakia, 1956–1967. New York, Cambridge University Press

Kusin (1972) Kusin, V. Vladimír: Political Grouping in the Czechoslovak Reform Movement. London, Macmillan

Kusin (1973) Kusin V. Vladimír (szerk.): The Czechoslovak Reform Movement. 1968. London, International Research Documents

Kusin (1978) Kusin V. Vladimír: From Dubček to Charta 77. A Study of Normalisation in Czehoslovakia. 1968–1978. Udinburgh, q. Press

Landau (1995) Landau, Zbigniew: Polska Gomulki. Warszawa, Wyd. Szkolne i Pedagogiczne

Latis (1998) Latis, M. V.: „Prazsszkaja veszna" 1968 g. i reakcija Kremlja. Moszkva, a szerző kiadása

Liehm (1977) Liehm, Antonín: Socialisme à visage human: Les intellectuels de Prague au centre de la melée. Paris, Albatros

Liehm (1999) Liehm, Antonín, J.: Generace. Praha, Československý spisovatel

Liehm (2002) Liehm, Antonín, J.: Minulost v přítomnosti. Brno, Host

Loebl (1969) Loebl, Eugene: Sentenced & Tried. The Stalinist Purges in Czehoslovakia. London, Elek Books

London (1991) London, Artur: Beismerő vallomás. A prágai „nagy per". Budapest, Magvető

Machcewicz (1995) Machcewicz, Pawel: Władisław Gomułka. Warszawa, Wyd. Szkolne i Pedagogiczne

Madry (1994) Madry, Jindřich: Sovětská okupace Československa, jeho normalize v letech 1969–1970 a role ozbrojených sil. Praha, Ústav pro soudobé dějiny

Majorov (1996) Majorov Alekszandr: Pravda ob afganszkoj vojnye. Moszkva, Prava cseloveka

Majorov (1998/a) Ráijesztettünk a svejkekre! Részletek Alekszandr Majorov hadseregtábornok visszaemlékezéseiből. Beszélő, 1998/7–8

Majorov (1998/b) Majorov, Alekszandr: Vtorzsenyije. Csehoszlovakija. 1968. Moszkva, Prava cseloveka

Marjina (1996) Marjina A. Sz.(szerk).: Szovetszkij Szojuz i Szlovackoje nacionalnoje vosztanyije 1944 g. Novaja i novejsaja isztorija, 1996/10

Marosán (1989) Marosán, György: Fel kell állnom. Budapest, Hírlapkiadó Vállalat

Mencl–Úředník (1969) Mencl, Fr. – Úředník, Fr.: What happened in January? In: Winter in Prague. Documents on Czechoslovak Communism in Crisis. Cambridge, Massachusets, London

Mlecsin (2004) Mlecsin, Leonyid: Zseleznij Surik. Moszkva, „JAUZA". „EKSZMO"

Mlynář (1983) Mlynář, Zdeněk: Holodom vejet ot Kremlja. New York, Problems of Eastern Europe

Mlynář (1988) Mlynář, Zdeněk: Holodom vejet ot Kremlja. New York, Problems of Eastern Europe

Mlynář (1998/a) Mlynář, Zdeněk: A prágai tavasz ... és ősz. Budapest, VITA Könyvkiadó

Molnár–Varga (1992) Molnár, Imre – Varga, Kálmán: Hazahúzott a szülőföld. (Visszaemlékezések, dokumentumok a szlovákiai magyarság Csehországba deportálásáról, 1945–1953). Budapest, Püski

Molotov, Malenkov, Kaganovics (1998) Molotov, Malenkov, Kaganovics. 1957. Sztyenogramma ijunyszkogo plenuma CK KPSZSZ i drugije dokumenti. Moszkva, Mezsdunarodnij fond „Gyemokratyija"

Navrátil (1998) Navrátil, Jaromír (szerk.): The Prague Spring 1968. Budapest, CEU Press

Nyeizvesztnaja Rosszija (1992. II.) Poszlednyaja bolezny Sztalina. Iz otcsotov MGB SZSZSZR o nasztrojenyijah v armii vesznoj 1953 g. (Publikacija V. Lazareva). Moszkva, Isztoricseszkoje naszlegyije. Nyeizvesztnaja Rosszija

Oren (1973) Oren, Nissan: Revolution Administred. Agrarianism and Communism in Bulgaria. Baltimore–London, The John Hopkins University Press

Orlik (1996) Orlik, I. I.: Zapad i Praga v 1968 g. Po dokumentam archiva MID Csesszkoj reszpubliki. Novaja i novejsaja isztorija, 1996/3

Országos gyász (1990) Országos gyász. Csehszlovákia 1968 augusztusában. Pozsony/Bratislava, Magánkiadás

Otáhal (1995) Otáhal, Milan: K některým otázkám dejin normalizace. Praha, Soudobé dějiny 2.

Paczkowski (1997) Paczkowski, Andrzej: Fél évszázad Lengyelország történetéből. Budapest, 1956-os Intézet

Pataky (1993) Pataky, Iván: Zatiahnutie Maďarska a Maďarskej ľudovej armády do agresie proti Československu v roku 1968. Historie a vojenství, 1993/5

Pataky (1996) Pataky, Iván: A vonakodó szövetséges. A Magyar Népköztársaság és a Magyar Néphadsereg közreműködése Csehszlovákia 1968. évi megszállásában. Budapest, Zrínyi Kiadó

Pecka (1996) Pecka, Jindřich (szerk): Sovětská armáda v Československu 1968–1991. Chronologický přehled. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR

Pecka–Belda–Hoppe (1998) Pecka, Jindřich – Belda, Josef – Hoppe, Jiří: Občanská společnost 1967–1970. Sociální organismy a hnutí Pražského jara. Praha–Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a nakladatelství DOPLNĚK

Pelikán (1971/a) Pelikán, Jiří (szerk.): The Czechoslovak Political Trials. 1950–1954. The Suppressed Report of the Dubček Goverment's Comission of Inquiry 1968. London, MacDonald

Pelikán (1971/b) Pelikán, Jiří (szerk.): The Secret Vysočany Congress: Proceedings and Documents of the Extraordinary Fourteenth of the Communist Party of Czhechoslovakia, 22 August 1968. New York, St. Martin's Press

Pešek (2000) Pešek, Jan: Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1950–1970. Bratislava, Veda

Pihoja (1994) Pihoja, Rudolf: Csehoszlovakija, 1968 god, vzgljad iz Moszkvi. Po dokumentam CK KPSZSZ. Novaja i novejsaja isztorija, 1994/6

Pihoja (1995) Pihoja, Rudolf: Csehoszlovakija, 1968 god, vzgljad iz Moszkvi. Po dokumentam CK KPSZSZ. Novaja i novejsaja isztorija, 1995/1
Pihoja (1998) Pihoja, R. G.: Szovetszkij szojuz: Isztorija vlasztyi. 1945–1991. Moszkva, Izdatyelsztvo RAGSZ
Pinczési (1968) Pinczési Pál: A csehszlovákiai eseményekről. Budapest, Kossuth
Pithart (1993) Pithart, Petr: Hatvannyolc. Bratislava, Kalligram
Plevza (1991) Plevza, V.: Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril. Praha, Tatrapress
Pók (1998) Pók, Attila: A nemzetközi élet krónikája. 1945–1997. Budapest, Historia–MTA Történettudományi Intézete
Polityicseszkij dnyevnyik (1972) Polityicseszkij dnyevnyik. Amsterdam, The Alexander Herzen Foundation
Popély (2006) Popély, Árpád: A (cseh) szlovákiai magyarság történeti kronológiája. 1944–1992. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet
Pravda pobezsdajet (1971) Pravda pobezsdajet. Materiali csehoszlovackoj pecsatyi, razoblacsajuscsije podrivnuju gyejatyelnoszty antyiszocialisztyicseszkih i pravo – opportunyisztyicseszkih szil v CSSZR v 1968 – nacsale 1969 goda. Moszkva, Politizdat
Prezidium (2004) Prezidium CK KPSZSZ. Csernovije protokoli zaszedanyij. Sztyenogrammi. Moszkva, ROSZSZPEN
Rizskov (1995) Rizskov, N. I.: Gyeszjaty let velikih potrjaszenyij. Moszkva, Knyiga. Proszvescsenyije. Miloszergyije
Sahnazarov (1993) Sahnazarov, Georgij: Cena szvobodi. Reformacija Gorbacsova glazami jego pomosnyika. Moszkva, Rosszika. Zevsz
Schawcross (1990) Schawcross, William: Dubček. Dubček and Czechoslovakia 1968–1990. New York, Smon&Schuster Inc
Sedm pražských dnů: 21–27. srpen 1968: Dokumentace. Praha, Academia
Seleszt (1995) Seleszt, P. J.: „Da nye szugyimi bugyetye. Dnyevnyikovije zapiszi, voszpominanyija cslena Politbjuro CK KPSZSZ. Moszkva, Edition q
Selucký (1975) Selucký, Radoslav: The Dubček Era Revised. Problems of Communism, 1975/1
Sepilov (1998) „…I primknuvsij k nyim Sepilov". Moszkva, Zvonnyica-MG
Šik (1968) Šik, Ota: A szocialista áruviszonyok. Budapest, Kossuth Könyvkiadó – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
Šik (1991) Šik, O.: Veszennnyeje vozrozsgyenyije – illuzii i gyejsztvityelnoszty. Moszkva, Progressz.
Šilhán–Šimon (1988) Šilhán, Věněk – Šimon, Bohumil: Dvě svědectví ze srpna 1968. Praha, Samizdat
Šimon (1997) Šimon, Bohumil: Klobouk od Brežněva. Praha, Periskop
Sironyin (1996) Sironyin, V.: Pod kolpakom kontrrazvedki. Moszkva, Paleja
Skilling (1976) Skilling, H. Gordon: Czechoslovakia's Interrupted Revolution. Princeton, Priceton Unversity Press
Sláma (1998) Sláma, Jiří: Do exilu a z exilu domů. Publicistická žeň z let 1968–1993. Brno, Doplněk
Slánská (1969) Slánská, Josefa: Report on My Husband. London, Hutchinson & Co. Publischers Ltd
Sneé (2008) Sneé, Péter: Az én 1988-am. Budapest, a szerző kiadása
Štefanský (1997) Štefanský, Michael: Slovenská spoločnosť v roku 1968. Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte Európskeho vývoja 1948–1968. Bratislava, Vojenský historický ústav

Szabó (2004) Szabó, Rezső: A CSEMADOK és a prágai tavasz. (Beszélgetések, cikkek, előadások, dokumentumok). Pozsony, Kalligram

Szmirnov (1997) Szmirnov, G. K.: Uroki minuvsego. Moszkva, ROSZSZPEN

Szovescsanyija Kominforma (1998) Szovescsanyija Kominforma 1947, 1948, 1949. Dokumenti i materiali. Moszkva, ROSZSZPEN

Szudoplatov (1997) Szudoplatov, Pavel: Szpecoperacii. Lubjanka i Kremlj. 1930–1950 godi. Moszkva, „OLMA–PRESZSZ"

Tahnenko (1992) Tahnenko, G. A.: Avguszt 1968 goda. Obzor dokumentov Arhiva vnyesnyej polityiki Rosszijszkoj Fegyeracii. Mezsdunarodnaja zsizny, 1992/8–9

Unger (1998) A magyar sajtó a csehszlovákiai bevonulásról. Magyar Napló, 1998/8

Unger (2007) Unger, Gabriella: „Mi voltunk az első civilek a bevonulás után…". Magyar hírszerző tisztek prágai útja Csehszlovákia megszállása után 1968-ban. Betekintő 2007/2

Vaculík (1998) Vaculík, Ludvík: Nepaměti. 1969–1972. Praha, Mladá fronta.

Valenta (1991) Valenta, I.: Szovetszkoje vtorzsenyije v Csehoszlovakiju. Moszkva, Progressz

Volkogonov (1995) Volkogonov, Dmitrij: Szemj vozsgyej. Moszkva, Novosztyi

Vondrová–Navrátil (1995) Vondrová, Jitka – Navrátil, Jaromír: Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. I. Praha–Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v nakladatelství DOPLNĚK

Vondrová–Navrátil (1996) Vondrová, Jitka – Navrátil, Jaromír: Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. II. Praha–Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v nakladatelství DOPLNĚK

Vondrová–Navrátil (1997) Vondrová, Jitka – Navrátil, Jaromír: Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. III., Praha–Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v nakladatelství DOPLNĚK

Vondrová–Navrátil–Moravec (1999) Vondrová, Jitka – Navrátil, Jaromír – Moravec, Ian: Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968). Praha–Brno. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v nakladatelství DOPLNĚK

Vondrová–Navrátil (2000) Vondrová, Jitka – Navrátil, Jaromír: Komunistická strana Československa. Konsolidace (květen–srpen 1968). Praha–Brno. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v nakladatelství DOPLNĚK

Vondrová–Navrátil (2001) Vondrová, Jitka – Navrátil, Jaromír: Komunistická strana Československa. Kapitulace. (srpen–listopad 1968). Praha–Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v nakladatelství DOPLNĚK

Vondrová–Navrátil (2003) Vondrová, Jitka – Navrátil, Jaromír: Komunistická strana Československa. Normalizace. (listopad 1968 – září 1969). Praha–Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v nakladatelství DOPLNĚK

Vorotnyikov (1995) Vorotnyikov, V. I.: A bilo eto tak … Iz dnevnika cslena Politbjuro CK KPSZSZ. Moszkva, Szovet veteranov knygoizdanyija, SI-MAR

Vrabec (1991) Vrabec, Václav: Vybočil z řady: Medailón Josefa Smrkovského a doby, v níž žil. Praha, Naše vojsko

Weit (1973) Weit, Erwin: Eyewitness: The autobiography of Gomulka's Interpreter. London, Andre Deutsch

Wichterle (2005) Wichterle, Otto: Vzpomínky. Praha, Academia

Williams (1997) Williams, Kieran: The Prague Spring and its Aftermath. Czehoslovak Politics 1968–1970. Cambridge, Cambridge University Press

NÉVMUTATÓ

Aczél György 61, 67, 82, 83, 239, 240, 410
Alekszandrov-Agentov, Andrej 29, 175
Alekszejev 119
Andropov, Jurij 14, 34, 60, 76, 114, 119, 185, 186, 195, 262, 272, 301–303, 306, 312, 340–342, 348
Arbatov, Georgij 30, 44
Avtorhanov, Abdurahman 237

Bacílek, Karol 24, 27, 44, 246, 249, 409
Bagdas, Khaled 207
Bajkov, Vagyimír 64
Bakunyin, Mihail 16
Barák, Rudolf 43, 246
Barbírek, František 104, 260, 290, 297, 330, 408, 413
Barity Miklós 95, 109
Battěk 380
Beneš, Eduard 181, 389, 391
Benkei András 86
Biľak, Vasil 19, 20, 24, 25, 29, 37, 40, 47, 48, 56, 58, 59, 62, 67, 78–80, 83, 85, 86, 92, 99, 100, 104, 111, 113, 114, 172, 178, 187, 188, 194, 195, 209, 213–215, 226, 228, 229, 231–233, 235, 237–241, 243–247, 250, 252, 253, 255, 258–261, 266–268, 270, 271, 274, 275, 278–284, 286, 289, 290, 296–300, 302, 311–313, 323, 330, 331, 334, 339, 343–345, 349, 356, 357, 359, 364, 367–369, 377, 380, 392, 406, 408, 410, 411, 413, 416
Biszjarin, Vaszilij 307
Biszku Béla 27, 28, 86
Borůvka, Josef 47
Bovin, Alekszandr 30, 34, 86, 106, 107, 119
Brandt, Willy 14, 292, 398
Brezsnyev, Leonyid 14, 15, 18, 19, 24, 27–32, 34, 36, 39, 43–46, 51–53, 59–63, 65–80, 82–90, 96, 99, 101, 102, 104–107, 110, 111, 113, 119–123, 139, 145, 171–176, 178, 184–186, 188–191, 194, 197, 198, 206–208, 215, 221, 222, 227, 228, 230, 232–234, 240, 243, 244, 247–249, 254–260, 262, 265–267, 269–281, 284–286, 288–296, 298–302, 304–306, 308, 315, 319, 320, 324, 330–332, 335–341, 348, 350, 354, 355, 358–361, 375, 377, 378, 392, 406–411, 413, 414–415
Bulganyin, Nyikolaj 23

Ceauşescu, Nicolae 275, 300, 407, 411
Černík, Oldřich 15, 41, 42, 56, 63, 69, 76, 78–80, 83–85, 87, 95, 97, 103, 105, 106, 108, 110, 111, 113, 116, 120–123, 155, 184, 189, 195–198, 209, 212–215, 218, 219, 229, 231, 234, 236, 237, 241, 247, 250, 251, 254–257, 259, 262–265, 267, 279, 286, 290, 292, 294, 297, 303, 322, 338, 339, 345, 356–357, 367, 368, 372, 408–410, 412–416
Černý, Václav 98
Che Guevara, Ernesto 405
Chudík, Michal 38, 40, 45, 48, 203, 249
Cinyov, Ivan 336
Císař, Čestmír 14, 19, 21, 37, 47, 58, 60, 79, 84, 85, 90, 93, 95, 96, 111, 112, 116, 181, 182, 214, 215, 216, 219, 226, 230, 238, 283, 284, 286, 309, 310, 344, 345, 364, 409
Clementis, Vlado 47
Colotka, Peter 251, 408, 416
Cyrankiewicz, Jozef 259
Czinege Lajos 86

Csang Kaj-sek 264
Csernyajev, Anatolij 174, 270
Cservenkov, Vlko 24
Cservonyenko, Sztyepan 18, 19, 24, 25, 29, 36, 45, 54, 60, 66, 72, 74, 75, 87, 91, 100,

101, 110, 111, 117, 118, 135, 171–174, 179, 182, 185, 186, 188, 191, 196, 197, 201, 210, 214–216, 226, 228, 229, 243, 244, 247, 248, 253, 257, 260, 261, 275, 286–288, 290, 301, 313, 324, 330, 332, 336, 340, 344, 349, 350, 352, 353, 379, 409, 412

David, Václav 287, 300
De Gaulle, Charles 398, 405, 416
Djulko, Valentyin 308
Dobrinyin, Anatolij 14, 412
Dolanský, Jaromír 41, 203, 204, 241, 372
Dubček, Alexander 13–20, 24, 30, 32, 34, 36–87, 89–97, 99–106, 108–124, 139, 142, 146, 155, 172, 176–182, 184–186, 188, 189, 191, 194–196, 198–203, 205, 206, 209, 211–219, 222–227, 229–232, 234–241, 243, 244, 246–257, 259, 260, 262–265, 267–270, 273–288, 290–295, 297–304, 309, 310, 312–314, 320, 322–326, 329, 331, 338, 339, 341, 345, 346, 348, 349, 352–357, 359–360, 363–365, 367–372, 374, 376–378, 381, 390, 392–394, 399, 400, 405–416, 418–423
Dubček, Julius 223
Dubčeková, Anna 268, 326
Dzúr, Martin 189, 190, 192, 214, 303, 321, 322, 325, 338, 349, 408, 412–415

Einstein, Albert 39
Engels, Friedrich 341
Erban, Evžen 416
Erdélyi Károly 43, 50, 56, 61, 82, 83
Esterházy János 391

Fábry Zoltán 405, 408
Fischer, Ernst 361
Fock Jenő 82, 83, 97, 259, 292, 405, 410
Fojtík 380
Fominov, Gennagyij 18, 202, 213, 220–222, 274
Frič, Josef Václav 54

Georgadze 182
Goldstücker, Eduard 20, 25, 34, 39, 42, 46, 55, 56–58, 115, 310, 335, 343, 406
Gomułka Władisław 27, 44, 67, 68, 71–74, 76, 80, 84, 120, 123, 184, 207, 257, 259, 265, 273, 275–280, 286, 287, 291–295, 300, 309, 312, 407, 414
Gorbacsov, Mihail 94, 174, 189, 225, 236, 270, 309, 328
Gosztonyi János 59, 67, 80, 113, 115, 118
Gottwald, Klement 26, 29, 33, 36, 39, 50, 179, 181, 203, 227, 274, 322, 369, 389
Grecsko, Andrej 86, 190, 303, 307–309, 315–320, 339, 413–415
Grisin, Viktor 28, 359
Gromiko, Andrej 85, 173, 185, 266, 413
Grozev, Gero 68, 69
Gyemicsev, Pjotr 195, 332

Hácha, Emil 124
Hájek, Jiří 93, 94, 266, 408, 414
Hašek, Jaroslav 39
Havel, Václav 95, 259, 271, 299, 375, 380
Hejzlar, Zdeněk 365
Hendrych, Jiří 30, 41, 46, 47, 175, 176, 203, 228, 229, 247–249, 251, 345, 372, 407
Henkin, Kirill 34, 35, 97, 174, 201
Hitler, Adolf 124, 229
Hodža 245
Hoffman, Karel 111, 260, 380
Hoffmann 260, 380
Hofman, M. 358
Hojda 245
Honecker, Erich 28, 411
Horn Gyula 253
Hruscsov, Nyikita 19, 23, 27, 28, 31, 32, 37, 38, 44, 89, 171, 175, 206–208, 221, 227, 228, 247, 269, 272, 398
Husák, Gustáv 37, 38, 87, 88, 103, 113, 114, 122, 155, 179–182, 188, 189, 195–202, 236, 237, 244, 246, 253, 263, 265, 266, 271, 278, 289, 290, 313, 314, 322, 339, 343, 348, 358, 361, 362, 368–370, 379, 386, 391, 393, 394, 408, 409, 413, 414, 416

Ilnyickij, Jurij 252, 278–281, 284, 289, 290, 299–301, 356
Indra, Alois 19, 24, 25, 33, 57, 78, 90–92, 99, 100, 103, 104, 109, 111, 113, 186, 187, 209, 231, 235, 237, 244, 260, 262, 270, 283, 286, 290, 297, 313, 314, 232, 330, 331, 334–336, 339, 345, 349, 353, 356, 357, 364, 367, 368, 374, 377, 380, 413

Jakeš, Miloš 202, 219, 267, 275, 283, 367, 413
Jakovlev, Alekszandr 19, 106, 118, 186, 261, 327–329, 331, 332, 336, 337
Jakubovszkij, Ivan 211, 281, 303, 310, 311, 318
Janík, Ján 248
Janko, Vladimír 57
Jaskin, Grigorij 226, 308, 311, 323, 324
Jelcin, Borisz 189, 259, 328
Johnson, Lyndon B. 14, 405, 412
Jugov, Anton 24
Juskiavicus 333

Kádár János 20, 27–31, 38, 44, 50, 51, 59–65, 69–88, 94, 99–101, 114, 139, 142, 145, 146, 153, 175, 184, 187, 189, 194, 197, 215, 239–241, 243, 253, 257, 259, 271, 275–277, 279, 280, 292–297, 300, 307, 317, 329, 330, 336, 337, 342, 346, 375, 378, 405–407, 409–411, 414
Kaderka, Oldřich 209
Kafka, Franz 39, 372
Kaganovics, Lazar 23
Kahan, Vilém 17, 25, 56, 97, 98, 103, 112
Kalugin, Oleg 329
Kambalov 191
Kapek, Antonín 25, 56, 58, 78, 80, 90, 92, 99, 244, 260, 271, 297, 330, 380, 392
Karanda 310
Karmal, Babrak 306
Kaska, Radko 99, 258–260, 411
Katusev, Konsztantyin 71, 85, 233, 235, 255, 262, 266, 270, 274, 280, 340, 413
Kautsky, Karl 400
Kenedi János 61, 86
Kennedy, Robert F. 7, 409
Kilian, J. 358
King, Martin Luther 408
Kirilenko 360, 413
Klaus, Václav 361
Klíma 372, 375, 405
Klokov 285
Kodaj, Samuel 249, 310, 311, 319, 322
Kolder, Drahomír 25, 42, 56, 57, 59, 63, 78, 90–92, 99, 104, 209, 213, 214, 226, 228, 231, 239, 244, 247, 250, 251, 258–260, 275, 283, 286, 290, 297, 300, 330, 344, 345, 349, 364, 367, 372, 380, 408, 411
Kolman, Arnošt 39, 220, 224
Komócsin Zoltán 196, 239, 406
Konyev, Ivan 409
Kopecký, Václav 205
Koscelanský, Jan 252, 278, 279, 281, 289, 290
Kostroun, Karel 96
Koszigin, Alekszej 27, 28, 53, 84, 87, 97, 119, 120, 123, 173, 207, 254, 255, 257, 264, 265, 267, 272, 279, 286, 289, 302, 339, 359, 405, 409–411, 413, 414
Kotov 100
Kotrč 115, 117
Koucký, Vladimír 46, 47, 413
Kovács Béla 51, 58, 73, 77, 92, 100, 109, 115, 196, 201, 239, 243, 244, 335, 344, 345, 348
Kozsanov 316, 317
Kreisky, Bruno 398
Kriegel, Annie 35
Kriegel, František 33, 35, 42, 58, 60, 84, 85, 90, 96, 103, 105, 111, 121, 122, 177, 215, 218, 229, 235, 238, 239, 252, 255, 257, 262–265, 267, 271, 282, 284, 286, 287, 297, 306, 309, 310, 335, 337, 345, 346, 348, 353, 355–358, 364, 367, 369, 374, 408, 409, 412, 413
Krolikowski 315
Kučera, Bohuslav 235
Kulicsenko 274
Kuznyecov, Vaszilij 172, 338, 414
Kyncl 380

Lada, Josef 113
Lakatoš 380
Lascsenko, Pjotr 307
Laštovička, Bohuslav 45, 46, 56, 203, 408
Latis, Mihail 117
Lenárt, Jozef 28, 29, 48, 51, 56, 63, 81, 82, 88, 100, 111, 178, 187, 213, 214, 248, 260, 261, 266, 275, 283, 287, 330, 358, 367, 369, 408, 413
Lenin, Vlagyimir 113, 264, 269, 341
Leszecsko 359
Liehm, Antonín 240, 372, 405
Litera, Jaromír 348, 364
Lomský, Bohumír 57, 75, 88, 287, 408
Lys 348

Machatka, Oswald 81
Majorov, Alekszandr 18, 68, 184, 305–307, 310, 311, 313–317, 322–324, 326
Malcev 107, 309
Malenkov, Georgij 23
Malik 69
Mamedov, Eduard 331, 333, 336, 337
Mamula, Miroslav 57
Mao Ce-tung 7, 171, 185
Marcuse 361
Margelov, Vaszilij Tyerentyjevics 317, 318
Marjai József 68, 69
Marko, Ján 51, 111, 415
Marosán György 61
Marx, Karl 116, 341, 399, 400
Masaryk, Ján 389, 392
Masaryk, T. G. 116, 377, 380, 389, 396, 399
Mazurov, Kirill 89, 118, 195, 255, 332, 334–336, 340, 412
Mihaljovics, Alekszandr 307, 326
Minarik 47
Mindszenty, József 307
Mlynář, Zdeněk 16, 17, 90, 117, 122–124, 186, 209, 214, 216, 217, 219, 220, 250, 259, 261–264, 266, 271, 346, 353, 357, 358, 367, 374, 400, 413
Molotov, Vjacseszlav 23, 336, 342
Moravec, Miroslav 51
Mortyin, Fjodor 76
Moszkalenko, Ivan 409
Mucha, Alexander 322
Müller, Miroslav 54, 55, 207, 209, 210

Nagy Imre 61, 81, 94, 277
Nasszer, Gamal Abdel 306
Nejedlý, Zdeněk 205
Němec 250
Nepras 380
Nixon, Richard 270, 414
Novomeský, Laco 182
Novotný, Antonín 17, 24–57, 59–67, 71, 72, 74, 88, 90, 91, 102, 116, 127, 171, 174–182, 187, 202–208, 215, 224–229, 232, 238, 246–251, 256, 264, 273, 276, 285, 287, 299, 312, 314, 323, 343, 345, 372, 385, 386, 389, 394, 399, 405–409
Nový Vilém 39, 204, 246
Nyers Rezső 25, 67
Nyikitcsenko 252, 278, 355

Ogarkov, Nyikolaj 193, 334, 339
Orwell, George 68, 372

Pachman, Luděk 380
Palach, Jan 7, 415
Palme, Olof 398
Pavel, Josef 55, 98, 112, 115, 210, 240, 252, 257, 265, 266, 282, 286, 309, 322, 349, 408, 409, 413
Pavlovský, Oldřich 49, 330, 335, 349
Pavlovszkij, Ivan 109, 261, 323, 324, 349, 411
Pelikán, Jiří 18, 56, 240, 257, 265, 365, 414
Pelnář, Jan 115, 116, 267, 413, 415
Pelse, Alvid 195
Perelman, Chaim 278
Petřina, A. 108
Pihoja, Rudolf 72
Piller, Jan 104, 110, 254, 330, 361, 408, 413, 416
Pithart, Petr 373
Plavková 311
Podgornij, Nyikolaj 71, 105, 119, 120, 173, 182, 229, 234, 243, 254, 256, 261, 267, 273, 275, 304, 356, 369, 411, 413, 414
Pokorný 217
Poláček 416
Poljanszkij 413
Ponomarjov, Borisz 195, 235, 253, 266, 269, 275, 280, 413
Popov, Ivan 94
Popov, Rumen 69
Pór Dezső 35, 42, 45, 46, 108, 109, 176
Povalij, Mihail 307–309
Praszolov 66, 101, 182
Prchlík, Václav 211–213, 215, 284
Prečan, Vilém 17, 18
Procházka, Jan 98
Prokop 310
Púčik, Josef 43, 49–51, 64, 114
Puzanov 69

Radetzky 360
Rákosi Mátyás 23, 61
Reiman, Michal 17

Rigo, Emil 104, 213, 214, 219, 226, 260, 297, 408, 413
Rjabenko 173
Ruml, Jiří 209
Rytíř, Otakár 57, 103

Šabata, Jaroslav 365
Sabolčík, Michal 38, 56, 61, 249
Sádovský, Štefan 67, 187, 219, 239, 240, 250, 416
Šalgovič, Vilém 56, 103, 111, 112, 248
Scseblakov 324, 325
Šejna, Ján 57
Selepin Alekszandr 31, 32, 43, 88, 89, 172, 187, 236
Seleszt, Pjotr 18, 20, 29, 38, 67, 85, 99, 105, 172, 178, 179, 187, 188, 194, 195, 230, 233, 238–242, 243, 252–256, 258, 260, 266–275, 280, 284, 291, 302–304, 340, 355, 410, 411, 413
Selucký, Radoslav 17, 344
Šik, Ota 18, 24, 25, 33, 42, 45, 46, 56, 58, 96, 177, 238, 255, 266, 284, 286, 310, 408, 414
Šilhán, Věněk 20, 118, 119, 363–365, 413
Silnický, František 17
Šimon, Bohumil 20, 33, 51–53, 58, 77, 90, 95, 103, 106, 107, 110, 117, 216, 218, 219, 224, 234, 238, 262, 266, 283, 284, 343–346, 348, 349, 353, 355, 357–361, 364, 367, 412, 413
Šimůnek 203
Široký, Viliam 24, 27, 39, 44, 409
Siwicki, Florian 309, 310
Sláma, Jiří 17
Slavíček 217
Slavík, Václav 20, 32, 33, 35, 58, 64, 90, 96, 98, 115, 117, 123, 174, 191, 200, 201, 204, 209, 213, 220, 224, 238, 263, 284, 286, 364, 374
Smrkovský, Josef 25, 49, 56, 58, 60, 69, 78, 90, 98, 103, 105, 111, 116, 121, 122, 124, 177, 179–182, 184, 196, 216, 218, 230, 231, 236, 240, 247, 254–257, 259, 260, 262, 263, 271, 279, 284, 285, 287, 290, 297, 302, 306, 309, 335, 337, 339, 345, 348, 353, 355–357, 367, 368, 370, 374, 408, 409, 412, 413
Soják, Miroslav 66
Špaček, Josef 42, 58, 90, 96, 112, 116, 121, 122, 216, 218, 238, 262, 282, 345, 353, 355–357, 367, 407, 408, 412, 413
Stoph, Willy 259
Štrougal, Lubomír 25, 63, 67, 110, 198, 330, 357, 361, 369, 380, 408, 416
Sulek, Mečislav 111
Šváb, Karel 205
Šverma, Jan 205
Švermová, Marie 205
Švestka, Oldřich 25, 43, 59, 67, 78, 80, 90, 99–102, 104, 105, 108, 109, 121, 122, 197, 213, 214, 239, 240, 243, 244, 260, 286, 290, 297, 330, 335, 348, 356, 357, 364, 392, 408, 413
Sviták, Ivan 95, 374
Svoboda, Ludvík 18, 107–110, 112, 113, 117, 118, 121, 122, 149, 179–182, 184, 188–192, 195–199, 201, 214, 215, 232, 235, 236, 241, 243, 253–255, 257, 261–267, 285, 301, 321, 322, 330, 331, 335, 336, 339, 356–358, 360, 369, 375, 399, 407, 409, 410, 412, 413, 415, 416

Szabó L. István 27
Szaharovszkij 348
Szavcsenko 260, 298
Szemjonov, Vlagyimir 107, 172, 415
Szentesi 100
Szerov, Ivan 23
Szilágyi Béla 50
Szinyicin 107
Szipka József 27
Szobolev 201, 208
Szolnok Péter 109
Szolzsenyicin, Alekszandr 16, 18
Sztálin, Joszif V. 8, 19, 23, 26, 30, 34, 69, 84, 88, 173, 200, 207, 221, 269, 274, 305, 337, 340–342, 389
Sztankó Pál 47, 48, 54, 95, 241, 243
Sztukalin, Borisz 332, 333
Sztyepakov 332
Szuszlov, Mihail 23, 83, 185, 190, 236, 255–257, 266, 267, 269, 275, 280, 286, 292, 313, 319, 320, 340–342, 361, 375
Szűrös Mátyás 64

Tamáska Mária 64
Tesař 380

Tiso 40
Tito, Josip Broz 57, 71, 81, 85, 87, 204, 241, 407, 411
Todorov, Sztanko 69
Tomášek, František 407
Tömpe András 127
Tříska, Jan 17
Trockij, Lev 203
Trofimov 118, 195, 332, 412
Turček 310, 323

Tyitov, Fjodor 80

U Thant 266
Udalcov, Ivan 19, 25, 32, 38, 45, 46, 52, 54, 58, 66, 90, 99–101, 110, 119, 122, 172, 178, 180, 206, 207, 229, 243, 270, 334, 336, 368
Ulbricht, Walter 44, 66, 67, 76, 80, 84, 123, 184, 257, 259, 265, 275, 277, 280, 286, 287, 293–296, 300, 309, 315, 407, 411, 414

Vacík, M. 109
Vaculík, Ludvík 8, 20, 81, 240, 284, 372–375, 377, 379, 380, 390, 405, 410
Valeš 310
Vas 252
Vas István 61
Velicsko 316, 317
Vince József 93
Virszkij 285
Vodsloň, František 206
Voronov 120, 413
Vorosilov, Kliment 23

Waldheim, Kurt 375
Wichterle, Otto 377
Winter, Kamil 213

Zaharov, Matvej 307, 310, 315, 316, 319, 336
Zápotocký, Antonín 27, 29, 41, 206
Zarodov, Konsztantyin 211
Zimjanyin, Mihail 172, 185, 225, 286, 288
Zolotov 325
Zugyenko, Ivan 308

Zsivkov, Todor 28, 31, 68, 69, 71, 72, 76, 79, 80, 94, 123, 184, 257, 275, 279, 280, 294–296, 300, 407, 414

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó Zrt. igazgatója
Felelős szerkesztő: Szabó Zsuzsa
Tördelő: Sörfőző Zsuzsa
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Nyomda Kft. végezte
Felelős vezető: Ujvárosi Lajos
Martonvásár, 2008
Kiadványszám: TK080018
Megjelent 40,04 (A/5) ív terjedelemben

Kun Miklós történész, habilitált egyetemi tanár, a Károli Gáspár Református Egyetem Kremlinológiai Intézetének igazgatója. Főleg a szovjet térséggel és a hidegháború történetével foglalkozik. Évtizedek óta Mihail Bakunyin, Joszif Sztálin, Nyikolaj Buharin, George Orwell életét kutatja ismeretlen levéltári források alapján. Munkái magyarul, angolul és oroszul is megjelentek. Ez az ötödik könyve, amely az Akadémiai Kiadó gondozásában lát napvilágot.

Ez a könyv arról tanúskodik, hogy a nemzetközi történettudományban különösen Sztálinról írt könyve angol változatának megjelenése óta oly nagy tekintélyű történész az 1968-as év titkainak feltárásában is tud újat mondani.

Pálinkás József akadémikus
az MTA elnöke

Hálával gondolok az 1968. évet folyamatosan és kitartóan tanulmányozó, több könyvében az érdeklődés középpontjába állító Kun Miklós budapesti történész értékes, koncentrált erőfeszítésére.

Čestmír Císař
a „prágai tavasz" nagy egyénisége

A furcsa az, hogy sem a szlovákok, sem a csehek nem igyekeznek felfrissíteni a történéseket és megtalálni az emlékeket, mintha egy nem létező múltról lenne szó. Ezért kell tudományos és közszolgálati tettként értékelni Kun Miklós „A prágai tavasz titkos története" című könyvét, mert amellett, hogy feleleventheti az akkori eseményeket, érthetővé is teszi azokat. Kun Miklós a tőle megszokott hitelességgel és alapossággal tárja elénk közös közép-kelet- európai történelmünknek ezt a fejezetét.

Duray Miklós
parlamenti képviselő

4200 Ft

ISBN 978-963-05-8647-4
9 789630 586474